

รายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น
ฉบับสมบูรณ์

การใช้ทรัพยากรที่นำไปสู่การใช้แบบไม่ยั่งยืนและไม่เห็นคุณค่า:
การศึกษาในมิติประวัติศาสตร์เพื่อสร้างการขับเคลื่อนแนวใหม่
Unsustainable and Depreciable Resource Uses: A Historical Study
for the Newly-Established Movement

ภายใต้ชุดโครงการ
ประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นกับการพัฒนาในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา
Local Community History and the Development in Songkla Lake Basin Area

มานะ ขุนวิช่วย และคณะ

(สิงหาคม 2563)

รายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ฉบับสมบูรณ์

การใช้ทรัพยากรที่นำไปสู่การใช้แบบไม่ยั่งยืนและไม่เห็นคุณค่า:
การศึกษาในมิติประวัติศาสตร์เพื่อสร้างการขับเคลื่อนแนวใหม่

นักวิจัยหลัก

มานะ ขุนวิช่วย นฤมล ขุนวิช่วย

นักวิจัยชุมชน

ชุมชนตะพาน

- 1.แผ้ว เขียวคำ 2.สมปอง เพิ่มแก้ว 3.ปราโมทย์ นวลคง 4.สมภา ใจกล้า 5.ราตรี ทิพย์ลาย
6.เจริญ ขวัญกลับ 7.พิพัฒน์พงษ์ ศรีปล้อง 8.ศุภลักษณ์ จันทู 9.ศิริมาศ ชำนาญกิจ

ชุมชนดอนประดู่

- 1.พนม อินทร์ศรี 2.วรินทร์ แสงเงิน 3.สมคิด ทองศรี 4.บุญโชติ วรรณะ
5.ขจิต เปลี่ยวพยัค 6.ไอรดา สุขเอียด 7.ศรีนันทา ตาดำ 8.อภิชัย เกิดรักษ์

ชุมชนริมคลองปากประ

- 1.ละไม ทรงเดชะ 2.วารี ปล้องใหม่ 3.สายพิน ขุนรอง 4.ไพโรจน์ ทรงเดชะ
5.วิจิตรา อมรวีริยะชัย 6.มณฑิพย์ ศรีรักษา 7.ศิริชัย นพพล 8.กชพร ผอมฉิม

ชุมชนเนินธัมมัง

- 1.พรทิพย์ จงไกรจักร 2.ทันใจ มากทอง 3.ชัยยา กลางบน 4.เปี้ยน เยาวะ 5.สุเทพ อักษรคง
6.สนชัย จงไกรจักร 7.วุฒิชัย เรืองฤทธิ์ 8.กิตติศักดิ์ ภูเอนจบ 9.วรานันท์ ศรีเตัง

สนับสนุนโดย

สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (สทว.)

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร

ภายใต้การสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สกว. ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น (เดิม) ให้ดำเนินโครงการวิจัย เรื่อง การใช้ทรัพยากรที่นำไปสู่การใช้แบบไม่ยั่งยืนและไม่เห็นคุณค่า: การศึกษาในมิติประวัติศาสตร์เพื่อสร้างการขับเคลื่อนแนวใหม่ ภายใต้ชุดโครงการ ประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นกับการพัฒนาในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ซึ่งมี รศ.ยงยุทธ ชูแว่น เป็นผู้ประสานงานโครงการ

โครงการดังกล่าวได้ดำเนินการภายใต้คำถามวิจัยว่า 1) การเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาไปสู่การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน ป่าต้นน้ำ ป่าสา庫และป่า กระจุใดอย่างไร ในแง่มุมที่แสดงให้เห็นถึงการใช้ทรัพยากรแบบไม่ยั่งยืนและไม่เห็นคุณค่า 2) การเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดิน ป่าต้นน้ำ ป่าสา庫และป่ากระจุใดดังกล่าวไปสู่การเปลี่ยนแปลง การดำรงชีวิตของชาวบ้านในพื้นที่อย่างไร เพราะเหตุใด 3) จะใช้ความเข้าใจทางประวัติศาสตร์ ท้องถิ่นขับเคลื่อนให้คนในชุมชนได้ปรับวิธีคิด วิธีใช้ประโยชน์ทรัพยากร และสร้างระบบการจัดการ ทรัพยากรของชุมชน เพื่อให้ชาวบ้านใช้ป่าต้นน้ำและที่ดินแบบคำนึงถึงความยั่งยืนและใช้ทรัพยากรป่า สา庫และป่ากระจุใดแบบเห็นคุณค่าได้อย่างไร

จากคำถามวิจัยและนโยบายของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สกว. ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น (เดิม) จึงนำไปสู่กิจกรรมในโครงการที่แบ่งได้เป็นสองลักษณะคือ การขับเคลื่อนชุมชนเพื่อให้เกิดความเคลื่อนไหวและความสามารถในการเข้าถึงทรัพยากรท้องถิ่นในลักษณะที่จะส่งผลต่อความ ยั่งยืนและทำให้ชาวบ้านมองเห็นคุณค่าของทรัพยากร และการสร้างองค์ความรู้ทางวิชาการเกี่ยวกับ ประวัติศาสตร์การใช้ทรัพยากรของชาวบ้านในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ซึ่งแน่นอนว่ากิจกรรมการ ขับเคลื่อนนั้นก็ยังคงดำรงอยู่ต่อไปแม้ว่าโครงการวิจัยจะแล้วเสร็จ ส่วนของการสร้างองค์ความรู้ที่ทีม วิจัยก็พัฒนามาเป็น รายงานการวิจัยเล่มนี้ซึ่งมีประเด็นหลัก ๆ ที่จะนำเสนอ ดังนี้

1. ความเป็นมาของการศึกษา เกิดจากทีมวิจัยมองว่า การใช้ การจัดการทรัพยากรใน บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาในปัจจุบันยังไม่สามารถสร้างความคุ้มค่า ความยั่งยืนในทรัพยากรต่าง ๆ ได้ การศึกษาเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรในมิติประวัติศาสตร์จึงอาจได้แง่มุมที่นำมาประยุกต์ใช้ให้เกิด ประโยชน์ได้

2. พื้นที่ศึกษา โครงการวิจัยนี้เป็นความพยายามที่จะค้นหาประเด็นเกี่ยวกับการใช้หรือ การจัดการทรัพยากรในมิติประวัติศาสตร์ แล้วนำองค์ความรู้ที่ค้นพบซึ่งอาจเป็นประสบการณ์การใช้ หรือการจัดการทรัพยากรของชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาในอดีต มาปรับใช้กับการจัดการทรัพยากรใน ปัจจุบัน โดยมีพื้นที่ศึกษา 4 พื้นที่ คือ 1) ชุมชนตะพาน อำเภอบรรพต จังหวัดพัทลุง เป็นชุมชน เชิงเขาบรรทัด ตั้งอยู่ทางตะวันตกของทะเลสาบสงขลา ถือเป็นพื้นที่ต้นน้ำที่สำคัญของลุ่มทะเลสาบ

สงขลา 2) ชุมชนดอนประดู่ อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ในเขตที่ราบลุ่ม เชื่อมต่อกับตัวทะเลสาบสงขลา ปัจจุบันชาวบ้านในพื้นที่ยังคงมีการใช้ที่ดินเพื่อทำการเกษตร

3) ชุมชนริมคลองปากประ อำเภอเมือง – อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง เป็นชุมชนในเขตพื้นที่ราบ ลุ่มของลุ่มทะเลสาบสงขลาตั้งอยู่บริเวณปากคลองปากประซึ่งเป็นเขตรอยต่อกับพื้นที่ทะเลสาบสงขลา ปัจจุบันเป็นชุมชนที่มีประเด็นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่น่าสนใจ คือ การที่ชาวบ้านได้รวมกลุ่ม กันเพื่อเข้ามาดูแลป่าสาคุ ซึ่งเป็นป่าริมน้ำที่สำคัญในพื้นที่ชุ่มน้ำ มีต้น“สาคุ” เป็นพืชที่มีบทบาทสำคัญ ในฐานะเป็นพืชหลัก โดยสาคุขึ้นกระจายร่วมกับพรรณพืชอื่น ๆ ตามฝั่งคลอง หนอง พรุ และรอบ ๆ บริเวณบ้าน มีการกระจายพันธุ์ตามธรรมชาติและชาวบ้านปลูกไว้ใช้ประโยชน์ ชาวบ้านเรียกป่าแถบนี้ ว่าป่าสาคุ ระบบนิเวศป่าสาคุมีความหลากหลายทางชีวภาพ ทั้งพืช สัตว์ และแมลงต่าง ๆ เป็นที่อยู่อาศัยและเป็นแหล่งเพาะพันธุ์ของสัตว์น้ำ ซึ่งชาวบ้านปากประในอดีตใช้เป็นอาหารเพื่อยังชีพ ใช้เป็น ยารักษาโรคและเป็นแหล่งรายได้เสริม นอกจากนี้พบว่าป่าสาคุยังมีบทบาทสำคัญในฐานะเป็นพืช แห่งวัฒนธรรม เช่น ทั้งนำแปรงจากต้นสาคุมาประกอบอาหาร ใช้ในด้านพิธีกรรมและสถาปัตยกรรม ท้องถิ่น เช่น การประดิษฐ์เครื่องมือเครื่องใช้และการสร้างบ้านเรือน ชาวบ้านนิยมใช้สาคุเป็น องค์ประกอบทั้งมุงหลังคา และใช้เป็นส่วนประกอบย่อยอื่น ๆ 4) ชุมชนเนินธัมมัง อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นชุมชนป่าพรุชายขอบของกลุ่มทะเลสาบสงขลา ถือเป็นจุดเชื่อมต่อระหว่าง ลุ่มทะเลสาบกับลุ่มน้ำปากพนัง โดยในอดีตประมาณ 200 ปีที่แล้ว พื้นที่ป่าพรุเป็นเส้นทางเดินเรือ ระหว่างเมืองนครศรีธรรมราชไปยังสงขลา ต่อมาเกิดการตื่นเงินและพัฒนามาเป็นป่าพรุจนถึงปัจจุบัน ทรัพยากรสำคัญที่ไม่ได้รับการเอาใจใส่มากนักในพื้นที่ป่าพรุ คือ ป่ากระจุต ในปัจจุบันชาวบ้าน เนินธัมมังมีการใช้ประโยชน์จากกระจุตโดยการทำผลิตภัณฑ์จักสานจากกระจุต ถือเป็นทั้งอาชีพหลัก และอาชีพเสริมของชาวบ้านในพื้นที่

3. ผลการศึกษาพบประเด็นสำคัญ คือ

3.1 ประวัติศาสตร์การใช้ทรัพยากรบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา สามารถแบ่งได้เป็น 3 ยุค คือ 1) การใช้ทรัพยากรบนฐานของระบบคุณค่า (ก่อนทศวรรษ 2510) โดยชาวบ้านในกลุ่ม ทะเลสาบสงขลาดำรงชีวิตสัมพันธ์อยู่กับทรัพยากรท้องถิ่น ใช้ทรัพยากรท้องถิ่นอย่างให้ความเคารพ วางแผนการใช้ ประนีประนอม เห็นคุณค่า ได้สร้างระบบความสัมพันธ์ขึ้นมาเพื่อใช้ในการแลกเปลี่ยน แร่งงานและแลกเปลี่ยนทรัพยากรระหว่างชุมชน มักพบการใช้ทรัพยากรลักษณะนี้ในช่วงแรกของการ ก่อตั้งชุมชน จนถึงประมาณทศวรรษ 2510 ช่วงเวลาดังกล่าวนี้อาจจะมีความแตกต่างกันไปบ้างในแต่ละพื้นที่ โดยระบบคุณค่าที่เป็นบรรทัดฐานซึ่งเป็นสิ่งกำหนดรูปแบบการใช้ทรัพยากรที่สำคัญ คือ ความเชื่อเรื่องวิญญาณบรรพบุรุษที่มีการผสมกับศาสนาหลัก ได้แก่ พุทธและพราหมณ์ ในช่วงเวลานี้ ชาวบ้านรอบลุ่มทะเลสาบได้ใช้ระบบคุณค่าสร้างความเชื่อต่าง ๆ ขึ้นมาเพื่อการรักษาทรัพยากร บางอย่าง รวมทั้งสร้างข้อห้ามเกี่ยวกับการใช้หรือไม่ใช้ทรัพยากรบางอย่าง และในบางพื้นที่ชาวบ้านได้

สร้างพื้นที่พิเศษหรือพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ขึ้นมาเพื่อสนับสนุนระบบคุณค่าดังกล่าวนั้นด้วย แต่หากมองในอีกด้านหนึ่งก็จะวิเคราะห์ได้ว่า ช่วงเวลาก่อนทศวรรษ 2510 ชาวบ้านมักมีข้อจำกัดของเทคโนโลยีหรืออาจเรียกว่าการใช้ทรัพยากรในภาวะจำยอม เช่น การที่ไม่มีเครื่องมือหรือเครื่องมือเพื่อเข้าถึงทรัพยากรมากพอ ทำให้จำเป็นต้องรวมตัวกันเพื่อใช้แรงงานในการเข้าถึงทรัพยากรบางอย่าง 2) **การใช้ทรัพยากรบนฐานของระบบมูลค่า (ทศวรรษ 2520 – 2540)** เหตุผลหลักที่ชาวบ้านลุ่มทะเลสาบสงขลามิพัฒนาการเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรเข้าสู่ในช่วงเวลานี้คือความเปลี่ยนแปลงของการใช้เทคโนโลยีในการผลิต เช่น การใช้เครื่องยนต์ในการทำนา การตัดไม้ รวมถึงการเกิดภัยธรรมชาติ ที่ส่งผลให้เกิดต่อสภาพของทรัพยากร ช่วงนี้ชาวบ้านมีการเข้าถึงทรัพยากรโดยสัมพันธ์กับระบบตลาดภายนอก ลักษณะการผลิตและการเข้าถึงทรัพยากรผูกโยงกับตัวเงิน ผลจากการใช้ทรัพยากรในลักษณะนี้ทำให้ทรัพยากรบางอย่างเกิดความไม่ยั่งยืนในที่นี้คือป่าต้นน้ำและที่ดิน และทรัพยากรบางอย่างไม่ถูกนำมาใช้หรือถูกมองเป็นทรัพยากรที่ไม่มีคุณค่า ในที่นี้ คือ ป่าสาครและกระจุต 3) **การใช้ทรัพยากรแบบประสานประโยชน์และสร้างคุณค่าใหม่เพื่อเพิ่มมูลค่า (ทศวรรษ 2540 – ปัจจุบัน)** เหตุผลสำคัญที่ส่งผลต่อการใช้ทรัพยากรยุคนี้เกิดจากกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา การเรียนรู้จากประสบการณ์ในอดีตที่มักพบว่าปัญหาต่าง ๆ เช่น ความยากจน การย้ายถิ่นฐาน ยาเสพติด ที่เกิดขึ้นในชุมชนมักมีส่วนสัมพันธ์กับการใช้ทรัพยากร การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นนำไปสู่การเกิดกลุ่มและเครือข่ายที่มักเป็นการเริ่มต้นมองเรื่องการใช้ทรัพยากรของท้องถิ่นในมิติใหม่เพื่อให้มีความยั่งยืนและเห็นคุณค่า โดยในช่วงเวลานี้ชาวบ้านบางกลุ่มในบริเวณลุ่มทะเลสาบได้แสวงหาวิถีวิธีเพื่อเข้าถึงการใช้ทรัพยากรในรูปแบบต่าง ๆ รวมทั้งการใช้ประสบการณ์ในอดีตมาเพิ่มมูลค่าให้ทรัพยากร

3.2 พลังของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรลุ่มทะเลสาบสงขลา พบว่ามีแง่มุมทางประวัติศาสตร์ที่ค้นพบจากงานวิจัยนี้สามารถนำมาปรับประยุกต์ใช้เพื่อให้เกิดการใช้และการจัดการทรัพยากรเพื่อให้เกิดความยั่งยืนและเห็นคุณค่าของทรัพยากร ในฐานะที่ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเป็นทุนสำคัญของชุมชนลุ่มทะเลสาบ การศึกษาจากพื้นที่พบประเด็นสำคัญอย่างหนึ่งคือชุมชนในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบมีความพยายามในการนำประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในฐานะที่เป็นทุนทางสังคมมาปรับใช้กับบริบทที่เปลี่ยนแปลง ตัวอย่างเชิงรูปธรรม เช่น ชาวบ้านตะพานใช้ความรู้สึกร่วมทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับขบวนการคอมมิวนิสต์เพื่อมาเชื่อมโยงกับพื้นที่ในปัจจุบันเพื่อนำไปสู่การท่องเที่ยวในเชิงอนุรักษ์ ชุมชนดอนประดู่พยายามฟื้นฟูประเพณีสำคัญของชุมชนเกี่ยวกับการทำนาในอดีตโดยการสร้างประเพณีประดิษฐ์ “ดอนประดู่หวาน” ขึ้น ชุมชนเนินธัมมัง ใช้การเสด็จมาของพระราชินีพันปีหลวงเป็นความรู้สึกร่วมที่ชาวบ้านรับรู้ร่วมกันเพื่อดูแลรักษาทรัพยากรป่าพรุ ชุมชนริมคลองปากประ ได้สร้างความหมายใหม่กับพืชสาครว่าเป็นพืชอาหารสำคัญในประวัติศาสตร์ รวมถึงการ

สร้างคุณค่าใหม่ให้กับแบงก์ว่าส่งผลต่อสุขภาพที่ดีของร่างกาย และส่งผลดีต่อระบบนิเวศ ทำให้แบงก์สาขากลายเป็นสินค้าสำคัญของชุมชน ทั้งในเชิงเศรษฐกิจและวัฒนธรรม

3.3 ข้อเสนอการสร้างการขับเคลื่อนแนวใหม่เพื่อการจัดการทรัพยากรลุ่มทะเลสาบ ประเด็นนี้ที่มิวิจัยได้มาจากการร่วมกันสังเคราะห์ข้อมูลในพื้นที่ ข้อมูลอื่น ๆ การตั้งข้อสังเกตจากนักวิจัยในโครงการอื่นในชุด ผู้ประสานงานโครงการ ที่ปรึกษาชุดโครงการ การร่วมประชุมกับชุดโครงการ รวมทั้งการเสนอแนะของผู้ทรงคุณวุฒิที่เข้ามามีส่วนร่วมในโครงการ ได้ข้อเสนอสำคัญ คือ

1) การจัดการทรัพยากรแบบประสานประโยชน์ SGOs (Support Government Organization) เป็นการจัดการที่อาศัยความร่วมมือและการประสานงานจากทุกฝ่าย เป็นการช่วยเหลือและสนับสนุนตามบทบาทหน้าที่ของแต่ละองค์กรที่เกี่ยวข้อง ลดข้อขัดแย้งหรือทลายแนวคิดแบบคู่ตรงข้ามระหว่างหน่วยงานรัฐและองค์กรพัฒนาเอกชน แนวคิดนี้จึงเป็นมุมมองใหม่ในการจัดการทรัพยากรให้เกิดความร่วมมือและขจัดปัญหาที่เกิดขึ้นได้ การที่ชุมชนเรียนรู้ที่จะเลือก หรือหยิบฉวยประโยชน์จากสิ่งทีเข้าไปปะทะกับชุมชนทำให้ชุมชนนั้นสามารถพัฒนาและสามารถเข้าถึงการใช้ทรัพยากรได้ดีกว่า

2) การจัดการทรัพยากรโดยอาศัยกลุ่มและเครือข่าย พบว่ากลุ่มและเครือข่ายเป็นพลังในการต่อรองเพื่อเข้าถึงการใช้ประโยชน์และการจัดการทรัพยากรระดับต่าง ๆ ได้ เพียงแต่กลุ่มและเครือข่ายที่มีอยู่อาจยังไม่กว้างขวางพอที่จะสร้างพลังต่อรองทั้งลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาได้ นอกจากนี้กลุ่มและเครือข่ายที่เกิดขึ้นมักเกิดจากเงื่อนไขสองลักษณะ คือ กลุ่มและเครือข่ายที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ กับกลุ่มเครือข่ายแบบจัดตั้ง เมื่อทีมวิจัยร่วมกันพิจารณาถึงพลังของกลุ่มและเครือข่ายพบว่ากลุ่มในแบบแรกมีพลังมากกว่าอย่างเห็นได้ชัด **3) การจัดการทรัพยากรร่วมระหว่างรัฐกับชุมชน** พบว่าชาวบ้านในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา มีมโนทัศน์ต่อทรัพยากรส่วนรวมเรื่องหนึ่งที่ส่งผลต่อความรู้สึกในความเป็นเจ้าของต่อทรัพยากรของท้องถิ่น นั่นคือ “ของหลวง” มโนทัศน์คิดนี้กลายเป็นปัญหาสำคัญที่ชาวบ้านในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบมองทรัพยากรบางอย่างว่าไม่ได้เป็นของตัวเอง แต่เป็นทรัพย์สินของทางราชการหรือ “ของหลวง” ในขณะที่เจ้าหน้าที่รัฐก็มองว่าทรัพยากรของหลวงนี้เป็นของรัฐไม่ใช่ของชาวบ้าน ความคิดนี้ได้ส่งผลต่อสำนึกการรักษาและหวงแหนทรัพยากรนั้น ๆ ในที่สุด ชาวบ้านจึงได้เข้าไปใช้ทรัพยากรนั้นและละเลยที่จะรักษาดูแล การสร้างมโนทัศน์ใหม่ทั้งต่อชุมชนและรัฐเพื่อให้เกิดการจัดการทรัพยากรร่วมจึงเป็นแนวทางหนึ่งที่จะนำไปสู่การจัดการทรัพยากรได้อย่างยั่งยืนและเห็นคุณค่า

นายมานะ ขุนวิช่วย

หัวหน้าโครงการวิจัย

11 สิงหาคม 2563

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยเรื่อง การใช้ทรัพยากรที่นำไปสู่การใช้แบบไม่ยั่งยืนและไม่เห็นคุณค่า: การศึกษาในมิติประวัติศาสตร์เพื่อสร้างการขับเคลื่อนแนวใหม่ ภายใต้ชุดโครงการ ประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นกับการพัฒนาในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา สำเร็จลุล่วงลงได้ด้วยดี ด้วยการสนับสนุนทุนวิจัยจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) (เดิม) หรือสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (สกสว.) (ในปัจจุบัน)

ขอขอบคุณ รศ.ยงยุทธ ชูแว่น ในฐานะผู้ประสานงานชุดโครงการ อาจารย์ประมวล มณีโรจน์ ที่ปรึกษาชุดโครงการ สำหรับคำชักชวนเข้าร่วมโครงการ และคำชี้แนะเพื่อให้งานวิจัยนี้สำเร็จลุล่วง

ขอขอบคุณผู้ทรงคุณวุฒิทุกท่านที่คอยให้คำแนะนำ โดยเฉพาะ ดร.เลิศชาย ศิริชัย ศ.ชวน เพชรแก้ว ศ.ดร.อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ ศ.เกียรติคุณ สายชล สัตยานุรักษ์ ดร.ชยันต์ วรรณะภุติ ดร.อุทัย ดุลยเกษม ผศ.ดร.มาลี สิทธิเกรียงไกร อ.สาธิต ฤทธิ์ชู ผศ.วิทยา อาภรณ์ รศ.ดร.ณัฐพงศ์ จิตรนิรัตน์

ขอขอบคุณคณะกรรมการในชุดโครงการสำหรับความเป็นกัลยาณมิตรทางวิชาการ และการให้กำลังใจแก่กันด้วยดีเสมอมา การแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันอย่างเผ็ดร้อนในหลากหลายพื้นที่และหลายกรณี ส่งผลให้งานวิจัยสำเร็จลุล่วงได้เป็นอย่างดี ขอขอบคุณเป็นพิเศษสำหรับพี่สม พี่อ้อย ผู้เป็นแนวร่วมสำคัญด้านอาหารในหลายวาระ

ขอบคุณนักวิจัยชุมชนทั้งสี่ชุมชน สำหรับมิตรไมตรี และข้อมูลอันหลากหลายที่ล้วนเป็นประโยชน์ทำให้งานวิจัยนี้สำเร็จลุล่วงตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ทุกประการ

คุณค่าและประโยชน์อันพึงมีจากงานวิจัยฉบับนี้ ทีมผู้วิจัยขอมอบแก่ครอบครัว ครูบา อาจารย์ ผู้นำท้องถิ่น และครูภูมิปัญญา รวมทั้งเยาวชนคนหนุ่มสาวในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา ที่จะเป็พลังสำคัญในการนำความรู้ทางประวัติศาสตร์มาปรับใช้ในการดูแลรักษาทรัพยากรในบริเวณลุ่มทะเลสาบให้คงอยู่ได้อย่างมั่นคงในกาลต่อไป

มานะ ชุนวิช่วย

12 สิงหาคม 2563

บทคัดย่อ

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเศรษฐกิจในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน ป่าต้นน้ำ ป่าสา庫และป่ากระจุต ในแง่มุมที่แสดงให้เห็นถึงการใช้ทรัพยากรแบบไม่ยั่งยืนและไม่เห็นคุณค่า 2) เพื่อวิเคราะห์ว่าการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดิน ป่าต้นน้ำ ป่าสา庫และป่ากระจุตที่เกิดขึ้นในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาส่งผลกระทบต่อดำรงชีวิตของชาวบ้านในลักษณะใด และ 3) เพื่อนำความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไปหนุนเสริมให้คนในชุมชนได้ปรับวิถีชีวิตวิธีใช้ประโยชน์ทรัพยากร และสร้างระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนขึ้น วิธีการศึกษาใช้วิธีการศึกษาจากเอกสารและการศึกษาภาคสนาม ข้อมูลที่ได้นำมาวิเคราะห์และสังเคราะห์องค์ความรู้ที่เกิดขึ้น มีพื้นที่ศึกษา คือ 1) พื้นที่ป่าต้นน้ำ ในชุมชนตะพาน อำเภอศรีบรรพต จังหวัดพัทลุง 2) พื้นที่ราบลุ่ม ในชุมชนดอนประดู่ อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง 3) ชุมชนริมฝั่งทะเลสาบ (พื้นที่ป่าสา庫) ในชุมชนริมคลองปากประ อำเภอเมือง อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง 4) ชุมชนพื้นที่ป่าพรุ (พื้นที่ป่ากระจุต) ในชุมชนเนินธัมมัง ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช

ผลการศึกษาพบว่าการใช้ทรัพยากรของชุมชนในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบมีความสัมพันธ์กับความเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ สามารถแบ่งได้เป็นสามช่วงเวลา คือ **ช่วงที่ 1 การใช้ทรัพยากรบนฐานของระบบคุณค่า** (ก่อนทศวรรษ 2510) พบลักษณะการใช้ทรัพยากรที่สำคัญคือชาวบ้านในลุ่มทะเลสาบสงขลาดำรงชีวิตสัมพันธ์อยู่กับทรัพยากรท้องถิ่น ใช้ทรัพยากรอย่างให้ความเคารพ วางแผนการใช้อย่าง ประนีประนอม เห็นคุณค่า ได้สร้างระบบความสัมพันธ์ขึ้นมาเพื่อใช้ในการแลกเปลี่ยนแรงงานและแลกเปลี่ยนทรัพยากรระหว่างชุมชน **ช่วงที่ 2 การใช้ทรัพยากรบนฐานของระบบมูลค่า (ทศวรรษ 2520 - 2540)** โดยปัจจัยสำคัญที่ชาวบ้านลุ่มทะเลสาบสงขลาพัฒนาการเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรเข้าสู่ในเวลานี้คือความเปลี่ยนแปลงของการใช้เทคโนโลยีในการผลิต เช่น การใช้เครื่องยนต์ในการทำนา การตัดไม้ รวมถึงการเกิดภัยธรรมชาติ ที่ส่งผลให้เกิดต่อสภาพของทรัพยากร ช่วงนี้ชาวบ้านในบริเวณลุ่มทะเลสาบมีการเข้าถึงทรัพยากรโดยสัมพันธ์กับระบบตลาดภายนอก ลักษณะการผลิตและการเข้าถึงทรัพยากรผูกโยงกับตัวเงิน ทั้งนี้เพราะปัจจัยจากภายนอกที่เริ่มเข้ามาในสังคมลุ่มทะเลสาบ การผลิตเริ่มใช้เทคโนโลยีที่นำเข้ามาจากภายนอก **ช่วงที่ 3 การใช้ทรัพยากรแบบประสานประโยชน์และสร้างคุณค่าใหม่เพื่อเพิ่มมูลค่า (ทศวรรษ 2540 - ปัจจุบัน)** ปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อการใช้ทรัพยากรยุคนี้เกิดจากกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา การเรียนรู้จากประสบการณ์ในอดีตที่มักพบว่าปัญหาต่าง ๆ เช่น ความยากจน

การย้ายถิ่นฐาน ยาเสพติด ที่เกิดขึ้นในชุมชนมักมีส่วนสัมพันธ์กับการใช้ทรัพยากร การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นนำไปสู่การเกิดกลุ่มและเครือข่ายที่มักเป็นการเริ่มต้นมองเรื่องการใช้ทรัพยากรของท้องถิ่นในมิติใหม่เพื่อให้มีความยั่งยืนและเห็นคุณค่า

การใช้ทรัพยากรของชุมชนในช่วงที่สอง ส่งผลให้ความมั่นคงในครอบครัวในด้านต่าง ๆ ลดน้อยลง ทำให้คนบางกลุ่มในกลุ่มทะเลสาบหันมาให้ความสำคัญกับการวางแผนการใช้ รวมถึงการเพิ่มมูลค่าให้ทรัพยากรในยุคที่สาม โดยการนำความรู้ในอดีตมาปรับใช้ให้เหมาะสมกับปัจจุบันสามารถเรียกได้ว่าสิ่งเหล่านี้คือ พลังของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรกลุ่มทะเลสาบสงขลา พบประเด็นสำคัญ เช่น ความพยายามในการรื้อฟื้นการใช้ทรัพยากรแบบสวนเดิม การใช้กลุ่มและเครือข่ายในการเข้าถึงทรัพยากร การรื้อฟื้นกิจกรรมในอดีต การสร้างประเพณีประเพณี การสร้างความหมายใหม่ให้ทรัพยากร การสร้างความรู้สู่การร่วมกันเกิดความรักต่อทรัพยากร เป็นต้น

สำหรับข้อเสนอการสร้างการขับเคลื่อนแนวใหม่เพื่อการจัดการทรัพยากรกลุ่มทะเลสาบนั้นมีประเด็นสำคัญจากการศึกษาในพื้นที่ พบว่าพื้นที่ที่สามารถจัดการทรัพยากรได้เหมาะสมนั้นต้องมีการจัดการทรัพยากรในลักษณะการจัดการทรัพยากรแบบประสานประโยชน์ การจัดการทรัพยากรโดยอาศัยกลุ่มและเครือข่าย การจัดการทรัพยากรร่วมระหว่างรัฐกับชุมชน

คำสำคัญ: ประวัติศาสตร์การใช้ทรัพยากร กลุ่มทะเลสาบสงขลา

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทสรุปผู้บริหาร	ก
กิตติกรรมประกาศ	จ
บทคัดย่อ	ฉ
บทที่ 1 บทนำ	1
ที่มาและความสำคัญ	1
คำถามวิจัยและวัตถุประสงค์	9
ขอบเขตการศึกษา	10
กรอบความคิดพื้นฐานในการวิจัย	16
ผลที่คาดว่าจะได้รับ	17
กระบวนการผลักดันผลงานออกสู่การใช้ประโยชน์	18
บทที่ 2 วิธีการศึกษา	19
การบริหารงานวิจัย	19
ระเบียบวิธีวิจัย	20
การสร้างกระบวนการขับเคลื่อนเพื่อแก้ปัญหาจากงานวิจัย	22
การวิเคราะห์สังเคราะห์ข้อมูลเพื่อเขียนรายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์	22
บทที่ 3 ประวัติศาสตร์การใช้ทรัพยากรป่าต้นน้ำ ชุมชนตะพาน อำเภอสรีบรรพต จังหวัดพัทลุง	24
สภาพทั่วไปของชุมชนตะพาน	24
ยุคที่ 1 การใช้ทรัพยากรยุค “สวนเดิม” ก่อนทศวรรษ 2510	34
ยุคที่ 2 การใช้ทรัพยากรป่าต้นน้ำยุค “สวนยาง” ทศวรรษ 2520 - ทศวรรษ 2540	52
ยุคที่ 3 การใช้ทรัพยากรป่าต้นน้ำในยุค “การผลิตแบบหลากหลาย” ทศวรรษ 2550	72
บทสรุป	91
บทที่ 4 ประวัติศาสตร์การใช้ประโยชน์ที่ดิน ชุมชนดอนประดู่ อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง	94
สภาพทั่วไปของชุมชนดอนประดู่	94
ยุคที่ 1 การใช้ทรัพยากรที่ดินบนฐานคุณค่า (ก่อนทศวรรษ 2520)	107

สารบัญ (ต่อ)

เรื่อง	หน้า
ยุคที่ 2 การใช้ทรัพยากรที่ดินบนฐานมูลค่า (ทศวรรษ 2530 – ทศวรรษ 2540)	115
ยุคที่ 3 การใช้ทรัพยากรที่ดินบนฐานคุณค่าใหม่ (ทศวรรษ 2550 - ปัจจุบัน)	122
บทสรุป	130
บทที่ 5 ประวัติศาสตร์การใช้ทรัพยากรป่าสาละ ชุมชนริมคลองปากประ อำเภอเมือง- อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง	132
สภาพทั่วไปของชุมชนริมคลองปากประ	132
ยุคที่ 1 ป่าสาละสมบูรณ์ ก่อนทศวรรษ 2510	141
ยุคที่ 2 การละเลยป่าสาละ (ทศวรรษ 2520 – ทศวรรษ 2540)	158
ยุคที่ 3 การฟื้นฟูคุณค่าของป่าสาละ (ทศวรรษ 2550-ปัจจุบัน)	171
บทสรุป	178
บทที่ 6 ประวัติศาสตร์การใช้ทรัพยากรป่ากระจุต ชุมชนเนินธัมมัง อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช	181
สภาพทั่วไปของชุมชนเนินธัมมัง	181
ยุคที่ 1 การใช้ทรัพยากรกระจุตในยุคป่าเขียว (ก่อน พ.ศ. 2505)	192
ยุคที่ 2 การใช้ทรัพยากรกระจุตในยุคป่าเหือด (พ.ศ.2505 – 2536)	205
ยุคที่ 3 การใช้ทรัพยากรกระจุตยุคป่าพรุสมเด็จฯ (พ.ศ. 2536 – ปัจจุบัน)	218
บทสรุป	228
บทที่ 7 บทสังเคราะห์	234
บริบททรัพยากรบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา	234
ประวัติศาสตร์การใช้ทรัพยากรบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา	243
พลังของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรลุ่มทะเลสาบสงขลา	261
ข้อเสนอการสร้างการขับเคลื่อนแนวใหม่เพื่อการจัดการทรัพยากรลุ่มทะเลสาบ	271
บรรณานุกรม	280
บุคลากร	286
ภาคผนวก	293

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญ

พื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาตั้งอยู่ทางตอนล่างของภาคใต้ฝั่งตะวันออก ประกอบด้วยตัวทะเลสาบที่เป็นผืนน้ำขนาดใหญ่ มีเนื้อที่ประมาณ 1,040 ตารางกิโลเมตร (ลุ่มทะเลสาบสงขลา : วัฒนธรรมและการพัฒนา,วารสารทักษิณคดี: 10) ซึ่งมีความแตกต่างในเรื่องความเค็มของน้ำ 3 ระดับ กล่าวคือ พื้นที่บนสุดที่เรียกว่าทะเลน้อยเป็นแหล่งน้ำจืดตลอดปี พื้นที่ตอนกลางเป็นแหล่งน้ำกร่อย พื้นที่ตอนใต้สุดเป็นน้ำเค็ม สำหรับบริเวณรอบ ๆ ทะเลสาบจะครอบคลุมพื้นที่จังหวัดพัทลุงทั้งหมด พื้นที่ส่วนใหญ่ของจังหวัดสงขลา และพื้นที่บางส่วนของจังหวัดนครศรีธรรมราช ส่วนทางทิศตะวันตกนั้นจะมีเทือกเขานครศรีธรรมราช (ภูเขาบรรทัด) ทอดตัวลงไปยังทิศใต้สู่จังหวัดสตูลและพบกับแนวภูเขาสันกาลาศรีที่จังหวัดสงขลา แนวภูเขาดังกล่าวได้โอบพื้นที่ของทะเลสาบเอาไว้และยังเป็นต้นกำเนิดของลำคลองสายสั้น ๆ จำนวนมากไหลไปทางทิศตะวันออกและทิศใต้ผ่านที่ราบลงสู่ทะเลสาบ ความแตกต่างทางกายภาพของพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาที่กล่าวมานี้จะส่งผลถึงลักษณะความหลากหลายของทรัพยากรธรรมชาติทั้งในเขตป่าเขา ที่ราบ พื้นที่ชุ่มน้ำและในทะเลสาบ นับเป็นความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรที่ได้หล่อเลี้ยงชุมชนและมีการพึ่งพาแลกเปลี่ยนกันอย่างสมดุลตลอดมา การใช้ทรัพยากรและระบบความสัมพันธ์ของคนในแต่ละบริเวณนี้ทำให้ชุมชนสามารถสั่งสมภูมิปัญญา เกิดเป็นวัฒนธรรมและประเพณีสำคัญหลายอย่าง อันมีผลต่อความมั่นคงทางสังคมและใช้พัฒนาคุณภาพชีวิตของชาวบ้านในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาได้ดีในระดับหนึ่ง

การพัฒนาประเทศที่เริ่มต้นขึ้นในทศวรรษ 2500 ได้ค่อย ๆ มีผลกระทบต่อทรัพยากรทั้งหลายในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาเช่นเดียวกับส่วนอื่นของประเทศ กล่าวคือ นโยบายการมุ่งเน้นไปสู่การเติบโตทางเศรษฐกิจนั้นได้ทำให้ทรัพยากรหลายอย่างถูกใช้ไปอย่างสิ้นเปลืองและขาดการวางแผนที่ดี ในระยะแรกทรัพยากรหลักของบริเวณนี้ไม่ว่าจะเป็นผลผลิตจากทะเล ป่าไม้และที่ดิน ต่างตอบสนองในการสร้างมูลค่าที่เป็นตัวเงินได้ดี ขณะเดียวกันชุมชนเองก็ได้ละเลยทรัพยากรบางอย่างที่เคยใช้ประโยชน์แต่ไม่ค่อยมีมูลค่าไป อย่างไรก็ตาม ตั้งแต่ทศวรรษ 2530 เป็นต้นมาทรัพยากรหลักดังกล่าวก็เสื่อมโทรมและ/หรือขาดศักยภาพในการพัฒนาตลอดจนค่อย ๆ หมดไป การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้กระทบต่อวิถีชีวิตของคนจำนวนมาก เพราะเมื่อไม่สามารถผลิตได้ในปริมาณหรือมูลค่าที่ต้องการแล้ว พวกเขาก็จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องดิ้นรนหาเงินมาจุนเจือครอบครัวตามรายจ่ายที่เพิ่มขึ้น และมีครอบครัวจำนวนหนึ่งต้องอพยพเข้าไปทำงานในเมืองโดยละทิ้งที่ทำกินและญาติพี่น้องจนบางรายก็ห่างหายไปจากชุมชนในที่สุด ความเสื่อมโทรมของการใช้ทรัพยากรที่ขาดการวางแผน ตลอดจนการ

ละเลยไม่เห็นคุณค่าทรัพยากรบางอย่างไปจึงเป็นปัญหาที่นำไปสู่การสูญเสียความมั่นคงในชีวิตของชาวบ้านในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาตลอดมา

เมื่อทรัพยากรในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาถูกนำมาใช้อย่างเข้มข้นจนขาดความสมดุลในชีวิตของชาวบ้านดังกล่าว จึงเกิดการศึกษาเกี่ยวกับทรัพยากรในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาตามมา โดยเฉพาะทรัพยากรประมง ทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง ทรัพยากรน้ำ และทรัพยากรป่าต้นน้ำ อีกทั้งในช่วงประมาณทศวรรษ 2540 ยังมีโครงการพัฒนาจากหน่วยงานต่าง ๆ ที่ลงมาศึกษาและจัดการทรัพยากรในพื้นที่อย่างต่อเนื่อง เช่น สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ศูนย์เครือข่ายลุ่มทะเลสาบสงขลา มหาวิทยาลัยต่าง ๆ ในพื้นที่ องค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) เป็นต้น จนมีหลายชุมชนสามารถดำเนินการพลิกฟื้นการจัดการทรัพยากรให้คืนสภาพขึ้นมาได้ อย่างไรก็ตาม ยังมีอีกหลายชุมชนในลุ่มทะเลสาบสงขลาที่ยังไม่สามารถดำเนินการแก้ไขปัญหาการใช้ทรัพยากรได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังจะเห็นได้ในสองกรณี คือ **การใช้ทรัพยากรแบบไม่ยั่งยืน ได้แก่ ป่าต้นน้ำและที่ดิน** ซึ่งเป็นทรัพยากรหลักที่สามารถนำมาใช้เพื่อสนองความต้องการทางเศรษฐกิจแต่ยังขาดการวางแผนการใช้ประโยชน์ให้เกิดประสิทธิภาพและเป็นธรรม และ **การใช้ทรัพยากรอย่างไม่เห็นคุณค่า ไม่ใส่ใจดูแล** เป็นผลสืบเนื่องจากการให้ความสำคัญกับทรัพยากรหลักมากจนเกินไป รวมทั้งการพัฒนาที่ถูกกำหนดมาจากส่วนบนส่งผลให้ทรัพยากรของท้องถิ่นถูกละเลยไม่ได้รับการเอาใจใส่เท่าที่ควร โดยเฉพาะ **ป่าสาครและป่ากระจุต** ถูกเผาทิ้งทำลายหรือการขุดลอกเพื่อให้การระบายน้ำเป็นไปได้ดี ถึงปัจจุบันก็ยังพบปรากฏการณ์นี้ทั้งที่เป็นทรัพยากรที่มีคุณค่าในแง่ของการใช้ประโยชน์และเป็นฐานความมั่นคงในด้านอาชีพ อาหาร และรายได้ให้กับชุมชนท้องถิ่น

หากกล่าวให้ลึกลงไปเกี่ยวกับป่าต้นน้ำและที่ดินในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา นั้น ถือเป็นทรัพยากรหลักที่สำคัญ ชาวบ้านในลุ่มทะเลสาบอาศัยทรัพยากรทั้งสองชนิดนี้ในการหล่อเลี้ยงชีวิตพบว่าในช่วงที่มีการใช้ทรัพยากรอย่างเข้มข้นประมาณทศวรรษ 2520 เป็นต้นมานั้น ทรัพยากรทั้งสองชนิดถูกใช้อย่างขาดการวางแผน เช่น การใช้ที่ดินเพื่อทำนาหลายครั้งในรอบปี การใช้สารเคมี ปุ๋ยเคมี ยากำจัดศัตรูพืช รวมทั้งการใช้เทคโนโลยีอื่น ๆ ทั้งเพื่อเพิ่มรอบการผลิตและปริมาณผลผลิตข้าว รวมถึงการใช้ที่ดินเพื่อทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจแบบอื่น ตัวอย่างที่เห็นในเชิงรูปธรรม เช่น ในพื้นที่ทุ่งระโนด อำเภอรโนด จังหวัดสงขลา ซึ่งหลังจากการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรอย่างเข้มข้นแล้ว พื้นที่ทุ่งระโนดยังถูกใช้ในการเลี้ยงกุ้งกุลาดำ (ประมาณทศวรรษ 2530) จนทำให้ที่ดินสูญเสียความสมบูรณ์ไป ในที่สุดจนถึงขนาดที่ทำให้ต้นตาลโตนตที่ถือเป็นไม้ประจำพื้นที่ระโนดยืนต้นตาย ในส่วนของป่าต้นน้ำนั้นในช่วงที่มีการใช้ทรัพยากรอย่างเข้มข้นก็พบว่าการบุกรุกป่าเพื่อทำสวนยางพารา โดยเฉพาะช่วงหลังทศวรรษ 2520 หลังการเกิดขึ้นของกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง และช่วงที่ราคายางพาราปรับตัวเพิ่มสูงมากในช่วงทศวรรษ 2540 การขยายตัวของยางพาราจึงไปส่งผลกระทบต่อพื้นที่ของป่าต้น

น้ำ ตัวอย่างของพื้นที่ เช่น ป่าต้นน้ำตะโหนด อำเภอตะโหนด จังหวัดพัทลุง รวมถึงพื้นที่โดยรอบ เขตกเขตรพัตที่มีกรปรับพื้นที่ป่าต้นน้ำเพือมาทำสวนยางพาราจำนวนมาก

ส่วนกรณีของป่าสาคุและป่ากระจุต ถือเป็นทรัพยากรที่ชาวบ้านลุ่มทะเลสาบเคยใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน กล่าวคือ ป่าสาคุเป็นพื้นที่ป่าที่มีความสำคัญและมีประโยชน์นานัปการ ทั้งประโยชน์ที่เกิดจากระบบนิเวศของป่าสาคุที่มีต่อธรรมชาติและประโยชน์ที่มนุษย์ได้รับ นอกจากนี้ป่าสาคุเป็นพืชที่บ่งบอวิถีชีวิตของชุมชนทั้งในเชิงนิเวศวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี วัฒนธรรมการบริโภคสาคุและการใช้ประโยชน์จากส่วนต่าง ๆ ของต้นสาคุเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สืบทอดกันมาเป็นมรดกอันล้ำค่าของชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาที่น่าภูมิใจ อย่างเช่น การนำแป้งสาคุมาแปรรูปเป็นอาหาร การนำใบสาคุมาทำจากมุงหลังคา การนำเนื้อในต้นสาคุมาใช้เป็นอาหารสัตว์ การเลี้ยงตัวจากต้นสาคุ การทำเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ จากก้านใบสาคุ การนำยางสาคุมาใช้เป็นเครื่องสำอางทาหน้า การใช้พืชผักในบริเวณป่าสาคุมาทำยารักษาโรคและอาหาร เป็นต้น สามารถกล่าวได้ว่าป่าสาคุเป็นป่าที่มีส่วนสนับสนุนความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา ทั้งส่วนที่เป็นต้นสาคุ พืชผักในป่าสาคุ รวมถึงการที่ป่าสาคุเป็นแหล่งอนุบาลสัตว์น้ำวัยอ่อนด้วย ไม่นับรวมประโยชน์ในเชิงคุณค่าที่มีต่อระบบนิเวศทั้งอากาศและน้ำ ส่วนป่ากระจุตนับเป็นทรัพยากรที่มีบทบาทสำคัญในระบบนิเวศป่าพรุ เป็นพืชที่ให้มูลค่าทางเศรษฐกิจแก่ชาวบ้านรอบป่าพรุสามารถนำมาแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ เพื่อใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น กระสอบ เสื่อ กระเป่า เป็นต้น กล่าวได้ว่ากระจุตมีความสำคัญในฐานะที่เป็นพืชทางเศรษฐกิจของครัวเรือน เป็นแหล่งอนุบาลสัตว์น้ำ

ตั้งแต่ทศวรรษ 2510 เป็นต้นมา เกิดการขยายตัวของพืชเศรษฐกิจแบบใหม่ ได้แก่ ข้าวและยางพารา ส่งผลให้ทรัพยากรป่าสาคุและป่ากระจุตกลายเป็นทรัพยากรที่ถูกมองอย่างไร้ค่า เป็นทรัพยากรที่ไม่สามารถนำมาตอบสนองความต้องการทางเศรษฐกิจในยุคสมัยใหม่ได้ เหตุดังกล่าวจึงส่งผลให้เกิดการทำลายพื้นที่ป่าสาคุและป่ากระจุตเพื่อปรับเปลี่ยนพื้นที่ไปทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจแบบใหม่ ในที่สุดก็ส่งผลถึงจำนวนป่าสาคุและป่ากระจุตที่ลดลงไปอย่างมาก ตัวอย่างพื้นที่ป่าสาคุซึ่งเห็นได้ในเชิงรูปธรรม เช่น ในพื้นที่ตำบลท่ามะเตือ อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง ป่าสาคุถูกขุดลอกออกจากพื้นที่ริมคลอง จนทำให้ปัจจุบันป่าสาคุหายไปจากพื้นที่ตำบลท่ามะเตือ ส่วนกรณีของป่ากระจุตในพื้นที่ตำบลเคร็ง อำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช ก็เช่นเดียวกันในช่วงที่ชาวบ้านมอง

กระจัดว่าเป็นพืชที่ไม่มีคุณค่านั้นมีการทำลายพื้นที่ป่ากระจัดลงไป อย่างเช่น การ “เผาป่า หาเต่า”¹ เกิดขึ้นในพื้นที่และส่งผลต่อการลดลงของพื้นที่ป่ากระจัดในตำบลเคิ่ง

จากสถานการณ์ตามที่กล่าวมาที่มิวิจัยมองว่าหากมีการศึกษาเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากร ลุ่มทะเลสาบสงขลาในมิติประวัติศาสตร์ท้องถิ่น อาจเป็นทางออกหนึ่งในการแก้ไขปัญหาการใช้ ทรัพยากรที่นำไปสู่การใช้แบบไม่ยั่งยืนและไม่เห็นคุณค่า เหตุผลเพราะการศึกษาประวัติศาสตร์ ท้องถิ่นจะส่งผลให้เกิดความเข้าใจ ความตระหนัก และคุณค่าของท้องถิ่นตนเองทั้งในแง่ของภูมิ ปัญญา สังคม วัฒนธรรม และทรัพยากร ที่ผ่านมาการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่จะนำมาเชื่อมโยง ถึงการพัฒนาในปัจจุบันนั้น นับว่ามีข้อจำกัดอยู่พอสมควร แต่หลังจากความก้าวหน้าของแนวคิด การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในปัจจุบันที่หันมาให้ความสนใจกับมิติใหม่ ๆ จึงทำให้การนำความรู้ ในอดีตมาปรับใช้เชื่อมโยงในปัจจุบันมีมากขึ้น เช่น ในแนวคิดหลักเรื่อง “การศึกษาประวัติศาสตร์ ท้องถิ่นแบบองค์รวม” ซึ่งเป็นแนวคิดที่มีพื้นฐานจากการศึกษาประวัติศาสตร์ของยงยุทธ ชูแว่นและ ประมวล มณีโรจน์ (ยงยุทธ ชูแว่นและประมวล มณีโรจน์, 2546) ถือเป็นแนวคิดใหม่ในการศึกษา เรื่องราวต่าง ๆ ของท้องถิ่นในสังคมไทย โดยได้รับอิทธิพลทางความคิดมาจาก สำนักคิด Annales² รวมถึงนักวิชาการคนสำคัญในสังคมไทย เช่น นิธิ เอียวศรีวงศ์ ศรีศักร วัลลิโภดม ฉัตรทิพย์ นาถสุภา อานันท์ กาญจนพันธุ์ ฯลฯ และการศึกษาในปัจจุบันที่ได้เรียกร่องนักประวัติศาสตร์ให้สนใจ ชีวิตประจำวันของคนธรรมดา สนใจในประเด็นเล็ก ๆ ของพวกเขา รวมทั้งการนำประวัติศาสตร์มาใช้ ให้เกิดประโยชน์ที่เป็นรูปธรรม

แนวคิดการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นแบบองค์รวมเป็นการศึกษาที่โยกระบบต่าง ๆ ของชุมชนหนึ่ง ๆ เข้าหากันอย่างสอดคล้องกลมกลืน เพราะยงยุทธและประมวล เชื่อว่าเนื้อหาหรือ กิจกรรมในแต่ละด้านของมนุษย์ไม่ว่าจะเป็นระบบเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ศาสนา ประเพณี วัฒนธรรม การใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ฯลฯ ล้วนมีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น แม้ว่าอาจ ศึกษาเจาะลึกไปยังเนื้อหาด้านหนึ่งด้านใดเพียงด้านเดียว เช่น ศึกษาประเด็นประวัติศาสตร์การใช้ ทรัพยากรในแง่มุมที่เป็นการใช้แบบไม่ยั่งยืนและไม่เห็นคุณค่า แต่ผู้ศึกษาควรสำนึกเสมอว่าเนื้อหาที่ ศึกษาไม่ได้เกิดขึ้นอย่างโดด ๆ หากเกิดขึ้นท่ามกลางบริบทของกิจกรรมด้านอื่น ๆ ตลอดเวลา นอกจากจะศึกษาเนื้อหาในลักษณะดังกล่าวแล้ว ก็ยังต้องศึกษาความสัมพันธ์ของระบบต่าง ๆ ใน ชุมชนกับชุมชนอื่นและกับศูนย์กลางอำนาจรัฐอีกด้วย ทั้งนี้เพราะระบบเศรษฐกิจ วัฒนธรรม สังคม

¹ หมายถึงชาวบ้านจุดไฟเผาป่าในพื้นที่พรุ รวมถึงป่ากระจัดเพื่อหาเต่า ตะพาบน้ำ ปลาไหล และให้ เติดเสม็ดขึ้น แล้วนำมาทำอาหาร อ้างจาก สุวิทย์ มาประสงค์. ครูโรงเรียนวัดนาگان อำเภอยะรัง จ.ปัตตานี นครศรีธรรมราช สัมภาษณ์ ณ อนันตารีสอร์ท อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง วันที่ 18 สิงหาคม 2561.

² สำนักคิดของฝรั่งเศส ที่มุ่งเปิดมุมมองของการศึกษาประวัติศาสตร์ไปสู่ด้านเศรษฐกิจและสังคม.

การเมือง ฯลฯ ของชุมชนหนึ่ง ๆ ต้องพึ่งพาชุมชนอื่น ๆ อยู่เสมอ ความสัมพันธ์ดังกล่าวอาจมีในลักษณะเท่าเทียมกัน มีอิทธิพลต่อกัน หรือเป็นอิสระจากกันก็ได้ โดยการศึกษาประวัติศาสตร์ในลักษณะที่กล่าวมานี้จะเป็นสิ่งกระตุ้นให้เกิดการสร้างการขับเคลื่อนแนวใหม่เพื่อการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา สารสำคัญของ การขับเคลื่อนแนวใหม่นี้จะพยายามให้เกิดการใช้กลไกเชิงสถาบันแบบเดิม (อย่างไม่เป็นทางการ) และกลไกเชิงสถาบันแบบใหม่ (กลไกเชิงสถาบันอย่างเป็นทางการ) มาร่วมสร้างการขับเคลื่อนเพื่อให้เกิดการใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืนและให้เห็นคุณค่าของทรัพยากรท้องถิ่นซึ่งไม่เป็นทรัพยากรกระแสหลัก

ความสำคัญอีกประการหนึ่งของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับด้านนิเวศวิทยาและสิ่งแวดล้อมหรือการใช้ทรัพยากร ซึ่งอรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ (อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, 2545 :187) ได้กล่าวไว้ว่า ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นช่วยเลื่อนสถานภาพของชาวบ้านในรัฐและสังคมไทย กล่าวคือ เลื่อนจากชาวบ้านที่เป็นเพียงผู้ผลิตหรือผู้ใช้แรงงานในประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ และจากราษฎรที่ปราศจากอำนาจทางการเมืองและไม่เคยมีบทบาทสำคัญใด ๆ ในประวัติศาสตร์การเมือง และจากชาวบ้านที่ไร้การศึกษาปราศจากสติปัญญาซึ่งทำให้ไม่เคยถูกกล่าวอ้างถึงในประวัติศาสตร์ภูมิปัญญา กลายมาเป็นชาวบ้านที่มีภูมิปัญญาอันน่าอัศจรรย์ ที่สามารถดำรงชีวิตอยู่ในระบบนิเวศได้อย่างกลมกลืนและยั่งยืน และภูมิปัญญานั้นไม่เพียงแต่เป็นประโยชน์ต่อชาวบ้านเหล่านั้นเองเท่านั้น ยังเป็นภูมิปัญญาที่ช่วยรักษาระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งความหลากหลายทางชีวภาพไว้ให้แก่มวลมนุษยชาติ และเป็นภูมิปัญญาที่คนในเมืองพึงเรียนรู้เพื่อนำมาใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเองด้วย

นับได้ว่าการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจะมีความสำคัญและมีบทบาทอย่างสูงในการพัฒนาสังคม ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเป็นความรู้พื้นฐานของชุมชนที่จะต้องมีความรู้เกี่ยวกับการวางแผนการพัฒนาในพื้นที่ ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นถือเป็น “ทุนชุมชน” ที่สำคัญซึ่งจะช่วยสร้างความทรงจำร่วมให้เกิดขึ้นกับคนในพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งได้เป็นอย่างดี การที่ทีมวิจัยนำแนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นมาใช้ศึกษาในประเด็นทรัพยากรก็เพราะมองเห็นว่าปัญหาทรัพยากรในปัจจุบันที่มีเพิ่มมากขึ้น การที่มีหลายหน่วยงานให้ความสำคัญในการแก้ปัญหาในหลายระดับ แต่ดูเหมือนความคลี่คลายของปัญหาไม่มีทีท่าว่าจะดีขึ้น การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรเพื่อเข้ามาหนุนเสริมแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นจึงเป็นเหมือนทางเลือกหนึ่งที่น่าจะเป็นสิ่งสนับสนุน “ความทรงจำร่วม” ให้เกิดขึ้นกับชาวบ้านในท้องถิ่น ซึ่งความทรงจำร่วมนี้จะส่งผลต่อไปถึงความเข้มแข็งของชุมชนนั่นเอง การศึกษาประวัติศาสตร์การใช้ทรัพยากรจะทำให้ผู้เข้าร่วมกระบวนการวิจัยรับรู้ประสบการณ์การจัดการทรัพยากรในอดีตนั้นมียุทธวิธีที่เป็นบทเรียนที่จะนำมาปรับใช้ในปัจจุบันได้บ้าง การจัดการทรัพยากรแบบไหนคือความสำเร็จหรือความล้มเหลว จะทำให้ทราบถึงสาเหตุหรือเงื่อนไขของความสำเร็จและความล้มเหลวนั้น

หากกล่าวถึงงานที่ศึกษาประวัติศาสตร์การใช้ทรัพยากรตามกรอบที่กล่าวมาข้างต้นพบว่า มีงานชิ้นสำคัญที่น่าสนใจศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์การทำเหมืองฝายในมิติต่าง ๆ และนำองค์ความรู้ในอดีตมาปรับใช้เพื่อให้เกิดระบบการจัดการน้ำที่สร้างขึ้นโดยชุมชนในการใช้ประโยชน์ร่วมกันตลอดลำน้ำในปัจจุบัน (พรพิไล เลิศวิชา และคณะ, 2552) นอกจากนี้หากกล่าวถึงงานวิจัยในมิติประวัติศาสตร์การใช้ทรัพยากรในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาแล้ว พบว่ามีการศึกษาด้านประวัติศาสตร์แต่ยังไม่ได้เชื่อมโยงเพื่อให้เกิดความต่อเนื่องของการจัดการทรัพยากรอย่างเป็นรูปธรรม โดยเฉพาะงานในชุดโครงการวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ซึ่งมี ยงยุทธ ชูแว่น เป็นผู้ประสานงานโครงการ เป็นงานศึกษาประวัติศาสตร์ในภาพกว้าง ยังไม่สามารถนำมาตีประวัติศาสตร์ไปขับเคลื่อนให้เกิดการพัฒนาได้อย่างชัดเจนมากนัก

ตามที่กล่าวมาอย่างสังเขปงานวิจัยนี้ จึงสนใจที่จะศึกษาประวัติศาสตร์การใช้ทรัพยากรของชุมชนในพื้นที่ต่าง ๆ ของลุ่มทะเลสาบสงขลา โดยหวังว่ากระบวนการวิจัยที่ชาวบ้านเป็นผู้วิจัยเองและความรู้ที่ได้จะช่วยผลักดันให้กลุ่มชาวบ้านและองค์กรชุมชนที่เคลื่อนไหวเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่จะสามารถเคลื่อนไหวอย่างเข้มแข็งและบรรลุเป้าหมายมากขึ้น โดยอาศัยพลังจากการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นดังกล่าว

อย่างไรก็ตามทรัพยากรมีความหมายที่กว้างขวาง งานวิจัยนี้จะสนใจเฉพาะกลุ่มทรัพยากรที่ยังคงเป็นปัญหาของชุมชนอยู่จนถึงปัจจุบัน ในขณะเดียวกันถ้าหากแก้ปัญหาดังกล่าวได้คนในชุมชนก็จะสามารถพึ่งพาทรัพยากรในการดำรงชีวิตได้เป็นอย่างดี กลุ่มทรัพยากรที่งานวิจัยนี้สนใจได้แก่ กลุ่มแรก ทรัพยากรที่ยังมีการใช้กันแบบไม่ยั่งยืน ได้แก่ ป่าต้นน้ำและที่ดิน กลุ่มที่สอง ทรัพยากรที่คนในปัจจุบันใช้แบบไม่รู้คุณค่า คือไม่ปล่อยทิ้งไว้อย่างไร้คุณค่าหรือไม่ก็ทำลายทิ้งอย่างไม่สนใจใยดี ได้แก่ ป่าสาละ และป่ากระจูด

ทั้งนี้งานวิจัยนี้จะสนับสนุนทีมวิจัยชาวบ้านใน 4 ชุมชน เพื่อให้ขับเคลื่อนการวิจัยและการเคลื่อนไหวเกี่ยวประวัติศาสตร์การใช้และการจัดการทรัพยากรในบริบทของชุมชนตนเอง โดยแต่ละชุมชนจะมีจุดเด่นในฐานะทรัพยากรที่สอดคล้องกับประเด็นของทรัพยากรที่งานวิจัยนี้สนใจ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

โครงการย่อยที่ 1 “ประวัติศาสตร์การใช้ทรัพยากรป่าต้นน้ำ ชุมชนตะพาน อำเภอสรีบรรพต จังหวัดพัทลุง” ชุมชนตะพานเป็นชุมชนริมเชิงเขาบรรทัด ถือเป็นพื้นที่ต้นน้ำที่สำคัญของพื้นที่ลุ่มทะเลสาบ ชุมชนแห่งนี้เป็นชุมชนที่ผ่านประสบการณ์การใช้ประโยชน์ป่าต้นน้ำที่มีลักษณะพึ่งพาอาศัยระหว่างป่าต้นน้ำกับชาวบ้าน มาสู่การใช้ประโยชน์จากป่าต้นน้ำแบบเข้มข้น จนกระทั่งชาวบ้านได้เรียนรู้ว่าหากมีการใช้ประโยชน์จากป่าแบบไม่วางแผนย่อมจะนำไปสู่ความสูญเสียพื้นที่ป่าต้นน้ำ

บทเรียนนี้ทำให้มีชาวบ้านบางส่วนในตะแพนรวมตัวกันเพื่อฟื้นฟูป่าต้นน้ำ ในนามกลุ่มอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ ชุมชนตะแพน อำเภอศรีบรรพตขึ้น เพื่อการฟื้นฟู รักษาป่าต้นน้ำ นอกจากนี้พบว่าชาวบ้านในชุมชนตะแพนยังผ่านประสบการณ์ร่วมกับขบวนการคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยมาด้วย ลักษณะเช่นนี้ทำให้สมาชิกกลุ่มอนุรักษ์ป่าต้นน้ำมีวิธีคิดบางอย่างที่ได้รับการปลูกฝังมาจากประสบการณ์นั้น เช่น ความคิดเรื่องของส่วนรวม การนับถือลำดับอาวุโส หรือแม้กระทั่งการมองเห็นความสัมพันธ์เชื่อมโยงในลักษณะองค์รวมของป่าต้นน้ำ พื้นที่ราบ พื้นที่ป่าพรุ และตัวทะเลสาบ การกลับมาฟื้นฟูป่าต้นน้ำของชาวบ้านกลุ่มนี้จึงนับเป็นการนำประสบการณ์การใช้ประโยชน์ป่าต้นน้ำในอดีตมาปรับใช้ในปัจจุบัน แต่การรวมกลุ่มของชาวบ้านก็ยังมีข้อจำกัดที่ไม่สามารถจัดการป่าต้นน้ำได้อย่างเข้มแข็ง ข้อจำกัดเหล่านั้นได้แก่ การรวมตัวขององค์กรชุมชนยังเป็นแบบหลวม ๆ ใช้รูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมแบบเครือญาติ ยังขาดตัวแบบที่เหมาะสมในการจัดการทรัพยากรแบบยั่งยืน รวมทั้งข้อจำกัดเกี่ยวกับการนำความรู้เรื่องการใช้ทรัพยากรและการจัดการป่าต้นน้ำในอดีต หากว่าการสนับสนุนให้เกิดการศึกษาในเชิงประวัติศาสตร์การใช้ทรัพยากรแล้วย่อมจะทำให้สมาชิกกลุ่มอนุรักษ์ป่าต้นน้ำมีความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน เพราะเคยผ่านการต่อสู้เพื่อการใช้ประโยชน์จากป่าต้นน้ำมาร่วมกัน มีความทรงจำเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากป่าต้นน้ำมาร่วมกัน ย่อมจะทำให้เกิดความกลมเกลียว ความเหนียวแน่นขึ้นกับกลุ่มอนุรักษ์ป่าต้นน้ำตำบลตะแพน อำเภอศรีบรรพต หมายถึงว่า การศึกษานี้จะช่วยทำลายข้อจำกัดที่เป็นเงื่อนไขทำให้การจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำเป็นไปอย่างไม่ยั่งยืน

โครงการย่อยที่ 2 “ประวัติศาสตร์การใช้ที่ดินชุมชนดอนประดู่ อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง” ดอนประดู่เป็นชุมชนในพื้นที่ราบลุ่มของกลุ่มทะเลสาบ หากมองในประเด็นประวัติศาสตร์การใช้ที่ดินก็จะพบพัฒนาการที่น่าสนใจว่า ชาวบ้านดอนประดู่ได้เคยมีประสบการณ์การใช้ประโยชน์ที่ดินที่ส่งผลต่อความเสื่อมของคุณภาพดิน ทำให้ชาวบ้านกลุ่มหนึ่งในดอนประดู่รวมตัวกันรื้อฟื้นวิธีการทำเกษตรแบบเดิมกลับคืนมา โดยการทำเกษตรแบบอินทรีย์ และการนำข้าวพันธุ์พื้นเมือง (ข้าวสังข์หยด) กลับมาปลูกใหม่พร้อมกับสร้างคุณค่าของข้าวสังข์หยดขึ้น จนกลายเป็นข้าวที่แสดงถึงความเป็นอัตลักษณ์ของชาวนากลุ่มทะเลสาบสงขลา โดยการทำเกษตรแบบอินทรีย์นั้นกลุ่มชาวบ้านได้พยายามนำภูมิปัญญาดั้งเดิมในอดีตกลับมาใช้ เช่น การใช้ปุ๋ยคอก ปุ๋ยมูลสัตว์ ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยพืชสดมาใช้ในการบำรุงรักษาดิน การปลูกพืชคลุมดิน ปลูกพืชหมุนเวียน งดเว้นการเผาซึ่งข้าว ด้วยวิธีการต่าง ๆ เหล่านี้ทำให้คุณภาพดินที่เสื่อมโทรมค่อย ๆ ฟื้นฟูขึ้นจนนำไปสู่การทำเกษตรแบบอินทรีย์ได้สำเร็จระดับหนึ่ง อย่างไรก็ตามพบว่ายังมีข้อจำกัดบางประการที่ทำให้การขยายตัวของการทำเกษตรอินทรีย์ทั้งในเชิงพื้นที่ ปริมาณและวิธีคิด ยังไม่กระจายตัวออกไปมากนัก มีการทำอยู่ในคนกลุ่มเล็ก ๆ ทีมวิจัยมองว่าประเด็นพัฒนาการการใช้ประโยชน์ของที่ดินจึงเป็นมิติประวัติศาสตร์ที่มี

ความน่าสนใจ เป็นการศึกษาเพื่อนำประสบการณ์ในอดีตมาปรับใช้ในปัจจุบัน ทำให้เกิดการขับเคลื่อนกิจกรรมที่จะนำไปสู่การจัดการที่ดินให้เกิดความยั่งยืนได้ในอนาคต รวมทั้งการผลสำเร็จเรื่องการทำเกษตรอินทรีย์ทั้งเชิงคุณภาพ การขยายตัวในเชิงปริมาณได้มากขึ้น

โครงการย่อยที่ 3 “ประวัติศาสตร์การใช้ทรัพยากรป่าสาคุ ชุมชนริมคลองปากประ อำเภอมือ – อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง” ปากประเป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ริมคลองป่าสาคุ พบว่าชาวบ้านที่นั่นในอดีตเคยใช้ประโยชน์จากป่าสาคุในหลายลักษณะ ทั้งการนำแบ่งจากต้นสาคุมาใช้ในการประกอบอาหาร การใช้ใบสาคุมาทำจากมุงหลังคา การนำรากสาคุ ยางสาคุมาใช้เป็นสมุนไพร รักษาโรค รวมถึงการนำสั้วน้ำ พืชผักอื่น ๆ ในป่าสาคุ มาเป็นอาหาร การนำแบ่งจากต้นสาคุไปใช้เลี้ยงเป็ด ไก่ หมู หรือการเลี้ยงด้วง ป่าสาคุในช่วงเวลานี้จึงหมายถึงความมั่นคงทางด้านอาหารของชุมชนปากประ ต่อมาเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงของระบบการผลิต เช่น การทำนาแบบใหม่ การขยายตัวมาของยางพารา รวมทั้งการเข้ามาของแบ่งมันสำปะหลัง ส่งผลให้ป่าสาคุเริ่มไม่ได้รับความสนใจจากชาวบ้านปากประ ป่าสาคุถูกกลืนเลย จนถึงขั้นร้ายแรงที่สุดคือ ขุดลอกและทำลายป่าสาคุ ทำให้ป่าสาคุที่ปากประลดจำนวนลงไปอย่างมาก ประมาณทศวรรษ 2540 ชาวบ้านปากประเริ่มกลับมาให้ความสำคัญกับป่าสาคุ ด้วยการให้คุณค่าแบบใหม่กล่าวคือ เมื่อมีการศึกษาคุณสมบัติของแบ่งสาคุแล้วพบว่าแบ่งสาคุเป็นแบ่งที่มีกากใยอาหารมากกว่าแบ่งชนิดอื่น ๆ รวมทั้งการที่แบ่งสาคุมีกระบวนการผลิตแบบภูมิปัญญาชาวบ้านไม่ซับซ้อนเหมือนแบ่งชนิดอื่น คุณค่าใหม่ที่ถูกสร้างจึงให้ความหมายว่าแบ่งสาคุเป็นแบ่งที่เหมาะสมกับผู้สูงอายุ หรือผู้ป่วย กรณีดังกล่าวจึงควรศึกษาเพื่อนำมิติทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ป่าสาคุมาผสมผสานกับองค์ความรู้สมัยใหม่ เพื่อนำมาขับเคลื่อนสู่องค์กรชุมชนในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าสาคุให้ชาวบ้านบ้านปากประและชุมชนใกล้เคียงได้เห็นความสำคัญที่จะรักษาป่าสาคุให้เติบโตและยั่งยืนต่อไป

โครงการย่อยที่ 4 “ประวัติศาสตร์การใช้ทรัพยากรป่ากระจุตชุมชนเนินธัมมัง อำเภอน้ำใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช” ในอดีตชาวบ้านเนินธัมมังเคยใช้ประโยชน์จากต้นกระจุตในฐานะที่เป็นเศรษฐกิจเสริมของครัวเรือน กลุ่มผู้หญิงจะทำการแปรรูปกระจุตเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ เช่น กระสอบ เสื่อ กระเป๋า เมื่อเข้าสู่ช่วงเวลาของการใช้ที่ดินเพื่อทำนาอย่างเข้มข้นทำให้ชาวบ้านเนินธัมมังละเลยทรัพยากรป่ากระจุต ต่อมาการผลิตเชิงเดี่ยวไม่ใช้ทางออกที่จะนำครัวเรือนไปสู่ความอยู่ดีกินดีได้ ชาวเนินธัมมังจึงหันกลับมาเพื่อรื้อฟื้นภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับกระจุตอีกครั้งนับตั้งแต่ประมาณทศวรรษ 2540 เป็นต้นมา โดยในช่วงเวลานี้กระจุตที่เคยเป็นการผลิตรองของครัวเรือนกลับมาเป็นการผลิตหลัก มีการพัฒนาผลิตภัณฑ์ที่เพิ่มมูลค่าได้มากขึ้น โดยการออกแบบผลิตภัณฑ์ให้มีความหลากหลาย ส่วนของการใช้แรงงานที่เคยใช้แต่แรงงานผู้หญิง ก็ปรับมาเป็นแรงงานของทุกคน

ในครัวเรือน อย่างไรก็ตามความพยายามของชาวบ้านในการนำกระจุมาใช้ประโยชน์ยังดำเนินไปอย่างไม่มีเต็มศักยภาพ โดยยังมุ่งเฉพาะการตอบสนองความต้องการผลิตภัณท์ของผู้ซื้อแบบเฉพาะหน้า ยังไม่สามารถทำให้กระจุมีความหมายในเชิงคุณค่าเพิ่มขึ้น เพื่อที่จะนำไปสู่การมีมูลค่าเพิ่มขึ้น ดังนั้นหากได้นำชาวบ้านกลุ่มนี้ศึกษาประวัติศาสตร์เกี่ยวกับการใช้และการจัดการกระจุในทุกมิติก็น่าจะช่วยเสริมพลังให้คนในพื้นที่สามารถสร้างคุณค่าและมูลค่าของผลิตภัณท์กระจุเพิ่มขึ้นได้อีกมาก

ตามที่กล่าวมาอย่างสังเขปจึงพบประเด็นของการใช้ป่ากระจุที่ไปสัมพันธ์กับเศรษฐกิจและความเปลี่ยนแปลงเรื่องการใช้แรงงานในครอบครัว นอกจากนี้ยังพบอีกว่าชาวบ้านเนินธัมมังได้รวมตัวกันจัดตั้งกลุ่มแปรรูปผลิตภัณท์กระจุเพื่อเพิ่มมูลค่ากระจุ โดยกลุ่มชาวบ้านกลุ่มนี้ได้เข้าไปดูแล ฝึกระวังป่ากระจุทั้งที่เป็นของส่วนตัวและของส่วนรวม การศึกษาในครั้งนี้จึงเป็นการใช้มิติประวัติศาสตร์การใช้ทรัพยากรป่ากระจุ เพื่อนำไปสู่การเสริมกระบวนการเรียนรู้และขับเคลื่อนให้ชุมชนเห็นความสำคัญของคุณค่าป่ากระจุที่เคยถูกมองว่ามีค่าน้อย และเพื่อให้ได้รับการสถาปนาใหม่ให้เป็นพืชแห่งเศรษฐกิจที่สำคัญของคนเนินธัมมัง

1.2 คำถามวิจัย/วัตถุประสงค์

คำถามการวิจัย

1. การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเศรษฐกิจในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลานำไปสู่การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน ป่าต้นน้ำ ป่าสาकुและป่ากระจุอย่างไร ในแง่มุมที่แสดงให้เห็นถึงการใช้ทรัพยากรแบบไม่ยั่งยืนและไม่เห็นคุณค่า
2. การเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดิน ป่าต้นน้ำ ป่าสาकुและป่ากระจุดังกล่าว นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงการดำรงชีวิตของชาวบ้านในพื้นที่อย่างไร เพราะเหตุใด
3. จะใช้ความเข้าใจทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นขับเคลื่อนให้คนในชุมชนได้ปรับวิธีคิดวิธีใช้ประโยชน์ทรัพยากร และสร้างระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชน เพื่อให้ชาวบ้านใช้ป่าต้นน้ำและที่ดินแบบคำนึงถึงความยั่งยืนและใช้ทรัพยากรป่าสาकुและป่ากระจุแบบเห็นคุณค่าได้อย่างไร

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเศรษฐกิจในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน ป่าต้นน้ำ ป่าสาकुและป่ากระจุ ในแง่มุมที่แสดงให้เห็นถึงการใช้ทรัพยากรแบบไม่ยั่งยืนและไม่เห็นคุณค่า

2. เพื่อวิเคราะห์ว่าการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดิน ป่าต้นน้ำ ป่าสาละและป่ากระจุตที่เกิดขึ้นในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาส่งผลต่อการดำรงชีวิตของชาวบ้านในลักษณะใด
3. เพื่อนำความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไปหนุนเสริมให้คนในชุมชนได้ปรับวิถีคิดวิถีใช้ประโยชน์ทรัพยากร และสร้างระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนขึ้น

1.3 ขอบเขตการศึกษา

โครงการวิจัยนี้เป็นความพยายามที่จะค้นหาประเด็นเกี่ยวกับการใช้หรือการจัดการทรัพยากรในมิติประวัติศาสตร์ แล้วนำองค์ความรู้ที่ค้นพบซึ่งอาจเป็นประสบการณ์การใช้หรือการจัดการทรัพยากรของชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาในอดีต มาปรับใช้กับการจัดการทรัพยากรในปัจจุบัน บางกรณีจะนำความรู้ที่ได้ นำเข้าสู่ระบบการศึกษาในรูปของการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นหรือคู่มือชุมชนที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์การจัดการทรัพยากร ทางโครงการวิจัยพยายามจะให้การขับเคลื่อนครั้งนี้มีพลังมากที่สุด ในขณะเดียวกันก็สะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของความแตกต่างกันในแต่ละพื้นที่ย่อยของพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา ทางโครงการวิจัยจึงเลือกพื้นที่ศึกษา 4 ชุมชน โดยแต่ละชุมชนจะมีทีมวิจัยที่เป็นนักศึกษาเป็นลูกหลานของชุมชนลุ่มทะเลสาบรวมทั้งชาวบ้านร่วมกันศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในมิติที่เกี่ยวกับการใช้หรือการจัดการทรัพยากร โดยขอบเขตของทั้ง 4 พื้นที่มีรายละเอียดดังนี้

1. ชุมชนตะพาน อำเภอศรีบรรพต จังหวัดพัทลุง เป็นชุมชนเชิงเขาบรรทัด ตั้งอยู่ทางตะวันตกของทะเลสาบสงขลา ถือเป็นพื้นที่ต้นน้ำที่สำคัญของลุ่มทะเลสาบสงขลา สภาพพื้นที่ส่วนใหญ่ของชุมชนตะพานเป็นพื้นที่ป่าต้นน้ำ มีผืนป่าเขาแก้วเป็นป่าผืนใหญ่สำคัญ ปัจจุบันยังเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติให้คนในชุมชนได้พึ่งพาเก็บหาอาหาร พืชสมุนไพร และไม้ใช้สอย ตลอดทั้งปี และมีความอุดมสมบูรณ์ มีความหลากหลายทางทรัพยากรพันธุ์กรรมพืชป่าที่น่าสนใจ เช่น ค่าน้ำภูเขาเถาคัน ทองบั้ง เป็นต้น อีกทั้งเป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์เพราะเคยถูกใช้เป็นที่ตั้งค่ายพรรคคอมมิวนิสต์ผู้ร่วมพัฒนาชาติไทย เขตพื้นที่จังหวัดพัทลุงในช่วงปี 2520 -2522 ปัจจุบันพื้นที่ป่าของชุมชนทำยูงได้ถูกพัฒนาฟื้นฟูจากคนในชุมชนให้กลายเป็นผืนป่าที่สมบูรณ์มากขึ้น นอกจากนี้ชุมชนตะพานยังมีพันธุ์กรรมผักพื้นบ้านที่น่าสนใจ เช่น กระเทียม ผักเหมียง ตะลิงปริง มะมุด ทำมัง บ่งบอกถึงแหล่งทรัพยากรอาหาร ความหลากหลายทางพันธุ์กรรม

สำหรับประเด็นที่เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้นมืองค์กรชุมชนที่ดูแลเรื่องป่าต้นน้ำที่สำคัญคือกลุ่มรักษ่าต้นน้ำ ตำบลตะพาน โดยท้องครชุมชนกลุ่มนี้ มีเป้าหมายเพื่อให้สมาชิกองค์กรชุมชนสร้างความสัมพันธ์และสามัคคีกันมากขึ้น ส่งเสริมและจัดการ

ระบบสิ่งแวดล้อมธรรมชาติและสุขภาวะของชุมชน ป้องกันการบุกรุกทำลายป่าสมบูรณ์เพิ่ม ลดความขัดแย้งระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐและชุมชน ให้สมาชิกองค์กรชุมชนมีความมั่นคงและหลักประกันทางด้านที่อยู่อาศัยและที่ทำกิน ปัจจุบันกลุ่มรักษ์ป่าต้นน้ำ ต.ตะพาน มีสมาชิก 92 ครอบครัว เกิดจากการรวมตัวของกลุ่มชาวบ้าน จำนวน 3 หมู่บ้าน ในตำบลตะพาน เพื่อดำเนินกิจกรรมเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าในชุมชนตำบลตะพาน อาทิ กิจกรรมปกป้องต้นน้ำ ป่าไม้ และที่ทำกิน ฝักระวังการป้องกันการทุจริตของเจ้าหน้าที่ป่าไม้ นอกจากนี้สมาชิกต้องทำตามกติกา คือ ต้องออมทรัพย์เดือนละ 50 บาท เพื่อลงทุนซื้ออุปกรณ์ จะได้เงินประมาณ 8,090 บาท ต่อเดือน และต้องรักษาป่าไม้ที่ร่วมด้วยช่วยกันปลูก กลุ่มรักษ์ป่าต้นน้ำ ต.ตะพาน มีการบริหารจัดการองค์กรในลักษณะ ดำเนินการโดยอิสระ ไม่ถูกควบคุมหรือกำกับ หรือแทรกแซงจากหน่วยงานของรัฐในการบริหารจัดการองค์กร โดยกลุ่มอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ ต.ตะพาน มีกระบวนการดำเนินงานดังนี้ 1. ตั้งคณะกรรมการองค์กรชุมชน 2. จัดทำแผนที่พื้นที่การใช้ประโยชน์จากทรัพยากร 3. รมรงค์ให้สมาชิกเลิกทำลายป่าต้นน้ำและคอยฝักระวังการทำลายทรัพยากรแม้จะมีองค์กรชุมชนที่ค่อนข้างเข้มแข็งแต่ชุมชนยังต้องใช้สรรพกำลังในการบริหารจัดการทรัพยากรให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุดและลดความขัดแย้งในการวางแผนและจัดการ จึงจำเป็นต้องอาศัยจุดแข็งของชุมชนเพื่อให้เกิดพลังในการลดปัญหาด้านการบริหารจัดการทรัพยากรร่วมกัน ประเด็นด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของชุมชนตะพานนับเป็นจุดแข็งอีกประการหนึ่งที่ผู้วิจัยตั้งสมมติฐานไว้ว่าเรื่องราวทางประวัติศาสตร์สามารถนำมาเสริมพลังให้กับชุมชนในการขับเคลื่อนการบริหารจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำให้ประสิทธิภาพเพิ่มขึ้นได้ นอกจากนี้พบว่าที่ชาวบ้านในชุมชนตะพาน จะรวมตัวกันเพื่อกลับมาดูแลทรัพยากรในพื้นที่ป่าต้นน้ำได้ก็ผ่านประสบการณ์ที่สำคัญที่ควรค่าในการศึกษา เพราะประสบการณ์เหล่านี้จะเป็นแม่แบบให้กับชุมชนอื่น ๆ ที่มีบริบทชุมชนใกล้เคียงกับพื้นที่ตะพานได้

2. ชุมชนดอนประดู่ อำเภอบางบาล จังหวัดปทุมธานี เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ในเขตที่ราบลุ่มเชื่อมต่อกับตัวทะเลสาบสงขลา ปัจจุบันชาวบ้านในพื้นที่ยังคงมีการใช้ที่ดินเพื่อทำการเกษตร การลงพื้นที่สนามพบว่า การใช้ที่ดินในการทำเกษตรของชาวบ้านในดอนประดู่มีสามช่วงเวลาสำคัญ คือ ยุคบุกเบิก เป็นยุคแรกของการตั้งชุมชนชาวบ้านหักร้างกลางป่าเพื่อทำนา เป็นการทำนาที่อาศัยพึ่งพาธรรมชาติ ทั้งนี้เพราะมีข้อจำกัดหลายประการ ต่อมาในราวทศวรรษ 2510 เข้าสู่ยุคการใช้ที่ดินอย่างเข้มข้น ในช่วงเวลานี้ชาวบ้านเริ่มใช้สารเคมี ยากำจัดศัตรูพืช ยาฆ่าหญ้า ยาฆ่าหอยเชอรี่ การทำนาสองครั้งในรอบ 1 ปี รวมถึงการใช้เครื่องจักรในการทำนา จนในราวทศวรรษ 2530 การทำนาในพื้นที่ก็ประสบกับภาวะขาดทุน ชาวนาบางส่วนปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตจากทำนาไปทำอาชีพอย่างอื่นสืบเนื่องมาจากการทำนาเข้มข้นส่งผลกระทบต่อคุณภาพของที่ดิน

ในทศวรรษ 2540 เป็นยุคฟื้นฟูทรัพยากร มีเกษตรกรบางกลุ่ม บางครัวเรือนในชุมชนดอนประดู่รวมกลุ่มกันแล้วหันกลับมาทำการผลิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม เช่น การทำเกษตรอินทรีย์ การทำเกษตรผสมผสาน การปลูกข้าวสังข์หยดแบบปลอดสารพิษ (ข้าวพันธุ์พื้นเมืองของจังหวัดพัทลุง) ซึ่งนับเป็นการฟื้นฟูที่ดินอีกครั้งหนึ่ง กิจกรรมที่ดำเนินการมาราวสองทศวรรษก็เริ่มขยายผลให้ชาวบ้านคนอื่น ๆ เริ่มดำเนินการตาม

ตามที่กล่าวมานี้ทางโครงการวิจัยประเมินว่าหากมีการศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์การใช้ทรัพยากรของชุมชนดอนประดู่ ที่ตั้งเป็นคำถามเบื้องต้นไว้ว่า “การใช้ที่ดินของชุมชนดอนประดู่ในอดีตเป็นมาอย่างไร มีความเปลี่ยนแปลงมาอย่างไร ส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของชาวดอนประดู่อย่างไรบ้าง การจัดการที่ดินประเด็นใดบ้างที่จะนำกลับมาเพื่อปรับใช้ในมิติปัจจุบัน” อาจพบว่ามีประสบการณ์ในอดีตบางประเด็นที่จะนำมาใช้หนุนเสริมชาวบ้านในพื้นที่ให้มีความสามารถในการจัดการที่ดินได้อย่างยั่งยืน

3. ชุมชนริมคลองปากประ อำเภอเมือง – อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง เป็นชุมชนในเขตพื้นที่ราบลุ่มของกลุ่มทะเลสาบสงขลา ปัจจุบันเป็นชุมชนที่มีประเด็นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่น่าสนใจ คือ การที่ชาวบ้านได้รวมกลุ่มกันเพื่อเข้ามาดูแลป่าสาคร ซึ่งเป็นป่าริมน้ำที่สำคัญในพื้นที่ชุ่มน้ำ มีต้น“สาคร” เป็นพืชที่มีบทบาทสำคัญในฐานะเป็นพืชหลัก โดยสาครขึ้นกระจายร่วมกับพรรณพืชอื่น ๆ ตามฝั่งคลอง หนอง พรุ และรอบ ๆ บริเวณบ้าน มีการกระจายพันธุ์ตามธรรมชาติและชาวบ้านปลูกไว้ใช้ประโยชน์ ชาวบ้านเรียกป่าแถบนี้ว่าป่าสาคร ระบบนิเวศป่าสาครมีความหลากหลายทางชีวภาพ ทั้งพืช สัตว์ และแมลงต่าง ๆ เป็นที่อยู่อาศัยและเป็นแหล่งเพาะพันธุ์ของสัตว์น้ำ ซึ่งชาวบ้านปากประในอดีตใช้เป็นอาหารเพื่อยังชีพ ใช้เป็นยารักษาโรคและเป็นแหล่งรายได้เสริม นอกจากนี้พบว่าป่าสาครยังมีบทบาทสำคัญในฐานะเป็นพืชแห่งวัฒนธรรม เช่น ทั้งนำแบ่งจากต้นสาครมาประกอบอาหาร ใช้ในด้านพิธีกรรมและสถาปัตยกรรมท้องถิ่น เช่น การประดิษฐ์เครื่องมือเครื่องใช้และการสร้างบ้านเรือน ชาวบ้านนิยมใช้สาครเป็นองค์ประกอบทั้งมุงหลังคา และใช้เป็นส่วนประกอบย่อยอื่น ๆ

ราวสามถึงสี่ทศวรรษที่ผ่านมาสถานการณ์ของป่าสาครในกลุ่มทะเลสาบสงขลาถูกทำลายไปจำนวนมาก ทำให้ระบบนิเวศป่าสาครถูกทำลายไปด้วย สาเหตุที่ทำให้ป่าสาครถูกทำลาย ประการแรก ชาวบ้านมองเห็นความสำคัญของสาครน้อยลง ทั้งนี้เพราะเงื่อนไขการพัฒนาแนวใหม่เข้ามาในหมู่บ้าน โดยเฉพาะการทำเกษตรแผนใหม่ รัฐสนับสนุนการปลูกพืชเศรษฐกิจ โดยเฉพาะยางพาราและปาล์มน้ำมัน ทำให้มีการทำลายพื้นที่ป่าสาครเพื่อขยายพื้นที่ปลูกพืชเศรษฐกิจ อีกทั้งการให้ความสำคัญกับการใช้เทคโนโลยีเพื่อเพิ่มผลผลิต มีการนำระบบการจัดการน้ำแบบใหม่ที่ส่งผ่านมาทางหน่วยงานราชการโดยเฉพาะกรมชลประทานมาดำเนินการ การจัดการน้ำแบบพื้นบ้านโดยอาศัย

ระบบนิเวศป่าสาคุ ซึ่งชาวบ้านเคยใช้กันมาในอดีตถูกตีค่าใหม่ให้เป็นเรื่องของความล้ำสมัยและไม่ถูกต้องตามหลักวิชาการ

ปัจจุบันชาวบ้านที่ปากประจำนวนหนึ่งรวมตัวกันเพื่อรื้อฟื้นภูมิปัญญาเกี่ยวกับป่าสาคุขึ้น แต่ก็ยังเป็นเพียงปฏิบัติการรื้อฟื้น เพราะมีข้อจำกัดในการเข้าถึงข้อมูลวิชาการ หากว่าทางโครงการวิจัยได้มีโอกาสเข้าไปหนุนเสริมเพื่อลดข้อจำกัดดังกล่าวย่อมจะส่งผลต่อความเชื่อมั่นของชาวบ้านปากประที่ดำเนินการในเรื่องการฟื้นฟูป่าสาคุได้มากขึ้น

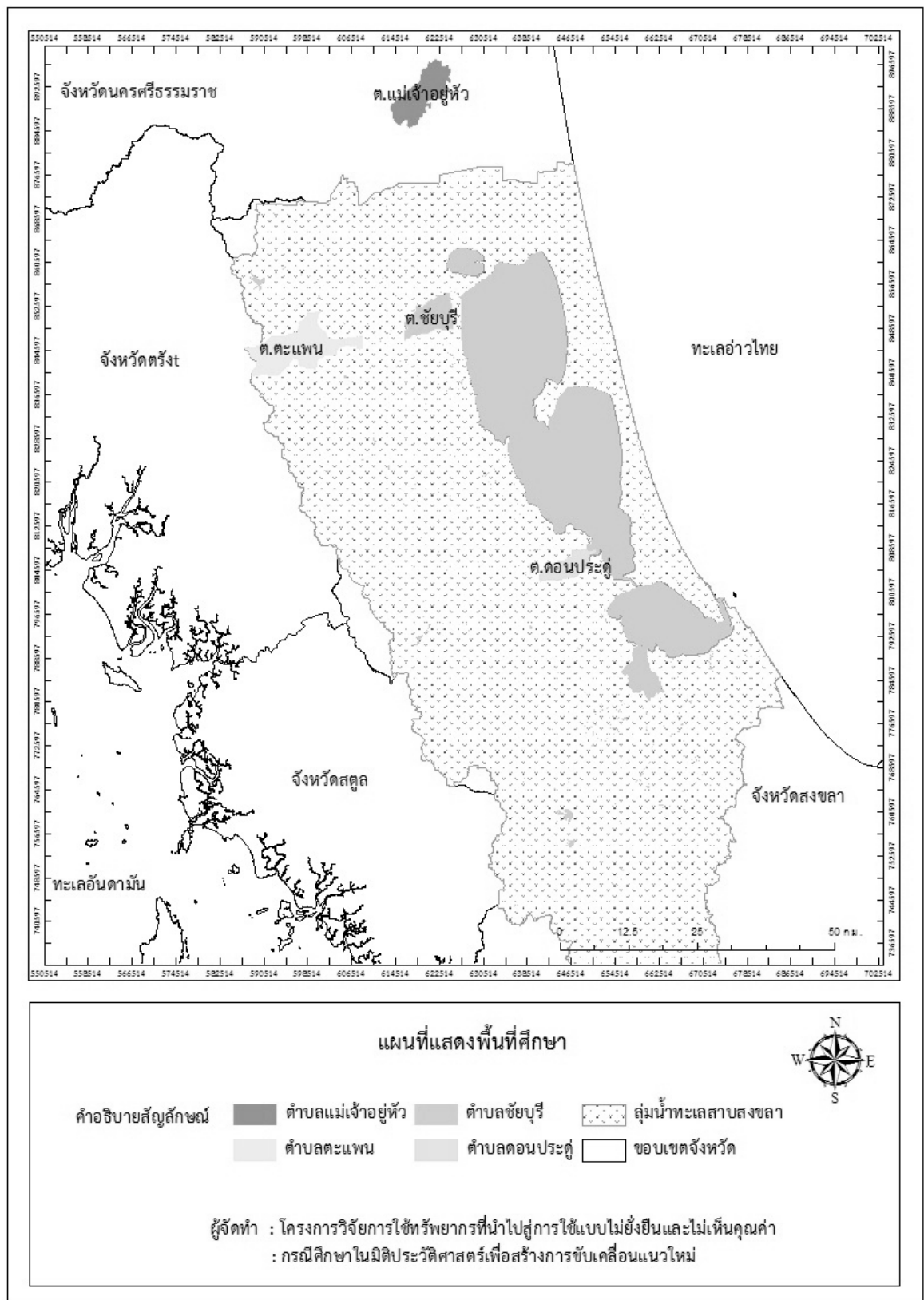
4. ชุมชนเนินธัมมัง อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นชุมชนป่าพรุชายขอบของกลุ่มทะเลสาบสงขลา ถือเป็นจุดเชื่อมต่อระหว่างกลุ่มทะเลสาบกับลุ่มน้ำปากพนัง โดยในอดีตประมาณ 200 ปีที่แล้ว พื้นที่ป่าพรุเป็นเส้นทางการเดินเรือระหว่างเมืองนครศรีธรรมราชไปยังสงขลา ต่อมาเกิดการตื่นเงินและพัฒนามาเป็นป่าพรุจนถึงปัจจุบัน

ทรัพยากรสำคัญที่ไม่ได้รับการเอาใจใส่มากนักในพื้นที่ป่าพรุ คือ ป่ากระจุต ในปัจจุบันชาวบ้านเนินธัมมังมีการใช้ประโยชน์จากกระจุตโดยการถอนกระจุตขาย ถือเป็นทั้งอาชีพหลักและอาชีพเสริมของชาวบ้านเพราะสามารถเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรกระจุตในพื้นที่ได้ โดยเฉพาะกระจุตที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นชาวบ้านจากในชุมชนหรือนอกชุมชนก็สามารถเข้ามาถอนได้ แต่ถ้าเป็นพื้นที่ที่กระจุตที่ชาวบ้านปลูกขึ้นเองจะเป็นกรรมสิทธิ์ของคนที่ปลูกเท่านั้น ซึ่งส่วนใหญ่จะนิยมปลูกไว้ในพื้นที่ถือครองของตนเองมากกว่าที่จะปลูกไว้ในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติหรือพื้นที่สาธารณะ โดยมีพ่อค้าแม่ค้าจากข้างนอกชุมชนเข้ามารับซื้อต้นกระจุตจากชาวบ้านเนินธัมมัง ส่วนใหญ่จะเป็นพ่อค้าแม่ค้าที่มาจากชุมชนทะเลน้อย อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง เนื่องจากทะเลน้อยเป็นอีกชุมชนหนึ่งที่มีชื่อเสียงในการจักสานหรือการทำผลิตภัณฑ์จากกระจุต แต่ประสบกับปัญหาเกี่ยวกับการขาดแคลนวัตถุดิบ สำหรับการซื้อขายต้นกระจุตจะมีการซื้อขายเป็น “มัด” ส่วนราคาจะขึ้นอยู่กับขนาดและความยาวของต้นกระจุต

นอกจากนี้มีการเข้าไปถอนกระจุตที่งอกขึ้นในพื้นที่ป่าพรุส่วนรวม กระจุตดังกล่าวจะจัดเป็นของป่าชนิดหนึ่ง ซึ่งทุกคนไม่ว่าจะเป็นชาวบ้านทั้งในชุมชนและนอกชุมชนต่างมีสิทธิในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรกระจุตดังกล่าวได้ เนื่องจากเป็นกระจุตที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติในพื้นที่ส่วนรวม ทุกคนจึงมีสิทธิใช้ประโยชน์ได้อย่างเท่าเทียมกัน แต่จะต้องเคารพในกฎกติกาหรือแนวปฏิบัติที่ยึดถือร่วมกัน คือต้องไม่ใช่ของมีคมตัดโดยเฉพาะมีดในการเก็บเกี่ยวกระจุต แต่จะต้องใช้วิธีการถอนโดยใช้มือเท่านั้น เนื่องจากหากใช้มีดตัดจะทำให้กระจุตไม่แตกหน่อและไม่สามารถเจริญเติบโตหรืองอกขึ้นใหม่ได้ อย่างไรก็ตามในบางครั้งพบว่ามีชาวบ้านบางคนฝ่าฝืนแนวปฏิบัติดังกล่าว โดยใช้มีดตัดกระจุต ทั้งนี้เนื่องจากการใช้มีดหรือของมีคมตัดจะทำให้สามารถตัด

กระจุยได้ครั้งละมาก ๆ ไม่เหนื่อย และสะดวก สำหรับผู้ที่ฝ่าฝืนแนวปฏิบัติดังกล่าวจะไม่มีบทลงโทษแต่อย่างใด แต่จะได้รับการดำเนินคดีจากกลุ่มผู้ถอนกระจุยด้วยกัน กล่าวได้ว่ากรณีของต้นกระจุยที่ชาวบ้านใช้ประโยชน์โดยการถอนในพื้นที่สาธารณะนั้น ยังมีปัญหาพอสมควรกล่าวคือ ไม่สามารถควบคุมการใช้ประโยชน์ได้ พื้นที่สาธารณะสำหรับปลูกกระจุยมีน้อยลง เพราะชาวบ้านปรับพื้นที่ (บุกรุก) เพื่อปลูกปาล์มน้ำมันแทน

กระจุยที่ถอนแล้วนำมาเข้าสู่กระบวนการแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์โดยในช่วงแรก ๆ จะนำมาจักสานเป็น กระสอบ เสื่อ และต่อมาก็มีการพัฒนาผลิตภัณฑ์ที่ทันสมัยเพื่อตอบสนองความต้องการของตลาดมากขึ้น หากว่าทางโครงการวิจัยได้เข้าไปสนับสนุนกลุ่มแปรรูปผลิตภัณฑ์กระจุยให้สามารถดูแลรักษากระจุยที่มีอยู่ การสร้างระบบ ระเบียบในการจัดการป่ากระจุยสาธารณะ รวมถึงการเฝ้าระวังไม่ให้ป่ากระจุยถูกทำลาย ก็ย่อมส่งผลถึงการคงอยู่อย่างยั่งยืนของป่ากระจุยนั่นเอง

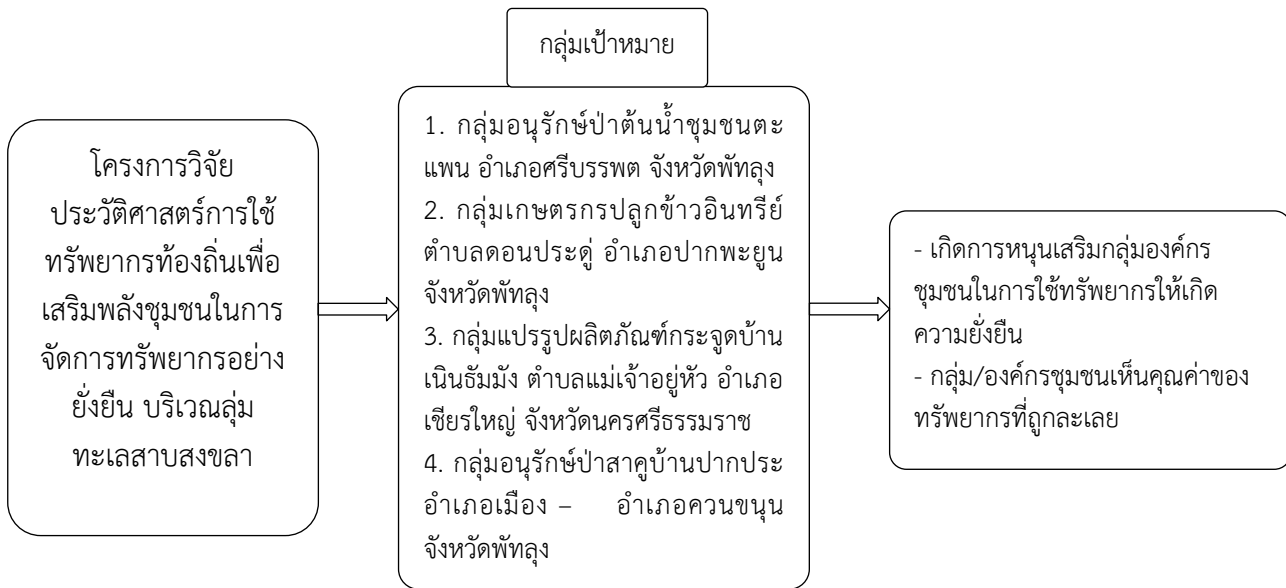
แผนที่แสดงกลุ่มทะเลสาบสงขลาและพื้นที่ศึกษา

1.4 กรอบความคิดพื้นฐานในการวิจัย

งานวิจัยนี้มองว่าชุมชนต่าง ๆ ในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา เป็นชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานและอาศัยความสมบูรณ์ของทรัพยากรในการสร้างสรรค์วัฒนธรรมของตนเองอย่างต่อเนื่อง ชาวบ้านในพื้นที่ต่าง ๆ ของลุ่มทะเลสาบสงขลาได้ก้าวผ่านประวัติศาสตร์ของการใช้ทรัพยากรมาอย่างยาวนาน นับแต่มีการตั้งชุมชน โดยในระยะแรกของประวัติศาสตร์ชุมชนชาวบ้านมีอิสระในการเข้าถึงการใช้ทรัพยากร เป็นลักษณะของการใช้ทรัพยากรที่สอดคล้องกับธรรมชาติ อยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างเกื้อกูลกลมกลืน และประนีประนอม และมีความสัมพันธ์ทางการผลิตในลักษณะของการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

จนกระทั่งประเทศไทยถูกอิทธิพลจากประเทศทุนนิยมศูนย์กลางครอบงำ ประเทศได้มุ่งพัฒนาตามแนวทางประเทศตะวันตก ชุมชนหมู่บ้านก็ถูกผนวกเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจที่ใหญ่กว่า ทำให้ในด้านหนึ่งหมู่บ้านถูกดูดซับความมั่งคั่งจนไม่สามารถสะสมทุนสำหรับการพัฒนาให้ชุมชนเข้มแข็งได้ รวมทั้งไม่สามารถรักษาสมาชิกของชุมชนให้ทำมาหากินอยู่ในชุมชนได้ อีกด้านหนึ่งทรัพยากรที่เคยเป็นของชุมชนก็ได้ถูกแย่งชิงไปเช่นกัน ปัจจุบันจึงเกิดปัญหาเกี่ยวกับทรัพยากรในหลายกรณี จนส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านในที่สุด ในช่วงเวลานี้รัฐมีบทบาทในการจัดการทรัพยากรของท้องถิ่นมากขึ้น อย่างไรก็ตามชุมชนยังมีวิธีการจัดการ และการต่อรองกับรัฐบ้างในบางกรณี

หากว่าทางโครงการสามารถศึกษาประสบการณ์การใช้ทรัพยากรในอดีตของชุมชนในกลุ่มทะเลสาบสงขลา โดยเลือกศึกษาทรัพยากรที่ถูกกลืนเลย ได้แก่ ป่าสาครและป่ากระจุต ทรัพยากรที่มีการใช้อย่างขาดการวางแผน ได้แก่ ป่าต้นน้ำและที่ดิน อาจะพบประเด็นที่สามารถนำมาปรับประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับสถานการณ์ปัจจุบัน ที่จะเป็แนวทางจัดการทรัพยากรแนวใหม่ที่ส่งผลต่อความยั่งยืนของทรัพยากร โดยการเข้าไปหนุนเสริมองค์กรชุมชนใน 4 พื้นที่ ได้แก่ กลุ่มอนุรักษ์ป่าต้นน้ำชุมชนตะพาน อำเภอศรีบรรพต จังหวัดพัทลุง กลุ่มเกษตรกรปลูกข้าวอินทรีย์ ตำบลตอนประดู่ อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง กลุ่มแปรรูปผลิตภัณฑ์กระจุตบ้านเนินธัมมัง ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช และกลุ่มอนุรักษ์ป่าสาครบ้านปากประ ตำบลลำปำ อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง และสนับสนุนให้องค์กรชุมชนเหล่านี้รวมตัวกันในลักษณะเครือข่าย เพื่อเฝ้าระวังดูแลทรัพยากรของกลุ่มทะเลสาบสงขลา โดยใช้ระบบเกลอ ซึ่งเป็นมิติประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ ของชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาในอดีต

1.5 ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1. ผลผลิตของโครงการ (Output)

1.1 ได้ชุดความรู้ของชาวบ้านเกี่ยวกับประวัติศาสตร์การใช้ทรัพยากรที่สามารถแก้ปัญหา แก้ไขปัญหาการใช้ทรัพยากรที่ไม่ยั่งยืนและไม่เห็นคุณค่า

1.2 เกิดการขับเคลื่อนให้คนในชุมชนได้ปรับวิถีชีวิตวิธีใช้ประโยชน์ทรัพยากร และสร้างระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชน เพื่อให้ชาวบ้านใช้ป่าไม้และที่ดินแบบคำนึงถึงความยั่งยืนและเห็นคุณค่า โดยใช้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเป็นแกนกลางขับเคลื่อน

2. ผลลัพธ์ของโครงการ (Outcome)

2.1 เกิดการเคลื่อนไหวขององค์กรชุมชนในการจัดการทรัพยากรชุมชนในพื้นที่ต่าง ๆ

2.2 เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างนักวิจัย องค์กรชุมชน ชาวบ้านในพื้นที่ และตัวแทนหน่วยงาน เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรที่เหมาะสม

3. ผลกระทบของโครงการ (Impact)

3.1 เกิดการพัฒนาเสริมกลุ่มองค์กรชุมชน ได้แก่ กลุ่มอนุรักษ์ป่าต้นน้ำชุมชนตะพาน อำเภอสรีบรรพต จังหวัดพัทลุง กลุ่มเกษตรกรปลูกข้าวอินทรีย์ ตำบลดอนประดู่ อำเภอบางปะขัน จังหวัดพัทลุง กลุ่มแปรรูปผลิตภัณฑ์กระจุ๊ดบ้านเนินธัมมิง ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช และกลุ่มอนุรักษ์ป่าสบคูบ้านปากประ อำเภอเมือง - อำเภควนขนุน จังหวัดพัทลุง

3.2 กลุ่มองค์กรชุมชนมีการใช้ทรัพยากรให้เกิดความยั่งยืนและเห็นคุณค่าของทรัพยากรที่
ถูกละเลย

3.3 เกิดเครือข่ายเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา

1.6 กระบวนการผลักดันผลงานออกสู่การใช้ประโยชน์

การเผยแพร่ผลงานทางสื่อออนไลน์/ การจัดพิมพ์เป็นหนังสือเผยแพร่สู่หน่วยงานต่าง ๆ ที่
เกี่ยวข้อง การจัดสัมมนากับภาคส่วนต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องเช่น รัฐ ภาคประชาสังคม องค์กรพัฒนา
เอกชน จัดทำเอกสารสรุปเพื่อมอบให้แก่ชุมชนในพื้นที่เป้าหมาย ร่วมกับคณะครุศาสตร์
มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช จัดนิทรรศการแสดงความรู้ในงานวันครุศาสตร์วิชาการ การ
เขียนบทความวิชาการเพื่อตีพิมพ์ในวารสารที่ได้รับการยอมรับ

บทที่ 2

วิธีการศึกษา

2.1 การบริหารงานวิจัย

1) การเตรียมความพร้อมทีมวิจัย

ทางโครงการจะพัฒนานักวิจัยชาวบ้านจากโครงการย่อยทั้ง 4 เพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับการวิจัยเพื่อท้องถิ่น และการฝึกทักษะเบื้องต้นเกี่ยวกับวิธีการรวบรวมข้อมูล ได้แก่ การสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม การสังเกต โดยจะประสานงานกับทีมวิจัยในโครงการย่อยทั้ง 4 ทางโครงการวิจัยจะประสานงานกับทีมวิทยากรเพื่อจัดฝึกอบรมดังกล่าวในเดือนที่ 1 นอกจากนี้จะมีการจัดประชุมวางแผนเพื่อให้เกิดการขับเคลื่อนโครงการวิจัยร่วมกับทีมวิจัยทั้ง 4 พื้นที่

2) การจัดเวทีชุมชน

ทางทีมวิจัยในโครงการย่อยแต่ละพื้นที่ทั้ง 4 พื้นที่จัดเวทีชุมชนในพื้นที่ พื้นที่ละ 3 ครั้ง โดยจะเชิญชาวบ้าน ผู้นำชุมชนทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ตัวแทนหน่วยราชการที่เกี่ยวข้อง ตัวแทนภาคประชาสังคมในแต่ละพื้นที่เข้าร่วมเวทีดังนี้

- การจัดเวทีชุมชนครั้งแรกในแต่ละพื้นที่ เพื่อชี้แจงรายละเอียดเกี่ยวกับโครงการให้ที่ประชุมทราบ และกิจกรรมที่จะขอความร่วมมือในโอกาสต่าง ๆ รวมทั้งขอคำแนะนำในการดำเนินโครงการให้บรรลุผล

- การจัดเวทีชุมชนครั้งที่สองในแต่ละพื้นที่ เพื่อรายงานความก้าวหน้าเมื่อโครงการดำเนินการไปถึงครึ่งระยะทาง เพื่อที่จะขอคำแนะนำและขอความร่วมมือในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ

- การจัดเวทีชุมชนครั้งที่สามในแต่ละพื้นที่ จัดเมื่อโครงการเสร็จสิ้นแล้ว เพื่อรายงานผลต่อที่ประชุม และรับฟังข้อเสนอแนะเพิ่มเติม เพื่อการเขียนรายงานที่สมบูรณ์ขึ้น รวมทั้งการวางแผนทางร่วมกันเพื่อนำประสบการณ์การจัดการทรัพยากรในอดีตมาปรับใช้ให้เกิดประโยชน์ในสถานการณ์ปัจจุบัน

3) การร่วมดำเนินงานกับชุดโครงการ

ทางโครงการจะร่วมดำเนินงานกับชุดโครงการใหญ่อย่างใกล้ชิด โดยในด้านหนึ่งทางโครงการจะร่วมกิจกรรมที่ทางชุดโครงการจัดขึ้นทุกครั้ง และทำงานทุกอย่างที่ทางชุดโครงการมอบหมาย รวมทั้งตอบคำถามต่าง ๆ ตามที่ชุดโครงการต้องการทราบด้วย ในขณะที่อีกด้านหนึ่งทางโครงการก็จะทำงานเชิงรุกด้วยการสอบถามวิธีดำเนินงานในขั้นตอนต่าง ๆ หรือติดขัดความรู้เรื่องอะไร ก็จะสอบถามจากผู้ประสานงานชุดโครงการทันที รวมทั้งเมื่อถึงคราวจำเป็นก็จะเชิญผู้

ประสานงานและทีมงานจากชุดโครงการเข้าร่วมกิจกรรมด้วย นอกจากนี้ทางโครงการก็จะติดต่อสัมพันธ์กับโครงการย่อยอื่น ๆ เพื่อแลกเปลี่ยนประสบการณ์หรือปรึกษาวิธีแก้ปัญหาต่าง ๆ ร่วมกัน วิธีที่จะติดต่อกับชุดโครงการและโครงการย่อยต่าง ๆ ก็จะใช้ทั้งวิธีการไปมาหาสู่ การใช้โทรศัพท์ การใช้สื่อออนไลน์ เป็นต้น

2.2 ระเบียบวิธีวิจัย

ทีมวิจัยได้กำหนดระเบียบวิธีวิจัยเพื่อให้ตอบคำถามการวิจัยทั้ง 3 ข้อ ดังต่อไปนี้

1) การศึกษาจากเอกสารที่เกี่ยวข้องโดยหัวหน้าโครงการวิจัย เช่น งานวิจัย เอกสารจากทางราชการ เอกสารของท้องถิ่นต่าง ๆ เพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับบริบทของชุมชนและการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรในแต่ละพื้นที่ โดยนำข้อมูลที่ได้มาร่วมกันตรวจสอบ แลกเปลี่ยน และเติมเต็มข้อมูลกับโครงการวิจัยย่อยทั้ง 4 โครงการ รวมทั้งเพื่อตอบคำถามวิจัยข้อ 1 และ 2

2) การศึกษาภาคสนาม เป็นการศึกษาเพื่อให้สามารถตอบคำถามการวิจัยทั้ง 3 ข้อได้อย่างครอบคลุม ประกอบด้วยการสนทนากลุ่ม การสัมภาษณ์ และการสังเกต โดยหัวหน้าโครงการวิจัยจัดอบรมทักษะเพื่อให้เกิดประสบการณ์การเก็บข้อมูลภาคสนามให้กับทีมวิจัยของโครงการย่อยทั้ง 4 พื้นที่ มีรายละเอียดดังนี้

- การสนทนากลุ่ม หมายถึง การรวบรวมข้อมูลจากการสนทนากับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลในประเด็นปัญหาที่เฉพาะเจาะจง โดยมีผู้ดำเนินการสนทนาเป็นผู้คอยจุดประเด็นในการสนทนา เพื่อชักจูงให้กลุ่มเกิดแนวคิดและแสดงความคิดเห็นต่อประเด็นหรือแนวทางการสนทนาอย่างกว้างขวางละเอียดลึกซึ้ง โดยมีผู้เข้าร่วมสนทนาในแต่ละกลุ่มประมาณ 5 - 10 คน ซึ่งเลือกมาจากประชากรเป้าหมายที่กำหนดเอาไว้ ประเด็นสำคัญที่ทีมวิจัยทั้ง 4 พื้นที่จะนำมาเป็นประเด็นสนทนากลุ่ม คือ ความเปลี่ยนแปลงของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรชุมชน รวมทั้งการใช้และการเข้าถึงทรัพยากรของชาวบ้านในพื้นที่ต่าง ๆ ของกลุ่มทะเลสาบสงขลา ในแต่ละช่วงเวลา ทางโครงการจะจัดสนทนากลุ่มทั้ง 4 พื้นที่ พื้นที่ละ 3 ครั้ง เพื่อให้ได้ข้อมูลรัดกุมที่สุด โดยกลุ่มชาวบ้านที่เป็นกลุ่มเป้าหมายในการจัดสนทนากลุ่ม ได้แก่ กลุ่มอาวุโสที่มีประสบการณ์การใช้ทรัพยากรในช่วงแรก ๆ กลุ่มคนที่มีประสบการณ์การใช้ทรัพยากรในช่วงที่มีการใช้ทรัพยากรแบบเข้มข้นและกลุ่มคนที่เป็นแกนนำองค์กรชุมชนที่เป็นกลุ่มชาวบ้านในช่วงเวลาที่มีการฟื้นฟูทรัพยากร โดยหัวหน้าโครงการวิจัยจะเข้าไปมีบทบาทสนับสนุนให้กับทีมวิจัยทั้ง 4 พื้นที่ รวมทั้งเข้าร่วมในกระบวนการสนทนากลุ่มด้วย

- การสัมภาษณ์ เป็นวิธีการสื่อสารสองทาง คือ มีการสนทนาระหว่างผู้มีข้อมูลกับทีมวิจัย เป็นการถาม - ตอบกันโดยตรง หากมีข้อสงสัยหรือเข้าใจไม่ชัดเจนก็ทำความเข้าใจจนชัดเจนในทันที เป็นการสร้างความมั่นใจให้ทั้งผู้ตอบและทีมวิจัย ในการสัมภาษณ์นั้นทีมวิจัยได้สร้างกรอบคำถามไว้เพื่อเป็นแนวทางสำหรับการสัมภาษณ์ แต่ทั้งนี้จะต้องดูสถานการณ์ของการสัมภาษณ์ว่าเป็นไปในลักษณะใด ถ้าผู้ตอบแสดงความคิดเห็นได้อย่างต่อเนื่องทีมวิจัยก็จะปล่อยให้การถาม - ตอบเป็นไปอย่างธรรมชาติ และให้คำถามสั้นไหลไปได้ตามสถานการณ์ โดยกลุ่มคนที่โครงการเลือกในการสัมภาษณ์ ได้แก่ ผู้นำชุมชนทั้งที่เป็นผู้นำทางการ (ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล) และผู้นำที่ไม่เป็นทางการ คือ ผู้ที่ชาวบ้านให้การนับถือ เวลามีปัญหาเกิดขึ้นในชุมชน ผู้นำไม่เป็นทางการมักเป็นผู้ไกล่เกลี่ยปัญหา อีกทั้งจะสัมภาษณ์ปราชญ์ชาวบ้าน หมายถึงกลุ่มบุคคลที่มีความรู้เกี่ยวกับชุมชนเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เช่น ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ชุมชน แกนนำกลุ่มอาชีพต่าง ๆ นอกจากนี้จะสัมภาษณ์บุคคลที่มีอาวุโสในชุมชน โดยจะได้สัมภาษณ์ผู้สูงอายุที่อยู่ในชุมชน เพื่อค้นหาประวัติศาสตร์การใช้ทรัพยากรของชุมชนในแต่ละช่วงเวลาที่ถูกสัมภาษณ์มีส่วนร่วมรับรู้เหตุการณ์ที่เปลี่ยนแปลงกับชุมชนตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน การสัมภาษณ์ผู้อาวุโสของชาวบ้านจะทำให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับการประกอบอาชีพ ความเปลี่ยนแปลงของชุมชน มองเห็นจุดเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชน กลุ่มคนที่เป็นเป้าหมายในการสัมภาษณ์นี้อาจได้มาจากการสนทนากลุ่มก็ได้ ส่วนประเด็นคำถามในการสัมภาษณ์นั้นทีมวิจัยทั้ง 4 พื้นที่ จะกำหนดเป็นกรอบกว้าง ๆ เพื่อให้สอดคล้องกับการใช้ทรัพยากรชุมชนในแต่ละช่วงเวลา เช่น ประโยชน์จากการใช้ทรัพยากร เครื่องมือเครื่องใช้ในการใช้ทรัพยากร สิทธิการเข้าถึงทรัพยากรแต่ละยุค ข้อตกลงร่วมกันในการใช้ทรัพยากร เป็นต้น ทั้งนี้หัวหน้าโครงการวิจัยจะเข้าไปมีบทบาทสนับสนุนให้กับทีมวิจัยทั้ง 4 พื้นที่ รวมทั้งเข้าร่วมในกระบวนการสัมภาษณ์กับทีมวิจัยในแต่ละพื้นที่ด้วย

- การสังเกตเป็นการค้นหาพฤติกรรมเพื่อให้รู้ว่าชาวบ้านในพื้นที่ศึกษาคิดอะไร ทำอะไรโดยการเฝ้าดูพฤติกรรมต่าง ๆ ทางทีมวิจัยทั้ง 4 พื้นที่ ใช้การสังเกตทั้งแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ (Formal and Informal Observation) การสังเกตแบบไม่เป็นทางการเป็นการสังเกตที่มีโครงสร้างน้อย ให้อิสระกับผู้สังเกตอย่างเต็มที่ จะบันทึกข้อมูลอะไรและอย่างไรก็ได้ แต่จะต้องสังเคราะห์ก่อนสรุปและจัดระเบียบข้อมูลที่ได้ ส่วนการสังเกตแบบเป็นทางการนั้น เน้นการสังเกตที่มีระเบียบกฎเกณฑ์ที่กำหนดไว้เป็นโครงสร้างแน่นอนว่าจะสังเกตอะไรบ้าง และจะต้องบันทึกผลสังเกตอย่างไร ในการสังเกตที่เป็นรูปธรรมนั้นทีมวิจัยจะได้สังเกตวิถีชีวิตที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์การใช้ทรัพยากรในพื้นที่เป้าหมายทั้ง 4 พื้นที่ รวมถึงการเข้าร่วมประเพณีสำคัญของชุมชน การเข้าร่วมกิจกรรมการแลกเปลี่ยนของชุมชน เมื่อทีมวิจัยได้ข้อมูลจากการสังเกตแล้วจะทำการบันทึกและถ่ายภาพเพื่อนำข้อมูลที่ได้มาประกอบกับวิธีการศึกษาในรูปแบบอื่น ๆ ตามที่กล่าวมาแล้ว โดยหัวหน้า

โครงการวิจัยจะเข้าไปมีบทบาทสนับสนุนและคอยให้ความช่วยเหลือให้กับทีมวิจัยทั้ง 4 พื้นที่ รวมทั้งเข้าร่วมในกระบวนการสังเกตกับทีมวิจัยด้วย

2.3 การสร้างกระบวนการขับเคลื่อนเพื่อแก้ปัญหาจากงานวิจัย

1) การจัดประชุมเพื่อหาแนวทางสร้างกระบวนการขับเคลื่อนในการแก้ปัญหาจากงานวิจัย

หัวหน้าโครงการวิจัยประสานงานกับทีมวิจัยทั้ง 4 พื้นที่ เพื่อให้เกิดการประชุมหาแนวทางการสร้างกระบวนการแก้ปัญหาจากงานวิจัย

2) การศึกษาดูงาน

ทีมวิจัยทั้ง 4 พื้นที่ร่วมดำเนินการจัดกิจกรรมศึกษาดูงานให้กับตัวแทนชาวบ้านในชุมชนเดินทางไปศึกษาดูงานจากชุมชนที่มีประสบการณ์ในการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน เช่น การจัดการป่าสาละของชาวบ้านในพื้นที่ตำบลโคกสะบ้า ตำบลนาข้าวเสีย อำเภอนาโยง จังหวัดตรัง การจัดการกลุ่มเกษตรกรสวนยางพาราที่นำโดยลุงประยงค์ วรรณรงค์ ตำบลไม้เรียง อำเภอดง จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นต้น โดยหัวหน้าโครงการวิจัยจะเป็นผู้สนับสนุนให้การดำเนินงานเป็นไปตามวัตถุประสงค์

3) การจัดประชุมผู้มีส่วนได้ส่วนเสียและผู้ทรงคุณวุฒิมาให้ความรู้

หัวหน้าโครงการประสานงานให้เกิดการประชุม โดยเชิญผู้มีส่วนได้ส่วนเสียและผู้ทรงคุณวุฒิเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรมาให้ความรู้กับทีมวิจัยทั้ง 4 พื้นที่ เพื่อสรุปแนวทางการจัดการทรัพยากรในชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลา โดยการใช้ผลการศึกษาเป็นเครื่องมือในการนำมาปรับใช้เป็นแนวทางการแก้ปัญหาในการจัดการทรัพยากรทั้งในแง่ของความยั่งยืนและให้เห็นคุณค่าของทรัพยากรในท้องถิ่น

4) การประเมินผลการปฏิบัติการขับเคลื่อนชุมชน

การประเมินผลการปฏิบัติการขับเคลื่อนชุมชน เพื่อต้องการประเมินผลในการปฏิบัติงานในแต่ละชุมชนว่ามีประสิทธิภาพ/ประสิทธิผลในแนวทางที่นำไปใช้หรือไม่ โดยการประเมินผลประกอบด้วยทีมวิจัยและแกนนำชาวบ้านในแต่ละชุมชน

2.4 การวิเคราะห์สังเคราะห์ข้อมูลเพื่อเขียนรายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์

ทีมวิจัยทั้ง 4 พื้นที่จัดประชุมเพื่อสรุปความรู้ที่ได้จากการศึกษาภาคสนาม และตรวจสอบข้อมูลร่วมกัน หลังจากนั้นหัวหน้าโครงการวิจัยนำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาทั้ง 4 พื้นที่มาดำเนินการวิเคราะห์และสังเคราะห์องค์ความรู้ที่เกิดขึ้นทั้งรายพื้นที่และเปรียบเทียบระดับ

การศึกษาภาพรวมเชิงพื้นที่ทั้ง 4 พื้นที่ และมองภาพรวมประวัติศาสตร์การใช้ทรัพยากรชุมชนบริเวณ
ลุ่มทะเลสาบสงขลาในสองประเด็น คือ การใช้ทรัพยากรที่นำไปสู่การใช้แบบไม่ยั่งยืน ขาดการ
วางแผน และการใช้ทรัพยากรในลักษณะที่ไม่เห็นคุณค่า ข้อมูลที่ได้จะนำไปสู่การขับเคลื่อนเพื่อให้เกิด
การจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนและนำมาสู่การวิเคราะห์เชื่อมโยงเพื่อตอบคำถามวิจัยของโครงการ

บทที่ 3

ประวัติศาสตร์การใช้ทรัพยากรป่าต้นน้ำ

ชุมชนตะพาน อำเภอศรีบรรพต จังหวัดพัทลุง

3.1 สภาพทั่วไปของชุมชนตะพาน

ชุมชนตะพานเป็นชุมชนที่อยู่ในเขตป่าต้นน้ำโชนฝั่งตะวันตกของกลุ่มทะเลสาบสงขลาบริเวณแนวเขตเทือกเขาบรรทัดในจังหวัดพัทลุง มีสภาพพื้นที่เป็นภูเขาเนินควน รวมทั้งพื้นที่ป่าริมเชิงเขาบริเวณดังกล่าวเป็นที่ตั้งของชุมชนในเขตป่าต้นน้ำอีกหลาย ๆ ชุมชน แนวเทือกเขาบรรทัดถือเป็นรอยต่อของเขตจังหวัดพัทลุงกับจังหวัดตรัง สงขลา และสตูล กลุ่มคนในเขตพื้นที่ราบเรียกผู้คนในแถบนี้ว่า “โหมเหนื่อ” (เป็นคำที่ผู้คนพื้นราบในกลุ่มทะเลสาบสงขลาใช้เรียกผู้คนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขตป่าต้นน้ำโดยเฉพาะริมเชิงเขาบรรทัด หรือบางครั้งใช้เรียกผู้คนที่อยู่ห่างไกลความเจริญและพื้นที่ทุรกันดารในท้องที่อื่น ๆ ปัจจุบันยังมีใช้เรียกกันอยู่บ้าง) ในอดีตจากคำบอกเล่าของชาวบ้านที่มิวิจัยทำให้ทราบว่า ลักษณะของพื้นที่บริเวณนี้เป็นป่ารกทึบและมีสัตว์ป่าชุกชุม ทำให้มีผู้คนเข้ามาตั้งบ้านเรือนเป็นแหล่งชุมชนอยู่เบาบาง แล้วค่อย ๆ มีความหนาแน่นขึ้นเมื่อมีการตัดถนนเข้าไปในพื้นที่ป่าต้นน้ำ นับแต่นั้นมาชุมชนบริเวณต้นน้ำรวมถึงชุมชนตะพานมีความสัมพันธ์กับชุมชนในพื้นที่อื่น ๆ เพราะความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติโดยเฉพาะความอุดมสมบูรณ์ของผืนป่าอันเป็นที่ต้องการของพ่อค้าชาวต่างชาติในยุคก่อน อีกทั้งยังสัมพันธ์กับกลุ่มคนที่พยายามหลบหนีอำนาจรัฐโดยเข้าไปตั้งชุมชนในพื้นที่ห่างไกลเกินกว่าที่อำนาจรัฐในช่วงเวลาต่าง ๆ จะเข้าไปถึงได้ โดยเฉพาะพื้นที่ป่าต้นน้ำในเขตชุมชนตะพาน อำเภอศรีบรรพต จังหวัดพัทลุงซึ่งเป็นพื้นที่เจาะลึกในงานวิจัยนี้ เป็นที่ตั้งค่ายของขบวนการคอมมิวนิสต์ในช่วงทศวรรษ 2510 - 2520 อีกด้วย

3.1.1 การก่อเกิดของชุมชนป่าต้นน้ำตะพาน

ชาวบ้านในชุมชนตะพาน อำเภอศรีบรรพต จังหวัดพัทลุง เชื่อว่าตะพานเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมที่มีอายุราว 300 กว่าปีมาแล้ว ซึ่งชาวบ้านสันนิษฐานว่า พื้นที่ดังกล่าวเป็นชุมชนดั้งเดิมเกิดขึ้นมายาวนานจากการค้นพบพระพุทธรูปเก่าแก่ในถ้ำเขาแก้ว และมีการสร้างพระพุทธรูปในวัดถ้ำตั้งอยู่ที่ตำบลเขาปู่ และวัดห้วยทราย บ้านท่ายูง อำเภอศรีบรรพต จังหวัดพัทลุง ปัจจุบันเป็นวัดร้างซึ่งยังมีเอกสาร ส.ค.1 ปัจจุบันทางธรณีสงฆ์ได้ให้เอกชนเช่า และบริเวณพื้นที่ของหมู่ที่ 5 ในยุคนั้นพบพระพุทธรูปในวัดถ้ำสาย บ้านไสประดู่ หมู่ที่ 2 ตำบลเขาปู่ ซึ่งปัจจุบันประชาชนในพื้นที่ได้ทำการเคลื่อนย้ายพระพุทธรูปในวัดถ้ำสายมาประดิษฐานในวัดไสประดู่ ตำบลเขาปู่ อำเภอศรีบรรพต (เอกสารอัดสำเนาชุมชน)

นอกจากนี้ยังมีการพบสวนผลไม้ที่ปลูกขึ้นในยุคของการเบิกป่า ซึ่งมีความสอดคล้องกับการพบต้นทุเรียนในสวนที่มีอายุถึง 300 ปี การเบิกป่าเพื่อตั้งถิ่นฐานในยุคก่อน พ.ศ. 2500 ตามตำนานของหมู่บ้าน ผู้เฒ่าผู้แก่เล่าความสืบทอดต่อกันมาว่า ในยุคสมัยที่ยังมีการอพยพย้ายถิ่นฐานของคนสมัยก่อนซึ่งยังไม่มีที่อยู่อาศัยเป็นหลักแหล่ง มีการเดินทางเพื่อแสวงหาที่ทำกินในพื้นที่ต่าง ๆ หรือแม้แต่การอพยพหลบหนีโจรผู้ร้าย ชุมชนบ้านท่ายูงซึ่งเป็นพื้นที่หนึ่งที่ได้มีบรรพบุรุษได้เข้ามาตั้งรกรากในยุคนั้นเนื่องจากความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้และเป็นพื้นที่ป่าต้นน้ำก่อให้เกิดเป็นลำน้ำลงสู่พื้นที่ราบ ทำให้มีการล่องเรือขึ้นมาตามลำน้ำเพื่อตั้งถิ่นฐาน บรรพบุรุษคนแรกที่ได้เข้ามามีนามว่า “ขุนเดช” ล่องเรือมาตามคลองพิกุลทอง และตั้งรกรากในพื้นที่บ้านเขาแก้ว ปัจจุบันเรียกรวมอยู่กับบ้านท่ายูง ทวดขุนเดชมีลูก 8 คน ซึ่งลูกทั้ง 8 คน เมื่อเติบโตใหญ่ ลูก ๆ ของทวดขุนเดชอาศัยอยู่อย่างกระจัดกระจายไปตามพื้นที่ต่าง ๆ “ทวดคง” เป็นหนึ่งในลูก 8 คน ของขุนเดช และเป็นบรรพบุรุษอีกคนของชุมชนนี้ ได้หนีโรคระบาดและนำครอบครัวขึ้นไปอยู่พื้นที่บ้านในวัง (บ้านเขาแก้ว) และได้ทำสวนผลไม้ มีการปลูกทุเรียน ซึ่งเป็นหลักฐานสำคัญในการตั้งถิ่นฐานที่ยังคงพบเห็นอยู่จนถึงปัจจุบันคือ “ต้นทุเรียน 300 ปี” ปัจจุบันมีขนาดใหญ่หลายคนโอบ ทวดคงมีลูกหลานซึ่งสืบเชื้อสายเป็นชาวบ้านที่ยังคงอาศัยอยู่ในปัจจุบัน สมัยที่มีการปกครองเข้ามาปี พ.ศ. 2400 ทางการได้แบ่งเขตการปกครองออกเป็นส่วนภูมิภาค คือ จังหวัด อำเภอบ้านดง และหมู่บ้าน ผู้ที่ทำการปกครองในพื้นที่ตำบลตะพานคนแรกมีนามว่า “ขุนจง” หรือ “นายด่านขุนจง” ซึ่งมีที่มาจากนายด่านเก็บภาษีในเส้นทางค้าขายเชื่อมระหว่างอันดามันสู่อ่าวไทยในอดีต ที่มีชื่อว่า “ด่านตะเหมก”

ปี พ.ศ. 2400 ทางการได้แบ่งขอบเขตการปกครองออกเป็นส่วนภูมิภาค ประกอบด้วย จังหวัด อำเภอบ้านดง และใน ปี พ.ศ. 2400 ผู้ที่ทำการปกครองในพื้นที่ตำบลตะพานเป็นคนแรกคือขุนจง ซึ่งมีถิ่นกำเนิดที่บ้านคลองเรือ ส่วนบ้านเขาแก้วมีขุนเดชเป็นผู้บุกเบิกสร้างถิ่นฐานจนกระทั่งมีลูกหลานสืบทอดจนถึงปัจจุบัน

ปี พ.ศ. 2400 – 2460 เป็นการปกครองของยุคท่านขุน และเมื่อปี พ.ศ. 2460 - 2490 ได้เริ่มมีการแต่งตั้งกำนัน ผู้ที่เป็นกำนันตำบลตะพานคนแรก คือ กำนันสงฆ์ เขียวดำ ซึ่งมีถิ่นฐานกำเนิดที่บ้านคลองเรือ ปัจจุบันคือ กำนันชูโชติ อนุมณี จากหลักฐานการปกครองของชุมชนตะพานบวกกับร่องรอยของสวนทุเรียนโบราณ โดยเฉพาะในหมู่ที่ 5 บ้านท่ายูง (อายุของต้นทุเรียนประมาณ 300 ปี) แสดงให้เห็นว่าบ้านท่ายูง บ้านคลองเรือ และบ้านเขาแก้ว เป็นชุมชนดั้งเดิมมีการตั้งถิ่นฐานมาแล้วไม่น้อยกว่า 300 ปี

เนื่องจากในพื้นที่ตำบลตะพานเป็นพื้นที่ป่าต้นน้ำมีพืชพรรณและสัตว์ป่าจำนวนมาก จึงมักมีเรื่องเล่าเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับทรัพยากรป่าต้นน้ำหลายเรื่องด้วยกัน อย่างเช่นสมัยก่อนเมื่อถึงยามวิกาลชาวบ้านมักได้ยินเสียงคำรามหรือเสียงร้องขู่ของเสือ จนทำให้ไม่มีใครกล้าออกจากบ้านในเวลากลางคืน ชาวบ้านต้องการพิสูจน์ว่าเสียงที่ได้ยินนั้นเป็นเสียงของเสือ

จริงหรือไม่ จึงได้มีการนำเอาฟักเขียว (ข้าพริ้ว) ไปเผาไฟ เนื่องจากฟักเขียวมีคุณสมบัติในการเก็บความร้อนได้นาน จากนั้นนำฟักเขียวที่เผาไฟแล้วไปตั้งไว้บริเวณใต้ถุนบ้านและใช้ผ้าคลุมไว้เพื่ออำพรางว่าเป็นหมูป่า และชาวบ้านเผ้าคอยสังเกตการณ์ รอเวลาไม่นานนักเสือกก็เข้ามาตะครุบเอาฟักเขียว ด้วยความร้อนของฟักเขียวทำให้เสือกกระโจนหนีเข้าป่าไป ชาวบ้านมองเห็นเพียงเงา จึงไม่มีใครเคยได้พบเห็นเสือกตัวเป็น ๆ มาก่อน

นอกจากนี้ชาวบ้านมีความเชื่อในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น การนับถือบูชาทวดซึ่งเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในความเชื่อของชาวไทยถิ่นใต้มายาวนาน ซึ่งมีความเชื่อว่าทวดเป็นดวงวิญญาณศักดิ์สิทธิ์ของพ่อ แม่ ปู่ย่าตายาย บรรพชน หรือผู้มีบุญวาสนาที่ล่วงลับดับสูญไปแล้ว และรวมถึงเทวดากิ่งสัดว์อย่างเช่นหากพบเห็นงูที่มีขนาดใหญ่จะเชื่อว่าเป็นทวดงู หรืออีกความหมายหนึ่งคือ งูเจ้าที่

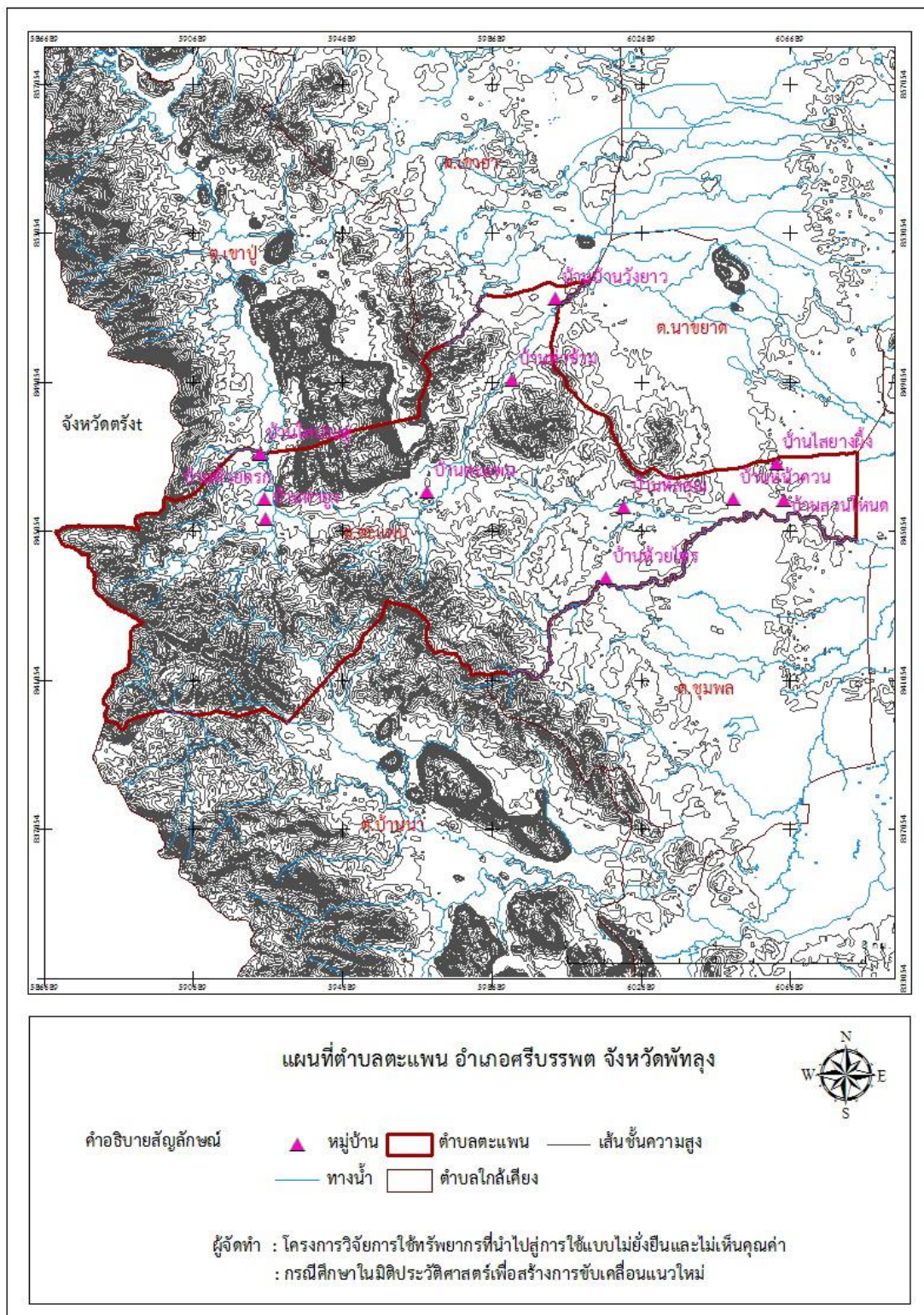
ในอดีต ช่วงที่เป็นทุเรียนออกผล ชาวบ้านจะออกไปเก็บทุเรียนในสวน และได้เห็นหมีหมาหรือหมีคน ซึ่งลำตัวมีลักษณะสีดำอาศัยอยู่บนต้นไม้และเมื่อถึงเวลาออกหากินหมีก็จะออกมากินทุเรียนของชาวบ้านในลักษณะนั่งปอกทุเรียน หรือที่ชาวบ้านเรียกกันว่า “หมีฉีกเรียน” และในการล่าหมีนั้นจะใช้ปืนยิงบริเวณใต้ลำคอหรือใต้รักแร้จึงจะทำให้หมีตาย แต่ถ้ายิงบริเวณศีรษะจะทำให้หมีไม่ตาย และในการหลบหนีเมื่อเจอหมี จะต้องวิ่งหนีโดยการวิ่งแล้วเลี้ยวทางซ้ายหรือทางขวา ห้ามวิ่งทางตรง เนื่องจากหมีหมาหรือหมีคน มักจะวิ่งหรือเดินเป็นเส้นตรงได้อย่างเดียว (พวง ชูปลอด, 10 กุมภาพันธ์ 2562)

ตัวอย่างของเรื่องเล่าเหล่านี้ แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับผืนป่าที่บ่งบอกทั้งความเชื่อ การเอาตัวรอด และการดำรงชีพในเขตพื้นที่ป่า และเป็นสิ่งยืนยันได้ว่าชุมชนตะแพนได้มีผู้คนเข้ามาก่อตั้งชุมชนและได้ใช้ประโยชน์จากผืนป่าเพื่อเกื้อหนุนบรรทัดฐานนี้มาเป็นเวลานาน

ที่ตั้งและอาณาเขต

ชุมชนตะแพนจะรวมถึงหมู่บ้านต่าง ๆ ที่อยู่ในเขตตำบลตะแพน อำเภอศรีบรรพต จังหวัดพัทลุง ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศใต้ของที่ว่าการอำเภอศรีบรรพต ห่างจากอำเภอศรีบรรพต ประมาณ 15 กิโลเมตร และห่างจากศาลากลางจังหวัดพัทลุงประมาณ 32 กิโลเมตรเขต มีขนาดเนื้อที่ทั้งหมดประมาณ 95 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 59,650 ไร่ มีอาณาเขตติดต่อกับพื้นที่ข้างเคียงดังนี้ ทิศเหนือ ติดต่อกับ ตำบลเขาปู่ อำเภอศรีบรรพต จังหวัดพัทลุง ทิศใต้ ติดต่อกับ ตำบลชุมพล อำเภอศรีนครินทร์ จังหวัดพัทลุง ทิศตะวันออก ติดต่อกับ อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง ทิศตะวันตก ติดต่อกับ อำเภอนาโยง จังหวัดตรัง ตำบลตะแพนมีฐานะเป็นองค์การบริหารส่วนตำบลตะแพน แบ่งการปกครองออกเป็น 9 หมู่บ้าน ได้แก่ หมู่ 1 บ้านสวนโหนด หมู่ 2 บ้านตะแพน หมู่ 3 บ้านวังยาว หมู่ 4 บ้านห้วยครก หมู่ 5 บ้านท่ายูง หมู่ 6 บ้านหน้าควน หมู่ 7 บ้านหัสคุณ หมู่ 8 บ้านท่าข้าม และหมู่ 9

บ้านไสยาขี มีประชากรทั้งสิ้น 5,291 คน แยกเป็น ชาย 2,637 คน หญิง 2,654 คน จำนวน
ครัวเรือน 1,997 ครัวเรือน (แผนพัฒนาสามปี องค์การบริหารส่วนตำบลตะพาน ณ มกราคม 2559)

แผนที่แสดงอาณาเขต ตำบลตะพาน อำเภอศรีบรรพต จังหวัดพัทลุง

ลักษณะภูมิประเทศ

สภาพภูมิประเทศโดยทั่วไปของชุมชนตะพาน บริเวณตอนกลางและทางด้านทิศตะวันตกของตำบลประกอบด้วยภูเขาและเนินเขาสูงติดแนวเทือกเขาบรรทัด (เทือกเขานครศรีธรรมราช) ส่วนทางทิศตะวันออกเป็นพื้นที่ราบลูกเนิน ที่ราบระหว่างภูเขา ที่ราบริมคลองและห้วยสายต่าง ๆ

ด้วยลักษณะภูมิประเทศดังกล่าว จึงทำให้พื้นที่บริเวณนี้เป็นแหล่งต้นน้ำที่สำคัญของกลุ่มทะเลสาบสงขลาตอนบน ลักษณะแหล่งน้ำของตำบลตะพาน มีทางน้ำสายสำคัญ ได้แก่ คลองสวนโหนด คลองโงกน้ำ คลองเขาแก้ว และคลองห้วยครก ซึ่งมีต้นกำเนิดจากเทือกเขาบรรทัดในตำบลตะพาน ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้ (กรมทรัพยากรธรณี กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2559)

คลองห้วยไทร มีต้นกำเนิดจากภูเขาสูงทางด้านทิศใต้ของตำบลตะพานในหมู่ 7 บ้านหัสคุณ มีทิศทางการไหลจากทิศตะวันตกเฉียงใต้ไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ผ่านด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของหมู่ 7 บ้านหัสคุณ แล้วไหลวกขึ้นไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ผ่านด้านทิศใต้ของหมู่ 7 บ้านหัสคุณ แล้วไหลวกขึ้นไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ผ่านด้านทิศตะวันออกของหมู่ 7 บ้านหัสคุณ แล้วไหลรวมกับคลองหัสคุณเป็นคลองสวนโหนดทางด้านทิศตะวันออกของหมู่ 7 บ้านหัสคุณ

คลองหัสคุณ มีต้นกำเนิดจากภูเขาสูงตอนกลางตำบลตะพาน ในหมู่ 7 บ้านหัสคุณ มีทิศทางการไหลจากทิศตะวันตกไปทางทิศตะวันออก ผ่านตอนกลางของหมู่ 7 บ้านหัสคุณ แล้วไหลรวมกับคลองห้วยไทรเป็นคลองสวนโหนดทางด้านทิศตะวันออกของหมู่ 7 บ้านหัสคุณ โดยคลองหัสคุณ มี แพรกสาขาจำนวน 1 สาย ได้แก่ ห้วยย่างแรด

ห้วยย่างแรด มีต้นกำเนิดจากเนินเขาทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของหมู่ 7 บ้านหัสคุณ มีทิศทางการไหลจากทิศตะวันตกเฉียงใต้ไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ผ่านตอนกลางของหมู่ 7 บ้านหัสคุณ แล้วไหลผ่านทางด้านทิศตะวันตกของหมู่ 6 บ้านหน้าควน แล้วไหลไปบรรจบกับคลองหัสคุณ ทางด้านทิศตะวันตกของหมู่ 6 บ้านหน้าควน

คลองสวนโหนด มีต้นกำเนิดจากการไหลรวมกันของคลองหัสคุณและคลองห้วยไทรทางด้านทิศตะวันออกของหมู่ 7 บ้านหัสคุณ มีทิศทางการไหลจากทิศตะวันตกไปทางทิศตะวันออกผ่านหมู่ 7 บ้านหัสคุณ ทางด้านทิศตะวันออกแล้วไหลผ่านด้านทิศใต้ของหมู่ 6 บ้านหน้าควน หมู่ 9 บ้านไสยาฝั่ง และ หมู่ 1 บ้านสวนโหนด แล้วไหลไปยังตำบลแพรกหา ทางด้านทิศตะวันออกของหมู่ 1 บ้านสวนโหนด

คลองโงกน้ำ มีต้นกำเนิดจากเทือกเขาสูงตอนใต้ของตำบล ในหมู่ 2 บ้านตะพาน มีทิศทางการไหลจากทิศตะวันตกเฉียงใต้ไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ผ่านตอนกลางของหมู่ 2 บ้านตะพาน และหมู่ 8 บ้านท่าข้าม แล้วไหลผ่านหมู่ 3 บ้านวังยาว ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้แล้วไหล

ไปยังตำบลเขาย่า ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของหมู่ 3 บ้านวังยาว โดยคลองโกงน้ำมีแพรงสาขา จำนวน 1 สาย ได้แก่ ห้วยควายตาย

ห้วยควายตาย มีต้นกำเนิดจากเขาเม่น ทางด้านทิศตะวันตกของหมู่ 2 บ้านตะแพน มีทิศทางการไหลจากทิศตะวันตกเฉียงเหนือไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้แล้วไหลวกไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ผ่านหมู่ 2 บ้านตะแพน ทางด้านทิศตะวันตก แล้วไหลไปบรรจบกับคลองโกงน้ำ ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของหมู่ 2 บ้านตะแพน

คลองเขาแก้ว มีต้นกำเนิดจากเทือกเขาบรรทัดทางด้านทิศตะวันตกของตำบลตะแพน ใน หมู่ 5 บ้านท่ายูง มีทิศทางการไหลจากทิศตะวันตกเฉียงใต้ไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ผ่าน ตอนกลาง และด้านทิศเหนือของหมู่ 5 บ้านท่ายูง แล้วไหลวกไปทางทิศเหนือผ่านหมู่ 4 บ้านห้วยครก ทางด้านทิศตะวันออก แล้วไหลไปยังตำบลเขาย่า ทางด้านทิศเหนือของหมู่ 4 บ้านห้วยครก โดยคลองเขาแก้ว มีแพรงสาขาจำนวน 1 สาย ได้แก่ คลองห้วยครก

คลองห้วยครก มีต้นกำเนิดจากเขาควนโป่ง ทางทิศตะวันตกของตำบลตะแพน ใน หมู่ 4 บ้านห้วยครก มีทิศทางการไหลจากทิศตะวันตกไปทางทิศตะวันออก ผ่านตอนกลางของหมู่ 4 บ้านห้วยครก แล้วไหลไปบรรจบกับคลองเขาแก้ว ทางด้านทิศตะวันออกของหมู่ 4 บ้านห้วยครก

ห้วยไสยางผึ้ง มีต้นกำเนิดจากตำบลควนขนุน มีทิศทางการไหลจากทิศตะวันตกเฉียงเหนือไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ผ่านตอนกลางของหมู่ 9 บ้านไสยางผึ้ง แล้วไหลไปยังตำบลแพรงหา ทางด้านทิศตะวันออกของหมู่ 9 บ้านไสยางผึ้ง

จากลักษณะภูมิประเทศดังกล่าวทำให้ชาวบ้านในชุมชนตะแพนได้ใช้ประโยชน์ที่ดิน โดยแบ่งออกเป็นพื้นที่ประเภทต่าง ๆ คือ พื้นที่ชุมชนในหมู่บ้านต่าง ๆ เช่น ที่ตั้งบ้านเรือน สถานที่ราชการ ศาสนสถาน และสถานที่ศึกษา พื้นที่การเกษตรส่วนใหญ่ทำสวนยางพารา บางส่วนปลูกผัก เลี้ยงสัตว์ทำสวนผลไม้ และทำประมง พื้นที่สาธารณะประโยชน์ที่ประชาชนสามารถใช้ประโยชน์ร่วมกันได้ เช่น ถนน แหล่งน้ำ เป็นต้น

ลักษณะภูมิอากาศ

ชุมชนตะแพนมีสภาพอากาศแบบร้อนชื้น ซึ่งได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือและอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ สามารถสรุปฤดูกาลได้เป็น 2 ฤดู คือ ฤดูร้อน เริ่มตั้งแต่กลางเดือนกุมภาพันธ์ถึงกลางเดือนกันยายน ระยะเวลาเป็นช่วงว่างระหว่างฤดูมรสุมจะมีลมจากทิศตะวันตกเฉียงใต้พัดปกคลุม ทำให้มีอากาศร้อนอบอ้าวทั่วไป เดือนที่มี อากาศร้อนที่สุดคือ เดือนเมษายน ฤดูฝนเริ่มตั้งแต่เดือนตุลาคมถึงมกราคมเป็นช่วงที่ได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือเดือนที่มีฝนตกมากที่สุด คือ เดือนพฤศจิกายน

3.1.2 ทรัพยากรธรรมชาติป่าต้นน้ำตะพาน

จากลักษณะภูมิประเทศของชุมชนตะพานตั้งอยู่บริเวณเทือกเขาบรรทัด จึงมีทรัพยากรป่าต้นน้ำที่มีความอุดมสมบูรณ์หล่อเลี้ยงผู้คนในชุมชนตะพานและชุมชนบริเวณใกล้เคียง ทรัพยากรป่าต้นน้ำแถบนี้อยู่บริเวณฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา ซึ่งสมบูรณ์ไปด้วยผลผลิตจากป่า เป็นแหล่งผลิตสินค้าป่าอีกจำนวนหนึ่ง สินค้าดังกล่าว ได้แก่ ไม้ใหญ่ ไม้ไผ่ น้ำผึ้งป่า สมุนไพร หนัสัตว์ สัตว์ป่า ผลไม้และพืชผักจากป่า ฯลฯ เป็นที่มาของการตั้งถิ่นฐานของชุมชนและการติดต่อกับชุมชนอื่น ๆ ที่อยู่ถัดลงมาตามที่ราบและชายฝั่ง ทรัพยากรอันเป็นที่ต้องการของชุมชนที่ราบและชายฝั่งคงหนีไม่พ้นไม้สำหรับปลูกสร้างบ้านเรือนและเครื่องมือในการทำมาหากิน โดยเฉพาะเรือ รวมทั้งของป่าชนิดอื่น ๆ ต้นไม้ใหญ่ที่มีอยู่มากในพื้นที่ป่าต้นน้ำ เช่น ไม้ยาง ไม้เคี่ยม ไม้ตะเคียนทอง ไม้หลุมพอง ฯลฯ ซึ่งไม้เหล่านี้แม้จะเป็นไม้ใหญ่ที่มีความทนทานเหมาะแก่การสร้างบ้านสร้างเรือ แต่ความต้องการของคนคงมีอยู่เพียงจำนวนน้อย ทั้งนี้สอดคล้องกับระบบความเชื่อเรื่องวิญญาณบรรพบุรุษ ผีसाงานางไม้ ซึ่งสถิตอยู่ตามต้นไม้ใหญ่ที่มีอยู่คู่ชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลา มาช้านาน อีกทั้งเครื่องมือก็มีจำกัดเพียงไม่กี่ชนิด ระบบการคมนาคมขนส่งสามารถทำได้ยาก ฉะนั้นการจะโค่นไม้ใหญ่สักหนึ่งต้นจึงเป็นงานใหญ่เพราะต้องมีการออกปากเพื่อนฝูงให้มาช่วยโค่นแล้วจะต้องทำการบวงสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ประจำอยู่ในต้นไม้ก่อนเสมอ

นอกจากความต้องการไม้ใหญ่ที่ซึ่งมีความต้องการเพียงจำนวนน้อยและถือเป็นงานใหญ่ประจำชุมชนแล้ว ผลผลิตจากชุมชนป่าต้นน้ำในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาที่สำคัญ ได้แก่ ไม้ไผ่ (สำหรับทำออยกขนาดใหญ่ที่ชาวบ้านในชุมชนริมคลองปากประต้องการ) น้ำมันยาง (สำหรับทำยาหรือชันเรือ) มูลค้างคาว (บางชุมชน เช่น ชุมชนดอนประดู่ อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง เรียกว่า “มายาเขา” ที่ใช้เป็นปุ๋ยในการทำนาและปลูกพืชชนิดต่าง ๆ) หวาย ชัน น้ำผึ้ง ฯลฯ ผลผลิตเหล่านี้เป็นแหล่งสินค้าที่ใช้แลกเปลี่ยนกับสินค้าในพื้นที่อื่นและเป็นแหล่งรายได้สำคัญของคนในพื้นที่ป่าต้นน้ำ โดยเฉพาะกับชุมชนในฝั่งตะวันตกของกลุ่มทะเลสาบสงขลา การแลกเปลี่ยนเกิดขึ้นจากโหมหนื่อนำสินค้าเหล่านี้ไปแลกเปลี่ยนโดยตรงและการแลกเปลี่ยนผ่านตลาดซึ่งเกิดขึ้นมากในช่วงของการสร้างทางรถไฟสายใต้ นับตั้งแต่ทศวรรษที่ 2450 เป็นต้นมาโดยในช่วงเวลานี้นับเป็นประวัติศาสตร์ยุคที่ชาวบ้านเริ่มมีหลักฐานการบอกเล่าที่สำคัญด้วย

ทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่า

ทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่าที่พบในชุมชนตะพาน พบว่า พื้นที่ป่าไม้ส่วนใหญ่อยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติเขาปู่เขายอด ซึ่งเป็นสังคมพืชป่าดิบชื้นมีพันธุ์ไม้หลายชนิดขึ้นอยู่อย่างหนาแน่น มีเรือนยอดไม้หลายระดับชั้น พันธุ์ไม้ที่พบ ได้แก่ ตะเคียนทอง หลุมพอง ยางนา กระบาก จำปาปา พิกุล ไชยขาว นาคบุตร ขนุนปาน เสียดข้อ เหมียง สะตอ กระท้อน เป็นต้น พืชพื้นล่าง ได้แก่ หลาวชะโอน

หมากพน หมากเจ เต่าร้าง หวายแดง ระกำ สะบ้า ช้างร้องไห้ กล้วยไม้ป่า เฟอร์น บอนส้ม และว่านชนิดต่าง ๆ เป็นต้น (การจัดเวทีชุมชนครั้งที่ 1 ชุมชนตะพาน, 7 ธันวาคม 2561)

สัตว์ป่าที่พบสวนมากเป็นนกประมาณ 286 ชนิด เช่น นกยางไฟหัวสีเทา นกเงือกกรามข้าง นกเขียวกราม นกบั้งรอกแดง นกกางเขนดง นกขุนแผนตะโพกแดง นกคุ่มอกลาย นกหกเล็กปากแดง เหยี่ยวรุ้ง เป็นต้น แมลง ประมาณ 70 ชนิด เช่น ผีเสื้อหลวงดวงดัดหนวดไฟ เป็นต้น สัตว์เลื้อยคลาน ประมาณ 67 ชนิด เช่น ตุ๊กแกป่าได้ กิ้งก่าบินหัวสีฟ้า ตะกวด เต่าข้าง จิ้งเหลนลาย เต่าจักร ตะพาบน้ำ เป็นต้น สัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม ประมาณ 60 ชนิด เช่น เลียงผา สมเสร็จ เก้ง เสือปลา กวางป่า กระเจียวควาย หมูป่า หมีขอ หมีคน อีเห็นเครือ ชะมดเช็ด ลิงลม ค่างแว่นถิ่นใต้ ชะนีมือขาว เม่นหางพวงใหญ่ พญากระรอกดำ เป็นต้น ปลา ประมาณ 15 ชนิด เช่น ปลาตูกหนา ปลามัด ปลาอีกรอง ปลาแก้มขี้ ปลาช่อน ปลาดุกมณี เป็นต้น สัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำจำนวน 11 ชนิด เช่น กบหนองนลายู กบชะง่อนหินเมืองใต้ อึ่งกรายหัวแหลม จงโคร่ง ปาดบ้าน เขียดจะนา เป็นต้น (การจัดเวทีชุมชนครั้งที่ 1 ชุมชนตะพาน, 7 ธันวาคม 2561)

3.1.3 อาชีพและกลุ่มองค์กรชุมชนตะพาน

ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในชุมชนตะพานมีลักษณะเป็นสังคมเครือญาติมาตั้งแต่ยุคก่อตั้งชุมชน ลักษณะอาชีพจึงสัมพันธ์กับทรัพยากรและลักษณะทางภูมิศาสตร์เป็นหลัก คือ ทำการเกษตร ได้แก่ ทำสวนยางพารา ทำสวนผลไม้ ปลูกผัก เลี้ยงสัตว์ และประมงน้ำจืด

กลุ่มและองค์กรชุมชน

ชุมชนตะพานมีการสร้างระบบกลุ่มและเครือข่ายขึ้นเพื่อสร้างความเข้มแข็งและความมั่นคงให้กับชุมชน โดยกลุ่มและเครือข่ายเป็นกลไกขับเคลื่อนการสร้างพลังเพื่อต่อสู้ให้เข้าถึงทรัพยากรในที่ดินทำกินที่มีความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับรัฐ คือ **กลุ่มรักษำป่าต้นน้ำ ตำบลตะพาน** ประมาณในปี พ.ศ.2550 ชาวบ้านเริ่มจัดตั้งศูนย์ประสานงานองค์กรชุมชนรักษำป่าต้นน้ำตำบลตะพาน ผู้ริเริ่มจัดตั้ง คือ นายสุชาติ นวลคง และนายแผ้ว เขียวดำ มีสมาชิกเริ่มก่อตั้ง 24 คน ซึ่งเป็นชาวบ้านหมู่ 4 และหมู่ 5 ปัจจุบันศูนย์ประสานงานองค์กรชุมชนรักษำป่าต้นน้ำ ตำบลตะพาน มีกรรมการ 24 คน และมีที่ปรึกษา 4 คน กลุ่มรักษำป่าต้นน้ำ ตำบลตะพาน มีเป้าหมายเพื่อให้สมาชิกองค์กรชุมชนสร้างความสัมพันธ์และสามัคคีกันมากขึ้น ส่งเสริมและจัดการระบบสิ่งแวดล้อมธรรมชาติและสุขภาวะของชุมชน ป้องกันการบุกรุกทำลายป่าสมบูรณ์ ลดความขัดแย้งระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐและชุมชน ให้สมาชิกองค์กรชุมชนมีความมั่นคงและมีหลักประกันทางด้านที่อยู่อาศัยและที่ทำกิน

กลุ่มรักษำป่าต้นน้ำ ตำบลตะพาน มีสมาชิก 92 ครอบครัว เกิดจากการรวมตัวของกลุ่มชาวบ้าน จำนวน 3 หมู่บ้านในตำบลตะพาน เพื่อดำเนินกิจกรรมเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าในชุมชนตำบลตะพาน อาทิ กิจกรรมปกป้องต้นน้ำ ป่าไม้ และที่ทำกิน เพื่าระวังการป้องกันการทุจริตของ

เจ้าหน้าที่ป่าไม้ นอกจากนี้สมาชิกต้องปฏิบัติตามกติกาที่ตกกันไว้ คือ สมาชิกทุกคนต้องออมทรัพย์ เดือนละ 50 บาท เพื่อลงทุนซื้ออุปกรณ์ประกอบอาชีพ จะได้เงินประมาณ 8,090 บาท ต่อเดือน และต้องรักษาป่าไม้ที่ร่วมด้วยช่วยกันปลูก

กลุ่มรักษ่าป่าต้นน้ำ ตำบลตะพาน มีการบริหารจัดการองค์กรในลักษณะดำเนินการโดยอิสระไม่ถูกควบคุมหรือกำกับหรือแทรกแซงจากหน่วยงานของรัฐในการบริหารจัดการองค์กร โดยกลุ่มอนุรักษ์ป่าต้นน้ำตำบลตะพานมีกระบวนการดำเนินงาน คือ เริ่มจากการแต่งตั้งคณะทำงานองค์กรชุมชน จัดทำแผนที่พื้นที่การใช้ประโยชน์จากทรัพยากร และรณรงค์ให้สมาชิกเลิกทำลายป่าต้นน้ำและคอยเฝ้าระวังการทำลายทรัพยากร รวมถึงการเข้าร่วมกันเป็นเครือข่ายในนาม **เครือข่ายรักเทือกเขาบรรทัด** (ครท.) ก่อตั้งเมื่อวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ.2543 ซึ่งประกอบด้วยชุมชนตลอดภูมินิเวศเทือกเขาบรรทัดในพื้นที่ 4 จังหวัด คือ ตรัง พัทลุง นครศรีธรรมราช และสตูล (ปัจจุบันมีความพยายามในการแสวงหาชุมชนจากจังหวัดสงขลาเข้าร่วมในเครือข่ายนี้ด้วย) มีวัตถุประสงค์ของเครือข่าย คือ เพื่อให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็งและสามารถสร้างอธิปไตยชุมชน กล่าวคือ การกำหนดวิถีของชุมชนด้วยตนเองในทุกด้าน

กลุ่มรักษ่าป่าต้นน้ำ ตำบลตะพาน ที่เกิดจากการรวมตัวของชาวบ้านเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรในพื้นที่ สามารถยกระดับไปสู่การจดทะเบียนสภาองค์กรตำบลตะพาน เมื่อวันที่ 13 สิงหาคม พ.ศ.2555 สถานที่ตั้ง ตั้งอยู่บ้านเลขที่ 18 หมู่ที่ 5 ตำบลตะพาน อำเภอศรีบรรพต จังหวัดพัทลุง ในระยะแรก ๆ การรวมตัวของสมาชิกกลุ่มรักษ่าป่าต้นน้ำ ตำบลตะพาน มีลักษณะเป็นที่รวมของผู้ที่ได้รับความเดือดร้อนจากกรณีที่เกิดความขัดแย้งเรื่องสิทธิในที่ดินทำกินกับรัฐ แต่ต่อมาก็ได้ดำเนินกิจกรรมจำนวนมากเพื่อเป็นเครื่องยืนยันว่าชาวบ้านสามารถดูแลรักษ่าป่าพร้อม ๆ กับการใช้ประโยชน์จากป่าต้นน้ำได้ รวมถึงความร่วมมือเพื่อช่วยเหลือกันทางด้านเศรษฐกิจ เช่น การที่กลุ่มเป็นผู้จัดการซื้อข้าวสารราคาถูกขายให้กับสมาชิก (ชาวบ้านเรียกว่าตลาดลอยฟ้า) รวมทั้งมีความพยายามที่จะรื้อฟื้นการทำ “ข้าวไร่” ซึ่งเป็นลักษณะการผลิตในอดีต ตลอดถึงความพยายามในการจัดทำโรงสีชุมชน (กิจกรรมนี้อยู่ระหว่างการดำเนินการในช่วงที่ทีมวิจัยลงพื้นที่เก็บข้อมูล)

สถานที่สำคัญของชุมชน

วัดห้วยทราย (วัดร้าง) ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นวัดที่มีความเก่าแก่มากที่สุดแห่งหนึ่งของอำเภอศรีบรรพต การมีวัดห้วยทรายแสดงถึงการก่อตัวของชุมชนมีการเข้ามาอาศัยอยู่ในชุมชนตะพานประมาณ 400 ปี โดยชุมชนทำยาง (ตะพาน) เข้ามาอยู่ตั้งเป็นชุมชน โดยมีความเชื่อเรื่องของพระพุทธศาสนาเป็นสำคัญ และมีปรากฏหลักฐานคำบอกเล่าของผู้เฒ่าในพื้นที่ว่าวัดแห่งนี้มีการร้างและกลับมาอยู่ใหม่หลายครั้ง ปัจจุบันวัดห้วยทรายเป็นวัดร้างและที่ดินของวัดอยู่ภายใต้การดูแลของกรมพระพุทธศาสนา และกลายเป็นพื้นที่ป่าของชุมชน (การจัดเวทีชุมชนครั้งที่ 1 ชุมชนตะพาน, 7 ธันวาคม 2561)

สวนเดิม เป็นสวนผลไม้โบราณ มีผลไม้อยู่หลากหลายชนิดโดยเฉพาะต้นทุเรียนบ้าน ขนาดใหญ่มีอายุประมาณ 300 ปี สวนผลไม้โบราณนี้ชาวบ้านในชุมชนตะพานได้รับการสืบทอดมา จากรุ่นปู่ย่าตายาย มีคำบอกเล่าเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากสวนเดิมว่าช่วงก่อนทศวรรษ 2510 สายตระกูลชาวบ้านที่เป็นเจ้าของสวนเดิมจะสร้างขนาเพื่อเก็บผลไม้ในช่วงฤดูผลไม้ แล้วให้ลูกหลาน ผลัดเปลี่ยนกันไปเฝ้าเพื่อเก็บผลไม้ครอบครัวละ 1 คีน เช่น ถ้าปู่มีสวนเดิมอยู่ ปู่มีลูก 5 คน ลูกของปู่ ทุกคนจะมีสิทธิ์เข้าไปเก็บผลไม้ได้คนละ 1 คีน แบบผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันจนครบแล้วก็เริ่มใหม่จดหมดฤดูผลไม้ การจัดการมีสวนเดิมลักษณะนี้ทำให้ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงลักษณะการใช้ประโยชน์ ที่ดินเพื่อทำกิจกรรมอย่างอื่น ๆ ได้ เพราะกรรมสิทธิ์ในสวนเดิมเป็นของสายตระกูล การจัดการแบบ สวนเดิมจึงเป็นลักษณะสำคัญของการจัดการป่าต้นน้ำที่น่าสนใจ ต่อมาภายหลังมีการซื้อขายที่ดินสวน เดิมกล่าวคือขายกันในญาติพี่น้องหรือภายในสายตระกูล คนที่เป็นเจ้าของสวนเดิมจำนวนหนึ่งจึงเริ่ม เปลี่ยนสภาพจากสวนเดิมเป็นสวนยางพารา

กล่าวเฉพาะต้นทุเรียนในสวนเดิม จะมีความพิเศษคือ แต่ละต้นจะมีชื่อเรียกทุกต้นที่ แตกต่างกัน โดยมีการตั้งชื่อตามลักษณะของผล รสชาติของทุเรียน เช่น สาวหมาก, รั้า, ลูกแดง, ชีโดก , ซ้อน, เตย, กล้วย ถึงขนาดที่ว่าเมื่อมีทุเรียนมาวางขายในตลาดชาวบ้านที่เป็นเจ้าของสวนเดิม สามารถรู้ได้เลยว่าทุเรียนที่เอามาวางเป็นทุเรียนของตัวเอง และวางแผนเพื่อขึ้นไปเฝ้าทุเรียนในสวน เดิม (แผ้ว เขียวดำ, 5 เมษายน 2562)

ฐานปฏิบัติการคอมมิวนิสต์ ในช่วงปลายทศวรรษ 2510 ถึงต้นทศวรรษ 2520 พื้นที่ ชุมชนตะพานเป็นฐานที่มั่นของพรรคคอมมิวนิสต์ หลังจากชุมชนสามารถสร้างกลุ่มรักษำป่าต้นน้ำ ตำบล ตะพานขึ้นมาได้ ก็ได้พยายามทำกิจกรรมเพื่อฟื้นฟูทรัพยากร กิจกรรมปลูกป่าในนาสหาย (การปลูก ป่าในพื้นที่ทำนาของคอมมิวนิสต์แต่เดิม) เป็นกิจกรรมที่ชาวบ้านรวมตัวกันดำเนินการขึ้น ฐาน ปฏิบัติการคอมมิวนิสต์ เป็นสถานที่อยู่ทางตอนบนของหมู่บ้านใกล้กับถ้ำเขาแก้ว ระหว่างทางเดินไป ยังฐานคอมมิวนิสต์จะพบพืชสมุนไพรชนิดต่าง ๆ และพบหลุมกับดัก (หลุมขวก) ซึ่งทำขึ้นในช่วงของ การตั้งค่าย บริเวณฐานคอมมิวนิสต์จะพบร่องรอยของการขุดหลุมเพื่อสร้างที่อยู่อาศัยหรือทำกิจกรรม อื่น ๆ ของอดีตสมาชิกพรรคคอมมิวนิสต์ อีกทั้งยังมีสนามฟุตบอล สนามบาส หรือการจัดแบ่งพื้นที่ ออกเป็นสัดส่วนซึ่งจะบอกเล่าเรื่องราวความเป็นอยู่ของชาวบ้านหรือนักศึกษาที่ร่วมพรรคคอมมิวนิสต์ ให้เราได้เห็นภาพและเข้าใจชัดเจนขึ้น ปัจจุบันชาวบ้านพยายามจัดสร้างให้เส้นทางเดินไปที่ฐาน ปฏิบัติการคอมมิวนิสต์นี้เป็นเส้นทางท่องเที่ยว รวมทั้งฟื้นฟูพื้นที่ให้เป็นแหล่งเรียนรู้เกี่ยวกับ คอมมิวนิสต์

เขาแก้ว เป็นภูเขาหินปูนซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเทือกเขาบรรทัดอยู่ทางตอนบนของ หมู่บ้าน ภายในถ้ำประกอบด้วยถ้ำ 2 ผัง คือ ถ้ำฝั่งตะวันออกและฝั่งตะวันตก โดยฝั่งตะวันออก ภายในถ้ำจะมีหินงอกหินย้อยให้นักท่องเที่ยวชื่นชม และภายในถ้ำมีหินรูปร่างคล้ายพระพุทธรูปสันนิษ

ราวกับเกร็ดแก้วเปล่งแสงระยิบระยับ ถือเป็นวัตถุโบราณที่ทรงคุณค่า อีกทั้งมีอากาศที่เย็นสบาย และภายในถ้ำมีน้ำเล็กน้อยไหลหยดลงมาจากก้อนหินต่าง ๆ ส่วนฝั่งตะวันตกเป็นถ้ำที่เหมือนกับถ้ำทั่วไป ไม่มีหินงอกหินย้อยแต่ยังคงมีความเย็นสบาย เหมาะแก่การมาศึกษาธรรมชาติเชิงนิเวศน์ ความสำคัญของถ้ำฝั่งตะวันตกในยุคของคอมมิวนิสต์มีการใช้พื้นที่หน้าถ้ำเป็นโรงพยาบาล และที่หลบภัย เขาแก้วมีลักษณะเป็นสถานที่สำคัญทางภูมิศาสตร์และทางความเชื่อ เช่น แสงระยิบระยับจากการสะท้อนแสงไฟของหินงอกหินย้อยดุจดังแก้ว และการพบแร่ควอตซ์ซึ่งเป็นแร่สีขาวใสเหมือนแก้ว ส่วนในด้านความเชื่อชาวบ้านจากด้านล่างมองเห็นแสงระยิบระยับตรงบริเวณภูเขา และมีการนำมาตั้งชื่อหมู่บ้านเป็น “บ้านเขาแก้ว” และใช้มาจนถึงปัจจุบัน เนื่องจากเป็นภูเขาหินปูนจึงทำให้มีลักษณะพิเศษคือเมื่อมีน้ำไหลผ่านจะทำให้หินเกิดการละลายน้ำจนเกิดเป็นโพรงถ้ำ และทำให้น้ำไหลทะลุผ่านถ้ำไปได้ชาวบ้านจึงเรียกส่วนล่างของเขาแก้วว่า “น้ำทะลุเขา”

3.2 ยุคที่ 1 การใช้ทรัพยากรยุค “สวนเดิม” ก่อนทศวรรษ 2510

จากคำบอกเล่าและหลักฐานเกี่ยวกับการก่อตั้งของชุมชน ชาวบ้านต่างเชื่อว่าเป็นชุมชนดั้งเดิมที่มีอายุราว 300 ปี โดยอ้างอิงหลักฐานจากต้นทุเรียนบ้านขนาดใหญ่ที่อยู่ในสวนเดิม รวมถึงหลักฐานการค้นพบพระพุทธรูปเก่าแก่ที่อยู่ในถ้ำเขาแก้ว ยุคแรกนี้จึงบ่งบอกถึงความสัมพันธ์ของชาวบ้านที่เข้ามาก่อตั้งชุมชนกับทรัพยากรป่าต้นน้ำ จนก่อให้เกิดระบบการผลิตที่พึ่งพิงทรัพยากรป่าต้นน้ำเป็นหลัก สวนเดิมจึงเป็นตัวแทนของยุคนี้ที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับระบบนิเวศป่าต้นน้ำ ก่อให้เกิดระบบการผลิต ระบบความสัมพันธ์ และระบบการจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำ

3.2.1 บริบทของยุคสมัยกับการใช้ทรัพยากรป่าต้นน้ำ

ระบบการผลิตบนฐานทรัพยากรป่าต้นน้ำ

ในยุคนี้มีความอุดมสมบูรณ์ เป็นยุคที่ชาวบ้านดำรงชีวิตโดยการอาศัยทรัพยากรจากป่า อาชีพหลักคือการทำเกษตร โดยใช้พื้นที่ป่าในการปลูกผัก ปลูกผลไม้ ปลูกข้าวไร่ ชาวบ้านกลุ่มแรกได้เข้ามาจับจองที่ดินโดยการแผ้วถางป่าไปเรื่อย ๆ เนื่องจากป่ามีจำนวนพื้นที่มาก การใช้ทรัพยากรในยุคนี้จึงมีลักษณะการใช้อย่างไม่ยั่งยืนมากนักเพราะชาวบ้านมองว่าทรัพยากรป่าไม้และทรัพยากรสัตว์ป่ามีเป็นจำนวนมาก แต่อย่างไรก็ตามยังมีข้อจำกัดในเรื่องของเครื่องมือที่ใช้ในการตัดไม้และล่าสัตว์ เนื่องจากยังไม่มีเทคโนโลยีที่ทันสมัย เครื่องมือในการตัดไม้และล่าสัตว์เกิดจากภูมิปัญญาชาวบ้าน จึงเป็นเครื่องมือที่สามารถใช้ประโยชน์ได้ในระดับที่ยังไม่ทำลายธรรมชาติรุนแรงมากนัก การจับจองที่ดินใช้วิธีการแผ้วถางป่าเพื่อจับจองพื้นที่ทำกินเพื่อปลูกผลไม้ เช่น ทุเรียน จำปา ตะลางสาต เป็นต้น หรือที่ชาวบ้านเรียกว่าการทำ “สวนเดิม”

“สวนเดิม” หมายถึง สวนทุเรียนที่มีมาแต่ดั้งเดิม ปัจจุบันต้นทุเรียนเหล่านั้ที่ยังมีอยู่มีอายุราว 300 ปี ในยุคแรกชาวบ้านจะมีการปลูกผลไม้หลากหลายชนิดในสวนเดียวกัน และมีการปลูกยางพาราพื้นเมืองร่วมด้วย แต่ไม่มีการใช้ประโยชน์จากต้นยางมากนัก จะเน้นในส่วนของข้าวไร่ และสวนผลไม้เป็นหลัก การปลูกสวนรวมหรือเรียกอีกอย่างว่า “สวนสมรม” นอกเหนือจากการปลูกผลไม้ไว้หลาย ๆ อย่างในสวนเดียวกันแล้ว ยังมีการปลูกต้นไม้อื่น ๆ เพื่อใช้ประโยชน์ร่วมด้วย เช่น จำปูลิ่ง หมาก มะพร้าว และมีไม้ชั้นล่างอื่น ๆ อีกหลายชนิด เมื่อถึงฤดูเก็บเกี่ยวผลไม้จะมีการจัดแบ่งเวรยามกันเผ้าให้ลูกหลานดูแลรับผิดชอบร่วมกัน ในอดีตการทำมาหากินในสวนเดิมของชุมชนตะพาน จึงมีความผูกพันกับป่าและเห็นว่าป่าเป็นพื้นที่ของการสร้างความมั่นคงทางอาหารให้กับทุกคนในครอบครัว แต่ด้วยในยุคอดีตผืนป่าต้นน้ำที่มีความอุดมสมบูรณ์มีพื้นที่กว้างขวางมาก ทำให้คนในยุคอดีตมีการใช้ทรัพยากรจากป่าอย่างไม่ยั่งยืนมากนัก เนื่องจากทรัพยากรมีจำนวนมากจึงไม่มีวิธีคิดในเรื่องของการจัดการและการอนุรักษ์ เมื่อได้ผลผลิตจากป่า ทั้งที่เป็นผัก ผลไม้ หรือสัตว์ป่านำไปขายหรือการแจกจ่ายให้แก่สมาชิกในครอบครัว ซึ่งถ้านำไปขายก็จะใช้เส้นทางสัญจรค้าวัว ค้าควาย หรือที่เรียกว่า “ด่านตะหมก”

ด่านตะหมก (ค้าวัว ค้าควาย) เส้นทางสัญจรเพื่อใช้ไปมาหาสู่ของคนสองฝั่งทะเล จากอันดามันสู่อ่าวไทย เป็นเส้นทางข้ามตัดเทือกเขาบรรทัด (เทือกเขานครศรีธรรมราช) ซึ่งด่านตะหมกอยู่ในพื้นที่ของตำบลละมอ อำเภอนาโยง จังหวัดตรัง จากหนังสือตรังศาสตร์ที่กล่าวถึงบ้านหมกว่าเมื่อ พ.ศ.2355 ราวสมัยของพระอุไทยราชธานี (ม่วง) เป็นผู้ว่าราชการจังหวัดตรัง ซึ่งตรงกับรัชสมัยของรัชกาลที่ 2 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์กล่าวถึงการตั้งด่านเก็บภาษีทางบก 10 ด่าน เพื่อเป็นตำบลหน้าด่านในการเก็บภาษีทางบกหนึ่งในนั้นก็คือตำบลบ้านหมก ต่อมาหลักฐานจากหนังสือประวัติศาสตร์เมืองตรังก็นำกล่าวถึงการเก็บภาษีของชุมชนบ้านตะหมกช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์นั้นก็คือพื้นที่บ้านหมก บ้านคลองลำปริก บ้านทุ่งส้มป่อยของตำบลละมอ พื้นที่บ้านตะหมกมีส่วนติดต่อกับบ้านท่ายูง ตำบลตะพาน อำเภอสรีบรรพต จังหวัดพัทลุง ตั้งแต่สมัยอดีตจนถึงปัจจุบัน ก่อนที่จะมีการค้าขาย และตั้งด่านเก็บภาษี เดิมด่านตะหมกเป็นเส้นทางที่ใช้ไปมาหาสู่ของคนทั้งสองฝั่ง และเป็นเส้นทางโจรที่ใช้ในการเคลื่อนย้ายวัว ควาย ที่ได้จากการขโมยจากพื้นที่หนึ่งสู่พื้นที่หนึ่ง ซึ่งวัวควายที่ถูกขโมยจากพื้นที่จังหวัดพัทลุง มีการเคลื่อนย้ายผ่านบ้านท่ายูงเข้าสู่เส้นทางด่านตะหมกสำหรับวัวและควายที่ถูกขโมยได้แล้ว เมื่อจะทำการเคลื่อนย้ายผ่านทางด่านตะหมก กลุ่มโจรในสมัยนั้นจะใช้วิธีการพรางสีว โดยมีการคว่เม็ดทรายให้ร้อนแล้วนำไปเทลงบนตัววัว รระยะเวลาสักพักขนของวัวก็จะเปลี่ยนสี เป็นวิธีอันชาญฉลาดของโจรในสมัยนั้นที่สร้างขึ้นเพื่ออำพรางไม่ให้เจ้าของวัวจำได้ หลังจากนั้นก็ตอนวัวที่ขโมยได้แล้วขึ้นไปทางด้านด่านตะหมก เพื่อนำไปขายอีกฝั่งหนึ่ง หากไม่นำไปขายก็จะนำไปแบ่งกันกับญาติ ๆ หากเหลือจากการแบ่ง ก็จะมีการถนอมอาหารโดยใช้วิธีการหันเนื้อวัวออกเป็นส่วน ๆ แล้วทำการหมักเกลือ หรือที่เรียกว่า “การทำหนางวัว” จากนั้นก็นำเนื้อวัวไปใส่ใน

ไห หรือภาชนะท้องถื่นได้เรียกว่า “เนียง” แล้วนำกะลามาปิดปากไหโดยวางกะลาให้หงายขึ้น ใช้อย่างไม่มาชั้นบริเวณปากไห เมื่อปิดภาชนะมิดชิดแล้วก็ทำการขุดหลุม และนำไหลงไปฝังในหลุม ซึ่งเนื้อที่ทำการหมักเกลิอนั้นจะอยู่ได้เป็นปีโดยไม่มีการเน่าเสีย (แผ้ว เขียวดำ, 5 เมษายน 2562)

แต่ต่อมาเมื่อมีการปกครองเข้ามาทำให้เส้นทางตะเหมกกลายเป็นด่านตะเหมก ซึ่งเป็นที่มาของคำนำหน้าชื่อผู้นำชุมชนคนแรกที่บ้านตะแพน คือ นายด่านขุนจง ซึ่งในสมัยนั้นได้รับหน้าที่ในการเป็นนายด่านเก็บภาษี ซึ่งในสมัยนี้เป็นการปกครองของยุคท่านขุน ช่วงปี พ.ศ. 2460-2490 ได้เริ่มมีการปกครองให้มีกำนันประจำตำบล ผู้ที่เป็นกำนันตำบลตะแพนเป็นคนแรก คือ “กำนันสง” (สุชาติ นวลคง, 5 เมษายน 2562)

ในยุคสวนเดิม ชุมชนเน้นการใช้อุปกรณ์เพื่อประกอบอาชีพและหาของป่าที่เกิดจากภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นส่วนใหญ่ อุปกรณ์เครื่องมือประกอบอาชีพจึงยังไม่มี ความทันสมัยมากนัก เนื่องจากในยุคนั้นยังไม่มี การนำเทคโนโลยีเข้ามาใช้ในหมู่บ้าน อุปกรณ์ในการประกอบอาชีพจึงเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นและใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในป่ามาดัดแปลง เช่น การทำแร้วสำหรับดักสัตว์ การใช้กระเบื้องข้าว เป็นต้น อีกทั้งลักษณะการใช้แรงงานยังเป็นการใช้แรงงานแบบออกปาก เนื่องจากคนส่วนใหญ่ในชุมชนมีจำนวนไม่มากนักเมื่อครอบครัวไหนมีเรื่องให้ต้องช่วยเหลือเกี่ยวกับการประกอบอาชีพหรือการสร้างที่อยู่อาศัย ก็จะขอช่วยแรงงานแบบออกปากบ้านแต่ละหลังให้ไปช่วยเหลือกัน หลังจากออกปากแล้วเจ้าของบ้านก็จะตอบแทนน้ำใจของเพื่อนบ้านด้วยการเลี้ยงอาหาร เพราะคนตะแพนส่วนใหญ่ที่บุกเบิกป่าต้นน้ำในยุคแรก จะมีความเป็นเครือญาติกันสูงมาก จึงใช้ระบบเครือญาติในการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ไม่มีการจ่ายเงินให้แก่เพื่อนบ้านที่มาช่วยงานเหมือนเช่นในปัจจุบัน

ระบบความสัมพันธ์บนฐานทรัพยากรป่าต้นน้ำ

สมัยอดีตป่ามีความอุดมสมบูรณ์ ชาวบ้านเน้นการปลูกพืชแบบสมรมหรือผสมผสานดำรงชีวิตโดยการอาศัยทรัพยากรจากป่า ซึ่งเป็นวิธีการแบบพึ่งพากันระหว่างคนกับธรรมชาติ นิยมปลูกพืชเพื่อเป็นอาหารอย่างเช่น ข้าว ซึ่งในสมัยนั้นเรียกกันว่าการทำข้าวไร่ ปลูกมัน บอน และพืชผักสวนครัว นอกจากนี้ก็ยังมี การหาของป่า เช่น ลำสัตว์เพื่อเป็นอาหาร ยุคสมัยดังกล่าวไม่มีการซื้อข้าวสิ่งที่ชาวบ้านซื้อ มีเพียงกะปิและเกลือแกงเท่านั้น เนื่องจากไม่สามารถหาได้จากป่าต้นน้ำ การอาศัยอยู่ของคนในชุมชนป่าต้นน้ำจะอาศัยอยู่รวมกันเป็นลักษณะแบบเครือญาติกัน จะสร้างที่อยู่อาศัยบริเวณใกล้กัน เนื่องจากเครือญาติหรือตระกูลไหนมีการแผ้วถางที่ดินเพื่อจับจองก็จะช่วยเหลือกันจึงทำให้มีที่ดินอยู่ในบริเวณเดียวกัน สำหรับการจับจองที่ดินบริเวณป่าต้นน้ำนั้น ใช้วิธีการแผ้วถาง และปลูกพืชสร้างบ้านเพื่อแสดงให้เห็นว่าบริเวณดังกล่าวเป็นที่ดินของครอบครัวใด ไม่มีการใช้เอกสารสิทธิ์ใด ๆ ในช่วงเบิกป่า จำนวนที่ดินมากน้อยของแต่ละครัวเรือนขึ้นอยู่กับความขยันของสมาชิกในครอบครัว ที่ช่วยกันแผ้วถางเบิกป่า มีระบบการผูกเกลอเพื่อสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในหมู่บ้าน เช่น พ่อแม่เป็นเพื่อนบ้านกันแล้วมีลูกเกิดมาก็จะให้มีการผูกเกลอกัน เพื่อได้คอยช่วยเหลือกันเมื่อเติบโต ยังคง

มีการจับจองบุตรหลานไว้ให้เป็นคู่กันเมื่อถึงช่วงอายุที่สามารถมีครอบครัวได้ เนื่องจากในสมัยนั้น ยังมีสมาชิกอาศัยอยู่ไม่มากนักการตอกันไว้ก็เพื่อไม่ให้พื้นที่ที่ร่วมกันบุกเบิกมาของปู่ย่าตายายตกไปอยู่ในมือของคนอื่นหรือครอบครัวอื่นที่ไม่ได้สนิทชิดเชื้อกัน การตอกันจึงเป็นการยืนยันว่าที่ดินที่ปู่ย่าตายาย พ่อแม่ของทั้งสองฝ่ายร่วมกันสร้างก็ยังคงอยู่ ดังคำกล่าวที่ว่า “เรือล่มในหนองทองจะไปไหน” ส่วนคนใหญ่คนยาวในยุคนั้นนอกจากจะมีที่ดินมากแล้วยังถือได้ว่าเป็นผู้ที่บทบาทด้านจิตวิญญาณของคนตะพานด้วย เนื่องมาจากมีอุปนิสัยที่เข้มแข็ง กล้าได้กล้าเสีย รักพวกพ้อง และเป็นผู้ที่อยู่เบื้องหน้าคอยดูแลความปลอดภัยให้คนในหมู่บ้านได้ จึงมักได้รับการยกย่องจากชาวบ้านให้เป็นผู้นำในด้านต่าง ๆ ของชุมชน เช่น เป็นผู้นำทางในการนำสินค้าไปขายยังพื้นที่อื่น ๆ เป็นผู้นำในการหาของป่าล่าสัตว์ รวมถึงเป็นผู้นำของชุมชน

รูปแบบระบบความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับการใช้แรงงานจากการทำข้าวไร่ ทำสวนเดิม ถางป่า และหาของป่า เป็นรูปแบบความสัมพันธ์ที่โดดเด่นและเห็นได้ทั่วไปในยุคนี้นี้ การช่วยเหลือกันในการบุกเบิกป่าเพื่อทำสวนและข้าวไร่เป็นการช่วยเหลือกันในระบบครอบครัวและเครือญาติ อย่างไรก็ตามกรณีของการทำข้าวไร่ เริ่มตั้งแต่การเตรียมพื้นที่ปลูก การร่นปลน การหน้าข้าว การเก็บเกี่ยว จนกระทั่งการนำข้าวเปลือกมาสีเป็นข้าวสาร ซึ่งทุกกระบวนการล้วนต้องใช้แรงงานคนเป็นหลักจึงต้องพึ่งพาและช่วยเหลือกัน

ในส่วนของการทำสวนรวมหรือสวนเดิมของชาวชุมชนตะพานยังสะท้อนระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติอย่างเหนียวแน่น โดยเฉพาะในช่วงของการเก็บเกี่ยวผลผลิตอย่างกรณีของทุเรียน จะเห็นรูปแบบความสัมพันธ์นี้อย่างเด่นชัด โดยจัดแบ่งให้ลูกหลานได้ร่วมรับผลประโยชน์จากการทำสวนร่วมกัน และสร้างรูปแบบการแบ่งปัน การพึ่งพา และการช่วยเหลือกัน จึงเป็นที่มาของคำว่าสวนรวมไปในตัว ซึ่งนอกเหนือจากการใช้ประโยชน์พื้นที่ด้วยการปลูกพืชหลากหลายชนิดรวมกันแล้ว ยังหมายถึงการใช้ประโยชน์ร่วมกันของคนในครอบครัวหรือคนในตระกูลเดียวกัน

ระบบคุณค่าบนฐานทรัพยากรป่าต้นน้ำ

ระบบคุณค่าบนฐานทรัพยากรป่าต้นน้ำในยุคนี้นี้จะปรากฏจากความสัมพันธ์ระหว่างวิถีชีวิตของชาวบ้านกับผืนป่า จึงมีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับความศรัทธาความเชื่อดั้งเดิมของตนเอง ชาวบ้านเล่าว่า เมื่อบรรพบุรุษของชุมชนตะพานอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐาน ได้มีการจับจองพื้นที่เรียกยุคนั้นว่า “ยุคเบิกป่า” การเบิกป่าของชุมชนตะพาน เริ่มแรกได้มีการแผ้วถางป่าสร้างที่อยู่อาศัยและขยายพื้นที่ทำกินซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเชื่อ เครื่องมือที่ชาวบ้านใช้ในการตัดไม้ในยุคนั้นมีเพียง “ขวาน” ก่อนการลงมือตัดไม้ชาวบ้านได้ทำพิธีขอขมาเจ้าป่า เจ้าเขา และดวงวิญญาณที่สถิตอยู่ในต้นไม้ โดยการนำของบูชา 12 อย่าง เรียกว่า “การตั้งที่สิบสอง” ได้แก่ ขนมห่าน ขนมห่าน ขนมห่าน (ขนมหัน) ข้าว งาม ปลา น้ำ กล้วย อ้อย เหล้า ไก่ ลาข้าว พองข้าว ข้าวหลาม ซึ่งการเซ่นไหว้เจ้าที่จะใช้ของที่ทำได้ในช่วงฤดูกาลนั้น ๆ โดยการนำของสิบสองอย่างใส่ภาชนะที่เรียกว่า “โหม้ง” หรือ กระถาง

ที่ทำจากใบกล้วย โดยการนำใบกล้วยไปเผาไฟและทำการเย็บไหมึง เมื่อนำของสิบสองอย่างใส่ภาชนะ แล้วก็นำไปตั้งเรียงกัน และเริ่มทำพิธีโดยการ “กาดเจ้าที่” (คำกล่าวบูชา) โดยกล่าวว่า “ลูกหลานมาขอที่ทำกิน หากมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สิ่งสถิตอยู่ ลูกหลานมาขอทางพงธางป่า อย่าให้มีเจ็บมีไข้ มีเหตุ มีเพศ มีภัย เจ้าป่าเจ้าเขา ฝีสางนางไม้” จากนั้นเมื่อทำพิธีเสร็จก็เริ่มถางป่าและตัดต้นไม้ โดยเริ่มจากการตัดไม้ที่มีขนาดเล็กหรือไม้ชั้นล่างก่อนหรือเรียกว่า “ลูกไม้” แล้วปล่อยให้ลูกไม้เหี่ยวสากพัก ต่อมาทำการตัดลูกไม้หรือการตัดไม้ที่มีขนาดกลาง และทำการโค่นไม้ใหญ่ตามลำดับ หลังจากนั้นทำการเผาไฟหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “โหมนรูนปลน” ในช่วงเดือน 4 หรือเดือนเมษายน ไม้ที่เหลือจากการเผาไฟหรือชาวบ้านเรียกว่า “ไม้ที่ไฟกินไม่หมด” นำไม้ที่เหลือเก็บมากองรวมกันและทำการ “รูนปลน” โดยการใช้ภูมิปัญญาสร้างเครื่องมือที่มีชื่อว่า “คราด” ทำจากไม้ตะโกและไม้ยอ ซึ่งเป็นไม้ที่มีคุณสมบัติดีไฟยาก เพื่อใช้ลากไฟ นำแผ่นไม้มาเจาะรูเพื่อใส่ด้ามสำหรับการจับ ส่วนปลายของด้ามจับจะเป็นไม้ที่มีง่าม หรือชาวบ้านเรียกว่า “ไม้ปาง” ไว้สำหรับคืบเศษไม้ เมื่อทำการเผาไฟเสร็จชาวบ้านจะทิ้งระยะไว้รอฤดูฝน เพื่อเตรียม “หน้าข้าว” และปลูกพืชชนิดอื่น ๆ (การจัดเวทีชุมชนครั้งที่ 1 ชุมชนตะพาน, 7 ธันวาคม 2561) ซึ่งวิธีการทำการเกษตรกรรมในยุคนี้นี้จะเป็นการพึ่งพาธรรมชาติเป็นส่วนใหญ่ไม่มีการปลูกเพื่อขายแต่ปลูกเพื่อกินในครัวเรือนเท่านั้น นอกจากนั้นการทำมาหากินของคนต้นน้ำในยุคเบิกป่ายังมีความเคารพนับถือ มีความเชื่อที่นำไปสู่การใช้ทรัพยากรอย่างไม่ฟุ่มเฟือย ซึ่งถือได้ว่าเป็นกุศโลบายของคนรุ่นเก่าเกี่ยวกับการสร้างตำนานหรือความเชื่อเพื่อให้คนได้ใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างรู้คุณค่าและยั่งยืน

นอกจากความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำมาหากินแล้ว ในยุคอดีตชุมชนตะพานยังมีความเชื่อเกี่ยวกับวิญญาณบรรพบุรุษ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติแวดล้อมตัวดังนี้

- *ความเชื่อเกี่ยวกับค่างผี* ในยุคเบิกป่าเมื่อมีการเสียชีวิตเกิดขึ้นชาวบ้านได้ทำค่างผีขึ้นมาเพื่อไว้แขวนคนตาย ซึ่ง “ค่างผี” ถือว่าเป็นความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับคนเสียชีวิต โดยญาติจะนำศพไปแขวนกับต้นไม้ และคอยเฝ้าศพเพื่อไม่ให้สัตว์อื่นมากัดกินศพ แต่กรณีศพที่ป่วยเป็นโรคไข้น้ำหรืออหิวาตกโรค ชาวบ้านจะทำการเผาศพโดยชาวบ้าน เรียกว่า “ไสเมรุ” (สถานที่เผาศพ) เนื่องจากชาวบ้านกลัวการติดเชื่อและวิธีการแขวนศพเดิมนั้นจะมีกลิ่นเหม็นรุนแรงมาก พิธีกรรมเผาศพจึงเกิดขึ้นในเวลาต่อมา (สุชาติ สงค์จันทร์, 26 มกราคม 2562)

- *ความเชื่อเกี่ยวกับยางสีเลือด* เป็นความเชื่อเรื่องผีและวิญญาณที่สถิตอยู่ในต้นไม้ โดยชาวบ้านอธิบายความเชื่อนี้ว่า เมื่อมีการตัดต้นไม้เพื่อที่จะนำไปใช้ประโยชน์ เช่น การทำที่อยู่อาศัยหรือนำไปใช้ทำเป็นเครื่องมือในการทำเกษตร อย่างเช่น ต้นหลุมพอ ต้นตะเคียน ชาวบ้านจะใช้วิธีการกรีดหรือเปิดหน้าไม้ก่อนเพื่อให้น้ำยางไหลออกมาจากต้น หากเมื่อกรีดเปิดหน้าไม้แล้วมีน้ำยางไหลออกมาเป็นสีแดง ชาวบ้านมีความเชื่อว่าเป็นเลือดของวิญญาณที่สถิตอยู่ในต้นไม้ จะละเว้นการ

ตัดต้นไม้ต้นนั้น และถ้าใครเห็นแล้วยังขัดขึ้นที่จะตัดก็จะทำให้เกิดเรื่องราวไม่ดีเกิดขึ้นกับตนเองหรือคนในครอบครัวได้ (ราตรี ทิพย์ลาย, 26 มกราคม 2562)

- *ความเชื่อเกี่ยวกับคนธรรพ์หรือดาหลวง* เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวบ้านนับถือและยึดเหนี่ยวจิตใจ ชาวบ้านในพื้นที่ต่างเชื่อว่าวิญญาณของดาหลวงเป็นเทพกึ่งคนธรรพ์สิงสถิตอยู่บริเวณเขาปู่ ถือว่าเป็นภูเขาศักดิ์สิทธิ์ ในส่วนของความเชื่อและการบูชา ชาวบ้านจะสร้างหิ้งบูชาซึ่งเป็นหิ้งเปล่า ๆ โดยจะอัญเชิญเทพคนธรรพ์มาสถิตอยู่บนหิ้งบูชานั้น ชาวบ้านจะขอพรหรือบนบานเกี่ยวกับการทำมาหากิน เช่น เรื่องของการปลูกข้าวและยางพารา เพื่อให้ยางและข้าวได้รับผลผลิตที่ดี ซึ่งเมื่อสมความปรารถนาตามที่บนบานไปแล้วนั้น จะต้องทำพิธีแก้บนด้วยของ 12 อย่าง ได้แก่ ไก่ปากทอง เหล้า พองข้าว ลาข้าว เมื่อถึงเดือนห้าก็จะบูชาด้วยข้าวหลาม (เป็นการเซ่นไหว้ตามฤดูกาล) นอกจากการบนบานในเรื่องการเกษตรแล้ว ชาวบ้านในตะพานและพื้นที่ใกล้เคียงมีความเชื่อว่าดาหลวงหรือคนธรรพ์จะช่วยปกป้องคุ้มครองให้แคล้วคลาดปลอดภัยในการเดินทางหรือสำเร็จในเรื่องต่าง ๆ โดยเฉพาะหน้าที่การงาน เป็นต้น

3.2.2 การเข้าถึงและการใช้ทรัพยากรของชุมชนป่าต้นน้ำตะพาน

ช่วงเวลานี้เป็นยุคที่ชาวบ้านดำรงชีวิตโดยการอาศัยทรัพยากรจากป่า ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ใช้ทรัพยากรป่าต้นน้ำยังคงความอุดมสมบูรณ์ แต่มีข้อจำกัดในเรื่องของเครื่องมือที่ใช้ในการตัดไม้ ล่าสัตว์ และการแผ้วถางป่าเพื่อจับจองพื้นที่ทำกิน ซึ่งในการใช้ทรัพยากรของชาวบ้านในยุคนี้ตั้งอยู่บนพื้นฐานความเชื่อและพิธีกรรม ชาวบ้านมีการใช้ประโยชน์จากป่าต้นน้ำที่สำคัญคือ การใช้ประโยชน์จากเนื้อไม้ โดยการใช้ขวาน เลื่อยหุง และการจับสัตว์ป่าโดยใช้ภูมิปัญญาต่าง ๆ และการใช้ประโยชน์จากที่ดินสำหรับทำนาไร่และทำสวนเดิม ถือได้ว่าการใช้ทรัพยากรของชาวบ้านในช่วงนี้ ตั้งอยู่บนฐานความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับเรื่องโลกและจักรวาลเป็นสำคัญ นอกจากนี้ยังพบประเด็นสำคัญ เช่น การค้าฝิ่น ความเชื่อเกี่ยวกับการตัดไม้ ความเชื่อเรื่องคนธรรพ์ เป็นต้น แต่เนื่องจากในยุคนี้ผู้คนที่เข้าไปใช้ทรัพยากรจากป่ายังมีข้อจำกัดในการใช้เครื่องมือและเทคโนโลยีที่ยังไม่มีความทันสมัยมากนักทำให้การใช้ทรัพยากรเป็นไปอย่างจำกัด แม้ทรัพยากรธรรมชาติจะมีอยู่มากก็ตาม การเข้าไปจับจองเพื่อให้มีพื้นที่มากจึงจะทำให้ลักษณะของการทำพื้นที่ให้เป็นสวนผลไม้หรือสวนป่า กล่าวคือปลูกผลไม้หลาย ๆ ชนิดในพื้นที่ที่บุกเบิกหรือเรียกว่าการทำสวนสมรมหรือสวนเดิม ดังนั้น การเข้าถึงและการใช้ทรัพยากรป่าต้นน้ำของชุมชนตะพานในยุคนี้แบ่งได้ 4 ลักษณะด้วยกัน คือ การใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการเกษตร เช่น การทำสวนเดิม การทำข้าวไร่ การปลูกยางพารา เป็นต้น การทำไม้ การหาของป่า และการล่าสัตว์ โดยมีรายละเอียดดังนี้

การทำสวนเดิม มีลักษณะคล้ายกับสวนสมรมหรือสวนรวม เป็นการทำสวนที่มีลักษณะการปลูกผลไม้หลากหลายชนิดในสวนเดียวกัน และมีการปลูกยางพันธุ์พื้นเมือง แต่ไม่มีการใช้

ประโยชน์จากต้นยางมากนัก จะเน้นในส่วนของข้าวไร่และสวนรวม การปลูกสวนเดิมนั้น ชาวบ้านสมัยก่อนเมื่อเข้ามาจับจองที่ดินกันเรียบร้อยแล้ว จะจัดแบ่งพื้นที่ทำสวนทำไร่ การทำสวนจะปลูกผลไม้ไว้หลาย ๆ ชนิดในสวนเดียวกันเมื่อถึงฤดูเก็บเกี่ยวผลไม้จะมีการจัดแบ่งเวรกันเฝ้า ให้ลูกหลานดูแลรับผิดชอบร่วมกัน มีการสร้างนาหลังเล็ก ๆ ไว้ในสวน เมื่อถึงเวรใครคนนั้นก็มาเฝ้า การจัดเวรยามแบบนี้เป็นลักษณะการจัดเวรยามเฝ้าผลไม้ในระบบครอบครัว สมมุติบ้านไหนมีลูก 7 คน ก็ให้ลูกคนที่ 1 เฝ้าวันจันทร์ ลูกคนที่ 2 เฝ้าวันอังคาร ลูกคนที่ 3 เฝ้าวันพุธ ลูกคนที่ 4 เฝ้าวันพฤหัสบดี ลูกคนที่ 5 เฝ้าวันศุกร์ ลูกคนที่ 6 เฝ้าวันเสาร์ และลูกคนที่ 7 เฝ้าวันอาทิตย์ จะหมุนเวียนกันเฝ้ายามดูแลผลไม้ในสวนแบบนี้ตลอด เมื่อครบคนที่ 7 ก็เวียนกลับไปคนแรกอีกครั้ง ทำแบบนี้ไปเรื่อย ๆ จะมีการทำเป็นปฏิทินเขียนแบ่งเวรเพื่อป้องกันการหลงลืม ถ้าคนแรกเฝ้าเวรยามและทุเรียนในสวนไม่หล่นก็ไม่ได้อะไรกลับบ้าน แต่ถ้าคนที่ 7 มาเฝ้าเวรยามในสวนแล้วทุเรียนหล่นไม่ว่าลูกก็ตามสามารถนำกลับบ้านไปได้ทั้งหมด และสามารถนำไปแบ่งให้คนอื่นก็ได้ ส่วนการหาทุเรียนกลับบ้าน จะใช้ต้นคล้าผ่าให้เป็นเส้นบาง ๆ นำมาทำเป็นบ่วงร้อยเข้ากับขั้วทุเรียนแล้วหาบกลับบ้าน บางคนเมื่อได้ทุเรียนมาก็จะนำไปขายที่ตลาด และถ้าได้มั่งคุดจะใช้วิธีการนำเหล็กเสียบไปที่ขั้วมั่งคุดแล้วร้อยให้เป็นพวงหาบไปขายที่ตลาด เพราะในอดีตไม่มีตระกร้าใส่ผลไม้เหมือนยุคปัจจุบัน ชาวสวนจึงใช้วัสดุที่มีอยู่รอบตัวนำมาดัดแปลงด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อนำมาใช้ประโยชน์

สำหรับทุเรียนที่ปลูกในสวนเดิม ชาวบ้านจะตั้งชื่อเรียกให้ทุเรียนทุกต้น ถ้าในสวนมีทุเรียนร้อยต้นก็จะตั้งชื่อให้ทั้งร้อยต้น ในอดีตชาวสวนจะใช้วิธีการตั้งชื่อตามลักษณะของผลทุเรียน สมมุติว่า ทุเรียนต้นไหนมีเนื้อทุเรียนน้อย ชาวบ้านจะตั้งชื่อเรียกทุเรียนต้นนั้นว่า ไอ้ขี้โดกหรือไอ้ร่า แต่ถ้าทุเรียนต้นไหนมีเมล็ดใหญ่และมีกลิ่นหอมชาวบ้านจะตั้งชื่อว่า ไอ้เตย ไอ้ซ้อน แต่ถ้าทุเรียนมีลักษณะเป็นลูกเล็ก ๆ ชาวบ้านจะเรียกว่าอีน่าน้ำ เช่น อีสาวหมาก อีแดง หรือบางครั้ง ชาวบ้านก็จะตั้งชื่อทุเรียนตามต้นไม้ที่ขึ้นอยู่ใกล้ ๆ ทุเรียนต้นนั้น เช่น ไอ้กล้วย นอกจากชื่อที่เขาตั้งตามลักษณะผลแล้ว คนที่เก็บทุเรียนจะรู้และจำรสชาติของทุเรียนในแต่ละต้นได้หมด เพราะรสชาติของทุเรียนจะไม่เหมือนกันมีลักษณะเฉพาะ บางต้นรสชาติหอมหวาน เนื้อหนา บางต้นรสจืด เนื้อบาง เมล็ดใหญ่ (แผ้ว เขียวดำ, 5 เมษายน 2562)

ต้นทุเรียนในสวนเดิม

การทำข้าวไร่ การใช้ที่ดินในยุคเบิกป่าของชาวมุขมตะแพน นอกจากใช้ปลูกบ้านสร้างที่อยู่อาศัยแล้ว ก็ยังมีการจัดการที่ดินในการทำเกษตร เช่น การทำสวน การทำข้าวไร่ เป็นต้น ซึ่งในช่วงแรกก่อนที่ชาวบ้านจะรู้จักการทำข้าวไร่ ในยุคนั้นยังมีการแลกเปลี่ยนสินค้ากับคนในพื้นที่ราบ และพื้นที่ชายฝั่งทะเล โดยคนในพื้นที่ราบจะให้ข้าวและสัตว์น้ำ เพื่อแลกกับสัตว์ป่ากับไม้ที่ใช้ในการทำเรือ ทำยอ ชาวบ้านตะแพนก็ได้พันธุ์ข้าวมาจากคนในพื้นที่ราบ ภายหลังจึงมีการเก็บพันธุ์ข้าวและคิดค้นภูมิปัญญาในการทำนาในพื้นที่สูง นั่นก็คือ “การทำข้าวไร่” หรือเรียกว่า “การนำข้าว” ซึ่งจะแตกต่างกับการปลูกข้าวในพื้นที่ราบลุ่มคือจะไม่มีน้ำไหลเข้าพื้นที่นา ไม่มีการเพาะเมล็ดข้าวให้งอกก่อนการปลูก การทำนาไร่ในช่วงแรก ๆ จะให้ญาติพี่น้องมาช่วยกันลงแขก เจ้าของไร่จะทำอาหารเลี้ยง เริ่มจากการ “ร่นปลน” คือ ทำให้ที่ดินจะทำข้าวไร่เตียนโล่ง จะนิยมทำกันในช่วงเดือนสี่หรือเดือนห้า ส่วนการปลูกข้าวไร่ จะนิยมปลูกในช่วงฤดูหนาวก็คือเดือนเก้า พันธุ์ข้าวที่ใช้ปลูกในสมัยนั้นมีหลายพันธุ์ ส่วนใหญ่จะใช้ข้าวดอกพะยอม และสังข์หยด พอถึงฤดูหนาวก็ใช้วิธีขุดหลุมกับจอบช่วยกันในเครือญาติใช้แรงงานในครัวเรือนเป็นส่วนใหญ่ และมีการใช้วัว ใช้ควายมาช่วยในการไถกร่อง พอเตรียมดินเรียบร้อยแล้วหลังจากนั้นจะนำเมล็ดข้าวใส่กระบอกลูกไม้ ส่วนอุปกรณ์ที่ใช้ในการขุดดินจะนิยมนำไม้สักความยาวสูงกว่าตัวคน มีขนาดใหญ่เท่ากับด้ามจอบ โดยคนที่ทำหน้าที่ขุดดินจะใช้สองมือถือไม้ข้างละ 1 อันแล้วนำมาตีลงไปในดินให้เป็นหลุมสลับไปมา ส่วนอีกคนที่อยู่ข้างหลังก็ถือกระบอกลูกไม้ ร่องจอบเพื่อหย่อนเมล็ดข้าวลงหลุมเดินตามหลุม ความพิเศษของการทำข้าวไร่ คือไม่ต้องรดน้ำเลย เมล็ดข้าวก็จะงอกขึ้นมาเอง ในหลุมข้าวไร่ไม่ได้มีแต่เมล็ดข้าว เขาชาวบ้านยังใส่เมล็ดผักอื่นไปอีกสองถึงสามชนิด เช่น พริก ถั่ว แตง เป็นต้น หรือบางครั้งก็นำเมล็ดผักเอาไปฝัง

ไว้ในตอไม้เพื่อทำเครื่องหมายว่าปลูกไว้ตรงนี้ เมื่อแรกร่นปลน (การถางและเผาตอไม้) ตอไม้พวกนี้ยังไม่ผุพังทั้งหมด ชาวบ้านเลยใช้ตอไม้นี้ให้เป็นประโยชน์ พอข้าวออกรวงสูงท่วมหัวและเมื่อเก็บข้าวเสร็จ เมล็ดผุอีกที่ใส่ไปพร้อมกันก็จะเจริญเติบโต เมื่อหมดฤดูหนาวข้าวก็สามารถเก็บผุมากินได้ การทำข้าวไร่จะทำแค่ปีละหนึ่งครั้ง แต่ถ้าจะทำเพิ่มมากกว่าหนึ่งครั้ง ชาวบ้านเรียกว่า “การสับซัง” คือการทำข้าวไร่ตรงที่เดิม จะใช้วิธีสับซังข้าวเดิมที่ยังหลงเหลืออยู่แล้วปลูกข้าวไร่ทับไปใหม่ แต่ถ้าทำในที่ใหม่ก็เรียกว่า “การทำร่นปลน” คือ การเริ่มบุกเบิกป่าเดิมหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า ป่าแก่ ด้วยการตัดต้นไม้ดั้งเดิมออกและทำการแผ้วถางและเผาตอไม้ (แผ้ว เขียวดำ และสุชาติ สงค์จันทร์, 5 เมษายน 2562)

วิธีการเก็บเกี่ยวข้าวไร่นั้นจะเก็บข้าวโดยใช้อุปกรณ์เกี่ยวข้าวที่เรียกว่า “แกะ” ซึ่งเป็นเครื่องมือเกี่ยวข้าวที่เป็นเอกลักษณ์ของคนใต้ ประดิษฐ์ขึ้นมาจากแผ่นไม้กระดานอย่างเรียบง่าย มีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมคางหมูหน้าจั่ว กล่าวคือ ด้านตรงข้ามที่ขนานกันระหว่างด้านบนด้านล่างแต่ความยาวจะไม่เท่ากัน ด้านบนมีความยาวประมาณ 10-12 เซนติเมตร ส่วนด้านล่าง มีความยาวประมาณ 7-9 เซนติเมตร แต่ทแยงมุมกัน ส่วนประกอบของแกะที่สำคัญ ประกอบด้วย 3 ส่วนคือ กระดานแกะทำด้วยไม้เนื้อแข็งนิยมไม้ชนิดเบาที่เป็นรูปสี่เหลี่ยมคางหมูหน้าจั่ว ส่วนที่ 2 ตาแกะ หรือ คมแกะ ทำด้วยเหล็กกล้า ที่ช่างดัดแปลงส่วนใหญ่มาจากใบเหล็กเลื่อย หรือมีดคม ยาวประมาณ 5-6 เซนติเมตร สูงครึ่งเซนติเมตร มีหูแหลม ๆ สองข้างสำหรับตอกฝังไว้กับกระดานแกะ และส่วนสุดท้าย ค้ำแกะทำจากไม้ไผ่เรียบบาง ที่เรียกสั้น ๆ ว่า ร็ย มีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 1 เซนติเมตร ยาวประมาณ 8-9 เซนติเมตร ที่กึ่งกลางจะเจาะช่องขนาดเท่าความหนาของกระดานแกะ สำหรับฝังให้ชิดติดกันแน่น ถือเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของคนภาคใต้ ที่ต้องใช้ความระมัดระวังในการเกี่ยวข้าวอย่างระมัดระวัง เนื่องจากแกะจะมีความคมและเล็กอาจจะพลาดพลั้งทำให้เกิดอุบัติเหตุได้ แต่แกะก็ทำให้ลักษณะของเมล็ดข้าวที่เกี่ยวได้ไม่หลุดร่วง เมื่อเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จก็จะช่วยกันขนข้าวไปใส่ “แสก” ที่ทำจากหวายและเชือกปอ การหาข้าวในพื้นที่นาพื้นราบจะนิยมทำท้ายแสกให้มีลักษณะแคบ ส่วนการหาข้าวไร่นิยมทำท้ายแสกให้กว้าง เนื่องจากว่าข้าวไร่จะร่วงง่ายกว่าข้าวนา การเก็บรักษาข้าวที่เกี่ยวแล้วก็จะเก็บไว้ในยุ้งฉางข้าวต่อไป เมื่อต้องการข้าวไปใช้จะต้องนำไปนวดข้าว หลังจากนั้นนำข้าวที่นวดแล้วไปตาก แล้วนำข้าวไปสีโดยใช้ครกสีและใช้กระดิ่งฝัดข้าวเพื่อให้เปลือกหลุดออกจากตัวข้าว

แกะเก็บข้าว

แสกหาบข้าว

การปลูกยางพารา หรือเรียกอีกอย่างว่า การทำปายาง ต้นยางที่ชาวบ้านชุมชนตะแพนนิยมปลูกในยุคเบิกป่า เป็นต้นยางพาราพันธุ์พื้นเมืองที่มีลักษณะต้นใหญ่มากกรีดได้นาน วิธีการทำปายางจะมีลักษณะการปลูกร่วมกับพืชอื่น ๆ ในพื้นที่เดียวกัน กล่าวคือ ภายในปายางจะมีต้นไม้ชนิดอื่นร่วมด้วย เช่น ไม้ไผ่ ทุเรียน สะตอ เหมียง เนียง กระท้อน มะปริง มะปราง มะพร้าว หมาก ผักเหมียง ผักกรูด เป็นต้น การทำปายางพาราใช้วิธีการกรีดจากต้นยางเพื่อให้ได้น้ำยางมาทำเป็นแผ่นยาง โดยใช้แรงงานคนทั้งสิ้น กล่าวคือเมื่อได้น้ำยางมาจะนำน้ำยางมาแบ่งใส่ในภาตใส่ถ้วยซึ่งในยุครแรกของการกรีดยางใช้ถังปีบน้ำมันพืชที่มีลักษณะเป็นถังสังกะสีเหลี่ยม นำมาผ่าตรงกลางปีบก็จะได้ภาตใส่ถ้วยจำนวน 2 ภาตต่อปีบ 1 ใบ เมื่อนำน้ำยางใส่ในภาตแล้วก็ทำให้น้ำยางแข็งตัวโดยการผสมน้ำยาที่ทำให้น้ำยางแข็งตัว หลังจากนั้นนำแผ่นยางมาเหยียบเพื่อให้แผ่นมีขนาดแบนและใหญ่ขึ้น ใช้แท่งเหล็กกลมที่ทำขึ้นสำหรับการทำให้งายเป็นแผ่น หลังจากนั้นนำยางแผ่นที่ได้รีดเสร็จแล้วไปตากแดด จนแห้งสนิทจนมีลักษณะเป็นสีเหลืองแก้วใส นำมาเก็บไว้ และจะนำยางไปขายเมื่อได้ปริมาณยางที่มากพอสมควรแล้ว และยังมีชาวบ้านอีกส่วนหนึ่งไม่ทำยางแผ่น เมื่อกรีดยางแล้วจะนำกระบอกไม้ไผ่ขนาดใหญ่มารองรับน้ำยางจากต้น เมื่อน้ำยางเต็มกระบอกไม้ไผ่จะวางไว้จนกระทั่งยางแห้ง หลังจากนั้นจะดึงยางที่แข็งตัวจากกระบอกไม้ไผ่มารวบรวบไว้เตรียมนำไปขาย (การจัดเวทีชุมชนครั้งที่ 1 ชุมชนตะแพน, 7 ธันวาคม 2561)

การเก็บหาของป่า ยุคเบิกป่าถือได้ว่าทรัพยากรสัตว์ป่าและพืชบริเวณป่าต้นน้ำที่คนตะแพนอาศัยอยู่มีมากมายหลายชนิด และถือเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญของคนตะแพน วิธีการหาและเก็บของป่าที่เป็นพืชนั้น ได้แก่ การหาพืชผักที่มีอยู่ในป่า เช่น หน่อไม้ ผักหวานป่า ลูกเนียง เป็นต้น รวมถึงผลไม้ในป่าด้วย เช่น มะไฟป่า ลูกประหลุมพี ระกำป่า เป็นต้น ซึ่งพืชผักและผลไม้ที่หาได้ในป่านอกจากนี้อาจนำมาปรุงเป็นอาหารแล้วนั้นก็แจกจ่ายให้แก่เครือญาติกัน ส่วนสัตว์ป่านั้นถือได้ว่าการล่าสัตว์หลากหลายชนิดส่วนใหญ่นำมาเป็นอาหารเนื่องจากความอุดมสมบูรณ์ป่ามีมากมาย

การล่าสัตว์ สัตว์ป่าในพื้นที่ป่าของชุมชนตะแพนถือได้ว่าเป็นแหล่งอาหารโปรตีนที่สำคัญของชาวบ้าน สัตว์ที่พบ เช่น ควาน (อีแกง) อีแกะ (เม่น) หมูเถื่อน (หมูป่า) เสือ หมี หมูดิน (หมูหริ่ง) คุร่า (เลียงผา) ชะนี ค่าง ลิงเสน กวาง สมเสร็จ ไก่เถื่อน (ไก่ป่า) กระจง กระรอก กระแต นกเงือก หนู หนูผี หนูเล็ก หนูเล็ก (ชะมด) ผึ้ง ลิ่น ปลา กบ พังพอน แล่น (ตัวเงินตัวทอง) เป็นต้น การล่าสัตว์ในยุคนี้ชาวบ้านรู้จักประดิษฐ์เครื่องมือที่ใช้ในการล่าหลายชนิด เช่น การทำกับดักสัตว์ หรือ “ดักแร้ว” มีการทำบ่วงดักสัตว์ นอกจากนี้ยังมีการทำหลุมฝัง โดยการขุดหลุมไว้หลายขนาด แล้วใช้ไม้แหลมปักไว้ในหลุมหลาย ๆ อัน จากนั้นทำการพรางหลุม โดยหากิ่งไม้และใบไม้แห้งมาปิดปากหลุมฝัง เมื่อสัตว์เหยียบลงบนปากหลุม ก็จะถูกไม้แหลมปักจนตาย แต่การทำหลุมฝังนี้จะใช้เวลานานกว่าการทำบ่วงดักสัตว์ (ดักแร้ว) สำหรับสัตว์ป่าแต่ละชนิดชาวบ้านจะมีวิธีการล่าและนำมาใช้ประโยชน์ที่แตกต่างกัน

กัน (ทั้ง หนูอินทร์, 9 กุมภาพันธ์ 2562; ราตรี ทิพย์ลาย และอานวย ราชแก้ว, 26 มกราคม 2562) เช่น

- หนูหลาม การล่าเป็นการจับด้วยมือเปล่า นำมาทำอาหาร โดยการถลกหนัง และสับเป็นชิ้น ๆ แล้วจึงนำมาคั่ว

- หนูป่าหรือหนูเถื่อน การล่าจะไปในเวลาตอนเช้า และใช้ผู้ล่า 1-2 คน เพื่อไปหา รอยเท้าของหนูป่า เมื่อเจอรอยเท้าให้เดินตามรอยเท้าขึ้นไปสักกระยะ รอฟังเสียงร้องของหนูป่าไปเรื่อย ๆ ปกติแล้วหนูจะไปกันเป็นฝูง เมื่อได้ยินเสียงร้องของหนูป่าแล้ว ก็ให้ผู้ล่าคนแรกไปดักรอทางด้านหน้า และอีกคนรอดักทางด้านหลัง ผู้ล่าคนแรกใช้ปืนแก๊ปยิงหนูป่า เนื่องจากในยุคนี้นี้มีหนูป่าจำนวนมาก ผู้ล่าจึงเลือกยิงตัวที่มีขนาดใหญ่

- อีเก้งหรือควาน การออกไปล่าควานจะใช้ผู้ล่า 2 คนขึ้นไป การออกล่าจะสังเกต รอยเท้าของควานแล้วเมื่อเห็นรอยเท้า นั้น ผู้ล่าสามารถนั่งรอได้เลย เพราะเชื่อว่าควานจะเดิน ย้อนกลับมาทางเดิมอยู่เสมอหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “หลบต้นรอย” ถ้าสังเกตว่าหากใช้เวลารอนาน แล้วยังไม่มา ก็จะใช้ผู้ล่าคนแรกทำการเรียกควานโดยการเป่าลูกร้อง วิธีการทำลูกร้องคือการตัดไม้ไผ่ เลือกลำต้นขนาดเล็กแล้วนำมาเป่าให้เกิดเสียง ควานจะออกมาตามเสียงที่ผู้ล่าเป่า ผู้ล่าคนที่สองจะนั่ง รออยู่ที่สูงเพื่อที่จะซุ่มยิง

- นกฮวกหรือนกชนหิน เมื่อฝนเริ่มตกก็จะเริ่มมีการล่า นก สังเกตจากลูกต้นไทรหาก ลูกไทรมีมากนกก็จะมากตามไปด้วย วิธีการล่าจะใช้วิธีการทำซุ่มบนต้นไม้ โดยซุ่มต้องมีขนาดใหญ่ พอที่คนจะนั่งได้ หลังจากนั้นใช้ปืนแก๊ปยิง แต่จะเลือกยิงเท่าที่พอจะกินและนำมาแจกจ่ายให้ญาติพี่น้อง

- การจับผึ้ง ในการจับผึ้งนั้นชาวบ้านจะใช้เปลือกมะพร้าวหรือเปลือกไม้ชนิดอื่นเพื่อ ทำคบไฟและให้เกิดควันไฟจำนวนมาก เมื่อต้องการจับผึ้งใช้คบไฟที่เตรียมไว้จุดเพื่อให้เกิดควันไล่ตัว ผึ้งที่อยู่ในรัง หลังจากนั้นนำภาชนะที่เตรียมไว้มาใส่ผึ้ง เรียกว่า “แสก” ซึ่งทำจากหวาย และ “ฟิง” ซึ่งทำจากใบเตย มาสานขัดลายให้ชิด เพื่อไม่ให้มีรูรั่ว เมื่อผึ้งแดกรังก็ตักน้ำผึ้งใส่ฟิงแล้วพากลับบ้าน (หมก รักษ์ขาว, 2562) นอกจากนี้ยังมีผึ้งที่เรียกว่า “ผึ้งญวน” คือฤดูที่ผึ้งสร้างรังบนต้นไม้ใหญ่เป็น ร้อย ๆ รัง ทั้งบนต้นยาง ต้นมันช้าง ต้นห่าน ต้นยุง ช่วงเวลาที่ผึ้งลงรัง คือ ช่วงเดือนสี่ เดือนห้า วิธีการจ่อรังผึ้ง หากใครไปพบรังผึ้งก็เอาไม้ไปปัก ทำเครื่องหมายให้พอรู้ว่าจ่อแล้ว (แผ้ว เขียวดำ, 5 เมษายน 2562)

ฟึง ทำมาจากเตยป่า ไว้สำหรับใส่น้ำผึ้ง

การทำไม้ ในอดีตมีการตัดไม้เพื่อนำมาใช้ในชีวิตประจำวันเป็นหลัก โดยเฉพาะการนำไม้มาสร้างบ้าน ซึ่งไม้ที่นำมาใช้นั้น ได้แก่ หลุมพอ ตะเคียนทอง ตะเคียนทราย จำปา ไม้ไผ่ และมีการใช้ไม้หว้า ขนุนป่า มาทำครกตำข้าว ส่วนสากนั้นทำกับไม้กำขำและไม้พลอง ส่วนเครื่องมือที่ใช้ในการตัดไม้ในขณะนั้นจะใช้ขวาน พร้า และเลื่อยทั้งหรือเลื่อยยก (สุพิศ นิ้มมา, 9 กุมภาพันธ์ 2562) นอกจากนี้ยังมีการใช้เลื่อยสั่น (เลื่อยตัด) และเลื่อยเถื่อ (เลื่อยชัก) ซึ่งวิธีการใช้งานเลื่อยเถื่อจะใช้คนชักเลื่อยคู่กันสองคนและมีการใช้คันเบ็ดลากเพื่อถ่วงน้ำหนัก ซึ่งจะใช้สำหรับเลื่อยไม้ขนาดใหญ่ โดยเฉพาะไม้หลุมพอ (ถ่าน ศรีทับ, 9 กุมภาพันธ์ 2562) นอกจากนี้ในส่วนของการสร้างที่อยู่อาศัยในช่วงของการเบิกป่ายุคแรกชาวบ้านใช้ไม้ไผ่มาสร้างบ้าน ซึ่งยังไม่มีโครงคานเหมือนปัจจุบัน เรียกว่าการ “ยกหน้า” หรือที่รู้จักกันว่า “เรือนเครื่องผูก” เป็นการนำไม้ไผ่มาสานขัดลายทำเป็นฝาบ้าน เสาบ้านก็ทำจากไม้สัก ไม้หลุมพอ ซึ่งมีอยู่มากในพื้นที่ป่าต้นน้ำและนิยมใช้ในการสร้างบ้านเรือนของคนภาคใต้ ช่วงนี้เครื่องมือยังคงมีแค่ขวาน โดยการทำเสาคานที่เรียกว่า “เสาเจาะ นอถาก” คือการใช้ขวานกะเทาะเนื้อไม้ขึ้นเป็นเหลี่ยม และทำการเจาะรูที่เสาคาน ส่วนไม้คานทำการ

กะเทาะส่วนปลายให้มีขนาดพอดีกับเสาเจาะ และทำการเข้าเดือยให้ไม้ทั้งสองส่วนประกบกันพอดี ส่วนของหลังคา ชาวบ้านที่นี่ใช้การเย็บจาก จากนั้นนำส่วนประกอบของตัวบ้านมาผูกติดกันโดยการ ใช้หวาย หรือไม้เถาวัลย์ชนิดอื่นที่มีความเหนียวคงทน (แผ้ว เขียวดำ, 5 เมษายน 2562)

อย่างไรก็ตามยังมีการนำไม้ชนิดอื่น ๆ มาใช้ประโยชน์เป็นเครื่องมือเครื่องใช้อีกหลาย ชนิด เช่น การทำข้องดักปลา อุปกรณ์ดักปลาชนิดนี้สร้างขึ้นจากวัตถุดิบที่มีอยู่ในป่า ได้แก่ หวายและ คลุ้มนำมาจักสานเป็นข้อง ไซดักปลาเป็นอุปกรณ์จับสัตว์น้ำอีกชนิดหนึ่งทำจากไม้ไผ่ ซึ่งเป็นเป็นวัสดุที่ หาได้จากชุมชน ผสมกับการใช้ภูมิปัญญาที่มีการสืบทอดจากคนรุ่นสู่รุ่น ข้องกับไซดักปลาจึงเป็น อุปกรณ์สำคัญที่ใช้เป็นเครื่องมือทำมาหากินจนถึงปัจจุบัน

ข้องดักปลา

ไซดักปลา

ต่อมาช่วงปลายในยุคนี้นี้ ภายหลังที่ชาวบ้านมีการพัฒนาเครื่องมือเครื่องใช้ที่มีความสามารถในการตัดไม้และล่าสัตว์ให้ได้จำนวนมากขึ้น ประกอบกับการที่เริ่มมีคนเข้ามาตั้งถิ่นฐานและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าต้นน้ำเป็นจำนวนมากขึ้นเรื่อย ๆ เช่น มีการผลิตปืนแก๊ปใช้ในการล่าสัตว์ ซึ่งทำให้สัตว์บางชนิดลดน้อยลงไป ทำให้รัฐเริ่มเข้ามาจัดการและออกกฎหมายควบคุมการใช้ทรัพยากร เพื่อเป็นการป้องกันและอนุรักษ์ไว้ซึ่งความสมดุลของธรรมชาติ รัฐจึงได้ดำเนินการประกาศให้พื้นที่ป่าแถบเทือกเขาบรรทัดเป็นป่าสงวนและคุ้มครอง โดยกำหนดเป็นพระราชบัญญัติคุ้มครองและสงวนป่า พ.ศ. 2481 ซึ่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรออกกฎกระทรวงไว้ ดังต่อไปนี้ “ให้ป่าเทือกเขาบรรทัด แปลง 2 ตอน 2 ในท้องที่ตำบลบ้านนา ตำบลโคกชะงาย อำเภอเมืองพัทลุง และตำบลตะพาน อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง ภายในแนวเขตตามแผนที่ท้ายกฎกระทรวงนี้ เป็นป่าสงวน” (พระราชบัญญัติคุ้มครองและสงวนป่า พ.ศ. 2481) จากการประกาศดังกล่าวยังไม่ส่งผลต่อการเข้าไปใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าต้นน้ำของคนตะพานในยุคนี้นัก เพราะยังไม่มีกำหนดเขตที่แน่นอน แต่ก็เริ่มเป็นจุดเริ่มต้นที่รัฐเริ่มเข้ามาจัดการในพื้นที่แถบนี้ในเวลาต่อมา

3.2.3 ระบบการจัดการทรัพยากรที่สัมพันธ์กับการใช้ประโยชน์ป่าต้นน้ำ

ในยุคสวนเดิมซึ่งเป็นยุคเริ่มก่อตั้งชุมชน บริเวณป่าต้นน้ำในเขตชุมชนตะพานและชุมชนใกล้เคียงที่อยู่ตามแนวเขตเทือกเขาบรรทัดต่างใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าต้นน้ำได้อย่างเสรี จากคำบอกเล่าของชาวบ้านต่างบอกตรงกันว่า “พื้นที่ป่าต้นน้ำแถบนี้แต่ก่อนไม่ได้เป็นของใคร ใครมาก่อน อยู่ก่อน เข้าไปใช้ก่อนก็มีสิทธิ์ในการเป็นเจ้าของจากการใช้ประโยชน์จากพื้นที่นั้น” (การจัดเวทีชุมชน ครั้งที่ 1 ชุมชนตะพาน, 7 ธันวาคม 2561) หรือเรียกอีกอย่างว่า “สิทธิการใช้” หรือ “สิทธิชุมชน” ซึ่งมีพื้นฐานมาจากหลักสิทธิธรรมชาติ ซึ่งเกิดจากประสบการณ์การดำรงชีวิตจากธรรมชาติที่ได้กลายเป็นสำนึกว่ามนุษย์ทุกคนย่อมมีสิทธิที่จะใช้แรงงานของตนเองมาหาเลี้ยงชีพจากธรรมชาติ หรือเป็นการใช้ธรรมชาติในการเลี้ยงชีวิต สิทธิธรรมชาติได้เป็นพื้นฐานของสิทธิการใช้ (usufruct rights) ซึ่งมีแนวคิดที่ว่า ผู้ใดใช้แรงงานปรับเปลี่ยนธรรมชาติให้เกิดประโยชน์ จะยังคงมีสิทธิในทรัพยากรนั้นตราบที่เขายังใช้ประโยชน์อยู่ แต่จะหมดสิทธิเมื่อทรัพยากรนั้นกลับสู่สภาวะธรรมชาติ (ฉลาดชาย รมิตานนท์และคณะ, 2536) ดังนั้นใครที่มาทีหลังจะเข้าไปใช้ประโยชน์ได้ก็ต้องขออนุญาตจากเจ้าของเดิมก่อน แต่สิทธินี้ก็อาจหมดไปถ้าไม่มีใครเข้าไปใช้ประโยชน์เป็นเวลานาน ๆ หรือเจ้าของเดิมย้ายออกไปหรือยกสิทธิให้แก่คนอื่น สิทธินี้จะเป็นที่รับรู้ของคนในชุมชน เป็นลักษณะของการรับรองสิทธิ

แต่เดิมนั้นชาวบ้านไม่ค่อยมีปัญหาความขัดแย้งในเรื่องการทำมาหากิน ใครอยากจะทำที่ไหนเท่าไรไม่มีใครห้ามแล้วแต่กำลังแรงงานที่มีอยู่ ไม่มีกฎหมายและเจ้าหน้าที่บ้านเมืองมาดูแล ชาวบ้านค่อนข้างมีอิสระมากในเรื่องการทำมาหากินหรือบุกเบิกพื้นที่เพื่อการเกษตร เพราะช่วงเวลานั้นดินน้ำป่าอุดมสมบูรณ์ จำนวนคนในชุมชนมีน้อย จำนวนชุมชนหมู่บ้านก็ไม่มากนัก อย่างในยุคนี้ชาวบ้านในชุมชนตะพานได้เข้าถึงและใช้ประโยชน์ที่ดินทั้งการทำข้าวไร่ ทำสวนเดิม (สวนรวม) และปลูกยางพาราพื้นเมือง จากคำบอกเล่าของชุมชนในสะท้อนให้เห็นถึงระบบการจัดการทรัพยากรที่ถือครองทั้ง 3 รูปแบบ โดยให้คุณค่าของระบอบกรรมสิทธิ์ส่วนรวมที่สมาชิกในครอบครัวหรือที่เรียกว่าผู้ถือครองที่ดินสามารถเข้าถึงและใช้ประโยชน์ในที่ดินของตนเองได้อย่างเต็มที่ มีอำนาจในการจัดการทรัพยากรในที่ดินที่ตนเองปลูก รวมถึงออกแบบระบบการจัดการผลผลิตที่ได้จากการแปรรูปทรัพยากรตามสายตระกูลที่ถือครอง อย่างกรณีของการจัดการสวนเดิมจะเห็นรูปแบบการจัดการทรัพยากรตามสายตระกูลได้ค่อนข้างชัดเจน มีการจัดสรรผลผลิตหรือผลประโยชน์ได้อย่างลงตัว โดยให้ลูกหลานของตนเองรับผิดชอบดูแลสวนด้วยการแบ่งหน้าที่ในแต่ละวัน รวมทั้งสร้างอำนาจพื้นฐานให้แก่ผู้ดูแลในการตัดสินใจแบ่งปันผลผลิตจากสวนให้แก่ผู้อื่นตามสมควร ซึ่งทำให้ลูกหลานซึมซับและเกิดความหวงแหนที่ดินของตนเองโดยไม่รู้ตัว ถือเป็นหลักการของการอนุรักษ์ในการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตร โดยใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่ดินอย่างชาญฉลาด ประหยัด เพื่อให้ได้ผลตอบแทนคุ้มค่าสม่ำเสมอตลอดไป ดังนั้นจึงต้องเลือกพื้นที่ที่เหมาะสมในการทำเกษตร และเลือกรูปแบบ

ของเกษตรกรรมตลอดจนกรรมวิธีการเก็บเกี่ยวผลผลิตให้เหมาะสม เพื่อผลตอบแทนมากที่สุด (สมเจตน์ จันทวัฒน์, 2424 อ้างถึงใน เศรษฐพรค์, 2544:19)

อีกทั้งวิธีการจัดการทรัพยากรสวนสมรมของคนตะแพนที่ใช้ลักษณะการแบ่งหน้าที่ให้พี่น้องแต่ละคนช่วยกันดูแลสวนโดยการจัดแบ่งแต่ละวันนั้นแล้วให้สิทธิแต่ละคนในการตัดสินใจแบ่งปันทรัพยากรที่ตนเองหาได้ให้แก่ผู้อื่น สอดคล้องกับแนวความคิดของอานันท์ กาญจนพันธ์ (2562:152) ที่กล่าวถึงเรื่องสิทธิกับความสัมพันธ์ทางสังคมเกี่ยวกับทรัพย์สินหรือสิทธิในทรัพย์สิน ที่มองว่าทรัพย์สินมิได้เป็นเพียงสิ่งของที่ใครคนใดคนหนึ่งเป็นเจ้าของ ซึ่งทำให้ทรัพย์สินดูเหมือนหนึ่งเป็นเพียงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งของเท่านั้น โดยเปลี่ยนให้หันมามองทรัพย์สินว่าเป็นเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน ซึ่งมีสิทธิเป็นตัวเชื่อมในการกำหนดความสัมพันธ์ในการเข้าถึงสิ่งของอีกทอดหนึ่ง ซึ่งหมายถึงการมีทรัพย์สินก็คือการมีสิทธิในตนเอง

นอกจากนี้รูปแบบการจัดการทรัพยากรในสวนเดิมโดยเฉพาะทุเรียนยังสอดคล้องกับงานศึกษาของ Peluso (1996 อ้างถึงใน พุกษ์ เกาวิล, 2542) ได้ศึกษาสิทธิในการเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากต้นทุเรียนของครัวเรือนชาวบ้านในกิลิมันตัน ประเทศอินโดนีเซีย พบว่า ต้นทุเรียนในสังคมชาวบ้านที่นั่นเป็นพืชที่มีลักษณะพิเศษหลายประการ คือ เป็นต้นไม้ที่อายุยืน (ไม่ต่ำกว่า 3-4 ชั่วโมง) มีรสอร่อย ขายได้ราคาดี ต้นทุเรียนในหมู่บ้านที่มีอายุมากจะได้รับการตั้งชื่อตามชื่อคนปลูก ชื่อเหล่านี้จะเกี่ยวพันอยู่กับการเปลี่ยนแปลงอื่น ๆ ในหมู่บ้าน เช่น เหตุการณ์น้ำท่วม การตัดถนน ฯลฯ ต้นทุเรียนจึงไม่ใช่วัตถุทางธรรมชาติที่ไร้ความหมาย แต่เป็นเสมือนบันทึกทางประวัติศาสตร์ ที่ใช้อ้างอิงเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ในสังคมชาวบ้าน ในระดับครอบครัวต้นทุเรียนจะถือว่าเป็นทรัพย์สินของตระกูลที่ตกทอดสู่ลูกหลานเช่นเดียวกับทรัพย์สินชนิดอื่น ๆ แต่จะมีหลักเกณฑ์จัดสรรการเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากต้นทุเรียน ให้แก่สมาชิกในตระกูลอย่างทั่วถึง โดยต้นทุเรียนจะเป็นทรัพย์สินที่อยู่ในการดูแลของลูกที่ได้รับมรดกที่ดิน ผืนที่ดินทุเรียนขึ้นอยู่ อย่างก็ตามสิทธิในการเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ก็จะหมุนเวียนสู่สมาชิกคนอื่น ๆ โดยหมุนเวียนไปตามฤดูกาล เมื่อถึงช่วงก่อนทุเรียนจะให้ผล สมาชิกผู้มีสิทธิเก็บเกี่ยวก็จะมาดูแลให้น้ำให้ปุ๋ย และเมื่อเก็บเกี่ยวผลผลิตไปแล้ว สิทธิก็จะหมุนเวียนสู่สมาชิกคนอื่นในทำนองเดียวกัน

ในยุคแรกการจัดการสวนทุเรียนของคนในชุมชนตะแพนจึงสอดคล้องกับงานวิจัยดังกล่าว แสดงให้เห็นว่าแนวคิดพื้นฐานเรื่องทรัพย์สินของชาวบ้านจะให้ความสำคัญแก่ทรัพย์สินส่วนรวมมากกว่าทรัพย์สินส่วนบุคคล สิทธิในต้นทุเรียนยังแสดงให้เห็นว่าเป็นสิทธิที่มีลักษณะผลัดเปลี่ยนหมุนเวียน และการมีสิทธิเหนือที่ดินก็ได้หมายความว่ามีความจะมีสิทธิเหนือทรัพยากรอื่น ๆ บนที่ดินด้วย ดังเช่นการเป็นผู้ถือครองที่ดิน ซึ่งในยุคนี้คือบรรพบุรุษหรือพ่อแม่ ก็ไม่ได้หมายความว่ามีความเป็นผู้มีสิทธิเหนือต้นทุเรียน แต่ได้จัดสรรผลผลิตจากทุเรียนให้สมาชิกในตระกูลได้ร่วมกันรับผลประโยชน์

นอกจากนี้ ลักษณะสิทธิและการจัดการทรัพยากรในยุคนี้ของชุมชนตะพาน สอดคล้องกับประวัติศาสตร์การบุกเบิกที่ทำกินของกลุ่มเครือญาติในภาคเหนือ ซึ่งมีงานวิจัยหลายชิ้น รวมถึงนักวิชาการต่างยืนยันไปในลักษณะเดียวกันว่า การถือครองที่ดินในสังคมชาวเขาและชาวนา ภาคเหนือ พบว่าภายใต้ประวัติศาสตร์การบุกเบิกที่ทำกินของกลุ่มเครือญาติ ทำให้เกิดหลักการถือครองที่ดินบนพื้นฐานความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติ และบนพื้นฐานที่มองว่าที่ดินเป็นทรัพยากรส่วนรวม หรือที่ชาวบ้านแถบนั้นเรียกกันว่า “ของหน้าหมู่” จึงปรากฏว่าชาวบ้านได้จำแนกที่ดินตามสิทธิการใช้ประโยชน์ออกเป็น 2 ลักษณะ (พรใจ, 2535) คือ หนึ่ง ที่ดินที่แต่ละครัวเรือนหรือสายตระกูลถือครอง ได้แก่ ที่บ้าน ที่นา ที่สวน ที่ไร่ อันเป็นของหน้าหมู่ระดับตระกูล ซึ่งหมายความว่า ที่ทำกินเหล่านี้จะถูกใช้ในหมู่สมาชิกในตระกูล และจะถูกกำหนดให้สืบทอดสิทธิ (สืบทอดก) อยู่ในตระกูล และสอง ที่ดินที่ใช้ประโยชน์ร่วมกันในระดับชุมชน อันได้แก่ ที่วัด ที่ค้ำผี (ป่าช้า) ที่ป่า และที่สาธารณะประโยชน์อื่น ๆ ซึ่งถือว่าเป็นของหน้าหมู่ระดับชุมชนเป็นที่ดินที่ใช้ร่วมกันและดูแลร่วมกันในระดับชุมชน

อีกมุมมองหนึ่งเกี่ยวกับการถือครองที่ดินในยุคนี้ของชุมชนตะพาน คือ การถือครองที่ดินตามจารีตประเพณี (Customary Rights) เพราะสิทธิตามจารีตตั้งอยู่บนหลักของสิทธิทางศีลธรรม (Moral Rights) อย่างเคร่งครัด สามารถสร้างความมั่นคงแก่การดำรงชีวิตของชาวบ้านในยุคนี้ได้เป็นอย่างดี นอกจากนั้นระบบคิดและการจัดการทรัพยากรส่วนรวมตามจารีตประเพณี พบว่าชาวบ้านมีความคิดความเชื่อเหมือนกันเกี่ยวกับเรื่องผีและอำนาจศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่ามีสิ่งสถิตอยู่ในสรรพสิ่งต่าง ๆ ตามธรรมชาติ เช่น ผืนดิน น้ำ ป่า สัตว์ป่า ฯลฯ ในความคิดการรับรู้และความเข้าใจของชาวบ้านในยุคนี้ ไม่มีคำว่า “ทรัพยากร” ใช้ในภาษาชาวบ้าน แต่จะเรียกตามสภาพ คือ ดิน น้ำ ป่า สัตว์ป่า ซึ่งสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนมีเจ้าของ มีเจ้าที่เจ้าทาง มีผี และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ดูแลปกป้องคุ้มครอง ดังนั้นก่อนที่จะชาวบ้านจะเข้าไปใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าต้นน้ำทุกอย่างจะต้องประกอบพิธีกรรม เช่น ไห้ว หรือขอขมาในกรณีที่เข้าไปล่วงล้ำและใช้อย่างระมัดระวัง การใช้และจัดการทรัพยากรตามจารีตประเพณีได้สั่งสมและถ่ายทอดส่งผ่านไปยังคนรุ่นต่อมา

ชาวบ้านชุมชนตะพานในยุคแรกเริ่มนี้ยังมีกฎ กติกาและข้อห้ามต่าง ๆ เกี่ยวกับการอยู่ร่วมกันของคนในชุมชน และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรร่วมกันผ่านระบบความเชื่อและข้อห้าม โดยตั้งอยู่บนความสัมพันธ์ทางสังคมแบบดั้งเดิม คือ การยึดถือความเป็นพี่น้อง ความเป็นเครือญาติ และการแบ่งปันพึ่งพาอาศัยกัน อย่างไรก็ตามความมั่นคงในการถือครองที่ดิน รวมถึงการเข้าไปใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าต้นน้ำ ซึ่งเดิมอยู่บนฐานสิทธิตามจารีตประเพณีและระบบความสัมพันธ์ทางสังคมแบบดั้งเดิม เริ่มจะเปลี่ยนแปลงไปเมื่อรัฐประกาศให้พื้นที่ป่าแถบเทือกเขาบรรทัดเป็นป่าสงวนและคุ้มครองในปี พ.ศ. 2481 ซึ่งปลายยุคนี้ยังไม่เห็นการเปลี่ยนแปลงระบบการจัดการทรัพยากรและการใช้ประโยชน์จากป่าต้นน้ำมากนัก แต่จะเริ่มเห็นความเปลี่ยนแปลงในยุคถัดไป

3.3 ยุคที่ 2 การใช้ทรัพยากรป่าต้นน้ำยุค “สวนยาง” ทศวรรษ 2520 - ทศวรรษ 2540

“สวนยาง” เป็นตัวแทนของความเปลี่ยนแปลงที่จะกล่าวถึงในยุคที่ 2 นี้ ซึ่งมีปัจจัยความเปลี่ยนแปลงมากมายต่อการเข้าถึงและใช้ทรัพยากรป่าต้นน้ำของชุมชนตะพาน ไม่ว่าจะเป็นการประกาศให้พื้นที่เทือกเขาบรรทัดและที่ดินทำกินของชาวบ้านในชุมชนตะพานเป็นอุทยานแห่งชาติเขาปู่เขาย่า การให้สัมปทานป่าในพื้นที่กับเอกชน การเข้ามาของขบวนการคอมมิวนิสต์ในพื้นที่ตะพาน การเข้ามาของเทคโนโลยีในการใช้ประโยชน์ที่ดินและทรัพยากรป่าต้นน้ำ และการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตดั้งเดิมไปสู่การผลิตแบบเข้มข้นในรูปแบบสวนยางมากขึ้น ปัจจัยเหล่านี้ส่งผลต่อการเข้าถึงและการใช้ทรัพยากรป่าต้นน้ำ ส่งผลต่อวิถีชีวิตดั้งเดิมรวมถึงรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนป่าดั้งเดิมไปด้วย

3.3.1 ปัจจัยของความเปลี่ยนแปลง

ปัจจัยประการแรกที่ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าต้นน้ำในยุคที่ 2 นี้ เชื่อมโยงจากยุคแรก คือ **การประกาศใช้กฎหมายป่าสงวนตามพระราชบัญญัติคุ้มครองและสงวนป่า พ.ศ. 2481** ทำให้ประโยชน์จากป่าไม้ในช่วงเวลาต่อมาเริ่มมีข้อจำกัดเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะในปี พ.ศ. 2507 เริ่มประกาศใช้ในพื้นที่ให้ป่าเทือกเขาบรรทัด แปลง 2 ตอน 2 ในท้องที่ตำบลบ้านนา ตำบลโคกชะงาย อำเภอเมืองพัทลุง และตำบลตะพาน อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง การใช้กฎหมายป่าสงวนดังกล่าวเป็นการเข้ามาจัดการป่าทั่วประเทศของรัฐ ซึ่งนำไปสู่การประกาศทับซ้อนกับพื้นที่ทำกินของชาวบ้าน จึงเป็นจุดเริ่มต้นที่นำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างด้านที่ดินระหว่างภาครัฐกับภาคประชาชนในพื้นที่

ปัจจัยที่ 2 การเข้ามาของ**ขบวนการคอมมิวนิสต์**ในพื้นที่ป่าต้นน้ำของกลุ่มทะเลสาบสงขลา รวมถึงการเข้ามาในพื้นที่ชุมชนตะพานและชุมชนใกล้เคียง การเข้ามามีผลต่อการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าต้นน้ำในพื้นที่ รวมถึงความขัดแย้งเชิงอุดมการณ์ทางการเมืองระหว่างรัฐกับชาวบ้าน

ความเป็นมาของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย เดิมเรียก พรรคคอมมิวนิสต์สยาม เริ่มก่อตั้งโดยโฮจิมินห์ ชาวเวียดนาม ใช้นามแฝงว่า สหายซุง โดยประชุมครั้งแรกแบบลับ ๆ ที่ โรงแรมต้นกัญชาสถานีรถไฟหัวลำโพง เมื่อ 20 เมษายน พ.ศ. 2473 พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย เป็นพรรคแนวอุดมการณ์ ยึดมั่นในลัทธิมากซ์-เลนินและลัทธิเหมา โดยมีความมุ่งหมายเพื่อสร้างความ

เสมอภาคทางชนชั้น ชี้นำสังคมโดยพรรคคอมมิวนิสต์ และต่อสู้เอาชนะระบบทุนนิยมด้วยวิธี "ป่าล้อมเมือง"

สมัยก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ประเทศไทยเริ่มกังวลเกี่ยวกับ “คอมมิวนิสต์” มีการออกกฎหมาย แก้ไขกฎหมาย และยกเลิกกฎหมายด้วยกันหลายครั้ง เพื่อลงโทษและการต่อต้านกระบวนการคอมมิวนิสต์ทุกรูปแบบ เมื่อกลุ่มคอมมิวนิสต์หรือคนที่มีอุดมการณ์ทางการเมืองเดียวกันมีจำนวนเพิ่มขึ้น ภายใต้รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้มีการออกกฎหมายคอมมิวนิสต์ฉบับใหม่ มีบทลงโทษที่รุนแรงกว่าเดิม ให้อำนาจในการจับกุม ปรามปราม กักขังโดยไม่ต้องแจ้งข้อกล่าวหาได้นานกว่าปกติ การใช้กฎหมายของเจ้าหน้าที่รัฐนอกจากจะเป็นไปในทางปรามปรามคอมมิวนิสต์แล้ว ก็ยังเป็นเครื่องมือในการควบคุมประชาชนให้อยู่ภายใต้ข้อบังคับและกฎหมาย และปิดกั้นไม่ให้มีการใช้สิทธิเสรีภาพโดยเฉพาะในการเขียนและแสดงความคิดเห็นของประชาชนและสื่อมวลชน (รู้จักกันในนาม กฎหมายปราบประชาธิปไตย)

“วันเสียงปืนแตก” คือ วันที่ 7 สิงหาคม พ.ศ. 2508 ซึ่งเป็นวันที่เจ้าหน้าที่รัฐเข้าทำการล้อมปรามปราม และพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยใช้อาวุธโจมตีกองกำลังรัฐบาลไทยเป็นครั้งแรก กองกำลังของพรรคได้เรียกตนเองว่า กองทัพปลดแอกประชาชนแห่งประเทศไทย (ทปท.) เหตุเกิดที่บ้านนาบัว ตำบลเรณูนคร อำเภอดงหลวง จังหวัดนครพนม ซึ่งพรรคคอมมิวนิสต์ถือว่าวันนี้เป็นวันเริ่มต้น “สงครามประชาชน” เกิดเป็นสงครามระหว่างคนไทยด้วยกันที่ต่างกันเพียงอุดมการณ์ และเกิดความรุนแรงมากขึ้นการสู้รบขยายตัวกว้างขวางไปทั่วทุกภาครวมถึงภาคใต้บริเวณเทือกเขาบรรทัด (เทือกเขานครศรีธรรมราช) ในเขตจังหวัดพัทลุง

ในเขตตำบลตะพาน อำเภอสรีบรรพต จังหวัดพัทลุง เป็นหนึ่งใน 4 เขตพื้นที่ที่มันค่ายคอมมิวนิสต์ภาคใต้ ประกอบไปด้วย พัทลุง สตูล ตรัง และสุราษฎร์ธานี โดยแต่ละค่ายจะมีค่ายละ 1 กองร้อย (พเยาว์ ทัพย์ลาย, 10 กุมภาพันธ์ 2562) สำหรับเหตุผลและการตัดสินใจเพื่อเข้าร่วมเป็นสหายคอมมิวนิสต์ของคนในชุมชนตะพานในยุคนั้น มีเหตุผลทั้งจากเจ้าหน้าที่รัฐและจากเหตุผลส่วนตัว สหาย (ชื่อเรียกสมาชิกพรรคคอมมิวนิสต์) บางคนที่เข้าร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์ภาคใต้เนื่องจากเกิดความคับแค้นใจที่เห็นเจ้าหน้าที่ของรัฐได้กระทำการปรามปรามชาวบ้านซึ่งบางรายเป็นพ่อแม่ ญาติพี่น้องของตนเอง และใช้วิธีการที่รุนแรงทำให้ชาวบ้านล้มตายเป็นจำนวนมาก และสหายบางคนเข้าร่วมเนื่องจากมีความชื่นชอบในอุดมการณ์ของพรรคคอมมิวนิสต์ ชอบการต่อสู้ จึงเข้าร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์เพื่อเป็นหนึ่งในสหาย สอดคล้องกับคำบอกเล่าของสหายซึ่งเป็นชาวบ้านในชุมชนตะพานหลายคนที่เคยเข้าร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์และหนีเข้าป่าในช่วงเวลานั้น

“เจ้าหน้าที่ตำรวจได้ขึ้นมาลาดตระเวนในชุมชนเพื่อทำการปรามปรามคอมมิวนิสต์ และได้กราดยิงชาวบ้านล้มตายเป็นจำนวนมาก หากพบเห็นชาวบ้านที่คิดว่าเป็นคอมมิวนิสต์และได้ทำการยิง

จนทำให้ตนรู้สึกหวาดกลัวเจ้าหน้าที่รัฐ จึงได้ตามชาวบ้านคนอื่นเข้าป่าไปด้วย ซึ่งตอนนั้นอายุได้ 20 ปี” (เพียว ธิพย์ลาย, 10 กุมภาพันธ์ 2562)

“ช่วงอายุได้ 13 - 14 ปี กลุ่มคอมมิวนิสต์ได้เข้ามาในพื้นที่จังหวัดพัทลุง เมื่อถึงปี พ.ศ. 2509 กลุ่มเจ้าหน้าที่ตำรวจเริ่มปราบปรามกลุ่มคอมมิวนิสต์ในพื้นที่และเริ่มทวีความรุนแรง ทำให้ตนตัดสินใจเริ่มเข้ากลุ่มคอมมิวนิสต์และหลบหนีเข้าป่าไปยังค่ายที่ตั้ง” (ประเสริฐ ราชแก้ว, 9 กุมภาพันธ์ 2562)

“การตัดสินใจเข้าร่วมกลุ่มคอมมิวนิสต์ในขณะนั้นเกิดจากความคับแค้นใจต่อเจ้าหน้าที่ของรัฐ เนื่องจากพ่อดำรงตำแหน่งเป็นกำนันของหมู่บ้าน เมื่อปี พ.ศ. 2516 พ่อได้ถูกตำรวจยิงเสียชีวิต ในขณะที่ไปประกันตัวชาวบ้านที่โรงพัก (สถานีตำรวจ) เพราะเข้าใจว่าพ่อเป็นคอมมิวนิสต์ คนที่ติดตามไปด้วยถูกซ้อมบ้าง ตีคุกบ้าง ด้วยความแค้นตนจึงได้หลบหนีเข้าป่าไปอยู่ในค่ายคอมมิวนิสต์ ในช่วง พ.ศ. 2519” (สุชาติ สงค์จันทร์, 26 มกราคม 2562)

“มีความชื่นชอบในอุดมการณ์ทางการเมืองลัทธิมาร์กซ์-เลนินและลัทธิเหมา ชอบในการต่อสู้ และอาวุธปืน การรบการสงครามต่าง ๆ จึงได้ตัดสินใจเข้าร่วมเป็นสหายในค่ายคอมมิวนิสต์” (ราตรี ธิพย์ลาย, 26 มกราคม 2562)

สหายทุกคนจะต้องเคารพกฎระเบียบยึดถือปฏิบัติเหมือนกัน และจะต้องปฏิบัติทุกคนไม่ว่าจะเป็นผู้ชายหรือผู้หญิงก็ปฏิบัติเหมือนกันมีความเท่าเทียมกัน มีทั้งการฝึกยุทธวิธี มีกฎระเบียบในการยึดถือปฏิบัติ 10 ข้อ มีชุดเครื่องแบบเหมือนกัน มีการฝึกเหมือนกับฝึกทหารเพื่อทำการรบ ใช้สัญญาณโดยการเป่านกหวีด มีป้อมปราการใช้ในการยืนเวร มีการเรียนหนังสือ โดยมีการสอนแนวคิดและทฤษฎีของจีน เช่น เหมา เจ๋อตง เพื่อเป็นการโน้มน้าวชาวบ้านเข้ามาเป็นฝ่ายเดียวกัน การติดต่อสื่อสารโดยการเดินทางบอกต่อ ๆ กัน ซึ่งจะไม่ใช้เครื่องมือสื่อสารทุกชนิด อีกทั้งยังมีการผลิตระเบิด มีการประกอบขึ้นเอง เมื่อฝึกไปได้ระยะหนึ่งจากนั้นแต่ละคนก็จะถูกคัดเลือกไปอยู่ในหน่วยต่าง ๆ ตามความสามารถ เช่น ฝ่ายโรงพิมพ์ มีหน้าที่จัดพิมพ์เอกสารโดยเครื่องพิมพ์ดีด เผยแพร่ลัทธิต่าง ๆ ของจีน นอกจากนี้ก็มีการไปเรียนเพิ่มเพื่อโน้มน้าวชาวบ้านให้เข้าร่วมกลุ่ม ภายในค่ายจะมีการแบ่งหน้าที่ในแต่ละหน่วยอย่างชัดเจน ได้แก่

- หน่วยทหาร มีหน้าที่ในการฝึกยุทธวิธี สู้รบ
- หน่วยพยาบาล มีหน้าที่รักษาผู้บาดเจ็บในค่าย
- หน่วยการผลิต มีหน้าที่ในการทำการเกษตร เลี้ยงสัตว์
- หน่วยเอกสาร มีหน้าที่จัดทำเอกสารเป็นรายสัปดาห์ รายเดือน โดยใช้เครื่องพิมพ์ดีด และใช้สีจากลูกเนียงเป็นน้ำหมึก
- หน่วยบันเทิง มีหน้าที่ในการทำกิจกรรมนันทนาการงานรื่นเริงในค่าย

ทุกคนที่เข้าไปอยู่ก็จะมีหน้าที่เป็นของตนเอง ไม่ว่าจะเป็นหน่วยพยาบาล หน่วยทหาร หน่วยผลิต แต่ทุกฝ่ายก็ต้องฝึกยุทธวิธีการรบเหมือนกันทุกคน ไม่ว่าจะเป็นผู้หญิงหรือผู้ชายก็จะมี การฝึกกระเบียดการฝึกยิงปืน การใช้ชีวิตทุกคนจะมีกฎระเบียบเหมือนกันหมด กินข้าว อาบน้ำ ตื่นนอน เป็นเวลา ส่วนการอาบน้ำผู้หญิงหรือผู้ชายจะอาบน้ำคนละเวลา มีการช่วยกันทำที่พักอาศัย มีการจัดเวร ยามคนละ 1 ชั่วโมง มีชุดเครื่องแบบสวมทุกคน ซึ่งเรียกว่าชุดปลดแอก (เป็นชุดสีเขียว)

ค่ายคอมมิวนิสต์จะมีกฎระเบียบ 10 ข้อ ที่ทุกคนต้องปฏิบัติและจำให้ได้ การตื่นนอน กินอาหาร อาบน้ำจะมีการกำหนดช่วงเวลาที่ทุกคนจะต้องทำพร้อมกัน การตื่นนอนจะตื่น 6 โมงเช้า ด้วยสัญญาณนกหวีด ทุกคนมีชุดเครื่องแบบสีเขียวขี้ม้า มีหมวกดาวสีแดงขอบสีเหลืองอยู่ตรง เหมือนกันทุกคน และต้องมีการฝึกกระเบียดวินัยเหมือนทหาร ฝึกยิงปืน ปืนที่ใช้ฝึกเป็นปืนอากาศ ปืนที่ใช้ส่วนใหญ่ได้มาจากการปล้นเจ้าหน้าที่รัฐ ส่วนกระสุนนั้นหรืออาหารอื่น ๆ ที่จำเป็นต้องซื้อ เงินที่ใช้ ในค่ายมาจากพรรคคอมมิวนิสต์เงินที่คอยสนับสนุน และใส่กล่องส่งมาทางรถไฟ การที่จะรับกล่องได้ จะต้องมียุทโธปกรณ์ บางครั้งเจ้าหน้าที่รัฐก็จับได้และถูกยึดไป

“ในการอยู่ร่วมกันภายในค่าย จะต้องปฏิบัติตามกฎระเบียบอย่างเคร่งครัด หากมีคน ผ่าฝืน หรือกระทำความผิด ก็จะถูกปลดอาวุธ และถูกวิจารณ์ หากมีคนเสียชีวิตก็จะนำศพไปฝังบริเวณรอบ ๆ ค่าย และเคยมีเหตุการณ์ที่ทางหน่วยพยาบาลได้จับตัวเชลยที่บาดเจ็บ มารักษาพยาบาล และก็ ปลดปล่อยเชลยไป โดยไม่ได้จับขัง หรือทำร้ายกันด้วย” (อุไรวรรณ ราชแก้ว, 26 มกราคม 2562)

เครื่องแบบคอมมิวนิสต์ (ชุดปลดแอก)

จากคำบอกเล่าของป้าเพียว ทิพย์ลาย (10 กุมภาพันธ์ 2562) หนึ่งในอดีตสหภาพกรรมนิสิตในพื้นที่ตะพานใต้เล่าเกี่ยวกับความเป็นอยู่และการทำหน้าที่ต่าง ๆ ภายในค่าย โดยเฉพาะการทำงานของหน่วยพยาบาลว่า เมื่อเข้าไปอยู่ในค่าย มีการสอนวิชาซีพพยาบาล และเมื่อเรียนจบหลักสูตรก็สามารถทำหน้าที่เป็นพยาบาลและผู้ช่วยหมอในค่ายได้คอยช่วยเหลือคนในค่าย มีหน้าที่ช่วยทำคลอด และรักษาพยาบาลแก่ผู้บาดเจ็บทำแผลต่าง ๆ ผู้ป่วยส่วนใหญ่จะเป็นไข้มาลาเรียที่เกิดจากยุง ส่วนยาที่ใช้รักษามีชื่อว่า “ยาคอแลม” เป็นยาครอบจักรวาลที่สามารถใช้รักษาได้หลายโรค และมีการใช้ยาสมุนไพรในการรักษาโรคบางโรค เนื่องจากสมุนไพรมีจำนวนมากเพราะป่าอุดมสมบูรณ์บางคนมีอาการไข้เป็นเดือน บางคนก็เสียชีวิตจากอาการไข้ หากมีคนเสียชีวิตก็จะมีประภพพิธีกรรมไว้อาลัยแบบคนจีน จากนั้นก็นำศพไปฝัง ต่อมาในช่วงเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ได้มีนักศึกษาแพทย์จากในเมืองหนีเข้ามาในค่ายคอมมิวนิสต์ และนำเครื่องมือทางการแพทย์ขนาดใหญ่มายังค่ายคอมมิวนิสต์ และมีการเปิดสอนการพยาบาลทำให้คนในค่ายได้รับการดูแลและรักษาพยาบาลที่ปลอดภัยมากขึ้น

พื้นที่โรงพยาบาลค่ายคอมมิวนิสต์หน้าถ้ำเขาแก้ว

ส่วนลุงประเสริฐ ราชแก้ว (9 กุมภาพันธ์ 2562) ได้เล่าว่า หลังจากตนเองตัดสินใจเข้าร่วมกลุ่มคอมมิวนิสต์ ช่วงเวลาประมาณปี พ.ศ. 2515 ในค่ายเริ่มมีการจัดตั้งค่ายเงินถังขึ้น เมื่อ พ.ศ. 2516 ตนและสหภาพร่วมค่ายอีกประมาณ 4-5 คน ได้ถูกส่งตัวไปยังชายแดนไทย-ลาว เพื่อเรียนวิชาการรบการสงครามตามแบบหลักสูตรเวียดนาม โดยมีครูจากเวียดนามเป็นผู้ฝึกให้ ทำการฝึกได้ 3

เดือน นอกจากวิชาทหารที่เรียนแล้วยังมีการเรียนวิชาเกี่ยวกับลัทธิเหมาเจ๋อตุง หลังจากนั้นก็จบหลักสูตร ตนก็กลับมายังค่ายคอมมิวนิสต์ที่พัทลุง และได้รับการแต่งตั้งเป็นครูฝึกหรือเป็นหัวหน้าชุด ในการออกปะทะกับเจ้าหน้าที่ตำรวจ การปฏิบัติหน้าที่เมื่อกลับมายังค่ายก็คือ การพาทหารออกไปปล้นปืนจากเจ้าหน้าที่ตำรวจ และมีหน้าที่เป็นครูฝึกทหารในค่าย

นอกเหนือจากการฝึกทหาร การสู้รบและการทำหน้าที่ต่าง ๆ ภายในค่ายแล้วนั้น ค่ายคอมมิวนิสต์จะมีสังคมและวัฒนธรรมที่แตกต่างจากพื้นราบอยู่มาก เนื่องจากเป็นสังคมที่เกิดจากการรวมตัวทางอุดมการณ์และความคิด มีความมุ่งมั่นในการทำงานเพื่อประโยชน์และปลดแอกให้กับตนเองและคนชนชั้นกรรมาชีพไม่ว่าจะเป็นสถานที่พักอาศัยของสหายที่เข้ามาอยู่อาศัยรวมกัน ลักษณะการหาอาหาร การนอนอาหาร และการครองเรือนก็จะมีลักษณะที่แตกต่างจากชาวบ้านทั่วไป จะมีลักษณะและพิธีการเพื่อเป็นการปลูกฝังวัฒนธรรมที่สามารถเข้าถึงจิตวิญญาณของผู้คนที่อาศัยอยู่รวมกันได้เป็นอย่างดี

ลักษณะการเลือกทำเลที่ตั้งค่ายมักจะเลือกที่สูงเพราะจะได้เปรียบจากฝ่ายตรงข้าม และต้องเป็นที่ราบกว้างใกล้แหล่งน้ำเพื่อการสร้างที่อยู่อาศัยอย่างเพียงพอ และจะต้องเลือกบริเวณป่าที่ค่อนข้างมีต้นไม้หนาแน่น หากมีเครื่องบินของเจ้าหน้าที่ตำรวจบินผ่านก็จะมีरणซ่อนและพรางตัวได้ดี การสร้างบ้านในค่ายมีทั้งแบบถาวรและชั่วคราว เพราะอยู่กันนานหลายปี ในช่วงระยะแรก ๆ จะใช้วิธีการผูกฝ้ายางนอนเปล ไม้ที่ใช้ในการสร้างที่อยู่อาศัยก็จะมีทั้งไม้ตะเคียนและไม้หลุมพอ

พื้นที่ค่ายที่ตั้งของพรรคคอมมิวนิสต์ (ร่องรอยการขุดพื้นที่สร้างบ้าน)

นอกจากนี้ภายในค่ายจะมีหน่วยผลิต ทำหน้าที่หาอาหารและทำการเกษตร หน้าที่หลักของหน่วยผลิตก็คือการปลูกพืช ปลูกข้าวไร่ การบริหารจัดการน้ำ หรือกักเก็บน้ำในค่าย จะใช้วิธีการต่อท่อไม้ไผ่และมีการขุดบ่อดิน เพื่อกักเก็บน้ำไว้ทำอาหาร ส่วนบ่อดินนั้นจะใช้ “ไม้หลาโอน” ในการตอกรอบ ๆ ขอบบ่อดินเพื่อไม่ให้ดินพังทลายและใช้ไม้ไผ่ทำรางรองน้ำเพื่อผันน้ำเข้ามาในบ่อ ส่วนการหาอาหารอื่น ๆ เป็นการหาผลไม้ป่า เช่น ลูกมะไฟป่า ลูกละมุด ส่วนสัตว์ที่หาได้ส่วนใหญ่จะเป็นหมูป่า ลิงประเสริฐ ราชแก้ว อดีตสหราชอาณาจักรคอมมิวนิสต์เล่าว่าตนเคยล่าหมูป่าด้วยการใช้ปืน M 16 หรือบางครั้งการล่าสัตว์จะใช้ปืนแก๊ปใช้ลูกกระสุนตะกั่ว และใช้ปืนลมในการยิงนก ส่วนวิธีการอื่น ๆ ที่หน่วยผลิตใช้ก็คือการยิง การดักแร้ว บ่วงดักคอก/ดักดิน โดยใช้เชือกถ่วง ส่วนวิธีการหาปลานั้นจะใช้วิธีการดักไซ ดักกัก ตกเบ็ดโดยการใช้ไส้เดือนเป็นเหยื่อล่อ

สำหรับหน่วยผลิตที่คอยปลูกพืช ก็จะทำการปลูกข้าวไร่ แต่เมื่อมีจำนวนคนมากขึ้น อาหารเริ่มลดจำนวนลง บางมือจะต้องหุงข้าว “เนามัน” และ “เนากล้วย” คือ การหุงข้าวที่ใส่มันหรือกล้วยเพื่อเพิ่มจำนวนข้าวให้มากขึ้น บางครั้งต้องกินข้าวกับกะปิย่างหรือที่ชาวบ้านเรียกว่าเคยเจียน ในส่วนของการล่าสัตว์ หากสัตว์ที่ล่าเป็นอาหารประจำหายากขึ้น บางครั้งต้องล่าลิง และงูหลาม งูเหลือมมากินแทน เพื่อความอยู่รอด การล่าลิงนั้นจะทำการเป็นคอกลิง โดยใช้ไม้กลมในป่ามาทำคอกขนาดเท่ากับข้อมือล้อมเป็นคอก ภายในคอกจะมีกล้วยล่อเอาไว้ เมื่อลิงเข้าไปก็จะติดอยู่ในคอก บางครั้งสามารถล่อลิงได้มากถึง 10 ตัว ส่วนงูเหลือมจะใช้วิธีการจับด้วยมือเปล่า นอกจากนี้ยังมีเม่น ตัวเล็กสีขาว เก้ง หรือชาวบ้านเรียกว่า อีแกะ ซึ่งการอาศัยอยู่บนป่าจะอยู่ในช่วงประมาณปี พ.ศ. 2517-2519 เป็นช่วงที่สามารถหาของป่าและสัตว์ป่าได้อย่างอุดมสมบูรณ์

พื้นที่นาไร่ของสหยา (ปัจจุบันได้ปลูกต้นไม้ทดแทน)

การทำสวนจะทำสวนแบบผสมหรือทำสวนสมรม เนื่องจากในป่ามีพืชหลายชนิด เช่น ต้นสะตอ ต้นลูกเนียง แตงไร่ แตงส้ม ตะไคร้ ผักกูด พริก มัน ต้นบอน กล้วย ข้าวโพด และสมุนไพรร่างต่าง ๆ ทำให้สมาชิกในค่ายนำพืชผักมาบริโภค เลี้ยงชีพได้ โดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่าย สำหรับของที่ต้องหาซื้อ ได้แก่ กะปิ หัวหอม กระเทียม และเกลือ ความเป็นอยู่ที่มีคนจำนวนมากอาศัยอยู่ร่วมกันของสหทัยในป่าจึงมีความจำเป็นต้องทำการถนอมอาหารบางอย่าง หรือพืชผักบางอย่างที่เก็บเกี่ยวได้จำนวนมากจะนำมาทำการถนอมอาหารเพื่อเก็บไว้กินนาน ๆ

วิธีการถนอมอาหารภายในค่าย หากช่วงไหนหาอาหารได้จำนวนมากและเหลือจากการกินก็จะถนอมอาหารโดยการนำเนื้อไปหมักเกลือ ส่วนหมูป่าใช้วิธีการใส่ในไหหรือชาวบ้านเรียกว่า “เนียง” ส่วนอ้อยมีการนำไปแปรรูปเป็นน้ำตาล

สำหรับการครองเรือนของสหทัยในค่ายหากผู้หญิงหรือผู้ชายชอบกันก็ต้องบอกหัวหน้าให้รับทราบ เพื่อไปพูดคุยและสว่สขอผู้หญิงให้ เมื่อทั้งสองตกลงปลงใจกัน ก็จะมีการจัดงานแต่งงานและประกาศให้ทุกคนทราบ เพื่อให้รู้ว่าฝ่ายหญิงมีเจ้าของแล้ว และจะมีการจัดงานเลี้ยงภายในงานก็จะมีการแกงวัว แกงควาย มีรำวง มีชาวบ้านหลายคนที่ไม่ได้เข้าร่วมกับคอมมิวนิสต์และได้พบรักกันภายในค่ายและยังอยู่กินกันมาจนถึงปัจจุบัน

ก่อนที่สหทัยจะออกมาพบกับเจ้าหน้าที่รัฐ ช่วงประมาณปี พ.ศ. 2516 เป็นช่วงเวลาที่โหดร้ายของคนในพื้นที่และเป็นชาวโด่งดังไปทั่วประเทศคือ เหตุการณ์ “ถิบลองเขา เผาลงถ้างแดง” ซึ่งเหตุการณ์ทั้งสองอย่างนั้นคนส่วนใหญ่เข้าใจผิดว่าเป็นเหตุการณ์เดียวกัน ความจริงแล้วเกิดคนละพื้นที่กัน เหตุการณ์ “ถิบลองเขา” นั้นเกิดขึ้นที่จังหวัดสุราษฎร์ธานี ส่วนเหตุการณ์ “เผาลงถ้างแดง” หรือกรณีถ้างแดงเกิดขึ้นที่จังหวัดพัทลุง เป็นนโยบายปราบปรามอย่างโหดร้ายในสมัยจอมพลถนอมเพื่อต้องการปราบปรามและทำให้ชาวบ้านหวาดกลัว ชาวบ้านที่ถูกจับได้มีทั้งที่เสียชีวิตและยังไม่เสียชีวิตจะถูกจับลงถ้างแดงที่มีน้ำมันอยู่ บางคนถูกเผาทั้งเป็นและสังเสียดกรีดร้องอย่างทรมาน ทางเจ้าหน้าที่รัฐคิดว่าการจับคนไปฆ่าและทรมานเช่นนี้จะทำให้คนหวาดกลัวและออกมาบอตัว โดยการจับครั้งนี้จะไม่มีการถามเหตุผลใด ๆ ทั้งสิ้นหากเห็นก็จะทำการฆ่าทันที

ราวปี พ.ศ. 2523-2524 สมัยของพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ มีนโยบายมอบตัวภายใต้ “แผนได้ร่มเย็น” และประจวบกับช่วงหลังที่ผู้คนเริ่มถูกปราบปรามไปจำนวนมาก ทางพรรคคอมมิวนิสต์เริ่มปล่อยตัวและให้อิสระสำหรับคนที่อยากออกจากป่าไปบอตัว ซึ่งทำให้มีชาวบ้านในพื้นที่ตำบลตะพานหลายคนตัดสินใจออกจากป่าเพื่อมาบอตัว เนื่องจากมีความคิดอยากใช้ชีวิตอยู่อย่างปกติและสงบสุข

สำหรับชาวบ้านในชุมชนตะพานที่ไม่ได้เข้าร่วมกับขบวนการคอมมิวนิสต์ ในช่วงเหตุการณ์ความรุนแรงที่เกิดขึ้นนั้น ทำให้ชาวบ้านบางส่วนที่หวาดกลัวเจ้าหน้าที่รัฐ และยังไม่มีความ

หรือไม่เข้าใจ อุดมการณ์ทางการเมืองที่เรียกว่าคอมมิวนิสต์ จึงตัดสินใจที่จะไม่เข้าร่วมกับฝ่ายใด แต่ช่วงเวลาหนึ่งเมื่อได้รับความช่วยเหลือจากคอมมิวนิสต์ ก็ตัดสินใจทำหน้าที่เป็นผู้ที่คอยส่งข่าวให้กับกลุ่มคอมมิวนิสต์เกี่ยวกับข้อมูลและความเคลื่อนไหวของเจ้าหน้าที่รัฐ และคอยอำนวยความสะดวกให้กับกลุ่มคอมมิวนิสต์ที่ลงมาขอข่าวและขอน้ำกิน ขณะนั้นช่วงประมาณปี พ.ศ. 2520-2521 เครื่องบินของเจ้าหน้าที่ที่ออกลาดตระเวนและทิ้งระเบิดเพื่อเป็นการกดดันให้คอมมิวนิสต์ออกจากป่า ซึ่งชาวบ้านจะทำหลุมหลบภัยบริเวณใต้ถุนบ้านเพื่อคอยหลบเมื่อทหารจากรัฐทิ้งระเบิดในหมู่บ้าน ตามคำบอกเล่าของลุงหมก รักษ์ขาว (26 มกราคม 2562) ได้เล่าว่า ตนและลูก ๆ ต้องขุดหลุมหลบภัย และเมื่อเจ้าหน้าที่เข้ามายิงชาวบ้านที่คาดว่าป็นคอมมิวนิสต์และทิ้งระเบิด ตนและลูก ๆ ก็จะเข้าไปอยู่ในหลุมหลบภัย ตำรวจเริ่มออกปราบปรามคอมมิวนิสต์อย่างหนักและทำการเผาบ้าน เผาข้าวสาร และชิงรถเกราะมากราดยิงชาวบ้านเสียชีวิตเป็นจำนวนมาก เพื่อต้องการกดดันให้ชาวบ้านมอบตัว และจากคำบอกเล่าของลุงสมใจ ขาวเผือก (10 กุมภาพันธ์ 2562) เล่าว่า ช่วงนั้นเริ่มมีนโยบายในช่วงของ “หมอชัยพร” ว่าห้ามยิงคนให้ถ้ามก่อนว่าเป็นคอมมิวนิสต์หรือไม่ ทำให้ชาวบ้านเริ่มกลับใจและมอบตัวกับทางพรรคถึงตนด้วย จากนั้นเจ้าหน้าที่รัฐก็พาตนไปยังค่ายทหารเจ้าหน้าที่ทำการสอบประวัติ 4-5 เดือน จึงเป็นอิสระ

สำหรับชาวบ้านบางส่วนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่โซนด้านล่างก็ต้องคอยดูแลตนเองและครอบครัว เนื่องจากเจ้าหน้าที่รัฐเข้ามากดดันและข่มขู่เพื่อให้มอบตัว โดยจะต้องหลบอยู่ในหลุมดินใต้ถุนบ้าน เจ้าหน้าที่รัฐชิงรถเกราะใช้ปืนกราดยิงเพื่อข่มขู่และนำทรายมาใส่ในข้าวสารทุกบ้าน เพื่อป้องกันชาวบ้านส่งข้าวสารให้กลุ่มคอมมิวนิสต์ เช่นเดียวกับลุงสุพิศ นิมมา (9 กุมภาพันธ์ 2562) ที่เล่าว่า ตนบอกว่าตนไม่ได้เข้ากับฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งและไม่รู้ว่า คอมมิวนิสต์คือใครดีหรือไม่ดี แต่คอมมิวนิสต์ที่ลงมาด้านล่างเคยมาช่วยตนรักษาโรค ตนจึงมองว่าพวกคอมมิวนิสต์นั้นดีกว่ารัฐ ในช่วงนี้ก็ยังคงพบเห็นสัตว์อยู่หลากหลายชนิดและมีเยอะแต่การล่าก็น้อยลงเนื่องจากกลัวคอมมิวนิสต์และกลัวเจ้าหน้าที่รัฐ ส่วนอาภรณ์ เพิ่มแก้ว (9 กุมภาพันธ์ 2562) ได้เล่าเพิ่มเติมว่า ในช่วงที่เจ้าหน้าที่รัฐออกปราบปรามพวกคอมมิวนิสต์ ชาวบ้านก็มีการใส่ร้ายกัน คนที่ไม่ถูกกันก็จะไปบอกกับเจ้าหน้าที่ว่าอีกฝ่ายเป็นคอมมิวนิสต์ ทำให้เจ้าหน้าที่ตำรวจต้องยิงชาวบ้านเสียชีวิตไปหลายคน มีผู้หญิงชาวบ้านต้องเป็นหม้ายไปหลายคนในช่วงเหตุการณ์คอมมิวนิสต์

ในขณะเดียวกันชาวบ้านบางส่วนก็ได้มีการเข้าร่วมกับเจ้าหน้าที่รัฐทั้งเป็นทหารพรานซึ่งอยู่ฝ่ายรัฐบาล มีหน้าที่คอยช่วยเหลือและอำนวยความสะดวกแก่เจ้าหน้าที่ตำรวจ ในขณะที่ปฏิบัติหน้าที่พบเห็นรถบรรทุกคันใหญ่ลำเลียงข้าวสารขึ้นไปให้พวกคอมมิวนิสต์ แต่ไม่ทราบว่ามีมาจากไหนในพื้นที่ด้านล่างที่ตนอาศัยอยู่ในปัจจุบัน สมัยก่อนเป็นค่ายชายแดนของฝ่ายรัฐบาลมีการนำรถถังปืนใหญ่มาตั้งจำนวนมาก เพื่อทำการยิงฝ่ายคอมมิวนิสต์บนภูเขา แต่เนื่องจากค่ายของเจ้าหน้าที่รัฐเป็นพื้นที่ด้านล่างทำเลค่อนข้างเสียเปรียบศัตรูมองเห็นได้ง่ายเมื่อคอมมิวนิสต์บุกมาตีค่าย ทำให้ค่ายแตก

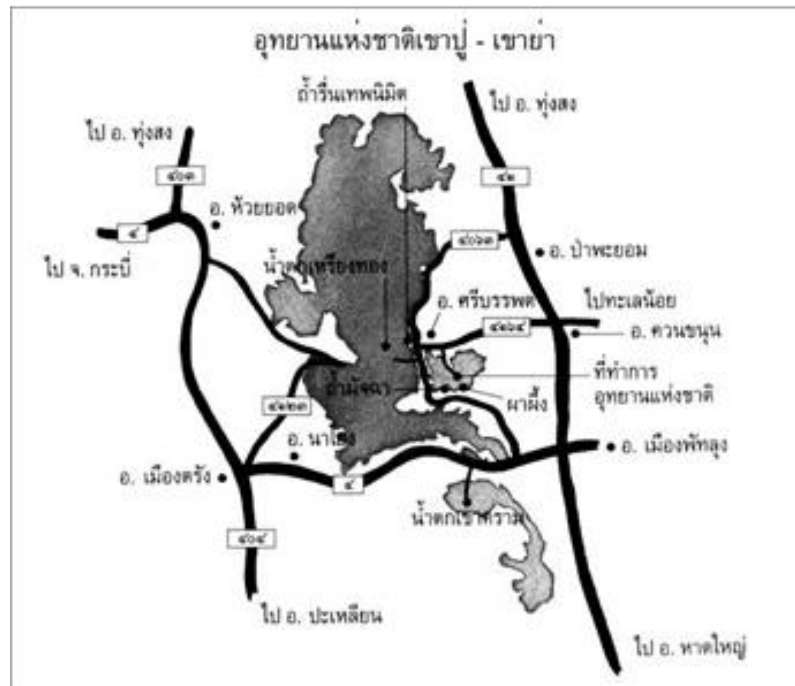
และเจ้าหน้าที่เสียชีวิต 12 ศพ จึงเรียกพื้นที่ดังกล่าวว่าค่าย 12 ศพ นอกจากนี้ก็ยังมีการสั่งการให้ตั้งฐานที่จอดเฮลิคอปเตอร์ ณ บ้านเขาแก้ว โดยผู้พันปลื้ม แสงประดับ ในช่วงนี้สัตว์ป่าเริ่มหายไปเนื่องจากเสียงปืนทำให้สัตว์เริ่มหนีเข้าไปในป่าลึก (เริ่ม พรหมทอง, 10 กุมภาพันธ์ 2562)

กล่าวได้ว่าการเข้ามาของคอมมิวนิสต์ในพื้นที่ตำบลตะพาน ในยุคที่ 2 นี้ขบวนการคอมมิวนิสต์ได้ใช้พื้นที่ป่าต้นน้ำเขตชุมชนตะพานเป็นที่มั่นในการตั้งค่าย และได้ใช้ประโยชน์จากที่ดินในการทำนา การตั้งค่ายคอมมิวนิสต์มีการใช้ประโยชน์จากไม้และล่าสัตว์ป่าเพื่อทำเป็นอาหาร สำหรับสมาชิกในค่ายคอมมิวนิสต์ใช้ไม้ในการสร้างบ้าน ทำเครื่องมือในการล่าสัตว์ และใช้ประโยชน์ในด้านอื่น ๆ

สำหรับชาวบ้านโดยทั่วไปส่วนใหญ่ที่ไม่ได้เข้าร่วมขบวนการคอมมิวนิสต์ก็ได้อพยพลงมาอยู่ในพื้นที่ด้านล่าง เพราะถ้าหากชาวบ้านไม่อพยพลงมาก็จะถูกกล่าวหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์ไปด้วย แต่ก็มีชาวบ้านบางส่วนที่ยังอาศัยอยู่ในพื้นที่ด้านบนหรือที่ชาวบ้านเรียกกันว่า บ้านเหนือ เช่น ยายหมกที่ยังคงอาศัยในพื้นที่ด้านบนด้วยความเป็นห่วงบ้านและที่ทำกินของตน จึงคอยเป็นสายรายงานความเคลื่อนไหวของเจ้าหน้าที่รัฐให้กับสหาย เนื่องจากยายหมกมักจะได้รับความช่วยเหลือในเรื่องข้าวสารและยารักษาโรคจากกลุ่มสหายอยู่เสมอ บวกกับความเกลียดชังที่มีต่อเจ้าหน้าที่รัฐที่เข้ามากวาดล้างชาวบ้านและกล่าวหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์ รวมทั้งเผาทำลายข้าวสาร อาหารของกลุ่มชาวบ้านที่ยังอาศัยอยู่ในพื้นที่ด้านบนในเขตป่าต้นน้ำ

ปัจจัยที่ 3 การสัมปทานป่าไม้และการเข้ามาของเทคโนโลยี ในปี พ.ศ. 2518 รัฐเริ่มอนุญาตให้หน่วยงานของเอกชนเข้ามาสัมปทานไม้ในเขตพื้นที่ป่าเขาบรรทัดรวมถึงพื้นที่ป่าในเขตชุมชนตะพาน นายทุนจากหน่วยงานเอกชนที่เข้ามาได้นำเครื่องมือและอุปกรณ์ที่ทันสมัยสำหรับตัดไม้และลำเลียงไม้ออกจากป่า ได้แก่ เลื่อยเครื่อง รถไถ รถแทรกเตอร์ และรถแรงเยอร์ ทำให้พื้นที่ป่าธรรมชาติที่สมบูรณ์ลดปริมาณลงไปจำนวนมาก ทำให้ชาวบ้านบางส่วนเริ่มเข้ามาบุกรุกแผ้วถางป่าเพื่อขยายพื้นที่ทำกินกันมากขึ้น อีกทั้งได้เริ่มนำเครื่องมือและอุปกรณ์ทำไม้ที่ทันสมัยมาใช้ในพื้นที่ด้วย ดังนั้นการเข้ามาของการทำสัมปทานป่าไม้ เป็นช่วงต่อสำคัญที่มีการนำเครื่องมือที่ทันสมัยและเพิ่มการบุกรุกพื้นที่ป่า จนรัฐบาลเริ่มเห็นความสำคัญของพื้นที่ป่าไม้ และต่อมาจึงประกาศให้พื้นที่ป่าบริเวณเทือกเขาบรรทัดเป็นเขตอุทยานแห่งชาติเขาปู่เขาเย่า ในปี พ.ศ. 2525

ปัจจัยที่ 4 การประกาศเขตอุทยานแห่งชาติเขาปู่เขาเย่า เริ่มต้นเมื่อวันที่ 27 พฤษภาคม พ.ศ. 2525 เป็นอุทยานแห่งชาติที่ 42 ของประเทศ ที่ทำการอุทยานฯ ตั้งอยู่ในท้องที่ของตำบลเขาปู่ อำเภอศรีบรรพต ห่างจากตัวจังหวัดพัทลุง 37 กิโลเมตร มีเนื้อที่ทั้งหมดประมาณ 433,750 ไร่ หรือ 694 ตารางกิโลเมตร

แผนที่แสดงอาณาเขตอุทยานแห่งชาติเขานู้-เขาย่า

ที่มา : <http://park.dnp.go.th> ค้นเมื่อวันที่ 12 มีนาคม 2562

อุทยานแห่งชาติเขาปู่-เขาย่า ครอบคลุมที่ดินป่าของเทือกเขาบรรทัดที่มีภูเขาสูง สลับซับซ้อนมากมายทอดแนวยาวจากทิศเหนือสู่ทิศใต้กั้นกลางระหว่างจังหวัดตรังกับจังหวัดพัทลุง หรือกั้นกลางระหว่างอ่าวไทยกับอันดามัน อีกทั้งในอดีตนั้นเทือกเขาบรรทัดเป็นเส้นทางทางบกในการ เดินทางไปมาหาสู่และค้าขายกันในสมัยโบราณ จึงก่อให้เกิดชุมชนต่าง ๆ ที่เกิดรากเหง้าของวิถีชีวิต วัฒนธรรม และประเพณีที่พึงพิงอยู่กับทรัพยากรธรรมชาติ ลักษณะภูมิประเทศนั้นเป็นผืนป่าไม้ ขนาด ใหญ่ที่ยังคงอุดมสมบูรณ์ และเป็นแหล่งต้นน้ำที่หล่อเลี้ยงประชาชนในพื้นที่จังหวัดตรังและจังหวัด พัทลุง ทั้งนี้เพื่อปกป้องและอนุรักษ์ไว้ซึ่งพื้นที่ป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์ ภาครัฐจึงได้เข้ามาดำเนินการ บริหารจัดการที่ดินในรูปแบบของการกำหนดให้พื้นที่ป่าไม้ต่าง ๆ บริเวณเทือกเขาบรรทัดเป็นเขต อุทยานเขาปู่-เขาย่า

วัตถุประสงค์หลักของการประกาศให้ผืนป่าดังกล่าวเป็นเขตอุทยานแห่งชาติ เพื่อคุ้มครองและอนุรักษ์พื้นที่ป่าไม้ของภาครัฐ ถือเป็นแนวทางและระบบในการบริหารจัดการที่ดินที่มีความเหมาะสมและก่อให้เกิดประสิทธิภาพในมุมมองของภาครัฐ แต่ในความเป็นจริงรูปแบบการบริหารจัดการที่ดินของภาครัฐด้วยการประกาศให้เป็นเขตพื้นที่ต่าง ๆ ทั้งป่าสงวนแห่งชาติ พื้นที่ป่าคุ้มครอง เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาบรรทัด และอุทยานแห่งชาติเขาปู่-เขาย่านั้น ในมุมมองของชาวบ้านกลับมองว่า เป็นการขยายอำนาจของรัฐเพื่อเข้าควบคุมและจัดการป่า อีกทั้งการประกาศดังกล่าว

ยังผลให้เกิดการทับซ้อนกับที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัยเดิมของชาวบ้าน ขาดความชัดเจนในเรื่องของขอบเขตพื้นที่และไม่ได้สำรวจและกำหนดแนวเขตอย่างชัดเจน จึงนำมาสู่การเกิดความขัดแย้งด้านที่ดิน ระหว่างประชาชนกับภาครัฐขึ้น ซึ่งภาครัฐต้องการที่จะรักษาและดำรงไว้ซึ่งพื้นที่ป่าไม้ที่มีความอุดมสมบูรณ์ ทางด้านภาคประชาชนนั้นก็มีความต้องการในการใช้ที่ดิน เพื่อทำกินและดำรงชีวิตและสืบทอดสิทธิในที่ดินตามจารีตดั้งเดิม ส่งผลให้ชาวบ้านส่วนใหญ่มีความเดือดร้อนและได้รับผลกระทบจากการประกาศเขตอุทยานแห่งชาติ และมีการรวมตัวกันเพื่อเรียกร้องให้หน่วยงานของภาครัฐดำเนินการแก้ไขปัญหาและความผิดพลาดที่เกิดขึ้น พร้อมทั้งเสนอแนวทางในการแก้ไขปัญหาการบริหารจัดการที่ดินและความขัดแย้งด้านที่ดินตามวิถีของชุมชน การเข้ามาของอุทยานแห่งชาติเขาปู่เขาย่าจึงเป็นจุดเริ่มต้นสำคัญที่ทำให้เกิดชนวนความขัดแย้งด้านที่ดินระหว่างชาวบ้านกับรัฐ

ปัจจัยที่ 5 การเข้ามาของกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง กองทุนสงเคราะห์การทำสวนยางหรือที่ชาวบ้านรู้จักกันในชื่อย่อว่า สกย. เป็นหน่วยงานในสังกัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ตั้งขึ้นตามพระราชบัญญัติกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง พ.ศ. 2503 (ปรับปรุง พ.ศ.2505 พ.ศ.2518 และพ.ศ.2530) เพื่อดำเนินการให้การสงเคราะห์การทำสวนยาง และการสงเคราะห์ปลูกแทนด้วยไม้ยืนต้นชนิดอื่นที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจ นอกจากนี้รัฐบาลยังมอบนโยบายให้ สกย. ช่วยเหลือเกษตรกรชาวสวนยาง ให้รวมตัวจัดตั้งสหกรณ์กองทุนสวนยาง โดยจัดสรรงบประมาณสร้างโรงผลิดยางแผ่นผึ่งแห้ง รมควัน ให้กับกลุ่มเกษตรกร เพื่อแปรรูปผลิตเป็นยางแผ่นรมควันหรืออบแห้งสำหรับกลุ่มเกษตรกรที่รวมตัวกันไม่มากพอที่จะจัดตั้งสหกรณ์ รัฐก็ให้ สกย. จัดสร้างโรงเรือนผลิดยางแผ่นดิบคุณภาพดีให้ นอกจากนี้รัฐบาลยังมอบหมายให้ สกย. จัดตลาดประมูลยางระดับท้องถิ่นเพื่อให้เกษตรกรและพ่อค้ามาซื้อขายผลผลิตที่ได้คุณภาพมาตรฐาน และราคาที่เป็นธรรม ในพ.ศ. 2558 หน่วยงานนี้ได้บูรรวมกับองค์การสวนยางและสถาบันวิจัยยาง เป็นการยางแห่งประเทศไทย (การยางแห่งประเทศไทย, 2558)

ชุมชนตะพานมีการเข้าร่วมโครงการกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยางขึ้นครั้งแรกประมาณ พ.ศ. 2535 ซึ่งอาจเป็นระยะเวลาการเข้าร่วมที่มีความล่าช้ากว่าพื้นที่อื่น ๆ เป็นเพราะเกิดกระบวนการคอมมิวนิสต์ในพื้นที่ชุมชน หลังจากสมาชิกในพรรคคอมมิวนิสต์ได้ทำการมอบตัวแก่เจ้าหน้าที่รัฐ ทำให้ชาวบ้านที่ย้ายไปพื้นที่ด้านล่างในช่วงยุคคอมมิวนิสต์ ได้กลับขึ้นมาอาศัยในพื้นที่ทำกินเดิมของตนได้ไม่นาน ทางรัฐบาลก็ได้มีการสั่งห้ามใช้พื้นที่ จนเกิดเป็นข้อพิพาทระหว่างชาวบ้านกับเจ้าหน้าที่รัฐ เมื่อชาวบ้านขึ้นมาอยู่อาศัยก็ได้มีการทำเกษตร ปลูกยางพารา โดยได้รับการสนับสนุนจากกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง

ในยุคแรกชาวบ้านมีการปลูกยางพาราตั้งแต่เดิมอยู่ก่อนแล้ว แต่สมัยดังกล่าวต้นยางยังเป็น “ยางพันธุ์พื้นเมือง” ซึ่งยังคงเป็นลักษณะการปลูกแบบสวนสมรมร่วมกับพืชท้องถิ่นที่มีอยู่เดิม โดยเฉพาะผลไม้ ได้แก่ มังคุด จำปูลิง มะพร้าว หมาก เป็นต้น จนเมื่อได้มีกองทุนสงเคราะห์การทำ

สวนยางเข้ามาจัดระบบ ให้ความรู้ และให้เงินสนับสนุนในการทำสวนยาง เพื่อให้คนในชุมชนมีรายได้ และสามารถเลี้ยงชีพ เลี้ยงครอบครัวได้ ชาวบ้านจึงเริ่มเปลี่ยนเป็นการปลูกยางพาราแบบเชิงเดี่ยวกันมากขึ้น

เมื่อประมาณ พ.ศ. 2548 ถือเป็นจุดสูงสุดของยางพารา เพราะรัฐส่งเสริมการปลูกยางไปทั่วประเทศ เนื่องจากในขณะนั้นยางพาราเป็นที่ต้องการของตลาด จุดรุ่งเรืองของยางก้าวสู่โลกริมละ 180 บาท เกิดปัญหาการลู่ฮือของชาวสวนยางพาราเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากยางพาราในขณะนั้นมีราคาแพงมาก จึงทำให้ชาวสวนหันมาไถ่ลัมพืชเกษตรเดิม เพื่อทำการปลูกยางพารามากยิ่งขึ้น และเปลี่ยนสวนที่เป็นลักษณะแบบสวนสมรมหรือสวนเดิมมาทำสวนยางพาราอย่างเดียวยิ่งขึ้น

ปัจจัยที่ 6 การปรับเปลี่ยนอุดมคติในการปลูกพืชเชิงพาณิชย์ ภายหลังการเข้ามาของกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง ชุมชนตะพานเริ่มหันมาให้ความสำคัญของการทำสวนเชิงเดี่ยวหรือการปลูกพืชเชิงพาณิชย์มากขึ้น จากการเข้าให้ความรู้และถ่ายทอดข้อมูลของหน่วยงานภาครัฐเกี่ยวกับการทำเกษตรเชิงเดี่ยวและการปลูกพืชเชิงพาณิชย์ รวมทั้งปัจจัยเกี่ยวกับราคายางแผ่นในขณะนั้นมีราคาค่อนข้างสูง ทำให้ชาวชุมชนตะพานได้ปรับเปลี่ยนพื้นที่การทำเกษตรแบบสมรมและปรับเปลี่ยนพื้นที่การปลูกพืชผัก มาทำการปลูกยางพาราเพียงอย่างเดียวเพื่อตอบสนองนโยบายของรัฐ อีกทั้งในยุคหลังนี้เมื่อสหายทั้งหลายได้ตัดสินใจออกจากป่า ต่างมีความคิดที่จะทำมาหากินอย่างสุจริต เจ้าหน้าที่ของรัฐก็ได้ให้ความรู้และข้อมูลเกี่ยวกับการทำยางพารา และมีการนำเทคโนโลยีต่าง ๆ มาใช้ในการทำสวนยางพารา เช่น จักรรดยางทำให้แผ่นยางมีความสวยงามและสามารถขายได้ในราคาที่สูงขึ้น ในขณะเดียวกันการเข้าป่าเพื่อหาของป่าและล่าสัตว์ก็กระทำได้น้อยขึ้น เนื่องจากรัฐได้ประกาศให้พื้นที่ป่าเป็นเขตอุทยานแห่งชาติ ชาวบ้านจึงเปลี่ยนอุดมคติในเรื่องการทำมาหากินในผืนป่า ขยายพื้นที่ทำสวนยางพาราในพื้นที่สวนเดิมกันมากยิ่งขึ้น

3.3.2 บริบทของยุคสมัยกับการใช้ทรัพยากรป่าต้นน้ำ

ระบบการผลิตในยุคสวนยาง

มีลักษณะเปลี่ยนแปลงไปมาจากปัจจัยการเปลี่ยนแปลงที่กล่าวไปแล้วหลายประการ โดยเฉพาะการเข้ามาของภาครัฐทั้งในรูปแบบการประกาศใช้กฎหมายป่าสงวนตามพระราชบัญญัติคุ้มครองและสงวนป่า พ.ศ. 2481 การอนุญาตให้หน่วยงานเอกชนเข้ามาสัมปทานไม้ และการประกาศเป็นเขตอุทยานแห่งชาติเขาปู่เขาย่า ส่งผลให้ระบบการผลิตของคนในชุมชนตะพานเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมที่พึ่งพิงทรัพยากรป่าต้นน้ำเป็นหลักทั้งการหาของป่า ล่าสัตว์ที่ไม่สามารถดำเนินการได้เหมือนเดิมเพราะมีข้อจำกัดและข้อห้ามล่าสัตว์ตามกฎหมายกำหนด อีกทั้งการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อทำการเกษตรไม่ว่าจะเป็นปลูกข้าวไร่ และการทำสวนเดิมไม่สามารถขยายพื้นที่ทำกินในเขตป่าออกไปได้อีก แม้จะมีชาวบ้านจำนวนมากที่เข้ามาทำกินและอยู่อาศัยก่อนที่จะมีการ

ประกาศอุทยานแห่งชาติก็ตาม ทำให้การขยายพื้นที่การเกษตรเพื่อรองรับจำนวนคนในครอบครัวที่เพิ่มขึ้นไม่เพียงพอ จึงเกิดการลักลอบเข้าไปแผ้วถางหรือบุกรุกป่าไม้เพิ่มเติม จนโดนจับกุมดำเนินคดี จึงเป็นจุดเริ่มต้นของความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับรัฐจนถึงปัจจุบัน

ในช่วงคอมมิวนิสต์ ระบบการผลิตของชาวบ้านแถบนี้หยุดชะงักไปบางส่วน โดยเฉพาะการปลูกข้าวไร่ เนื่องจากไม่สามารถทำได้เหมือนเดิมเพราะมีความเสี่ยงต่อชีวิตเมื่อออกมาทำข้าวไร่ ชาวบ้านในพื้นที่เริ่มหันมาซื้อข้าวเพื่อบริโภคมากขึ้น และหันมาปลูกผักใกล้บ้าน รวมถึงบริโภคผลผลิตในสวนเดิมที่ปลูกเอาไว้ก่อนหน้านี้

สำหรับรูปแบบการผลิตของชาวบ้านชุมชนตะพานเริ่มเปลี่ยนแปลงไปจากยุคแรก หลังจากขบวนการคอมมิวนิสต์เริ่มเบาบางลง โดยเฉพาะการทำสวนเดิมหรือสวนสมรมจากเดิมที่ปลูกอย่างไม่เป็นระบบ ปลูกแบบผสมผสานระหว่างไม้ยืนต้น ผลไม้ และยางพาราพันธุ์พื้นเมือง แต่ในยุคนี้เริ่มเปลี่ยนแปลงระบบการปลูกโดยแบ่งพื้นที่บางส่วนมาทำสวนยางพาราเชิงเดี่ยวมากขึ้น จากปัจจัยการเข้ามาของกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง ที่สนับสนุนทั้งองค์ความรู้ เงินทุน และอุปกรณ์ต่าง ๆ ให้กับชาวบ้านในพื้นที่ การเข้ามาของระบบตลาดจากที่เน้นแลกเปลี่ยนหันมาใช้เงินกันมากขึ้น ประกอบกับราคาของยางพาราเพิ่มสูงขึ้นในช่วงปลายยุคนี้ เป็นเหตุจูงใจทำให้ชาวบ้านโค่นต้นไม้และผลไม้ในสวนเดิมทิ้งไปจำนวนมาก ประกอบกับไม่สามารถบุกรุกหรือขยายพื้นที่เข้าไปในป่าธรรมชาติได้ดังเดิม เพราะถูกประกาศให้เป็นเขตอุทยานแห่งชาติ ชาวบ้านจึงหันมาปลูกยางพาราอย่างเดียวกินมากขึ้น

ระบบความสัมพันธ์ในยุคสวนยาง

ระบบความสัมพันธ์ของผู้คนในชุมชนตะพานยุคนี้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมที่มีลักษณะความสัมพันธ์แบบเครือญาติ และมีรูปแบบความสัมพันธ์แบบพึ่งพากันระหว่างคนกับธรรมชาติอย่างเหนียวแน่น มีการช่วยเหลือและแลกเปลี่ยนแรงงานในการแผ้วถางเบิกป่า รวมถึงมีการผูกเกลอต่างพื้นที่เพื่อได้คอยช่วยเหลือเมื่อเติบโต แต่ในยุคนี้รูปแบบความสัมพันธ์ดังกล่าวจากยุคแรกได้เปลี่ยนแปลงไป มีระบบความสัมพันธ์กับกลุ่มต่าง ๆ ภายนอกชุมชนที่เข้ามาในหลายลักษณะด้วยกัน

ระบบความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับรัฐ มีลักษณะเป็นไปไม่ค่อยดีนัก เนื่องจากปัจจัยทั้งการประกาศใช้กฎหมายในพื้นที่ เพิ่มข้อจำกัดในการเข้าถึงการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าต้นน้ำ รวมทั้งการประกาศเขตอุทยานแห่งชาติทับซ้อนกับที่ดินทำกินของชาวบ้าน ทำให้ชาวบ้านเสียประโยชน์ ไม่มีเอกสารสิทธิ์ในที่ดิน และทำให้ชาวบ้านบางรายไม่สามารถขอรับทุนสนับสนุนการทำสวนยางได้ บางรายถูกดำเนินคดีความกรณีถูกกล่าวหาว่าบุกรุกพื้นที่ในเขตอุทยานฯ ทั้ง ๆ ที่ที่ดินดังกล่าวเคยทำกินมาตั้งแต่ยุคบรรพบุรุษบุกเบิกมาก่อน กลายเป็นการสะสมความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชาวบ้านต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน อีกกรณีหนึ่งที่ทำให้ระบบความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับรัฐดูห่างเหินและไม่มีความไว้วางใจกันในช่วงการเกิดขึ้นของขบวนการคอมมิวนิสต์ เนื่องจากชาวบ้านบางคน

เจอกับเหตุการณ์ความรุนแรงของเจ้าหน้าที่รัฐได้กระทำการปราบปรามชาวบ้านหรือญาติพี่น้องของตนทำให้เกิดความเกลียดชังต่อเจ้าหน้าที่รัฐ จนบางเหตุจูงใจให้ชาวบ้านในพื้นที่หลายรายเข้าร่วมกับขบวนการคอมมิวนิสต์ในขณะนั้น

ระบบความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับคอมมิวนิสต์ ส่วนใหญ่มีระบบความสัมพันธ์ที่ดีและเป็นมิตรต่อกันหากเปรียบเทียบกับความสัมพันธ์กับรัฐ เนื่องจากชาวบ้านในชุมชนตะพานที่ไม่ได้เข้าร่วมกับฝ่ายใด แต่มีญาติพี่น้องหลายคนที่เป็นสหายเข้าร่วมกับขบวนการคอมมิวนิสต์ และได้รับความช่วยเหลือจากคอมมิวนิสต์ จึงให้การช่วยเหลือทำหน้าที่เป็นผู้ที่คอยส่งข่าวให้กับกลุ่มคอมมิวนิสต์เกี่ยวกับข้อมูลและความเคลื่อนไหวของเจ้าหน้าที่รัฐ และคอยอำนวยความสะดวกให้กับกลุ่มคอมมิวนิสต์ที่ลงมาขออาหาร และส่วนใหญ่คอมมิวนิสต์มักไม่ทำร้ายชาวบ้านในพื้นที่ ซึ่งสวนทางกับการกระทำของรัฐที่ใช้ความรุนแรงในการกวาดล้างคอมมิวนิสต์และชาวบ้านที่เป็นสายให้กับคอมมิวนิสต์ด้วย ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับคอมมิวนิสต์จึงความสัมพันธ์แบบพึ่งพากันมากกว่า

ระบบความสัมพันธ์ระหว่างคอมมิวนิสต์กับรัฐ แน่นนอนว่าความสัมพันธ์ในขณะนั้นเป็นแบบคู่ขัดแย้งตรงข้ามกัน ประกอบกับนโยบายการปราบปรามคอมมิวนิสต์เป็นไปอย่างเข้มข้น และมีลักษณะกวาดล้างถึงขั้นทำร้ายชีวิตกัน ส่งผลต่อการเข้าถึงและการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าต้นน้ำของชาวบ้านในชุมชนตะพานเป็นอย่างมาก

ระบบความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านด้วยกันเอง จากยุคแรกที่อาศัยการแลกเปลี่ยนแรงงานและช่วยเหลือกันเป็นหลัก แต่เมื่อเข้าสู่ยุคนี้ แรงงานที่ใช้ในระบบการเกษตรกลับต้องอาศัยระบบตลาดหรือเงินตราเข้ามาแทน จากเดิมมีลักษณะการออกปากกลายเป็นการออกปากจ้างเพิ่มขึ้น อีกทั้งงานบางอย่างที่เคยอาศัยแรงงานคน กลับไม่มีความจำเป็นชาวบ้านหันมาใช้เทคโนโลยีหรือเครื่องมือต่าง ๆ แทน และเมื่อมีระบบการจัดการด้านการเกษตรของรัฐเข้ามาให้การช่วยเหลือในการประกอบอาชีพมากขึ้น ทำให้เกษตรกรสามารถสร้างรายได้จากการทำการเกษตรมากขึ้นก็จริง แต่ในทางกลับกัน สินค้าอื่นคนในชุมชนก็ต้องหาซื้อจากภายนอกมากขึ้นเช่นกันเนื่องจากไม่สามารถผลิตได้เอง เมื่อมีการเข้ามาของระบบตลาดแบบใหม่ การซื้อขายก็เพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะการเข้ามาของห้างร้านต่าง ๆ มีสินค้าและบริการให้เลือก มีระบบการให้บริการที่ทันสมัยใช้เทคโนโลยีในการสื่อสารและโฆษณา เช่น การโฆษณาผ่านวิทยุ โทรทัศน์ ทำให้คนสามารถเข้าถึงสินค้าได้มากขึ้น จึงทำให้คนในชุมชนมีความต้องการสินค้าต่าง ๆ เพิ่มขึ้น เช่น บ้านไหนที่มีโทรทัศน์ในสมัยนั้นก็ถือว่าเป็นฐานะที่ดี มีความมั่นคงทางด้านการเงิน เป็นต้น

ในยุคนี้มีการขยายตัวของครัวเรือนและต่างพยายามเพิ่มผลผลิตของครอบครัวให้มากขึ้น เมื่อมีการอพยพลงมายู่ด้านล่างภูเขามากขึ้น ภายหลังเหตุการณ์คอมมิวนิสต์ ภายในชุมชนตะพาน เริ่มมีการขยายตัวของครัวเรือนให้ใหญ่ขึ้น แต่ยังคงมีความเป็นครอบครัวขยาย ญาติพี่น้องต่าง

สร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัยอยู่ในรั้วเดียวกัน ภายหลังที่ชุมชนเริ่มเข้าสู่ภาวะปกติ ผู้คนในชุมชนต่างมีเวลาในการประกอบอาชีพมากขึ้น ทำให้แต่ละครอบครัวเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรเพื่อสมาชิกในครัวเรือน รวมทั้งเพื่อขายเป็นรายได้แก่สมาชิกในครัวเรือนด้วย

ในขณะเดียวกันคนในชุมชนตะพานเริ่มมีความต้องการพัฒนาคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น โดยให้ความสำคัญต่อการศึกษาของบุตรหลาน เมื่อแต่ละครอบครัวมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ยางพาราขายได้ในราคาดี คนในชุมชนตะพานก็มีแนวคิดเช่นเดียวกับคนในชุมชนอื่น ๆ ในยุคนั้น เมื่อมีการศึกษาเข้ามา และเทคโนโลยีเข้ามาก็มีแนวคิดให้ลูกหลานได้เรียนสูง ๆ มีการศึกษาระดับที่สูงขึ้น เช่น ปริญญาตรี หลายครอบครัวจึงได้ส่งบุตรหลานของตนเองเข้ามาศึกษาต่อระดับปริญญาตรีในกรุงเทพมหานคร เช่น การเข้าเรียนที่มหาวิทยาลัยรามคำแหง หรือการสอบเข้าเรียนด้านต่าง ๆ ในมหาวิทยาลัยปิด เช่น มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ โดยมีแนวความคิดว่า การที่ครอบครัวสามารถส่งให้ลูกเรียนสูง ๆ เป็นความภาคภูมิใจของครอบครัวและเป็นการบอกให้ครอบครัวอื่น ๆ ได้รู้ว่าครอบครัวของตนเองนั้นสามารถหาเงินเพื่อส่งลูกให้เรียนจบระดับสูงได้ เมื่อลูกจบมาแล้วก็สามารถสอบเข้ารับราชการเป็นเจ้าคนนายคน สร้างความภาคภูมิใจแก่พ่อแม่ อีกทั้งเป็นการสร้างเกราะในการป้องกันตนเองของแต่ละครอบครัวในการดูแลสมาชิกของครอบครัวไม่ให้ถูกกดขี่เช่นเดียวกับช่วงที่เกิดเหตุการณ์คอมมิวนิสต์

ระบบคุณค่าในยุคสวนยาง

ระบบคุณค่าแบบเดิมของชุมชนที่อยู่บนพื้นฐานความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่า จนกลายเป็นระบบความเชื่อและพิธีกรรมของคนในยุคก่อนนั้น เมื่อเข้าสู่ยุคนี้นั้นระบบคุณค่าเดิมเริ่มลดบทบาทลงไป เพราะการเข้าไปใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าต้นน้ำโดยตรงลดน้อยลง อันมีเหตุปัจจัยจากเหตุการณ์ต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาแล้ว ส่งผลให้พิธีกรรมบางอย่างทำได้น้อยครั้ง เช่น การบุกเบิกแผ้วถางป่าต้องทำพิธีขอขมาเจ้าที่เจ้าทางก่อนและตั้งของบูชาก่อน เมื่อเกิดข้อจำกัดในการบุกเบิกพื้นที่ป่าเพิ่มเติม ไม่สามารถกระทำพิธีกรรมเหล่านี้จึงปฏิบัติได้น้อยลง แต่ความเชื่อดั้งเดิมยังคงมีอยู่โดยเฉพาะในกลุ่มผู้สูงวัยและวัยกลางคนจะยังคงความเชื่อไว้เช่นเดิม มีเพียงกลุ่มคนวัยหนุ่มสาวที่ได้รับข้อมูลข่าวสารจากภายนอก และได้เล่าเรียนในระดับที่สูงขึ้น ความเชื่อและพิธีกรรมดั้งเดิมจึงปฏิบัติลดน้อยลงไป

3.3.3 การเข้าถึงและการใช้ทรัพยากรป่าต้นน้ำยุค “สวนยาง”

การเข้าถึงและการใช้ทรัพยากรป่าต้นน้ำตะพานในยุคนี้มีข้อจำกัดเพิ่มมากขึ้น ซึ่งเกิดจากปัจจัยหลายประการดังที่กล่าวไปแล้วนั้น คือ การเข้ามาของอำนาจรัฐในการควบคุมและจัดการทรัพยากร โดยเฉพาะการใช้กฎหมายควบคุมจำกัดการบุกรุกพื้นที่ป่าและล่าสัตว์ ทั้งการประกาศให้เป็นป่าสงวนแห่งชาติ อุทยานแห่งชาติ และการให้สัมปทานป่า ทำให้ชาวบ้านในตะพานและพื้นที่

ใกล้เคียงไม่สามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ทั้งจากการใช้ไม้ หาชของป่า และล่าสัตว์ได้ดังนี้ รวมถึงการขยายพื้นที่เกษตรให้มากขึ้นตามจำนวนประชากรภายในครอบครัวที่เพิ่มขึ้น

หลังจากการประกาศจัดตั้งอุทยานแห่งชาติเขาปู่เขาเย่า ทำให้การบุกรุกแผ้วถางป่า ทำไม้ หาชของป่า และล่าสัตว์เพิ่มมากขึ้น ทั้งนี้ศักยภาพและความพร้อมของรัฐมีไม่เพียงพอ ไม่สามารถดูแลและจัดการได้อย่างทั่วถึง รวมทั้งชาวบ้านยังไม่เข้าใจข้อกำหนดของอุทยานแห่งชาติ ประกอบกับเหตุการณ์คอมมิวนิสต์มีส่วนให้ชาวบ้านยังไม่ไว้วางใจต่อเจ้าหน้าที่รัฐ จึงเกิดความขัดแย้งกับเจ้าหน้าที่อุทยานอยู่บ่อยครั้ง ชาวบ้านในเขตอุทยานจำนวนมากที่มีที่ทำกินมาก่อนการประกาศเป็นอุทยานแห่งชาติ ทำให้เกิดปัญหาการทับซ้อนของที่ดินทำกินในเขตอุทยานแห่งชาติ ชาวบ้านที่เป็นเจ้าของสวนเดิม ซึ่งอยู่ในเขตอุทยานจึงยังคงทำสวนสมรมแบบเดิม และอาศัยผลผลิตจากสวนนั้นในการเลี้ยงชีพ ไม่มีเอกสารสิทธิ์ และไม่สามารถปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตไปเป็นสวนยางพาราที่ให้ราคาดีกว่าการทำสวนผลไม้หรือสวนสมรมในยุคนี้ แต่มีชาวบ้านบางรายที่ลักลอกทำสวนยางพาราในสวนเดิมที่อยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติ แต่มีข้อจำกัดในการเข้าถึงกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง เนื่องจากตามข้อตกลงระหว่างกรมป่าไม้กับกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง พื้นที่สวนยางไหนที่อยู่ในเขตป่าสงวนและป่าอนุรักษ์จะไม่ได้รับทุนสนับสนุนจากกองทุน

โดยเฉพาะในปี พ.ศ. 2540 ทางราชการเริ่มเข้มงวดในการให้ทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง โดยกำหนดให้การขอทุนสนับสนุนนั้นต้องให้เจ้าหน้าที่ป่าไม้ตรวจสอบก่อนว่าอยู่ในเขตป่าสงวนหรืออุทยานแห่งชาติหรือไม่ หากที่ดินของชาวบ้านไม่อยู่ในเขตดังกล่าวจึงขอทุนได้ จึงยังเป็นข้อจำกัดสำคัญในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ที่ดินในสวนเดิม หรือพื้นที่ที่ชาวบ้านเคยใช้ประโยชน์และบุกเบิกมาก่อน ยิ่งสร้างความไม่พอใจต่อผลกระทบที่เกิดขึ้น เพราะพื้นที่สวนยางบางแปลงต้นยางหมดน้ำยางมีอายุมากกว่า 25 ปีไม่สามารถริดได้อีก แต่มีข้อจำกัดห้ามโค่นไม้ยางพารา บางรายต้องการโค่นไม้ยางในสวนสมรมเพื่อปลูกใหม่แม้จะไม่ได้รับทุนสนับสนุน แต่จำเป็นต้องดำเนินการเพราะเป็นรายได้หลักของครอบครัว เมื่อลงมือโค่นไปแล้ว กลับถูกจับกุมดำเนินคดี ทำให้ชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบได้ร่วมกันชุมนุมเรียกร้องต่อหน่วยงานในระดับต่าง ๆ หลายครั้ง โดยที่ชาวบ้านเห็นว่าตนทำมาหากินอยู่ในที่ดินที่ถือครองปลูกยางพารามาเป็นเวลานาน เมื่อโค่นยางเพื่อปลูกใหม่ในที่ดินของตนเองกลับถูกเจ้าหน้าที่จับกุม จึงรู้สึกไม่ได้รับความเป็นธรรม จึงเรียกร้องให้เจ้าหน้าที่รังวัดแนวเขตอุทยานแห่งชาติใหม่ การเรียกร้องดังกล่าวมีอย่างต่อเนื่องและเริ่มหนักแน่นขึ้น จนนำไปสู่การรวมกลุ่มเพื่อเรียกร้องและต่อรองกับเจ้าหน้าที่รัฐในหลายรูปแบบจนถึงในยุคปัจจุบัน

การเข้าถึงทรัพยากรป่าต้นน้ำของกลุ่มคอมมิวนิสต์ถือเป็นลักษณะพิเศษอีกอย่างหนึ่งที่เกิดขึ้นในยุคนี้ กล่าวคือ การเกิดความขัดแย้งทางการเมืองที่เกิดขึ้นนี้ได้ผลักดันคอมมิวนิสต์ให้เข้าไปอาศัยอยู่ในพื้นที่ป่าต้นน้ำ การใช้ประโยชน์ในทรัพยากรของกลุ่มคอมมิวนิสต์ที่ตะพานจึงอาศัยความสมบูรณ์ของพื้นที่ป่าในการดำรงชีวิต โดยเฉพาะพืชผักและสัตว์ป่า รวมถึงการบุกเบิกที่ดินซึ่งเป็นพื้นที่

ราบในพื้นที่ป่าต้นน้ำเพื่อทำนา อีกทั้งขบวนการคอมมิวนิสต์ยังสร้างระบบขัดเกลาอุดมการณ์ทางความคิดที่ส่งผลมาถึงการรวมกลุ่มเพื่อสร้างพลังต่อรองในการเข้าถึงทรัพยากรป่าต้นน้ำในปัจจุบันด้วย

3.3.4 ระบบการจัดการทรัพยากรยุคสวนยาง

ระบบการจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำของตำบลตะพานในยุคสวนยางได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก จากเดิมในยุคแรกชาวบ้านมีสิทธิการใช้ทรัพยากรได้อย่างเสรี เป็นประวัติศาสตร์การปรับตัวของชุมชนกับระบบนิเวศ โดยใช้ระบบคิด วิธีการจัดการของชาวบ้านด้วยตนเอง โดยอาศัยแรงเกาะเกี่ยวและความสัมพันธ์ของความเป็นเครือญาติ และได้สร้างกฎกติกา วิธีการตัดสินใจตามจารีตประเพณีขึ้นในชุมชน ภายใต้สภาพระบบนิเวศทรัพยากรดินน้ำป่าที่ยังอุดมสมบูรณ์ และจำนวนประชากรไม่มากนัก แต่ในยุคนี้มีหลายเหตุและปัจจัยที่ทำให้ระบบการจัดการทรัพยากรแบบเดิมเปลี่ยนแปลงไป เริ่มจากการแทรกแซงของอำนาจรัฐ โดยเฉพาะการที่รัฐได้เข้าไปควบคุมและจัดการทรัพยากรในรูปแบบของการให้สัมปทาน การประกาศเป็นเขตป่าสงวนและเขตอุทยานแห่งชาติ นำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชาวบ้านจนถึงปัจจุบัน ในขณะเดียวกันทำให้เกิดปัญหาการลักลอบตัดไม้และบุกรุกพื้นที่อย่างกว้างขวางในหลายพื้นที่ โดยเฉพาะในพื้นที่ตำบลตะพานเท่านั้น ทั้งจากคนในชุมชนและภายนอกชุมชน ก่อนที่รัฐจะขยายอำนาจเข้าควบคุมป่า ชุมชนมีอำนาจในการควบคุมและจัดการป่ามาก่อน มีการใช้และดูแลรักษา เพื่อให้เกิดการใช้ป่าอย่างมีดุลยภาพ และมีความเป็นธรรมแก่สมาชิก แต่เมื่อรัฐได้ประกาศใช้กฎหมายควบคุมป่า นับเป็นการปฏิเสธอำนาจควบคุมและจัดการป่าของชุมชน ในขณะที่พื้นที่ป่ามีอาณาบริเวณกว้างขวางเกินกว่าที่รัฐจะดูแลได้ทั่วถึง ทำให้ป่าถูกทำลายมากขึ้น ชาวบ้านจึงมักถูกมองว่าเป็นผู้ทำลายป่าฝ่ายเดียว ทั้งที่สาเหตุหนึ่งมาจากนโยบายของรัฐ โดยขาดความเข้าใจพื้นฐานทางประวัติศาสตร์ของชุมชน

นอกจากนี้เมื่อระบบตลาดเข้ามามีอิทธิพลในชุมชน ทั้งในรูปการส่งเสริมให้ทำเกษตรเชิงเดี่ยว เน้นการปลูกพืชชนิดเดียวในที่ดินเดียวกัน หรือส่งเสริมให้ปลูกยางพารา ทำให้ชุมชนตะพานต้องพึ่งพิงระบบตลาดและแหล่งทุนต่าง ๆ มากขึ้น อีกทั้งรัฐได้ให้ความสำคัญในการจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำตามหลักกฎหมายขึ้นในชุมชน ยิ่งก่อให้เกิดความขัดแย้งขึ้นในลักษณะการแย่งชิงและเข้าถึงทรัพยากร รวมถึงกลุ่มคนภายนอกเริ่มเข้ามาอ้างสิทธิในการเข้าถึงโดยอ้างสิทธิตามกฎหมาย และมักเลือกใช้แนวทางตัดสินใจปัญหาโดยการร้องเรียนทางกฎหมาย และใช้อำนาจผ่านระบบทุนหรือระบบตลาดเข้ามาใช้ในการเข้าถึงและจัดการทรัพยากรแทน จึงมีการเปลี่ยนแปลงกรรมสิทธิ์ในที่ดินบางส่วนเป็นของนายทุนหรือคนนอก

ลักษณะของสิทธิในการจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำในยุคนี้ ประกอบด้วย เอกสารสิทธิ์ในที่ดินทำกินตามกฎหมาย ชาวบ้านที่มีเอกสารสามารถทำการเกษตรและใช้ประโยชน์ได้อย่างเสรี ซึ่งมีทั้งโฉนด น.ส.3 สปก. สค.-1 อีกลักษณะหนึ่ง คือ ที่ดินที่ชาวบ้านครอบครองแต่ไม่มีเอกสารสิทธิ์

ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ที่อยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติและอุทยานแห่งชาติเขาปู่เขาเยา ชาวบ้านสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้ในระดับหนึ่ง คือ สามารถจัดการผลผลิตจากพืชผลในสวนได้ แต่ไม่สามารถโค่นต้นไม้เดิมออกไปได้ และไม่สามารถซื้อขายเปลี่ยนมือให้กับบุคคลอื่น ๆ ได้ และสิทธิในการจัดการทรัพยากรของรัฐในฐานะที่รัฐจัดการโดยใช้กฎหมายควบคุมในรูปแบบของการประกาศเป็นเขตอุทยานแห่งชาติเขาปู่เขาเยา

ทั้งนี้ภาครัฐเองรับรู้ถึงปัญหาความขัดแย้งในที่ดินทำกินของชาวบ้านที่ถูกประกาศทับซ้อนกับอุทยานแห่งชาติมาโดยตลอด โดยพยายามเสนอทางออกเพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าว อย่างกรณีในปีพ.ศ. 2540 รัฐบาลภายใต้การนำของนายชวน หลีกภัย ได้มีมติคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 30 มิถุนายน 2541 เรื่องการแก้ไขปัญหาที่ดินในพื้นที่ป่าไม้ แต่ไม่สามารถนำมาแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ เพราะประชาชนในพื้นที่ยังคงคัดค้านนโยบายดังกล่าว เนื่องด้วยมองว่าไม่ได้ส่งเสริมให้มีการแก้ไขปัญหาดินอย่างมีส่วนร่วมจากประชาชนอย่างแท้จริง เพราะเจ้าหน้าที่ยังมุ่งปฏิบัติตามข้อบังคับที่ระบุไว้ โดยเฉพาะกรณีการโค่นล้มยางและปลูกยางใหม่ทดแทน ยังไม่สามารถกระทำได้ ทำให้ชาวบ้านบางรายจำทนกริดยางเดิมที่หมดสภาพ และชาวบ้านบางส่วนก็ละทิ้งสวนยางออกไปทำงานภายนอก เพราะเกรงกลัวกฎหมาย ความขัดแย้งกลับทวีความรุนแรงเพิ่มขึ้น ทำให้ชาวบ้านได้รับความเดือดร้อนจากปัญหาดังกล่าว จึงเป็นจุดเริ่มต้นให้รวมตัวกันจัดตั้งเป็นองค์กรภาคประชาชนในชุมชนต่าง ๆ ทั่วพื้นที่แถบเทือกเขาบรรทัดทั้งฝั่งจังหวัดพัทลุง ตรัง และนครศรีธรรมราช

เหตุผลในการรวมตัวกันขององค์กรชุมชน คือ เพื่อแก้ไขปัญหาคความขัดแย้งด้านที่ดิน และต่อต้านการจับกุมและทำลายร่องรอยทรัพย์สินจากเจ้าหน้าที่ป่าไม้ ตลอดจนเรียกร้องความเป็นธรรมและคัดค้านการดำเนินนโยบายแก้ไขปัญหาด้านที่ดินในเขตป่าของรัฐ การรวมตัวกันของเครือข่ายองค์กรภาคประชาชน ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนรับรู้ถึงสภาพปัญหาในแต่ละพื้นที่ ร่วมกันปรึกษาหารือ และเพื่อสร้างอำนาจในการต่อรองและต่อสู้กับอำนาจรัฐ รวมทั้งแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น การจัดทำกฎกติกาในการบริหารทรัพยากรและการอยู่ร่วมกันในชุมชน การจัดตั้งเป็นกลุ่มรักษ่าป่าต้นน้ำในพื้นที่ต่าง ๆ อย่างเช่น ในตำบลตะพาน มีการจัดตั้งกลุ่มรักษ่าป่าต้นน้ำตะพานขึ้นมา ซึ่งกลุ่มแกนนำ คือ บุคคลที่ได้รับผลกระทบจากปัญหาดังกล่าว และเคยมีส่วนร่วมในประสบการณ์เป็นสมาชิกของขบวนการคอมมิวนิสต์มาก่อน ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีวิธีคิดแบบก้าวหน้าและมีภาวะในการเป็นผู้นำ การจัดตั้งกลุ่มรักษ่าป่าต้นน้ำในชุมชนต่าง ๆ ได้จัดกิจกรรมตามลักษณะภูมิปัญญาในแต่ละพื้นที่ และพยายามเสนอแนวทางแก้ไขปัญหาและบริหารจัดการที่ดินในรูปแบบต่าง ๆ โดยให้ยึดหลักสิทธิชุมชนในการบริหารจัดการตนเอง แต่ก็ไม่ได้รับการยอมรับและให้ความสำคัญจากภาครัฐ ในทากลับกันภาครัฐก็มุ่งแต่ใช้หลักวิชาการและข้อกฎหมายในการแก้ไขปัญหาดิน ซึ่งขาดการมีส่วนร่วมและไม่เป็นธรรมแก่ประชาชน

ภายหลังเครือข่ายชุมชนรักษ์เทือกเขาบรรทัดจึงได้ก่อตั้งอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ 14 พฤษภาคม 2543 โดยมีเป้าหมายเพื่อสร้างอธิปไตยชุมชน ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้ (เอกสารอัดสำเนา, การจัดเวทีชุมชนครั้งที่ 1 ชุมชนตะพาน, 7 ธันวาคม 2561)

1) สามารถพิทักษ์พื้นที่ชุมชน สิทธิในที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัยของสมาชิก ซึ่งเป็นเกษตรกรรายย่อย ตามเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญ

2) สามารถพิทักษ์สิทธิของเกษตรกร เช่น สิทธิในกองทุนต่าง ๆ สิทธิการได้รับการประกันราคาพืชผลต่าง ๆ ตามเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญ

3) สามารถพิทักษ์สิทธิชุมชนในการฟื้นฟูและพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่น ประเพณี ศิลปวัฒนธรรมที่ดั้งเดิม รวมทั้งการจัดการและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างสมดุลและยั่งยืน ตามเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญ

4) มีอธิปไตยทางอาหาร เพื่อพิทักษ์ศักดิ์ศรีและคุณค่าของความเป็นมนุษย์ ตลอดจนสามารถเลี้ยงชุมชนและสังคม

5) ร่วมกำหนดนโยบาย แผนพัฒนา โครงการพัฒนาของภาครัฐและกฎหมายต่าง ๆ โดยอยู่บนพื้นฐานการเคารพสิทธิชุมชนตามรัฐธรรมนูญ

6) ร่วมพัฒนาองค์กรภาคประชาชนให้สามารถกำหนดอนาคตตนเอง

ต่อมาใน พ.ศ. 2543 ชาวบ้านที่เข้าร่วมกับเครือข่ายชุมชนรักษ์เทือกเขาบรรทัด ซึ่งแกนนำสำคัญมีชาวบ้านจากตะพานร่วมด้วยหลายคน ได้เข้าร่วมเคลื่อนไหวและชุมนุมกับชาวบ้านในหลายพื้นที่ เพื่อเรียกร้องให้รัฐบาลนายชวน หลีกภัยได้ลงมาแก้ไขปัญหาความขัดแย้งที่มีอยู่อย่างยาวนาน ทางรัฐบาลจึงได้แต่งตั้งคณะกรรมการขึ้นมา เพื่อเดินแนวเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์กับพื้นที่ทำกินของชาวบ้าน รวมทั้งได้ทำข้อตกลงและลงนามร่วมกัน แต่ดำเนินงานก็ไม่ได้เป็นผลมากนัก หลังจากนั้นปีต่อมา ตัวแทนของเครือข่ายได้เข้าร่วมเคลื่อนไหวเรียกร้องร่วมกับสมัชชาคนจน จนกระทั่งในวันที่ 3 เมษายน 2544 รัฐบาลได้มีมติเห็นชอบผ่อนผันให้ประชาชนสามารถอยู่อาศัยทำกินได้ตามวิถีชีวิตปกติและพัฒนาสาธารณูปโภคในพื้นที่ได้ โดยไม่มีการจับกุมคุกคาม และได้แต่งตั้งกรรมการแก้ไขปัญหาป่าไม้ระดับภาคใต้ เพื่อพิสูจน์สิทธิการครอบครองที่ดิน โดยมีตัวแทนจากเครือข่ายเข้าร่วมเป็นกรรมการด้วย กระทั่งในปี พ.ศ. 2545 มีการปฏิรูประบบราชการใหม่ ทำให้คณะกรรมการชุดดังกล่าวและข้อตกลงในการแก้ไขปัญหาที่ดินได้ถูกยกเลิกไปด้วย

ในระหว่างปี พ.ศ. 2546-2548 เจ้าหน้าที่ป่าไม้ได้เริ่มเดินแนวเขตป่าอนุรักษ์ โดยมีการปักแนวเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์รุกล้ำเข้าไปในพื้นที่ทำกินของชาวบ้าน รวมถึงการข่มขู่คุกคามและจับกุมประชาชนในพื้นที่ ทำให้เกิดความเดือดร้อนขึ้นมาอีกครั้ง จึงเกิดการชุมนุมเรียกร้องและผลักดันพระราชบัญญัติป่าชุมชนฉบับประชาชน ซึ่งผลของการผลักดัน พรบ.ป่าชุมชนใช้เวลายาวนานจนได้ประกาศใช้ในยุคปัจจุบัน

จะเห็นได้ว่าลักษณะการเคลื่อนไหวของชาวบ้านในแถบพื้นที่เขาบรรทัดดังกล่าวในยุคนี้ มีรูปแบบการจัดการทรัพยากรชุมชนในเชิงนิเวศวิทยาการเมือง ซึ่งมีความสัมพันธ์ที่ขัดแย้งเกี่ยวกับอำนาจ สิทธิในการเข้าถึงทรัพยากร และกระบวนการเคลื่อนไหวของชาวบ้านผู้ที่ได้รับผลกระทบจากการประกาศใช้นโยบายของรัฐ จนทำให้เกิดพลวัตและปฏิบัติการต่าง ๆ ในชุมชนที่ได้รับผลกระทบรูปแบบเดียวกันและทำให้เกิดมุมมองของชุมชนในการสร้างกฎเกณฑ์ขึ้นมาใช้เพื่อจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำ ซึ่งนับเป็นปฏิริยาตอบโต้และต่อรองกับพลังอำนาจต่าง ๆ และพยายามนำเสนอทางเลือกในการแก้ไขปัญหา โดยเน้นลักษณะการจัดการเชิงซ้อนและสิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากร เพื่อเปิดพื้นที่ให้คนในท้องถิ่นได้มีส่วนร่วมอย่างจริงจังในการจัดการทรัพยากรส่วนรวม คนในชุมชนตะพานและชุมชนในเขตเทือกเขาบรรทัดได้พยายามสร้างกระบวนการต่อรองในการเข้าถึงการใช้ประโยชน์ที่ดินซึ่งมีการทับซ้อนกันในหลายระดับ โดยในกระบวนการต่อรองนั้นก็ได้สร้างข้อเสนอที่สัมพันธ์อยู่กับกฎหมายที่มีอยู่ จนสามารถพัฒนากระบวนการเคลื่อนไหวร่วมกับเครือข่ายอื่น ๆ ในระดับประเทศ ที่ไม่ได้คาดหวังเฉพาะการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งในที่ดินทำกินเพียงอย่างเดียว แต่ถูกพัฒนาเครือข่ายไปสู่การแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ในสังคม ด้วยยุทธวิธีที่หลากหลายและซับซ้อนมากยิ่งขึ้น ซึ่งจะปรากฏในยุคที่ 3 จนถึงปัจจุบัน

3.4 ยุคที่ 3 การใช้ทรัพยากรป่าต้นน้ำในยุค “การผลิตแบบหลากหลาย” ทศวรรษ 2550

ในยุคนี้ลักษณะการใช้ทรัพยากรป่าต้นน้ำได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม อันเนื่องจากปัญหาและข้อจำกัดในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าต้นน้ำของชาวบ้าน โดยเฉพาะปัญหาความขัดแย้งด้านที่ดินยังไม่ได้รับการแก้ไข ส่งผลให้ชาวบ้านพยายามปรับตัวด้วยวิธีการต่าง ๆ โดยอาศัยปัจจัยทั้งภายในและภายนอกมาเรียนรู้และปรับใช้ทำให้เกิดการผลิตแบบหลากหลายเพิ่มมากขึ้น เพื่อความอยู่ในสถานการณ์ปัจจุบัน

3.4.1 ปัจจัยของความเปลี่ยนแปลง

ปัจจัยประการแรก ปัญหาความขัดแย้งในที่ดินทำกินอันเนื่องมาจากการประกาศนโยบายและใช้กฎหมายจัดการป่าของรัฐ ทำให้ชาวบ้านมีความรู้สึกไม่มั่นคงในที่ดินทำกินและส่งต่อให้กับลูกหลาน ปัญหาดังกล่าวยังไม่ได้รับการแก้ไขและเป็นปัญหาสืบเนื่องมาจากยุคที่ 2 จึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการพัฒนากลุ่มเครือข่าย และกิจกรรมต่าง ๆ ที่หลากหลายเพิ่มขึ้นมาในยุคนี้

จากการผลักดันพระราชบัญญัติป่าชุมชนฉบับประชาชนของเครือข่ายรักษ์ป่าต้นน้ำเขาบรรทัดที่มีส่วนร่วมในการผลักดันดังกล่าว ซึ่งยังไม่ได้มีการประกาศใช้รวมถึงปัญหาในที่ดินก็ยังไม่ได้มีการแก้ไข อีกทั้งเจ้าหน้าที่ยังเข้ามาคุกคามและทำลายทรัพย์สินในพื้นที่ทำกินของชาวบ้านเพิ่ม

มากขึ้น รวมถึงเข้าจับกุมทำให้ชาวบ้านไม่สามารถทำกินในที่ดินของตนได้อย่างปกติ ประกอบกับมีกลุ่มผลประโยชน์ท้องถิ่นเกิดขึ้นในชุมชนอีกมากมาย ในยุคนี้ชาวบ้านจึงต้องรับศึกหลายทาง และจำนวนชาวบ้านที่เดือดร้อนเพิ่มมากขึ้น จึงเข้าร่วมเป็นสมาชิกกับเครือข่ายชุมชนรักษ์เทือกเขาบรรทัด ในปี 2550 ตัวแทนเครือข่ายได้เสนอข้อตกลงให้ชะลอการจับกุมและทำลายทรัพย์สินของชาวบ้าน รวมถึงการดำเนินคดีไปจนกว่าจะมีข้อตกลงร่วมกันที่ชัดเจนและมีการปฏิบัติการกำหนดขอบเขตพื้นที่ทำกินและที่อยู่อาศัยและพัฒนาสาธารณูปโภคได้ และหากเจ้าหน้าที่ไม่ปฏิบัติตามข้อตกลงจะต้องลงโทษทางวินัย

ในขณะเดียวกันเครือข่ายปฏิรูปที่ดินแห่งประเทศไทยได้ก่อตั้งขึ้น โดยการรวมตัวกันของกลุ่มเกษตรกร คนจนไร้ที่ดินทั้งที่อยู่ในชนบทและเมือง ในทั่วทุกภาคมีเป้าหมายเพื่อเปลี่ยนโครงสร้างการถือครองที่ดินให้มีความเป็นธรรมและยั่งยืน ทางเครือข่ายรักษ์เขาบรรทัดจึงได้เข้าร่วมกับเครือข่ายปฏิรูปที่ดินแห่งประเทศไทย เพื่อเสนอแนวทางแก้ไขปัญหาที่ดินในรูปแบบของโฉนดชุมชนเพื่อเป็นการยืนยันว่าคนสามารถอยู่ร่วมกับป่าและมีกติกาของชุมชนสอดคล้องตามรัฐธรรมนูญ รัฐบาลภายใต้การนำของนายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ ได้ทำนโยบายเรื่องโฉนดชุมชน เพื่อแก้ปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2553 ทำให้องค์กรชุมชนทั่วประเทศเข้าร่วมโครงการแก้ไขปัญหาที่ดินดังกล่าว แต่สำหรับเครือข่ายรักษ์เทือกเขาบรรทัดมีความคิดเห็นที่แตกต่างกับกลุ่มหนึ่งเห็นด้วยกับนโยบายการออกโฉนดชุมชน แต่อีกกลุ่มมองว่าสิทธิในที่ดินทำกินควรจะเป็นสิทธิของปัจเจกชน แต่อยู่ภายใต้กติกาที่ชุมชนกำหนดมาร่วมกัน กลุ่มนี้จึงไม่เข้าร่วมโครงการโฉนดชุมชน ส่วนสมาชิกส่วนหนึ่งที่เห็นด้วยได้แยกออกมาจัดตั้งเป็นเครือข่ายปฏิรูปที่ดินเทือกเขาบรรทัด

สำหรับแกนนำในชุมชนตะแวนที่เคลื่อนไหวในเครือข่ายรักษ์เทือกเขาบรรทัดไม่ได้เข้าร่วมโครงการโฉนดชุมชน เพราะเหตุผลดังที่ได้กล่าวไปแล้ว และมุ่งให้ความสำคัญกับสิทธิชุมชนในการแก้ไขปัญหาและจัดการทรัพยากรในพื้นที่โดยชุมชน แต่ประชาชนในชุมชนจะต้องมีสิทธิในที่ดินเป็นของตนเองก่อน โดยให้ชุมชนเป็นกลไกขับเคลื่อนกติกาที่จะใช้ร่วมกัน

จากปัจจัยความขัดแย้งด้านที่ดินที่เกิดจากนโยบายรัฐ ส่งผลให้เกิดพัฒนาการการต่อสู้และเรียกร้องของคนในชุมชนตะแวนที่เข้าร่วมกับเครือข่ายรักษ์เขาบรรทัด ทำให้เกิดการใช้และการจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำในยุคนี้ในหลายรูปแบบ ซึ่งจะได้กล่าวในลำดับต่อไป

ปัจจัยที่ 2 การเข้าสู่ระบบตลาดทำให้ราคาผลผลิตทางการเกษตรมีราคาไม่แน่นอน โดยเฉพาะในยุคนี้ยางพารามีราคาตกต่ำ ซึ่งผลผลิตจากยางพาราเป็นแหล่งรายได้หลักของชุมชน ปัจจัยนี้จึงส่งผลให้ชุมชนเริ่มมีการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตจากการปลูกยางพารา เปลี่ยนไปเน้นการสร้างผลผลิตรูปแบบอื่น ๆ อย่างหลากหลายและผสมผสานกัน อย่างเช่น การกลับมาฟื้นสวนเดิม ที่มีความหลากหลายของผลไม้ที่ขึ้นอยู่หลายชนิด ทั้งทุเรียน มังคุด ที่มีราคาผลผลิตค่อนข้างดี ชุมชนตะ

แผนจึงเริ่มให้ความสำคัญกับสวนทุเรียน มีการสร้างองค์ความรู้ โดยอาศัยทรัพยากรป่าต้นน้ำที่มีอยู่ เพื่อสร้างความยั่งยืนและความมั่นคงด้านอาหารให้กับชุมชน

ปัจจัยที่ 3 การศึกษาและการกลับมาของคนรุ่นใหม่ เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการผลิตรายการหลากหลายมากขึ้น โดยอาศัยองค์ความรู้ที่ผสมผสานระหว่างองค์ความรู้ภูมิปัญญาของคนรุ่นเก่ากับความรู้ของคนรุ่นใหม่ที่กำลังคิดกล้าทำและสร้างสรรค์ผลงานในรูปแบบใหม่ได้อย่างน่าสนใจ อาศัยทั้งองค์ความรู้และเครื่องมือสมัยใหม่มาปรับใช้และขับเคลื่อนชุมชน ทั้งการสร้างกลุ่มอาชีพ การแปรรูปผลิตภัณฑ์จากป่าต้นน้ำ การสร้างเครื่องมือในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งด้านที่ดิน อย่างเช่น การสร้างแผนที่ชุมชนโดยใช้เครื่องมือสารสนเทศทางภูมิศาสตร์ คนรุ่นใหม่เหล่านี้เป็นลูกหลานของชาวบ้านในชุมชนตะพานที่ออกไปศึกษาเล่าเรียนในระดับที่สูงขึ้นตามหัวเมืองใหญ่และเมืองหลวง ได้ศึกษาความรู้และประสบการณ์ต่าง ๆ หลายคนก็กลับมาสร้างครอบครัวและอาชีพที่บ้าน เพราะช่วงที่กลับมาอยู่นั้น ราคายางพาราค่อนข้างสูง อีกทั้งการดำรงชีพในเมืองไม่สามารถสร้างความมั่นคงและเติมเต็มส่วนอื่น ๆ เท่ากับการกลับมาอยู่ที่บ้านได้ ประกอบกับการทำงานจ้างในโรงงานหรือบริษัทไม่สามารถสร้างความมั่นคงอย่างยั่งยืนให้กับครอบครัว จึงเป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้คนรุ่นใหม่เหล่านี้กลับมาพัฒนาอาชีพและชุมชนหลายรายด้วยกัน ไม่ใช่แค่ในชุมชนตะพานเท่านั้นยังมีการกลับมาของคนรุ่นใหม่ในพื้นที่อื่น ๆ ของกลุ่มทะเลสาบสงขลาอีกด้วย

3.4.2 บริบทของยุคสมัยกับการใช้ทรัพยากรป่าต้นน้ำ

ยุคสมัยนี้ชาวบ้านมีการใช้ทรัพยากรป่าต้นน้ำภายใต้แรงกดดันของรัฐ โดยชุมชนได้พยายามสร้างพลังอำนาจขึ้นมาเพื่อต่อรองกับแรงกดดันนี้ และในช่วงนี้ชาวบ้านในชุมชนมีลักษณะแบบผสม คือ สวนยาง สวนผลไม้ ปาล์มน้ำมัน สวนสมรม และการผลิตลักษณะอื่น ๆ โดยการรวมตัวกันเพื่อผลิตแบบใหม่ เช่น การสร้างกลุ่มเครื่องแกง การนำทรัพยากรป่าต้นน้ำ “น้ำตาพระศิวะ” มาทำสร้อยคอ กลุ่มผักปลอดสารพิษ กลุ่มทำน้ำพริกใบธมมั้ง คนรุ่นใหม่ทำพืชชาหน้าผักผลไม้ การสร้างตลาดพืชผักปลอดสารพิษของชุมชน รวมทั้งการฟื้นฟูประเพณีพื้นถิ่น เป็นต้น การผลิตและกิจกรรมแบบใหม่นี้เน้นเป็นการสร้างตัวตนของชุมชนในการอยู่ร่วมกับป่าที่เห็นได้ว่าเป็นการต่อรองเพื่อสร้างความมั่นคงในที่ดินทำกิน ในลักษณะที่ว่า “ชาวบ้านสามารถอยู่ร่วมกับป่าได้” โดยในยุคนี้อาจเรียกได้ว่าเป็นยุคแห่งการค้นพบความหวัง หรือการเกิดความตื่นรู้และสร้างความรู้ในแบบฉบับของชาวบ้านในการใช้ทรัพยากรป่าต้นน้ำ

ในด้านการผลิต ชาวบ้านมีความเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับลักษณะการทำมาหากินของชุมชนที่สัมพันธ์กับการใช้ทรัพยากรป่าต้นน้ำโดยการพยายามรื้อฟื้น การทำ “สวนเดิม” การทำการผลิตแบบหลากหลาย การสร้างตลาดชุมชน ชุมชนเริ่มให้ความสนใจเกี่ยวกับการทำการเกษตรที่มีความหลากหลายมากขึ้น เมื่อต้องประสบกับสภาวะความยากแค้นทางเศรษฐกิจและความอุดมสมบูรณ์

ของผืนดินที่หายไปภายหลังการปลูกพืชเชิงเดี่ยว อย่างพารา เพียงพืชชนิดเดียวในบริเวณที่ดิน จึงได้หันกลับมาทำเกษตรและปลูกพืชให้มีความหลากหลายมากขึ้น และเพื่อเป็นการอนุรักษ์และรักษาป่าต้นน้ำที่เป็นพื้นที่ทับซ้อนกับรัฐทำให้ชาวชุมชนตะพาน หาวีและสร้างกลไกในการรักษาป่าและการทำมาหากินที่สามารถพึ่งพาป่าได้เช่นเดียวกับในอดีต นอกจากนั้นได้นำไปสู่แนวความคิดในการสร้างพื้นที่ชุมชนให้เป็นตลาดเพื่อแลกเปลี่ยนสินค้าภายในชุมชนและสร้างเป็นพื้นที่ตลาดเพื่อการท่องเที่ยวชุมชนด้วย เป็นการนำเสนอความเป็นตัวตนหรืออัตลักษณ์ของคนตะพานให้นักท่องเที่ยวในพื้นที่อื่นได้รู้จักและเรียนรู้

3.4.3 การเข้าถึงและการใช้ทรัพยากรป่าต้นน้ำในยุค “การผลิตแบบหลากหลาย”

การเข้าถึงทรัพยากรป่าต้นน้ำโดยใช้กลุ่มและเครือข่าย

กลุ่มและเครือข่ายที่เกิดขึ้นในพื้นที่ป่าต้นน้ำในยุคนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากกระบวนการเรียนรู้ในยุคก่อน โดยเฉพาะกรณีที่เกิดความขัดแย้งในที่ดินทำกินระหว่างรัฐกับชาวบ้าน โดยชาวบ้านที่เคยมีพื้นที่ทำกินในเขตป่าได้ใช้ความรู้สึกร่วมนี้เป็นจุดเริ่มต้นให้ชุมชนรวมตัวกันในลักษณะขององค์กรชุมชน รวมทั้งการเข้าร่วมกันเป็นเครือข่ายเพื่อต่อสู้ เรียกร้อง การเข้าถึงการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าต้นน้ำที่ชาวบ้านเคยใช้ประโยชน์มาแล้วในอดีต โดยเฉพาะการใช้ประโยชน์ในที่ดินชาวบ้านได้เรียนรู้เรื่องการต่อสู้ที่สำคัญในสามลักษณะ คือ ลักษณะที่ 1 การสร้างความรู้แบบฉบับชาวบ้าน เช่น การจัดทำข้อมูลชุมชน การจัดทำหนังสือรับรองสิทธิในที่ดินทำกิน (ในกรณีนี้โครงการวิจัยนี้ได้เข้าไปช่วยสนับสนุนให้ชุมชนได้เรียนรู้เกี่ยวกับความเป็นมาของชุมชนตนเอง ใช้หลักฐานต่าง ๆ ที่มีในชุมชนเพื่อยืนยันว่าพื้นที่ป่าต้นน้ำนั้นได้มีผู้คนตั้งถิ่นฐานอยู่มานานแล้วก่อนที่รัฐจะเข้ามา) ลักษณะที่ 2 คือการที่ชาวบ้านรวมตัวกันเป็นเครือข่าย และลักษณะที่ 3 คือการนำสิ่งที่ชุมชนมีอยู่สร้างสิ่งประดิษฐ์หรือนวัตกรรมใหม่เพื่อให้เข้ากับบริบทปัจจุบัน เช่น การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว การรื้อฟื้นสวนเดิม สร้างมูลค่าจากทรัพยากร (ลูกผีฟ้าย/น้ำตาพระคิเว) โดยสิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงความเคลื่อนไหวเพื่อเข้าถึงสิทธิในพื้นที่ป่าต้นน้ำโดยใช้พลังของกลุ่มและเครือข่าย

กลุ่มรักษ์ป่าต้นน้ำตำบลตะพาน

เป็นการรวมตัวของกลุ่มคนที่ได้รับผลกระทบจากการใช้ประโยชน์จากป่าต้นน้ำ ที่เริ่มต้นจากการที่รัฐใช้มาตรการทางกฎหมายเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ที่ดิน ไม่ว่าจะเป็นพระราชบัญญัติคุ้มครองและสงวนป่า พุทธศักราช 2481 และการตั้งอุทยานแห่งชาติเพื่ออนุรักษ์ป่าไว้แต่ไม่คำนึงถึงวิถีชีวิตและบริบทของชุมชนที่มีมาตั้งแต่สมัยอดีต เกิดเป็นพื้นที่ทับซ้อนของพื้นที่ทำกินของชาวบ้าน ชาวบ้านจึงจัดตั้งองค์กรชุมชนป่าต้นน้ำเพื่อให้เข้าถึงการใช้ประโยชน์ของทรัพยากรป่าต้นน้ำได้อย่างมีพลัง โดยมีลำดับพัฒนาการของกลุ่ม ดังนี้

สถานที่ตั้งขององค์กรชุมชนกลุ่มรักษำป่าต้นน้ำ ตำบลตะพาน

พ.ศ. 2550 ได้จัดตั้งศูนย์ประสานงานองค์กรชุมชน กลุ่มรักษำป่าต้นน้ำตำบลตะพาน ผู้ริเริ่มจัดตั้ง คือ นายสุชาติ นวลคง และนายแผ้ว เขียวดำ มีสมาชิกเริ่มก่อตั้ง 24 คน ซึ่งเป็นชาวบ้าน หมู่ 4 และหมู่ 5 ปัจจุบันศูนย์ประสานงานองค์กรชุมชนรักษำป่าต้นน้ำ ตำบลตะพาน มีกรรมการ 24 คน และมีที่ปรึกษา 4 คน

กลุ่มรักษำป่าต้นน้ำตำบลตะพาน มีเป้าหมายเพื่อให้สมาชิกองค์กรชุมชนสร้างความสัมพันธ์และสามัคคีกันมากขึ้น ส่งเสริมและจัดการระบบสิ่งแวดล้อมธรรมชาติและสุขภาวะของชุมชน ป้องกันการบุกรุกทำลายป่าสมบูรณ์เพิ่ม ลดความขัดแย้งระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐและชุมชน ให้สมาชิกองค์กรชุมชนมีความมั่นคงและหลักประกันทางด้านที่อยู่อาศัยและที่ทำกิน กลุ่มรักษำป่าต้นน้ำตำบลตะพาน มีสมาชิกทั้งหมด 92 ครัวเรือน เกิดจากการรวมตัวของกลุ่มชาวบ้าน จำนวน 3 หมู่บ้านในตำบลตะพาน เพื่อดำเนินกิจกรรมเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าในชุมชนตำบลตะพาน อาทิ กิจกรรมปกป้องต้นน้ำ ป่าไม้ และที่ทำกิน เฝ้าระวังการป้องกันการทุจริตของเจ้าหน้าที่ป่าไม้

นอกจากนี้สมาชิกต้องทำตามกติกา คือ ต้องออมทรัพย์เดือนละ 50 บาท เพื่อลงทุนซื้ออุปกรณ์ จะได้เงินประมาณ 8,090 บาท ต่อเดือน และต้องรักษาป่าไม้ที่ร่วมด้วยช่วยกันปลูก กลุ่มรักษำป่าต้นน้ำตำบลตะพาน มีการบริหารจัดการองค์กรในลักษณะดำเนินการโดยอิสระ ไม่ถูกควบคุมกำกับ หรือแทรกแซงจากหน่วยงานของรัฐในการบริหารจัดการองค์กร โดยกลุ่มอนุรักษ์ป่าต้นน้ำตำบลตะพาน มีกระบวนการดำเนินงานและกระบวนการขับเคลื่อนงานในระดับต่าง ๆ ดังนี้

1) ตั้งคณะกรรมการองค์กรชุมชน

2) การทำข้อมูล จำแนกพื้นที่ กันแนวเขต รับรองข้อมูลเปลี่ยนแปลงและจัดทำแผนที่การใช้ประโยชน์จากทรัพยากร

3) การรับรองข้อมูลการใช้ประโยชน์ที่ดินรายแปลงโดยชุมชนท้องถิ่น ในการพัฒนาข้อมูลพื้นที่ตำบล

4) ขับเคลื่อนนโยบายระดับตำบล การเชื่อมโยงภาคีท้องถิ่น ในการพัฒนาข้อมูลพื้นที่ระดับตำบล

5) การขับเคลื่อนนโยบายระดับจังหวัด ระดับภาค เวทีเรียนรู้กฎหมาย/นโยบายที่ดิน

6) พัฒนารูปแบบการจัดการทรัพยากรคน ดิน น้ำ ป่า

7) การใช้พื้นที่อย่างเป็นรูปธรรม พื้นที่ขยายในการพัฒนาการเรียนรู้ในการทำงาน

8) รมรณรงค์ให้สมาชิกเลิกทำลายป่าต้นน้ำและคอยเฝ้าระวังการทำลายทรัพยากร

ปัจจัยที่ส่งผลต่อการจัดการความรู้ ความร่วมมือของสมาชิกและแกนนำในกิจกรรมการจัดการความรู้ของกลุ่ม ทั้งการจัดเวทีศึกษา จัดประชุม สร้างกิจกรรมและประชาสัมพันธ์กิจกรรมของกลุ่ม ตลอดจนการเคารพและทำตามกติกาของสมาชิกกลุ่มในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน นอกจากนี้หน่วยงานภาครัฐได้เข้ามาให้การสนับสนุน เช่น กระทรวงเกษตรและสหกรณ์เข้ามาให้ความรู้เกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน นอกจากนี้กรมทรัพยากรน้ำ ภาค 8 ก็เข้ามาอบรมเกี่ยวกับเรื่องการจัดการทรัพยากรน้ำ เป็นต้น

กลุ่มรักษ์ป่าต้นน้ำตำบลตะพาน มีเครือข่ายที่กว้างขวาง ได้ดำเนินงานร่วมกับกลุ่มอื่นๆ ที่ดำเนินกิจกรรมในลักษณะเดียวกันทั้งในจังหวัดและนอกจังหวัดมากมาย เช่น 14 องค์กรในจังหวัดพัทลุง 11 องค์กรในจังหวัดตรัง นอกจากนี้ยังดำเนินงานร่วมกับเครือข่ายนักเรียนและประชาชนกลุ่มทะเลสาบสงขลา ในการดำเนินงานกิจกรรมการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ

ผลจากการขับเคลื่อนของกลุ่มรักษ์ป่าต้นน้ำตำบลตะพานก่อให้เกิดการจัดการความรู้ในลักษณะดังนี้

ความรู้ฝังลึก เป็นความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ของสมาชิกกลุ่มในการดำเนินงานด้านการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ และเล็งเห็นความสำคัญของป่าไม้ จึงพยายามถ่ายทอดให้แก่ชาวบ้านในชุมชน ให้หันมาร่วมมือกับทางกลุ่มในการทำกิจกรรมการอนุรักษ์ป่าให้เกิดความยั่งยืน โดยทางกลุ่มมีการจัดการความรู้ให้กลายเป็นแผนการจัดการป่าองค์กรชุมชนรักษ์ป่าต้นน้ำตำบลตะพาน อำเภอศรีบรรพต จังหวัดพัทลุง เพื่อใช้เป็นกฎกติกาในการใช้ทรัพยากรป่าต้นน้ำของคนในชุมชน

ความรู้เผยแพร่ เป็นความรู้ด้านการดำเนินงานของกลุ่มเกี่ยวกับเรื่องการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ เผยแพร่โดยให้การอบรมแก่กลุ่มบุคคล กลุ่มองค์กรอื่น ๆ ทั้งในและนอกพื้นที่ ทั้งนี้ยังมีการร่วมกับเครือข่ายกลุ่มอื่นในพื้นที่ต่าง ๆ เช่น กลุ่มร้อยหวันทันธุ์ป่า กลุ่มรักษ์เพื่อเขาบรรทัด เป็นต้น ซึ่งเป็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันระหว่างสมาชิกต่างกลุ่ม แล้วนำความรู้ที่ได้นั้น มาประยุกต์ใช้กับกลุ่ม

ของตน เป็นที่ศึกษาดูงานของกลุ่มต่าง ๆ ที่สนใจ ในเรื่องของการบริหารจัดการป่าต้นน้ำ โดยกลุ่มอื่น ๆ ที่มาดูงานมีทั้งจากจังหวัดพัทลุง จังหวัดนครศรีธรรมราช และจังหวัดตรัง เป็นต้น สาเหตุที่กลุ่มมีความยั่งยืนเป็นผลมาจากการที่ทางกลุ่มดำเนินงานอนุรักษ์ ทำให้ป่าต้นน้ำในชุมชนยังคงอุดมสมบูรณ์อยู่ ซึ่งส่งผลต่อการดำรงชีวิตของชาวบ้านในชุมชน ทำให้ชาวบ้านเข้ามาให้ความร่วมมือกับทางกลุ่มในการร่วมกันอนุรักษ์ป่าต้นน้ำเพิ่มมากขึ้น นอกจากนี้ทรัพยากรป่าต้นน้ำยังเป็น**ทรัพยากรท่องเที่ยว**ที่สำคัญ เป็นแหล่งศึกษาดูงานของกลุ่มบุคคลที่สนใจ โดยกลุ่มจะให้ผู้ที่สนใจได้เรียนรู้เกี่ยวกับเรื่องสิทธิทำกิน และการอนุรักษ์ธรรมชาติในชุมชนของตนเองอย่างยั่งยืน

เครือข่ายรักษ์เทือกเขาบรรทัด

เครือข่ายนี้จะดูแลเทือกเขาบรรทัดทั้งหมด ทั้งที่อยู่ในจังหวัดนครศรีธรรมราช จังหวัดพัทลุง และจังหวัดตรัง มีการช่วยเหลือดูแลกันเป็นเครือข่าย โดยให้ความช่วยเหลือเรื่องของข้อมูล การดูแลป่าของเทือกเขานครศรีธรรมราช (เขาบรรทัด) ให้อยู่ร่วมกับชุมชนได้อย่างยั่งยืน กลุ่ม**เครือข่ายรักษ์เทือกเขาบรรทัด**” (ครท.) ก่อตั้งเมื่อวันที่ 14 ตุลาคม 2543 ซึ่งประกอบด้วยชุมชนตลอดภูมิภาคเทือกเขาบรรทัดในพื้นที่ 3 จังหวัด คือตรัง พัทลุง และนครศรีธรรมราช เพื่อให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็งและสามารถสร้างอธิปไตยชุมชน กล่าวคือ การกำหนดวิถีของชุมชนด้วยตนเองในทุกด้าน แต่การรวมตัวของสมาชิกเครือข่ายรักษ์เทือกเขาบรรทัดจากอดีตถึงปัจจุบัน ก็ได้มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงตัวเองมาตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา และยกระดับไปสู่การจดทะเบียนเป็นสภาองค์กรตำบลตะพาน เมื่อวันที่ 13 สิงหาคม 2555 สถานที่ตั้ง ตั้งอยู่บ้านเลขที่ 18 ม.5 ตำบลตะพาน อำเภอศรีบรรพต จังหวัดพัทลุง ตามปัจจัยเงื่อนไขที่เอื้ออำนวยของแต่ละระยะ เช่น ระยะแรก ๆ การรวมตัวของสมาชิกองค์กรชุมชนรักษ์ป่าต้นน้ำ ตำบลตะพาน เป็นแค่ลักษณะเวทีผู้เดือดร้อน หลังจากการขับเคลื่อนทำความเข้าใจกับชุมชนในพื้นที่ชุมชนอยู่ระยะหนึ่ง ก็ได้มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้เป็นลักษณะเวทีเครือข่ายในปี พ.ศ. 2550 หลังจากนั้นก็มีปัจจัยที่มีเงื่อนไขหลายด้านโดยมีความพร้อมในการปรับปรุงองค์กรให้มีประสิทธิภาพในการขับเคลื่อนมากยิ่งขึ้น และต่อมาองค์กรก็ได้มีการทบทวนสรุปบทเรียนอีกครั้งเมื่อปี พ.ศ. 2552 จึงได้ร่วมกันกำหนดทิศทางขับเคลื่อนที่ชัดเจนขึ้น เพื่อให้สอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบัน กล่าวคือ ในต้นปี พ.ศ. 2553 ทางเครือข่ายได้กำหนดนโยบายเป้าหมาย แนวทาง ยุทธศาสตร์ การบริหารจัดการภายใน ร่วมกันยกร่างโครงสร้างการบริหารจัดการที่เป็นระบบขึ้น โดยยึดหลักการของระบอบประชาธิปไตยเป็นที่ตั้ง ในด้านเศรษฐกิจมีการจัดระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเองเกิดขึ้น ในด้านสังคมมีระบบการช่วยเหลือซึ่งกันและกันเกิดขึ้น และทั้งในส่วน of สมาชิกมีความชัดเจนขึ้น มีระบบฐานข้อมูลสมาชิกที่สามารถตรวจสอบได้อย่างเป็นรูปธรรม

กลุ่มสมัชชาคนจน

ตัวแทนของกลุ่มเครือข่ายรักษ์เทือกเขาบรรทัดได้เข้าไปมีส่วนร่วมกับกิจกรรมของสมัชชาคนจน ซึ่งเป็น “ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม” ของคนยากจนที่มีบทบาทสำคัญและได้รับ

ความสนใจอย่างมากในรอบทศวรรษที่ผ่านมา ทั้งนี้เนื่องจากมีกิจกรรมการเคลื่อนไหวที่โดดเด่น โดยเฉพาะเรื่องการชุมนุม เดินขบวนเพื่อเรียกร้องกดดันให้รัฐบาลแก้ไขปัญหาความเดือดร้อน หรือที่เรียกกันในเวลาต่อมาว่า “การเมืองบนท้องถนน” จนได้รับการยอมรับ เป็นที่รู้จัก หรือกล่าวถึงอย่างกว้างขวาง ทั้งจากสื่อมวลชนและนักวิชาการ แม้ว่าในระยะหลัง ท่ามกลางบริบททางการเมืองที่เปลี่ยนไป สมัชชาคนจนจะไม่ได้มีบทบาทโดดเด่นในเวทีการเมืองบนท้องถนนมากนักแล้วก็ตาม แต่หากพิจารณาในฐานะองค์กรมวลชนที่มี “ชีวิตทางการเมือง” มากกว่า 10 ปี กล่าวได้ว่า สมัชชาคนจนเป็น “องค์กร” ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่มีอายุยืนยาว มีกิจกรรมอย่างต่อเนื่องมากองค์กรหนึ่ง เมื่อเปรียบเทียบกับองค์กรที่มีลักษณะใกล้เคียงกันที่เกิดขึ้น ในช่วงประวัติศาสตร์การเมืองไทยหลังเหตุการณ์พฤษภาคม 2535 (สถาบันพระปกเกล้า, 2562)

การเข้าไปร่วมกับกระบวนการของสมัชชาคนจน ทำให้กลุ่มแกนนำจากตะพานใต้ เข้าใจถึงกระบวนการขับเคลื่อนและข้อกฎหมายต่าง ๆ รวมถึงการนำข้อมูลและองค์ความรู้เหล่านี้มาเผยแพร่และขยายต่อให้กับคนในชุมชนได้รับข้อมูลข่าวสารอย่างทั่วถึงกัน

3.4.4 ระบบการจัดการทรัพยากรยุคการผลิตแบบหลากหลาย

การเข้าถึงและการใช้ทรัพยากรป่าต้นน้ำของชุมชนตะพานในยุคนปัจจุบันมีจุดเด่นที่สำคัญคือ การมีกลุ่มและเครือข่ายที่เข้มแข็ง ซึ่งกลุ่มรักษ์ป่าต้นน้ำตะพานและเครือข่ายรักษ์เทือกเขาบรรทัดเป็นกลุ่มหลักที่สร้างแกนนำและความรู้ให้กับสมาชิกในกลุ่ม และได้นำมาใช้ต่อยอดในการทำกิจกรรมและพัฒนาชุมชนด้วยการนำทรัพยากรป่าต้นน้ำมาใช้ได้อย่างหลากหลายและสามารถสร้างอัตลักษณ์ความเป็นตัวตนของคนตะพานให้คนภายนอกทั้งในลุ่มทะเลสาบสงขลาด้วยกันและพื้นที่อื่น ๆ ได้รู้จักมากขึ้น ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้ล้วนเกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำในพื้นที่อีกด้วย

การจัดทำแผนที่ชุมชน

สมาชิกกลุ่มคนรุ่นใหม่ของกลุ่มรักษ์ป่าต้นน้ำตะพาน ถือเป็นกลุ่มคนสำคัญที่สามารถนำองค์ความรู้และเครื่องมือใหม่ ๆ มาปรับใช้เป็นเครื่องมือในการต่อสู้ต่อรองกับหน่วยงานรัฐในกรณีของการจัดการที่ดิน สมภา ใจกล้า เป็นหนึ่งแกนนำคนรุ่นใหม่ที่น่าสนใจและมีความรู้ในการทำแผนที่ชุมชน ประกอบกับในปี พ.ศ.2556 ทางกลุ่มได้เข้าร่วมจัดตั้งกองทุนที่ดิน จึงมีการสำรวจพิกัดที่ดินทำกินของชาวบ้านที่มีมาก่อนจะประกาศเป็นเขตอุทยานแห่งชาติ โดยเริ่มจากการทำแผนที่รายแปลงด้วยการใช้โปรแกรมระบบสารสนเทศทางภูมิศาสตร์ (GIS) ข้อมูลการทำแผนที่ชุมชนโดยชุมชนจะนำไปสู่การจัดทำแผนการทำงานในการแก้ไขปัญหาความเดือดร้อนด้านที่ดินทำกินให้ชาวบ้านในพื้นที่เป็นการยืนยันสิทธิดั้งเดิมที่ควรได้รับของตน และเป็นหลักประกันสำคัญในการใช้ประโยชน์ที่ดินได้

อย่างถูกต้องและมีศักดิ์ศรี กิจกรรมดังกล่าวได้รับงบประมาณต่อยอดจากปี 2555 จากสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) จำนวน 245,000 บาท

การทำหนังสือรับรองข้อมูลทำกินในที่ดินเดิม

กิจกรรมที่ทำควบคู่กับการจัดทำแผนที่ชุมชน คือ การทำหนังสือรับรองข้อมูลทำกินในที่ดินเดิมเป็นการต่อสู้เชิงข้อมูลกับรัฐด้วยการออกเอกสารสิทธิ์ที่ดินทำกินให้เป็นระบบ โดยอาศัยข้อมูลที่เป็นสากลและเป็นที่ยอมรับของชุมชน พร้อมทั้งผลักดันกฎหมายท้องถิ่นให้มีการจัดการตัวเองได้ โดยออกเป็นข้อบังคับของตำบล เป็นอีกกลยุทธ์หนึ่งที่น่าสนใจโดยให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเข้ามามีบทบาทร่วมในการขับเคลื่อนชุมชนไปด้วยกัน เพื่อให้ชุมชนสามารถอยู่ร่วมกับพื้นที่ป่าต้นน้ำซึ่งอยู่ในความดูแลของรัฐในรูปแบบของอุทยานแห่งชาติไปด้วยกันอย่างยั่งยืน

เลขที่ดิน..... อำเภอศรีบรรพต

หมู่ที่ 5 จังหวัดพัทลุง

หนังสือสำคัญรับรองข้อมูลการทำกินในที่ดินเดิม ท้องที่องค์การบริหารส่วนตำบลตะแพน

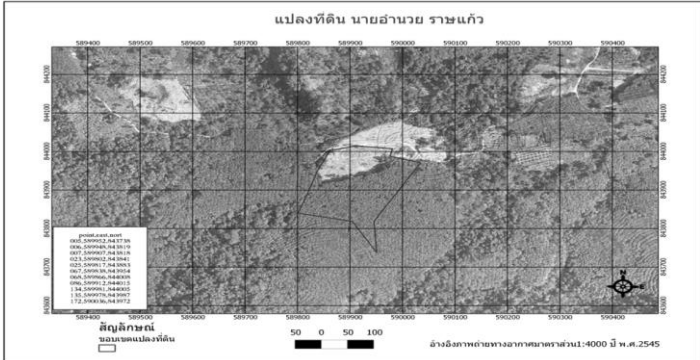
ให้แก่ นายอำนาจ ราชแก้ว สัญชาติไทย อยู่บ้านเลขที่ 93 หมู่ที่ 5 ตำบลตะแพน

อำเภอศรีบรรพต จังหวัดพัทลุง

ที่ดินแปลงนี้มีเนื้อที่ประมาณ **18 ไร่ 2 งาน 57 ตารางวา**

รูปแผนที่

แปลงที่ดิน นายอำนาจ ราชแก้ว

สัญลักษณ์
ขอบเขตแปลงที่ดิน

อ้างอิงภาพถ่ายทางอากาศขนาด 1:4000 มี พ.ศ. 2545

.....

(นายสมโชค เอกพิริณธยาภรณ์) (นายสมปอง เพิ่มแก้ว)

นายยกองค์การบริหารส่วนตำบลตะแพน ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 5 ตำบลตะแพน

ออกให้ ณ วันที่.....เดือน.....พ.ศ.....

ข้าพเจ้าขอรับรองว่าจะทำประโยชน์ในที่ดินทำกินแปลงนี้ตามจำนวนเนื้อที่และหลักฐาน

แผนที่ทางภูมิศาสตร์ (GIS) ที่ทำร่วมกันเท่านั้น

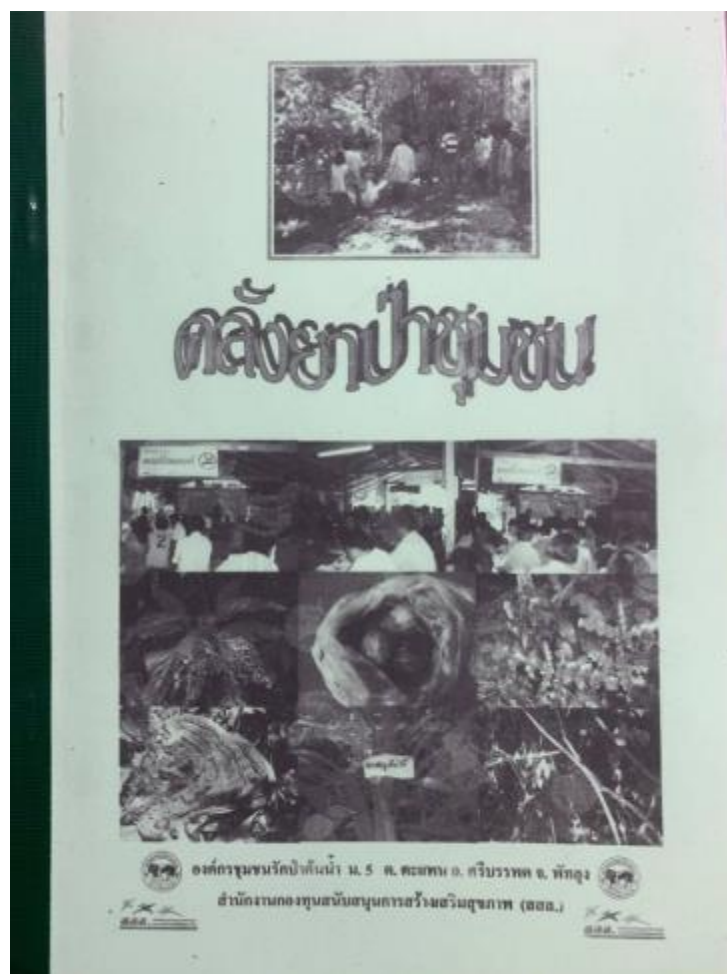
ลงชื่อ.....ผู้ถือครองที่ดิน

(นายอำนาจ ราชแก้ว)

ตัวอย่างการทำหนังสือรับรองข้อมูลกรรมสิทธิ์การถือครองที่ดิน ที่จัดทำขึ้นโดยชุมชน

การจัดทำข้อมูลคลังยาป่าชุมชน

ชาวบ้านได้รู้จักและอาศัยสมุนไพรในป่าต้นน้ำเพื่อรักษาบรรพบุรุษของชุมชนตะพานมา รักษาอาการเจ็บป่วยมาตั้งแต่ยุคก่อตั้งชุมชน ในยุคนี้การสำรวจสมุนไพรและจัดทำข้อมูลคลังยาป่า ชุมชนจึงเป็นอีกกิจกรรมหนึ่งที่ชุมชนให้ความสนใจอย่างยิ่ง ประกอบกับได้รับการสนับสนุน งบประมาณเพื่อจัดทำโครงการคลังยาป่าชุมชนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) ข้อมูลที่สำรวจได้รวบรวมสรรพคุณต่าง ๆ ของพืชอาหาร พืชสมุนไพรหลายชนิดที่ใช้รักษาโรค ชนิดของไม้ยืนต้นในป่าสมบูรณ์ และครุภูมิปัญญา บริเวณป่าเขาแก้ว ตำบลตะพาน อำเภอศรีบรรพต จังหวัดพัทลุง ชาวบ้านยืนยันว่าพื้นที่ป่าเหล่านี้ให้คุณค่าต่อชุมชนมากมายตั้งแต่ยุคก่อตั้งชุมชนได้ใช้ ประโยชน์และร่วมกันรักษาดูแลมาจนถึงปัจจุบัน นับได้ว่าเป็นกิจกรรมสะท้อนถึงการเก็บรวบรวม ข้อมูลการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าต้นน้ำของชุมชน เพื่อยืนยันถึงสิทธิการใช้ผืนป่ามาอย่างยาวนาน

หนังสือคลังยาป่าชุมชนที่ช่วยกันรวบรวม

การปลูกป่าในนาสหาย

เป็นแนวคิดเพื่อการเปลี่ยนแปลงระบบความสัมพันธ์แบบเดิม เพื่อสร้างคุณค่าใหม่โดยใช้ฐานคุณค่าด้วยความเข้าใจ มีลักษณะการปลูกป่าบนพื้นที่ป่าซึ่งเป็นฐานคอมมิวนิสต์เก่า โดยการปลูกป่าในพื้นที่เป็นนาปลูกข้าวไร่นาแต่เดิม ชาวบ้านในพื้นที่จะช่วยกันดูแลป่าที่ต้นไม้มของตนเองปลูกอาจจะขึ้นไปดูเดือนละ 1 ครั้ง แล้วแต่ความสะดวกของแต่ละบุคคล

การปลูกป่าในนาสหายอาศัยความเชื่อเรื่องภูมิปัญญา และเรื่องการเปลี่ยนทิศทางการของน้ำ มีลักษณะการทำโดยให้น้ำไหลลงมาตามที่กำหนด คนที่ปลูกต้นไม้ในนาสหาย เป็นชาวบ้านที่อาศัยอยู่บริเวณบ้านเขาแก้ว ตำบลตะพาน หรือพื้นที่บริเวณใกล้เคียง เพื่อแสดงให้เห็นถึงการที่ชุมชนจะเป็นผู้ดูแลและอนุรักษ์ป่าให้อยู่ควบคู่กับชุมชนได้อย่างยั่งยืน เป็นอีกกลยุทธ์หนึ่งในการช่วงชิงความหมายและตัวตนของการเป็น “นักอนุรักษ์” ของชุมชน น้ำแผ้ว เขียวดำ (26 มกราคม 2562) หนึ่งในสหายเก่าที่ยังมีชีวิตอยู่เล่าให้ฟังว่า ตนเป็นคนพื้นเพที่นี่ ในยุคที่ชุมชนบ้านท่ายูงเป็นพื้นที่สีแดง ตนได้ตัดสินใจเข้าป่าร่วมกับ “พรรคคอมมิวนิสต์” ในปี พ.ศ. 2521 เนื่องจากทั้งครอบครัวได้ตัดสินใจเข้าป่า น้ำแผ้วมีความคิดว่าหากได้เข้าไปอยู่คงเป็นเรื่องที่สนุกเพราะได้ฝึกวิชาทหาร ได้ฝึกยิงปืน แต่กลับกันชีวิตช่วงนั้น เป็นชีวิตค่อนข้างลำบากและต้องอดทนอย่างมาก ทั้งมีช่วงเวลาที่อาหารเริ่มไม่พอกินกับสมาชิกในค่าย และการเสี่ยงชีวิตจากการปะทะกับเจ้าหน้าที่รัฐ ด้วยความรู้สึกที่ยังคงรำลึกถึงบรรยากาศของความสามัคคีกันในช่วงที่เป็นคอมมิวนิสต์ อีกทั้งมีโครงการของ สสส. เข้ามาในหมู่บ้านเลยมีแนวความคิดให้คนในชุมชนเกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์และหวงแหนป่าแต่เดิมมากขึ้น อีกทั้งเพื่อสร้างความเข้าใจในการรักษาสัตินิเวศในพื้นที่ทำกินของตนเอง จึงนำไปสู่การทำโครงการปลูกป่าในนาสหาย สร้างพืชอาหารที่เก็บกินได้ ให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็ง การรวมตัว เข้าถึงทรัพยากรอย่างเท่าเทียมกัน

นอกจากการทำกิจกรรมปลูกป่าในนาสหายแล้วนั้น คนในชุมชนยังมีกลยุทธ์ในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าให้วนกลับมาหวงแหนอีกครั้ง ด้วยกิจกรรม “บวชป่า” ดังคำบอกเล่าของสมภา ใจกล้า (26 มกราคม 2562) ที่เล่าว่าครั้งหนึ่งของชีวิตสหายในป่าใช้ชีวิตร่วมกับพี่น้อง “สหาย” ที่รักกันมาก กินข้าวหม้อเดียวกันเมื่อ 30-40 ปีก่อนผูกพันมาจนถึงทุกวันนี้ นั่นเป็นจุดแข็งของชุมชนที่สามารถมาร่วมทำงาน สังคมด้วยกันจนทุกวันนี้ เพราะคุยกันได้ จากบทบาทใน 30-40 ปีก่อน เอาหลักคิดสมัยอยู่ป่ามาบริหารชุมชนได้

การบวชป่า

มีวิธีคิดที่มีความคล้ายคลึงกับการสืบชะตาแม่น้ำ บนความเชื่อเรื่องของป่าย่อมมีผู้ดูแล โดยเป็นกิจกรรมของกลุ่มเครือข่ายรักษ์ป่าต้นน้ำตะพานร่วมทำกิจกรรมกัน โดยมีแนวคิดว่าการต้องการใช้ไม้จากป่า 1 ต้น จะต้องปลูกทดแทน 10 ต้นเพื่อเป็นการอนุรักษ์ป่าให้อยู่คู่กับชุมชนได้อย่างยั่งยืน เน้นการใช้ประโยชน์จากป่า คือเป็นการยับยั้งการทำลายธรรมชาติเป็นการรักษาป่าเพื่อ

ความอุดมสมบูรณ์ของป่า การบวขป่าจึงถือเป็นหัวใจสำคัญในการอนุรักษ์ป่าของชุมชนเช่นกัน ซึ่งการบวขป่าแสดงให้เห็นถึงความเชื่อที่ว่าธรรมชาติเป็นสิ่งที่มิจิตวิญญาณ เป็นสิ่งที่ยิ่งใหญ่เหนือชีวิตมนุษย์ การบวขป่าของชาวบ้านจึงมีความแตกต่างจากการปลูกป่าของรัฐซึ่งจะมีการจำแนกว่าพื้นที่ใดเป็นพื้นที่อนุรักษ์ ก็จะมีการจ้างเจ้าหน้าที่หรือชาวบ้านเข้าไปปลูก เมื่อปลูกแล้วก็หมดหน้าที่ ต้องปล่อยให้พื้นที่เป็นที่หวงห้ามของรัฐต่อไป แต่การบวขป่าของชุมชน เป็นการอนุรักษ์ที่ไม่แยกออกจากวิถีชีวิต ชาวบ้านยังคงอยู่กับป่าในฐานะส่วนหนึ่งของดุลยภาพ ที่มีทั้งการให้และการดูแลรักษาควบคู่กันไป (พฤษฯ เกาวิล, 2542) อาจกล่าวได้ว่า การบวขป่า เป็นการสร้างความหมายซึ่งแสดงให้เห็นว่าป่าไม่ใช่พื้นที่ธรรมชาติที่บริสุทธิ์ โดยปราศจากการแทรกแซงของมนุษย์ แต่ป่าเป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรม (Cultural Landscape) อันเป็นพื้นที่แห่งความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ หรือคนกับป่าที่ดำรงอยู่มาอย่างต่อเนื่องยาวนาน การบวขป่าจึงเป็นการนิยามตนเป็นผู้อนุรักษ์ให้ปรากฏสู่สังคมกว้าง เพื่อลบภาพการเป็นผู้ทำลายป่า ซึ่งถูกสร้างและตอกย้ำโดยรัฐมาอย่างต่อเนื่อง

กลุ่มเยาวชนอนุรักษ์ป่าต้นน้ำบ้านท่ายูง

เป็นอีกกิจกรรมหนึ่งที่คนในชุมชนตะแพนโดยเฉพาะบ้านท่ายูง ซึ่งมีแกนนำหลักของกลุ่มรักษ์ป่าต้นน้ำตะแพนเป็นกำลังขับเคลื่อนให้เกิดกิจกรรมที่หลากหลาย การส่งต่อเรื่องราวการอนุรักษ์ป่าและความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าของคนตะแพนให้กับลูกหลาน ถือเป็นจุดมุ่งหมายสำคัญที่คนในชุมชนต้องการ เพราะเยาวชนลูกหลานถือเป็นกำลังหลักในพัฒนาชุมชนและสืบทอดเจตนารมณ์ของคนในชุมชนได้เป็นอย่างดี สำหรับกิจกรรมของกลุ่มเยาวชนอนุรักษ์ป่าต้นน้ำบ้านท่ายูง ได้แก่ กิจกรรมฟื้นคืนของกินพื้นถิ่นท่ายูง ซึ่งเป็นกิจกรรมที่เด็ก ๆ ได้หาเมนูอาหารที่เคยมีหรือกำลังสูญหายไป และเรียนรู้ความหลากหลายของอาหารพื้นถิ่น ตลอดจนการรู้จักบริโภคพืชผักพื้นบ้าน และเลือกรับประทานอาหารที่ปลอดภัย อย่างเช่น ทอดมันผักข้างเร็น (ข้างข้าง) นอกจากนี้เด็ก ๆ ยังได้รู้ชื่อและที่มาของผักแต่ละชนิด ตะไคร้ ใบยี่หระ มะละกอแก้ว ผักปรังม่วง สะพลู ใบมะกรูด ใบขมิ้น วอเตอร์เคส ใบเล็บครุฑ บัวบก ยอดผักทอง ใบถั่วฝักยาว ผักโขม จิงจูฉ่าย ต้นหอม ดอกขมิ้นจันทร์ ใบตานหม่อน โหระพา ดอกหอย ใบมันชนิดต่าง ๆ เช่น มันเทศ มันสำปะหลัง มันหอมม่วง เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมค่ายผจญภัยสำหรับเด็ก ๆ ได้เรียนรู้เรื่องราวการอนุรักษ์ของชุมชน เรื่องเล่ายุคคอมมิวนิสต์ และยังให้เด็กและเยาวชนได้เข้าร่วมทุกกิจกรรมที่กลุ่มรักษ์ป่าต้นน้ำตะแพนซึ่งผู้ใหญ่จัดขึ้น ทำให้เด็ก ๆ เยาวชนได้ซึมซับเรื่องราวการอนุรักษ์ไว้ได้อย่างต่อเนื่อง

การจัดสรรสวนเดิมในบริบทใหม่

ชุมชนได้รื้อฟื้นเรื่องราวการจัดการทรัพยากรตามจารีตประเพณีในยุคดั้งเดิมมาปรับใช้ในบริบทสมัยใหม่ โดยใช้การจัดการสวนเดิม หรือสวนทุเรียนดั้งเดิมที่ยังเหลืออยู่ เพื่อยืนยันให้เห็นถึงการจัดการทรัพยากรอย่างรู้ค่าและมีส่วนร่วมกัน โดยยึดหลักแนวพระราชดำริที่ว่า “คนอยู่ร่วมกับป่า” กิจกรรมนี้เป็นการตอกย้ำแนวคิดการจัดการที่ดินได้อย่างรู้ค่าในพื้นที่ทับซ้อนกับอุทยานแห่งชาติ

เขาปู่เขาย่า โดยยังมีคนสืบทอดดูแล และเล่าเรื่องราวการจัดการสวนเดิมของคนยุคก่อนได้อย่างลงตัว และเป็นธรรมเนียม ด้วยกลวิธีการจัดการทรัพยากรในสายตระกูล ซึ่งปัจจุบันการจัดการสวนในรูปแบบนี้หาได้ยากยิ่งนัก เพราะเมื่อทุเรียนมีราคาในท้องตลาดมากขึ้น ทำให้การจัดการสวนทุเรียนกลายเป็นทรัพย์สินส่วนบุคคลมากขึ้นซึ่งจากเดิมเคยเป็นทรัพย์สินของตระกูล และบรรพบุรุษยุคก่อนได้จัดสรรผลประโยชน์ในตระกูลได้อย่างลงตัวและแยบยล

การรื้อฟื้นดังกล่าวจึงเป็นการสืบทอดเรื่องราวให้คนในรุ่นปัจจุบันได้เรียนรู้และเข้าใจ ชุมชนมากขึ้น สวนเดิมได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่ท่องเที่ยวชุมชน

สวนเดิม

สวนทุเรียน 300 ปี

สวนทุเรียน 300 ปี เป็นส่วนหนึ่งของสวนเดิม ซึ่งเป็นสิ่งยืนยันว่าชุมชนตะพานเป็นชุมชนเก่าแก่ที่มีผู้คนอาศัยมาหลายร้อยปี ก่อนผืนป่าแห่งนี้จะประกาศเป็นอุทยานแห่งชาติเขาปู่เขาย่า คนในชุมชนยืนยันว่า ในอดีตได้มีการสร้างที่อยู่อาศัยและการปลูกพืช ปลูกผลไม้ เนื่องจากความอุดมสมบูรณ์ของป่าต้นน้ำ จึงทำให้ต้นไม้หรือไม้ผลบางชนิดมีอายุยืนยาว และหลงเหลือให้พบเห็นกันจนถึงปัจจุบัน เช่น ต้นทุเรียน 300 ปี ที่มีขนาดลำต้นใหญ่เท่ากับ 3 คนโอบ และเมื่อถึงฤดูทุเรียนก็ยังคงออกผลผลิตให้ชาวบ้านและนักท่องเที่ยวได้แวะมาเยี่ยมชมและชิมรสชาติอยู่เสมอ เป็นจุดเช็คอินที่น่าสนใจอย่างยิ่งสำหรับผู้ที่ชอบความแปลก และชอบทานทุเรียน

ต้นทุเรียน 300 ปี

การสร้างกลุ่มอาชีพที่หลากหลาย

ชุมชนตะพาน มีการรวมกลุ่มกันเพื่อนำทรัพยากรจากป่าต้นน้ำมาแปรรูปและผลิตสินค้าต่าง ๆ สร้างรายได้ให้กับชุมชน ซึ่งทรัพยากรจากป่าต้นน้ำที่นำมาใช้มีลักษณะพิเศษหาได้จาก เช่น ต้นลำผ้ายหรือต้นน้ำตาพระคิระ ซึ่งเป็นต้นไม้ที่หายาก ชาวบ้านเชื่อว่าลูกจากต้นลำผ้ายหรือน้ำตาพระคิระเป็นเครื่องรางชนิดหนึ่งมีลักษณะคล้ายกับเมล็ดพุทราที่เชื่อกันว่ามาจากหยดน้ำตาที่ไหลออกมาจากพระเนตรของพระคิระ ทำให้เกิดเป็นต้นน้ำตาพระคิระขึ้นมา มีความเชื่อว่าคนที่นำเมล็ดน้ำตาพระคิระมาสวมใส่จะช่วยให้สุขภาพแข็งแรง และส่งเสริมในเรื่องหน้าที่การงาน ความรักให้ราบรื่นสมหวัง ประสบความสำเร็จ ชาวบ้านจึงมีการนำเมล็ดจากต้นน้ำตาพระคิระมาร้อยเป็นเครื่องประดับต่าง ๆ เช่น สร้อยคอ กำไล ต่างหู เป็นต้น ซึ่งโดยปกติก็จะเป็นการร้อยแบบธรรมดา ต่อมาเริ่มมีความประณีตมากยิ่งขึ้น มีการนำลูกปัด และลูกไม้ต่าง ๆ มาร้อย และประดิษฐ์เครื่องประดับที่หลากหลายมากยิ่งขึ้น ซึ่งเป็นการเพิ่มมูลค่าให้กับผลิตภัณฑ์ จนกลายเป็นสินค้า OTOP มีการขยายผลผลิตนำไปจำหน่ายภายนอกชุมชนและจำหน่ายในห้างสรรพสินค้า ทำให้มีผู้คนสนใจมากขึ้น

กลุ่มอาชีพ การทำเครื่องประดับจากน้ำตาพระคิระ (ลำผ้าย)

นอกจากนี้ยังมีกลุ่มสมุนไพร โดยนำสมุนไพรที่ได้จากป่าต้นน้ำ อาศัยฐานความรู้จากภูมิปัญญา และนำสมุนไพรในชุมชนที่มีการรวบรวมและเก็บข้อมูล จำนวน 100 ชนิด มาบูรณาการกับองค์ความรู้และการดูแลสุขภาพของชุมชน จนสามารถพัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ ทั้งการทำน้ำมันนวด ลูกประคบ และเครื่องแกงสมุนไพร ซึ่งกลุ่มเครื่องแกงมีการพัฒนาผลิตภัณฑ์เพื่อให้ง่ายและสะดวกในการบริโภคภายในครัวเรือน เริ่มต้นจากการจำหน่ายภายในชุมชนและนำไปจำหน่ายภายนอกชุมชน สร้างรายได้ให้กับครอบครัวและชุมชน โดยเครื่องแกงของกลุ่มจะมีความพิเศษในเรื่องของความเข้มข้นของเครื่องสมุนไพรที่ได้จากชุมชน อีกทั้งสมาชิกในกลุ่มรักษารักษาป่าต้นน้ำตะพานได้วางแผนเพาะชำพันธุ์กล้าไม้พื้นบ้าน ได้แก่ ต้นทุเรียนบ้าน ต้นประ ต้นมะไฟกา และพืชสมุนไพรต่าง ๆ เพื่อนำไปปลูกที่บ้านและในป่าต้นน้ำอีกด้วย

น้ำมันนวดสมุนไพรที่ชุมชนผลิต

อีกกิจกรรมหนึ่งที่น่าสนใจ เป็นอาชีพของคนรุ่นใหม่ที่กลับมาอยู่ในชุมชนตะพาน ได้นำความรู้ใหม่เรียนมาบวกกับการนำทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนมาปรับใช้และสร้างอาชีพ คือ การทำพิซซ่าหน้าผัก เป็นเมนูอาหารในเมืองแต่ปรับประยุกต์เอาทรัพยากรป่าต้นน้ำมาผสมผสานเป็นที่สนใจทั้งคนในชุมชนเองและบุคคลภายนอกที่เข้ามาดูงานและท่องเที่ยว สามารถสร้างรายได้และสร้างคุณค่าให้กับทรัพยากรป่าไม้ได้อีกทางหนึ่ง

การทำพิซซ่าหน้าผัก

การท่องเที่ยวชุมชน

เป็นการท่องเที่ยวตามวิถีชุมชนโดยใช้เส้นทางสายประวัติศาสตร์บ้านเขาแก้ว โดยมีกลุ่มแกนนำชาวบ้านเป็นวิทยากรบรรยายและแนะนำเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ชุมชน เมื่อเดินขึ้นไปบนเส้นทางก็จะพบกับธรรมชาติทั้งสองข้างทางที่มีความอุดมสมบูรณ์ ซึ่งจะมีพืชพรรณแปลกตา ทั้งสมุนไพรและไม้ยืนต้น วิทยากรชุมชนจะให้ความรู้ในเรื่องสมุนไพรควบคู่ไปกับเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ เมื่อเดินทางไปถึงที่ตั้งค่ายคอมมิวนิสต์เราจะพบเห็นร่องรอย การสร้างที่อยู่อาศัย สนามบาส สนามฟุตบอลของสหาย และร่องรอยการสร้างสรรค์ ภูมิปัญญาในการปรุงอาหารโดยการขุดหลุมที่มีวิธีการซับซ้อน เพื่อไม่ให้ควันลอยขึ้นบนอากาศ ซึ่งจะเสี่ยงต่อการมองเห็นจากเฮลิคอปเตอร์ของเจ้าหน้าที่รัฐ

นอกจากนี้พื้นที่ใกล้เคียงกันยังพบร่องรอยพื้นที่นาเก่า หรือที่เรียกกันว่า นาสหาย ซึ่งปัจจุบันมีการปลูกไม้ทดแทน ใกล้เคียงพื้นที่นาก็มีการทำเหมืองกักเก็บน้ำซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นที่น่าสนใจอย่างมาก สามารถพัฒนาและส่งเสริมเป็นแหล่งท่องเที่ยวของชุมชนและให้คนภายนอกได้เข้าใจเรื่องราวประวัติศาสตร์ของชุมชนมากยิ่งขึ้น อีกทั้งช่วยสร้างรายได้ให้กับชุมชนและเป็นส่วนช่วยส่งเสริมการอนุรักษ์ป่าได้อย่างยั่งยืน

เส้นทางศึกษาประวัติศาสตร์บ้านเขาแก้ว

กิจกรรมฟื้นฟูเรียนรู้

เป็นกิจกรรมที่ทีมวิจัยประวัติศาสตร์ชุมชนชุดนี้ได้รับรู้พื้นที่กลับมาอีกครั้งตามความต้องการของชุมชน เพราะในอดีตการฟื้นฟูเรียนรู้ (ทุเรียน) เป็นกิจกรรมที่ชุมชนเฝ้าดูเขาบรรทัดจัดขึ้นเพื่อสร้างความสามัคคีและความสนุกสนาน และสร้างเครือข่ายร่วมกับชุมชนริมทะเลสาบ เป็นกลยุทธ์หนึ่งเพื่อจำหน่ายทุเรียนบ้านและแบ่งปันเมล็ดพันธุ์ไปยังพื้นที่อื่น ๆ ช่วงระยะเวลาที่ผ่านมากิจกรรมนี้ได้เริ่มหายไป คนในชุมชนมองว่าควรฟื้นฟูพื้นที่กิจกรรมนี้ให้กลับมาอีกครั้ง เพื่อสร้างสีสันให้กับชุมชนริมเชิงเขาบรรทัดในช่วงปลายฤดูทุเรียน โดยจัดขึ้น ณ บ้านท่ายูง ตำบลตะพาน อำเภอศรีบรรพต จังหวัดพัทลุง

กิจกรรมฟื้นฟูเรียนรู้

ข้อเสนอแนะทางเลือกในการจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำอย่างยั่งยืนของชุมชนตะพาน

กระบวนการกลุ่มและเครือข่ายทำให้เกิดข้อเสนอแนะทางเลือกในการจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำอย่างยั่งยืนให้กับชุมชนรวมถึงหน่วยงานภายนอกได้รับทราบ และในส่วนนี้จะนำเสนอข้อมูลจากนักวิชาการต่าง ๆ ที่เข้ามาศึกษาถึงสาเหตุและการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งด้านที่ดินระหว่างภาครัฐและภาคประชาชนในพื้นที่เทือกเขาบรรทัด (วิวัฒน์ ฤทธิมา, 2554) ซึ่งมีหนึ่งข้อเสนอที่น่าสนใจ คือ การจัดการป่าไม้ 4 ชั้น เป็นการกำหนดแนวเขตของป่าไม้ไว้ให้ชัดเจน แต่ละแนวเขตต้องวางแผนระบบการบริหารจัดการป่าไม้ และแยกออกจากพื้นที่ทำกินและที่อยู่อาศัยของชุมชน โดยมีรายละเอียดดังนี้

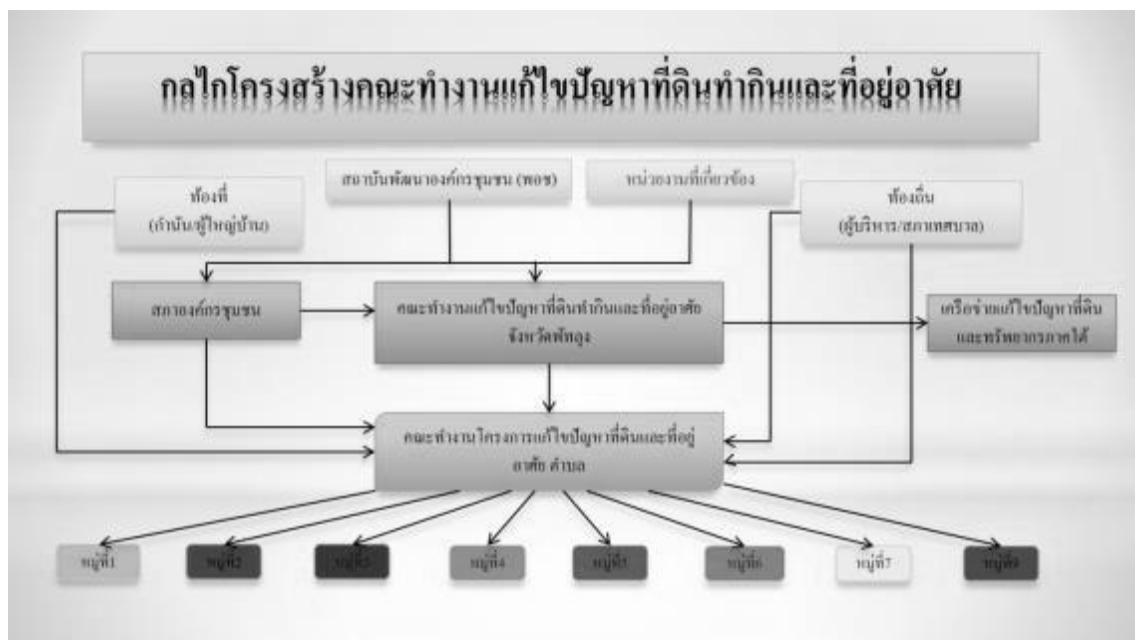
ป่าไม้ชั้นที่ 1 ป่าไม้ใช้สอย เป็นป่าไม้ของประชาชนที่ปลูกไว้เพื่อใช้สอยในต่าง ๆ เป็นป่าไม้แนวเขตระหว่างพื้นที่ทำกินและที่อยู่อาศัยของประชาชนกับพื้นที่ป่าไม้ชุมชน

ป่าไม้ชั้นที่ 2 ป่าไม้ชุมชน เป็นแหล่งป่าไม้ที่ชุมชนร่วมกันรักษาและมีให้บุคคลใดเข้ามาทำลายและคนในชุมชนใช้ประโยชน์จากป่าไม้ชุมชนด้วยกัน เช่น การเก็บของป่า ผลไม้ป่า พืชผักและสมุนไพรต่าง ๆ จากป่า ซึ่งอยู่ระหว่างป่าไม้ใช้สอยกับป่าไม้กันชน

ป่าไม้ชั้นที่ 3 ป่าไม้กันชน เป็นการปลูกป่าไม้กันแนวเขตระหว่างป่าไม้ชุมชนกับป่าไม้อนุรักษ์เพื่อแสดงแนวเขตที่ชัดเจนระหว่างกัน

ป่าไม้ชั้นที่ 4 ป่าไม้อนุรักษ์ ซึ่งป่าไม้ชั้นที่ 3 และ 4 จะต้องประกาศเป็นพื้นที่ป่าสงวนและอุทยานแห่งชาติ

การจัดการป่าไม้ 4 ชั้นเป็นอีกข้อเสนอหนึ่งของนักวิชาการที่น่าสนใจ แต่ทั้งนี้ทางชุมชนได้วางแผนและเสนอเป้าหมายการขับเคลื่อนงาน กลไกคณะทำงานเพื่อแก้ไขปัญหาที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัย รวมถึงข้อเสนอเชิงนโยบายเพื่อแก้ไขปัญหาอย่างยั่งยืน โดยมีรายละเอียดดังนี้

ชุมชนตะแพนและเครือข่ายได้เสนอข้อเสนอเชิงนโยบายเพื่อแก้ไขปัญหาอย่างยั่งยืน ซึ่งไม่ได้มีเฉพาะการแก้ไขปัญหาที่ดินและที่อยู่อาศัยเพียงอย่างเดียว แต่รวมถึงการพัฒนาชุมชนในทุก ๆ ด้าน โดยแบ่งข้อเสนอเชิงนโยบายออกเป็น 2 ระดับ คือ

ข้อเสนอเชิงนโยบายระดับพื้นที่ ได้แก่

- 1) จัดทำข้อมูลชุมชน
- 2) สำรวจและจัดทำแนวเขตให้ชัดเจนโดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน

- 3) พื้นฟูภูมิปัญญาและรูปแบบการจัดการพื้นที่ตามความเหมาะสมของพื้นที่
- 4) การบูรณาการรับรองข้อมูลร่วมกับชุมชน
- 5) การผลักดันระเบียบข้อตกลงกติกาชุมชนเพื่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ
- 6) การจัดตั้งกองทุนที่ดินระดับตำบล

ข้อเสนอเชิงนโยบายระดับนโยบาย ได้แก่

- 1) ทบทวน/ปรับแก้/ยกเลิกกฎหมาย/นโยบายที่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อสิทธิของชุมชน
- 2) ผลักดันกลไกการบริหารจัดการทรัพยากรอย่างมีส่วนร่วมทุกระดับ (เน้นการกระจายอำนาจ)
- 3) ปรับปรุงพระราชบัญญัติจัดการที่ดินเพื่อการครองชีพ พ.ศ. 2511
- 4) หนุนเสริมกองทุนที่ดินของชุมชน

3.5 บทสรุป

การใช้ทรัพยากรป่าต้นน้ำของชุมชนตะพาน อำเภอสรีบรรพต จังหวัดพัทลุง ซึ่งเป็นชุมชนในพื้นที่ป่าต้นน้ำของกลุ่มทะเลสาบสงขลา พบลักษณะการใช้ทรัพยากรในยุคแรกหรือที่เรียกว่า “ยุคสวนเดิม” สัมพันธ์อยู่กับระบบคุณค่าที่สำคัญคือ การใช้ความเชื่อบางอย่างในการเข้าถึงทรัพยากร ในยุคแรกของการใช้ประโยชน์จากป่าต้นน้ำนั้นชาวบ้านเริ่มต้นจากการเบิกป่า มีการแผ้วถางป่าสร้างที่อยู่อาศัยและขยายพื้นที่ทำกินซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเชื่อ ถ้าจะต้องการแผ้วถางป่าเพื่อทำมาหากินก็มีการทูลเจ้าที่เจ้าทาง “ลูกหลานมาขอที่ทำกิน หากมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สถิตอยู่ ลูกหลานมาขอถางพงถางป่า อย่าให้มีเจ็บมีไข้มีเหตุมีเภทภัย เจ้าป่าเจ้าเขาผีสวนนางไม้” จากนั้นก็เริ่มถางป่าและตัดต้นไม้ต้นที่มีขนาดเล็ก ๆ และท้ายที่สุดก็เริ่มต้นทำการปลูกข้าวที่เรียกว่าไร่ข้าว นอกจากนี้ชาวบ้านมีการทำ “สวนเดิม” เป็นสวนผลไม้ที่ปลูกผสมผสานในพื้นที่เดียวกัน มีการใช้พื้นที่สวนในลักษณะของกลุ่มเครือญาติหรือสายตระกูลเดียวกันที่ร่วมกันดูแลรักษาและได้ใช้ประโยชน์ โดยรวมยุคนี้การทำเกษตรจะเป็นการพึ่งพาธรรมชาติแทบทั้งหมด มีความเชื่อเหนียวแน่นที่นำไปสู่การใช้ทรัพยากรด้วยความเคารพ

ความเชื่อที่โดดเด่นของคนตะพานที่ส่งผลต่อการจัดการทรัพยากร คือ ความเชื่อเกี่ยวกับ “ค้ำผี” “ความเชื่อเกี่ยวกับยางสีเลือด” “ความเชื่อเกี่ยวกับคนธรรพ์หรือดาหลวง” ตัวอย่างความเชื่อเรื่องวิญญาณบรรพบุรุษเหล่านี้ส่งผลให้ชาวบ้านระมัดระวังในการใช้ทรัพยากร บางกรณีก็ต้องอาศัยความร่วมมือกันในชุมชนเพื่อให้เข้าถึงการจัดการทรัพยากรได้มากขึ้น

ต่อมาการใช้ทรัพยากรป่าต้นน้ำยุค “สวนยาง” ในช่วงทศวรรษ 2520 – 2540 เป็นการใช้ทรัพยากรบนฐานของระบบมูลค่าทั้งนี้เพราะมีปัจจัยหลายประการที่นำไปสู่การใช้ทรัพยากร

แบบใหม่นี้ คือ ปัจจัยที่เกี่ยวกับนโยบายของรัฐ ได้แก่ การประกาศใช้กฎหมายป่าสงวนตามพระราชบัญญัติคุ้มครองและสงวนป่า พ.ศ. 2481 การประกาศเขตอุทยานแห่งชาติเขาปู่เขาเยา การเกิดขึ้นของกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง ปัจจัยอื่น ๆ ได้แก่ การเข้ามาของขบวนการคอมมิวนิสต์ การสัมปทานป่าไม้และการเข้ามาของเทคโนโลยี การปรับเปลี่ยนอุดมคติในการปลูกพืชเชิงพาณิชย์ ปัจจัยเหล่านี้ทำให้ชาวบ้านมีการเปลี่ยนแปลงลักษณะการผลิตเป็นแบบใหม่ ที่สำคัญคือการทำสวนยางพารา เพราะชาวบ้านต้องการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีตามแนวทางใหม่โดยเฉพาะการศึกษาของลูกหลาน เมื่อแต่ละครอบครัวมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ยางพาราขายได้ราคาดี คนในชุมชนตะพานก็มีความคิดว่า ลูกหลานควรได้เรียนหนังสือสูง ๆ มีการศึกษาระดับที่สูงขึ้นจนถึงระดับปริญญาตรี หลายครอบครัวจึงได้ส่งลูกหลานของตนเองเข้ามาศึกษาต่อระดับปริญญาตรีในกรุงเทพมหานคร เช่น การเข้าเรียนที่มหาวิทยาลัยรามคำแหง หรือการสอบเข้าเรียนด้านต่าง ๆ ในมหาวิทยาลัยปิด เช่น มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ โดยมีแนวความคิดว่า การที่ครอบครัวสามารถส่งให้ลูกเรียนสูง ๆ เป็นความภาคภูมิใจ เป็นหน้าตาของครอบครัว และเป็นการบอกให้ครอบครัวอื่น ๆ ได้รู้ว่าครอบครัวของตนเองนั้นสามารถหาเงินเพื่อส่งลูกให้เรียนจบระดับสูงได้ ในช่วงเวลานี้เริ่มปรากฏความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชนในเรื่องที่ดินทำกิน ความขัดแย้งดังกล่าวมีความรุนแรงมากขึ้นในช่วงปลายทศวรรษ 2540

เงินจึงกลายเป็นสิ่งจำเป็นของชาวบ้านในยุคนี้ ความต้องการเงินเพื่อตอบสนองระบบตลาดแบบใหม่ส่งผลให้ชาวบ้านในตะพานให้ความสำคัญกับระบบมูลค่ามากขึ้น ประกอบกับเมื่อมีระบบการจัดการด้านการเกษตรกรรมของรัฐเข้ามามีการช่วยเหลือในการประกอบอาชีพมากขึ้น ทำให้เกษตรกรสามารถสร้างรายได้จากการทำการเกษตรมากขึ้น แต่ในช่วงเวลานี้ความสามารถของชุมชนในการพึ่งพาตนเองกลับลดน้อยลงไป คนในชุมชนต้องหาซื้อสินค้าอื่นจากภายนอกมากขึ้น เนื่องจากไม่สามารถผลิตได้เอง

ในยุคที่ 3 การใช้ทรัพยากรป่าต้นน้ำในยุค “การผลิตแบบหลากหลาย” ตั้งแต่ทศวรรษ 2550 จนถึงปัจจุบันชาวบ้านในชุมชนตะพานมีการใช้ทรัพยากรแบบประสานประโยชน์และสร้างคุณค่าใหม่เพื่อเพิ่มมูลค่าที่สำคัญในช่วงนี้ คือ ความพยายามในการการรื้อฟื้นการใช้ทรัพยากรแบบสวนเดิม ที่แม้ว่าสวนเดิมจะมีความเปลี่ยนแปลงไปเป็นสวนยางพาราแบบใหม่เป็นจำนวนมาก แต่ชาวบ้านบางส่วนที่ยังรักษาสวนเดิมไว้ก็ได้สร้างคุณค่าเข้าไปในการทำสวนเดิมในยุคนี้ ซึ่งสวนเดิมในช่วงนี้มักเป็นสวนทุเรียน

กลุ่มและเครือข่าย นับเป็นอีกรูปธรรมหนึ่งที่ส่งผลให้ชาวบ้านในตะพานใช้เป็นกลไกต่อรองเรื่องสิทธิทำกินเกี่ยวกับที่ดิน โดยที่กลุ่มรักป่าต้นน้ำตำบลตะพานมีการสร้างเครือข่ายอย่างเป็นทางการ มีการติดต่อกับเครือข่ายรักเทือกเขาบรรทัด รวมทั้งเข้าเป็นสมาชิกสมัชชาคนจน ช่วงนี้

ชาวบ้านพยายามทำกิจกรรมที่หลากหลาย มีการผลิตที่หลากหลาย เพื่อเป็นการยืนยันถึงความสามารถในการจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำ

การเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ป่าต้นน้ำ ที่กล่าวมาทั้งสามยุคนั้นส่งผลต่อการดำรงชีวิตของชาวบ้านชุมชนตะพาน กล่าวคือ ในยุคแรกนั้นชุมชนป่าต้นน้ำมีลักษณะการผลิตที่สัมพันธ์อยู่กับทรัพยากรในพื้นที่อย่างเต็มที่ แต่ต่อมาเมื่อนโยบายรัฐเข้ามาส่งผลให้มีข้อจำกัดในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ประเด็นสำคัญในยุคที่สองนี้คือการเกิดขึ้นของขบวนการคอมมิวนิสต์ที่ถือเป็นพลังของชุมชนอย่างหนึ่ง ทำให้ชุมชนอาศัยพลังดังกล่าวนี้ต่อรองกับรัฐ แต่เมื่อขบวนการคอมมิวนิสต์สิ้นสุดลง นโยบายรัฐได้เข้ามาสู่พื้นที่อย่างเต็มรูปแบบ โดยเฉพาะการเกิดขึ้นของอุทยานแห่งชาติเขาปู่ – เขาย่า ที่ส่งผลต่อความสามารถของชาวบ้านในการพึ่งพาตนเองได้น้อยลง และทำให้เกิดข้อจำกัดในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าต้นน้ำ ดังนั้นผลสืบเนื่องนี้จึงส่งผลต่อชาวบ้านในยุคที่ 3 ที่ได้รวมตัวกันเป็นกลุ่มก้อน ช่วงแรกของการรวมตัวได้ใช้ฐานความสัมพันธ์แบบเครือญาติและต่อมาก็ใช้ฐานจากความเดือดร้อนที่มีร่วมกันโดยเฉพาะความรู้สึกว่าครอบครัวของตัวเองไม่มีความมั่นคงในเรื่องที่ดิน การเกิดขึ้นขององค์กรชาวบ้านที่ตะพานได้ขยายต่อเนื่องไปเป็นเครือข่ายในระดับต่าง ๆ เกิดการเรียนรู้ จึงพบว่าในยุคที่ 3 นี้ ชาวบ้านได้ร่วมทำกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งในพื้นที่ตะพาน กิจกรรมที่ร่วมทำกับเครือข่าย รวมทั้งการจัดทำข้อเสนอ และข้อเรียกร้องมากมาย โดยประเด็นหลักที่สำคัญที่สุดของการทำกิจกรรมและการมีข้อเสนอ ก็เพื่อการแสวงหาความมั่นคงในที่ดินทำกินของชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในพื้นที่นั่นเอง หากจะกล่าวถึงข้อค้นพบสำคัญโดยเฉพาะปัญหาสำคัญเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรป่าต้นน้ำของชุมชนตะพานก็พบว่า การเกิดขึ้นของกลุ่มและเครือข่ายที่ชุมชนได้สร้างขึ้น ส่งผลให้ได้รับการยอมรับในระดับหนึ่งถึงการมีอยู่ของชาวบ้านในเขตป่า ส่วนการสร้างความรู้ตามแบบฉบับของชาวบ้านก็ส่งผลให้หน่วยงานภายนอกได้เข้ามาหนุนเสริมมาโดยตลอด โดยความรู้ที่ถูกสร้างโดยชาวบ้านนี้ส่งผลให้เกิดการยอมรับว่าคนสามารถอยู่ร่วมกับป่าได้ ในระดับหนึ่งเช่นกัน

บทที่ 4

ประวัติศาสตร์การใช้ประโยชน์ที่ดิน ชุมชนดอนประดู่

อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง

4.1 สภาพทั่วไปของชุมชนดอนประดู่

ชุมชนดอนประดู่ เป็นชุมชนในเขตการปกครองท้องที่ของอำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง มีสภาพพื้นที่เป็นที่ราบและที่ราบลุ่ม สำหรับพื้นที่บางส่วนของดอนประดู่ จะเป็นเนินสูงลักษณะเป็นควนติดต่อกันหลายลูก มีลักษณะภูมิอากาศแบบมรสุมเขตร้อน คือ มีอากาศร้อน มีอุณหภูมิสูงตลอดปี มีฝนตกชุก ชาวบ้านส่วนใหญ่ในชุมชนประมาณร้อยละ 80 จะยึดอาชีพทำนา เป็นอาชีพหลักมาจนถึงปัจจุบัน ดอนประดู่จึงเป็นเสมือนอู่ข้าวอู่น้ำของอำเภอปากพะยูน มีพันธุ์ข้าวพื้นเมืองหลายหลากพันธุ์ เนื่องจากสภาพเป็นพื้นที่ชุ่มดินอุ้มน้ำเหมาะแก่การทำนา ลักษณะทั่วไปของชุมชนดอนประดู่ เป็นชุมชนในพื้นที่ราบลุ่มของทะเลสาบสงขลา หากมองในประเด็นประวัติศาสตร์ การใช้ที่ดินก็จะพบพัฒนาการที่น่าสนใจว่า ชาวบ้านดอนประดู่ได้เคยมีประสบการณ์การใช้ประโยชน์ที่ดินที่ส่งผลต่อความเสื่อมของคุณภาพดิน ทำให้ชาวบ้านกลุ่มหนึ่งในดอนประดู่รวมตัวกันรื้อฟื้นวิธีการทำเกษตรแบบดั้งเดิมกลับคืนมาโดยการทำเกษตรแบบอินทรีย์และการนำข้าวพันธุ์พื้นเมือง (ข้าวสังข์หยด) กลับมาปลูกใหม่พร้อมกับสร้างคุณค่าของข้าวสังข์หยดขึ้น เนื่องจากข้าวสังข์หยดมีความโดดเด่นเฉพาะ ลักษณะของข้าวสังข์หยดจะมีเยื่อหุ้มเมล็ดสีขาวปนแดงอ่อนๆ ถึงแดงเข้ม เมล็ดเล็กเรียวยาวงอน มีความต้านทานต่อโรค แมลง และศัตรูพืช รวมทั้งปรับตัวกับสิ่งแวดล้อมได้ดี ให้ประโยชน์มากกว่าข้าวกล้องและข้าวซ้อมมือ เมื่อหุงสุกเมล็ดข้าวจะนุ่มมาก หอม หุงขึ้นหม้อ ตังจนเย็นก็ยังนุ่ม นอกจากอร่อยและคุณค่าทางโภชนาการที่สูงกว่าพันธุ์อื่น ๆ แล้ว ยังย่อยง่ายช่วยให้ระบบขับถ่ายดีถ้าใส่ไม่ต้องทำงานหนัก เหมาะอย่างยิ่งสำหรับผู้สูงอายุ การสร้างคุณค่าของข้าวสังข์หยดเกิดขึ้นจนกลายเป็นข้าวที่แสดงถึงความเป็นอัตลักษณ์ของชาวนากลุ่มทะเลสาบสงขลาในปัจจุบัน

แผนที่แสดงที่ตั้งของตำบลดอนประดู่ อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง

ข้าวสังข์หยดเมืองพัทลุง เป็นข้าวเฉพาะถิ่นของจังหวัดพัทลุง เป็นข้าวที่คนภาคใต้รู้จักกันมานานนับ 100 ปี โดยสมัยก่อน ชาวนานิยมปลูกไว้เป็นของกำนัลแก่ผู้ใหญ่ที่เคารพนับถือในเทศกาลต่าง ๆ เช่น วันสงกรานต์ วันขึ้นบ้านใหม่ วันตรุษจีน หรือใช้สำหรับทำบุญตักบาตร ข้าวสังข์หยดเมืองพัทลุงเป็นข้าวเจ้า เป็นข้าวนาปีซึ่งจะปลูกได้ปีละ 1 ครั้ง เป็นข้าวที่ปลูกยาก ปักดำกลางเดือนกันยายน อายุเก็บเกี่ยวประมาณเดือนกุมภาพันธ์ ผลิตจากแหล่งปลูกธรรมชาติ ซึ่งเป็นพื้นที่ราบระหว่างเทือกเขาบรรทัดกับทะเลสาบสงขลา ซึ่งมีแหล่งน้ำและสภาพดิน ที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยธาตุอาหาร ข้าวสังข์หยดจึงเป็นหนึ่งในผลผลิตที่สะท้อนถึงความอุดมสมบูรณ์สู่เมล็ดพันธุ์ข้าวที่เต็มไปด้วยธาตุอาหาร วิตามินที่มีประโยชน์มากต่อร่างกาย ซึ่งการนำข้าวสังข์หยดมาปลูกใหม่ด้วยวิธีทางธรรมชาติของชุมชนดอนประดู่ จึงเปรียบเสมือนการพัฒนาชุมชนไปสู่การใช้ประโยชน์จากที่ดินทำกินอย่างยั่งยืน

แผนที่ตำบลตอนประดู่ อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง

4.1.1 ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์และตำนานชุมชน

มีประเด็นที่น่าสนใจซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าควรนำเสนอได้แก่ ความรับรู้เรื่องประวัติความเป็นมาของชุมชนดอนประดู่ ที่แม้ว่าเรื่องนี้จะเป็สิ่งที่ต้องมีการตรวจสอบเพื่อความถูกต้องด้วยระเบียบวิธีทางประวัติศาสตร์ก็ตาม แต่ความรู้ของชาวบ้านเกี่ยวกับที่มาของชุมชนตนเองก็ช่วยให้ชุมชนมีพลังในการทำกิจกรรมทางสังคมต่าง ๆ เพราะความรู้ที่มีเหมือนกัน

ในความรู้ของชาวบ้านนั้นอธิบายได้ว่า ชุมชนดอนประดู่รวมตัวกันขึ้นมาเป็นชุมชนเมื่อไรไม่มีหลักฐานปรากฏชัดเจน ทราบแต่เพียงว่า มีสกุลเก่าแก่ที่มีลูกหลานมาก 3 - 4 สกุล คือ เพชรตึบ ไชยศิริ ชุนไกร ทองรักษ มีกลุ่มบ้านที่ตั้งบ้านเรือนมาก่อน เช่น ดอนประดู่ หัวเปลาว ชายพรุ ดอนรักษ บันทึกที่พอจะสืบทราบได้คือ วัดดอนประดู่ ซึ่งถูกสร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2174 จากตราประทับประจำวัดและบันทึกประวัติการสร้างวัดของกรมศาสนา วัดดอนประดู่สร้างอุโบสถเมื่อปี พ.ศ.2195 ในสมัยอยุธยาตอนกลาง รัชสมัยของสมเด็จพระเอกาทศรถ พระอนุชาของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ซึ่งเป็นยุคที่หมดศึกสงครามและศาสนากำลังรุ่งเรือง จากบันทึกของกรมศาสนา ระบุว่า วัดห้วยลึกซึ่งเป็นอีกวัดหนึ่งที่อยู่ในชุมชนใกล้เคียง ถูกสร้างขึ้นใน พ.ศ.2176 สร้างโบสถ์เมื่อปี พ.ศ.2196 ซึ่งเป็นช่วงเวลาใกล้เคียงกัน

นอกจากนี้จากคำบอกเล่าของผู้เฒ่าในชุมชน เล่าว่าวัดดอนประดู่มีเจ้าอาวาสผู้สืบทอดพระศาสนาหลายรูป บางยุคก็ขาดการสืบทอด เหตุเพราะบ้านเมืองเกิดภาวะสงครามบ้าง วัดจึงรกร้างขาดพระสงฆ์จำพรรษา เมื่อถึงยุคที่บ้านเมืองสงบก็มีการจัดการชุมชนและวัดใหม่ ซึ่งที่นับได้ว่าวัดดอนประดู่มีเจ้าอาวาส 6 รูป คือ พระอาจารย์แดง พระอาจารย์ขาว พระอาจารย์เขียว พระอาจารย์จวน พระอาจารย์ดำโอภาโส (พระครูโอภาสธรรมานุวัตร) อดีตเจ้าคณะ อำเภopakพะยูน และพระอาจารย์ครั้น ขันติพะโล (พระครูขันยาภิวัฒน์) เจ้าคณะอำเภopakพะยูน รูปปัจจุบัน

คำบอกเล่าสืบทอดกันมาว่า ก่อนหน้านีที่ที่ตั้งของวัดดอนประดู่ คือ ที่ตั้งของวัดห้วยลึกในปัจจุบัน เหตุเพราะว่ากรมการเมืองหรือพวกขุนหาสมบัติ รู้มาว่าที่วัดห้วยลึก (วัดดอนประดู่ปัจจุบัน) มีระฆังทองผุดขึ้นมาให้คนบูชาทุกวันเพ็ญ ชาวบ้านเลื่อมใสศรัทธาพากันไปบูชาขอให้หายจากโรคภัยต่าง ๆ ปรากฏการณ์ประหลาดหลายครั้ง ทำให้เสียงเล่าลือไปถึงพวกกระหายสมบัติโบราณ จึงมีการค้นหาตามลายแทงจนถึงวัดห้วยลึก (วัดดอนประดู่) ชาวบ้านรู้ข่าวจึงช่วยกันปกปิดและบอกว่าวัดห้วยลึกเลยไปอีกทางทิศใต้ (คือวัดห้วยลึกปัจจุบัน) พวกนักล่าสมบัติค้นหาที่วัดห้วยลึกปัจจุบันเท่าไรก็ไม่พบ จึงพากันกลับ และชาวบ้านก็พร้อมใจกันสลับเรียกชื่อวัดและชุมชนตั้งแต่นั้นมา (โครงการบริหารจัดการน้ำเพื่อการเกษตร ตำบลดอนประดู่ อำเภopakพะยูน จังหวัดพัทลุง, 2559: 1)

ตำนานในชุมชนดอนประดู่ เป็นอีกประเด็นหนึ่งที่ชาวบ้านในชุมชนมีความรู้สึกไปในทางเดียวกัน ได้แก่เรื่องเล่าว่าชุมชนดอนประดู่ที่มีตำนานเกี่ยวกับการตั้งค่ายในการทำสงครามในอดีตและการอพยพของผู้คนในชุมชน กล่าวคือการตั้งค่ายพระยาไทรบุรี นอกจากประวัติและคำบอกเล่าของผู้

แต่เกี่ยวกับการสลับชื่อชุมชนระหว่างห้วยลึกกับดอนประดู่ ยังปรากฏหลักฐานอีกชั้นหนึ่ง ที่แสดงให้เห็นว่าชุมชน ดอนประดู่เป็นชุมชนเก่าแก่ที่มีมาแต่โบราณ เคยเป็นที่ตั้งค่ายทหารของพระยาไทรบุรี ดั้งเดิมที่กัประวัติเมืองพัทลุงและสำนักวัดเขาอ้อตักศิลาของภาคใต้ระบุไว้ว่า “ในปี พ.ศ.2377 สมัยรัชกาลที่ 3 ฝ่ายแขกสะสมกำลังเข้มแข็งมากขึ้น ตนกูอะมัสสะอัด ,ตนกูอับลละห์ หลานพระยาไทรบุรีกับหวันบาหลี่ แขกสลัดพร้อมใจกันยกเข้าตีเมืองไทรบุรีแตกอีกครั้ง พระยาไทรบุรี (แสง ผนนคร)หนีมาอยู่กับพี่ชายที่เมืองพัทลุงเหมือนกับครั้งก่อน เมื่อพวกแขกตีเมือง ไทรบุรีได้แล้วก็ยกทัพไปตีเมืองตรังอีกทัพหนึ่งและแยกไปตีสงขลาอีกทัพหนึ่ง ทางสงขลาพวกแขกยกทัพไปได้ถึงปลักแรดเขารูปช้าง ฝ่ายเมืองพัทลุงกับเมืองนครศรีธรรมราชก็เกณฑ์ทัพให้พระยาไทรบุรี ไปตีเอาไทรบุรีคืน ฝ่ายหนึ่งให้พระปลัดจ้อย (จ้อย จันทโรจน์วงศ์) ยกไปตีทางสตูลกองหนึ่ง คราวนี้ต้องทำศึกมากเพราะเป็นศึกหลายด้าน เฉพาะสตูลต้องรบกันถึงขั้นตะลุมบอน ฝ่ายไทยน้อยกว่าสู้แขกไม่ได้ต้องถอยร่นแขกตามมาตีถึงดอนประดู่ ฝ่ายไทยตั้งค่ายกันทัพที่บ้านดอนประดู่ โดยมีแม่กองช้างชื่อ ขุนไชยศิริชาวบ้านบางไคร (พ่อของขุนไชยศิริ พรหมทอง ต้นตระกูล ไชยศิริ ปู่ของอาจารย์ชุม ไชยศิริ) เป็นหัวหน้ารวมกำลังต่อต้านกองทัพแขก รบกันจนล้มตายมากมายทั้งสองฝ่าย จนปรากฏมีคูค่าย มีป่าช้าแขกอยู่ทางทิศใต้ ป่าช้าไทยอยู่ ทางทิศเหนือในบริเวณชุมชนดอนประดู่ ฝ่ายกองทัพหลวงของไทยเข้าตีแขกทางปลักแรดถอยกลับไม่ได้ ก็ยกกองทัพมาตั้งรับแขกอยู่ที่ด้านทางรวมไปพัทลุง สตูล และสงขลา คราวนี้ฝ่ายไทยทำค่ายด้วยต้นกล้วยป่า พอรวมกำลังกันได้ ก็เข้าโจมตีแขกยึดเมืองสตูลกลับคืนมาได้ และเข้าตีทัพแขกที่ดอนประดู่แตกพ่ายไปทางเมืองตรัง

ปัจจุบันป่าช้าแขกไม่มีแล้ว เหลือเพียงป่าช้าไทยซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “ป่าช้าค่ายไทร ป่าช้าค่ายพระยาไทร ป่าช้าค่ายชะไทร” แต่ลูกหลานชาวบ้านดอนประดู่เรียกเป็นทางการว่า “ฉาปนสถานค่ายพระยาไทรบุรี” ส่วนด้านทางรวมไปพัทลุง สตูล และสงขลา นั้น ปัจจุบันเป็นบริเวณบ้านค่าย ตั้งอยู่ที่ชุมชนบ้านห้วยลึก มีศาลาอยู่หน้าค่ายในอดีตปรากฏอยู่ แต่ปัจจุบันชำรุดไปหมดแล้ว ส่วนผู้คนที่หลบหนีเข้าศึกไปซุกหลุมหลบซ่อนอยู่นั้น ก็อพยพไปลูกบ้านเรือนอาศัยอยู่บริเวณที่เรียกว่า “บ้านเพิง” ปัจจุบันคือบ้านหัวไทร ตำบลห้วยลึกแห่งหนึ่งและตำบลดอนประดู่แห่งหนึ่ง โดยมีลำน้ำผ่านกลาง

นอกจากนั้นยังปรากฏหลักฐานอ้างอิง เรื่องการรบกับทัพแขกที่สตูล พัทลุงและสงขลา ในสมัยรัชกาลที่ 2 ถึงรัชกาลที่ 3 จากหอสมุดแห่งชาติที่อาจารย์สมนิต โกศัลยานนท์ ลูกหนังอิม จอแพร (อิม โกศัลยานนท์) กำนันคนที่ 2 ของตำบลห้วยลึกบันทึกไว้ในหนังสือ “ต้นตระกูล” พิมพ์เมื่อปี 2542 ว่า “โจรสลัดเมื่อตีเมืองตรัง พัทลุง และขอบเขตชายแดนของสงขลาได้หมดแล้ว เตรียมตัวบุกตีเมืองสงขลาต่อไป เจ้าพระยาสงขลานำกำลังส่วนหนึ่งมาตั้งรับที่บ้านห้วยลึก เพราะห้วยลึกสมัยนั้นเป็นทางผ่านเข้าศึก เดินทางจากพัทลุงไปสงขลา ค่ายที่บ้านห้วยลึกของเจ้าพระยาสงขลาจึงต้องเข้มแข็งมาก และนี่เองจึงเป็นที่มา ของคำว่า “บ้านค่าย” ส่วนพวกข้าศึกชาวไทรที่ยกมาจากพัทลุง

มาตั้งค่ายอยู่เหนือวัดดอนประดู่ แลบนั่นจึงเรียกว่า “ค่ายชาวไทร” จนถึงปัจจุบัน ศักขาวไทรคราวนั้นเป็นที่หวาดกลัวของผู้คนเป็นอันมาก ปรากฏว่าชาวบ้านส่วนหนึ่งหนีไปซุกดงหลุม ซุกเพิงหลบซ่อน แลบนั่นจึงเรียกว่า “บ้านเพิง” ปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอปากพะยูน (แผนพัฒนาสามปี เทศบาลตำบลดอนประดู่ อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง, 2558 : 3)

การอพยพถิ่นฐานของชาวมุขชนบางใคร โดยมุขชนบางใครเป็นมุขชนใหญ่เก่าแก่ที่มีมาก่อนดอนประดู่และห้วยลึก ปัจจุบันเป็นป่าเสม็ด กลางป่ามีเนินดิน (บัว) ซากปรักหักพัง ชาวบ้านเรียกว่า “เขื่อน” ซึ่งตั้งอยู่ในเขตตำบลห้วยลึก อำเภอกวนเนียง จังหวัดสงขลา ห่างจากดอนประดู่ประมาณ 5 กิโลเมตร

มุขชนบางใคร ล่มสลายไปเมื่อปลายสมัยรัชกาลที่ 3 พร้อม ๆ กับมุขชนเก่าแก่บริเวณริมทะเลสาบ สงขลา คือ ท่าเลียบและทุ่งแพร ส่วนมุขชนที่ยังปรากฏอยู่จากริมทะเลสาบขึ้นมาตามสายน้ำลำคลอง คือ มุขชนหัวไทร (บ้านเพิง) ดอนประดู่ ห้วยลึก หัวเตย บ้านพลึงและหนองจัน (โคกทราย) หลังจากการทำสงครามกับแขกใน พ.ศ.2377 ลูกน้องของขุนไชยศิริ นายกองช้างถูกกวาดต้อน บ้างล้มตายจากการสู้รบบ้าง ที่ยังคงอยู่ก็มีขุนไชยศิริกับพรรคพวก นอกนั้นก็อพยพไปตั้งหลักแหล่งสู่ชุมชนดอนประดู่และชุมชนใกล้เคียง

หมดยุคของขุนไชยศิริผู้พ่อ ขุนไชยศิริ (พรหมทอง) รุ่นลูก (ตันตระกุล ไชยศิริ) ก็เป็นผู้นำมุขชนต่อจนปลดช่วงอำนาจให้กับหมื่นไชยศิริ (หุ่ม) ซึ่งได้อพยพมาอยู่ที่ดอนประดู่ สร้างหลักปักฐาน หักร้างถางพง เลี้ยงช้าง สร้างสวนที่บริเวณบ้านควนผะยอ (ควนทรุด) ปัจจุบันสวนของหมื่นไชยศิริก็คือ วัดควนผะยอ หมู่ที่ 10 ตำบลดอนประดู่

จากคำบอกเล่าและหลักฐานที่ปรากฏแสดงให้เห็นว่ามุขชนบางใครหมดความสำคัญลงเป็นลำดับ เพราะผู้นำมุขชนมีศักดิ์ลดลงเป็นหมื่น ซึ่งเทียบเท่ากับผู้ใหญ่บ้าน ส่วนมุขชนตำบลดอนประดู่มีการขยายตัวของชุมชนหนาแน่นมากขึ้น จากคำบอกเล่าของลูกสาวคนสุดท้ายของหมื่นไชยศิริว่า เคยตามพ่อไปประชุมกับท่านขุน (ขุนห้วยลึก ประชาราษฎร์) ที่ห้วยลึกประจำ แสดงให้เห็นว่ามุขชนห้วยลึก (ตำบลดอนประดู่) เป็นมุขชนใหญ่ในละแวกนั้นในยุคหลัง (แผนพัฒนาสามปี เทศบาลตำบลดอนประดู่ อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง, 2558 : 3-5)

ในกรณีที่เป็นเรื่องเล่าเกี่ยวกับเหตุการณ์สำคัญในมุขชนดอนประดู่ ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการปกครองในพื้นที่ มีดังนี้

ก่อตั้งตำบลดอนประดู่ ในอดีตตำบลดอนประดู่เดิม คือ ตำบลห้วยลึกตั้งอยู่เขตการปกครองของอำเภอทักษิณ จังหวัดพัทลุง ซึ่งมีเขตการปกครองรวมไปถึง อำเภอปากพะยูน อำเภอบางแก้ว อำเภอป่าบอนของจังหวัดพัทลุง รวมถึงอำเภอรัตนบุรี อำเภอบางกล่ำ อำเภอกวนเนียงของจังหวัดสงขลาในปัจจุบัน สันนิษฐานว่า มีการก่อตั้งชุมชนห้วยลึกขึ้นเป็นตำบลห้วยลึก มีขุนห้วยลึก ประชาราษฎร์ (สงค์) ตันตระกุลมุสิกะศิริ เป็นกำนันคนแรกของตำบลห้วยลึก และมีหมื่นไชยศิริ

(ท่อม) ลูกของขุนไชยคีรี (พรหมทอง) เป็นผู้ใหญ่บ้านดอนประดู่ หลังจากแยกการปกครองในปี พ.ศ. 2497 จึงจัดตั้งชุมชนดอนประดู่ เป็นตำบลดอนประดู่ และแยกตำบลห้วยลึกให้อยู่ในเขตการปกครองของอำเภอรัตนภูมิ จังหวัดสงขลา ส่วนตำบลดอนประดู่ ก็แยกให้อยู่ในเขตการปกครองของอำเภอปากพะยูน และแบ่งเขตการปกครองเป็น 11 หมู่บ้าน (แผนพัฒนาสามปี เทศบาลตำบลดอนประดู่ อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง, 2558 : 5)

แม้ในงานวิจัยนี้จะใช้พื้นที่ตำบลดอนประดู่เป็นพื้นที่ศึกษาเชิงลึกแต่เมื่อทีมวิจัยได้ลงไปศึกษาอย่างจริงจังก็พบว่ายังมีชุมชนที่มีพัฒนาการการใช้ประโยชน์ที่ดินที่น่าสนใจ คือ ชุมชนกล้วยเถา ตำบลดอนประดู่ ดังนั้นในการเขียนผลการวิจัยนี้จึงให้ความสำคัญไปที่ ชุมชนกล้วยเถา ตำบลดอนประดู่ด้วย

ความรู้เรื่องประวัติความเป็นมาและตำนานของชุมชนบ้านกล้วยเถา บ้านกล้วยเถา ตั้งอยู่ในหมู่ที่ 5 ตำบลดอนประดู่ อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง แต่เดิมเรียกว่าบ้านเกาะนางเถา มีเรื่องเล่าว่าสมัยก่อนนั้นบริเวณนี้เป็นทางผ่านของเสือไปที่บ้านเสือบูรณ์ ครั้งหนึ่งเสือได้คาบนางเถามาจากบ้านเกาะเสือบูรณ์มากินที่นี้ ชาวบ้านจึงเรียกบริเวณนี้ว่าเกาะนางเถา จึงเป็นตำนานกล้วยเถามาจนถึงในปัจจุบัน

มีผู้ใหญ่บ้านของชุมชนกล้วยเถาพอจะลำดับได้ดังนี้ ผู้ใหญ่มา (ไม่ปรากฏนามสกุล) ผู้ใหญ่แก้ว คงเนียม ผู้ใหญ่แดง ไชยคีรี ผู้ใหญ่เวียง ไชยคีรี ผู้ใหญ่นาม ทองรักษ นายจำรูญ คงทรัพย์ และนายพนม อินทร์ศรี ผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบัน

4.1.2 ทรัพยากรสำคัญของชุมชน

ที่ดินชุมชนดอนประดู่ เป็นอยู่ข้าวอยู่น้ำของอำเภอปากพะยูน มีพันธุ์ข้าวพื้นเมืองหลายหลากพันธุ์ เนื่องจากสภาพเป็นพื้นที่ชุ่มดินอุ้มน้ำเหมาะแก่การทำนา ในอดีตชาวบ้านในชุมชนดอนประดู่ส่วนใหญ่มีฐานะเป็นเศรษฐีชาวนา มีเรือนข้าวหลังใหญ่ ผลิตได้ครัวเรือนละหลายเกวียน ยามหน้าข้าวจะมีข้าวมากมายเรียงไว้เป็นลอมที่หน้าท่าข้าวเพื่อรอหาบขึ้นบ้าน (การจัดเวทีชุมชนครั้งที่ 2 ชุมชนดอนประดู่ ,3 พฤษภาคม 2562)

ทรัพยากรน้ำ ในชุมชนดอนประดู่มีทรัพยากรน้ำจากแหล่งน้ำต่างๆ อย่างหลากหลาย ทั้งที่เป็นแหล่งน้ำตามธรรมชาติ และที่ชาวบ้านได้จัดทำขึ้น มีแหล่งน้ำสะอาดสำหรับดื่ม และมีน้ำใช้เพียงพอตลอดปี แต่น้ำเพื่อการเกษตรมีเพียงพอเฉพาะฤดูฝน โดยแหล่งทรัพยากรน้ำที่สำคัญในชุมชนมีดังนี้

हारอ่างทอง เป็นแหล่งขนาดใหญ่ที่สำคัญของชาวตำบลดอนประดู่ ในการใช้ทำการเกษตรและเป็นแหล่งพันธุ์ปลาที่อุดมสมบูรณ์ซึ่งมีมากมายหลายชนิด เนื่องจากมีสภาพเป็นดินผสมโคลนทราย เป็นลุ่มน้ำย่อยของคลองพรุพ้อที่ตำบลโคกทราย อำเภอป่าบอน จังหวัดพัทลุง ซึ่งลำ

คลองทอดยาวไหลจากทิศตะวันตกไปทางทิศตะวันออกผ่านหมู่บ้านท่าไทรและไทรลงสู่ทะเลเหวนและทะเลสาบสงขลา

ภาพहारอ่างทอง

คลองหัวควน เป็นลำคลองที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติมีต้นกำเนิดจากคลองพรุพ้อและเป็นลุ่มน้ำย่อยของคลองพรุพ้อที่ตำบลโคกทราย อำเภอป่าบอน จังหวัดพัทลุง ลำคลองทอดยาวไหลจากทิศตะวันตกไปทางทิศตะวันออกผ่านหมู่บ้านหัวควน หมู่บ้านแหลมยาง หมู่บ้านชายห้วย และไทรลงสู่ทะเลเหวนและทะเลสาบสงขลา

ภาพคลองหัวควน

ภาพบ่อน้ำดิน บ้านนายสงค์ ครูอ้นและบ้านนางรัศมี เมืองซอง

บ่อน้ำดินในชุมชน เป็นบ่อน้ำที่ชาวบ้านในชุมชนขุดขึ้น โดยไม่ลึกมากนัก โดยระดับความลึกแค่ผิวดินขึ้นบนเท่านั้น สามารถขุดเจาะได้เอง บ่อน้ำดินจะมีปริมาณน้ำเปลี่ยนแปลงไปตามฤดูกาลและสภาพภูมิประเทศบริเวณนั้น ในอดีตชาวบ้านใช้น้ำจากบ่อน้ำดินเพื่อการอุปโภคและบริโภค ปัจจุบันหลายครอบครัวใช้น้ำประปาแทนการใช้บ่อน้ำดิน

ทรัพยากรป่าไม้ ชุมชนดอนประดู่มีป่าไม้ที่สำคัญ ได้แก่ ป่าสงวนแห่งชาติ ป่าเหมืองกั่ว และป่าบางเตง ในเขตตำบลดอนประดู่ ป่าเหมืองกั่วและป่าบางเตง ได้ถูกกำหนดให้เป็นป่าสงวนแห่งชาติเนื่องจาก ป่าแห่งนี้มีไม้ตะเคียน ไม้พะยอม ไม้ตำเสา และไม้ชนิดอื่นๆ ซึ่งมีค่าจำนวนมาก และมีของป่ากับทรัพยากรอื่นด้วย สมควรกำหนดให้เป็นป่าสงวนแห่งชาติ เพื่อรักษาสภาพป่าไม้และทรัพยากรธรรมชาติไว้ (ราชกิจจานุเบกษา, 16 พฤศจิกายน 2508)

4.1.3 อาชีพสำคัญของคนในชุมชน

เนื่องจากพื้นที่ในชุมชนดอนประดู่เป็นที่ราบและที่ราบลุ่ม ปัจจุบันชาวบ้านส่วนใหญ่ในชุมชนประมาณร้อยละ 80 มีอาชีพทำนาเป็นอาชีพหลัก และในสำหรับพื้นที่บางส่วนของชุมชน จะเป็นเนินสูงหรือที่เรียกว่า ควน พื้นที่บริเวณนี้ชาวบ้านจะปลูกยางพารา นอกจากนี้ยังมีการทำสวน ปาล์มน้ำมัน พืชสวนผสมหรือสวนสมรม และเลี้ยงสัตว์จำพวก ไก่ สุกร วัว และปลาน้ำจืด โดยภาพรวมประชาชนจะประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก รองลงมา คือ อาชีพค้าขาย

ภาพขาวนาในชุมชนดอนประดู่ และการใช้พื้นที่เพื่อปลูกผักหลังการทำนา

นอกจากนี้ข้อมูลทรัพยากรด้านการเกษตร พบว่าข้าวเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญของชุมชนดอนประดู่ โดยมีพื้นที่เพาะปลูกข้าวจำแนกเป็นข้าวนาปีประมาณ 8,700 ไร่ ข้าวนาปรังประมาณ 2,500 ไร่ ซึ่งพันธุ์ข้าวที่นิยมปลูก คือ ข้าวเล็บนก ข้าวขาวบางแก้ว ข้าวสังข์หยด และข้าวโอ้เจียง โดยในประเด็นนี้ที่มวิจัยจะได้กล่าวถึงเกี่ยวกับการทำนาในแต่ละช่วงเวลาอีกครั้งหนึ่ง (พนมอินทร์ศรี, 29 ธันวาคม 2562)

4.1.4 มายาเขาในความทรงจำผู้เฒ่าชุมชนดอนประดู่

ประเด็นนี้ที่มวิจัยกล่าวถึงความทรงจำของชาวบ้านเกี่ยวกับการทำนาในยุคแรกของชุมชนที่มีการใช้มายาเขาเป็นสิ่งเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ในที่ดิน และที่นำมาเป็นประเด็นเกี่ยวกับสภาพทั่วไปของชุมชนเพราะชาวบ้านเกือบทุกคนที่ที่มวิจัยเข้าไปสัมภาษณ์มีความทรงจำเกี่ยวกับเรื่องนี้ จนสามารถกล่าวได้ว่าเป็นเอกลักษณ์ของชุมชน โดยเนื้อหาของประเด็นนี้ที่มวิจัยพยายามนำคำบอกเล่าในเชิงการสัมภาษณ์มาเป็นแกนหลักในการเขียน หากจะกล่าวถึงการใช้ประโยชน์จากที่ดินของชุมชนดอนประดู่เริ่มตั้งแต่ในช่วงก่อนทศวรรษ 2520 เป็นลักษณะการใช้ประโยชน์ในรูปแบบการทำนาที่มีลักษณะพิเศษคือการใช้ประโยชน์จาก “มายาเขา” “มายา” คือดินที่ได้จากบนเขาจะมีส่วนผสมของหินบนเขาที่ผุพังกลายเป็นเศษหิน ลักษณะสีขาวผสมสีแดง จะมีความความละเอียดมาก มีเนื้อสัมผัสที่เย็นมาก สีของมายาเขาที่นำมาใช้มีหลายสี ได้แก่ สีดำมันกึ่ง สีลูกบวบ สีแดงดินลูกรัง และสีซี้เถ้า แต่สีที่เป็นที่นิยมและได้ผลดีมากที่สุดคือ สีดำมันกึ่ง เนื่องจากยังมีความชื้นมากกว่าสีอื่นๆ โดยจะนำมายาเขามาใช้ในการนำมาบำรุงดินข้าว มายาเขาที่ชาวบ้านในชุมชนดอนประดู่นำมาใช้ในการทำนาเป็นมายาเขาที่ชาวบ้านจากบนภูเขาหรือชาวบ้านเรียกกันว่า เขาจิ้งโหล่น ซึ่งอยู่ในพื้นที่อำเภอรัตนภูมิ จังหวัดสงขลา

จากการศึกษาพบว่า ชาวบ้านในชุมชนดอนประดู่ ได้มีการนำมายาเขามาใช้ในการทำนาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษ ไม่สามารถระบุได้แน่ชัดว่าเริ่มมีการนำมาใช้ตั้งแต่เมื่อใด จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านในชุมชน ได้ข้อมูลที่ตรงกันว่า ตั้งแต่จำความได้ ก็มีการใช้มายาเขาในการทำนามานานแล้ว

นอกจากคนในชุมชนดอนประดู่แล้วยังมีคนในชุมชนอื่นๆ เช่น บ้านหัวควน ตะโหมด ควนเนียง ก็มี การนำมาเขาไปใช้ในการทำนาเช่นเดียวกัน

“ค่านิยมในการใช้มายาเขาที่เขาจ้งโหลนในการทำนา เกิดจากการบอกปากต่อปากของคนในพื้นที่ไปสู่คนนอกพื้นที่ เกี่ยวกับผลดีของการใช้มายาเขาในการทำนา ว่านาข้าวที่ใช้มายาเขา จะได้ผลผลิตที่ดี ดินจะมีคุณภาพดี คนในชุมชนดอนประดู่ที่มีการทำนาเป็นอาชีพหลักมาตั้งแต่อดีต จึงได้มีการเดินทางไปนำมาเขามาใช้ในการทำนาตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา และสืบทอดกันไปสู่รุ่นลูกหลาน” (ประกอบ มากแก้ว, 28 ธันวาคม 2561)

“การใช้มายาเขาในการทำนาของชุมชนดอนประดู่ มีมานานแล้ว ตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษรุ่นปู่ย่าตายาย พอเริ่มจำความได้ก็มีการติดตามพ่อแม่เดินทางไปเอามายาเขาที่เขาจ้งโหลนแล้ว แต่เมื่อมีการทำสัมปทานเขาโดยนายทุนรายใหญ่ การใช้มายาเขาในการทำนาของชาวบ้านชุมชนดอนประดู่จึงเริ่มหายไป เนื่องจากนายทุนปิดเขาไม่ให้ชาวบ้านเข้าไปนำมาเขามาใช้เหมือนในอดีต เพราะต้องการหาผลประโยชน์เข้าตัวเอง โดยการนำมาเขาไปจำหน่ายที่อื่นและจำหน่ายในราคาที่สูงขึ้นเท่าตัว ประกอบกับเริ่มมีการนำปุ๋ยเคมีเข้ามาใช้ในการทำนาในพื้นที่” (พล สุขมาก, 29 ธันวาคม 2561)

ก่อนทศวรรษ 2520 ชาวบ้านในชุมชนดอนประดู่มีการทำนาโดยใช้มายาเขา จากการศึกษาพบว่า ก่อนเริ่มฤดูการทำนา ชาวบ้านจะเดินทางไปที่เขาจ้งโหลน เพื่อไปนำมาเขามาใช้เป็นปุ๋ยในการปลูกข้าว โดยในการทำนาแต่ละรอบจะมีการใช้มายาเขาประมาณ 20 ปีบ ต่อ 1 ครอบครั้ว ซึ่งขั้นตอนการใช้มายาเขาในการทำนาของชาวบ้านในชุมชนส่วนใหญ่มีวิธีการคล้ายกัน แต่มีเทคนิคที่แตกต่างกันบ้าง “หลังจากนำมาเขากลับมาจากเขาจ้งโหลนแล้ว แต่ละคนจะนำมาเก็บไว้ที่บ้านก่อน เมื่อจะนำไปใช้ในการทำนาจะแบ่งใส่กะละมังแล้วนำไปที่ทุ่งนา ถ้าทำนาหว่านจะนำเมล็ดพันธุ์ข้าวมาคลุกเคล้ากับมายาเขาแล้วจึงหว่านเมล็ดพันธุ์ข้าวลงในแปลงนา แต่ถ้าทำนาดำจะใช้การจุ่มหัวกล้า คือ มีการขุดหลุมบริเวณ หัวมุมคันนา โดยไม่ต้องมีขนาดกว้างและลึกมาก จากนั้นนำมาเขาและน้ำใส่ลงไปในหลุมคนให้เข้ากัน แล้วนำรากต้นกล้าจุ่มลงไปในหลุม โดยใช้ต้นกล้าจำนวน 1 กำ ต่อการจุ่ม 1 ครั้ง และนำต้นกล้าไปปักดำในแปลงนา” (หอม สุขมาก, 29 ธันวาคม 2561)

“เมื่อได้มายาเขามาแล้วก็นำไปทุ่งนาของตัวเอง จากนั้นขุดหลุมที่หัวนา เอามาเขาเขาใส่ลงไปในหลุมตามด้วยน้ำในนา คนให้เข้ากัน นำต้นกล้า มา 1 กำ จุ่มมายาเขาก่อนจะปักดำต้นกล้าลงไปในนา ซึ่งส่วนใหญ่จะทำนาดำ โดยใน 1 บั้งนา (ผืนนา) ใช้มายาเขา 1 ปีบ มายาเขานี้ทำให้ต้นข้าวเจริญเติบโตงอกงามดีมาก ข้าวออกรวงสวยงาม รสชาติข้าวมีความมัน รสชาติดี” (จบ ไหมขาว, 29 ธันวาคม 2561)

“ขุดหลุมบริเวณคันนา เเทมายาเขาและเติมน้ำลงไปในหลุมแล้วคนให้เข้ากัน นำต้นกล้าจุ่มลงไปแล้ววางไว้ให้แห้ง จึงค่อยนำไปปักดำ (สมนึก เสนีย์, 30 ธันวาคม 2561)

“แต่ละครอบครัวใช้มายาเขาในการทำนารอบละประมาณ 20 ปีบ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับจำนวนพื้นที่การทำนาของแต่ละครอบครัว โดยจะทยอยเดินทางไปเอาวันละ 2 ปีบต่อคน ใช้เวลา 1 ถึง 2 สัปดาห์ จึงครบจำนวนตามที่ต้องการ ปริมาณของมายาเขาที่ใช้ในการทำนาใช้ปริมาณไม่มากต่อ 1 แปลงนา คือไม่สิ้นเปลือง โดยการขุดหลุมบริเวณหัวมุมคันนา แล้วนำมายาเขาและน้ำในนาใส่ลงในหลุมโดยผสมให้เข้มข้น จากนั้นถอนต้นกล้าแล้วนำรากมาจุ่มในหลุมและจึงนำไปปักดำ” (ยุพิน จันทอง, 7 เมษายน 2562)

“ขั้นตอนการใช้มายาเขาในการปลูกข้าว เริ่มต้นจากการขุดหลุมบริเวณหัวนา แล้วเอามายาเขาใส่ลงไป ในหลุมเติมน้ำและผสมให้เข้ากัน จากนั้นเอาหัวกล้าจุ่มลงไป ในหลุมและตั้งไว้บริเวณปากหลุมเพื่อให้สะเด็ดน้ำ แล้วจึงพาไปปักดำ” (ไข่แดง ทองรอด, 7 เมษายน 2562)

“เมื่อได้มายาเขามาแล้วจะนำมาผสมกับขี้วัวแห้ง และขุดหลุมที่บริเวณสี่แยกหัวมุมคันนาแล้วเอามายาเขาใส่ลงไป ถอนต้นกล้าแช่ไว้ในน้ำ 1 คืน เพื่อให้รากงอก ก่อนจะนำมาจุ่มในหลุมมายาเขา และนำไปปักดำ ไม่ต้องใช้การดูแลอะไรมากมาย แค่อุ้ดูแลเรื่องระดับน้ำในนาข้าวให้มีความเหมาะสมกับความสูงของต้นกล้าและไม่ให้น้ำในนาแห้ง” (ประสิทธิ์ แมวขาว, 8 เมษายน 2562)

การใช้มายาเขาในการปลูกข้าวเช่นนี้ทำให้ต้นข้าวที่ปลูกเติบโตสวยงาม ข้าวออกรวงสวยงามและสมบูรณ์ รสชาติข้าวมีความมัน รสชาติดีกว่าการใช้ปุ๋ยเคมี นับได้ว่ามายาเขาเป็นปุ๋ยชั้นดี เพราะนอกจากบำรุงต้นข้าวให้เจริญงอกงาม ยังช่วยบำรุงดินในนาให้มีคุณภาพที่ดีอีกด้วย

การเดินทางเพื่อไปเอามายาเขาที่ถ้าเขาจ้งโหล่นในอดีต จะใช้วิธีการเดินเท้า ออกจากชุมชนดอนประดู่ โดยการเดินไปตามคันนาเพื่อไปเอามายาเขา ในตอนรุ่งสาง ซึ่งจะเดินกันไปนำมายาเขาครั้งละหลายๆ คน ประมาณ 5 ถึง 8 คน ราคาของมายาเขาจะขายปีบละประมาณตั้งแต่ 50 สตางค์ จนถึง 10 บาท ราคาของมายาเขาจะมีราคาที่แตกต่างกันไปตามช่วงเวลา แต่ถ้าหากขึ้นไปเก็บโดยตนเองบนเขา ราคาของมายาเขาก็จะมีราคาที่ถูกลง บริเวณด้านหน้าเขาจะมีพ่อค้าแม่ค้าขายอยู่ บริเวณด้านหน้าเขาจ้งโหล่น หลังจากได้มายาเขาแล้วก็จะเดินทางกลับบ้านพร้อมกัน หากมีอาการเหนื่อยล้าจากการเดินทางก็จะหยุดพักผ่อนบริเวณศาลากลางทุ่งนาหรือที่เรียกว่า “หลา” บางคนนั่งพักบริเวณใต้ต้นไม้ ก่อนจะเดินกลับถึงบ้านประมาณช่วงเที่ยงวัน

“ออกเดินทางเพื่อไปเอามายาเขาตั้งแต่ไก่ขัน โดยไปกับพรรคพวกคนในหมู่บ้านละแวกเดียวกัน ประมาณ 8 ถึง 10 คน มีทั้งผู้หญิงและผู้ชาย ขนมายาเขากลับมาด้วยวิธีการทุบคนละ 1 ปีบและหอบคนละ 2 ปีบ ตามความถนัดของแต่ละคน ซื้อราคาปีบละ 5 บาท แต่บางคนขึ้นไปเอามายาเขาด้วยตนเอง” (จบ ไหมขาว, 29 ธันวาคม 2561)

“เดินทางไปเอามายาเขาตั้งแต่หัวรุ่ง เดินกันไปเป็นย่าน มีทั้งผู้หญิงและผู้ชาย พาข้าวห่อไปกินระหว่างทางที่ศาลากลางทุ่งนา ชื่อว่า หลาท่าหิ เป็นศาลาไว้สำหรับให้คนหยุดพักผ่อน ซึ่งได้ขึ้นไปเอาเองบริเวณในถ้าเขาจ้งโหล่น ใช้วิธีการปีนขึ้นไปตามบันไดไม้ที่มีอยู่ โดยจะช่วยกันขุดและตัด

มายาเขาตามที่ต้องการใส่กระสอบ และจ้างคนในพื้นที่ให้ชักรถมายาเขาลงมาให้ด้านล่าง แต่ถ้าหากเหนื่อยล้าจากการเดินทางหรือเดินทางไปถึงเขาจ้งโหล่นในช่วงสายแล้ว ก็จะซื้อมายาเขาบริเวณด้านล่างแทน และเดินทางกลับมาถึงบ้านในช่วงเย็น” (สมนึก เสนีย์, 30 ธันวาคม 2561)

“เดินทางด้วยเท้าออกจากบ้านตั้งแต่ตี 4 ถึง 5 ในหัวรุ่ง ถึงเขาจ้งโหล่นในเวลา 6 โมงเช้า หรือ 7 โมงเช้า ไปครั้งละ 9 ถึง 10 คน มีทั้งผู้หญิงและผู้ชาย เดินเท้าไปตามคันทนา นำสอบ แสก คันทาบ และเจีย ที่ใช้ร่อนมายาเขาไปด้วย ปีนขึ้นไปในถ้ำแล้วใช้วิธีการชูดมายาเขาใส่กระสอบตามที่ต้องการ แต่ละคนจะได้ไม่เกินคนละ 3 กระสอบ เนื่องจากมีน้ำหนักรวมมาก จากนั้นจ้างคนในพื้นที่ให้มายาเขาลงมาสู่ด้านล่างโดยวิธีการโยลงมาด้วยสายชักรถ ค่าจ้างในการนำลงมากระสอบละ 50 สตางค์ ส่วนคนที่ขึ้นไปชูดจะตามมาลงด้านล่างในตอนหลัง และหามายาเขาเดินทางกลับบ้าน แต่ถ้าใครจะซื้อมายาเขาโดยไม่ขึ้นไปเองก็ได้ เพราะมีการวางขายอยู่บริเวณด้านล่างเขาจ้งโหล่นอยู่ด้วย ราคาปีบละ 50 สตางค์” (ขอม สุขมาก, 29 ธันวาคม 2561)

“ต้องเดินทางไปเอามายาเขาที่ถ้ำเขาจ้งโหล่น โดยการนำรถหรือนักท่องเที่ยวบางคนใช้รถจักรยานไปขนมายาเขา ออกเดินทางตั้งแต่เวลาตี 4 ในหัวรุ่งเช้า เพราะถ้าเดินทางไปช้าจะมีการแออัดของคนจำนวนมาก ที่เดินทางไปเอามายาเขา โดยซื้อในราคาปีบละ 1 บาท” (ประสิทธิ์ แมวขาว, 8 เมษายน 2562)

ในระหว่างการเดินทางนั้นเกิดความสัมพันธ์ของชาวบ้านในเส้นทางสู่มายาเขาจ้งโหล่น กล่าวคือทุกคนจะใช้การเดินเท้าไปตามคันทนา ในการไปแต่ละครั้งจะเดินทางกันไปเป็นหมู่คณะ เป็นกลุ่มๆ ตั้งแต่ 5 ถึง 10 คน ซึ่งจะเป็นคนในหมู่บ้านเดียวกัน มีทั้งผู้หญิงและ บางครอบครัวก็ไปทั้งพ่อแม่และลูก มีการพูดคุยสารทุกข์สุกดิบตลอดเส้นทางที่ไป “บางครั้งชาย หญิงที่เป็นคู่หมั้นกัน หรือที่คนในชุมชนเรียกว่า การเฝ้าโต๊ะหนึ่ง จะเดินทางไปเอามายาเขาด้วยกัน เป็นการศึกษานิสัยใจคอของกันและกัน และให้ครอบครัวของทั้งสองฝ่ายเห็นถึงความพยายามและความขยันของแต่ละคู่ ก่อนที่จะมีการแต่งงานหรือออกรถไปอยู่ด้วยกัน” (ไข่แดง ทองรอด, 7 เมษายน 2562)

“ในการเดินทางไปเอามายาเขาในแต่ละครั้ง ไม่ได้มีการนัดหมายกันไว้ล่วงหน้า แต่เมื่อมีคนในหมู่บ้านจะเดินทางไปเอาในหัวรุ่งเช้าวันนั้น ผ่านบ้านไหนก็จะตะโกนหรือส่งเสียงเรียก เป็นสัญญาณการชวนให้ไปเอามายาเขาพร้อมๆ กัน” (สงค์ ครูอ้น, 28 ธันวาคม 2561)

อุปกรณ์ที่ใช้ในการใส่มายาเขา ในยุคแรกๆ “ผู้ชายจะพากระสอบ หรือปีบ วิธีการนำกลับมาคือใช้วิธีการหอบด้วยคันทาบ ส่วนผู้หญิงจะใช้วิธีการทุบกกลับมา ผู้ชายจะนำกลับมาได้เยอะกว่าผู้หญิง หากระหว่างทางรู้สึกว่ามีน้ำหนักรวมเกินไป ก็จะมีการแบ่งมายาเขาใส่บริเวณโคนต้นไม้ตามระหว่างทางที่เดินทางกลับ ซึ่งโดยส่วนใหญ่จะเป็นผู้หญิง พอยุคถัดมา เริ่มมีการนำรถและรถจักรยานมาใช้ในการบรรทุกมายาเขา เพื่อเป็นเครื่องทุ่นแรง ซึ่งสามารถนำมายาเขากลับมาได้จำนวนมากขึ้น” (ประสิทธิ์ แมวขาว, 8 เมษายน 2562)

“ช่วงที่มีการเริ่มใช้ธรุน เป็นช่วงที่มีการพาลูกๆหลานๆ ไปขนมาขายด้วย ตอนเช้า พ่อกับแม่จะเข็นธรุนโดยมีลูกนั่งไปในธรุนนั้น ทำให้ลูกได้ซึมซับวิธีการเดินไปเอามาขายเขาตั้งแต่จำความได้”(จำเนียร มากมณี, 29 ธันวาคม 2561)

“ระหว่างเส้นทางการเดินทาง จะมีศาลาหลังเล็กๆ หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า หลา ที่อยู่ตามทุ่งนา ไว้เป็นที่พักผ่อนในระหว่างการเดิน ใช้ในการพักหยุดเพื่อกินข้าวห่อที่เตรียมมา มีการแบ่งปันกับข้าวกัน นั่งกินแบบล้อมวงกัน ในแต่ละศาลาจะมีเพลิงน้ำ ซึ่งเป็นภาชนะที่ใส่น้ำทำจากดินเหนียว น้ำในเพลิงจะมีความเย็นมาก เป็นเพลิงที่เจ้าของศาลาตั้งไว้ให้สำหรับคนเดินทางสัญจรได้ดื่มเพื่อดับร้อนและแก้กระหาย แสดงให้เห็นถึงความมีน้ำใจของคนในอดีตได้เป็นอย่างดี บางศาลามีการขายของจำพวกน้ำแข็งไส และกับข้าว ส่วนน้ำดื่มแม่ค้า จะเตรียมไว้ให้ดื่มฟรี” (กมล สุขเอียด, 28 ธันวาคม 2561)

ปัจจุบันได้มีการเลิกใช้มาขายในการทำนาของคนในชุมชนตอนประดู่ มาเป็นเวลากว่า 30 ปีมาแล้ว เนื่องจากมีการเข้ามาสัมปทานเขาจิ้งโหลนของกลุ่มนายทุน ที่เน้นการการนำ มาขายเขาไปจำหน่ายที่อื่นและจำหน่ายในราคาที่สูงขึ้นเท่าตัว การใช้มาขายในการทำนาของชาวบ้านชุมชนตอนประดู่จึงเริ่มหายไป ในส่วนของมาขายในปัจจุบันมีการอนุรักษ์มาขายเขา ห้ามมีการนำมาจำหน่ายในเชิงธุรกิจ แต่เป็นการอนุรักษ์เพื่อเป็นประโยชน์สำหรับการศึกษาและให้ความรู้กับประชาชนที่สนใจ โดยการเปิดเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ในเชิงศึกษาเส้นทางในประวัติศาสตร์ โดยการศึกษารูปแบบการใช้ทรัพยากรในถ้ำเขาจิ้งโหลน และมีการให้ความรู้จากวิทยากรบริเวณหน้าถ้ำเขาจิ้งโหลน

4.2 ยุคที่ 1 การใช้ทรัพยากรที่ดินบนฐานคุณค่า (ก่อนทศวรรษ 2520)

การศึกษาของทีมวิจัยพบว่าชุมชนตอนประดู่ช่วงก่อนทศวรรษ 2520 เป็นช่วงที่ชาวบ้านยังคงมีการทำนาเป็นหลัก เป้าหมายของการทำนาคือการใช้กินที่เหลือจึงจะนำไปขาย ช่วงเวลานี้การทำนาอาศัยความร่วมมือของคนในชุมชนเพื่อช่วยเหลือกันในด้านแรงงาน ในการทำนาต้องอาศัยน้ำฝนจากธรรมชาติเป็นหลัก ไม่มีการใช้เทคโนโลยี ปุ๋ยเคมี ยาปราบวัชพืช ทีมวิจัยเรียกช่วงเวลาดังกล่าวว่าการใช้ทรัพยากรที่ดินบนฐานมูลค่า

4.2.1 บริบทของยุคสมัย

ในช่วงก่อนทศวรรษ 2520 การใช้ทรัพยากรที่ดินของชุมชนตอนประดู่ อำเภอบางปะอิน จังหวัดพิจิตร มีการใช้ประโยชน์ของที่ดินในหลากหลายรูปแบบ ซึ่งเป็นการใช้ทรัพยากรดินอย่างเห็นคุณค่าในการใช้ประโยชน์ทำมาหากินบนที่ดินในชุมชน อาชีพหลักในช่วงก่อนพุทธศักราช

2520 คืออาชีพทำนา ซึ่งเป็นลักษณะการทำนามีการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่ดินในรูปแบบการทำนาแบบธรรมชาติ โดยการนำมายาเขามาใช้ในการทำนาเพื่อเพิ่มปริมาณผลผลิต

ระบบการผลิตบนที่ดินในยุคก่อนทศวรรษ 2520 โดยมีการใช้มายาเขา ตามที่กล่าวมาแล้วโดยชาวบ้านชุมชนดอนประดู่ในยุคก่อนทศวรรษ 2520 ยังมีรูปแบบการประกอบอาชีพการทำนาแบบพึ่งพาอาศัยกัน ไม่มีการจ้างแรงงาน แต่จะใช้ลักษณะการขอความช่วยเหลือ หรือที่เรียกว่า การออกปาก คือ การออกปากในการทำนาหรือการออกปากในการเก็บข้าว เรียกว่า “นาออกปาก” โดยจะมีข้อห้าม คือหญิงที่เพิ่งคลอดลูก ไม่สมควรมาดำนาหรือเก็บข้าว จึงมีการออกปากขอความช่วยเหลือจากเพื่อนบ้านหรือญาติพี่น้องมาร่วมด้วยช่วยกันในการดำนาหรือในตอนที่เก็บข้าว ก็จะมีการออกปากมาเพื่อนบ้านมาช่วยเก็บข้าว ส่วนเจ้าของนาจะมีการเลี้ยงข้าว ขนมหวาน ซึ่งจะทำให้เหนียวเหนียวเหนียว คือข้าวเหนียวและต้มสาคร ลอดช่อง เป็นการเลี้ยงตอบแทนในการมาช่วยดำนาหรือเก็บข้าว เป็นการช่วยกันออกแรงที่ไม่ต้องมีค่าใช้จ่ายในการทำงานแต่เป็นการเลี้ยงเพื่อขอบคุณหรือตอบแทนผู้ที่มาช่วยเหลือ

ระบบคุณค่าชุมชนดอนประดู่ นอกเหนือจากการใช้มายาเขาในการทำนาแล้ว ชุมชนดอนประดู่ยังคงมีพิธีกรรมความเชื่อในเรื่องการทำนาตั้งแต่ก่อนเริ่มทำนาปลูกข้าวจะมีพิธีกรรมในการไหว้เจ้าที่เจ้าทาง เพื่อให้ดูแลปกป้องรักษานาข้าวในระหว่างการปลูกข้าวในแต่ละครั้ง โดยชาวบ้านในชุมชนมีความเชื่อว่า หากไม่มีการไหว้เจ้าที่เจ้าทางจะทำให้นาข้าวได้รับความเสียหาย จากการโดนหนูในนาข้าวกัดกิน และจะทำให้นาข้าวได้ผลผลิตที่ไม่ดี หรือมีความเชื่ออีกอย่างที่ว่า เจ้าของนาข้าวจะได้รับความเจ็บไข้ได้ป่วยในระหว่างฤดูทำนา หากไม่มีพิธีกรรมในการไหว้เจ้าที่เจ้าทาง จึงมีพิธีกรรมการไหว้เจ้าที่เจ้าทางก่อนจะทำการปลูกข้าวเสมอ ซึ่งพิธีกรรมในการทำนาข้าว เป็นการสร้างขวัญและกำลังใจให้กับชาวนาให้รู้ว่าการทำนาปลูกข้าวของตนนั้นจะไม่สูญเปล่า เพราะพระแม่โพสพเป็นผู้ดูแล การตั้งเครื่อง 12 เพื่อบูชาพระแม่โพสพ และก่อนขนข้าวขึ้นยุ้งฉางที่ตัดไว้ประมาณ 3 เลียง และมีการทำพิธีเชิญแม่โพสพเพื่อเชิญมาปกป้องดูแลข้าวหลังจากการเก็บเกี่ยว โดยพิธีกรรมที่ทำจะทำได้โดยหมอข้าว

การทำขวัญข้าว โดยหมอข้าวขวัญข้าวคือการไปรวบต้นข้าวในนา เช่น ใช้ต้นกำขำ ต้นอ้อย และให้หมอข้าวไปผูกรวบต้นข้าวไว้ หลังจากนั้นทำการเก็บข้าวในนาข้าว และในการไปเก็บขวัญข้าวกลับบ้านนั้นจะต้องดูฤกษ์ยามจะต้องเป็นวันที่มีฤกษ์ยามที่ดี (วันดีคืนดี) และในการเดินไปเก็บขวัญข้าวกลับบ้านนั้น เมื่อมีใครถามว่าไปไหน หรือไปทำอะไรห้ามพูดกับคนที่ถาม เพราะชาวบ้านมีความเชื่อที่ว่า การพูดคุยกันเสียงดัง จะทำให้พระแม่โพสพตกใจ ตามความเชื่อของชาวบ้านดอนประดู่ในยุคนั้น และหากมีปรากฏการณ์จันทรุปราคา หรือที่ชาวบ้านเรียกว่าการช่วยจันทร์ จะต้องเอาขันน้ำ

ไปตั้งไว้ที่เรนข้าว (ยุงฉาง) และทำการเคาะเรนข้าว (ยุงฉาง) ให้พระแม่โพสพลุกขึ้นช่วยจันทร หากไม่มีการช่วยจันทรหรือไม่มีการปลุกพระแม่โพสพตามความเชื่อของคนสมัยก่อนก็จะทำให้ข้าวเป็นแกลบ ไม่มีเมล็ด ตามความเชื่อของคนสมัยก่อน (การจัดเวทีชุมชนครั้งที่ 2 ชุมชนดอนประดู่, 3 พฤษภาคม 2562)

4.2.2 การใช้ประโยชน์ที่ดิน

การใช้ประโยชน์ที่ดินในการทำนาของชาวบ้านดอนประดู่ในยุคแรกนี้ อาศัยความสัมพันธ์ของระบบเครือญาติเป็นหลัก โดยที่การทำนาในยุคก่อนทศวรรษ 2520 นอกเหนือจากการนำมายาเขามาใช้ในการทำนาด้วยเหตุผลและความเชื่อที่ว่ามายาเขาเป็นปุ๋ยชั้นดีทั้งบำรุงต้นข้าว และในการบำรุงดินในนาข้าวแล้วนั้น การทำนาในยุคนี้ ชาวชุมชนดอนประดู่ยังคงเน้นการทำนาแบบธรรมชาติ เพราะฉะนั้นวิธีการและขั้นตอนในการทำนาก็ยังเห็นการพึ่งพากันของคนในชุมชนและการพึ่งพากันของคนกับการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ มีการใช้ทรัพยากรอย่างรู้คุณค่า ทรัพยากรในนาข้าว ทั้งปลา ปู หอยก็มีความอุดมสมบูรณ์ ขั้นตอนในการทำนาก็ยังใช้แรงงานคนและสัตว์ในการทำส่วนใหญ่ ซึ่งในการไถนาจะใช้วัวและควาย และในการไถแต่ละครั้งก็จะใช้จำนวนวัวและควายครั้งละหลายตัวที่เรียกว่า (การเวียนวัวหรือเวียนควาย) ซึ่งได้อาศัยความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติเพื่อการเข้าถึงในการใช้แรงงานสำหรับการเวียนนาด้วยเช่นกัน

การเวียนนา (การเวียนวัวหรือเวียนควาย) คือ การไถนาโดยใช้วัวหรือควายไถนาเริ่มตั้งแต่ตี 4 ในตอนรุ่งสาง โดยการเวียนแต่ละครั้งใช้ควายหรือวัวครั้งละหลายตัว ประมาณ 4 – 5 ตัว หรือมากกว่านั้น เรียกได้ว่าเป็นการใช้วัวหรือควายเป็นฝูงในการเวียนนาในแต่ละครั้ง เวียนวัวหรือเวียนควายและในการเวียนก็จะมีภาษาพูดที่ใช้พูดกับวัวหรือควายในการเวียนคือ คำว่าแจง ซึ่งจะหมายถึง ออกนอก ส่วนคำว่าเข้า ซึ่งจะหมายถึงเข้าใน คนที่เวียนก็จะพูดสลับไปมาจนได้ดินให้เป็นโคลน ที่เหมาะแก่การปักดำต้นกล้า หรือการหว่านเมล็ดข้าวลงไป สำหรับการเวียนนาจะทำให้ดินเป็นโคลน มีลักษณะที่ละเอียดเพราะใช้วัวหรือควายในการเวียน เป็นวิธีให้วัวหรือควายเหยียบดินซ้ำๆ ไปมาจนเป็นโคลน ที่ชาวบ้านในชุมชนดอนประดู่เรียกว่า ดินโชน ดินโชนเหมาะกับการปักดำต้นกล้า และการหว่านเมล็ดข้าวจะทำให้ต้นกล้าที่มีการปักดำ หรือหว่านเมล็ดลงไปดินงอกงามและมีคุณภาพดีทุกต้นและทุกเมล็ดพันธุ์ข้าว แต่ส่วนใหญ่การไถนาจะใช้วัวไถนามากกว่าใช้ควายไถนา เพราะจะนำควายมาเวียนในพรุที่เป็นป่ารกทึบ เพื่อทำการขยายพื้นที่ในการทำนาโดยใช้ควายในการเวียน นอกจากการเวียนนาแล้วนั้น ขั้นตอนในการใช้น้ำในการทำนาก็ยังคงเป็นการใช้น้ำจากแหล่งน้ำธรรมชาติที่มีอยู่ในชุมชน โดยมีแม่น้ำพรุพือเป็นแหล่งน้ำที่สำคัญซึ่งมีลุ่มน้ำย่อยๆ หรือลำน้ำเล็กๆ ที่ลงมาจากต้นน้ำ เช่น คลองหารอ่างทอง และคลองหัวควน เป็นแหล่งน้ำในการทำนาของแต่ละครัวเรือนจากคลองทั้ง 2 แหล่งนี้ โดยสายน้ำจะแบ่งเป็นสายย่อยๆ ออกไป เป็นหนองน้ำเล็กๆ ที่

ย่อยๆ จากคลองहारอ่างทอง และคลองหัวควน แล้วทำการเปิดช่องน้ำให้เข้ามายังพื้นที่ทำนาของตนเอง ทั้งในการทำนาและการทำการเกษตร หรือการใช้น้ำในการอุปโภคและบริโภคของชาวบ้านในชุมชนตอนประดู่ (การจัดเวทีชุมชนครั้งที่ 1 ชุมชนตอนประดู่ ,2 ธันวาคม 2561)

คลองहारอ่างทองเป็นแหล่งขนาดน้ำใหญ่ที่สำคัญของชาวตำบลตอนประดู่ ในการใช้ทำการเกษตรและเป็นแหล่งพันธุ์ปลาที่อุดมสมบูรณ์ซึ่งมีมากมายหลายชนิด เนื่องจากมีสภาพเป็นดิน ผสมโคลนทราย เป็นลุ่มน้ำย่อยของคลองพรุพ้อที่ตำบลโคกทราย อำเภอป่าบอน จังหวัดพัทลุง ซึ่งลำคลองทอดยาวไหลจากทิศตะวันตกไปทางทิศตะวันออกผ่านหมู่บ้านท่าไหลและไหลลงสู่ทะเลแหวน และทะเลสาบสงขลา สำหรับคลองหัวควน เป็นลำคลองที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติมีต้นกำเนิดจากแม่น้ำพรุพ้อและเป็นลุ่มน้ำย่อยของคลองพรุพ้อที่ตำบลโคกทราย อำเภอป่าบอน จังหวัดพัทลุงเช่นกัน ลำคลองทอดยาวไหลจากทิศตะวันตกไปทางทิศตะวันออกผ่านหมู่บ้านหัวควน หมู่บ้านแหลมยาง หมู่บ้านชายห้วย และไหลลงสู่ ทะเลแหวนและทะเลสาบสงขลา โดยการเข้าถึงแหล่งน้ำในการทำนาในยุคแรกนี้ชาวบ้านได้อาศัยแรงงานในหมู่บ้านเพื่อช่วยกันสร้างทำนบเพื่อนำน้ำให้ไหลเข้ามาในพื้นที่นา

การขยายพื้นที่ทำนามีการขยายพื้นที่หรือที่เรียกว่าการเบิกนา คือการจองที่ โดยการขุดตอ (ไม้) และจุดไฟเพื่อทำการขยายที่ออกไป หลังจากการจองนาโดยการปัก (จับจอง) ก็จะทำการไปอำเภอเพื่อทำเรื่องในการจองนาเพื่อเป็นเจ้าของที่นา หลังจากการปักไว้แล้ว เป็นการเบิกนาในการเพิ่มพื้นที่ในการทำนาและการแสดงสิทธิ์พื้นที่เป็นของตัวเองเพื่อทำนาในครั้งต่อไป โดยแบ่งให้ลูกหลานคนละ 4 - 5 ไร่ต่อไป หากคนใดมีความขยันในการเบิกพื้นที่ ก็จะมีที่ดินในการทำนามากกว่าผู้อื่น ซึ่งการเบิกนานี้จะเป็นการเบิกนาในพื้นที่ที่เรียกว่า ป่าเหม็ด (ป่าเสม็ด) หรือ “พรุหรือโพล่เสม็ด” การเรียกขานแบบนี้เนื่องมาจากพื้นที่ดังกล่าวเป็นพื้นที่ที่มีเห็ดเสม็ดขึ้นจำนวนมากแต่เมื่อมีการเบิกนาหรือขยายพื้นที่การทำนาโดยการเผาป่าเสม็ดก็จะทำให้ต้นเสม็ดและเห็ดเสม็ด ที่มีในป่าเสม็ดหายไปด้วยพร้อมๆ กัน ในการจับจองที่นาลักษณะนี้เป็นการใช้แรงงานในครัวเรือนเป็นหลัก

การสร้างความมั่นคงทางอาหารและการจัดการทรัพยากรในนาข้าวของชาวนายุคก่อนทศวรรษ 2520 เป็นการทำนาที่มีได้เพียงแค่ข้าว แต่ในนาข้าวจะมีสัตว์น้ำที่มากอาศัยอยู่ เช่น ปลา หอย ปู และมีความอุดมสมบูรณ์มาก มีการหาสัตว์น้ำในนาข้าวเพื่อนำไปประกอบอาหารหลังจากการทำนาไปนา 1 ครั้งก็สามารถนำอาหารกลับมาบ้านได้ ทั้งในฤดูทำนาและฤดูเก็บเกี่ยวข้าวก็จะมีสัตว์เป็นจำนวนมากในนาข้าว สัตว์จำพวกปลา เช่น ปลาดุก ปลาช่อน ซึ่งในการเก็บข้าวแต่ละครั้งจะมีการดักปลาไว้กินโดยใช้ซังข้าวปิดคือการใส่ซังข้าวทับถมไว้เพื่อให้ปลาเข้ามาแล้วทำการดักปลาไว้หรือพา “นาง” ซึ่งเป็นอุปกรณ์ในการจับปลาพาไปดักปลา ส่วนกุ้งนา สามารถนำมาทำเคียวกุ้งในการถนอมอาหารและเคียวกุ้งที่ได้จะมีรสชาติที่อร่อย สัตว์จำพวกนกก็จะมีการเปิดน้ำ นกอีลุ้ม นกที่มากินข้าวในนาก็สามารถดักจับมาทำเป็นอาหารได้เช่นกัน สัตว์จำพวกหอย เช่น หอยโข่ง ชาวบ้านสามารถ

จับปูมาทำ “มอปู” และ “มันปู” สำหรับไว้เป็นอาหาร และสัตว์ชนิดอื่นๆ อีกมากมาย ซึ่งจะเห็นได้ว่าในยุคก่อนทศวรรษที่ 20 นั้นเมื่อออกไปนานนอกเหนือจากการได้ไปทำนาเพื่อปลูกข้าวแล้วนั้น ก็สามารถหาอาหารกลับมาทำกับข้าวกินกันในครอบครัวและที่เหลือก็สามารถถนอมอาหารเก็บไว้กินหรือแบ่งปันได้

นอกเหนือจากการนำสัตว์น้ำจากในนาข้าวมาใช้ประโยชน์ในการบริโภคแล้ว วิถีชีวิตของชาวนาชุมชนดอนประดู่ยังคงมีความผูกพันกับการใช้พื้นที่นาในการจับปลา หรือที่เรียกว่าการ “ถมน” ซึ่งการถมนคือการจับปลาในพื้นที่ที่มีลักษณะเป็นดินลอย กล่าวคือดินที่มีน้ำแทรกขึ้นมาทำให้ดินไม่ยึดติดต่อกัน ได้ดินลอยจะมีปลาอาศัยอยู่จำนวนมาก หากไม่มีการถมปลาก็จะไม่ขึ้นมา โดยการทำให้ปลาขึ้นมาด้านบนนั้น ใช้การตัดหญ้าบริเวณนั้นมาปูบนดินลอยที่มีลักษณะเป็นพื้นที่ระเหยที่ขึ้นมา ซึ่งพื้นที่ระเหยเหล่านี้คือพื้นที่การหายใจของปลาที่อยู่ใต้ดิน และหลังจากนั้นใช้โคลนโยนลงไปปิดปูหญ้าไว้ ปิดไว้ในสนิททิ้งไว้ประมาณ 1 ชั่วโมงปลาที่อยู่ใต้ดินลอยหายใจไม่ได้ ปลาก็จะดันขึ้นมาด้านบนหญ้าบนโคลนที่ถมไว้ เมื่อปลาขึ้นมาก็สามารถทำให้จับปลาได้ สำหรับการถมนจะนิยมทำในป่าพรุ ช่วงเวลาที่มีปลาเยอะๆ ซึ่งปลาก็จะอยู่บริเวณใต้โคลนมากๆ ขุดดินหรือขุดโคลนแล้วโยนลงไป ถือเป็นวิธีการจับปลาที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของคนที่ยึดมั่นในพื้นที่ไม่ต้องมีเครื่องมือจับสัตว์ในการจับแต่อย่างใด โดยการใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่อยู่รอบตัวในการหากินหาอยู่ได้ทั้งฤดูกาลทำนาจนถึงฤดูกาลเก็บเกี่ยว

หลังฤดูเก็บเกี่ยวข้าวเมื่อมีการเก็บข้าวในแต่ละครั้ง ก็จะมีรวงข้าวที่อาจมีเมล็ดตกหรือร่วงในบริเวณนาข้าวในระหว่างการเก็บเกี่ยวข้าว และเมล็ดข้าวที่ตกอยู่ในนาเหล่านี้ก็จะงอกเป็นต้นข้าวต้นใหม่ขึ้นในนาข้าว ต้นข้าวเหล่านั้นก็สามารถออกรวงข้าวได้อีกหลายครั้ง ที่ชาวบ้านเรียกว่า “ลูกข้าว” เพราะช่วงเวลาในการการทำนา จะมีการเว้นช่วงระยะในการทำนา ช่วงระยะเวลาหนึ่งจึงทำให้เมล็ดข้าวนั้นสามารถเจริญเติบโตในนาข้าวอีกครั้ง และออกรวงขึ้นมาใหม่ได้อีกครั้ง ซึ่งชาวบ้านสามารถเก็บรวงข้าวจากลูกข้าวได้อีกครั้งหนึ่ง ก่อนจะมีการทำนาในครั้งใหม่ ในบางครั้งเจ้าของที่นาอาจจะให้ชาวบ้านไปเก็บลูกข้าวบริเวณที่นาของตนเองได้ อีกทั้งชาวบ้านยังมีความเชื่อในเรื่องของขวัญข้าว หากไม่มีการไปเก็บลูกข้าวในนาข้าวก็จะทำให้เสียขวัญข้าว ชาวบ้านในชุมชนจึงมีการไปเก็บลูกข้าวในนาข้าว เรียกได้ว่า “ลูกข้าว” เป็นทรัพยากรมือ 2 ในนาข้าวที่เกิดหลังจากการเก็บข้าวในฤดูกาลเก็บเกี่ยวข้าว เป็นผลผลิตที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ แต่ก็สามารถเก็บมาใช้ประโยชน์ได้อีกครั้งโดยไม่ต้องมีการลงทุนใดๆ

เมื่อถึงฤดูเก็บเกี่ยวข้าว ชาวนาในชุมชนดอนประดู่จะเก็บข้าวในนาข้าวของตนเองก่อน โดยการออกปากเพื่อนบ้านมาช่วยกันเก็บจนหมด หากมีเวลาก็จะช่วยกันไปรับจ้างเก็บข้าว ในพื้นที่ตำบล หรืออำเภอ หรือจังหวัดที่ใกล้เคียงที่มีการจ้างการเก็บข้าวอย่างเช่น จังหวัดสตูล โดยจะไปครั้งละหลายๆ คนในการรับจ้างเก็บข้าวในแต่ละครั้ง โดยอัตราค่าจ้างในแต่ละครั้งที่ไปเก็บข้าวรับจ้างนั้น

จะอยู่ที่ 100 เลียงละ 10 บาท และเมื่อเดินทางกลับบ้านก็อาจจะมีเงินที่ได้จากการเก็บข้าวจ้างนั้น ซื้ออาหาร หรือของใช้ที่จำเป็นที่ไม่สามารถหาได้กลับมาบ้านอีกด้วยในระหว่างเดินทางกลับบ้าน เมื่อเก็บข้าวแล้ว คนในชุมชนจะนำข้าวที่ได้มาสีเอง การสีข้าวในอดีตชุมชนดอนประดู่ ใช้วิธีการสีข้าวโดยการใส่ครกสีที่ทำจากไม้เนื้อแข็งและไม้ไผ่สานแบบมือหมุนหรือที่ชาวบ้านเรียกว่าการเวียน ข้าวที่ได้จากการเก็บเกี่ยว จะเก็บไว้เป็นเรียงที่เก็บไว้ในยุ้งฉางหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “เร็นข้าว” และจะนำข้าวมาวัดก่อนจะนำข้าวไปสี โดยใช้การช้อมมือ คือการนำข้าวมาตาดด้วยมือจนเปลือกข้าวกะเทาะออก หลังจากนั้น จึงจะมีการคัดแยกข้าวออกจากแกลบข้าวที่ได้หลังจากการการตำข้าวก็จะมีแกลบ เมล็ดข้าวและเปลือกข้าว (แกลบ) ออกจากกัน โดยตักข้าวในครกออกมาใส่ในกระด้งหรือภาชนะที่ถักเรียกว่า “โด้ง” เพื่อคัดเปลือกข้าวออกไปหรือใช้ครกสีในการสีข้าว หลังจากนั้นอาจจะมีกรร่อนอีกครั้งเพื่อการคัดแยกแกลบออก เมื่อได้ข้าวที่แยกเมล็ดข้างกับเปลือกข้าวออกจากกันแล้วก็จะมีการข้าวสารไปแลกเปลี่ยนเป็นเงินและเป็นอาหารอย่างอื่น ซึ่งในอดีตหลังจากการทำนาของชาวบ้านในชุมชน เมื่อได้ข้าวซึ่งเป็นข้าวสารของคนในชุมชนแล้วนั้น ก็จะนิยมนำข้าวสารไปแลกเปลี่ยนเป็นสินค้าที่ตลาดโคกทรายในวันเสาร์และวันอังคารหรือตลาดควนเนียงเพื่อนำข้าวสารที่ได้จากการทำนาไปแลกเปลี่ยนสินค้าจำพวกของกินที่ใช้ในครัวเรือนเช่น กะปิ ปลาเค็ม ฯลฯ นอกจากการแลกเปลี่ยนเป็นสินค้าและยังสามารถแลกเปลี่ยนเป็นเงินในการใช้สอยอีกด้วยการนำข้าวสารไปขายในตลาด

4.2.3 การจัดการที่ดินบนฐานคุณค่า

ที่ดินในยุคนี้เป็นพื้นที่ที่ได้รับการตกทอดจากบรรพบุรุษ และการเข้าไปเบิกนาหาพื้นที่ในป่าพรุเป็นส่วนใหญ่ ที่ดินที่ได้จากการสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น ส่วนใหญ่เป็นที่ดินเดิมที่มีการส่งต่อ และเป็นพื้นที่การทำกินตั้งแต่สมัยปู่ย่าตายาย ส่วนใหญ่ไม่มีการทำสัญญาหรือมีหลักฐานในการถือครองแต่จะเป็นการ “บอกปาก” จากบรรพบุรุษเพื่อแจ้งแก่ลูกหลานให้ทราบว่าพื้นที่บริเวณไหนลูกหลานคนใดเป็นผู้ถือครองต่อเมื่อตนเสียชีวิตลง การใช้ที่ดินในพื้นที่ที่ได้รับมรดกจึงเป็นการทำการเกษตรแบบดั้งเดิมเกษตรกรรมชาวบ้านดอนประดู่ยังคงให้ความสำคัญในที่ดินทำกินของตนเอง ที่ได้รับการสืบทอดจากบรรพบุรุษ เมื่อถึงเทศกาลหรือช่วงเวลาสำคัญในการเคารพบรรพบุรุษยังคงมีการทำบุญแก่บรรพบุรุษที่สร้างที่ดินไว้ให้แก่ลูกหลาน เช่น ในช่วงเทศกาลเดือนสิบ ได้มีการนำอาหารคาวหวาน ดอกไม้ธูปเทียนมาตั้งบูชาบริเวณคันนาเพื่อบูชาแก่เจ้าของที่ดินหรือบรรพบุรุษ พระแม่โพสพ เพื่อบอกกล่าวและขมาต่อเจ้าของที่ดินที่เป็นบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว และเจ้าแม่โพสพ เป็นการแสดงความเคารพและให้คำมั่นสัญญาว่าจะดูแลผืนดินที่บรรพบุรุษได้สร้างไว้และไม่ทำลายหรือนำไปขาย ซึ่งจำนวนที่ดินของแต่ละครัวเรือนหรือในแต่ละต้นตระกูลที่สืบทอดก็บ่งบอกถึงความขยันของบรรพบุรุษที่เป็นแรงบันดาลใจให้แก่ลูกหลานในการดูแลและรักษาผืนนาให้มากยิ่งขึ้น เกิดความรักความเอื้ออาทรต่อกันระหว่างเครือญาติในการช่วยเหลือและรักษาที่ดิน ซึ่งส่วนใหญ่คนที่มียี่ดดินมากในอดีตมักจะเป็นคน

ที่มีความขยัน และใจกว้าง เป็นบุคคลสำคัญของชุมชน เช่น เป็นผู้นำ เป็นหมอพื้นบ้าน เป็นศิลปินพื้นบ้าน โดยคนกลุ่มนี้ชาวบ้านส่วนใหญ่ในชุมชนให้ความเคารพนับถือ และคอยช่วยเหลือผู้อื่นมากก็ จะได้รับความรักเกื้อมาก หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า คนยาว คนใหญ่ หรือนักเลง ที่ไม่ใช่อันธพาล คนยาว หรือคนใหญ่จะมีมากในยุคอดีตที่คนในชุมชนจะอยู่กันแบบพอมือพอกินตาม อดภาพ ไม่มีสิ่งใดจะมาทำให้เดือดร้อนกันมากนัก ยกเว้นในสิ่งเดียว ที่คนยุคก่อนจะกลัวกันมาก ก็เห็นจะเป็นเรื่องของโจรผู้ร้าย ถ้าหมู่บ้านไหนมีความอุดมสมบูรณ์ มั่งคั่ง พอถึงเวลานอนชาวบ้านก็นอนหลับไม่สนิท เพราะกลัวว่าจะมีโจรผู้ร้ายจากหมู่บ้านอื่นเข้ามาจู่โจมปล้นทรัพย์สมบัติไป ใครมีวัว มีควาย ก็ต้องระแวดระวังป้องกัน ให้ดี แต่หากมีคนใหญ่ คนยาวอยู่ในหมู่บ้านแล้วก็วางใจ ไปได้กว่าครึ่ง ซึ่งคนใหญ่ คนยาวไม่จำเป็นต้องเป็นคนร่ำรวย แต่ต้องเป็นคนที่ใจคอกว้างขวาง กล้าได้ กล้าเสีย มีคนนับหน้าถือตาในความ มีน้ำใจ ใครเดือดร้อนก็ช่วยเหลือ มีเพื่อนฝูงมาก มีนักเลงเป็นสมัครพรรคพวก บางครั้งมีการผูกมิตรไมตรีกับคนใหญ่หมู่บ้านหรือตำบลอื่นๆด้วย คนใหญ่ที่ทำหน้าที่คุ้มครองคนในหมู่บ้านแบบนี้จะถือว่าเป็นคนใหญ่ที่ดี ซึ่งการที่ชุมชนบ้านดอนประดู่มีคนใหญ่คนยาวอาศัยอยู่ ก็ทำให้ในหมู่บ้านไม่มี เหตุการณ์ลักขโมยสิ่งของหรือสัตว์ที่ใช้ในการทำมาหากิน หมู่บ้านอยู่กันอย่างไม่หวาดระแวง ชาวชุมชนมีความสุขในการทำงานและการใช้ชีวิต ส่งผลให้ชาวชุมชนดอนประดู่มีจิตสำนึกในการจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในชุมชน

การจัดการและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรที่ดินของชาวชุมชนดอน ประดู่ในยุคนี้ ส่วนใหญ่จะใช้วิธีการช่วยกันดูแลรักษา เนื่องมาจากการทำการเกษตรกรรมต่างๆ ยังไม่ มีการพึ่งพาจากภายนอก ทำให้การทำการเกษตรกรรมเป็นแบบดั้งเดิม ให้ธรรมชาติดูแลกัน คนรักษา ธรรมชาติ จึงทำให้ได้ผลผลิตทางการเกษตรที่น้อยแต่มีคุณภาพ เนื่องมาจากความพิถีพิถันและการ ดูแลเอาใจใส่เป็นอย่างดีนั่นเอง อีกทั้ง การเข้าถึงที่ดินก็ยังไม่มียุทธศาสตร์เข้ามาจัดการมากนัก ทำให้ ชาวชุมชนและเกษตรกรสามารถทำการเกษตรได้อย่างอิสระ ไม่ยึดหลักทางวิชาการมากนัก ทำตาม ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษและตามความเชื่อของชุมชนทำให้ที่ดินที่ถือครองใน แต่ละครัวเรือนสามารถจัดการได้อย่างมีประสิทธิภาพ ไม่ยึดติดกับระบบราชการ ทุกคนมีสิทธิในที่ดิน ทำกินของตนเองที่สืบทอดจากบรรพบุรุษ และจากความขยันในการหักล้างถางพงในป่าพรุเพิ่มขึ้นมาก็ สามารถจับจองเป็นกรรมสิทธิ์ของตนเองได้

4.2.4 สรุป

การเข้าถึงการใช้ประโยชน์และการจัดการที่ดินบนก่อนทศวรรษ 2520 ถือได้ว่าเป็นยุค แห่งการใช้ทรัพยากรที่ดินบนฐานคุณค่า เนื่องจากคนในชุมชนยังคงยึดรูปแบบการทำเกษตรกรรม ซึ่งเป็นอาชีพที่สำคัญที่สุดของชุมชนดอนประดู่คือการทำนาแบบดั้งเดิม โดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น และมี ลักษณะโดดเด่นเป็นเอกลักษณ์ของชุมชนตามความเชื่อและการสืบทอดจากบรรพบุรุษในการนำ

“มายาเขา” ที่เปรียบเสมือนหัวใจสำคัญของการสร้างเมล็ดพันธุ์ข้าวที่มีประโยชน์แก่เกษตรกรชาวนา และการสร้างคุณค่าทางจิตใจของคนในชุมชนให้เกิดความรัก ความสามัคคี ความเอื้ออาทร ทั้งต่อคนในชุมชนด้วยกัน คนกับสิ่งมีชีวิต และคนกับทรัพยากรธรรมชาติ ให้สามารถ อาศัยและพึ่งพากันได้ ทำให้ในยุคนี้ ยังคงเห็นภาพของการทำนาที่มีกรรมวิธีที่ซับซ้อนและแฝงไปด้วยประวัติศาสตร์และเรื่องราวของชุมชนที่กลายเป็นภูมิปัญญาหลายอย่างในทุกช่วงของกิจกรรมการทำนา ตั้งแต่การเดินทางเพื่อไปนำมายาเขา ซึ่งมีเรื่องราวและประวัติศาสตร์ความทรงจำที่บอกได้ถึงความมานะอดทนของชาวมุขมคอนประตูซึ่งต้องเดินทางไกลจากจังหวัดพัทลุงไปยังจังหวัดสงขลาเพื่อนำมายาเขา ซึ่งตามความเชื่อของคนในชุมชนได้เชื่อว่า มายาเขานี้เป็นดินชั้นดีที่สามารถนำมาผสมกับพันธุ์ข้าวหรือใช้เพาะกล้าพันธุ์ข้าวแล้วจะทำให้ต้นข้าวในนาที่ปลูกสวยงามและออกรวงดี ข้าวมีกลิ่นหอมน่ารับประทาน

นอกจากนี้ยังมีภูมิปัญญาท้องถิ่นและประวัติศาสตร์ที่ควรเก็บรักษาเกี่ยวกับกรรมวิธีในการทำนาที่สำคัญในทุกขั้นตอน ไม่ว่าจะเป็นการลงแขกดำนา การลงแขกเกี่ยวข้าว การร่วมกันสีข้าว ซึ่งสามารถบอกพฤติกรรมและวิถีชีวิตของคนในยุคเก่าได้อย่างชัดเจนของอุปนิสัยของการแบ่งปัน ความมีน้ำใจและการช่วยเหลือเผื่อแผ่ซึ่งกันและกัน วิถีชีวิตและการหากินหาอยู่ที่พึ่งพาธรรมชาติและไม่คิดทำลายธรรมชาติทำให้ชาวมุขมคอนประตูสามารถหากินจากธรรมชาติได้อย่างไม่สิ้นสุด โดยเฉพาะการสร้างเครื่องมือทำมาหาบริเวนท์ท้องถิ่น การจับสัตว์น้ำที่มีจำนวนมากบริเวณทุ่งนา ที่เป็นทั้งแหล่งอนุบาลและแหล่งอาหาร พึ่งพากันระหว่างชาวนาและทรัพยากรสัตว์น้ำ ยังคงยึดหลักระบบความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการประกอบอาชีพเรื่องการบูชาพระแม่โพสพ การทำขวัญข้าว เพื่อบูชาและขอขมาต่อเจ้าที่เจ้าทางให้ดูแลรักษาทั้งต้นข้าวในนาและคนทำนาให้ประสบแต่สิ่งดี

การจัดการทรัพยากรควบคู่ไปกับการอนุรักษ์โดยที่คนในชุมชน มีการดูแลซึ่งกันและกัน มีความผูกพันเชิงเครือญาติมากเนื่องจากคนในชุมชนยังอาศัยอยู่ในชุมชนไม่มีการแยกย้ายไปยังพื้นที่อื่น อาศัยกันแบบครอบครัวขยาย มีความรักใคร่ปรองดองกัน ยังมีความเชื่อเกี่ยวกับบรรพบุรุษที่จะคอยปกป้องรักษาดูแลลูกหลานให้สามารถประกอบกิจการงานและดำเนินชีวิตอย่างมีความสุข มีคนใหญ่หรือนักเลงโตคอยให้ความช่วยเหลือสอดส่องโจรผู้ร้ายที่จะเข้ามาทำร้ายคนและขโมยสัตว์เลี้ยง วัวควายของคนในชุมชน ทำให้คนในชุมชนสามารถทำนาในที่ดินที่สืบทอดจากบรรพบุรุษได้อย่างอิสระ เพราะเป็นเจ้าของที่นา

จะเห็นได้ว่าในยุคนี้เป็นยุคแห่งการใช้ทรัพยากรที่ดินบนฐานคุณค่า มีการใช้ทรัพยากรที่ดินและทรัพยากรอื่นๆ ในหลากหลายรูปแบบ มีการปรับเปลี่ยนหมุนเวียนและใช้ทรัพยากรจากธรรมชาติอย่างครบถ้วนทั้งในด้านของทรัพยากรดิน ทรัพยากรน้ำ สัตว์ต่างๆ สามารถใช้ทรัพยากรได้อย่างรู้คุณค่า ทั้งในเรื่องของการบำรุง พื้นฟูดิน และในการทำนาก็ยังคงพึ่งพาธรรมชาติ คือธรรมชาติช่วยธรรมชาติ ซึ่งเป็นการใช้ธรรมชาติดูแลธรรมชาติด้วยตัวเอง การรู้จักนำความเชื่อและภูมิ

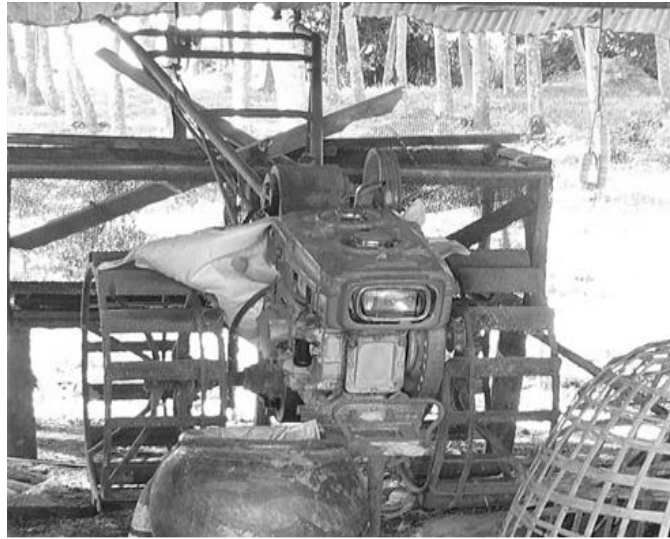
ปัญหาท้องถิ่นมาใช้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหารให้คนในชุมชนสามารถหาอยู่หากินได้อย่างยั่งยืน

4.3 ยุคที่ 2 การใช้ทรัพยากรที่ดินบนฐานมูลค่า (ทศวรรษ 2530 – ทศวรรษ 2540)

ช่วงเวลาตั้งแต่ครั้งหลังของทศวรรษ 2520 ชาวบ้านในชุมชนดอนประดู่เริ่มมีการใช้ที่ดินที่ตอบสนองความต้องการในระบบตลาด กล่าวคือการผลิตข้าวเพื่อขาย และเร่งรอบการผลิต เพื่อนำเงินไปใช้ในกิจกรรมอื่น ๆ เช่น ส่งลูกเรียนหนังสือ ซื้ออาหาร จนถึงครั้งหลังของทศวรรษ 2540 ชาวนาดอนประดู่บางครอบครัวทำนาได้แล้วขายข้าวทั้งหมด เมื่อต้องการจะกินข้าวต้องซื้อข้าวสารกิน และในช่วงเวลาเดียวกันนี้ชาวนาดอนประดู่เริ่มเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินที่เคยทำนาไปทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจอย่างอื่น คือ การทำสวนยางพาราและปาล์มน้ำมัน

4.3.1 ปัจจัยของความเปลี่ยนแปลง

ในช่วงยุคที่ 2 ของการใช้ทรัพยากรที่ดินของชุมชนดอนประดู่เริ่มมีการนำเทคโนโลยีเข้ามาใช้ในการทำนามาขึ้น เห็นได้จากประวัติศาสตร์ของชุมชนเกี่ยวกับเทคโนโลยีที่เกี่ยวข้องกับการทำนา เริ่มมีการเข้ามาของเครื่องจักรกลหามา หรือเครื่องจักรตัวเล็กที่ใช้คนเดินตามหลังในช่วงตั้งแต่ปี พ.ศ. 2525 เป็นต้นมา ซึ่งในตอนนั้นมีเครื่องจักรตัวเล็กหลายบริษัทชื่อดังของญี่ปุ่น ไม่ว่าจะเป็นของคูโบต้ายันม่า ที่ชาวบ้านได้นำเข้ามาใช้ในพื้นที่หมู่บ้านดอนประดู่ ไม่ว่าจะเป็นการซื้อกันเองในครอบครัวของคนในหมู่บ้าน หรือการจ้างคนจากภาคกลางแถบจังหวัดสุพรรณบุรี และภาคอีสานที่มีการทำนา เพราะวิธีการทำนาข้าวที่เปลี่ยนไปตามการเปลี่ยนแปลงของนโยบายรัฐบาลในสมัยนั้น ที่เริ่มผลิตเพื่อการค้าขายส่งออกมากยิ่งขึ้น แตกต่างในช่วงแรกๆ ที่มีการผลิตเพื่อการบริโภคภายในครัวเรือนเท่านั้น โดยการเข้ามาของเครื่องจักรกลหามา ทำให้มีการผลิตข้าวได้มากยิ่งขึ้น แต่ก็ทำให้มีการลงทุนที่สูงขึ้นเช่นกัน อันเนื่องมาจากการจ้างแรงงานจากคนภาคอื่นและการจัดการเรื่องการซ่อมบำรุงเครื่องจักรรวมไปถึงค่าเชื้อเพลิงในการทำนาแต่ละครั้ง

ภาพรถจักรลูกหมาหรือเครื่องจักรตัวเล็ก ที่บ้านของนายเวียง ไชยศิริ

นอกจากการเข้ามาของเครื่องจักรลูกหมาแล้วนั้น การเปลี่ยนแปลงกระบวนการในการผลิตข้าวของชุมชนยังทำให้มีการเปลี่ยนรูปแบบการสีข้าวที่แต่เดิมจะเป็นการสีด้วยครกหรือการซ้อมตำมือ มาเป็นการสีในระบบโรงสีข้าวมากขึ้น **โรงสีข้าว** เริ่มเข้ามาในช่วงยุคนี้ เพราะการเข้ามาของเครื่องจักรที่เน้นการผลิตเป็นจำนวนมาก โดยในตำบลตอนประดู่ อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง มีโรงสีข้าวเกิดขึ้นหลายแห่ง ซึ่งมีเจ้าของมีทั้งคนในพื้นที่ และที่เป็นคนจีนที่มีฐานะ ตัวอย่างเช่นโรงสีข้าวของนายขอม สุขมาก (ตาขอม) ชาวบ้านในพื้นที่หมู่ที่ 5 ของตำบลตอนประดู่ ซึ่งเป็นบุคคลกลุ่มแรกเริ่มที่ประกอบเครื่องจักรที่ใช้ในโรงสีข้าว

ภาพเครื่องจักรสีข้าว บ้านนายขอม สุขมาก

ในช่วงเวลานี้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากการใช้แรงงานจากสัตว์ เช่น วัว ควาย มาเป็นเครื่องจักรกลในการทำนาในพื้นที่ชุมชนดอนประดู่เนื่องมาจากการเร่งให้มีการผลิตข้าวเพื่อการขายตามนโยบายของรัฐบาล อีกทั้งเริ่มมีความเจริญของการพัฒนาหมู่บ้านการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานระดับชุมชนที่มากขึ้น เช่นการเข้ามาของระบบไฟฟ้าในหมู่บ้านในช่วงการพัฒนาหมู่บ้านของยุครัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ (พ.ศ.2523-2531) ส่งผลให้มีการนำเทคโนโลยีด้านการทำนาที่ช่วยเพิ่มผลผลิตและลดแรงงานคนในการทำนามากขึ้น (การจัดเวทีชุมชนครั้งที่ 1 ชุมชนดอนประดู่, 2 ธันวาคม 2561)

รูปแบบการทำงานของเครื่องสีข้าว จะสามารถสีข้าวออกมาได้หลายแบบ ไม่ว่าจะเป็นข้าวซ้อมมือ ข้าวขัดสี ข้าวขัดสีบางส่วน แล้วแต่ความชอบและการสั่งของคนจ้างแต่ละคน โดยข้าวที่นำมาใช้สีส่วนใหญ่มักจะเป็นข้าวแข็ง เพราะให้ผลผลิตที่มากกว่าข้าวเหนียว (นิ่ม) แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่จะชอบกินข้าวเหนียวมากกว่าข้าวแข็ง แต่หากบ้านไหนที่มีลูกเยอะ ต้องหุงข้าวแข็ง เพราะจะทำให้อิ่มเร็ว นอกจากนี้ โรงสีข้าวในช่วงนั้นจะมีคนมาสีข้าวเป็นจำนวนมาก เพราะด้วยความสะดวกรวดเร็วในการผลิตข้าวที่ได้จำนวนมาก และประหยัดเวลาการสีข้าวได้เยอะ

ในช่วงทศวรรษ 2540 การทำนาเริ่มได้ผลผลิตที่ไม่คุ้มทุน การเข้ามาของการทำสวนยางพาราหรือปาล์มน้ำมันเริ่มเข้ามามีบทบาทกับวิถีการเปลี่ยนแปลงของชาวบ้าน ในช่วงยุครัฐบาลของนายทักษิณ ชินวัตร ในทศวรรษ 2540 ชาวบ้านดอนประดู่เริ่มที่จะมีการเปลี่ยนแปลงพื้นที่นาบางส่วนให้กลายเป็นสวนยางพาราหรือปาล์มน้ำมันตามนโยบายของรัฐบาล ความเปลี่ยนแปลงจึงได้เริ่มต้นใหม่อีกครั้ง เป็นยุคที่เริ่มมีการหักนาในป่าเสม็ดเพื่อใช้ในการปลูกยางพาราทำสวน มิได้หักนาในป่าเสม็ดเพื่อใช้เป็นพื้นที่ปลูกข้าวเหมือนในยุคแรก (การจัดเวทีชุมชนครั้งที่ 1 ชุมชนดอนประดู่, 2 ธันวาคม 2561)

สวนปาล์มน้ำมันที่เริ่มเกิดขึ้นตั้งแต่ทศวรรษ 2540

การหักนาเพื่อเพิ่มพื้นที่การทำสวนซึ่งก็คือสวนยางพาราและสวนปาล์มน้ำมัน เนื่องจากรัฐบาลสมัยนายกทักษิณ ชินวัตร มีการส่งเสริมให้มีการปลูกยางพาราทั่วประเทศ ประกอบกับช่วงนั้นยางพารามีราคาที่สูง ทำให้ชาวบ้านดอนประดู่ เริ่มหันมาปลูกยางพารากันมาก ทำให้พื้นที่ป่าพรุ (ป่าเสม็ด) ต้องแปรสภาพมาเป็นพื้นที่ทำสวนด้วยนอกเหนือจากเป็นพื้นที่นา เมื่อมีการหักนาในป่าเสม็ดแล้ว ยังมีชาวบ้านดอนประดู่บางส่วน ที่รูกนาเปลี่ยนพื้นที่ให้กลายเป็นสวนยางพารา อันเนื่องมาจากราคาผลผลิตที่สูงด้วย ทำให้วิถีการดำรงชีพของชาวบ้านดอนประดู่ได้แปรเปลี่ยนไปตามความเจริญตามการพัฒนาของเศรษฐกิจในประเทศ จากการเปลี่ยนพื้นที่เกษตรกรรมการทำนา มาเป็นสวนยางพารา เพราะชาวบ้านดอนประดู่เห็นถึงรายได้เม็ดเงินที่มากกว่าการทำนาที่ต้องรอคอยให้รวงข้าวสุก ถึงจะเก็บเกี่ยวข้าวได้ รวมไปถึงการทำสวนยางพาราลงทุนแค่ครั้งเดียว แต่คุ้มทุนกว่าการทำนานั้นเอง (การจัดเวทีชุมชนครั้งที่ 1 ชุมชนดอนประดู่ ,2 ธันวาคม 2561)

ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้นี้มีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานในระดับชุมชนท้องถิ่นที่ได้มีการกระจายตัวไปยังพื้นที่ชนบทมากขึ้น ได้แก่ มีการสร้างถนนในช่วงปลายทศวรรษ 2520 ส่งผลให้ระบบการขนส่ง และการคมนาคมมีความสะดวกมากขึ้นด้วยเช่นกัน ทำให้ชาวชุมชนดอนประดู่เริ่มมีการเข้าถึงเทคโนโลยีและความทันสมัย การรับรู้ข้อมูลข่าวสารผ่านระบบสื่อสารมวลชน ส่งผลให้ชาวชุมชนดอนประดู่เริ่มเปลี่ยนแปลงวิถีคิดในการทำการเกษตรแบบดั้งเดิม หลงเชื่อโฆษณาสินค้าต่างๆ จากการรับรู้จากสื่อต่างๆ ที่เริ่มเข้ามามีอิทธิพลต่อความคิดของคนในชุมชนและเกิดความตื่นตาตื่นใจมากขึ้น มีการชวนเชื่อให้ใช้ผลิตภัณฑ์ต่างๆ ซึ่งโฆษณาเหล่านี้จะผ่านทางสื่อวิทยุ โทรทัศน์และรถแห่เมื่อคนในชุมชนได้เข้าถึงสื่อสารมวลชนเพิ่มขึ้น จึงทำให้เกิดความต้องการในการสร้างผลผลิตที่มากขึ้น รวมทั้งการส่งเสริมนโยบายของรัฐที่มุ่งเน้นการพัฒนาโดยเน้นการผลิตเพื่อการขายและส่งออกมากขึ้น

ทำให้ชาวชุมชนดอนประดู่เริ่มเห็นความสำคัญของการให้ปุ๋ยเคมีมากขึ้น ทำให้การใช้ภูมิปัญญามายาเขาเริ่มหายไป อีกทั้งมีการสัมปทานเขาจังโหล่นจากนายทุน ทำให้ชาวบ้านไม่สามารถนำมายาเขามาใช้ในการปลูกข้าวได้อีกยิ่งทำให้ชาวชุมชนดอนประดู่ ต้องหาวิธีการปลูกข้าวเพื่อให้ได้ผลผลิตที่มากตามความต้องการของตลาด และความต้องการเงินเพื่อในการแลกเปลี่ยนเป็นของใช้เพื่อเพิ่มความสะดวกในชีวิตประจำวันและเพิ่มความทันสมัยให้เราในครอบครัวมากขึ้น การสร้างอุปกรณ์เพื่อสร้างความบันเทิงเช่น วิทยุ โทรทัศน์ การสร้างเครื่องจักรในการทำงานและการขนส่ง เช่น รถจักรยาน รถจักรยานยนต์ รถไถนา เป็นต้น

สำหรับการปุ๋ยเคมี (ยูเรีย) นั้น มีการใช้ในช่วงที่เครื่องจักรลูกหมา (รถจักรเดินตาม) เข้ามาในช่วงราว พ.ศ. 2524 - 2525 เพราะการเข้ามาของเทคโนโลยี ทำให้วิธีการทำนาของชาวบ้านดอนประดู่ เปลี่ยนแปลงไปด้วย เนื่องจากมีการพูดปากต่อปากของชาวนาที่ใส่ปุ๋ยเคมี (ยูเรีย) ถึงการให้ผลผลิตข้าวที่มาก เมื่อใส่ในนาข้าว แต่เมื่อมีการใช้ปุ๋ยเคมี (ยูเรีย) ไปสักพักหนึ่ง พบว่า ดินในนาข้าวเริ่มมีความแข็งกระด้าง สัตว์น้ำในนาข้าวก็เริ่มมีน้อยลง และข้าวไม่มีรสชาติความมัน ซึ่งแตกต่างในช่วงอดีตที่ถึงแม้ผลผลิตไม่มาก แต่ข้าวมีรสชาติที่มัน หอมชวนน่ากิน ซึ่งภายหลังชาวบ้านดอนประดู่หลายครัวเรือน เริ่มมีการเปลี่ยนไปใช้ปุ๋ยจากธรรมชาติอย่างปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมัก เพื่อฟื้นฟูให้ทรัพยากรในนาข้าวเกิดความอุดมสมบูรณ์อีกครั้ง

4.3.2 บริบทของยุคสมัย

ในยุคการใช้ทรัพยากรที่ดินบนฐานมูลค่านี้ชาวบ้านชุมชนดอนประดู่ ปรับระบบการผลิตบนที่ดินโดยเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้ชัดคือการเปลี่ยนแปลงด้านการจัดการน้ำ ซึ่งจากเดิมชาวชุมชนดอนประดู่จะใช้น้ำจากคลองहारอ่างทองซึ่งเป็นแหล่งน้ำขนาดใหญ่ที่ใช้ในการทำนาเกษตร แต่ในยุคนี้เริ่มมีการพัฒนาแหล่งน้ำเป็นระบบชลประทาน ซึ่งการเข้ามาของระบบชลประทานจากภาครัฐในยุคนี้ ถือเป็นความหวังดี แต่มีผลเสียต่อชาวชุมชนดอนประดู่เป็นอย่างมาก เนื่องจากเมื่อมีการทำระบบชลประทานในพื้นที่ด้านบน ทำให้น้ำในลำคลองไหลลงมาไม่ถึงในนาข้าวของชาวบ้านที่อยู่บริเวณด้านล่างหรือปลายน้ำ เพราะมีการกักเก็บน้ำของผู้คนบนพื้นที่ต้นน้ำ เพื่อสูบน้ำเข้านาข้าวของตัวเอง ชาวบ้านดอนประดู่ จากแต่ก่อนที่มีการทำนาข้าวได้ตลอดทั้งปีต้องมาใช่วิธีการทำนาแบบอาศัยน้ำฝนตามฤดูกาล ซึ่งสิ่งเหล่านี้ส่งผลให้วิธีการทำนาของชาวบ้านได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ในบางฤดูกาล ฝนตกน้อย ทำให้น้ำฝนน้อยลงไปด้วยชาวบ้านบางครัวเรือนแทบไม่สามารถทำนาได้แบบแต่ก่อน เพราะปริมาณน้ำฝนไม่เพียงพอต่อการทำนาข้าว อีกทั้งการสร้างถนนเข้าหมู่บ้านมีการถมถนนเพื่อยกพื้นที่สูงเพื่อป้องกันน้ำท่วม ขยายพื้นที่ถนนให้กว้างขึ้นจนเหลือพื้นที่รองน้ำและคูคลองเพียงเล็กน้อย ส่งผลให้สัตว์น้ำ เริ่มมีน้อยลงและบางชนิดหายไปจากชุมชน

นอกจากนี้ยังพบว่าช่วงเวลาดังกล่าวมีการเข้ามาของเครื่องทุ่นแรงในการทำเกษตรมาพร้อมกับการเกิดขึ้นของนายหน้า และพ่อค้าคนกลางในหลากหลายรูปแบบ ไม่ว่าจะเป็นนายหน้านำรถไถที่มาเสนอราคาค่าจ้างต่อเกษตรกรชาวนาในการนำรถไถมาให้เกษตรกรชาวนาบ้านดอนประดู่ได้ใช้เป็นเครื่องทุ่นแรง ทำให้การใช้แรงงานคนเริ่มน้อยลง เพราะการไถนาโดยการไถรถไถ ทำให้เกิดความสะดวกและรวดเร็วมากขึ้น อีกทั้งเกษตรกรชาวนาเป็นเหมือนนายจ้างที่ต้องหาเงินมาจ่ายให้แก่ นายหน้าเหล่านี้ก็สามารถ นอกเหนือจากรถไถที่มาแทนที่การดำนาแบบชาวนาดั้งเดิมแล้ว การเข้ามาของนายหน้านำรถตัดข้าวก็ส่งผลให้เกษตรกรชาวนาบ้านดอนประดู่สามารถเก็บเกี่ยวข้าวได้รวดเร็วมากขึ้น ซึ่งเกษตรกรส่วนใหญ่ก็เกิดความสนใจและใช้บริการมากขึ้น ทำให้ระบบความสัมพันธ์ของชุมชนในระหว่างการทำนาเริ่มค่อยๆ หายไป การช่วยเหลือเกื้อกูลกันระหว่างทำนาเริ่มน้อยลง จะเห็นได้เพียงแคในกลุ่มเครือญาติเท่านั้น ตั้งแต่การดำนา ซึ่งเมื่อก่อนจะเป็นการช่วยเหลือกันในลักษณะที่เรียกว่า “ออกปาก” (ขอแรง) แล้วมีการเลี้ยงข้าวเลี้ยงน้ำ แม้กระทั่งการเกี่ยวข้าวก็มีการช่วยเหลือกันเดินทางมาจากต่างอำเภอต่างจังหวัดก็มีเพื่อมาช่วยกันเกี่ยวข้าว เป็นการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีของกลุ่มเกษตรกรทำนาแบบดั้งเดิม ได้เกิดการแลกเปลี่ยนพูดคุยกัน เกิดความใกล้ชิดแบ่งปันช่วยเหลือ แต่เมื่อเริ่มการเกิดขึ้นของนายหน้านำรถไถ และนายหน้ารถตัดข้าวเข้ามาในชุมชน ทำให้คนในชุมชนห่างเหินกัน การช่วยเหลือน้อยลง เนื่องจากใช้วิธีการจ้างเพื่อความสะดวกรวดเร็ว และเพื่อสนองนโยบายของรัฐในยุคนั้นที่มีการส่งเสริมให้เกษตรกรชาวนาปลูกข้าวเพื่อการขายมากกว่าปลูกข้าวไว้กินเอง

เมื่อการปลูกข้าวทำนาเริ่มเปลี่ยนรูปแบบจากการปลูกเพื่อกินในครัวเรือนมาเป็นปลูกเพื่อขาย แรงการผลิตเพื่อตอบสนองความต้องการของตลาด จึงเป็นตัวเร่งในระบบคุณค่าของชุมชนที่มีต่ออาชีพชาวนาเริ่มเลือนหายไปเช่นกัน ชาวนาปลูกข้าวจึงไม่ได้ให้ความสำคัญกับการได้มาของผลผลิตว่า จะต้องปลอดภัยเพียงใด เนื่องมาจากมองว่ามีได้ปลูกให้คนในครอบครัวรับประทานจึงมิได้มีความใส่ใจในคุณภาพของข้าวที่ได้มา จากเดิมที่เคยได้ปริมาณน้อยแต่มีคุณภาพ กลับแปรเปลี่ยนเป็นได้ข้าวในปริมาณมากแต่คุณภาพไม่ดีนัก เนื่องมาจากเร่งใช้สารเคมีและปุ๋ยเคมีเพื่อเพิ่มผลผลิตข้าวให้ได้ตามเวลาของตลาด ส่งผลให้ที่ดินเริ่มมีความเสื่อมโทรม ขาดความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรสัตว์น้ำบริเวณท้องนา พิธีกรรม ความเชื่อ และภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับอาชีพการทำนาและการหาอยู่หากินบริเวณท้องนา ก็เริ่มเลือนหายไป เมื่อมีรถไถเข้ามาการบูชาพระแม่โพสพก็เริ่มค่อยๆ หายไปเนื่องจากคนไม่ได้ใช้วัว ใช้ควายเทียมเกวียนเพื่อคลาดไถ จึงมีการเปลี่ยนมุมมองและแนวคิดว่ามีได้มีความจำเป็นในการบูชาพระแม่ธรณี พระแม่โพสพ และการทำขวัญข้าว เนื่องจากรถไถเป็นเครื่องจักรและใช้คนจากภายนอกชุมชนกลัวจะถูกมองว่าเป็นคนไม่ทันสมัย จึงทำให้ความเชื่อ ความคิดของชาวนาเริ่มเปลี่ยนแปลงไปเกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรมที่เป็นการแสดงออกถึงความเคารพบูชาต่อที่ดินของตนเอง

4.3.3 การใช้ประโยชน์ที่ดิน

พบว่า การเข้าถึงและการใช้ประโยชน์ที่ดินในยุคนี้จะใช้เทคโนโลยีและเงินเป็นเครื่องมือ นำไปสู่การใช้ประโยชน์ที่ดิน ชาวบ้านอาศัยเทคโนโลยีกันมาก ซึ่งการใช้เทคโนโลยีเข้ามาในระบบการผลิตนี้ได้ส่งผลต่อความหลากหลายทางชีวภาพ ที่เคยกล่าวถึงในยุคแรกว่า ทำนาไม่ได้เพียงข้าว ก็เริ่มเปลี่ยนไป กล่าวคือเมื่อมีการทำนาแบบเชิงระบบการผลิตที่มีการใช้เครื่องจักรแทนการใช้แรงงานคนหรือแรงงานสัตว์ ย่อมทำให้สิ่งมีชีวิตที่อยู่ในนาหายไป ไม่ว่าจะเป็นพวกปลาชนิดต่างๆ ที่แต่เดิมในยุคแรก มีมากเกินที่จะรับประทานได้หมด ไม่ว่าจะเป็นปลาช่อน ปลาดุก ปลาชิว หรือจะเป็นพวกหอยโข่ง หอยขม หรือปูนาที่มีอยู่ในนาข้าว แต่เมื่อเครื่องจักรเข้ามา สิ่งเหล่านี้ก็ได้ค่อยๆ สูญหายไป อันเนื่องมาจากการเริ่มใช้ปุ๋ยเคมี ที่มีส่วนทำให้สิ่งมีชีวิตเหล่านี้เริ่มหายไปจากในท้องนาข้าว วิถีชีวิตของคนในหมู่บ้านตอนประดู่ค่อยเปลี่ยนแปลงไปตามความเจริญที่เข้ามาไปด้วย การเพิ่มพื้นที่การทำนาได้ปรับเปลี่ยนไปเป็นเพิ่มพื้นที่เพื่อทำสวนยางพาราและสวนปาล์มน้ำมันมากขึ้น เห็นได้จากการหักป่าเสม็ดเพื่อปลูกข้าวจากเมื่อก่อนเปลี่ยนมาเป็นการหักนาเพื่อการทำสวนยางพารา ซึ่งการรุกป่าเหล่านี้ยังส่งผลเสียต่อระบบนิเวศมากยิ่งขึ้น ทำให้ระบบการไหลของน้ำเปลี่ยนทิศทาง มีน้ำบางพื้นที่ บางพื้นที่น้ำท่วม หรือบางพื้นที่ก็ไม่มีน้ำเลย ทำให้ผลผลิตข้าวเริ่มลดน้อยลงด้วยคุณภาพของข้าวก็เริ่มเปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะการปลูกยางพารา และการปลูกปาล์มน้ำมันที่ต้องตัดต้นไม้ชนิดอื่นทิ้ง โดยเฉพาะต้นไม้ใหญ่ยังส่งผลให้ เกิดภาวะการเปลี่ยนแปลงของระบบน้ำมากยิ่งขึ้น

ในช่วงเวลานี้ชาวบ้านบางคนได้มีการปลูกพืชท้องถิ่นแบบผสม เพื่อเพิ่มความมั่นคงทางอาหาร นอกเหนือจากอาชีพทำนาคนในชุมชนตอนประดู่ยังมีการสร้างอาชีพเสริมและเป็นการเพิ่มรายได้อีกทางหนึ่งนั่นก็คือการปลูกพืชท้องถิ่นแบบผสมในพื้นที่ของตนเองทั้งบริเวณที่อยู่อาศัยและบริเวณในที่ดินทำกิน เนื่องจากเป็นยุคที่มีการซื้อขายกันมากขึ้น คนในชุมชนเริ่มเล็งเห็นถึงประโยชน์ของการปลูกพืชแบบผสมหลายๆ ชนิดเพื่อเป็นทางเลือกทางการตลาด อีกทั้งยังเป็นการสร้างพื้นที่ทำกินทั้งการปลูกผัก เลี้ยงสัตว์ในพื้นที่ของตนเอง ทั้งในพื้นที่นา พื้นที่สวนยาง และพื้นที่สวนปาล์มน้ำมัน ซึ่งในช่วงแรกของยุคนี้ยังพอเห็นพื้นที่การปลูกยางที่เป็นลักษณะสวนสมรม หมายความว่ามีการปลูกพืชชนิดอื่นๆ ในสวนยางพาราด้วย เช่น กล้ายน้ำว่า ไข่ มังคุด ทุเรียน ขนุน จำปาตะ เป็นต้น

ในช่วงปลายของยุคการใช้ทรัพยากรที่ดินบนฐานมูลค่านี ชาวบ้านตอนประดู่ได้เริ่มมีการทำการผลิตแบบ “โคกยกร่อง” หรือการผลิตแบบไร่นาสวนผสม เพื่อตอบสนองความต้องการของระบบตลาด พืชผักที่เป็นของท้องถิ่นเปลี่ยนเป็นพืชผักตลาด การปลูกพืชผักในยุคนี้ มิได้ปลูกไว้เพื่อกินเพียงอย่างเดียว แต่เริ่มมีการปลูกเพื่อจำหน่าย เริ่มมีการปลูกพืชตลาดมากขึ้น เพื่อเป็นการตอบสนองความต้องการของตลาด การทำโคกยกร่องบริเวณคันนาเหมือนเมื่อก่อนก็เริ่มหายไป เกษตรกรเริ่มใช้ที่ดินทำเป็นโคกยกร่องแบบไร่นาสวนผสม โดยการปลูกผักหลายๆ ชนิดในโคกที่ยกเป็นร้อนขึ้นมา มีการบำรุงรักษาอย่างดี เพื่อไม่ให้มีแมลง ทำให้ได้ราคาเมื่อนำไปขาย จึงมีการใช้ยาฆ่าแมลงในแปลง

ผัก สำหรับผักที่นิยมปลูกกัน เช่น ผักบุ้ง ผักกวางตุ้ง ถั่วฝักยาว แตงกวา เป็นต้น การเริ่มเปลี่ยนแปลงนี้เริ่มชัดเจนมากขึ้นในช่วงปลายของยุคนี้ เนื่องจากภาวะเศรษฐกิจและความเจริญก้าวหน้าของยุคสมัยทำให้คนในชุมชนเริ่มมีการปรับเปลี่ยนอาชีพจากการทำนาเพียงอาชีพเดียว โดยต้องมีรายได้เสริมอื่นเข้ามาจนจือรายได้ในครัวเรือนด้วย

4.3.4 สรุป

การเข้าถึงการใช้ประโยชน์ และการจัดการที่ดินในยุคของการใช้ทรัพยากรที่ดินบนฐานมูลค่า เป็นยุคของการเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลกระทบต่อห่วงโซ่อาหาร สิ่งแวดล้อม และทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนตอนประตู จากการใช้ประโยชน์จากที่ดินเพื่อสร้างผลผลิตที่สามารถตอบสนองความต้องการของตลาดมากขึ้น มีการเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตจากเดิมที่พึ่งพาธรรมชาติเป็นการพึ่งพาเทคโนโลยี เครื่องจักรและสารเคมีเพื่อเป็นตัวช่วยในการเพิ่มผลผลิตในสอดคล้องกับความต้องการของตลาด เปลี่ยนรูปแบบและการประกอบอาชีพหลักคือการทำนา เป็นการทำสวนยา พารา และสวนปาล์มน้ำมันเพื่อเพิ่มรายได้ทางเศรษฐกิจให้แก่ครัวเรือนมากขึ้น การเข้าถึงที่ดินในยุคนี้เป็นการเข้าถึงเพื่อสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจ ผู้คนถอยห่างจากประเพณี วัฒนธรรม และความเชื่อที่เป็นตัวเชื่อมระหว่างคนในชุมชนกับผืนดิน มองผืนดินเป็นเพียงพื้นที่ในการทำกินเพื่อสร้างผลผลิตให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาดและสามารถตอบสนองนโยบายของรัฐ จึงมีการทำลายที่ดินโดยการใส่สารเคมี การใช้เครื่องจักร และเทคโนโลยีทางการเกษตรเพื่อเร่งผลผลิต อีกทั้งการใช้ที่ดินบนฐานความเชื่อมูลค่านี้อย่างส่งผลให้ความผูกพัน สามัคคี การแบ่งปัน พฤติกรรมเชิงบวกของคนในชุมชนเริ่มเปลี่ยนแปลงไป การช่วยเหลือเกื้อกูลกันเริ่มเห็นได้น้อยลง การแข่งขันเพื่อสร้างผลผลิตให้ได้ปริมาณมากตามจำนวนความต้องการของตลาด เป็นปัจจัยที่ส่งผลให้คนในชุมชนมีระบบเครือญาติที่น้อยลงด้วย

4.4 ยุคที่ 3 การใช้ทรัพยากรที่ดินบนฐานคุณค่าใหม่ (ทศวรรษ 2550 - ปัจจุบัน)

ทศวรรษ 2550 เริ่มมีคนกลุ่มเล็ก ๆ บางกลุ่มในตอนประตูหันกลับมาใช้ที่ดินที่มีการวางแผนเพื่อให้เกิดการฟื้นฟูของชุมชนอีกครั้ง เพราะการเรียนรู้เรื่องประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของชุมชนตอนประตูที่พบว่าในอดีตคนตอนประตูเคยดำรงชีวิตอยู่ด้วยความร่ำรวยความสุข มีคุณภาพชีวิตที่ดี มีความเกื้อกูลช่วยเหลือกันระหว่างคนในชุมชน เป็นสังคมอุดมคติ คนกลุ่มเล็ก ๆ เหล่านี้จึงพยายามรื้อฟื้นรูปแบบการผลิตและระบบวัฒนธรรมบางอย่างที่เคยมีให้กลับมาในชุมชนตอนประตูอีกครั้ง

4.4.1 ปัจจัยของความเปลี่ยนแปลง

สามารถกล่าวได้ว่าในยุคการใช้ทรัพยากรที่ดินบนฐานมูลค่านั้นมีการใช้ทรัพยากรที่ดินอย่างขาดการวางแผน การส่งเสริมให้เกษตรกรใช้สารเคมีในนาข้าวเพื่อเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร การเร่งรอบผลิตของการทำนา การเปลี่ยนแปลงพื้นที่ทำนาเป็นพื้นที่การทำสวนยางพาราและสวนปาล์มน้ำมัน การสร้างระบบชลประทานที่ทำให้เกษตรกรขาดน้ำใจจิตสำนึกในการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ยิ่งทำการเกษตรสุขภาพกายและจิตก็ยิ่งตกต่ำลงไปด้วย การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ล้วนแล้วแต่ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศน์และทรัพยากรธรรมชาติ จนคนในชุมชนตอนประดู่ต้องหันย้อนกลับมามองถึงอดีตของคนในชุมชนที่สามารถหาอยู่หากินในทรัพยากรธรรมชาติโดยไม่ทำลายธรรมชาติ จนนำไปสู่การสร้างแนวคิดสุขภาวะชุมชน

เมื่อถึงยุคที่การดูแลสุขภาพเป็นสิ่งสำคัญ เกษตรอินทรีย์หรือการทำนาแบบดั้งเดิมก็เริ่มเข้ามาอีกครั้ง จากการนำของผู้นำหมู่บ้าน และการเข้ามาของเจ้าหน้าที่สาธารณสุขที่เริ่มนำเรื่องสุขภาพ มาแนะนำให้กับชาวบ้านในพื้นที่บ้านตอนประดู่ได้เกิดความเข้าใจและรู้จักวิธีการรับมือกับสถานการณ์ที่เกี่ยวข้องกับภาวะสุขภาพที่เกิดจากการทำงาน สุขภาวะ หมายถึง ภาวะที่บุคคลสามารถแสดงออกได้เหมาะสมตามบทบาททางสังคม สามารถทำงานได้ตามบทบาทอย่างเต็มประสิทธิภาพ สามารถปรับตัวกับสถานการณ์และสิ่งแวดล้อมได้ เป็นภาวะที่แต่ละบุคคลรับรู้ต่อสภาวะการณ์ที่penอยู่ รู้สึกมีความสุข ไม่ว่าความสุขนั้นจะเกิดจากความสุขภายนอกหรือความสุขภายใน มีคุณภาพชีวิต มองโลกในแง่ดี มีความพึงพอใจต่อการดำเนินชีวิต มีความสมบูรณ์ทั้งทางกาย จิตใจ อารมณ์ ปัญญา สังคมและสิ่งแวดล้อม

แนวคิดสุขภาวะที่เริ่มเข้ามาบวกกับการกลับมาของคนรุ่นใหม่ในชุมชนตอนประดู่ นับเป็นประเด็นสำคัญของการเริ่มต้นนำชุมชนไปสู่การใช้ทรัพยากรที่ดินบนฐานคุณค่าใหม่ กล่าวคือมีบุคคลสำคัญที่เป็นคนรุ่นใหม่ที่ได้หวนกลับมาเพื่อพัฒนาท้องถิ่นชุมชนของตนเองทำงานในฐานะผู้ใหญ่บ้าน คือผู้ใหญ่บ่าวตามที่คนในชุมชนได้เรียกขาน หรือนายพนม อินทร์ศรี ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 5 แต่เดิมทำงานอยู่ที่กรุงเทพฯ จนถึงพ.ศ.2553 ผู้ใหญ่บ่าวได้ตัดสินใจลาออกจากที่ทำงาน มาทำเรื่องของสุขภาพ ภายใต้ชื่อ โครงการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมความดัน เบาหวาน ลดโรคและทำสวนอยู่ที่บ้าน เนื่องจากในช่วงนั้นผลผลิตทางการเกษตร โดยเฉพาะยางพารามีราคาที่สูงด้วย เมื่อกลับมาอยู่บ้าน ผู้ใหญ่บ่าวก็ได้ไปเรียนอบรมศึกษาการทำปุ๋ยหมักและเรื่องดินจากจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการทำเกษตร ด้วยมีความสนใจเป็นทุนเดิม ทำให้ได้รับตำแหน่งหมอดินของชาวบ้านด้วย หลังจากนั้นก็ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นเลขาธิการกรรมการหมู่บ้าน จนในปี พ.ศ.2556 ได้รับการเลือกให้เป็นผู้ใหญ่บ้านของหมู่ที่ 5 จากการที่เป็นคนขยัน ทำงานมีวิสัยทัศน์ต้องการพัฒนาให้ชุมชนมีความสุข ทำให้เป็นที่ยอมรับของชาวบ้านโดยผู้ใหญ่บ่าวได้นำกลุ่มชาวบ้านมาตั้งกลุ่มเศรษฐกิจพอเพียง โดยเริ่มแรกจากการปลูกผักอินทรีย์ เนื่องมาจากชาวบ้านผู้สูงอายุ มีปัญหาเรื่องสุขภาพ เบาหวาน ความ

ต้น ทำให้มีการเริ่มทำโครงการอินทรีย์ลดโรค เพราะการปลูกผักแบบอินทรีย์ ที่ใช้บริโภคในครัวเรือน ไม่มีการใช้สารเคมี เพื่อสุขภาพ ภายหลังก็เริ่มมาใช้ในการทำนาอินทรีย์ บวกกับการสนับสนุนของมหาวิทยาลัยทักษิณ วิทยาเขตสงขลา ที่เข้ามาทำความตกลงกับองค์การบริหารส่วนตำบลดอนประดู่ ซึ่งมีนายประสิทธิ์ แมวขาว เป็นคนให้คำแนะนำกับบุคลากรของมหาวิทยาลัยทักษิณ เพราะในตอนนั้นพื้นที่บริเวณอื่นปลูกข้าวแล้วไม่ค่อยได้ผลผลิตเท่าไร นิสิตเก็บข้าวไม่ได้ จึงมีการนำโครงการมาลงที่บ้านกล้วยเถาของดอนประดู่ ภายใต้อาณาเขตของตำบล (การลงแขก) สืบสานข้าวสังข์หยดอินทรีย์ ในการใช้พื้นที่เป็นแหล่งเรียนรู้ของนิสิต โดยมีชาวบ้านดอนประดู่เป็นคนสอน ซึ่งเรียกว่า ครูชาวนา ที่จะถ่ายทอดความรู้ให้กับนิสิตที่เข้ามาเรียนรู้ การทำงานเชื่อมโยงกันระหว่างชุมชนและหน่วยงานทางการศึกษา ยิ่งส่งผลให้เกิดความต่อยอดและได้รับองค์ความรู้จากการทำนาอินทรีย์มากยิ่งขึ้น ทำให้คนในชุมชนดอนประดู่เริ่มเห็นความสำคัญเกี่ยวกับสุขภาพที่เกิดจากการทำงาน รวมทั้งเกิดการรื้อฟื้นวิถีชีวิตเกี่ยวกับการทำเกษตรแบบดั้งเดิมมาใช้มากยิ่งขึ้น โดยการปรับปรุงให้เหมาะสมกับยุคสมัยและไม่ส่งผลเสียต่อสุขภาพของเกษตรกร ทำให้เกษตรกร ผู้คนในแต่ละช่วงวัยของชุมชนเริ่มกลับมามีความสุขในการใช้ชีวิต โดยเฉพาะผู้สูงอายุที่สามารถใช้ชีวิตได้อย่างมีความสุขและเห็นคุณค่าของตนเองมากขึ้น

นอกจากนี้ช่วงเวลาดังกล่าวได้เกิดแนวคิดสำคัญในสังคมไทย เช่น เศรษฐกิจพอเพียง แนวคิดเกี่ยวกับความสุขมวลรวม ที่ให้ความสำคัญต่อความสุขของชาวบ้านมากกว่าความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจเพียงด้านเดียว ไม่เน้นตัวเลข แต่เน้น “ความสุข” ที่แท้จริงของคนในสังคม และช่วงเวลานี้กำลังได้รับความสนใจจากนักวิชาการหลายประเทศ หลังจากเข้าใจอย่างถ่องแท้แล้วว่า การพัฒนาเศรษฐกิจไม่ใช่ปัจจัยเดียวหรือเป็นปัจจัยสำคัญที่สุดของความสุข หากแต่การมุ่งพัฒนาเศรษฐกิจเพียงด้านเดียว ได้นำมาซึ่งผลเสียหลายอย่าง มากมาย ตั้งแต่ความไม่เป็นธรรมทางสังคม การสูญเสียความสมดุลทางธรรมชาติ จนถึงมลภาวะแวดล้อมเป็นพิษ

4.4.2 บริบทของยุคสมัย

ระบบการผลิตบนที่ดิน เป็นบทเรียนที่เกิดจากการเรียนรู้เกี่ยวกับการจัดการน้ำ และการใช้ที่ดินอย่างไม่มีกรวางแผนในยุคก่อนนี้ ทำให้คนในชุมชนเริ่มเห็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับตนเองและครอบครัว จนนำไปสู่การถอดบทเรียนเพื่อหาแนวทางในการฟื้นฟู เพื่อสร้างคุณค่าใหม่ในที่ดินอีกครั้ง โดยเริ่มต้นจากความพยายามของผู้นำที่มีความเชื่อมั่นในการเปลี่ยนแปลงและยังมีความศรัทธาต่อคนในชุมชนเกี่ยวกับจิตสำนึกที่ดีที่มีต่อชุมชนร่วมกัน โดยเริ่มต้นจากการลงมือทำในพื้นที่ของตนเอง มีการนำวิธีการทำนาแบบอินทรีย์มาใช้ในที่ดิน ปรับสภาพดินโดยการใช้ปุ๋ยอินทรีย์ และปุ๋ยชีวภาพ พังพาระบบน้ำจากธรรมชาติโดยมาฟื้นฟูคลองที่เป็นร่องน้ำเก่าที่ยังหลงเหลืออยู่ให้มี

ความกว้างและลึกจนสามารถรับน้ำและเก็บกับน้ำได้ สร้างจิตสำนึกให้คนในชุมชนไม่ปล่อยสารเคมีลงแม่น้ำ บำรุงรักษาดินเพื่อใช้ในการปลูกข้าว ไม่คิดเปลี่ยนนาข้าวเป็นสวนยางพาราและสวนปาล์ม น้ำมัน เน้นการแลกเปลี่ยนที่ยึดหลักการขายสินค้าที่มีคุณภาพและปลอดภัยต่อสุขภาพผู้บริโภค

ในยุคการใช้ทรัพยากรที่ดินบนฐานคุณค่าใหม่เป็นยุคการสร้างเครือข่ายการทำงานที่เชื่อมโยงกันระหว่างรัฐ สถาบันการศึกษากับชุมชน ถือเป็นการสร้างเครือข่ายภายนอกที่มีคุณค่าโดยชุมชนสามารถดึงศักยภาพที่ตนเองมีอยู่ทั้งในด้านของภูมิปัญญาท้องถิ่น ประวัติศาสตร์ที่สำคัญของชุมชนเป็นประเด็นในการทำงานเชื่อมโยงกับความเชี่ยวชาญของหน่วยงานต่างๆ ที่เข้ามาให้การสนับสนุน ทั้งการสร้างองค์ความรู้ของชุมชน การสร้างพื้นที่การเรียนรู้ในชุมชน คนในชุมชนเกิดความเข้าใจจากการได้รับการศึกษาและการฝึกอบรมจากหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น สำนักงานเกษตร สำนักงานปศุสัตว์ สำนักงานพัฒนาชุมชน เป็นต้น ที่สามารถเป็นพี่เลี้ยงและให้ความรู้เกี่ยวกับการทำนาอินทรีย์ หน่วยงานทางการศึกษา เช่น มหาวิทยาลัยทักษิณ วิทยาเขตพัทลุง ที่เข้ามารวบรวมองค์ความรู้ของชุมชนที่ยังหลงเหลือและสามารถสืบทอดได้ให้กลายเป็นพิธีกรรมประเพณีที่ส่งต่อลูกหลานและเยาวชนในยุคปัจจุบันให้เกิดการเรียนรู้ ภาคภูมิใจและมีจิตสำนึกรักบ้านเกิดของตนเอง และทำให้คนในชุมชนย้อนกลับมาให้คุณค่าของการช่วยเหลือเกื้อกูลต่อกันมากขึ้นเช่นในอดีต

ช่วงเวลานี้ชาวนาได้สร้างคุณค่าให้ข้าวสังข์หยดในด้านคุณภาพและข้าวที่มีคุณประโยชน์จนสร้างชื่อเสียงในฐานะที่เป็นข้าวที่เกิดในท้องทุ่งนาชุมชนดอนประดู่ ซึ่งนับได้ว่าเป็นอีกพื้นที่หนึ่งในจังหวัดพัทลุงที่มีผลผลิตท้องถิ่นที่ สะท้อนถึง ดิน น้ำ ที่สมบูรณ์สู่เมล็ดข้าวเรียวยาวเล็ก สีแดงเข้ม อุดมไปด้วยธาตุอาหาร วิตามิน ที่มีประโยชน์ต่อร่างกาย คือ ข้าวสังข์หยด ที่ปลูกได้เพียงปีละครั้งในฤดูนาปี แต่เมื่อชาวนาในชุมชนดอนประดู่ประสบปัญหาขาดแคลนน้ำในการทำนา ผลกระทบจากสภาพอากาศที่เปลี่ยนแปลงไป ทำให้ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล ชาวนาจึงหันมาเปลี่ยนพื้นที่นา มาทำเกษตรประเภทอื่น เช่น ยางพารา ปาล์มน้ำมัน เป็นต้น บางรายก็หันไปประกอบอาชีพรับจ้างต่างๆ เพื่อยังชีพในแต่ละวัน ปัจจุบันเมื่อระบบชลประทานเข้ามาในชุมชน ชาวนาได้หันกลับมาทำนาอีกครั้ง แต่กลับทำนาในระบบนาปรังที่ สามารถทำนาได้ปีละ 2 – 3 ครั้ง

ระบบนาข้าวเคมีเข้าสู่ชุมชนเริ่มเต็มรูปแบบ มีการใช้พันธุ์ข้าวที่ผ่านการปรับปรุงพันธุ์เพื่อเพิ่มผลผลิตแทนที่พันธุ์ข้าวพื้นเมือง มีการใช้เครื่องทุ่นแรงต่างๆ ในระบบการปลูกที่ขาดความรู้และเกินความจำเป็น จากต้นทุนการผลิตที่สูงทำให้พื้นที่นาว่างขายพื้นที่มากขึ้น ทำให้มีการส่งเสริมจากนโยบายของจังหวัดให้เปลี่ยนนาว่างเป็นนาปาล์ม ราคายางพาราที่มีราคาแพงเป็นแรงจูงใจอย่างต่อเนื่องในการปลูกยางพาราในพื้นที่นา เป็นผลให้เกิดปัญหาการใช้ประโยชน์ที่ดินที่ไม่เหมาะสม และมีความต้องการใช้ที่ดินที่อยู่อาศัยมากขึ้นจากการเจริญเติบโตของคนในชุมชนเมืองและคนในชนบท วิธีการทำนาแบบดั้งเดิมไม่มีการสืบทอด อาชีพทำนาในชุมชนจึงเริ่มลดน้อยลง ข้าวพันธุ์ พื้นเมืองที่บรรพบุรุษได้ช่วยกันเก็บรักษาจากรุ่นสู่รุ่นกำลังจะหายไปจากท้องนา บวกกับปัญหาสิ่งแวดล้อมเริ่ม

ทวี เพิ่มขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงได้ยากจากระบบการเกษตรแบบใหม่ที่อาศัยปุ๋ยเคมีและสารเคมีเป็นหลัก ดังนั้นการสร้างวัฒนธรรมใหม่ในชุมชนเพื่อให้คนในชุมชนได้หันหลังกลับมามองอดีตและปรับปรุง ปัจจุบันในมิติใหม่ โดยคนรุ่นใหม่ สืบทอดประเพณีวัฒนธรรมเพื่อดำรงไว้ซึ่งผลผลิตที่เป็นเอกลักษณ์ และตัวตนของคนพัทลุง ผ่านประเพณีประเพณี โดยเน้นการปฏิบัติจริงในการทำนาผ่านขั้นตอนการ ปักดำ เพื่อสืบสานวิถีชีวิต การทำนาของบรรพชน เล็งเห็นคุณค่าความสำคัญของอาชีพทำนา รักษา ภูมิปัญญาท้องถิ่น และส่งเสริมการปลูกข้าว สังข์หยด ข้าวพันธุ์พื้นเมืองในระบบข้าวปลอดภัยสารพิษ ผสมผสานกับภูมิปัญญาท้องถิ่นพัฒนาไปสู่ระบบนาข้าวอินทรีย์ เปลี่ยนแปลงวิธีการทำนาเพื่อให้ได้ผล ผลิตที่ปลอดภัยสารพิษ ให้ความสำคัญกับสุขภาพของผู้ผลิต ผู้บริโภคและ สิ่งแวดล้อม เพื่อฟื้นฟูความ อุดมสมบูรณ์ของดินให้มีชีวิตเกิดสมดุลของระบบนิเวศนาข้าวขึ้นมาอีกครั้ง

4.4.3 การเข้าถึงและการใช้ประโยชน์ที่ดิน

การเข้าถึงและการใช้ประโยชน์ที่ดินในยุคนี้เกิดการรวมกลุ่มชาวบ้าน ด้วยการทำนา แบบอินทรีย์ก็ยังคงมีอยู่โดยพื้นฐาน แต่ก็ในกลุ่มส่วนน้อยในชุมชน เกษตรกรชาวนาส่วนใหญ่ยังไม่ ค่อยให้ความสำคัญกับการทำนาอินทรีย์เนื่องมาจากความคิดของชาวนาว่าผลผลิตได้น้อยและใช้ ต้นทุนในการผลิตที่ปลอดภัยต่อผู้บริโภคและสุขภาพของเกษตรกรมากที่สุด ซึ่งเกษตรกรชาวนาส่วน ใหญ่ยังมีการทำนาแบบมีการใช้ปุ๋ยเคมีที่ให้ผลผลิตที่มีน้ำหนัก และมีปริมาณที่มาก แต่ก็มีผลเสีย มากกว่าการทำนาอินทรีย์ เพราะมีการลงทุนสูง โดยเฉพาะการใช้ปุ๋ยยูเรียและยังทำให้ดินเสื่อมสภาพ อีกด้วย ดังนั้น เมื่อมีการเข้ามาของมหาวิทยาลัยทักษิณ วิทยาเขตสงขลาที่ต้องหาพื้นที่เรียนรู้การ ดำนาในปี พ.ศ. 2558 จึงได้มีการเข้ามาส่งเสริมการทำนาอินทรีย์แบบจริงจัง จากแรกเริ่มที่มีการ สนับสนุนการปลูกผักอินทรีย์เพียงอย่างเดียว อีกทั้งชาวบ้านเริ่มหันมาดูแลสุขภาพของตัวเอง และดูแลสุขภาพให้มีความสมบูรณ์อีกครั้งดังเช่นในอดีต ซึ่งเริ่มมีการรวมกลุ่มชาวบ้านที่เข้าร่วม โครงการของมหาวิทยาลัยทักษิณกลุ่มแรก 9 คน ได้มีการทำนาอินทรีย์ 30 ไร่ แต่ในปัจจุบันได้มีกลุ่ม สมาชิก 43 คนกับพื้นที่เข้าร่วม 233 ไร่ โดยมีการส่งเสริมให้มีการปลูกข้าวสังข์หยด ซึ่งเป็นข้าวพันธุ์ พื้นเมืองของกลุ่มทะเลสาบสงขลาอย่างจังหวัดพัทลุง โดยจะมีการตรวจสอบจากมหาวิทยาลัยให้ว่ามี คุณภาพหรือมีสารเคมีตกค้างหรือไม่ จนเมื่อมีการเข้ามาของศูนย์วิจัยข้าว จังหวัดพัทลุงในโครงการ GAP พืชอาหารปลอดภัยก็เริ่มมีการจัดการที่เป็นระบบและเข้มข้นมากขึ้น เพื่อไม่ให้เกิดความ ผิดพลาด รวมไปถึงการสนับสนุนของภาครัฐด้วย ทำให้ชาวชุมชนดอนประดู่เริ่มมีแรงจูงใจในการทำ เกษตรอินทรีย์มากยิ่งขึ้น ซึ่งภายใต้การนำของนายพนม อินทร์ศรี ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 5 บ้านกล้วยเกาที่ เป็นผู้ประสานงานกับชาวบ้าน ทำให้การทำนาแบบอินทรีย์มีความก้าวหน้าไปเรื่อยๆ เพราะการทำนา อินทรีย์ ส่งผลให้ราคาข้าวของชาวบ้านมีมูลค่าสูงขึ้น อีกทั้งยังมีพ่อค้าจากที่อื่นมารับซื้อเพื่อไปทำแพ็ค เก็ดข้าวสังข์หยดพัทลุง เป็นการสร้างรายได้ให้กับชาวชุมชนดอนประดู่เป็นอย่างมาก นับได้ว่าการเข้า

มารวมกลุ่มกันของชาวบ้าน สามารถสร้างรายได้ให้กับชุมชน ควบคู่กับการได้รักษาทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนบ้านดอนประดู่ยังคงอยู่สืบต่อไป

การเข้าถึงและการใช้ประโยชน์ที่ดินของชาวบ้านดอนประดู่ที่เป็นประเด็นสำคัญที่ควรกล่าวถึงในที่นี่อีกประการหนึ่ง คือ การสร้างประเพณีประเพณีบ้านดอนประดู่เกิดขึ้นในยุคการเปลี่ยนแปลงและเปลี่ยนผ่านเพื่อรักษาการทำนาแบบดั้งเดิม วิธีการดำเนินชีวิตแบบดั้งเดิมที่คนพึงพาธรรมชาติ ทำให้เกิดประเพณีประเพณี เพื่อทำให้คนรุ่นหลังสามารถเรียนรู้และซึมซับความเป็นตัวตนของคนดอนประดู่ได้เข้าใจมากยิ่งขึ้น นำไปสู่การหวนคืนกลับสู่อดีตผูกเกลา เขา ป่า นา เล เหวดอน โด และดนตรี กวี กล่อมข้าว: ทำนาในใจคน เริ่มต้นจากมูลนิธิธรรมาภิบาล ร่วมมือกับวิทยาลัยชุมชน มหาวิทยาลัยทักษิณ เพื่อให้บัณฑิตได้เรียนรู้ท้องถิ่น โดยจัดการเรียนการสอนในมหาวิทยาลัยให้บัณฑิตทุกคนได้เรียนในวิชาพื้นฐาน เลือกพื้นที่ชุมชนบ้านกล้วยเถา: ดอนประดู่ เป็นกิจกรรมการเรียนการสอน เรื่องของการทำนา เพื่อให้ได้เรียนรู้ความเป็นท้องถิ่น ผู้เรียนได้ลงมือปฏิบัติเกิดผลกับผู้เรียนมากที่สุด โดยมุ่งหวังการสร้างจิตสำนึกที่ดีให้กับนิสิต โดยมีกิจกรรมดังต่อไปนี้

1. กิจกรรมดำนา การปักดำ ชาวนาจะนำกล้าที่ถอนแล้วไปปักดำในแปลงปักดำ ระยะห่างระหว่างกล้าแต่ละหลุมจะมีความแตกต่างกันขึ้นกับลักษณะของดิน โดยมีครูชาวนาเป็นผู้ดูแลนิสิต ครูชาวนาทำการสาธิตการดำนาให้ดูก่อน แล้วให้นิสิตได้ลงมือปฏิบัติจริง

2. กิจกรรมเกี่ยวข้าวเป็นแบบการจัดกิจกรรมอย่างมีส่วนร่วม โดยชุมชนเป็นผู้ดูแล มีการจัดบ้านของครูชาวนาเพื่อจะให้มันเป็นแหล่งเรียนรู้ของนิสิตได้เรียนรู้จากครูชาวนาโดยตรงในเวลาตอนเช้า เมื่อถึงช่วงบ่ายก็จะเป็นกิจกรรมที่นิสิตเข้าร่วม โดยมีรายละเอียดดังนี้

2.1 การทำขวัญข้าว เป็นรูปแบบประเพณีเพื่อบูชาพระแม่โพสพ เพื่อให้เกิดความเป็นสิริมงคลแก่ผู้ที่เป็นชาวนา โดยนำเสียงข้าวจากบ้านต่างที่เก็บเกี่ยวข้าวได้ มาเป็นเป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรม ประกอบขึ้นด้วยเครื่องบูชาคือ ขนโมโค อ้อย น้ำมะพร้าว แกง ปลาทอด ที่จัดอยู่ที่แห่งเดียวกัน และยังมีฉากรูปของพระแม่โพสพ ชันน้ำมันดเป็นเครื่องประกอบในพิธีอีกด้วย พร้อมกับการขับร้องทำนองในการบูชาพระแม่โพสพ

2.2 การสาธิตการทำข้าว ประกอบด้วยการนวดข้าว การตำข้าว และการหีบข้าว โดยสาธิตการทำข้าวแบบโบราณ มีครูชาวนาเป็นคนที่จะสาธิตก่อน แล้วให้นิสิตได้ลงมือทำ

2.3 การเก็บข้าวโดยใช้ เกะ เป็นรูปแบบที่ชุมชนได้จัดขึ้นเรื่องของการเก็บข้าวในอดีต เพื่อให้คนรุ่นใหม่ได้เรียนรู้เก็บข้าวในสมัยโบราณ การเก็บข้าวกับเกะจะสามารถเก็บได้ที่ละ 1 รวง แล้วนับมามัดรวมกัน จะเรียกว่า เสียงข้าว เมื่อได้เสียงข้าวแล้วก็จะมัดรวมกัน โดยใช้แกลในการเรียงข้าว เป็นขั้นเพื่อจะสามารถหาบกลับบ้านได้

การเรียนรู้ผ่านการลงมือทำ บนการเรียนในมหาวิทยาลัย โดยใช้รูปแบบวัฒนธรรมประเพณี การหวนระลึกถึงอดีต โดยนำกิจกรรมที่มีอยู่เดิมในชุมชน มาสร้างสรรค์ขึ้นมาใหม่ โดย

อาศัยปราชญ์ชุมชนเป็นผู้ให้คำชี้แนะ เพื่อให้คนรุ่นใหม่ได้เรียนรู้คุณค่าทางภูมิปัญญาของคนสมัยก่อน การจัดกิจกรรมเหล่านี้จะทำเป็นประจำทุกปี ก็จะถือได้ว่าเป็นประเพณีที่สืบทอดกันได้อย่างงดงามและภูมิปัญญาของคนรุ่นเก่าจะไม่มีวันสูญหายไปไหน แม้แต่ความเจริญของเทคโนโลยีที่ก้าวหน้าไปอย่างรวดเร็วก็ตาม

ภาพกิจกรรมดอนประดู่नावานซึ่งเป็นความร่วมมือระหว่างคนดอนประดู่กับมหาวิทยาลัยทักษิณ

ประเด็นสำคัญเรื่องการใช้ที่ดินพื้นที่ดอนประดู่อีกกรณีหนึ่งที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานี้ คือ การเปลี่ยนแปลงเรื่องการปลูกพืชสวน หรือการทำโคกยกทรงแบบไร่นาสวนผสมสำหรับการปลูกผัก

อินทรีย ถือว่าเป็นการสร้างอาชีพเพื่อตอบสนองความต้องการของระบบตลาดที่พัฒนา ปรับเปลี่ยนมาจากยุคก่อน โดยการสร้างพืชผักที่มีอยู่ในท้องถิ่นให้กลายเป็นผักตลาดได้ โดยใช้วิธีการปลูกแบบอินทรียเพื่อเป็นจุดขายของชุมชนและไม่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ซึ่งการปลูกพืชที่ไม่มีการใช้สารเคมีนี้ จะใช้ปุ๋ยที่ได้จากมูลสัตว์ ไม่ว่าจะเป็นมูลสุกร มูลโค มูลไก่แห้ง มาใส่ให้กับพืชผัก อย่างผักบุ้ง ผักกวางตุ้ง ผักคะน้า ผักกาดขาว ที่มีการปลูกในหมู่ที่ 5 บ้านกล้วยเภา ของดอนประดู่เป็นส่วนใหญ่ และมีการดูแลเป็นอย่างดี โดยการดูแลจะทำในช่วงเช้า ที่อากาศยังไม่มีแสงแดดที่ร้อนจัด ซึ่งจะทำให้การกำจัดวัชพืช และรดน้ำต้น ส่วนในช่วงเย็นจะมีการรดน้ำและพรวนดินบ้าง เพื่อให้ดินมีความร่วนซุย การปลูกผักอินทรียโดยใช้ปุ๋ยจากมูลสัตว์นี้เป็นสูตรที่ชาวดอนประดู่คิดค้นและเกิดจากการเรียนรู้เพื่อใช้ในชุมชน

การทำปุ๋ยอินทรีย มีสูตรหลากหลายในการทำปุ๋ย ไม่ว่าจะเป็นแบบปุ๋ยหมักและปุ๋ยน้ำ จากการศึกษา ทำให้ทราบว่า ชาวดอนประดู่มีการทำปุ๋ยน้ำหมักชีวภาพแบบธรรมชาติ ซึ่งจะได้รับความรู้จากหน่วยงานรัฐ เช่น ปศุสัตว์จังหวัดพิจิตร วัสดุที่นำมาใช้ทำปุ๋ย 7 สูตร โดยสูตรที่ 1 น้ำไข่ โดยใช้เปลือกไข่ไก่ดิบที่ตากแดดแห้งแล้วนำมาบด สูตรที่ 2 น้ำกระดุกสัตว์ โดยใช้กระดุกของวัวมาเผาแล้วก็นำไปบดให้ละเอียด สูตรที่ 3 นมเปรี้ยว โดยการใช้นมสดมาหมักให้เกิดกรดแบบนมเปรี้ยว สูตรที่ 4 น้ำรอกหมู ซึ่งใช้รอกหมูมาทำ สูตรที่ 5 น้ำผัก โดยใช้ผักใบเขียว จำพวกผักบุ้ง ผักกาด มาหมัก สูตรที่ 6 กล้วย หมักโดยใช้กล้วยดิบในการทำ และสูตรที่ 7 น้ำผลไม้ ใช้ผลไม้ที่มีรสเปรี้ยวมาหมัก โดยทุกสูตรจะเกิดเชื้อจุลินทรีย์ที่นำไปหมักกับต้นไม้ ซึ่งเป็นเชื้อราในธรรมชาติในการทำปุ๋ยหมักเป็นองค์ประกอบสำคัญ พืชผักที่รดด้วยปุ๋ยน้ำหมักตาม 7 สูตรที่ได้กล่าวมาข้างต้น จะมีความเจริญเติบโตเป็นอย่างดี มีรสชาติที่หวาน กรอบ และปลอดสารเคมี 100% เพราะวัสดุที่นำมาทำปุ๋ยนั้น ใช้วัสดุจากธรรมชาติทั้งสิ้น และยังทำให้ดินมีความอุดมสมบูรณ์ โดยไม่ต้องไปดูแลหรือใส่ปุ๋ยยูเรียบำรุงสภาพดินอีกด้วย ซึ่งจะใช้หลักการให้พืชได้ดูแลตัวเองตามธรรมชาติคล้ายการทำสวนสมรม

ความเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรมือสอง (เก็บลูกข้าว, วดินอ) และการใช้ทรัพยากรเชิงซ้อนที่มีปรากฏในยุคแรกเริ่มกลับมา เมื่อชุมชนเริ่มมีการรวมกลุ่ม สร้างเครือข่ายการทำงานระบบอินทรียมากขึ้น ก็ส่งผลให้ทรัพยากรธรรมชาติบริเวณน้ำข้าว เริ่มกลับมามีความอุดมสมบูรณ์อีกครั้ง แม้อาจจะยังไม่สามารถเทียบได้กับอดีต แต่การที่ชาวนาเริ่มเห็นปลาวายในห้วย หนองและแหล่งน้ำบริเวณทุ่งนา ก็สามารถสะท้อนให้เห็นถึงความอุดมสมบูรณ์ ที่นำไปสู่การกลับมาของสัตว์น้ำบริเวณท้องนาอีกครั้ง ทรัพยากรธรรมชาติบริเวณท้องนาจึงสามารถใช้ประโยชน์ได้อย่างเหมาะสมและเกิดประโยชน์มากยิ่งขึ้น

4.4.4 สรุป

ยุคการใช้ทรัพยากรที่ดินบนฐานคุณค่าใหม่เริ่มมีชาวบ้านบางส่วนหันกลับมาใช้ทรัพยากรที่ดินที่สัมพันธ์กับระบบคุณค่าอีกครั้ง เริ่มต้นจากผู้นำชุมชนทำให้เห็นเป็นตัวอย่างแล้วร่วมมือกับหน่วยงานภายนอกโดยเฉพาะมหาวิทยาลัย ในช่วงเวลานี้มีการสร้างคุณค่าของข้าวสังข์หยดว่าเป็นข้าวที่มีคุณสมบัติเหมาะสมกับคนกลุ่มที่เป็นโรคความดัน เบาหวาน ซึ่งหลังจากสร้างคุณค่านี้ขึ้นมาข้าวสังข์หยดกลายเป็นข้าวที่มีชื่อเสียงของกลุ่มทะเลสาบสงขลา

การสร้างประเพณีประเพณี ดอนประดู่ยาวนาน เป็นอีกกิจกรรมสำคัญที่ชาวบ้านพยายามรื้อฟื้นความเป็นอดีตกลับมาเพื่อเป็นการเรียนรู้ของคนรุ่นใหม่ ขณะที่คนรุ่นเก่าได้เห็นคุณค่าของตนเอง ในอนาคตหากประเพณีนี้ได้รับการหนุนเสริมจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องอย่างเหมาะสมก็น่าจะทำให้คุณค่าใหม่นี้ได้รับการขยายผลออกไปในวงกว้างทั้งลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาได้

4.5 บทสรุป

ดอนประดู่เป็นชุมชนในพื้นที่ราบลุ่ม ชาวบ้านมีอาชีพทำน่านับเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน โดยที่การทำนาในยุคแรกจะสัมพันธ์กับระบบคุณค่าโดยเฉพาะความร่วมมือกันในการทำนา ที่เห็นได้อย่างชัดเจนคือการที่ชาวบ้านรวมกลุ่มกันเพื่อไปนํายาเขามาเป็นปุ๋ยในการทำ นอกจากนี้ ชาวบ้านมีความสัมพันธ์อยู่กับความเชื่อ พิธีกรรมเกี่ยวกับการทำนา พบว่าทุกขั้นตอนการทำนานั้น ชาวบ้านให้ความสำคัญต่อพิธีกรรมตามความเชื่อของตนที่สืบทอดกันจากบรรพบุรุษ เพราะเชื่อกันว่า จะทำให้ข้าวอุดมสมบูรณ์ ปราศจากศัตรูข้าวที่มาทำลาย และเป็นการบูชาพระแม่โพสพ ทำให้มีข้าวไว้เหลือกินเหลือใช้ได้ตลอด ในช่วงแรกชาวบ้านมีการออกปาก ซึ่งเป็นประเพณีแห่งการร่วมกันทำงานของชาวบ้านในยุคนี้ เป็นการพึ่งพาอาศัยกันระหว่างเพื่อนบ้านในรูปการแลกเปลี่ยนแรงงาน พิธีกรรม และวัฒนธรรมความเชื่อเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งของระบบคุณค่าที่สัมพันธ์อยู่กับวิถีชีวิต และมีผลต่อความมั่นใจในวิธีการผลิตของชุมชนชาวนาในยุคแรก

ในช่วงต่อมาทศวรรษ 2520 เริ่มมีถนนที่เป็นเส้นทางคมนาคมหลังจากนั้นก็ตามมาด้วยไฟฟ้า ตามมาด้วยสินค้าที่เป็นเครื่องใช้ไฟฟ้า (โทรทัศน์ หม้อหุงข้าว ตู้เย็น พัดลม ฯลฯ) แบบผ่อนส่ง รวมถึงระบบการดูแลสุขภาพ (ศุขศาลา) หากกล่าวถึงเรื่องการผลิตนั้นชุมชนทำนาในดอนประดู่ ไม่จำเป็นต้องพึ่งพากันเรื่องแรงงานอีก คนในชุมชนไม่ได้เดินทางไปหาขายเขาเหมือนในยุคที่ผ่านมา เพราะในช่วงนี้มีการเข้ามาของรถไถนาแบบเดินตามในทศวรรษ 2520 รวมทั้งปุ๋ยเคมี และโรงสีข้าว ในช่วงต้นของยุคอาจมีการช่วยเหลือด้านแรงงานเก็เกี่ยวข้าวกันบ้าง แต่หลังจากทศวรรษ 2540 เมื่อมีรถเก็บข้าวเข้ามาในชุมชนแล้วความร่วมมือนั้นก็ไม่ใช่เป็นอีกต่อไป

ความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญมากอย่างหนึ่งของการใช้ประโยชน์ที่ดินในชุมชนดอนประดู่ คือ การเปลี่ยนพื้นที่ทำนาเป็นปลูกยางพารา ที่ได้เริ่มต้นขึ้นในช่วงทศวรรษ 2540 เป็นผลสืบเนื่องจาก ราคายางพาราที่ขยับสูงขึ้นจนถึงกิโลกรัมละ 180 บาท

การใช้ที่ดินของชาวบ้านในดอนประดู่ที่เริ่มมีปัญหาและเริ่มทำนาขาดทุน เป็นสิ่งที่ชาวบ้านดอนประดู่เริ่มกลับมาคิดทบทวนว่า หากพวกเขาจะยังคงใช้ทรัพยากรที่ดินในแบบเดิมคงจะ ส่งผลต่อความเสื่อมโทรมของที่ดินและส่งผลต่อคุณภาพชีวิตของชาวบ้านในดอนประดู่อย่างแน่นอน จนในที่สุดคนกลุ่มหนึ่งก็ได้ร่วมมือกันเพื่อจะปรับเปลี่ยนระบบการผลิตเสียใหม่ ในที่นี้คือการทำนา แบบอินทรีย์ หรือการทำนาแบบดั้งเดิม ซึ่งเริ่มต้นอย่างเป็นทางการในช่วงครึ่งหลังของทศวรรษ 2540 โดยผู้ที่มีบทบาทในการดำเนินการคือ ผู้นำรุ่นใหม่ในชุมชน ที่กลับมาจากกรุงเทพมหานคร ได้เข้าร่วม และอบรมศึกษาการทำปุ๋ยหมักจากสำนักงานเกษตรและสำนักงานที่ดิน และมีความพยายามรื้อฟื้น และสร้างประเพณีใหม่ขึ้นมา ในที่นี้คือการจัดงานดอนประดู่นาวาน ที่มีกิจกรรมดำนา กิจกรรมทำ ขวัญข้าว การสาธิตการทำขวัญข้าว การเก็บข้าวโดยใช้กะ เป็นต้น

การรื้อฟื้นประเพณีการทำนาขึ้นมาใหม่นี้เป็นการสร้างประเพณีประดิษฐ์ นับเป็นความ พยายามที่จะทำให้คนในดอนประดู่และคนในชุมชนละแวกใกล้เคียงเห็นถึงความสำคัญของการทำนา ในอดีต เพื่อรักษาการทำนาแบบดั้งเดิม วิธีการดำเนินชีวิตแบบดั้งเดิมที่คนพึงพาธรรมชาติ ทำให้คน รุ่นหลังสามารถเรียนรู้และซึมซับความเป็นตัวตนของคนดอนประดู่ได้เข้าใจมากยิ่งขึ้น นำไปสู่การหวน คืนกลับสู่อดีตผูกเกลอ เขา ป่า นา เล เท่ตอนโด และในที่นี้ก็ได้มีการใช้เครือข่ายเป็นเครื่องมือในการ จัดประเพณีดังกล่าว เช่น ร่วมมือกับวิทยาลัยชุมชน มหาวิทยาลัยทักษิณ เพื่อให้บัณฑิตได้เรียนรู้ท้องถิ่น โดยจัดการเรียนการสอนในมหาวิทยาลัยให้นักศึกษาทุกคนได้เรียนในวิชาพื้นฐาน อาศัยปราชญ์ชุมชนเป็น ผู้ให้คำชี้แนะ เพื่อให้คนรุ่นใหม่ได้เรียนรู้คุณค่าทางภูมิปัญญาของคนสมัยก่อน การจัดกิจกรรมเหล่านี้ จะกระทำเกือบทุกปี ถือได้ว่าเป็นประเพณีที่สืบทอดกันได้อย่างงดงามและเป็นหลักประกันได้ว่าภูมิ ปัญญาของคนรุ่นเก่าจะยังคงอยู่ แม้ความเจริญของเทคโนโลยีจะก้าวหน้าไปอย่างรวดเร็วก็ตาม โดย สรุปรการสร้างประเพณีประดิษฐ์ของชุมชนดอนประดู่จึงเป็นประเด็นสำคัญในช่วงเวลานี้

ความเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดิน ที่กล่าวมาทั้งสามยุคนั้นส่งผลต่อการดำรงชีวิต ของชาวบ้านชุมชนดอนประดู่ ซึ่งสามารถกล่าวได้อย่างสังเขปว่า บทเรียนจากอดีตของชุมชนที่เคย ผ่านช่วงเวลาที่มึระบบการผลิตแล้วส่งผลต่อชีวิตของชาวบ้าน ทำให้ชาวบ้านบางกลุ่มได้พยายาม นำ ประสบการณ์การผลิตในอดีตมาปรับใช้ เรียกได้ว่าเป็นความพยายามในการนำระบบคุณค่าเดิมมาใช้ ใหม่

บทที่ 5

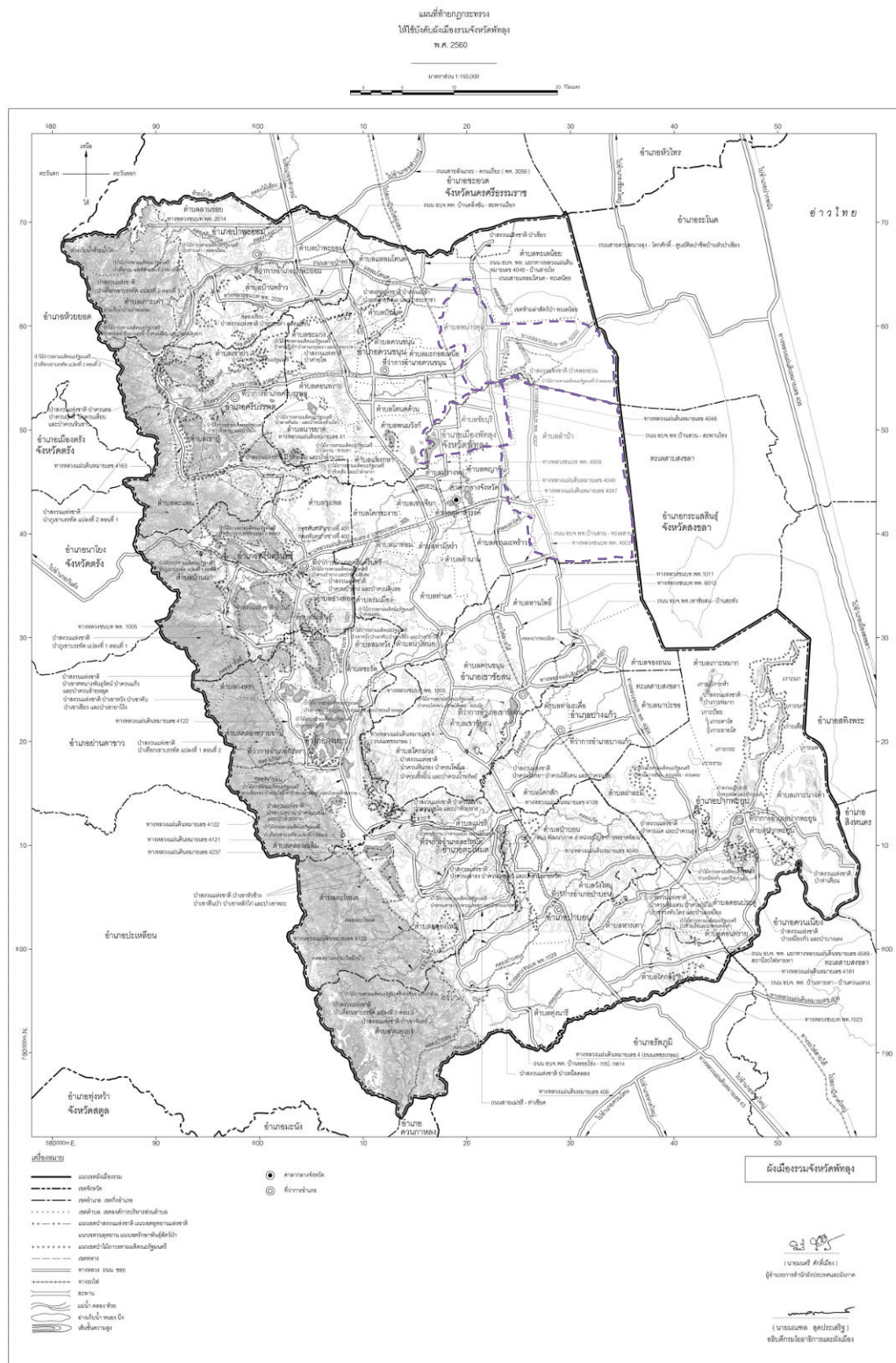
ประวัติศาสตร์การใช้ทรัพยากรป่าสาละ ชุมชนริมคลองปากประ อำเภอเมืองและอำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง

5.1 สภาพทั่วไปของชุมชนริมคลองปากประ

ชุมชนริมคลองปากประตั้งอยู่ในเขตตำบลชัยบุรีอำเภอเมือง ตำบลพนางตุง อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง นับเป็นชุมชนที่ตั้งอยู่บริเวณปากแม่น้ำก่อนที่จะออกสู่ตัวทะเลสาบสงขลา คลองปากประ หรือคลองประเป็นลำคลองที่มีต้นน้ำมาจากเทือกเขาบรรทัดทางฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา โดยตัวลำคลองที่อยู่ลึกเข้าไปส่วนในมีชื่อเรียก คือ คลองกระถิน คลองท่าแนะ โดยเฉพาะคลองท่าแนะนั้นมีต้นน้ำอยู่ในเขตชุมชนตะพาน อำเภอศรีบรรพต จังหวัดพัทลุง (ซึ่งเป็นพื้นที่เป้าหมายหลักของโครงการวิจัยนี้ด้วย)

5.1.1 ที่ตั้ง

ชุมชนริมคลองปากประ ในพื้นที่ศึกษาตั้งอยู่ตำบลชัยบุรี ตำบลลำปำ อำเภอเมือง และตำบลพนางตุง อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง ซึ่งลำคลองปากประเป็นลำคลองที่ใช้แบ่งเขตระหว่างอำเภอเมือง และอำเภอกวนขนุน มีหมู่บ้านที่มีพื้นที่ติดกับริมสองฝั่งคลอง ได้แก่ พื้นที่หมู่ที่ 7 บ้านท่าสำเภาเหนือ ของตำบลชัยบุรี หมู่ที่ 11 บ้านปากประ ตำบลลำปำ อำเภอเมือง หมู่ที่ 5 บ้านท่าช้าง และหมู่ที่ 4 บ้านชายคลอง ตำบลพนางตุง อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง ปัจจุบันที่ตั้งที่กล่าวมานี้สามารถพบป่าสาละได้โดยกระจายตัวอยู่บริเวณริมคลอง เมื่อสำรวจตลอดทั้งลำคลอง โดยจะพบมากเฉพาะในพื้นที่ริมฝั่งคลองของหมู่ที่ 7 บ้านท่าสำเภาเหนือ ตำบลชัยบุรี หมู่ที่ 5 บ้านท่าช้าง และหมู่ที่ 4 บ้านชายคลอง ตำบลพนางตุง

ภาพแผนที่แสดงตำแหน่งที่ตั้งและอาณาเขตของชุมชนริมคลองปากประ
ที่มา: ราชกิจจานุเบกษา กฎกระทรวงใช้บังคับผังเมืองรวมจังหวัดพัทลุง (2560 : 40)

5.1.2 ความรับรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ชุมชน

การศึกษาความรับรู้ประวัติศาสตร์ชุมชนริมคลองปากประนั้น ชาวบ้านมักนำเรื่องราวของชุมชนไปรวมเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์เมืองพัทลุง โดยอธิบายสัมพันธ์ถึงประวัติศาสตร์ชาติ ทำให้ไม่สามารถมองเห็นพัฒนาการของชุมชนตนเองได้มากนัก โครงการวิจัยนี้จึงพยายามหลีกเลี่ยงการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในลักษณะที่กล่าวมา การศึกษาในประเด็นนี้จึงเป็นความพยายามเพื่อสำรวจความรับรู้ที่ชาวบ้านมีต่อชุมชนของตัวเอง ข้อมูลที่น่าเสนอทั้งในประเด็นนี้ และประเด็นประวัติศาสตร์การใช้ทรัพยากรจึงรอการตรวจสอบ หรืออาจมีการตั้งคำถามเพื่อการศึกษาในโอกาสต่อไป

เพื่อการทำความเข้าใจอย่างสะดวก ชุมชนริมคลองปากประสามารถแบ่งเขตตามการปกครองในปัจจุบันเป็นพื้นที่ของสองอำเภอ คือ อำเภอเมืองพัทลุง และอำเภอควนขนุน โดยมีตำบลและหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ริมฝั่งคลองปากประได้แก่ หมู่ 7 บ้านท่าสำเภาเหนือ ตำบลชัยบุรี อำเภอเมือง หมู่ที่ 5 บ้านท่าช้าง และหมู่ที่ 4 บ้านชายคลอง ตำบลนางตง อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง ซึ่งในการศึกษาประวัติศาสตร์ของชุมชนริมคลองปากประนั้นได้ศึกษาประวัติศาสตร์ของสองตำบลที่กล่าวมาในข้างต้นเป็นหลัก

จากการศึกษาถึงความรับรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของชุมชนในบริเวณนี้ชาวบ้านเชื่อว่าในอดีตพื้นที่แถบนี้เคยเป็นทะเลมาก่อน ทำให้ชื่อเรียกชุมชนบริเวณนี้มีความสัมพันธ์กับทะเล เช่น บ้านท่าสำเภา บ้านท่าช้าง บ้านชายคลอง ซึ่งบริเวณนี้มีชาวบ้านอาศัยอยู่มานานมากแล้วเนื่องจากชุมชนแห่งนี้ตั้งมาพร้อม ๆ กันกับวัดเมื่อประมาณ พ.ศ.2075 เป็นวัดที่ 6 หรือ 7 ของจังหวัดพัทลุง (การจัดเวทีชุมชนครั้งที่ 1 ชุมชนริมคลองปากประ, 29 พฤศจิกายน 2561)

ความรู้อย่างดังกล่าวสอดคล้องกับการบอกเล่าเรื่องตำนานของพระมหาวีจิตร ฐานปุณโณ เจ้าอาวาสวัดท่าสำเภาเหนือเล่าว่าอดีตบริเวณนี้ เคยเป็นท่าเทียบเรือสำเภา โดยท่านเล่าต่อว่าในสมัยปลายของกรุงศรีอยุธยา ถึงต้นกรุงธนบุรี “ในอดีตมีการนิมนต์หลวงปู่ทวดไปอยุธยาเพื่อไปสถาปนากรุงธนบุรีใน พ.ศ.2312 – 2313 ซึ่งหลวงปู่ทวดไม่สามารถเดินทางไปได้เนื่องจากชราภาพมากแล้วเลยให้ลูกศิษย์ของท่านคือหลวงพ่พรหมแก้ว (เรียกอีกอย่างว่าหลวงพ่อบัวซึ่งเป็นเจ้าอาวาสวัดท่าสำเภาเหนือรูปแรก) เดินทางไปแทนเนื่องจากหลวงพ่พรหมแก้วเป็นพระที่ปฏิบัติดี ตอนกลับมาจากเมืองหลวงได้นำพระพุทธรูปกลับมาด้วย 7 องค์ด้วยกันซึ่ง ปัจจุบันอยู่ที่วัดท่าสำเภาเหนือ 2 องค์ วัดท้ายยอหรือเกาะยอ (อำเภอเมือง จังหวัดสงขลา) 2 องค์ วัดเกาะใหญ่ (อำเภอกระแสดำรง จังหวัดสงขลา) 1 องค์ และที่วัดเขาอ้อ (อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง) อีก 2 องค์” เฉพาะสององค์ที่ประดิษฐานที่วัดท่าสำเภาเหนือ นั้น ซึ่งชาวบ้านในแถบนี้เรียกกันว่าพระสองพี่น้อง เนื่องจากเชื่อว่าเป็นพระพุทธรูปที่หล่อแทนองค์ษัตริย์ในสมัยอยุธยา คือ องค์พี่แทนพระเจ้าเอกทัศ องค์น้องแทนพระเจ้า

อุทุมพร หรือขุนหลวงหาวัด ปัจจุบันพระพุทธรูปดังกล่าวประดิษฐานอยู่ในมณฑป วัดท่าสำเภาเหนือ (พระมหาวิจิตร ฐานบุญโน, 27 ธันวาคม 2561)

ภาพพระพุทธรูปสองพี่น้องวัดท่าสำเภาเหนือ

พระพุทธรูปดังกล่าว ได้ถูกคนร้ายโจรกรรมไปจากพระอุโบสถ วัดท่าสำเภาเหนือ เมื่อวันที่ 5 มิถุนายน 2549 แต่ต่อมาก็ได้สามารถได้คืนมา พระมหาวิจิตร ฐานบุญโน ยังบอกอีกว่า เหตุการณ์ในครั้งนั้นสร้างความวิตกกังวลชาวบ้านเป็นอย่างมาก ต่างช่วยกันตามหาพระ ขณะนั้นชาวบ้านมีคนมาช่วยตามหาองค์พระเยอะมากและทุกภาคส่วนให้ความร่วมมือทั้งหมด (พระมหาวิจิตร ฐานบุญโน ,27 ธันวาคม 2561) ซึ่งสอดคล้องกับที่ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 7 เล่าว่า “...ช่วงสุญญัตถ์นั้นอัยยะ ว่าคนเหมือนวัดอิตตก เออไปหาถึงพอคำไปกองกันอยู่ในวัดเพ ไม่ทำมาหากินกันเลย หาพระหลบก่อน เพราะถามว่าศักดิ์สิทธิ์มากมาย ศักดิ์สิทธิ์มาก...” (นันท มุสิต ,26 ธันวาคม 2561) ทำให้เหตุการณ์ครั้งนั้นกลายเป็นที่จดจำของชุมชน อีกทั้งพระพุทธรูปสองพี่น้องนี้เป็นที่เคารพศรัทธาของชาวบ้านเป็นอย่างมาก เมื่อถึงช่วงสงกรานต์จะมีการอัญเชิญพระพุทธรูปทั้งสององค์ออกมาสรงน้ำ หรือแม้แต่ในช่วงวันออกพรรษาพระพุทธรูปองค์นี้ก็จะถูกอัญเชิญมาไว้ที่เรือพนมพระและจะสวมเกศให้กับองค์พระ ซึ่งผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 7 เล่าต่อว่า “...วันออกพรรษานั้นนะ น้ำจะไปเอาเกศที่สวมอยู่บนหัว แต่ตอนนั้นมันอยู่ที่ธนาคาร ปีนึงครึ่งหนึ่ง น้ำจะไปเอาเอง ท่านเจ้าอาวาสรูปปัจจุบันนี้ก็ไม่ไว้ใจใคร เพราะถามว่าถ้าเอาไปขายงั้นก็บาทได้ ทองลั่น ๆ ... แต่ถามว่าถ้าช่วงออกพรรษานั้นถ้าไม่สวมเกศ

เรือพระจะลากไม่เดิน ลากไม่เดิน ถ้าว่ารถจักรก็เชือกขาดหมด ต้องสวมเกศให้แกทุกครั้ง...” (นันท มุ ลิต, 26 ธันวาคม 2561) “...ถ้าไม่ถอดเกศไม่ได้ พอว่าสมโภชเสร็จ บวงสรวงพิธีไหนเสร็จ ต้องไปถอด เกศเมื่อพ้นนอกวัด ถึงแถวนี้พระแถวนี้มันต้องลากมาที่นี้ก่อน ต้องให้พระองค์นี้เสด็จออกไปก่อน ถ้า ยังไม่เสด็จไป ต้องมาขออนุญาต มีที่เคยไปไม่ขออนุญาตไปไม่ถึงควนพร้าวหลดหมด...” (พระมหา วิจิตร ฐานปยุณ, 27 ธันวาคม 2561)

จากที่กล่าวมานี้นับเป็นความเชื่อความศรัทธาที่กลายเป็นศูนย์รวมของชาวบ้านท่า สำเภานือ และชุมชนบริเวณริมคลองปากประ ตลอดจนเป็นที่นับถือบูชาของชาวจังหวัดพัทลุง ด้วย เหตุนี้เองเรื่องราวดังกล่าวนอกจากจะเป็นเหตุการณ์สำคัญของชุมชนแล้วยังแสดงให้เห็นถึงความ สามัคคีของคนในชุมชนอีกด้วย

ข้อมูลเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมคลองปากประ ที่กล่าวว่าบริเวณที่ตั้งชุมชน ปัจจุบันเคยเป็นทะเลมาก่อนนี้ยังสอดคล้องกับแผนที่โบราณที่แสดงให้เห็นพื้นที่ของภาคใต้ตอนกลาง เมื่อราวสามร้อยปีที่ผ่านมาด้วยซึ่งประเด็นนี้ที่มิวิจัยจะกล่าวถึงไว้ในบทที่ 6 ประวัติศาสตร์การใช้ ทรัพยากรป่ากระจุต ชุมชนเนินธัมมัง อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช ในประเด็นข้อ สันนิษฐานเกี่ยวกับการเกิดขึ้นของพื้นที่ป่าพรุในชุมชนเนินธัมมัง

ในส่วนของ ตำบลพนางตุง อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง ซึ่งเป็นพื้นที่ฝั่งตรงข้ามกับ ตำบลชัยบุรี เป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญมาแต่ครั้งอดีตเช่นกัน เรื่องราวและประวัติความเป็นมาของ ชุมชนพนางตุง (ทะเลน้อย) โดยความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของตัวเอง ชาวบ้านมักเรียกตัวเองว่า “โหมเลน้อย” (ชาวทะเลน้อย) คำเรียกพื้นถิ่น เป็นชื่อเรียกกลุ่มคนที่ตั้งถิ่นฐานบนพื้นที่ชายขอบน้ำ “เลน้อย” ของ “ลุ่มทะเลสาบสงขลา”

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์พบว่าการสร้างวัดทะเลน้อยมีขึ้นในปี พ.ศ.2154 (กอง พุทธศาสนสถาน กรมศาสนา, 2527 : 738 อ้างถึงใน เทศบาลตำบลพนางตุง 2560, 1) หรือประมาณ 400 กว่าปีที่ผ่านมาทำให้สันนิษฐานได้ว่า “โหมเลน้อย” เริ่มเข้ามาตั้งถิ่นฐานในสมัยอยุธยาตอนกลาง บริเวณพื้นที่ วัดทะเลน้อยน่าจะเป็นพื้นที่แรก ๆ ที่มีการตั้งถิ่นฐานและการขยายตัวของชุมชน ก็น่าจะ เริ่มต้นจากพื้นที่บริเวณแห่งนี้ ก่อนที่จะขยายตัวออกไปบริเวณโดยรอบรวมถึงขยายตัวมาในบริเวณ พื้นที่ริมคลองปากประด้วย โดยพัฒนาการของชุมชนในบริเวณทะเลน้อยมีความสัมพันธ์กับเมือง นครศรีธรรมราช แต่ต่อมาเพื่อให้มีการจัดการพื้นที่ได้อย่างสะดวกโดยเฉพาะเรื่องการจับโจรผู้ร้าย ทะเลน้อยเลยกลายเป็นส่วนหนึ่งของเมืองพัทลุง

ตามที่กล่าวมานี้ชาวบ้านตั้งข้อสันนิษฐานว่าชุมชนริมคลองปากประน่าจะเกิดขึ้นในช่วง ประมาณ 300 ปี ที่ผ่านมา และแต่ละช่วงเวลาชาวบ้านก็จะดำรงชีวิตโดยอาศัยความสมบูรณ์ของพื้นที่ โดยการ ทำนา หาปลาจากทะเลสาบ (ทะเลน้อย) ในคลองปากประ และการใช้ประโยชน์จาก ทรัพยากรในป่าสาคร

5.1.3 ป่าสาคริมคลองปากประ

“ป่าสาคร” เป็นชื่อที่ชาวบ้านในกลุ่มทะเลสาบสงขลาใช้เรียกพื้นที่ป่าริมน้ำที่มีต้นสาครขึ้นเป็นพืชหลัก โดยที่“ต้นสาคร” เป็นพืชที่มีบทบาทสำคัญในฐานะเป็นพืชหลักในพื้นที่ชุ่มน้ำ สาครขึ้นกระจายร่วมกับพรรณพืชอื่นๆ ตามฝั่งคลอง หนอง พรุ และรอบ ๆ บริเวณบ้าน มีการกระจายพันธุ์ตามธรรมชาติและชาวบ้านปลูกไว้ใช้ประโยชน์ ป่าสาครนับเป็นป่ามีความหลากหลายทางชีวภาพ ทั้งพืช สัตว์ และแมลงต่างๆ เป็นที่อยู่อาศัยและเป็นแหล่งเพาะพันธุ์ของสัตว์น้ำ ซึ่งชาวบ้านในกลุ่มทะเลสาบสงขลาใช้เป็นอาหารเพื่อยังชีพ ใช้เป็นยารักษาโรคและเป็นแหล่งรายได้เสริม นอกจากนี้ป่าสาครยังมีบทบาทสำคัญในฐานะเป็นพืชแห่งวัฒนธรรม ทั้งนำไปจากต้นสาครมาประกอบอาหาร ใช้ในด้านพิธีกรรมและสถาปัตยกรรมท้องถิ่น เช่น การประดิษฐ์เครื่องมือเครื่องใช้และการสร้างบ้านเรือน ชาวบ้านนิยมใช้สาครเป็นองค์ประกอบทั้งมุงหลังคา และใช้เป็นส่วนประกอบย่อยอื่น ๆ ซึ่งเหมาะสมกับสภาพภูมิอากาศในท้องถิ่นของกลุ่มทะเลสาบ นอกจากนี้สาครมีบทบาทในการดำรงสภาพพื้นที่ชุ่มน้ำที่สำคัญ เพราะเป็นพืชซับน้ำ กักเก็บแหล่งน้ำเพื่อการเกษตร อนุรักษ์ดิน และเป็นพืชหลักของระบบนิเวศพื้นที่ชุ่มน้ำเอื้อให้สังคมพืชหลายอย่างขึ้นร่วมกันได้ สร้างความชุ่มชื้นให้กับบริเวณใกล้เคียง ลดวิกฤติโลกร้อนได้เป็นอย่างดี ความหลากหลายทางชีวภาพของระบบนิเวศป่าสาครดังกล่าวได้เอื้อประโยชน์ให้ชุมชนที่อาศัยอยู่ใกล้ป่าสาครและบริเวณใกล้เคียง ได้รับประโยชน์นานับประการทั้งประโยชน์ทางตรงและทางอ้อม จึงทำให้ชาวบ้านในอดีตไม่ได้มองป่าสาครในเชิงมูลค่าการใช้สอยอย่างเดียว แต่มองในเชิงคุณค่าควบคู่ไปด้วย เพราะสาครเป็นพืชที่บ่งบอกวิถีชีวิตของชุมชนในเชิงนิเวศ วัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่นและทุนในการดำรงชีวิตหลาย ๆ ด้าน

ป่าสาครเป็นพื้นที่ป่าที่มีความสำคัญและมีประโยชน์กับชุมชน ทั้งประโยชน์ที่เกิดจากระบบนิเวศของป่าสาครที่มีต่อธรรมชาติและประโยชน์ที่มนุษย์ได้รับ นอกจากนี้ป่าสาครเป็นพืชที่บ่งบอกวิถีชีวิตของชุมชนทั้งในเชิงนิเวศวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี วัฒนธรรมการบริโภคสาครและการใช้ประโยชน์จากส่วนต่าง ๆ ของต้นสาครเป็นอีกหนึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สืบทอดกันมาเป็นมรดกอันล้ำค่าของชุมชนที่น่าภูมิใจ ป่าสาครจึงส่งผลต่อวิถีชีวิตของชุมชนให้มีความมั่นคงยิ่งขึ้น

ปัจจุบันสถานการณ์ของป่าสาครมีความเสี่ยงที่จะถูกทำลายไปจำนวนมาก ทำให้ระบบนิเวศป่าสาครถูกทำลายไปด้วย สาเหตุที่ทำให้ป่าสาครถูกทำลาย ประการแรก ชาวบ้านมองเห็นความสำคัญของสาครน้อยลง ทั้งนี้เมื่อการพัฒนาแนวใหม่เข้ามาในหมู่บ้าน โดยเฉพาะการทำเกษตรแผนใหม่ รัฐสนับสนุนการปลูกพืชเศรษฐกิจ โดยเฉพาะยางพาราและปาล์มน้ำมัน ทำให้มีการทำลายพื้นที่ป่าสาครเพื่อขยายพื้นที่ปลูกพืชเศรษฐกิจ อีกทั้งการที่ให้ความสำคัญกับการใช้เทคโนโลยีเพื่อเพิ่มผลผลิต มีการนำระบบการจัดการน้ำแบบใหม่ที่ส่งผ่านมาทางหน่วยงานราชการโดยเฉพาะกรมชลประทานมาดำเนินการ การจัดการน้ำแบบพื้นที่บ้านที่เกษตรกรเคยใช้กันมาในอดีตถูกตีค่าใหม่ให้เป็นเรื่องของความล้ำสมัยและไม่ถูกต้องตามหลักวิชาการ เช่นนี้แล้วป่าสาครในฐานะที่เคยเป็น

ทรัพยากรที่มีคุณค่าของชุมชนในแง่ของการเป็นแหล่งน้ำถูกลดบทบาทความสำคัญลงไปมาก น้ำซ้ำในบางกรณีป่าสาครถูกมองไปในแง่ลบว่าเป็นตัวการที่ทำให้เกิดน้ำท่วมขังเพราะต้นและระบบรากของสาครทำให้น้ำไหลช้าและทำให้เป็นสาเหตุของน้ำท่วม บางกรณีมองว่าป่าสาครเป็นที่เพาะพันธุ์สัตว์ที่เป็นศัตรูของต้นข้าวคือหนู ทั้งสองกรณีนี้ทำให้ป่าสาครถูกขุดลอกและโค่นถางลงไปเป็นจำนวนมาก สำหรับป่าสาครที่อยู่ใกล้เมือง หรือที่มีการคมนาคมสะดวกก็ถูกทำลายเพราะการขยายตัวของเมือง และชุมชน ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นดังกล่าวส่งผลต่อชุมชนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ทั้งในแง่ของระบบน้ำและความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตที่ชุมชนเคยมีความผูกพันอยู่กับป่าสาครและได้ใช้ประโยชน์จากต้นสาครและระบบนิเวศของป่าสาครมาโดยตลอด

สาเหตุที่ทำให้ป่าสาครถูกทำลายประการต่อมา คือ ขาดการส่งเสริมจากภาครัฐ ในการให้ความรู้ที่ถูกต้องเกี่ยวกับสาครและเศรษฐกิจชุมชน ไม่มีการเรียนการสอนเกี่ยวกับความสำคัญของสาคร ขณะที่คนรุ่นใหม่ไม่เข้าใจ และใช้ประโยชน์จากสาครไม่เป็น เพราะขาดการเรียนรู้ และการถ่ายทอดจากคนรุ่นเก่า ด้วยเหตุนี้คนส่วนใหญ่จึงไม่เห็นคุณค่า ทั้งๆ ที่ป่าสาครเป็นแหล่งทรัพยากรยังชีพที่สำคัญของชุมชนท้องถิ่น

อย่างไรก็ตามในช่วง พ.ศ.2562 ที่ผ่านมามาจนถึงปัจจุบัน สาครเริ่มกลับเข้ามามีบทบาทในทางเศรษฐกิจอีกครั้ง เพราะแป้งสาครมีมูลค่าสูงมาก (ประมาณกิโลกรัมละ 300 บาท) ทำให้สาครได้รับความสนใจจากชาวบ้านมากขึ้นมีความพยายามหาต้นสาครเพื่อนำมาผลิตแป้ง และแป้งสาครกลายเป็นสินค้าที่เป็นเอกลักษณ์ของจังหวัดพัทลุงและของกลุ่มทะเลสาบสงขลาไปแล้ว สถานการณ์นี้ส่งผลให้สาครเจอกับกระแสการบริโภคแป้งที่เป็นเอกลักษณ์ของกลุ่มทะเลสาบ เข้าใจว่าปัญหาที่ทีมวิจัยตั้งไว้ตั้งแต่ต้นว่าสาครเป็นทรัพยากรที่ชาวบ้านมองว่าไม่มีคุณค่านำไปสู่การตัดโค่นหรือเผาทำลายทั้งนั้น ตอนนี้ (กลางปี 2563) ปัญหาหลักกลายเป็นเรื่องใหม่ คือ สาครกลายเป็นที่ต้องการของตลาดผู้บริโภคมากขึ้นอย่างเห็นได้ชัด จนมีการตัดโค่นต้นสาครเพื่อนำไปผลิตแป้งสาครต้นกันอย่างคึกคัก อย่างไรก็ตามกระแสการบริโภคแป้งสาครที่เกิดขึ้นนี้ก็ไม่ได้ส่งผลต่อการลดลงของต้นสาครมากนัก เพราะต้นสาครที่จะให้แป้งได้ต้องเป็นต้นที่ออกดอกแล้ว (ชาวบ้านเรียกว่าสาครแตกเขากวาง ซึ่งเมื่อออกดอก ให้ผลผลิต ต้นสาครก็จะตายในที่สุด) กรณีนี้เท่ากับต้นสาครสามารถดูแลตัวเองได้ในระดับหนึ่งว่า จะไม่มีการถูกโค่นทิ้งถ้ายังไม่ถึงเวลาที่เหมาะสม

นอกจากป่าสาครแล้วทรัพยากรที่สำคัญของชุมชน คือ คลองปากประ ที่เกิดจากการรวมตัวกันของแหล่งน้ำหลากหลายสายซึ่งไหลมาจากแนวเทือกเขาบรรทัด (เทือกเขาานครศรีธรรมราช) โดยมีคลองท่าแนะ ไหลมาจากอำเภอศรีบรรพต คลองกระถิน ไหลมาจากอำเภอควนขนุน และคลองมะกอกใต้ ไหลมาจากอำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง ตลอดจนลำคลองสายเล็ก ๆ ไหลมารวมกันเกิดเป็นคลองขนาดใหญ่ เรียกว่า คลองปากประ ซึ่งเป็นแหล่งน้ำที่สำคัญเนื่องจากชาวบ้านทั้งสองฝั่งคลองใช้ประโยชน์ในการทำนา ตลอดจนเป็นแหล่งอาหาร หรือสัตว์น้ำที่สำคัญของชาวบ้าน

ทรัพยากรสัตว์น้ำ นับเป็นทรัพยากรที่เกิดขึ้นมาพร้อมกับแหล่งน้ำ ชาวบ้านริมคลองปากประอาศัยสัตว์น้ำจากลำคลองแห่งนี้ในการนำไปจำหน่ายโดยสัตว์น้ำที่พบมากนั้นคือ ปลาน้ำจืดชนิดต่าง ๆ ที่สำคัญคือ ปลาพรหม ปลาคูม ปลาช่อนไซ ปลาแก้มขี้ ปลาลำปำ (ปลาตะเพียนทอง) ปลาโตน ปลาหล่อย ปลาทิง ปลาดี ปลาซึ่ม ปลาบึก ปลาตื้อ ปลายกสาย ปลาโน ปลาหลด ปลาหลดหาง ฯลฯ ปัจจุบันปลาบางชนิดยังคงพบได้ในลำน้ำสายนี้ แต่บางชนิดก็ได้สูญหายหรือสูญพันธุ์ไปแล้ว (การจัดเวทีชุมชนครั้งที่ 1 ชุมชนริมคลองปากประ, 29 พฤศจิกายน 2561) ซึ่งทรัพยากรสัตว์น้ำนี้จะไปสัมพันธ์กับทรัพยากรป่าสาकुในลักษณะที่ป่าสาकुเป็นที่อยู่อาศัยและเป็นแหล่งเพาะพันธุ์ของสัตว์น้ำ

ทรัพยากรน้ำ ป่าสาकु รวมถึงทรัพยากรดิน นับเป็นทรัพยากรที่สำคัญของชาวบ้านชุมชนริมคลองปากประทั้งสองฝั่งคลองที่ส่งผลต่อการประกอบอาชีพโดยเฉพาะการทำนา ซึ่งถือเป็นอาชีพหลักของชาวชุมชนริมคลองปากประ ตามด้วยอาชีพทำไร่ทำสวนโดยเฉพาะอย่างยิ่ง เลี้ยงกระชูด การทำประมงนอกหาปลา และที่ขาดไม่ได้คืออาชีพการทำแปงสาकु ดับจากมุงหลังคา เป็นต้น

สภาพป่าสาकुและยอยก (ยอยักษ์) ริมคลองปากประในปัจจุบัน

5.1.4 อาชีพของชุมชน

อาชีพสำคัญของชุมชนริมคลองปากประตั้งแต่การก่อตั้งชุมชนมาจนถึงปัจจุบัน คือ การทำนา ในช่วงหลังฤดูกาลเก็บเกี่ยวหรือว่างเว้นจากการทำนาจะมีอาชีพเสริม เช่น การจักสานกระจุต การผลิตเครื่องมือประมง การหาปลา การปลูกผัก การปลูกพริก เป็นต้น ส่วนผู้ที่อาศัยอยู่ริมคลองปากประซึ่งมีป่าสาकुบริเวณรอบบ้านจะนิยมนำส่วนต่าง ๆ ของต้นสาकुมาใช้ประโยชน์ เช่น การทำแปรงสาकु การเย็บจากมุงหลังคา การนำเนื้อในต้นสาकुใช้เลี้ยงสัตว์ เป็นต้น

กล่าวเฉพาะการทำนาของชาวบ้านชุมชนริมคลองปากประนั้น ช่วงก่อนทศวรรษ 2510 ชาวบ้านในชุมชนริมคลองปากประมีการผลิตแบบยังชีพ ด้วยการทำนาและการหาเก็บกับธรรมชาติ บริเวณพรุบริเวณริมทะเลสาบสงขลา การทำนาอาศัยแหล่งน้ำฝนและน้ำในคลองปากประ ใช้แรงงานสัตว์ในการไถนา ส่วนใหญ่เป็นการทำนาหว่านน้ำตม เก็บเกี่ยวเป็นรวงด้วย “กะ” มามัดรวมกันเป็นกำมือเพื่อเก็บไว้ในยุ้งฉางรอการนำไปบริโภคในช่วงต่าง ๆ การบำรุงดินโดยใช้มูลวัวและมูลควายจากภูเขา ชาวนามีการทำประมงในแหล่งน้ำจืดบริเวณคลองปากประและทะเลสาบสงขลา ควบคู่กับการทำนา ชาวบ้านบางครัวเรือนมีการปลูกกระจุตเพื่อทำหัตถกรรมใช้ในครัวเรือน และมีการเลี้ยงกระบือบ้างในพื้นที่พรุ แต่จำนวนไม่มากนักเมื่อเปรียบเทียบกับ การเลี้ยงวัว ลักษณะการทำเกษตรแบบนี้ทำให้เกษตรกรมีความสามารถในการพึ่งตนเองสูง อย่างไรก็ตามก็มีการแลกเปลี่ยนกันระหว่างชุมชนนี้กับชุมชนบริเวณป่าต้นน้ำบ้าง เช่น ข้าวกับผลผลิตจากป่า (ไม้ไผ่ ของป่า น้ำผึ้ง ผลไม้) เป็นต้น

ทศวรรษ 2520 เริ่มเกิดการเปลี่ยนแปลงของเทคโนโลยีในการทำนา มีการขยายพื้นที่การทำนามากขึ้นเนื่องจากมีการก่อสร้างระบบชลประทานของรัฐเข้ามาในชุมชนสองฝั่งคลองปากประรูปแบบการทำนายังคงเป็นหว่านน้ำตม แต่เป็นการทำนา 2 ครั้งต่อปีเพิ่มมากขึ้น เริ่มมีการใช้พันธุ์ข้าวส่งเสริม การใช้รถไถเดินตาม และการใช้สารเคมีทั้งในแง่ปุ๋ยเคมี และสารเคมีกำจัดศัตรูพืชต่าง ๆ ในขณะเดียวกันมีการกู้ยืมเงินจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตรเพื่อซื้อปัจจัยการผลิตทางการเกษตรมากขึ้น นอกจากนั้นมีการส่งเสริมการปลูกยางพาราของสำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง ก่อให้เกิดการขยายตัวของพื้นที่การทำสวนยางในพื้นที่ดอนเพิ่มมากขึ้น จากการปลูกเพียงไม่กี่แปลงก่อนหน้านี้

ทศวรรษ 2540 ชาวบ้านเรียกเวลานี้ว่าการทำนาสมัยใหม่ มีการทำนาอย่างเข้มข้น การทำนาแบบดั้งเดิมถดถอยอย่างเห็นได้ชัด โดยมีการใช้รถเกี่ยวข้าวแทนการเก็บข้าวที่ละรวง การใช้รถไถนาขนาดใหญ่เพื่อความรวดเร็ว แต่โดยมากทั้งรถเกี่ยวข้าวและรถไถนาขนาดใหญ่เกษตรกรไม่ได้เป็นเจ้าของเองมักเป็นการจ้างด้วยการติดต่อของนายหน้าในพื้นที่นำเครื่องมือทำการเกษตรขนาดใหญ่จากภายนอกเข้ามาในพื้นที่ มีการการใช้ปุ๋ยเคมีในการบำรุงดินและสารเคมีกำจัดศัตรูพืชอย่างเข้มข้นแทนการใช้วิธีทางธรรมชาติ พร้อมกันนี้หน่วยงานภาครัฐมีการจัดตั้งสถานีสูบน้ำด้วยไฟฟ้าตลอดสายคลองธรรมชาติเพื่อส่งน้ำเข้าพื้นที่ราบทำนา ประกอบกับราคาข้าวในยุคนั้นเพิ่มขึ้นเป็นที่

พอใจของเกษตรกร ทำให้เกิดการเร่งการผลิตข้าว เป็น 2 – 3 ครั้งต่อปีในบริเวณที่สามารถควบคุมน้ำได้ดี ในขณะที่พื้นที่ตอนมีการขยายการทำสวนยางเพิ่มขึ้น ในขณะที่ชาวบ้านให้ความสำคัญกับการทำนาและมีการขยายตัวของยางพารา ทำให้การใช้ประโยชน์จากป่าสาละมีน้อยลง พื้นที่ป่าสาละหลายแปลงถูกทำลายโดยการไถเบิ้ลไถเข้ามาขุดลอกเพื่อใช้พื้นที่ริมคลองมาทำกิจกรรมทางการเกษตรรูปแบบอื่น

ช่วง ทศวรรษ 2550 เป็นต้นมา เกิดปัญหาที่ต่อเนื่องมาจากยุคก่อน เช่น ปัญหาน้ำท่วมหนัก พายุที่เกิดบ่อยครั้งขึ้น รวมทั้งบางปีมีความแห้งแล้งเป็นอย่างมาก ทำให้ช่วงเวลาของการทำนามีความไม่แน่นอนมากขึ้น มีการทำนา 2-3 ครั้งต่อปีเช่นเดิม แต่สามารถได้ผลผลิตเพียง 1-2 ครั้งเท่านั้น บางแห่งต้องทิ้งนาให้ร้าง ปัญหาราคาข้าว ปัญหาการลดลงของทรัพยากรสัตว์น้ำในพื้นที่ ส่งผลให้ชาวบ้านได้รับความเดือดร้อน ไม่สามารถพึ่งพาตัวเองได้ ชาวบ้านบางส่วนก็มีการขุดยกร่องเพื่อปลูกยางพารา เนื่องจากยางพารามีราคาสูง นอกจากนี้พื้นที่ลุ่มบางส่วนถูกเปลี่ยนจากการทำนาหันมาปลูกปาล์มน้ำมันมากยิ่งขึ้น จากนโยบายเปลี่ยนพื้นที่นาร้างของรัฐ ในขณะที่ชาวบ้านบางครัวเรือนที่ยังรักษาป่าสาละข้างบ้านไว้ และมีภูมิปัญญาดั้งเดิมในการทำดับจากมุงหลัง การทำแปงสาละ ก็หันกลับมาใช้ประโยชน์จากป่าสาละอีกครั้ง (การจัดเวทีชุมชนครั้งที่ 1 ชุมชนริมคลองปากประ, 29 พฤศจิกายน 2561)

5.2 ยุคที่ 1 ป่าสาละสมบูรณ์ ก่อนทศวรรษ 2510

ชาวบ้านที่ตั้งบ้านเรือนริมสองฝั่งคลองปากประก่อนทศวรรษ 2510 อาศัยความสมบูรณ์ของป่าสาละในการสร้างคุณภาพชีวิตที่ดีและสร้างสรรค์ภูมิปัญญาที่เป็นเอกลักษณ์ วิถีชีวิตของชาวบ้านมีการใช้ประโยชน์ป่าสาละมาตั้งแต่เริ่มก่อตั้งชุมชน ในยุคแรกเริ่มนี้เห็นว่าป่าสาละเป็นทรัพยากรพื้นฐานสำคัญในการดำรงชีวิต เพราะป่าสาละมีความอุดมสมบูรณ์ เป็นแหล่งความมั่นคงทางอาหาร แหล่งสร้างสรรค์วัฒนธรรม และความหลากหลายทางชีวภาพอยู่คู่กับชุมชนมาอย่างยาวนาน

5.2.1 บริบทของยุคสมัย

ก่อนทศวรรษ 2510 ชุมชนริมคลองปากประทั้งสองฝั่งคลอง ทั้งในพื้นที่ตำบลชัยบุรี อำเภอมือ และ ตำบลพนางตุง อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง มีระบบการผลิตแบบยังชีพพึ่งพิงธรรมชาติเป็นหลัก ด้วยลักษณะพื้นที่มีคลองปากประเป็นเส้นทางน้ำสายหลักที่ใช้ทั้งในระบบการผลิตและการคมนาคม อีกทั้งพื้นที่เหล่านี้เชื่อมโยงกับระบบนิเวศป่าพรุและทะเลสาบสงขลาตอนบน (ทะเลน้อย) เฉพาะพื้นที่ริมคลองปากประมีปัจจัยที่เหมาะสมสำหรับการเจริญเติบโตของสาละ ทำให้ชุมชนมีระบบการผลิต ระบบความสัมพันธ์ และระบบคุณค่าที่พึ่งพาธรรมชาติเป็นหลักและเชื่อมโยงกับระบบนิเวศป่าสาละ (การจัดเวทีชุมชนครั้งที่ 1 ชุมชนริมคลองปากประ, 29 พฤศจิกายน 2561)

ลักษณะการผลิต

เป้าหมายการผลิตของชุมชนริมคลองปากประในช่วงก่อนทศวรรษ 2510 คือการผลิตเพื่อยังชีพ โดยมีการทำนาและหากินกับธรรมชาติในลักษณะต่าง ๆ การปลูกข้าวของชาวบ้านส่วนมากนั้นทำเพื่อให้เพียงพอที่จะบริโภคในครัวเรือนและบริโภคได้ไปจนถึงฤดูเก็บเกี่ยวในปีหน้า ส่วน “กับข้าว” หรืออาหารอย่างอื่นสามารถหาได้ตลอดฤดูกาลโดยเฉพาะบริเวณป่าสาคุ ในลำคลองปากประ รวมถึงป่าพรุและทะเลสาบสงขลาตอนบน (ทะเลน้อย) สำหรับการทำนาในยุคป่าสาคุสมบูรณ์นี้ ชาวบ้านที่อยู่ริมคลองปากประที่มีพื้นที่นาหลักหรือพื้นที่นาหลุ่มต่ำจะเลือกปลูกพันธุ์ข้าวหนัก ซึ่งมีระยะเวลาเก็บเกี่ยวนานราว 7 เดือน เช่น ข้าวนางกอง ข้าวสิริก ข้าวช่อจังหวัด เป็นต้น อาศัยแหล่งน้ำฝนและน้ำในคลองปากประ มีชาวนาส่วนหนึ่งจัดการน้ำด้วยการทำทำนบเหมือนกักเก็บน้ำจากคลองมาไว้เพื่อใช้ตลอดฤดูกาลทำนา สำหรับการไถนาใช้วัวฉุดลากไถในช่วงเดือนพฤษภาคมถึงกรกฎาคม (การจัดเวทีชุมชนครั้งที่ 1 ชุมชนริมคลองปากประ, 29 พฤศจิกายน 2561)

ก่อนทศวรรษ 2510 ชาวบ้านมีการผลิตแบบยังชีพ ด้วยการทำนาและการหากินกับธรรมชาติบริเวณพรุ การทำนา โดย เก็บเกี่ยวเป็นรวงด้วย “กะ” มามัดรวมกันเป็นกำมือเพื่อเก็บไว้ใน “เร็นข้าว” ยิ่งฉางรอกการนำไปบริโภคในช่วงต่าง ๆ การบำรุงดินโดยใช้มูลวัวและมูลค่างควาจากภูเขาในพื้นที่ป่าต้นน้ำ ชาวนามักมีการทำประมงจากแหล่งน้ำจืดในบริเวณคลองปากประ กล่าวคือมีการใช้ยอยกตกสัตว์น้ำ (ขนาดไม่ใหญ่มากเหมือนในปัจจุบัน) และหาสัตว์น้ำด้วยวิธีการอย่างอื่น เช่น ดักไซ ธงเป็ด รวปลา ควบคู่กับการทำนา ขณะที่ชาวบ้านส่วนหนึ่งมีการถอนกระจุตเพื่อทำหัตถกรรมสำหรับใช้ในครัวเรือน และมีการเลี้ยงวัว ควายและสัตว์สำหรับใช้เป็นอาหารไว้บริเวณข้างบ้าน มีการปลูกผักที่จำเป็นสำหรับการบริโภคเกือบทุกชนิดไว้บริเวณบ้าน เช่น มะกรูด มะนาว มะพร้าว พริก ตะไคร้ ใบชะมวง มะม่วง กล้วย มัน ถั่ว พริกไทย มะละกอ เป็นต้น ลักษณะการทำเกษตรแบบนี้ทำให้เกษตรกรมีความสามารถในการพึ่งตนเองสูง อย่างไรก็ตามช่วงนี้ก็ปรากฏว่ามีการแลกเปลี่ยนกันระหว่างชุมชนริมคลองปากประ หรือชุมชนริมทะเลสาบสงขลา กับชุมชนบริเวณนิเวศที่ป่าต้นน้ำบ้าง เช่น ข้าวกับผลผลิตจากป่า ผลไม้ น้ำผึ้งป่า ขี้ชัน (สำหรับยาเรือ) ไม่สำหรับทำเรือและสร้างบ้าน ไม้ไผ่ที่นำมาทำยอ เป็นต้น

นอกจากนี้ชาวบ้านได้อาศัยป่าสาคุเป็นแหล่งความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนด้วย โดยเฉพาะการผลิตแป้งจากต้นสาคุและใช้ทรัพยากรอื่น ๆ ที่อยู่ในป่าสาคุ เช่น พืชผัก สมุนไพร สัตว์น้ำ เป็นต้น

ในเรื่องของระบบความสัมพันธ์ของชุมชนริมคลองปากประนั้น เป็นลักษณะความสัมพันธ์ของครัวเรือนและเครือญาติ โดยมีการสร้างความสัมพันธ์ลักษณะอื่น เช่น เกล็ด ดอง เช่นเดียวกับชุมชนในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาทั่วไปขณะนั้นเพื่อประโยชน์ในการแลกเปลี่ยนแรงงาน ทั้งแรงงานในการทำนา แรงงานในการใช้ประโยชน์จากป่าสาคุ

5.2.2 ระบบนิเวศป่าสาคุ

ในป่าสาคุนอกจากจะมีต้นสาคุเป็นพืชหลักแล้ว ก็ยังมีความหลากหลายทางชีวภาพ ทั้ง พืช สัตว์ เป็นที่อยู่อาศัยและเป็นแหล่งเพาะพันธุ์ของสัตว์น้ำ ซึ่งชาวบ้านใช้เป็นอาหารเพื่อยังชีพ ใช้เป็นยารักษาโรค และเป็นแหล่งรายได้เสริม โดยป่าสาคุในยุคที่มีความสมบูรณ์ ทีมวิจัยได้กำหนดไว้ให้อยู่ในช่วงก่อนทศวรรษที่ 2510 ซึ่งถือได้ว่าป่าสาคุมีอยู่บริเวณริมคลองปากประเป็นจำนวนมาก ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์จากความสมบูรณ์ในป่าสาคุ ช่วงเวลานี้คือเครื่องมือที่ใช้ในการไปนำสาคุมาใช้ประโยชน์ไม่สะดวกมาก ทำให้มีการใช้น้อยส่งผลให้ป่าสาคุคงความอุดมสมบูรณ์และก่อประโยชน์ในหลากหลายด้าน ดังจะกล่าวไว้ในประเด็นต่าง ๆ

ป่าสาคุ มีความหลากหลายของระบบนิเวศน์ ซึ่งทรัพยากรที่พบมากที่สุดในป่าสาคุ คือ ต้นสาคุ โดยเฉพาะยุคนี้จะพบต้นสาคุเป็นจำนวนมาก และมีความอุดมสมบูรณ์เป็นอย่างยิ่ง “เมื่อก่อนริมคลองป่าสาคุมีสัตว์น้ำและต้นสาคุจำนวนมาก และสมัยที่ผู้ใหญ่ยังเป็นเด็กนะ พ่อพาไปในคลองจะเต็มไปด้วยป่าสาคุ...” (นัน มุสิต, 26 ธันวาคม 2561)

ก่อนทศวรรษ 2510 บริเวณป่าสาคุจะเป็นแหล่งอนุบาลสัตว์น้ำ เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์น้อยสัตว์ใหญ่ ทั้งสัตว์น้ำและสัตว์บก โดยเฉพาะสัตว์น้ำในบริเวณป่าสาคุจะมีหลากหลายชนิด ซึ่งจะอาศัยกำบังทางสาคุที่ตายแล้วในการหลบซ่อนตัว รากของสาคุที่โค้งเหนือพื้นดินก่อให้เกิดทางน้ำสายเล็กสายน้อยกลายเป็นแอ่งให้สัตว์น้ำขนาดเล็กได้ซ่อนตัวและช่วยในการวางไข่เพื่อขยายพันธุ์สัตว์น้ำในบริเวณป่าสาคุจะมีการเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว ซึ่งอาหารที่สำคัญ คือ ซากพืช ซากสัตว์ ที่ทับถมอยู่ในป่าสาคุ หรือแม้แต่รากหน่ออ่อนของสาคุสัตว์น้ำก็ได้ใช้ประโยชน์ ส่วนสัตว์บกก็ได้ใช้ พื้นที่ป่าสาคุเป็นแหล่งอาหาร แหล่งขยายพันธุ์ จะเห็นได้ว่าภายในระบบนิเวศป่าสาคุมีความอุดมสมบูรณ์ เป็นแหล่งที่ก่อให้เกิดความหลากหลายของสัตว์น้อยใหญ่นานาชนิด สัตว์ที่พบเห็น ในป่าสาคุ ในการระดมความคิดเพื่อหาชนิดของสัตว์ในป่าสาคุพบว่ามีความหลากหลายตามตาราง

ตารางแสดงชนิดสัตว์ในป่าสาคุช่วงก่อนทศวรรษ 2510

ประเภท	ชนิดของสัตว์
สัตว์ป่า	เสือปลา อีเห็น พังพอน นาก (สูญหายไปจากพื้นที่)
ปลา	ปลาช่อน ปลาไหล ปลาหมอ ปลาดุก ปลาดูหนานาคูดำ ปลาดูหนานาคูขาว ปลาดุก ลำพัน (ปลามัด) ปลาอุกขาว ปลาสลาด ปลาหลด ปลาช่อนไซ ปลากริม ปลาดะเพียน ปลาม่อม ปลาโตน (ปลาเนื้ออ่อน) ปลาดุกด้าน ปลาแขยง ปลาชีว ปลา กัด ปลาเข้ม ปลากระดี่ ปลาแป้น ปลาข้างลาย ปลาลำปำ ปลาแก้มขี้ (สูญหายไปจากพื้นที่) ปลาพรม ปลาดูม ปลาซับ ปลาข้างเหยียบ ปลาเม่น ปลาสร้อย ปลาโด

ประเภท	ชนิดของสัตว์
	ปลาขี้ม ปลาทึง ปลาโสด ปลาหลด ปลาอุกเหมร ปลาฉลาม ปลาหลด ปลาหมอ
กิ้ง/ปู	กิ้งก่า กิ้งฝอย กิ้งก้ามกราม ปูนา
หอย	หอยกาบ หอยจับ หอยข้าว หอยหวาย หอยทาก หอยโข่ง
สัตว์ปีก	นกกระยาง นกเขา นกเอี้ยง นกกิ้ง นกกระจิบ นกอีลุ้ม นกเงือก นกเป็ดน้ำ นกกรง นกนางแอ่น นกฟักกะ นกกรงเกร็ด นกกระแตแต้แว๊ด นกขมิ้น นกหวาด กาเหว่า
สัตว์สะเทินน้ำ สะเทินบก	อึ่งอ่าง จิ้งจอก กบ เขียด กบ ปาดบ้าน คางคก
สัตว์เลื้อยคลาน	ตะกวด จิ้งเหลน งูเห่า งูชะปะ งูเขียว งูสายพาน งูน้ำ กิ้งก่า กิ้งก่าปิก เต่า ตะพาบน้ำ
แมลง และสัตว์ อื่น ๆ	ผีเสื้อ ผีเสื้อ แมงมุม ตะขาบ กิ้งกือ ทาก แมงหวี่ แมงเม่า แมลงปอ ตกแตน จิ้งหรีด มดแดง ปลวก แมงดา แมงซอน แมงจู้จี้ แมงเหินยง แมงป่อง

ที่มา : การจัดเวทีชุมชนครั้งที่ 1 ชุมชนริมคลองปากประ, 29 พฤศจิกายน 2561

นอกจากนี้ในการสัมภาษณ์เชิงลึกชุมชนริมคลองปากประ พบว่าสัตว์น้ำหลายชนิดที่เคยเจอในช่วงของยุคที่ป่าสาकुยังคงสมบูรณ์ ปัจจุบันได้สูญหายไปและไม่สามารถเจอได้แล้ว เช่น ปลาพรหม ปลาตุ้ม โดยชาวบ้านเล่าว่า “... มีปลาพรหม ปลาตุ้ม ร้องเสียงดังออดออด ๆ ปลาตุ้มเกร็ดใหญ่ ยาว ปลาพรหมเกร็ดเล็กตัวแบน เขาเอาใส่ในสาकुเอามาทางให้ปลาติด... ไม่มีมานานแล้ว ปลาพื้นบ้านไม่มีแล้ว เพราะคนทำนาวางยาหอย ยาลงไปในน้ำปลาก็หายหมด...” (จรรยา นวลมุสิต, 27 ธันวาคม 2561) จากการบอกเล่าของชาวบ้านพอสรุปได้ว่า สัตว์น้ำในลำคลองในอดีตมีจำนวนมากโดยเฉพาะปลาพรหม และปลาตุ้ม แต่ปัจจุบันปลาเหล่านี้สูญหายไปและอีกในปัจจุบัน ส่วนหนึ่งเกิดจากช่วงหนึ่งมีหอยระบาด (ยุคละเลยป่าสาकु) แล้วชาวบ้านใช้สารเคมีในการกำจัดส่งผลให้ปลาในพื้นที่หายไปจากชุมชนด้วย

ส่วนของความหลากหลายของพันธุ์พืชและสมุนไพรในระบบนิเวศป่าสาकुในยุคนี้ชุมชนที่มีความเป็นอยู่ใกล้ชิดกับป่าสาकुจะได้อาศัยความอุดมสมบูรณ์ในเรื่องของ อาหารการกิน เพราะในป่าสาकुนั้นจะมีพืชผักพื้นบ้านที่นำมาประกอบอาหารได้หลายชนิด พืชผักพื้นบ้านเหล่านี้มีประโยชน์ และเป็นพืชผักปลอดสารพิษเพราะขึ้นเองตามธรรมชาติ อีกทั้งถ้าผักชนิดใดมีจำนวนมากสามารถนำไปแจกจ่ายให้กับเพื่อนบ้าน และนำมาขายเสริมรายได้ก็ทางหนึ่ง นอกจากพืชผักพื้นบ้านเหล่านั้น ในป่าสาकुยังถือว่าเป็นแหล่งสมุนไพรของชุมชน ได้เป็นอย่างดี เพราะพืชชนิดต่าง ๆ ในป่าสาकुส่วนใหญ่สามารถนำมาทำเป็นยาสมุนไพรในท้องถิ่นได้ ในอดีตการแพทย์ยังไม่มี ความเจริญก้าวหน้าเหมือนใน

ยุคปัจจุบัน คนในชุมชนได้ใช้สมุนไพรในป่าสาคุ เป็นยารักษาโรค แม้ในปัจจุบันชาวบ้านบางกลุ่มยังเลือกใช้สมุนไพรจากป่าสาคุอยู่เช่นเดิม

นอกจากนี้พันธุ์ไม้ในป่าสาคุสามารถนำมาใช้ประโยชน์เป็นไม้ใช้สอยในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นการนำไม้มาเผาถ่านเพื่อใช้ในครัวเรือน นำมาทำขนำกลางทุ่งนา หรือนำมาใช้ประโยชน์ อย่างอื่นได้อีกหลากหลาย จากการสำรวจพันธุ์พืช สมุนไพรที่พบในป่าสาคุ

ตารางแสดง พันธุ์พืชชนิดต่าง ๆ ในป่าสาคุก่อนทศวรรษ 2510

ประเภท	ชนิดของพันธุ์พืช
แหล่งไม้ใช้สอย	สาคุ หลุมพอ ตะเคียน ท่อมขี้หมู จันทน์ นน ยางนา ยุง แพบ ตะแบก พลา ปาบ ไทร ชุมแสง แซะ กำขำ อินทนิล ทองหลวง หว่า จิก ไม้ทั้ง ไม้กวาด ต้นชด แควหาง ค่าง นนทรี มะหาด ไม้ทำเสา ไข่นา สมเสร็จ ต้นคล้าย ชะมวง ไม้ป่า ไม้มัน คล้า คลุ้ม เตยน้ำ หวายเล็ก หวายลิง ย่านสะบ้า ย่านลิเภา ปดคาย ย่านาง ย่านอวดน้ำ ย่านมัน ไม้ย่านนมควาย ย่านลำเพ็ง ย่านชิงโค ย่านนูด
ผลไม้พื้นบ้าน	กำขำ ปุดช้าง ระกำ หว่าเล็ก หว่าใหญ่ หวายลิง หลุมพี เหมร พุงทั้ง พรวนกลุ่ม ตะขรบนก ตะขรบ ปาบ พลา สาคุ เม่า รุม ขี้ใต้ กรวด โก ข่อย เนียน วา นมควาย นมแมว ปรายสาร ขอบนาง ตาเปิดตาไก่ รกช้าง กล้วยมุสั้ง เร้ราม (รักราม)
แหล่งสมุนไพร	กระพังโหม กะตังใบ กระเปรี้ยะ ขี้เหล็ก คล้า คลุ้ม จิก ชุมเห็ดใหญ่ (ชุมเห็ดเทศ) ชะพลู ชะมวง เหมก หลงกาบ ตำลึง เตยหอม เถาคัน ทองหลวงใบใหญ่ เหน็บเบื่อง ถ้วยเบื่องขาม บัวสาย บุกบ้าน ผักปลั่ง ผักหวาน แพบ มะแว้ง มะแว้งเครือ มะเขือ พวง มะอึก มะเดื่อ มะหาด ยอบ้าน ลำเพ็ง ลั่นห่าน เล็บเหยี่ยว (หนามแสงชัน) กล้วยาเข็ดมอญ กล้วยายาเภา (กุดก้อง กุดแพะ ผักตืน) หนามควายถูก หมายหมก ส้มกุ้ง ส้มเม่า อุดพิต กล้วยมุสั้ง สาคุ ท้าวยายม่อม ลูกใต้ใบ ตรุด ร้างจืดต้น กระแตไต่ไม้ (หัววาว) ตะแบก ผักเสี้ยนผี ลังไก่ เพกา คณชิติน
แหล่งพืชผักพื้นบ้าน	กล้วยป่า กะพ้อ (พ้อ) พุ่มน้ำ กูด กะทกรก (ผ้าร้ายห่อทอง รกช้าง) กระพังโหม (พาโหม กะพังโหม ตดหมา) ขรี ขี้เหล็ก แควหางค่าง จิก จิกน้ำ จิกนา) โดน นิ่ง (มะเดื่อข้าว) ชะพลู ชะมวง (ส้มม่วง) ชุมเห็ดเล็ก ชุมเห็ดใหญ่ (ชุมเห็ดเทศ สับหมื่น หลวง) แซะ ตาลหมอน ตาลลูกอ่อน ตำลึง ถั่วจางกลุ่ม เถาคัน ทองหลวง (ทองหลวงใบเล็ก ทองหลวงใบใหญ่ ทองหลวงใบมน) นมหวัน (นมหวันขาว นมหวันแดง) น้ำนอง บอนเกียบ บอนเขียว บอนท่า บอนยายรัด บอนส้ม บ้างบาย บัวบก บุกบ้าน บุกป่า บัวครั่ง ปุด ขี้ล่อม ผักบุง ผักทอดยอด ผักปลั่ง ผักปอด (บัวกวัก)

ประเภท	ชนิดของพันธุ์พืช
	ผักขึ้น ผักแว่น ผักเสี้ยน ผักหนาม ผักโหม (ผักหม ผักโหม) ผักหวานบ้าน ไม้ป่า แพบ มะกอกป่า มะเขือพวง มะเดื่อ (ฉิง) มะแว้ง (ลูกแว้ง) มะแว้งเครือ มะหาด มะอึก มันตึง มันทราย มันธาตุ มันเหมร ยอบ้าน ลำเพ็ง หลำปะสี (ผักกาดนกูด) ลั่นห่าน เล็บเหยี่ยว (หนามแสงชัน หนามเล็บเหยี่ยว) ส้มกุ้ง (ส้มกุ้งแดง ส้มกุ้งขาว) ส้มเค้า ส้มเฒ่า สมเด็จ หย้าปล้อง (รักปล้อง) หนามควายถูก ไหลบัว (บัวหลวง) อุตพิต อินทนิล เอื้องนา (เอื้องน้ำ) เอื้องช้าง (เอื้องต้น เอื้องใหญ่) อุแพ หมรุย ส้ม ฝรั่ง (กระเจียบพื้นบ้าน) ผักไห้ ผักกาดนกเขา เตาร้าง หมากหมก โสน ยาร่วง กระ ถิน เหม็ดขุน ตีเมียเบืออย่างยาเล็ก ทวย คือ ลำผีพาย ก้ามกุ้ง เทียม (สะเดาช้าง) ยายถีบหลาน ตาเปิดตาไก่ เพกา รวย แก้มซ่อน มือเข้

ที่มา : การจัดเวทีชุมชนครั้งที่ 1 ชุมชนริมคลองปากประ, 29 พฤศจิกายน 2561

จากตารางแสดงถึงความหลากหลายทางชีวภาพของพันธุ์พืชต่าง ๆ ในป่าสาคุ เป็นช่วงเวลาที่พืชพันธุ์ชนิดอื่น ๆ ต่างก็มีความอุดมสมบูรณ์ไปด้วย จากการสอบถามชาวบ้านของทีมีวิจัยก็พบว่ามีความสอดคล้องกับข้อมูลดังกล่าวจากการบอกเล่าของนายจรูญ นวลมุสิต กล่าวว่า “...แต่แรกอาศัยอยู่ตรงนั้นตั้งแต่รุ่นทวด ที่ย้ายมาเพราะว่ามีเสือ แลวนั้นเป็นป่าแก่ (ป่าทึบ) เมื่อก่อนป่าสาคุแน่น ตึกไปเลย...” (จรูญ นวลมุสิต, 27 ธันวาคม 2561) เช่นเดียวกับนายอำนาจ สุวรรณรัตน์ ได้บอกว่า “...เมื่อก่อนตรงนี้ป่าหนาทึบ เป็นหอย่อมบ้าน ใครอยู่ก็มาจับจองกัน ต่อมาก็มีการยกที่ดินให้กันเปล่า ๆ ...” (อำนาจ สุวรรณรัตน์, 26 ธันวาคม 2561) จากคำบอกเล่าของชาวบ้านพอจะสรุปได้ว่าในช่วงเวลานี้ระบบนิเวศของป่าสาคุในบริเวณนี้มีความหลากหลายของพันธุ์ไม้

ทรัพยากรสัตว์น้ำในคลองปากประ ลำคลองสายนี้มีความสำคัญตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันโดยเฉพาะในเรื่องของสัตว์น้ำ ซึ่งเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญของชาวบ้าน เนื่องด้วยความอุดมสมบูรณ์ของป่าสาคุเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้คลองปากประมีความหลากหลายของสัตว์น้ำและพบในปริมาณมากในช่วงของยุคป่าสาคุสมบูรณ์ สัตว์น้ำที่พบได้มากในยุคนี้นี้ก็คือ ปลา ได้แก่ ปลาพรม ปลาตุ้ม ปลาลำปำ ปลาฉลาด ปลาหลอย ปลาซับ ปลาเม่น ปลาแก้มขี้ ปลาซึ้ม ฯลฯ จากคำบอกเล่าของชาวบ้านเล่าว่า “...คันปลาเม่น ฉันไม่มีโกหกตัว ๆ เท่า ๆ เด (เท่าขา) แก้มขี้ตัว ๆ พันน่าน (เท่าสองฝ่ามือ) ถึงปลาโสด ปลาโด ปลาลูญินลูกเหอ ยังทุกพันธุ์ปลา ของหาปลาแต่แรกมันไม่มีหลอม มีอวน ปลากระไดลู่ พอล้อมมันมีทั้งที่โดกลงในเรือ พอฤดูเดือน 11 เดือน 12 กันปลาแหงลูกเหอฉันได้ทีนึ่ง 3 – 4 ข่ง น้องฉันหาให้ฉันไปขายตอนตี 1 ตี 2 ที่ตลาดควนหนูนปากคลองนี้ ไว้ให้เป็นหน้าที่ฉัน พอหล้า ๆ ฉันขายโคมละ 50 ตางค์นี่ ... ฉันหาจากเชิงเลนนี้แหละ ฉันซัดราซัดสารเข้าไปในนั้นตั้งไว้ เป็นย่าน พอเสร็จแล้วตั้งไว้ 30 นาที ฉันไปยกตั้งแต่หน่วยที่หนึ่งมา ้อปลาตังอูก ๆ ปลาได้

ลunyi โดยเฉพาะปลาอีตลับ ... ถึงว่าสมัยก่อนพี่ชายฉันนั้นนะ แกได้ลูกได้เมียแล้วนิ แกลงคลองไปไม่ใช่ลงเรือลงไหรน แกล่องไปกับหัวสาคุนิ จับปลาซึ่มแกได้มาที ะ เป็นพวง ะ เพราะว่สมัยก่อนแกไปจับกับมือเอานิ ตอนที่เขาด้อนให้มันเข้าไปในช่อง...” (แปลก นวนมณี, 26 ธันวาคม 2561) จากคำบอกเล่าพอสรุปได้ว่าปลาทั้งในป่าสาคุและในคลองนั้นมีมาก พี่ชายของยายแปลกเป็นคนออกไปหาปลา แล้วนำมาให้ยายแปลกนำไปขายที่ตลาดปากคลอง แล้วยายแปลกเองก็ยังคงหาปลาโดยใช้เซงเลงโดยใช้รำข้าวเป็นเหยื่อให้ปลาเข้ามาในเซงเลงซึ่งเมื่อถึงไ้วประมาณ 30 นาทีก็จะได้ปลาเป็นจำนวนมาก นอกจากนี้พี่ชายของยายแปลกยังเคยซื้อหัวสาคุล่องไปตามลำคลองเพื่อหาปลาโดยการจับปลาด้วยมือเปล่า ซึ่งได้ปลาซึ่มมาเป็นจำนวนมากเช่นกัน

ดังที่กล่าวมาในข้างต้นแล้วว่าบริเวณป่าสาคุจะเป็นแหล่งอนุบาลสัตว์น้ำนานาชนิด เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของ สัตว์น้อยสัตว์ใหญ่ โดยเฉพาะสัตว์น้ำในบริเวณป่าสาคุจะมีหลากหลายชนิดซึ่งจะอาศัยกำบังทางสาคุที่ตายแล้วในการหลบซ่อนตัว รากของสาคุที่โค้งเหนือพื้นดินก่อให้เกิดทางน้ำ สายเล็กสายน้อยกลายเป็นแอ่งให้สัตว์น้ำขนาดเล็กได้ซ่อนตัวและช่วยในการวางไข่เพื่อขยายพันธุ์ สัตว์น้ำในบริเวณป่าสาคุจะมีการเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว ซึ่งอาหารที่สำคัญ คือ ซากพืช ซากสัตว์ ที่ทับถมอยู่ในป่าสาคุทำให้เกิดไรน้ำ หรือแม้แต่รากหน่ออ่อนของสาคุสัตว์น้ำก็กินเป็นอาหารด้วย จะเห็นได้ว่าภายในระบบนิเวศป่าสาคุมีความอุดมสมบูรณ์ เป็นแหล่งที่ก่อให้เกิดความหลากหลายของสัตว์ที่พบเห็นและนำมาใช้เป็นอาหาร

5.2.3 การใช้ประโยชน์จากป่าสาคุ

ก่อนทศวรรษ 2510 ชาวบ้านทุกครัวเรือนบริเวณริมคลองปากประได้ใช้ประโยชน์จากป่าสาคุ ทั้งทางตรงและทางอ้อม ทางตรงคือการใช้ต้น ใบ ผิวทางจากต้นสาคุมาใช้ประโยชน์ ส่วนทางอ้อมคือการจับสัตว์น้ำ หรือพืชผักชนิดต่าง ๆ บริเวณป่าสาคุมาใช้ประโยชน์ ป่าสาคุยังเป็นกำแพงธรรมชาติกันลมพัดก่อนที่จะเข้ามาปะทะกับตัวบ้าน ช่วงนี้ชาวบ้านทุกครัวเรือนสามารถใช้ประโยชน์จากป่าสาคุริมคลองปากประได้ แม้ป่าสาคุนั้นจะไม่ได้อยู่ในที่ดินของตัวเอง แต่หากชาวบ้านครัวเรือนใดต้องการใช้ประโยชน์จากป่าสาคุมากขึ้นแต่ไม่มีที่ดินบริเวณริมคลอง ก็จะมีวิธีการ “ปลูกฝากสาคุ” คือการนำต้นสาคุไปปลูกไว้ในที่ดินของคนอื่น โดยสิทธิในการใช้ประโยชน์เป็นของผู้ปลูกไม่ใช่เจ้าของที่ดิน ถือว่าการใช้ประโยชน์จากป่าสาคุช่วงต้นทศวรรษ 2510 เป็นการเพิ่มความมั่นคงทางอาหาร เครื่องมือเครื่องใช้ในครัวเรือน ความมั่นคงด้านที่อยู่อาศัยและสุขภาพ

จากการศึกษาการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในป่าสาคุของชาวบ้านชุมชนริมคลองปากประในช่วงก่อนทศวรรษ 2510 พบว่ามีการใช้ประโยชน์หลักที่สำคัญ คือ

การใช้ประโยชน์จากต้นสาคุ การใช้ประโยชน์จากต้นสาคุของชาวบ้านชุมชนริมคลองปากประมีความเป็นมาที่สำคัญตั้งรุ่นบรรพบุรุษ โดยการนำส่วนต่าง ๆ ของต้นสาคุมาใช้ประโยชน์

หลากหลายด้าน ซึ่งจากการที่ทีมวิจัยได้เก็บข้อมูลในพื้นที่สามารถสรุปการใช้ประโยชน์จากต้นสาकुในด้าน การเป็นแหล่งอาหาร ด้านการเป็นยารักษาโรค และในด้านการเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ของชุมชนริมคลองปากประ ได้แก่

1) การใช้ต้นสาकुทำแปงเพื่อเป็นอาหารได้ทั้งของคนและสัตว์ ซึ่งส่วนสำคัญที่นำมาใช้ในการประกอบอาหาร คือ ส่วนของเนื้อในลำต้นของสาकु หากจะกล่าวถึงการนำมาใช้ประโยชน์ในช่วงของป่าสาकुที่มีความอุดมสมบูรณ์ไว้ดังนี้

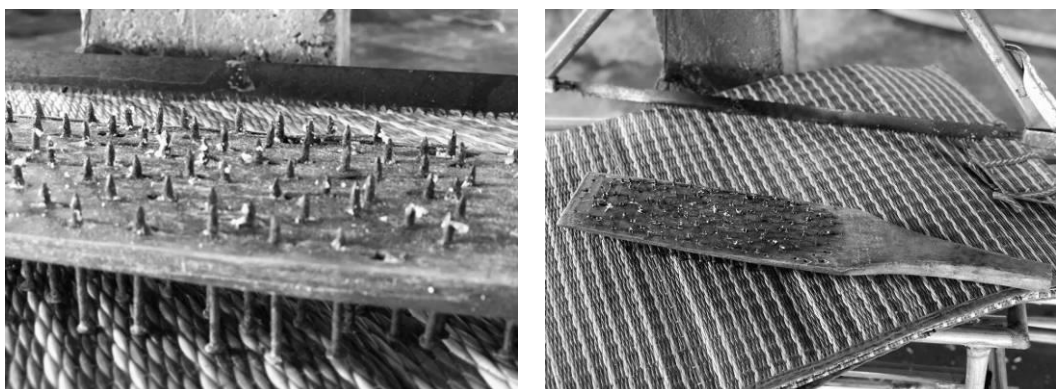
การนำเนื้อของต้นสาकुมาใช้ประโยชน์ในการทำเป็น “แปงสาकु” โดยชาวบ้านชุมชนริมคลองปากประมีการนำแปงมาใช้ประโยชน์ในการทำขนม โดยส่วนของลำต้นของสาकुที่จะเลือกนำมาทำเป็นแปงนั้น จะต้องเป็นต้นที่แก่เต็มที่อายุประมาณ 7 – 9 ปีขึ้นไป เนื่องจากต้นสาคูกิ่งมีอายุมาก เนื้อในลำต้นก็จะมีแปงเพิ่มขึ้น เมื่อต้นสาकुเริ่มออกดอกช่วงแรก ชาวบ้านเรียกกันว่า “แตกเขากวาง” หรือ “ยอดเมน” หากต้องการใช้ทำแปงก็ต้องตัดต้นสาकुในช่วงนี้ เพราะเป็นระยะที่มีแปงสมบูรณ์ หากปล่อยไว้จนดอกบานและติดผลแล้ว ปริมาณและคุณภาพของแปงในลำต้นจะลดลงจนใช้ประโยชน์ไม่ได้ และในที่สุดต้นสาकुก็จะยืนต้นตายโดยมิได้นำมาใช้ประโยชน์

กรรมวิธีที่จะได้มาซึ่งแปงสาคุนั้นมีความยากลำบากกว่าในปัจจุบันมาก ซึ่งจากคำบอกเล่าของชาวบ้านที่ยังคงใช้ประโยชน์ในการทำแปงอยู่ในปัจจุบัน เล่าว่า ในช่วงยุคนี้การที่จะไปนำสาकुมาใช้ได้นั้นจะต้องเข้าไปในป่าสาकुใช้เลื่อยหรือขวานในการตัดต้นสาकुออกเป็นท่อน ๆ จากนั้นจะทำการลากต้นสาकुตามลำคลองเข้ามาทางหลังบ้านหากเป็นช่วงฤดูน้ำหลากน้ำขึ้นมาจากจนถึงหลังบ้าน แต่ถ้าหาไม้ใช้ก็จะลำบากเนื่องจากจะต้องผ่าสาकुออกเป็นซีกเพื่อให้่ายต่อการเคลื่อนย้ายมาใช้ในการทำแปง หรือมีการขุดคูขนาดพอที่เรือแจวหรือเรือหางยาวจะเข้ามาได้ขุดเชื่อมต่อระหว่างป่าสาकुจนถึงหลังบ้านของตน โดยใช้เรือลากเอาต้นสาकुที่ตัดเป็นท่อนมาตามคูที่ขุดไว้เพื่อให้่ายต่อการขนย้าย (ละไม ทรงเดชะ, 28 ธันวาคม 2561 และคล้อย มุสิด, 30 มีนาคม 2562)

ภาพแสดงสาकुแตกเขากวาง หรือ ยอดเมน ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่จะมีแปงในลำต้นมากที่สุด

สำหรับขั้นตอนหรือกรรมวิธีให้ได้มาซึ่งแปงสาคุในสมัยช่วงที่ป่าสาคุมีความอุดมสมบูรณ์ นั้น พบว่ามีความยากลำบาก เริ่มต้นจากตัดต้นสาคุในป่าสาคุแล้วนำกลับมาที่บ้าน ถ้าหากไปหา มาจากที่ไกลหน่อยจะผ่าเป็นซีกมาหรือใช้การล่องมาตามลำน้ำ เมื่อได้ต้นสาคุมาแล้วผ่าเพื่อเอาเปลือก ด้านนอกออก ผ่าสาคุส่วนที่เหลือออกเป็นซีก แล้วใช้เครื่องมือสำหรับขูดแปงสาคุ ซึ่งในระยะแรกนี้ ชาวบ้านจะใช้กิ่งของต้นทองหลางที่สามารถหาได้จากป่าสาคุ มีลักษณะเป็นปุ่มหนามที่มีความแข็ง มา ใช้ขูดเอาเนื้อของต้นสาคุ และนอกจากนี้มีการใช้ตะปู ซึ่งชาวบ้านเรียกว่าตะปูเหล็กโคน คือ การ นำเอาแผ่นไม้ที่ไม่นานมากมาตอกตะปูให้ปลายแหลมทะลุออกมา จากนั้นนำไปขูดเอาแปงสาคุ ซึ่ง ชาวบ้านเรียกว่าการ “ตรุน” หลังจากได้เนื้อของต้นสาคุมาแล้วนำมาแช่น้ำไว้ก่อนหนึ่งคืน เนื่องจาก เนื้อของสาคุที่ได้มานั้นมีความหยาบ ถ้าหากมีความหยาบมาก ๆ ชาวบ้านจะนำเอาครกไม้ที่ใช้สำหรับ ตำข้าวเปลือกให้แตกมาตำเนื้อสาคุนี้อีกครั้งหนึ่งแล้วจึงนำมาแช่น้ำก่อนที่จะใช้มือในการบีบและขยำ โดยการกรองด้วยผ้าขาวและใช้กะละมังหรือไหรองรับน้ำที่ได้จากการคั้น ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าการแช่น้ำ เอาไว้จะช่วยให้ได้แปงสาคุในปริมาณที่มากกว่าการตรุนแล้วมาคั้นเลย ประกอบกับการขยำด้วยมือนั้น ต้องค่อย ๆ ทำไปที่ละนิด ๆ เพราะเป็นการใช้แรงงานคน การทำแปงจะทำได้เฉพาะในครัวเรือน เท่านั้น หลังจากได้น้ำที่ผ่านการคั้นมาแล้วก็จะปล่อยให้แห้งให้น้ำนั้นตกตะกอน เมื่อตกตะกอนแล้วจึง เทน้ำส่วนที่ไม่ใช่แปงออก จากนั้นจึงนำส่วนที่เป็นแปงที่ได้มาตากแดดให้แห้งจนแปงสาคุมีสีแดงโดย จะตากไว้บนเสื่อกระจูด ส่วนมากจะใช้เวลาตากหนึ่งวัน เมื่อแห้งแล้วจะนำมาร่อนเพื่อแยกแปง ก่อน จะนำไปประกอบเป็นอาหาร ซึ่งแปงที่ได้จะมีอยู่สองลักษณะคือ แปงที่มีเนื้อละเอียด และแปงที่มี ลักษณะเป็นเม็ด หรือก้อน (การจัดเวทีชุมชนครั้งที่ 2 ชุมชนริมคลองปากประ 28 เมษายน 2562)

ภาพแสดงเครื่องมือที่ใช้ในการตรุนเอาเนื้อแปงสาคุออกจากต้น โดยใช้ตะปูเหล็กโคน

ภาพแสดงสาธิตการใช้ตะปูเหล็กโคนชุดเนื้อของต้นสาคุที่ผ่านการผ่าซีกแล้ว

ภาพแสดงเนื้อของต้นสาคุที่ได้จากการชุด และการตากแป้งสาคุ

จากการศึกษาของทีมวิจัยพบว่าชาวบ้านชุมชนริมคลองปากประในยุคนี้นี้ มีการนำแป้งสาคุมาใช้ประโยชน์ในการทำขนมซึ่งมีอยู่สองชนิดด้วยกัน คือ ขนมกวน (ขนมกวนหน้าขี้มัน)¹ ขั้นตอนการทำคือเอาแป้งสาคุมาละลายกับน้ำเย็นแล้วตั้งไฟกวนไปเรื่อย ๆ พร้อมกับใส่น้ำตาลลงไป เมื่อกวนไปจนได้ที่จะมีลักษณะเหนียวหนืดก็จะนำมาเทลงในถาด จากนั้นโรยด้วยขี้มันซึ่งได้จากการคั่วหน้ากะทิ และอีกชนิดหนึ่งเรียกว่า ขนมสาคุกวนราดหน้ากะทิ จะมีวิธีที่แตกต่างกัน คือจะเปลี่ยนจากใช้น้ำเย็นมาต้มด้วยน้ำร้อน โดยจะต้มน้ำให้เดือดจากนั้นค่อย ๆ โรยแป้งสาคุที่มีลักษณะเป็นเม็ด ไม่ใช่แป้งแบบผงแล้วกวนไปเรื่อย ๆ เมื่อสาคุเริ่มมีความหนืดก็จะเบาไฟหรือปิดไฟ แล้วใส่น้ำตาลหรือน้ำผึ้งลงไป กวนต่อจนน้ำตาลละลายจนหมด ซึ่งชาวบ้านบอกว่าการกวนไม่ควรใช้เวลานานเกินไปเพราะอาจจะทำให้ไหม้ และไม่เกิดลักษณะเป็นเม็ด และถ้าหากไหม้ก็จะส่งกลิ่นไปทั้งหมด โดยสัดส่วนของการกวนทั้งขนมกวนสาคุราดหน้ากะทิและสาคุกวนหน้าขี้มันจะอยู่ที่แป้ง 1 กิโลกรัม น้ำตาล 2 กิโลกรัม และ

¹ขี้มันคือส่วนที่เป็นกาก หรือตะกอนที่ได้จากการเคียนน้ำมันมะพร้าว

น้ำเปล่า 4 กิโลกรัม สามารถปรับลดปริมาณสัดส่วนได้ตามความเหมาะสม (การจัดเวทีชุมชนครั้งที่ 2 ชุมชนริมคลองปากประ 28 เมษายน 2562)

ภาพขนมสาकुกวรรดน้ำกะทิ (ขนมที่ชาวบ้านนิยมทำในยุคแรก)

2) กากแป้งสาคุใช้ทำปุ๋ย กากที่เหลือจากการทำแป้งสาคุ ชาวบ้านชุมชนริมคลองปากประจะนำไปใส่ไว้ตามโคนต้นไม้ ซึ่งการนำไปใส่ไว้ตามโคนของต้นไม้จะใส่หลายครั้งส่งผลให้เกิดการทับถม เกิดการย่อยสลายของอินทรีย์วัตถุจนกลายเป็นปุ๋ยในที่สุด แต่ในอดีตจากการสอบถามชาวบ้าน การนำกากของสาคุมาใช้ทำปุ๋ยไม่ได้มีจุดประสงค์โดยตรง แต่เป็นความบังเอิญมากกว่าเนื่องจากในอดีตเมื่อนำกากของสาคุหรือเศษอาหารไปทิ้งบริเวณโคนของต้นไม้ ชาวบ้านจะสังเกตเห็นว่าต้นไม้ต้นนั้นมีการเจริญเติบโตที่ดีกว่าต้นอื่น จึงกลายเป็นภูมิปัญญาอย่างหนึ่งที่ทำสืบต่อกันมาถึงปัจจุบันในการใช้ปุ๋ยอินทรีย์บำรุงต้นไม้

3) การใช้เนื้อในลำต้นสาคุใช้เป็นอาหารสัตว์ ต้นสาคุเมื่อโตเต็มที่เนื้อในลำต้นจะมีแป้งมาก ในช่วงที่ป่าสาคุมีความอุดมสมบูรณ์นี้ชาวบ้านชุมชนริมคลองปากประมีการใช้ประโยชน์จากเนื้อของต้นสาคุในการนำมาใช้ในการเลี้ยงสัตว์โดยนำเนื้อของต้นสาคุที่ยังไม่ผ่านการคั้นเอาแป้ง มาใช้มีทั้งการผ่าต้นสาคุออกเป็นซีกแล้ววางให้เปิดไถ่จิกกินเอง และนำมาต้อนเนื้อสาคุแล้วนำมาผสมกับรำข้าว แล้วนำไปให้สัตว์กินโดยเฉพาะเปิด ไก่ และหมู ซึ่งนอกจากนี้ในช่วงฤดูน้ำหลาก หรือน้ำท่วมจะทำให้หญ้าขาดแคลนก็จะมี การนำเนื้อของต้นสาคุมาให้วัวกินแทนหญ้าในช่วงที่หญ้าด้วย “...เมื่อก่อนเนื้อของต้นสาคุเขาเอามาเลี้ยงเป็ด เลี้ยงไก่ ถ้าเกิดว่าเราจะเอามาให้วัวกินเราจะเอาต้นสาคุมาผ่าออกเป็นพูหรือเป็นซีก แต่ว่าเราไม่ต้องเอาเนื้อของต้นสาคุออก แล้วนำไปวางให้วัวกิน มันจะชอบ โดยเฉพาะในช่วงฤดูน้ำหลาก น้ำจะท่วมหลายวันทำให้หญ้าสำหรับเลี้ยงวัวขาดแคลน จึงใช้เนื้อของต้นสาคุมาให้วัวกิน...” (คล้อย มุสิต และสมทรง มุสิต, 30 มีนาคม 2562)

ในช่วงยุคนี้ชาวบ้านยังเชื่อกันว่าการที่สัตว์ได้กินเนื้อของสาकुเป็นอาหารจะช่วยทำให้สัตว์ได้รับสารอาหารจากแป้งมากทำให้สัตว์เจริญเติบโตเต็มที่ นอกจากนี้หากชาวบ้านตัดสาकुเป็นท่อน ๆ แล้ววางไว้จะมีตัวแมงหวี่มาวางไข่และจะกลายเป็นตัวด้งสาकुที่นำเอามารับประทานได้

ด้งสาकु

4) ใบของสาकुใช้ห่อขนมจาก ใบของสาकु เป็นอีกส่วนหนึ่งที่มีความสำคัญและเป็นประโยชน์ด้านอาหาร เนื่องจากใบของสาकुสามารถนำมาใช้ในการห่อขนมหรืออาหารได้ ซึ่งชาวบ้านชุมชนริมคลองปากประมีการนำมาใช้ประโยชน์กันอย่างแพร่หลายในยุคนี้ โดยชาวบ้านจะนำใบมาห่อขนม ที่เรียกว่า “ขนมจาก” ซึ่งเป็นขนมเจอได้ตามงานงานมงคลและงานอวมงคล “...ใบมันเอามาห่อขนมจากแหละลูก ลายแป้ง ชูดพร้าว ใส่ น้ำผึ้ง (น้ำตาล) ทำขนมจาก แล้วฉันกะไปขายหน้าโรงหนังเล่าแหละลูก แต่ว่าแรกฉันเด็ก ๆ นั้นฉันไม่ได้ทำเองแม่ฉันเป็นคนทำ...” (แปลก นวนมณี, 26 ธันวาคม 2561)

5) การใช้ยอดอ่อนของต้นสาकुมาประกอบอาหาร ในยุคนี้ชาวบ้านบางครัวเรือนมีการนำยอดอ่อนของต้นสาकुมาใช้ในลักษณะคล้ายกับยอดของมะพร้าวแต่ไม่เป็นที่นิยมของชาวบ้าน โดยนำมาแกงเลียง และแกงส้ม “...แต่แรกลูกหมีไม่เคยราวข้าวนะ ว่าเขากินได้ แกงได้ เพราะว่ามันหืน... หัวมันกินไม่ได้ มันหืน แต่เหมือนบางคนเขาจะว่ากินได้ มาแกงกัน...” (คล้อย มุสิด และสมทรง มุสิด, 30 มีนาคม 2562) นอกจากนี้พบว่าชาวบ้านชุมชนริมปากประนำยอดอ่อนหรือบางคนก็ใช้เนื้อของต้นสาकुมาหั่นเป็นชิ้นเล็ก ๆ มาใช้ในการตกปลาหรือทงเบ็ดได้ หรือชาวบ้านเรียกกันว่าการราวปลา “...เมื่อก่อนริมคลองมีป่าสาकुมาก สมัยผู้ใหญ่เด็ก ๆ นะ พ่อพาไปในคลองจะเต็มไปด้วยสาकु ถึงสาकुเมื่อก่อนอันนะเขาเอาไปราวปลาพรหม เอาหัวสาकुไปราวปลาพรหม...พ่อพาไปราวปลาพรหมมันมากแหละแรกก่อน แต่ปลาพวกนี้พอดูน้ำมันจะขึ้นมากินหัวสาकु เดือนมันจะไม่กิน จิ้งหรีดกะไม่กิน มันจะกินหัวสาकु...” (นัน มุสิด, 26 ธันวาคม 2561)

6) การใช้ประโยชน์จากป่าและต้นสาकुด้านยารักษาโรค พบว่าป่าสาकुมีความอุดมสมบูรณ์ สมุนไพรในป่าสาकुมีหลากหลายชนิดเพียงแค่เดินเข้าไปก็จะได้สมุนไพรออกมา เช่น ใบเรียน น้ำ ใบพาโหม เป็นต้น ในช่วงเวลานี้ความสามารถของชาวบ้านในการเข้าถึงโรงพยาบาลมีไม่มากนัก เมื่อชาวบ้านมีอาการไม่สบายก็ต้องรักษากับหมอบ้าน ซึ่งเป็นที่พึ่งให้กับคนในชุมชน “...คนไม่ได้ตั้งใจจะมาเป็นหมอเนื่องจากว่าไม่มีเวลาไปทำอย่างอื่น และยังมีความเชื่อที่ต้องปฏิบัติสืบต่อกันไม่ว่าจะเป็นการให้ครุหมอยา ยา ก็ห้ามทำขาย สมุนไพรก็ห้ามนำมาเก็บกักตุนไว้ที่บ้าน สำหรับต้นสาकुนั้นก็มีการสรรพคุณทางยาโดยรากของสาकुเอามาทำเป็นยาบรรเทาอาการปวดศีรษะ และผลสุกของสาकुที่หล่นจากต้นซึ่งมีลักษณะคล้ายผลของลูกหวายเอามากินจะช่วยบรรเทาอาการท้องร่วงท้องเสียได้ ตลอดจนช่วยลดความดันโลหิตสูง ช่วยบรรเทาอาการของโรคเบาหวานได้...” (อานวย สุวรรณรัตน์, 26 ธันวาคม 2561) “...ในสมัยอดีตชาวบ้านได้นำยางซึ่งได้จากต้น และทางของสาकुมาใช้ในการทาหน้าจะช่วยรักษาฝ้าบนใบหน้าและช่วยให้ใบหน้าขาวอีกด้วย...” (คล้อย มุสิต และสมทรง มุสิต, 30 มีนาคม 2562)

7) การใช้ประโยชน์จากต้นสาकुด้านที่อยู่อาศัยและเครื่องมือเครื่องใช้ นับได้ว่าเป็นสิ่งสำคัญมากของชาวชุมชนปากประในการนำต้นสาकुมาใช้ประโยชน์ทั้งส่วนของใบ และทางของต้นสาकुที่นำมาใช้ในการสร้างบ้าน โดยเฉพาะใบจะใช้ในการมุงหลังคา และกันฝาบ้าน ส่วนทางจะใช้เป็นโครงของหลังคา นอกจากนี้ยังมีการนำไปใช้ประโยชน์ในลักษณะของเครื่องมือเครื่องใช้ทั้งในครัวเรือนและการประมง

การใช้ประโยชน์จากต้นสาकुในการสร้างบ้าน ก่อนทศวรรษ 2510 ชาวบ้านชุมชนริมคลองปากประจะสร้างบ้านอยู่ใกล้กับคลองปากประและอยู่ในป่าสาकु ซึ่งลักษณะของบ้านส่วนใหญ่จะเป็นเรือนเครื่องผูกไม้ถาวร หลังไม้ใหญ่มาก จะนิยมเรียกว่า หน้า หรือหน้า วัสดุในการสร้างคือการใช้ทางของต้นสาकुใช้ร่วมกับไม้ไผ่ในการทำโครงบ้านโดยเฉพาะโครงหลังคา เนื่องจากว่าทางของต้นสาकुนั้นมีความยาวที่ได้ขนาด และมีความแข็งแรงทนทานพอสมควร ชาวบ้านจึงนำมาใช้ร่วมในการสร้างเรือนเครื่องผูก นอกจากจะนำทางสาकुมาใช้ในการทำโครงหลังคาแล้วยังมีการนำทางของต้นสาकुมาใช้กันฝาบ้านโดยการนำมาเรียงต่อกันแล้วเสียบด้วยไม้ไผ่ สามารถกัน得住ทั้งฝาบ้านและฝาคิ้ว ส่วนของใบจะนำมาทำเป็นหลังคาโดยใช้การเย็บเรียกว่า ตับจากมุงหลังคา ซึ่งชาวบ้านทั้งชุมชนริมคลองปากประทุกหลังมุงหลังคาด้วยใบสาकु “...ทางเขาเอามาทำโครงหลังคา เอามาทำกลอน ทำแป กันฝา เราใช้ทางทำเป็นแผง ทั้งหน้าหน้าไหนเขาก็ทำเพ...” (คล้อย มุสิต, 30 มีนาคม 2562) “...ทางนั้นถ้าว่าคนแต่แรกนั้น แรกป่าพอว่าลูกยังเอียด ๆ นู ทางเท่า ๆ หัวแม่ตีน ตัดแล้วมาถึงตั้งเทียม ๆ กันแล้วเอาไม้ไผ่เสียบเข้าทั้งสองประ เสียบเขาถึงกะทำฝาริน อยู่ได้นานเหมือนกันลูกเหอ ป้าเอามาทำฝาคิ้ว แรกสักประมาณ 50 หวาปีแล้ว...” (เริ่ม จันทร์, 31 มีนาคม 2562)

ส่วนใบของต้นสาकुที่นำมาใช้ในการเย็บจากเพื่อใช้ในการมุงหลังคาของชาวชุมชนริมคลองปากประ “...การทำตับจากมุงหลังคามักมีการทำสืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ จนตกมาถึงรุ่นของตนเอง ในการทำตับจากมุงหลังคานั้นสิ่งที่ต้องมีและขาดไม่ได้ 3 อย่าง คือ ใบสาकु ไม้ไผ่ผ่าซีก และต้นคล้า โดยใบของสาकुจะเข้าไปตัดมาจากป่าสาकुซึ่งในอดีตจะไปเอามาจากหลังบ้านของตนหรือที่ที่ได้ไปปลูกลงไว้ตามริมคลอง ในการตัดทางเพื่อเอาใบของสาकुจะต้องตัดโดยเว้นทางส่วนยอดไว้ให้เหลือ 3 – 4 ทางเพราะหากตัดให้เหลือแต่ยอดอ่อนจะทำให้ต้นสาकुต้นนั้นมีแต่น้อยเมื่อถึงตอนที่ต้องการจะเอาแป้ง เมื่อตัดทางลงมาแล้วจะใช้พร้าหรือมีดระ (ตัด) ใบของสาकु และเลือกใบที่มีขนาดเท่าหรือใกล้เคียงกับส้นนิ้วมือจากนั้นมัดแล้วนำกลับมาที่บ้าน เมื่อได้ใบสาकुแล้วจะต้องไปตัดไม้ไผ่ที่มีขนาดความยาว 1 เมตรถึง เมตร 20 เซนติเมตร โดยบ้างก็สามารถหาได้ในพื้นที่ แต่หากหาไม่ได้จะนิยมไปตัดไม้ไผ่มาจากโซนเหนือ (โซนเทือกเขาบรรทัด แถบอำเภอควนขนุน อำเภอศรีบรรพต โดยในยุคนี้ อาจใช้การล่องไม้ไผ่มาตามลำน้ำคลองปากประ ไม้ไผ่ที่ใช้จะเลือกใช้ไม้ไผ่สีสุกเพราะไม้มีความเหนียวและแข็งแรงทนทาน ส่วนคล้าหรือต้นคล้า สามารถหาได้ในป่าสาकुซึ่งขึ้นอยู่ทั่วไป คล้าที่นำมาใช้จะต้องเป็นคล้าที่แตกกิ่งแล้วหรือต้นมีความแก่แล้ว จะต้องไม่อ่อนจนเกินไป นำมาลอกออกเป็นเส้นเพื่อใช้ในการเย็บใบจาก การเย็บจะเย็บโดยการนำใบสาकुขนาดประมาณ 4 นิ้วมือ จำนวน 5 ใบมาซ้อนทับกันแล้วพับใบสาकुบนไม้ไผ่ที่เตรียมไว้ จากนั้นใช้คล้าเย็บทำไปเรื่อยจนหมดความยาวของไม้ไผ่ เมื่อเสร็จแล้วนำไปตากแดดให้แห้ง...” (วาริ ปล้องใหม่, 27 ธันวาคม 2561)

สาธิตการเย็บจากมุงหลังคาด้วยใบสาकु และตับจากใบสาकुที่เย็บเสร็จเรียบร้อยแล้ว

7) การใช้ยางที่อยู่ในทางของต้นสาकुมาใช้เป็นกาวในการติดวัสดุต่าง ๆ เช่น นำมาใช้ในการติดปกหนังสือเรียน นำมาใช้ในการติดกระดาษว่าว ซึ่งเป็นการละเล่นของเด็ก ๆ เนื่องจากในช่วงเวลานี้ชาวบ้านยังไม่มีกาวสำหรับติดกระดาษ นอกจากนี้ทางของต้นสาकुชาวบ้านยังนำมาใช้ในการทำเป็นจุกสำหรับอุดกระบอกข้าวหลามได้อีกด้วย

8) การใช้ประโยชน์จากทางสาकुในการทำเครื่องมือประมง ทางสาकुมีประโยชน์ในการทำเป็นเครื่องมือประมงพื้นบ้าน โดยชาวบ้านจะลอกผิวทางสาकुนำมาทำตอกแล้วจักสานเป็นเครื่องมือประมง เช่น ไซ ข้อง นางซ้อน จงใส่ปลา ซ้อนปลา สุ่ม เฆงเลง เป็นต้น (การจัดเวทีชุมชนครั้งที่ 2 ชุมชนริมคลองปากประ 28 เมษายน 2562)

เฆงเลงทำจากทางสาकुเครื่องมือหาปลาของชาวบ้านริมคลองปากประ

การใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำในป่าสาकु

การใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำในป่าสาकुนั้นชาวบ้านได้นำน้ำจากป่าสาकुซึ่งอยู่บริเวณริมคลองปากประมาใช้ในการอุปโภคและบริโภค โดยเฉพาะการนำน้ำมาใช้ในการดื่มกิน โดยจากการสอบถามชาวบ้านเล่าว่า “...แต่แรกเขาทั้งกินทั้งอาบนิ แต่แรกมันม้ายบ่อ แต่ว่าแห่งหนึ่งเขาไว้กินแหละหา ไว้ไปหาบมาล้างถ้วย หุงข้าวไหนพินั้นแหละ ถึงกะจะมีอีกที่นึงล่าวแหละที่ไว้อาบน้ำนั่นเหมือนในป่าสาकुน้ำใส น้ำเย็นเฉียบนิ...” (คล้อย มุสิต และสมทรง มุสิต, 30 มีนาคม 2562) สรุปได้ว่า น้ำในป่าสาकुมีลักษณะที่ใส และเย็นมาก การใช้น้ำจะนำมาใช้ในครัวเรือน คือทั้งกิน หุงข้าว และทั้งที่ใช้ในการชำระร่างกาย โดยการนำน้ำมาใช้นั้นชาวบ้านจะแยกพื้นที่ว่าบริเวณไหนจะนำน้ำมาใช้ในการอุปโภคบริโภค และบริเวณไหนจะใช้เป็นพื้นที่สำหรับชำระร่างกายหรือกิจกรรมอื่น ๆ ดังนั้น น้ำจากป่าสาकुจึงมีความสำคัญกับชาวบ้านเป็นอย่างมากดังจะเห็นได้จากในยุคนี้ชาวบ้านต่างตั้งถิ่นฐาน

อยู่ริมคลองและหันหน้าบ้านไปทางลำคลอง หรือทางป่าสาคุเป็นหลัก และใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำในป่าสาคุนั้น

การใช้ประโยชน์จากดินในป่าสาคุ

ช่วงก่อนทศวรรษ 2510 ชาวบ้านบางคร้วเรือนำดินในบริเวณป่าสาคุมาทำหัตถกรรมเป็นเครื่องปั้นดินเผา โดยเฉพาะการทำอิฐและกระเบื้องมุงหลังคา “...พ่อของน้ำบุญเรือนจะนำดินในป่าสาคุมาเผาเป็นกระเบื้องทำเหลี่ยมซึ่งใช้สำหรับมุงหลังคา และเผาอิฐสำหรับก่อสร้างบ้าน นอกจากจะเผากระเบื้องและอิฐแล้วพ่อของน้ำบุญเรือนยังมีการเผาเตา และเครื่องใช้อื่น ๆ ด้วย โดยมีการทำเตาเผาไว้บริเวณด้านหลังบ้าน และนำดินจากบริเวณหลังบ้านบริเวณป่าสาคุเป็นส่วนสำคัญ ซึ่งช่วงที่น้ำละไม กับน้ำบุญเรือนจำความได้นั้นพ่อของน้ำบุญเรือนได้เลิกทำไปแล้ว เหลือแต่เตาเผา ปัจจุบันค่อย ๆ พังทลายไปเรื่อย ๆ ตามกาลเวลา และไม่พบเตาที่ใช้ในการเผาแล้ว แต่ยังคงระบุที่ตั้งของเตาเผาได้ และยังคงเห็นแผ่นกระเบื้องและอิฐที่นำมาใช้การสร้างบ้านอยู่...” (ละไม ทรงเดชะ และบุญเรือน ทรงเดชะ, 28 ธันวาคม 2561)

กระเบื้องดินเผาและอิฐที่ยังคงหลงเหลืออยู่ปัจจุบัน

การใช้ประโยชน์อื่น ๆ จากป่าสาคุ

การใช้ประโยชน์จากป่าสาคุนอกจากที่กล่าวมาแล้วในข้างต้นซึ่งเป็นประโยชน์หลักซึ่งสามารถเห็นได้แล้ว จากการสอบถามชาวบ้านริมคลองปากประ ยังพบว่าป่าสาคุยังคงให้ประโยชน์ในทางอ้อมซึ่งถ้าหากไม่สังเกตจะไม่ทราบ ประโยชน์อย่างหนึ่ง คือ ป่าสาคุที่ขึ้นอยู่ตลอดริมคลองปากประในยุคนี้เป็นส่วนสำคัญที่ช่วยป้องกันการพังทลายของดิน บริเวณริมตลิ่ง ช่วยป้องกันการกัดเซาะของหน้าดินในช่วงฤดูฝน ซึ่งเป็นช่วงที่มีกระแสน้ำที่ไหลแรง อีกทั้งชาวบ้านยังบอกอีกว่าป่าสาคุเป็นส่วนสำคัญที่ช่วยป้องกันลมพายุ ซึ่งในยุคที่ป่าสาคุมีความอุดมสมบูรณ์ ชาวบ้านเล่าว่าในปี พ.ศ.2505

เกิดพายุโซนร้อนแฮเรียตพัดเข้ามาบริเวณทะเลจีนใต้ บริเวณอ่าวไทย ส่งผลให้จังหวัดตามแนวชายฝั่ง โดยเฉพาะจังหวัดนครศรีธรรมราช สงขลา และพัทลุง ได้รับผลกระทบจากพายุดังกล่าวแต่ชาวบ้านที่มีบ้านเรือนอยู่ในบริเวณป่าสาकुความแรงของลมน้อยกว่าบริเวณอื่น นอกจากนี้ป่าสาकुซึ่งเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำ และทำหน้าที่กักเก็บน้ำส่งผลทำให้ป่าสาकुมีส่วนช่วยในการเก็บรักษาความชื้นในดินไว้ได้ส่งผลให้พื้นที่บริเวณป่าสาकुมีอากาศที่เย็นสบายกว่าบริเวณอื่น (การจัดเวทีชุมชนครั้งที่ 2 ชุมชนริมคลองปากประ 28 เมษายน 2562)

5.2.4 ระบบการจัดการยุคป่าสาकुสมบูรณ์

ในยุคป่าสาकुสมบูรณ์นั้นชาวบ้านในพื้นที่ชุมชนปากประสร้างกฎเกณฑ์เพื่อการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ป่าสาकु บนฐานของระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติ ชาวบ้านมีการใช้ประโยชน์ป่าสาकु และการใช้ประโยชน์นั้นนับเป็นการจัดการไปในตัว ที่สำคัญได้แก่การแต่งสาคุที่ป่าสาคุ คือ การตกแต่งก้านทางของสาคุที่ไม่ต้องการออกไป การใช้แรงงานก็เป็นแรงงานในครอบครัวเป็นหลัก แต่หากครอบครัวใดไม่มีการแต่งสาคุเมื่อถึงเวลาที่ต้องการใช้ประโยชน์จากป่าสาคุก็จำเป็นต้องแต่งสาคุเพื่อเข้าหาพืชผักหรือโคนต้นสาคุเพื่อนำมาทำแปง ซึ่งต้องใช้เวลาและแรงงานมาก ในยุคนี้นหากมีเพื่อนบ้านคนใดต้องการใช้ประโยชน์ก็เพียงแต่บอกกล่าวเพื่อขอใช้ก็สามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้ แต่ที่พบว่าเป็นลักษณะเด่นของชุมชนริมคลองปากประคือ “การปลุกฝากต้นสาคุ”

การปลุกฝากต้นสาคุ นับว่าเป็นประเด็นสำคัญที่เป็นเครื่องแสดงความสัมพันธ์ของชาวบ้าน รวมทั้งเป็นระบบการจัดการเพื่อการใช้ประโยชน์ร่วมกัน ทั้งในฐานะของความเป็นเพื่อนในฐานะของการเป็นญาติพี่น้อง อันจะแสดงให้เห็นว่าคนในชุมชนในช่วงก่อนทศวรรษ 2510 ชาวบ้านมีความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน โดยการปลุกฝากต้นสาคุจะเป็นการนำหัวหรือหน่ออ่อนของสาคุมาขอปลูกไว้ในที่ดินของคนอื่นโดยการมัดไว้กับต้นอื่น หรือฝังลงดินก็ได้ เพราะในช่วงเวลานี้ชาวบ้านชุมชนริมคลองปากประจะนิยมปลูกสาคุกันริมคลองปากประ ต้นสาคุจะขึ้นได้ง่าย แต่เนื่องจากบางครัวเรือนไม่ได้มีบ้านติดกับชายคลองจึงมีการนำต้นสาคุมาปลูกฝากไว้กับเพื่อนบ้านในช่วงเวลานี้ยังไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน มีแต่เพียงการจับจองเท่านั้น โดยเฉพาะพื้นที่ริมคลองชาวบ้านถือว่าเป็นที่ดินที่ทุกคนใช้ประโยชน์ร่วมกันได้ แต่เป็นปกติที่เมื่ออยู่ใกล้กับบ้านของใครก็จะมี การขออนุญาตในการปลูก เมื่อปลุกฝากสาคุแล้วกรรมสิทธิ์ในการใช้ประโยชน์นั้นจะเป็นของคนที่มาปลูกเอาไว้ในที่ดินของคนเพื่อน หรือญาติ ซึ่งในช่วงของยุคที่ป่าสาคุมีความอุดมสมบูรณ์นี้การใช้ประโยชน์จากทางและใบของต้นสาคุมาใช้ในการสร้างที่อยู่อาศัยจึงเป็นเรื่องสำคัญที่จะมีการปลุกต้นสาคุไว้เป็นของตนเอง

การปลุกฝากต้นสาคุได้มีการทำกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ เป็นการให้ประโยชน์จากที่ดินริมคลองร่วมกัน มีวิธีการปลูกเพื่อให้แยกให้ออกว่าต้นสาคุบริเวณนั้นเป็นของใคร โดยการปลูกให้หันต้น

ของสาคุไปกันคนละทาง ซึ่งจะง่ายในการนำมาใช้ประโยชน์ และลดปัญหาความขัดแย้งที่อาจจะเกิดขึ้นในอนาคต “...แรกสมัยลุงหมีไม่เกิดนุแหละ แรกปู่ย่าตาทวดเขาปลูกกันมาแต่ว่าเขาปลูกเหมือนหัวดินของลูกบ่าวอยู่ชนคลอง กะลุงหมี (นายคล้าย มุสิด) มาพลอยปลูก เพราะว่าดินนี้มันเป็นดินสงวน แต่ว่าเวลาปลูกจะมีการปลูกหันหัวไปคนละทางกัน เหมือนว่าของลูกบ่าว (ผู้สัมภาษณ์) ปลูกหันไปทางทิศตก ของลูกสาว (ผู้สัมภาษณ์) กะไปทางทิศออกพินันนุแหละหาเขาจะรู้กันว่าของใคร ๆ ...” (คล้าย มุสิด และสมทรง มุสิด, 30 มีนาคม 2562)

5.2.5 สรุป

ชาวบ้านชุมชนริมคลองปากประ อำเภอเมืองและอำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง ช่วงก่อนทศวรรษ 2510 ส่วนใหญ่มีอาชีพทำนา และมีการใช้ประโยชน์จากต้นสาคุ ในช่วงเวลานี้บริเวณริมคลองปากประ เต็มไปด้วยป่าสาคุที่รกทึบ ในยุคแรกนี้ ชาวบ้านมีการใช้ประโยชน์จากต้นสาคุโดยการนำมาทำเป็นแ่งเพื่อใช้แปรรูปเป็นอาหาร อาศัยความสมบูรณ์ทางชีวภาพจากป่าสาคุเป็นแหล่งอาหาร แหล่งสมุนไพร รวมถึงทำเครื่องมือจับสัตว์น้ำ ชาวบ้านริมคลองปากประเกือบทุกครัวเรือนล้วนมีการใช้ประโยชน์จากป่าสาคุ ความสมบูรณ์ของป่าสาคุจึงส่งผลต่อคุณภาพชีวิตของชาวบ้านในยุคนี้ โดยเฉพาะการเป็นหลักประกันถึงความมั่นคงทางอาหารของชุมชนทั้งสองฝั่งคลอง

“การปลูกฝัก” เป็นประเด็นสำคัญเกี่ยวกับการสร้างพื้นที่เพื่อเข้าถึงการใช้ประโยชน์จากป่าสาคุ แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ของชาวบ้านในช่วงเวลานี้ด้วย โดยการปลูกฝักต้นสาคุจะเริ่มต้นจากการนำหัวสาคุ มาปลูกไว้ในที่ดินของคนอื่น เมื่อมีการปลูกสาคุบริเวณริมคลองแล้วกรรมสิทธิ์ในการใช้ประโยชน์จากสาคุต้นนั้นจะเป็นของคนที่มาปลูกเอาไว้

5.3 ยุคที่ 2 การละเลยป่าสาคุ ทศวรรษ 2520 – ทศวรรษ 2540

ตั้งแต่ทศวรรษ 2520 ชาวบ้านชุมชนริมคลองปากประได้เริ่มเปลี่ยนแปลงลักษณะการผลิต เช่น การเร่งรอบการทำนา การทำนาโดยใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ และในช่วงปลายของยุคนี้ก็ได้เปลี่ยนพื้นที่นาเป็นพื้นที่ปลูกยางพาราและปาล์มน้ำมัน เกิดความเปลี่ยนแปลงเรื่องการหาปลาในพื้นที่คลองปากประที่สำคัญคือการทำยอดักปลาให้มีขนาดใหญ่ขึ้น (ยอยักษ์) การเปลี่ยนแปลงกิจกรรมทางการผลิตเหล่านี้ส่งผลให้ต้องใช้เวลาและแรงงานในการทำการผลิตแบบใหม่ ในขณะที่ความจำเป็นในการดำรงชีวิตพื้นฐานของชุมชนสามารถหาซื้อได้จากตลาดที่ปากคลอง หรือพ่อค้าเร่ที่เข้ามาในหมู่บ้าน ส่งผลให้ความจำเป็นในการใช้ประโยชน์จากป่าสาคุลดน้อยลง จากที่ชาวบ้านทุกครัวเรือนเคยอาศัยทรัพยากรจากป่าสาคุในการดำรงชีวิต มาถึงยุคนี้มีชาวบ้านเพียงส่วนน้อยเท่านั้นที่ได้ใช้ประโยชน์จากป่าสาคุอยู่เช่นเดิม ชาวบ้านส่วนใหญ่ใช้ประโยชน์จากป่าสาคุน้อยมาก เรียกได้ว่า

ช่วงเวลานี้เป็นช่วงเวลาที่ชาวบ้านริมคลองปากประละเลยไม่ดูแลเอาใจใส่ป่าสาकु ไม่มีการแต่งสาकुเพื่อใช้ประโยชน์ และบางครัวเรือนที่มีทุนทรัพย์ก็ขุดรื้อป่าสาकुทิ้งไปเพื่อนำที่ดินมาใช้ทำกิจกรรมอย่างอื่น

5.3.1 ปัจจัยของความเปลี่ยนแปลง

ปัจจัยสำคัญที่สุดที่ส่งผลต่อความเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ยุคการละเลยป่าสาकु คือการปรับเปลี่ยนลักษณะการผลิตของชุมชน ที่สำคัญได้แก่ การเปลี่ยนแปลงระบบการทำนา การขยายตัวของพื้นที่ปลูกยางพาราและปาล์มน้ำมัน โดยมีรายละเอียดดังนี้

การเปลี่ยนแปลงระบบการทำนา ตั้งแต่การก่อตั้งชุมชน ชาวบ้านบริเวณริมคลองปากประทำนากันทุกครัวเรือน การทำนามีวัตถุประสงค์เพื่อไว้บริโภคภายในครัวเรือน การทำนาทุกขั้นตอนจะใช้แรงงานคนในครอบครัว แรงงานสัตว์คือวัว มีระบบการจัดการน้ำที่นำน้ำมาจากคลองปากประที่มีต้นสาकुขึ้นสองฝั่งคลอง โดยชาวบ้านมักร่วมมือกันสางแต่งต้นสาकुที่ขึ้นสองฝั่ง จากนั้นชาวบ้านจะมีการผันน้ำเข้าที่นาของตนเอง โดยการทำเหมืองถ้ำย เหมืองไส้ไก่ ซึ่งการจัดการน้ำในลักษณะนี้ไม่ทำลายระบบนิเวศป่าสาकु

การทำนาในช่วงก่อนใช้แรงงานในครอบครัวและใช้แรงงานสัตว์เฒ่า มีการแลกเปลี่ยนแรงงานกันภายในชุมชน การทำนาส่วนใหญ่ใช้แบบตกกล้า และการปักดำ สำหรับพันธุ์ข้าว ส่วนใหญ่ชาวบ้านจะใช้ข้าวพันธุ์พื้นเมือง เพราะมีคุณสมบัติทนน้ำและมีความต้านทานต่อแมลงกัดกินได้อย่างดี น้ำท่วมหลายวันต้นข้าวก็ไม่เสียหาย เมล็ดข้าวมีเปลือกหนา ข้าวหลุดจากรวงยาก ดังนั้นในบางครั้งเมื่อข้าวสุก ลมเป็นแพ ถึงแม้จะมีน้ำท่วมบ้างซึ่งข้าวจะลอยขึ้นพื้นน้ำ สามารถเก็บเกี่ยวรวงข้าวได้โดยที่เมล็ดข้าวไม่ร่วงหล่นจากรวง พันธุ์ข้าวพื้นเมืองแบ่งได้เป็น 3 ประเภท คือ ข้าวหนัก ข้าวกลางปี และข้าวเบา ข้าวหนักเป็นข้าวที่ให้ผลผลิตช้า ส่วนข้าวกลางปีใช้เวลาประมาณ 5 – 6 เดือน และข้าวเบาใช้เวลาประมาณ 3 – 4 เดือน จึงจะเก็บเกี่ยวได้ การที่ชาวนาจะใช้พันธุ์ข้าวประเภทใด ขึ้นอยู่กับสภาพพื้นที่และการคาดการณ์จากสภาพดินฟ้าอากาศถึงปริมาณน้ำฝนในแต่ละฤดูกาลเพาะปลูก ในกรณีทำนาในบริเวณที่เป็นพื้นที่ดอนมาก ๆ จะใช้พันธุ์ข้าวเบา เนื่องจากพันธุ์ข้าวเบาใช้ระยะเวลาในการเพาะปลูกสั้นต้องการน้ำไม่มากนัก พื้นที่ดอนจะนำน้ำเข้ามาได้ยาก แต่ถ้าเป็นที่นาดอนกลางจะใช้พันธุ์ข้าวกลางปีหรือพันธุ์ข้าวหนัก เช่น ข้าวโขมดรีน ข้าวกาบดำ เล็บนก สังข์หยด และถ้าเป็นนาลิกจะใช้เฉพาะพันธุ์ข้าวหนักเพียงอย่างเดียว นอกจากนี้ในกรณีที่ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล เช่น ฝนตกล่าช้า และมีปริมาณน้ำฝนน้อยกว่าปกติ ชาวนาจะเลือกปลูกเฉพาะข้าวเบาและข้าวกลางปี เพราะถ้าปลูกข้าวหนักจะมีน้ำไม่เพียงพอที่จะหล่อเลี้ยงต้นข้าวให้เจริญเติบโตได้ น้ำจะแห้งก่อนที่จะข้าวจะตั้งท้องออกรวง หรือเมล็ดลีบ ที่เรียกว่า “ข้าวม่าน” การทำนาก็จะไม่ได้ผล สิ้นเปลืองทั้งเวลาและแรงงาน

การทำนาในช่วงก่อนหน้านี้ แทบจะไม่มีต้นทุนการผลิต การทำนาจะใช้แรงงานภายในครัวเรือน เครื่องมือ และผู้คนในชุมชนช่วยเหลือซึ่งกันและกัน อาศัยน้ำฝนและการจัดการน้ำจากคลองปากประเป็นปัจจัยสำคัญในการทำนา ดังนั้นการทำนาจะได้ผลสมบูรณ์มากน้อยเพียงใด จึงขึ้นอยู่กับการจัดการน้ำเป็นสำคัญ

อาจกล่าวได้ว่า สภาพความเป็นอยู่ของชาวบ้านต้องผูกชะตากรรมไว้กับธรรมชาติและความร่วมมือกันของชาวบ้านสองฝั่งคลอง

กระทั่งการเข้ามาของการทำนาแผนใหม่ที่เข้ามาสู่ชุมชนราวทศวรรษ 2520 ทางราชการได้เข้ามาส่งเสริมให้ชาวบ้านทำนาแบบใหม่ แนะนำให้ชาวบ้านใช้พันธุ์ข้าวของทางการที่มีการปรับปรุงสายพันธุ์แล้ว คือ ข้าว กข. ข้าวหอมมะลิ เพื่อให้สามารถตอบสนองความต้องการของตลาดได้ แต่ข้าวพันธุ์ส่งเสริมเหล่านี้ไม่มีความคงทนต่อสภาพดินฟ้าอากาศและศัตรูพืชที่มีอยู่ในพื้นที่ การปลูกข้าวของชาวบ้านจึงมีปัญหาคือมีหนอนแมลงกัดกินต้นข้าว ทำให้ต้นข้าวไม่สมบูรณ์ให้ผลผลิตน้อย ถ้าจะปลูกข้าวพันธุ์ส่งเสริมชาวบ้านต้องนำเอายากำจัดศัตรูพืชและปุ๋ยเคมีเข้ามาเพื่อกำจัดศัตรูต้นข้าวและให้ข้าวได้รับผลผลิตดี

ในระยะเวลาเดียวกันนี้ทางราชการได้เข้ามาส่งเสริม สนับสนุนให้ชาวบ้านใช้รถไถนาขนาดเล็กที่เรียกว่า ควายเหล็ก หรือ รถจักรลูกหมา แทนการใช้แรงงานสัตว์ โดยทางเจ้าหน้าที่เกษตรอำเภอได้นำรถไถขนาดเล็กมาทดลองไถให้ชาวบ้านดู เพื่อเป็นการแสดงให้เห็นถึงประสิทธิภาพในการไถนา และปรากฏว่าชาวบ้านสนใจอย่างมากเพราะไถได้เร็ว ตั้งแต่ช่วงปลายทศวรรษ 2520 ชาวบ้านซื้อมาใช้กันมากขึ้น เพราะรถไถเดินตามราคาไม่แพงมาก (คันละประมาณ 30,000 บาท) โดยการเข้ามาของรถไถเดินตามนี้เกิดขึ้นในช่วงเวลาใกล้เคียงกันทั้งลุ่มทะเลสาบสงขลาคือช่วงต้นทศวรรษ 2520 รถไถเดินตามที่เข้ามาในชุมชนช่วยแก้ปัญหาขาดแคลนแรงงานของชาวบ้าน ทำให้ชาวบ้านสามารถผลิตข้าวเพื่อป้อนตลาดได้มากขึ้น บทบาทของวัว ควายในการทำนาจึงลดลงไป และหมดไปจากพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาในที่สุด

การใช้รถไถนาของชาวบ้านนอกจากไว้ใช้ไถนาแล้วยังสามารถดัดแปลงเป็นเครื่องทุ่นแรงอย่างอื่นคือ ช่วงนี้ชาวบ้านบางรายที่ยังใช้ประโยชน์จากป่าสาकुอยู่ได้นำรถไถเดินตามชนต้นสาकुออกจากป่าสาकुด้วย รถไถเดินตามสามารถใช้สูบน้ำจากคลองเข้าสู่พื้นที่นาข้าวได้อย่างสะดวก ทำให้การจัดการป่าสาकुและระบบการจัดการน้ำในการทำนาของชาวบ้านแบบเดิมลดบทบาทความสำคัญลง ป่าสาकुที่ขึ้นริมคลองและในพื้นที่อื่น ๆ ไม่ได้รับการเอาใจใส่จัดการเหมือนในอดีต เช่น ปล่อยให้ต้นสาकुยืนต้นตายโดยไม่ได้นำมาทำแปงหรือไม่ได้นำมาใช้ประโยชน์แต่อย่างใด ไม่มีการแต่งสาकुเพราะไม่มีความจำเป็นต้องใช้น้ำ เมื่อเป็นเช่นนี้ชาวบ้านจึงมองเห็นประโยชน์ของป่าสาकुน้อยลง สามารถกล่าวได้ว่าการเข้ามาของรถไถเดินตามตั้งแต่ทศวรรษ 2520 เป็นการเปลี่ยนโฉมการทำนาของ

ชาวบ้านทั่วทั้งพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาเลยก็ว่าได้ (การจัดเวทีชุมชนครั้งที่ 2 ชุมชนริมคลองปากประ 28 เมษายน 2562)

การเปลี่ยนแปลงของระบบการทำนาที่ชาวบ้านให้ความสำคัญกับเทคโนโลยี และมีการนำสารเคมี ปุ๋ยเคมีจากภายนอกมาใช้ทำให้สภาพของดินเสื่อมลงอย่างเห็นได้ชัด อีกทั้งทำให้ต้นทุนการผลิตข้าวสูงขึ้นมาก เนื่องจากเมื่อมีการใช้ปุ๋ยเคมีนั้นเมื่อใช้ในปีแรก ๆ แล้วปีต่อ ๆ ไปหากชาวบ้านต้องการจะให้ได้ผลผลิตดีจำเป็นต้องเพิ่มปริมาณการใช้ปุ๋ยเคมีให้มากขึ้นด้วย อีกทั้งระบบการทำนาที่เปลี่ยนแปลงไปทำให้ระบบความช่วยเหลือต่อกันในชุมชน เช่น การออกปาก ช่วยเหลือค้อย ๆ หมดลงด้วย เช่น การที่ชาวบ้านเปลี่ยนพันธุ์ข้าวจากพันธุ์พื้นเมืองเป็นข้าวพันธุ์ส่งเสริม (กข.) จำเป็นต้องเปลี่ยนวิธีการเก็บเกี่ยว จากที่ชาวบ้านใช้ เกะ เก็บข้าว (เก็บทีละรวงเอามารวมกันแล้วมัดเป็นเลียง) มาเป็นการใช้เคียวเกี่ยวข้าวเหมือนกับชาวนาในพื้นที่ภาคกลางภาคอีสาน ทำให้เก็บเกี่ยวได้เร็วขึ้น ก็ไม่จำเป็นต้องช่วยเหลือกันด้านแรงงาน การไถ การนวด การขนส่ง มีความสะดวกสบายมากขึ้นจากการนำเทคโนโลยีเข้ามาใช้ ชาวบ้านที่ทำนาแต่ละครอบครัวจึงไม่จำเป็นต้องช่วยเหลือกันเหมือนดังอดีต

การเปลี่ยนแปลงระบบการทำนาตามที่กล่าวมานี้ยังส่งผลต่อทรัพยากรสัตว์น้ำ กล่าวคือเมื่อในพื้นที่มีการใช้สารเคมีมากเพื่อป้องกันศัตรูพืช เช่น ปูนา วัชพืช สัตว์น้ำจำพวกปู ปลา กุ้ง หอย เต่า แมงดานา ก็ลดลงอย่างมาก สัตว์น้ำบางชนิดหายไปจากชุมชนในปัจจุบัน โดยเฉพาะปลาพรหมและปลาตุ้มที่เคยมีอยู่มากบริเวณคลองปากประได้หายไปจากพื้นที่

ในการทำนาแบบใหม่ชาวบ้านยังได้จุดไฟเผาซึ่งข้าวซึ่งบางครั้งไฟที่จุดเผาซึ่งข้าวนี้ลูกหลานไปติดป่าสาที่อยู่ใกล้ ๆ ทำให้ป่าสาสูญหาย แม้จะไม่ทำให้ต้นสาสูญแต่ทำให้การเติบโตของต้นสาหยุดชะงักจำเป็นต้องมีการพักตัว นอกจากนั้นจะทำให้พันธุ์พืชบริเวณป่าสาจะถูกทำลายจากการเผาซึ่งข้าวด้วยเช่นกัน

ภาพแสดงเครื่องสูบน้ำเพื่อใช้ในการเกษตรบริเวณริมคลองปากประ

การขุดบ่อล่อปลา ยุคนี้ชาวบ้านต้องการหาปลาให้ได้จำนวนมากขึ้นเพื่อนำไปขาย แลกเปลี่ยนเป็นสินค้าต่างๆ ในชีวิตประจำวัน การขุดบ่อล่อปลา เป็นวิธีการหนึ่งที่จะทำให้ได้ปลามากขึ้น ชาวบ้านใช้พื้นที่ริมคลองปากประที่มีป่าสาकुขุดเป็นบ่อขนาดต่าง ๆ เพื่อล่อปลาในลำคลองให้เข้ามาอยู่อาศัยในช่วงน้ำหลาก บางคนทำท่อคอนกรีตเป็นเส้นทางเชื่อมต่อระหว่างคลองปากประกับบ่อล่อปลาในพื้นที่ป่าสาकु วิธีการขุดบ่อล่อปลานี้เป็นการทำลายนิเวศของป่าสาकु โดยเฉพาะการที่ชาวบ้านจำเป็นต้องขุดต้นสาकुออกไปเพื่อทำเป็นบ่อ นับได้ว่าการกระทำดังกล่าวเป็นการละเลยการใช้ประโยชน์จากป่าสาکورูปแบบหนึ่ง

บ่อล่อปลา

การขยายตัวของสวนยางพารา ยางพาราเป็นปัจจัยสำคัญหนึ่งที่ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงและส่งผลกระทบต่อป่าสาकुบริเวณริมคลองปากประ จากการที่ชาวบ้านทิ้งที่นาหันไปทำสวนยาง เพราะยางพาราเป็นพืชเศรษฐกิจชนิดใหม่ที่ชาวบ้านให้ความนิยม อีกทั้งได้รับการส่งเสริมจากหน่วยงานภาครัฐเป็นอย่างมาก ทั้งนี้เพราะราคายางที่สูงกว่าข้าว (การจัดเวทีชุมชนครั้งที่ 2 ชุมชนริมคลองปากประ 28 เมษายน 2562) ในราวทศวรรษ 2540 ชาวนาที่ทำนาจะต้องเป็นหนี้เพิ่ม เนื่องจากราคาข้าวที่ตกต่ำ และต้นทุนการทำนาที่เพิ่มสูงขึ้น จากกระบวนการผลิตมีการพึ่งพิงปัจจัยภายนอกที่มีค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้น ได้แก่ ค่าปุ๋ย ค่ายาฆ่าแมลง ค่าจ้างไถและจ้างคนในการทำนาเกือบทุกขั้นตอน เพราะการทำนาสมัยใหม่วัฒนธรรมการลงแขกได้หายไปจากชุมชน ชาวบ้านต้องหันไปพึ่งปัจจัยภายนอกในการดำรงชีวิตมากขึ้น อันเนื่องมาจากการเติบโตของระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ ชาวนาต้องพึ่งพาระบบเศรษฐกิจแบบตลาดมากกว่าที่จะทำนาเพื่อการดำรงชีวิตเหมือนเดิม เพราะชาวนาก็ต้องใช้เงินในการใช้จ่ายในชีวิตประจำวันและกระแสวัฒนธรรมบริโภคนิยมที่เข้าไปพร้อมกับ

ทุนนิยมเป็นสิ่งล่อใจให้คนหันไปใช้สิ่งของฟุ่มเฟือยมากขึ้น การเข้าไปพึ่งพิงระบบตลาดทำให้ชาวนาที่เคยทำนาเพียงเพื่อพอกินต้องดิ้นรนเพื่อที่จะให้อยู่ได้ภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ การทำนาไม่คุ้มทุนจึงเกิดขึ้น ค่านิยมของคนก็เปลี่ยนไป ทำให้ชาวนาต้องปรับตัว ซึ่งยางพาราก็ไม่มีความต้องการน้ำมากเหมือนข้าวทั้งยังราคาดีกว่า มีรายได้ทุกวันที่ยกกรีดยาง คนริมคลองปากประจึงหันไปปลูกยางพาราแทนข้าวและพื้นที่นาก็ได้ลดจำนวนลงเรื่อย ๆ จากการรุกรานของสวนยางที่ค่อย ๆ ขยายตัวลงมาจากพื้นที่ป่าต้นน้ำทางทิศตะวันตกของกลุ่มทะเลสาบ

เดิมทีการปลูกยางพาราจะปลูกในพื้นที่สูงหรือพื้นที่เชิงเขาบรรทัด ซึ่งที่ดินไม่เหมาะสมกับการทำนา พันธุ์ยางที่ปลูกในช่วงแรกนี้เป็นพันธุ์พื้นบ้านที่มีลำต้นโต ให้น้ำยางน้อย และขึ้นได้ดีในพื้นที่ควนเขา การปลูกยางพาราก็จะปลูกผสมกับพืชชนิดอื่น ๆ เช่น มังคุด ทุเรียน เงาะ สะตอ ฯลฯ ลักษณะเช่นนี้ส่งผลให้ระบบนิเวศมีความสมบูรณ์โดยเฉพาะความหลากหลายของพันธุ์สัตว์ที่เข้ามาหากินผลไม้ในสวนยางของชาวนา

ประมาณทศวรรษ 2530 – 2540 การปลูกยางพาราได้ขยายพื้นที่ลงสู่ที่ราบที่ชาวนาเคยใช้สำหรับทำนาและขยายไปสู่พื้นที่ป่าสาละ ทั้งนี้เพราะเหตุผลหลายประการ เช่น ยางพารามีราคาสูงขึ้น จากความต้องการของตลาดโลก ไม้ยางพาราที่มีอายุ 25 ปี ขึ้นไปสามารถขายได้ราคาดี การทำนาไม่ได้รับผลและต้องประสบภาวะขาดทุน และการเข้ามาสนับสนุนของทางราชการโดยเฉพาะการเกิดขึ้นของกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง การขยายตัวของพื้นที่ปลูกยางพาราในช่วงสองทศวรรษนี้ส่งผลต่อการลดลงของต้นสาละและป่าสาละมาก ทั้งโค่นทิ้งและถมคลองป่าสาละ เพื่อปลูกยางพารา

ผลผลิตของยางพารามีราคาสูงเป็นเงื่อนไขประการสำคัญที่ส่งผลให้ชาวนาในพื้นที่ได้ให้ความสนใจในการปลูกยางพาราเพิ่มขึ้น จากการผลิตรายการของประเทศไทย มีเป้าหมายเพื่อการค้าขายเป็นสำคัญ ส่วนใหญ่ส่งไปจำหน่ายต่างประเทศ โดยมีปริมาณการใช้ในประเทศไม่มากนัก ต่อมาความต้องการใช้ภายในประเทศได้ขยับตัวสูงขึ้น เพราะรัฐบาลพยายามส่งเสริมให้มีการใช้ยางพาราภายในประเทศมากขึ้น สภาพเช่นนี้ทำให้ราคายางภายในประเทศผูกติดอยู่กับการขึ้นลงของราคายางในตลาดโลก ราคายางพาราจึงเพิ่มสูงขึ้นเป็นเท่าตัว การถีบตัวสูงขึ้นของราคายางพาราทำให้ชาวนาไม่ลังเลใจที่จะหันมาเปลี่ยนพื้นที่นา พื้นที่ป่าสาละมาปลูกยางพารา

นอกจากราคาของยางพาราที่เพิ่มสูงขึ้นจะดึงดูดให้ชาวนาริมคลองปากประปลูกยางพารามากขึ้นแล้ว ไม้ยางพารายังได้ราคาดีเป็นอีกเงื่อนไขหนึ่งที่ทำให้ชาวนาได้ให้ความสำคัญกับการเพิ่มพื้นที่ปลูกยางพารา ซึ่งจะมีลักษณะที่แตกต่างกับการปลูกไม้ยืนต้นชนิดอื่น ๆ ที่เมื่อไม่ให้ผลผลิตแล้วจะต้องโค่นทิ้งโดยไม่ได้รับผลประโยชน์แต่อย่างใด กล่าวคือหลังจากเปิดกรีดยางพาราจนต้นยางมีอายุ 25 ปีขึ้นไป หรือหน้ายางเสียหายมากไม่สามารถกรีดยางได้อีกหรือกรีดได้แต่ไม่ได้น้ำยางเป็นที่น่าพอใจ ยางพาราเหล่านั้นจะถูกโค่นเพื่อปลูกทดแทนใหม่ ในอดีตไม่สามารถนำต้นยางมาใช้ประโยชน์ได้ เนื่องจากเป็นไม้เนื้ออ่อนและเกิดเชื้อราหรือมอดเข้าทำลายได้ง่าย ส่วนใหญ่จึงถูก

นำไปใช้ทำพื้นผิวด้านหรือเผาทำลายทิ้ง หลังทศวรรษ 2530 ได้ค้นพบกรรมวิธีในการนำไม้ยางมาผ่านกระบวนการรักษาเนื้อไม้ โดยการแช่สารเคมีเพื่อป้องกันเชื้อราและนำไปอบแห้ง ส่งผลให้สามารถนำไม้ยางพารามาใช้ประโยชน์ในการทำผลิตภัณฑ์ได้เป็นอย่างดี ประกอบกับเนื้อไม้ยางพารามีสีขาวนวลและมีลวดลายสวยงาม ได้รับความนิยมมากจนได้ชื่อว่า “ไม้สักขาว” (White teak) ไม้ยางพาราจึงเป็นที่นิยมของตลาดมาก เพราะนอกจากราคาถูกแล้วยังสามารถเปลี่ยนสีได้ตามความต้องการของผู้บริโภคอีกด้วย ประกอบกับการที่รัฐบาลออกพระราชกำหนดปิดป่าสัมปทานทั่วประเทศ เมื่อ พ.ศ. 2532 ทำให้อุตสาหกรรมเฟอร์นิเจอร์และผลิตภัณฑ์ไม้ต่าง ๆ เกิดขาดแคลนไม่อย่างหนัก ไม้ยางพาราจึงได้รับความนิยมมากขึ้น ราคาไม้ยางจึงถีบตัวสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว

นอกจากนี้สาเหตุหนึ่งที่ทำให้ชาวบ้านริมคลองปากประได้เปลี่ยนพื้นที่มาปลูกยางพาราเป็นเพราะการทำนาไม่ได้ผล ทั้งจากสาเหตุการขาดน้ำต้นทุน การผลิตที่สูงขึ้นตลอดเวลาเพราะชาวบ้านพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอก มีการใช้ยาฆ่าแมลงและสารเคมีอื่น ๆ และจำเป็นต้องใช้ปุ๋ยเคมีเพื่อเพิ่มผลผลิต ต้นทุนที่สูงขึ้นรวมกับราคาข้าวเปลือกที่ขายได้ราคาต่ำทำให้เกษตรกรหลายรายเลิกทำนาและซื้อข้าวสาร ที่ยังมีทำนาอยู่กระทั่งถึงปัจจุบันก็เพื่อไว้รับประทานในครัวเรือนตนเองเท่านั้น

โดยภาพรวมจะเห็นว่า การเข้ามาของยางพาราส่งผลกระทบเป็นวงกว้างต่อการทำนา คือทำให้พื้นที่ทำนาดลดลงและชาวบ้านได้ปลูกยางพารากันมากขึ้น ในแง่นี้ส่งผลต่อป่าสาकुคือทำให้ชาวบ้านเห็นความสำคัญของป่าสาकुน้อยลง เพราะเมื่อชาวบ้านไม่ทำนาการจัดการน้ำจากป่าสาकुก็ดูจะไม่มี ความหมายมากนัก

การขยายตัวของปาล์มน้ำมัน ในประเด็นที่เกี่ยวกับการปรับเปลี่ยนระบบการผลิต นอกจากการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการทำนาและการเข้ามาของการทำสวนยางพารารูปแบบใหม่มีผลทำให้ป่าสาकुลดลงอย่างมากแล้ว การขยายตัวของพืชน้ำมันคือ ปาล์ม นับเป็นพืชอีกชนิดหนึ่งที่เข้ามาแล้วส่งผลกระทบกับป่าสาकु โดยการขยายตัวของปาล์มน้ำมันนั้นเข้ามาในช่วงทศวรรษ 2540 ทั้งนี้เพราะกระแสการปลูกปาล์มน้ำมันเกิดขึ้นในพื้นที่ราบลุ่มของกลุ่มทะเลสาบสงขลา การเข้ามาของปาล์มน้ำมันจึงเป็นปัจจัยส่งเสริมอีกอย่างหนึ่งที่ทำให้ชาวบ้านมองไม่เห็นคุณค่าของป่าสาकु

พริกเงินล้าน เป็นการส่งเสริมในเกษตรกรประกอบอาชีพที่สร้างรายได้แก่ครอบครัว ที่เริ่มต้นขึ้นราวทศวรรษ 2540 อีกทั้งการสร้างชื่อแก่ชุมชนจนเป็นที่รู้จักทั่วไปในชื่อ “ดีปลีเงินล้านชัยบุรี” หรือ พริกเงินล้าน คือการปลูกพริกในพื้นที่ริมคลองปากประ เกิดจากการนำพริกพันธุ์พื้นเมืองหรือ พริกขาวชัยบุรีมาทดลองปลูกซึ่งได้ผลผลิตมาก ขายได้ในปริมาณมากและมีตลาดรองรับ ทำให้ชาวบ้านปลูกพริกกันเป็นจำนวนมาก ชาวบ้านชุมชนริมคลองปากประอาศัยใช้พื้นที่ที่เคยเป็นป่าสาकुเป็นที่ทำการวางท่อที่สูบน้ำจากเครื่องสูบน้ำเข้าไปในพื้นที่ที่ถัดจากริมคลองเพื่อใช้ในการรดน้ำต้นพริกและการขุดคลองถมที่โดยดินที่ได้จากการขุดก็นำไปเพาะปลูกพริกด้วย ซึ่งพริกเงินล้านของชุมชน

ปากประเป็นการสร้างรายได้ให้แก่เกษตรกรจำนวนมาก โดยผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 7 บ้านท่าสำเภานี้โอเล่ว่า “...การปลูกดีปลีที่ทำให้ขายได้เงินมาก ๆ นั้นมีวิธีการ คือการปลูกดีปลีนอกฤดู โดยเริ่มปลูกเพาะเมล็ดในช่วงเดือนกันยายน จนถึงตุลาคมเพราะว่าผลผลิตที่ออกมาจะไม่ตรงกับช่วงที่พริกออกมาล้นตลาด โดยผลผลิตที่จะออกมาถ้าปลูกในช่วงเดือน กันยายน ตุลาคม จะให้ผลผลิตอยู่ประมาณเดือนธันวาคม และมกราคม ซึ่งช่วงนั้นพริกราคายังแพงอยู่ และใช้วิธีการปลูกยกทรงเพื่อป้องกันต้นพริกเน่าจากน้ำท่วม อีกทั้งดินริมคลองที่มีความอุดมสมบูรณ์ทำให้ที่ปลูกที่ชุมชนปากประอยู่ในความต้องการของตลาดมากในขณะนั้น อีกทั้งมีพื้นที่ที่ใช้ปลูกพริกจำนวนมาก จนมีนายธนาคารและเจ้าหน้าที่ตำรวจเข้ามาตรวจสอบที่มาของรายได้ของเกษตรกรผู้ปลูกพริก ที่นำเงินไปฝากธนาคารทุกสัปดาห์รวมกว่าหนึ่งล้านบาท ชาวบ้านเริ่มปลูกกันมากขึ้นเพราะมีตลาดรับรอง บ้างก็มีแม่ค้ามารับซื้อถึงสวน...” (นัน มุสิด, 26 ธันวาคม 2561)

สรุปได้ว่าการปลูกพริกที่เกิดขึ้นในชุมชนทำให้ชาวบ้านใช้ที่ดินริมคลองปากประเพื่อปลูกพริกสร้างรายได้ให้กับครอบครัว เป็นปัจจัยที่ส่งเสริมให้ป้าสาคุมีคุณค่าน้อยลง

พริกขาวชัยบุรี

5.3.2 บริบทของยุคสมัย

ในยุคที่ชาวบ้านมีการละเลยป้าสาคุนี้ ได้เกิดความเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับการผลิต ซึ่งทีมวิจัยกล่าวถึงมาแล้วในประเด็นก่อน ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวส่งผลต่อความสัมพันธ์ของชาวบ้านริมคลองปากประ โดยเฉพาะแรงงานในระบบความสัมพันธ์แบบเดิม ได้แก่ แรงงานในการทำนา แรงงาน

ในการจัดการต้นสาครเพื่อมาทำแปง เพราะช่วงเวลานี้มีเครื่องจักร คือรถไถเดินตาม (รถจักรลูกหมา) ที่ชาวบ้านสามารถเข้าถึงได้ไม่ยากนัก

เวลานี้เกิดการเปลี่ยนแปลงของระบบคุณค่าที่เกี่ยวกับการผลิตที่เกี่ยวข้องกับป่าสาคร ด้วย โดยเฉพาะภูมิปัญญาที่สัมพันธ์กับการผลิตจากป่าสาคร ทั้งเรื่องการผลิตแปงสาคร การนำแปงสาครมาทำขนม การทำจากมุงหลังคา การใช้เนื้อสาครมาเป็นอาหารสัตว์ ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการใช้สมุนไพรในป่าสาคร และภูมิปัญญาอื่น ๆ

ป่าสาครที่เคยเป็นแหล่งอาหารของชาวบ้านช่วงนี้ลดบทบาทความสำคัญลงส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิต ทำให้การพึ่งตนเองของชาวบ้านมีน้อยลง โดยเฉพาะการพึ่งพาตนเองเรื่องอาหาร กล่าวคือการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ทำนามาทำการปลูกยางพารา ปาล์มน้ำมัน ต้องอาศัยระบบตลาดจากภายนอกที่เป็นผู้กำหนดราคา เพราะการที่ป่าสาครมีจำนวนลดลงทำให้การทำนาหายไปจากพื้นที่ริมคลองปากประ อีกทั้งในการพึ่งพาด้านอาหาร ยาสมุนไพร น้ำ จากป่าสาครมีน้อยลง ส่วนผลกระทบที่ส่งผลกระทบต่อระบบสังคมนั้นการสูญเสียพื้นที่ป่าสาครทำให้วัฒนธรรมเกี่ยวกับสาครที่ผูกโยงความสัมพันธ์ของชาวบ้านไว้เริ่มเจือจางเช่นกัน ในกรณีของการร่วมงานประเพณี ความเชื่อ ระบบความสัมพันธ์ของชาวบ้านที่เคยมีความร่วมมือกันด้วยความสามัคคีก็อยู่แบบตัวใครตัวมันมากขึ้น ทั้งนี้เพราะไม่ได้ทำกิจกรรมในส่วนของการทรัพยากรร่วมกันเหมือนในอดีต

5.3.3 การเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศป่าสาคร

ในช่วงเวลานี้ป่าสาครที่เคยมีความสำคัญทั้งต่อธรรมชาติโดยส่วนรวมและต่อชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านริมคลองปากประ ถูกทอดทิ้งไม่ได้รับการดูแลแต่งตั้ง ไม่มีผู้นำต้นสาครไปใช้ประโยชน์ บางกรณีมีการทำลายและถูกทำให้เข้าใจในความหมายที่ผิดไปจากเดิม เช่น ป่าสาครเป็นที่อาศัยของหนูที่คอยกัดกินข้าวของชาวบ้าน ทั้งนี้เนื่องมาจากชุมชนหมู่บ้านถูกเปิดให้ติดต่อเชื่อมโยงกับโลกภายนอกมากขึ้น การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเกิดจากการเปลี่ยนแปลงความคิดของชาวบ้าน เนื่องจากการถูกกระตุ้นของตลาดและการพัฒนาแบบใหม่ทำให้ชาวบ้านปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตทำให้ส่งผลกระทบต่อปริมณีสัตว์น้ำในคลองปากประ (การจัดเวทีชุมชนครั้งที่ 2 ชุมชนริมคลองปากประ 28 เมษายน 2562)

การละเลยป่าสาครส่งผลถึงปริมาณสัตว์น้ำในคลองปากประ ในอดีตชาวบ้านบอกว่าชุมชนปากประเป็นพื้นที่ที่มีปลามาก แต่ราวช่วงทศวรรษ 2540 ชาวบ้านที่หาปลาบอกว่าปลาในคลองปากประลดลงจำนวนมาก การหาปลาใช้เวลามากขึ้น และเหนื่อยมากขึ้น ต้องเปลี่ยนที่หาปลาเพราะพื้นที่ในคลองไม่มีปลาเหลืออยู่ บ่อยครั้งที่ต้องออกไปปากแม่น้ำที่ติดกับทะเลสาบสงขลา “...ต้นสาครลดจำนวนลง ทำให้อาหารของสัตว์ลดลงตามไป การทำลายที่อยู่และแหล่งอนุบาลของสัตว์น้ำส่งผลให้จำนวนปลาลดลง ปลาพรหม ปลาดุม ปลาช่อนไซ ปลาแก้มขี้ ปลาลำปำ (ปลาตะเพียนทอง) ปลา

โอน ปลาหล้อย ปลาทิง ปลาดี ปลาซั้ม ปลาบึก ปลาตื้อ ปลาขยลาย ปลาโน ปลาหลาด ปลาแขยง ปลาลำพัน และสัตว์น้ำอื่น ๆ ได้แก่ นาค เต่า กุ้ง หอย ได้แก่ หอยเชอรี่ หอยปากแดง และในตอนนี้ปลาบางชนิดก็สูญพันธุ์ไปจากพื้นที่ชุมชนปากประแล้ว เช่น ปลาพรหม ปลาตุ้ม...” (จรรยา นวลมุสิต, 27 ธันวาคม 2561)

ส่วนของพันธุ์พืชในพื้นที่ป่าสาकुพบว่ามีจำนวนลดลงเช่นเดียวกัน ได้แก่ สมุนไพรรชนิดต่าง ๆ ที่มีจำนวนลดลง “...ต้นทองหลวง ต้นกระท้อนรอก ต้นจาก ต้นตรุด ต้นคล้า ที่เคยมีอยู่มากได้เริ่มลดลงจนถึงหายากขึ้น...” (จรรยา นวลมุสิต, 27 ธันวาคม 2561) รวมถึงพืชผักบางชนิด ที่เป็นเช่นนี้เพราะเมื่อมีการทำลายป่าสาकुจะด้วยเหตุผลใดก็ตาม เช่น เพื่อขยายพื้นที่เพาะปลูก พืชชนิดใหม่ที่ปลูกทั้งเป็นยางพาราหรือปาล์มน้ำมัน จะเป็นพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยว คือปลูกเพียงชนิดเดียว หรือการที่ระบบชลประทานแบบใหม่ทำให้พืชผักบางชนิดไม่สามารถเจริญเติบโตได้ ส่งผลถึงปริมาณของพืชในชุมชน ในป่าสาकुให้ลดลงไปเป็นอย่างมาก

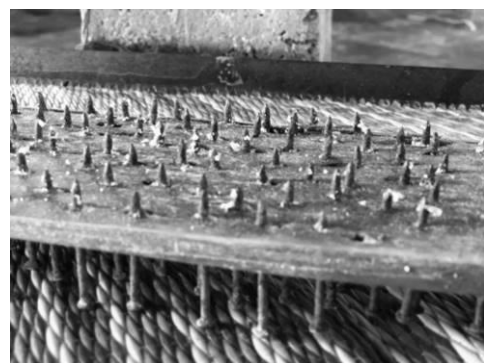
นอกจากการลดลงของป่าสาकुจะส่งผลต่อจำนวนสัตว์และพืชแล้วยังส่งผลต่อลักษณะทางกายภาพอื่น ๆ คือ ทำให้ลมพัดแรงขึ้น เพราะไม่มีป่าสาकुช่วยบังหรือช่วยลดกระแสลม ชาวบ้านที่ยังคงทำนาอยู่อธิบายให้ฟังว่าในปัจจุบันเมื่อป่าสาकुถูกทำลายไปมากทำให้เกิดลมพัดแรง และทำให้ต้นข้าวในนาล้มเพราะต้านทานแรงลมไม่ได้ การลดลงของป่าสาकुทำให้ความชุ่มชื้นในพื้นที่ดินลดลงด้วยสังเกตได้จากการที่น้ำระเหยไปในอากาศเร็วกว่าปกติ หรือการที่ฝนตกมากแต่ยังไม่ได้น้ำเพราะพื้นดินดูดน้ำลงไปหมด ทั้งนี้เพราะพื้นดินมีความชุ่มชื้นเหลืออยู่น้อย (การจัดเวทีชุมชนครั้งที่ 2 ชุมชนริมคลองปากประ 28 เมษายน 2562)

การละเลยป่าสาकुนี้จึงส่งผลต่อเนื่องต่อวิถีชีวิต ได้แก่ผลกระทบทางด้านเศรษฐกิจและสังคมของชาวบ้านในแง่ของการขาดน้ำในการทำนา ขาดแหล่งอาหาร เครื่องใช้ และยารักษาโรค รวมทั้งการสูญเสียวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับป่าสาकुไป

5.3.4 การใช้ประโยชน์จากป่าสาकु

การใช้ประโยชน์จากป่าสาकुในยุคก่อน โดยการนำส่วนต่าง ๆ ของต้นสาकुมาใช้ประโยชน์ ก่อให้เกิดภูมิปัญญาท้องถิ่นในหลายลักษณะด้วยกันไม่ว่าจะเป็นวัฒนธรรมการบริโภคสาकु ประเพณี ความเชื่อที่ปรากฏอยู่โดยมีสาकुเข้ามาเกี่ยวข้อง สิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่า สาकुเป็นพืชที่มีคุณประโยชน์นานัปการต่อวิถีชีวิตของชาวบ้าน ตั้งแต่รากจนถึงยอดนำมาใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิต และการประกอบอาชีพในชีวิตประจำวัน แต่ในยุคการละเลยป่าสาकुนี้ชาวบ้านชุมชนริมคลองปากประใช้ประโยชน์จากป่าสาकुไม่มากนัก และใช้ประโยชน์เพียงไม่กี่ด้าน และใช้ประโยชน์เพียงไม่กี่ครัวเรือนเท่านั้น

การทำแป้งสาคุนั้นมีชาวบ้านเพียงสอง สาม ครั้วเรือนเท่านั้นที่ยังคงทำแป้งสาคุอยู่ ใช้วิธีการที่เหมือนกับในช่วงก่อนหน้า แต่ปรับเปลี่ยนด้านเครื่องมือ คือ ได้แก่การใช้แปรงตะปูแทนกิ่งของต้นทองหลาง เริ่มจากการนำต้นสาคุที่เหมาะสมจะทำแป้งมาตัดเป็นท่อน ๆ โดยใช้เครื่องมือสำหรับขูดเนื้อสาคุ เครื่องมือนี้นี้ดัดแปลงจากแปรงตะปู โดยใช้ตะปูหลายตัวตอกไปที่ตอนบนของไม้ โดยให้ปลายแหลมของตะปูทะลุออกมา มาขูดเนื้อสาคุ จนกระทั่งละเอียดหมดทั้งท่อน หลังจากนั้นนำเนื้อแป้งที่เนื้อต้นสาคุมาคั้น และกรองกับผ้าใโง่เล็ก ๆ เอาไว้ ใส่ น้ำให้แป้งสาคุจมน้ำ แช่เอาไว้ค้างคืน และเมื่อต้องการใช้แป้ง ให้นำแป้งมาตากแดด แล้วร่อนโดยใช้กระด้งซึ่งจะได้เม็ดสาคุเล็กใหญ่ไม่เท่ากัน โดยใช้แป้งสาคุที่ได้ทำขนมสาคุกว่น ขนมหน้ามัน และขนมจาก (การจัดเวทีชุมชนครั้งที่ 2 ชุมชนริมคลองปากประ 28 เมษายน 2562)

ที่ตรุนสาคุแบบแปรงตะปู

ใช้เนื้อในลำต้นใช้เป็นอาหารสัตว์ ชาวบ้านริมคลองปากประยังคงให้เนื้อสาคุที่ตัดเป็นท่อนๆ มาเป็นอาหารวัวและไก่ กากแป้งสาคุใช้ทำปุ๋ยในลักษณะปุ๋ยคอก ใบสาคุใช้ห่อขนมจาก ทางสาคุนำมาใช้ทำจุกกระบอกข้าวหลาม การทำข้าวหลามชาวบ้านบางรายจะนำทางสาคุมาทำจุกข้าวหลาม โดยนำมาอุดไว้ที่ตอนบนของกระบอกข้าวหลาม และยังมีการหาดังจากต้นสาคุเพื่อใช้ทำเป็นอาหาร

ด้านเครื่องมือเครื่องใช้ มีการทำดัดจากกันอยู่บ้าง แต่การเย็บจากในช่วงนี้จะทำขายออกไปมากกว่าการนำมาใช้เอง โดยจะนำเป็นทำเป็นหลังคาขนาสำเร็จรูปในเชิงธุรกิจ และตกแต่งที่พักรีสอร์ทแนวอนุรักษ์ เครื่องมือเครื่องใช้อย่างอื่น ได้แก่ กระด้ง เจีย เซงเลง ก็เริ่มเปลี่ยนวัสดุที่จากเปลือกทางสาคุเป็นไม้ไผ่

ยอและการยกยอ เป็นการใช้ทรัพยากรป่าสาคุอีกด้านหนึ่ง โดยในอดีตการยกยอเป็นหนึ่งในวิธีการหาปลาบริเวณริมคลองปากประ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นปลาที่อาศัยอยู่ในป่าสาคุ เดิมทียอที่ใช้ยกมีขนาดไม่ใหญ่มากประมาณ 2 วา ซึ่งโครงทำมาจากไม้ไผ่ ส่วนตาข่ายทำมาจากเชือกและเถาวัลย์

ในการยกยอแต่ละครั้งจะได้ปลาจำนวนมาก แต่ในราวทศวรรษ 2540 เป็นต้นมา ความอุดมสมบูรณ์ลดน้อยลง ชาวบ้านจึงได้ปรับขนาดของยอให้มีขนาดใหญ่ขึ้น เพื่อที่จะสามารถจับปลาได้จำนวนมากขึ้นจนมีขนาดถึง 6 วา ในอดีตมีปลาชุกชุม เรียกว่า “เมื่อยกยอมาแต่ละครั้งต้องเอาปลาไปชั่งไว้ในบั้งนา” และนำปลาไปขายที่ตลาดปากคลอง ส่วนการซื้อขายใช้เปรียบเทียบขนาดตัวปลา และตีราคาตามขนาด (ริน สงทิพย์, 27 ธันวาคม 2561) ในช่วงปลายทศวรรษ 2540 ยอมีการพัฒนาโดยมีการนำเหล็ก หรือไม้มาสร้างให้มีขนาดใหญ่มากขึ้นจนได้รับการเรียกขานว่า เป็นยอยักษ์ที่ปัจจุบันยังคงมีอยู่และกลายเป็นเอกลักษณ์สำคัญของชุมชนปากประ

ยอยักษ์ ยอขนาดใหญ่ที่พบได้ในลำคลองปากประ

5.3.5 ระบบการจัดการยุคการละเลยป่าสาकु

การจัดการป่าสาकुในยุคละเลยป่าสาकुนี้ มีชาวบ้านเพียงบางครัวเรือนเท่านั้นที่ยังคงใช้ประโยชน์จากป่าสาकु ชาวบ้านจำนวนน้อยนี้มีการแบ่งสางพื้นที่ป่าสาकुของตัวเอง และเมื่อสาकुต้นใดแตกเขากวาก็จะตัดโค่นมาใช้ประโยชน์ ขณะที่ชาวบ้านคนอื่น ๆ ได้หันหน้าออกจากป่าสาकु ไม่เอาใจใส่ดูแล ไม่ตกแต่งป่าสาकु ปล่อยให้ทิ้งและละเลยไม่เห็นคุณค่า เพื่อทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจอื่น ๆ ตามที่ทีมวิจัยได้กล่าวมาแล้วก่อนหน้านี้ ป่าสาคุริมคลองปากประจึงกลายเป็นป่ารกทึบเป็นที่อยู่ของศัตรูพืช โดยเฉพาะหนู งู (การจัดเวทีชุมชนครั้งที่ 2 ชุมชนริมคลองปากประ 28 เมษายน 2562)

การขุดลอกคลองถมที่เพื่อเปลี่ยนพื้นที่ป่าสาकुเป็นพื้นที่ทำการเกษตรอย่างอื่น เป็นสิ่งที่ชาวบ้านริมคลองปากประเริ่มดำเนินการในราวทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา เพราะชาวบ้านมองว่าหาก

ปล่อยพื้นที่ป่าสาकुไว้เฉย ๆ ก็ไม่มีประโยชน์แถมยังเป็นที่อยู่ของหนูและงู ถ้าหากชุดสาकुออกจะได้นำที่ดินมาใช้ประโยชน์อย่างอื่นได้ กรณีที่กล่าวมานี้ทำให้ป่าสาकुที่เคยเป็นป่าผืนเดียวกันตลอดแนวคลองปากประทั้งสองฝั่งจึงเริ่มขาดไปเป็นบางช่วงตามที่สังเกตได้ในปัจจุบัน ขณะที่ชาวบ้านบางคนมองว่า “...ต้นสาकुเป็นทรัพยากรที่ฟุ่มเฟือย คือ มีมากแต่ใช้ประโยชน์น้อย ไม่คุ้มค่าถ้ามีป่าสาकुอยู่ในตอนนั้น อีกทั้งความสัมพันธ์ของผู้คนที่เปลี่ยนไปจากอดีตที่ชาวบ้านที่เป็นญาติพี่น้องกันพึ่งพาอาศัยกัน มีการขอที่ดิน หากเ็นดูหรือมีบุญคุณต่อกันหรือคอยให้ความช่วยเหลือกันมาก็จะมีการยกที่ดินให้ และใช้ที่ดินของญาติปลูกสาकु (ปลูกฝาก) แต่ในช่วงนี้ด้วยช่วงรุ่นอายุคนที่เปลี่ยนไป ความใกล้ชิดในหมู่ญาติลดลง เมื่อที่ดินตกทอดมาถึงรุ่นลูกจะถือกรรมสิทธิ์ทางกฎหมายเป็นหลัก ไม่มีการปลูกฝากหรือใช้ประโยชน์ จึงไม่มีความจำเป็นที่จะรับปลูกฝากต้นสาकुอีกเพราะต้องการใช้ประโยชน์ในที่ดินของตนจากป่าสาकुเป็นการปลูกพริกแทน...” (แปลก นวลมณี, 26 ธันวาคม 2561)

ความเปลี่ยนแปลงเรื่องการปลูกฝาก ในช่วงเวลานี้ชาวบ้านริมคลองปากประที่เคยมีวัฒนธรรม “การปลูกฝากสาकु” ให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมชุมชนนี้น้อยลง เพราะในมุมมองของชาวบ้านสาकुไม่ได้เป็นพืชที่สำคัญกับการดำรงชีวิตอีก “...หากต้องการทำขนมก็ซื้อแป้งมันสำปะหลังที่ราคาถูกเข้าถึงง่ายไม่ต้องลำบาก...หากไม่สบายก็ไปหาหมอที่อนามัย หรือที่โรงพยาบาล ไม่มีความจำเป็นต้องไปหาตัวยาจากสมุนไพรในป่าสาकु ในการสร้างบ้านก็เหมือนกัน ชาวบ้านมองว่าบ้านใครยังมุงหลังคาโดยใช้จากสาकुแสดงว่าบ้านนั้นไม่ทันสมัย บ้านที่ทันสมัยและมีฐานะดีจะต้องสร้างหลังคามุงด้วยกระเบื้อง...” (แปลก นวลมณี, 26 ธันวาคม 2561)

5.3.6 สรุป

ในกระแสการพัฒนาแนวใหม่ช่วงทศวรรษ 2520 – 2540 ป่าสาकुไม่ได้รับความสนใจจากชาวบ้านริมคลองปากประ พระชาวบ้านมองว่าไม่ได้เป็นพืชเศรษฐกิจที่สร้างรายได้เป็นตัวเงินที่ตอบสนองกระแสเศรษฐกิจในช่วงนี้ได้ ขณะเดียวกันหน่วยงานต่าง ๆ เช่น สถาบันการศึกษาก็ยังไม่ได้สร้างองค์ความรู้ที่เป็นรูปธรรมเกี่ยวกับสาकु รวมทั้งทรัพยากรของท้องถิ่นอื่น ๆ มากนัก (โดยองค์ความรู้เกี่ยวกับสาकुเพิ่งได้รับความสนใจจากนักวิชาการมาในช่วงทศวรรษ 2550) เมื่อเป็นเช่นนี้จึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้จำนวนของป่าสาकुลดลงไป สถาบันการศึกษามักให้ความสำคัญกับพืชที่ไม่ใช่ท้องถิ่น หรือเรียนรู้เรื่องที่อยู่ไกลตัว ไกลจากความคุ้นเคยที่แท้จริงของผู้เรียน ในอดีตหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องกับการเกษตรยังไม่ได้ให้ความสำคัญกับสาकु และพืชของท้องถิ่นเช่นเดียวกัน ทำให้การใช้ประโยชน์จากป่าสาकुขาดการส่งเสริมจากภาครัฐ โดยเฉพาะในแง่มูลค่าของสาकु ทั้งนี้เพราะหน่วยงานราชการต่าง ๆ อาจมีข้อจำกัดบางประการ เช่น การทำงานตามแบบสายบังคับบัญชา ซึ่งหน่วยงานที่อยู่ในระดับสูงขึ้นไปไม่ทราบข้อมูลของสาकु เช่น ที่ภูมิภาคอื่น ๆ ของประเทศไทยไม่มีสาकु เมื่อมีนโยบายบางอย่างลงมาจึงมีผลต่อการทำลายป่าสาकु อีกทั้งการทำงานพัฒนาในช่วงเวลานี้เน้น

การแก้ปัญหาจากระดับบนลงล่าง เมื่อเป็นเช่นนี้ย่อมทำให้สาครุไม่ได้รับการเอาใจใส่ ถูกกละเลยในฐานะที่เป็นพืชและป่าที่ไม่สำคัญไม่มีมูลค่า

และหากกล่าวเฉพาะชาวบ้านริมคลองปากประ กระแสการพัฒนาแนวใหม่เข้ามาสู่ชาวบ้าน ทำให้วิถีชีวิตของชาวบ้านเปลี่ยนแปลงไป โดยชาวบ้านใช้ประโยชน์จากสาครุน้อยลงทั้งในแง่ของการเป็นแหล่งอาหาร แหล่งน้ำสำหรับทำนา วัสดุในการสร้างบ้าน มีการเพาะปลูกที่เป็นแบบเชิงเดี่ยวมากขึ้นทำให้ชาวบ้านมองเห็นคุณค่าของสาครุลดลง ด้วยความไม่สนใจเหล่านี้ทำให้จำนวนของป่าสาครุลดลงด้วยเช่นกัน โดยเฉพาะเมื่อชาวบ้านไม่ให้ความสำคัญกับป่าสาครุ ชาวบ้านจึงไม่ได้แต่งสารในพื้นป่าสาครุให้เหมาะสมเมื่อเป็นเช่นนี้ป่าสาครุจึงกลายเป็นแหล่งเพาะพันธุ์ศัตรูพืช

5.4 ยุคที่ 3 การฟื้นฟูคุณค่าของป่าสาครุ ทศวรรษ 2550 – ปัจจุบัน

ทศวรรษ 2550 เกิดกระแสการฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่น มีการให้ความสำคัญกับทรัพยากรท้องถิ่นทั่วสังคมไทย ทรัพยากรที่มีความเป็นเอกลักษณ์ได้รับการเอาใจใส่ ในฐานะเป็นเอกลักษณ์ของชุมชน ในหลายกรณีมีการรื้อฟื้นภูมิปัญญาและเอกลักษณ์ชุมชนท้องถิ่น เฉพาะกรณีของพันธุ์พืชเกิดโครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืชอันเนื่องมาจากพระราชดำริ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทำให้กระแสการอนุรักษ์ ศึกษาพันธุ์พืชท้องถิ่นเกิดขึ้น ในชุมชนริมคลองปากประนั้น สาครุ ซึ่งเคยเป็นพืชที่ถูกกละเลยมาก่อนหน้านี้ได้รับการดูแล รักษาในฐานะที่เป็นพืชที่มีความพิเศษ ในความหมายใหม่ ๆ เช่น เป็นไม้ยืนต้นที่มีแบ่งในลำต้น เป็นพันธุ์ไม้ที่เจริญเติบโตได้เฉพาะในพื้นที่ภาคใต้

5.4.1 ปัจจัยของความเปลี่ยนแปลง

การกลับมาของคนรุ่นใหม่ คนรุ่นใหม่ในชุมชนริมคลองปากประ นับเป็นพลังสำคัญที่มีอิทธิพลต่อการส่งเสริมการให้เกิดการฟื้นฟูคุณค่าป่าสาครุ เพราะคนกลุ่มนี้มักได้รับการศึกษามาจากภายนอกมาก มีความรู้ และบางคนสามารถนำความรู้มาปรับประยุกต์ใช้ในบริบทของตัวเองได้ พบว่าคนรุ่นใหม่ในชุมชนริมคลองปากประสามารถนำความรู้แบบเก่าดั้งเดิมและความรู้ใหม่ๆ มาประยุกต์เข้ากันได้ รูปธรรมของการประสานความรู้ได้แก่ การสร้างเครื่องผลิตแบ่งสาครุ การขายแบ่งสาครุในตลาดออนไลน์ การสื่อสารเพื่อสร้างความหมายให้ป่าสาครุและแบ่งสาครุเป็นพืชที่มีคุณค่าควรที่จะชาวบ้านร่วมมือกันดูแลรักษาในฐานะที่เป็นพืชทางวัฒนธรรม

เครื่องผลิตแปงสาคุที่ถูกพัฒนาขึ้นโดยลูกหลานคนริมคลองปากประ

การเกิดเครือข่าย ชาวบ้านริมคลองปากประสามารถสร้างเครือข่ายเพื่อการฟื้นฟูคุณค่าป่าสาคุได้ โดยเฉพาะเครือข่ายกับวิทยาลัยภูมิปัญญา มหาวิทยาลัยทักษิณ ทำให้เกิดการประสานความร่วมมือทางวิชาการในการดูแลรักษาป่าสาคุที่หลงเหลืออยู่ นอกจากนี้มีเครือข่ายที่เกิดจากการสนับสนุนของโครงการวิจัย โดยเฉพาะภายใต้ชุดโครงการวิจัยประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นกับการพัฒนาในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) (เดิม) ที่ทำให้เกิดเครือข่ายเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรทั้งที่เกี่ยวกับป่าต้นน้ำ พื้นที่ราบ ป่าพรุ และชายฝั่ง รวมทั้งเครือข่ายกับประเด็นอื่น ๆ เช่น การจัดการตลาด ระบบความสัมพันธ์และเครือข่ายในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา

เครือข่ายที่เกิดขึ้นในชุมชนริมคลองปากประนั้น สามารถแบ่งออกได้เป็นสองระดับ คือ การสร้างเครือข่ายภายในชุมชน เป็นการจัดการกระบวนการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นกับชาวบ้านบริเวณริมคลองปากประทั้งสองฝั่งคลอง โดยการรวมกลุ่มพูดคุยทั้งกลุ่มใหญ่และกลุ่มย่อยตามพื้นที่ และสนับสนุนให้แต่ละกลุ่มย่อยพูดคุยและจัดกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับป่าสาคุของตนเอง หากกิจกรรมใดต้องมีทุนสนับสนุนก็จะประสานงานขอทุนจากภายนอกทั้งจากทางราชการและองค์กรเอกชน รวมทั้งพยายามดึงองค์การบริหารส่วนตำบลให้เข้ามามีส่วนร่วมอย่างเต็มที่ทั้งในแง่การเรียนรู้ร่วมกัน เพื่อนำไปกำหนดเป็นนโยบายดำเนินการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าสาคุด้วยตนเอง

การสร้างเครือข่ายภายนอกชุมชน ชาวบ้านได้ให้ความสำคัญในการสร้างเครือข่ายภายนอก คือ การนำความรู้เกี่ยวกับป่าสาคุ วิถีชีวิตของชาวบ้าน การเคลื่อนไหวของชาวบ้านไปเผยแพร่แก่สาธารณะ โดยเฉพาะกับเครือข่ายวิชาการในมหาวิทยาลัย องค์การบริหารปกครองส่วนจังหวัด

5.4.2 บริบทของยุคสมัย

ระบบการผลิตของชุมชนริมคลองปากประในช่วงนี้ ชาวบ้านส่วนใหญ่ในชุมชนยังคงมีลักษณะการผลิตตามที่เคยปฏิบัติกันมาจากยุคก่อน คือ ทำนา การทำอ้อย ยางพารา และปลูกปาล์มน้ำมัน แต่ช่วงเวลานี้ชาวบ้านก็เริ่มหันกลับมาฟื้นฟูปาล์มาในพื้นที่ของตนเองอีกครั้ง บางครอบครัวก็กลับมาผลิตแปงสาคุเพื่อจำหน่ายเป็นผลิตภัณฑ์ที่มีเอกลักษณ์ของชุมชน บางครอบครัวรักษาปาล์มาไว้เพื่อขายต้น รวมทั้งมีชาวบ้านได้รวมตัวกันเป็นกลุ่มแบบหลวม ๆ โดยใช้ระบบเครือข่ายเป็นฐานการพัฒนาเพื่อการรวมกลุ่ม ทำกิจกรรมเกี่ยวกับปาล์มาทั้งในมิติของการผลิต การอนุรักษ์และมิติทางวิชาการ

ช่วงเวลานี้การใช้ประโยชน์จากปาล์มาที่มีความเป็นปัจเจก มีการครอบครองโดยปาล์มาขึ้นบริเวณหลังบ้านใครสิทธิการใช้ก็เป็นของคนนั้น แม้ว่าจะเป็นปาล์มาที่ขึ้นบริเวณริมคลองปากประก็ตาม แต่ชาวบ้านคนอื่นก็สามารถเข้าไปหาปลา หาสัตว์น้ำในบริเวณปาล์มาที่เป็นปัจเจกนั้นได้ ช่วงนี้ต้นปาล์มาที่แตกเขาขาวหรือมีความเหมาะสมที่จะตัดไปทำแปงเริ่มมีการตีค่าเป็นราคา มีการซื้อขายกันตั้งแต่ต้นละประมาณ 500 บาทในทศวรรษ 2550 แล้วราคาขยับสูงขึ้นถึงต้นละ 2000 บาทในทศวรรษต่อมา

5.4.3 การใช้ประโยชน์จากปาล์มา

การใช้ประโยชน์ปาล์มาที่เปลี่ยนแปลงไปยุคฟื้นฟูคุณค่าปาล์มา ที่เห็นได้อย่างชัดเจนคือการปรับเปลี่ยนวิธีการทำแปงสาคุ การสร้างความหมายให้แปงสาคุ และความพยายามในการพัฒนาปาล์มาเป็นแหล่งเรียนรู้/แหล่งท่องเที่ยวของชุมชน

การปรับเปลี่ยนวิธีการทำแปงสาคุ การทำแปงสาคุเป็นสิ่งที่อยู่คู่ชุมชนริมคลองปากประมาตั้งแต่อดีต เครื่องมือในการทำแปงในยุคนี้มีลักษณะแตกต่างจากยุคที่ผ่านอย่างเห็นได้ชัด กล่าวคือ มีการนำเอาเทคโนโลยีใช้ในกระบวนการผลิตมากขึ้น เนื่องจากการได้มาซึ่งเนื้อสาคุในอดีตนั้นจะต้องใช้กังหันทองหลาง หรือ ตะปูเหล็กโคน มาขูดเอาเนื้อสาคุ ซึ่งวิธีการนี้ต้องใช้ระยะเวลานาน และได้ปริมาณแปงสาคุน้อย จึงมีการปรับเปลี่ยนเครื่องมือในการทำแปงสาคุให้มีความสะดวกและรวดเร็วในการผลิต โดยนำเอาตะปูมาต่อกับท่อ PVC และใช้ปูนปิดช่องว่างภายในท่อ ซึ่งจะมีลักษณะเป็นแกนตะปู ประกอบกับการใช้รถไถเดินตาม (จักรลูกหมา) ทำให้แกนตะปูหมุน จากนั้นจึงนำสาคุที่ผ่าไว้แล้วสอดผ่านแกนตะปูเพื่อขูดเอาเนื้อสาคุ โดยเนื้อสาคุที่ได้จะร่วงลงภายในถาดรองรับด้านล่าง

แกนตะปูสำหรับขูดเนื้อสาคร

หลังจากได้เนื้อสาครแล้วจะนำเนื้อสาครที่ได้ไปเข้าเครื่องคั้นสาครเพื่อแยกแฉกออกจากเนื้อสาคร โดยใช้ระบบน้ำไหลผ่านเพื่อชะล้างแฉกออกจากเนื้อสาคร โดยน้ำที่ได้จากกระบวนการนี้จะไหลลงสู่ถังกรอง จากนั้นจึงพักไว้ให้เนื้อแฉกตกตะกอน แล้วจึงนำแฉกสาครไปตากแดดให้แห้ง ส่วนกากสาครจะถูกแยกออกในส่วนท้ายของเครื่อง การเปลี่ยนแปลงเครื่องมือการผลิตมาเป็นรูปแบบดังกล่าวเป็นเพราะความต้องการของผู้บริโภคที่เพิ่มขึ้นรวมถึงความสะดวกรวดเร็วในการผลิตแฉก และเป็นการประดิษฐ์เครื่องมือของคนรุ่นใหม่ที่เป็นลูกหลานชุมชนริมคลองปากประที่กล่าวมาแล้ว ในช่วงเวลานี้ชาวบ้านได้มีการพัฒนาผลิตภัณฑ์บรรจุแฉกสาครให้มีความเป็นสมัยนิยมมากขึ้นด้วย

การใช้ประโยชน์ด้วยการสร้างความหมายใหม่ ให้แฉกสาครในฐานะที่เป็นพืชทางวัฒนธรรมและพืชเอกลักษณ์ของคนลุ่มทะเลสาบสงขลา ความหมายดังกล่าวเป็นการสร้างคุณค่าให้กับปาสาคร โดยการสร้างวาทกรรมใหม่ๆ ขึ้นมาเพื่อให้ชาวบ้านริมคลองปากประและเครือข่าย มีความรู้ มีความเข้าใจและมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน นอกจากนี้ยังสร้างการยอมรับให้แก่สาธารณะเกี่ยวกับเหตุการณ์เคลื่อนไหวต่อรอง โดยเริ่มสร้างวาทกรรมต่างๆ อาทิเช่น การสร้างความหมายให้แก่อาหารและขนมโดยนำเอาแฉกสาครมาประยุกต์ทำขนมอาหารแบบสมัยนิยม เช่น คุกกี้ ขนมจีน ขนมปัง ขนมแครป สร้างความหมายว่าเป็นแฉกที่มีไฟเบอร์สูงกว่าแฉกชนิดอื่นๆ แฉกสาครเป็นแฉกที่ย่อยง่าย โดยอ้างอิงความรู้จากนักวิชาการในมหาวิทยาลัย และประเด็นเรื่องสาครเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์และพืชผักสมุนไพรซึ่งชาวบ้านสามารถนำมาประกอบเป็นอาหารได้ วาทกรรมสาครกับความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรอื่น ๆ เช่น “มีสาคร มีอาหาร มีความมั่นคง” “มีสาคร มีน้ำ มีปลา”

การสร้างความหมายโดยการนำป้ายไปติดไว้ในป่าสาคุ

นอกจากนี้พบว่าชาวบ้านได้ใช้ป่าสาคุเป็นจุดรวมในการต้านนโยบายของรัฐที่ส่งผลกระทบต่อชุมชนกรณีที่มีโครงการสร้างประตูน้ำปิดคลองปากประเพื่อกั้นน้ำเค็ม ชาวบ้านส่วนมากบริเวณริมคลองปากประไม่เห็นด้วยกับโครงการดังกล่าวเนื่องจากกลัวว่าจะได้ผลกระทบจากโครงการนี้ กล่าวคือหากมีการดำเนินโครงการอาจจะต้องทำลายพื้นที่ป่าสาคุสองฝั่งคลองปากประไป ในขณะที่ป่าสาคุกำลังเป็นที่หวงแหนของชาวบ้าน การท่องเที่ยวในชุมชนริมคลองปากประกำลังดำเนินไปได้ด้วยดี ด้วยเหตุนี้ชาวบ้านในชุมชนถึงรวมตัวกันต่อต้านนโยบายดังกล่าวอย่างเข้มแข็ง โดยใช้ทรัพยากรการท่องเที่ยวและทรัพยากรป่าสาคุเป็นแกนกลางเพื่อคัดค้านโครงการ

การคัดค้านนโยบายรัฐของชุมชนริมคลองปากประ
ที่มา: <http://www.judprakai.com/life/726>

การสร้างวาทะกรรมเหล่านี้เป็นการตอบโต้วาทกรรมกระแสหลัก โดยจะมีการกล่าวเสมอในเวทีต่าง ๆ ของการเคลื่อนไหวถึงกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจช่วงระยะเวลา 40 ปีที่ผ่านมาว่ารัฐมุ่งเน้นการพัฒนาเพียงด้านเศรษฐกิจ ทำให้ท้องถิ่นถูกกระตุ้นให้ใช้ทรัพยากรสำหรับการผลิตเพื่อขาย ทรัพยากรบางอย่างรัฐไม่ได้ให้การดูแลรักษา เช่น กรณีของป่าสาकु ส่งผลให้ทรัพยากรในชุมชนถูกใช้อย่างไม่มีการวางแผนที่ดี นอกจากนี้ยังทำให้ระบบความรู้ ความคิดของชุมชนในการจัดการทรัพยากรหมดความหมายและถูกทำลายไป ด้วยระบบการจัดการของรัฐที่เข้ามาแทนที่ระบบของชุมชน ทำให้ทรัพยากรในชุมชนถูกทำลายและเกิดความเสื่อมโทรมอย่างรวดเร็วมากขึ้น

การสร้างความหมายในเชิงคุณค่าให้ป่าสาकुโดยการสนับสนุนจากมหาวิทยาลัยทักษิณ

ความพยายามในการพัฒนาป่าสาकुเป็นแหล่งเรียนรู้/แหล่งท่องเที่ยวของชุมชน กระบวนการนี้จะช่วยส่งเสริมให้ชุมชนได้เรียนรู้ ตระหนักถึงคุณค่าของป่าสาकु เพื่อให้เกิดการอนุรักษ์ ฟื้นฟูและการจัดการอย่างยั่งยืนมากขึ้น แหล่งเรียนรู้ที่กำลังจะเกิดขึ้นในพื้นที่ริมคลองปากประน่าจะแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของป่าสาकु และระบบนิเวศพื้นที่ชุ่มน้ำจืด ได้ข้อมูลจำนวนพื้นที่ เห็นความสำคัญของระบบนิเวศป่าสาकु การจัดการน้ำเพื่อการเกษตรและน้ำอุปโภคบริโภคของชุมชน เห็นความเชื่อมโยงของวิถีชีวิตชุมชนกับป่าสาकु และที่สำคัญได้ทราบถึงสภาพปัญหาที่เกิดขึ้น

ป่าสาकुจะแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญของคนกลุ่มต่าง ๆ ทั้งคนในชุมชนและผู้สนใจจากภายนอก ก่อให้เกิดการบูรณาการพัฒนาในด้านอื่น ๆ อย่างกลมกลืน ทั้งด้านการศึกษา ด้านเศรษฐกิจ

สุขภาพอนามัย วัฒนธรรม และด้านนิเวศวิทยา นอกจากนี้ยังนำไปสู่การรวมตัวและการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าสาकुของชุมชน 2 ฝั่งคลอง โดยการจัดตั้งเครือข่ายดูแลคลอง

การสร้างเส้นทางเดินเข้าไปในพื้นที่ป่าสาकु (บ้านนายละไม ทรงเดชะ) เพื่อการศึกษาเรียนรู้ (ปัจจุบันรอการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกที่จะพัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้)

5.4.4 ระบบการจัดการยุคฟื้นฟูคุณค่าป่าสาकु

การจัดการป่าสาकुในยุคฟื้นฟูคุณค่านี้ มีการจัดการด้วยระบบกลุ่มและการหนุนเสริมจากหน่วยงานภายนอกเป็นสำคัญ ทั้งนี้เพราะชาวบ้านริมคลองปากประก็เหมือนกับชาวบ้านในภาคเกษตรกรรมทั่วไป คือประสบปัญหาเรื่องรายได้ เพราะการพึ่งพิงระบบตลาด ชีวิตชาวบ้านขาดความมั่นคงในปัจจัยพื้นฐานการดำรงชีวิต ชาวบ้านจึงมีความพยายามรวมกลุ่มกันแบบหลวม ๆ เพื่อช่วยเหลือกันโดยเฉพาะที่เกี่ยวกับการจัดการป่าสาकु ส่วนหน่วยงานภายนอกก็นับว่ามีส่วนสำคัญที่เข้าไปกระตุ้นให้ชาวบ้านกลับมาเห็นความสำคัญของทรัพยากรท้องถิ่นของตัวเอง

5.4.5 สรุป

ช่วงเวลาที่มีความพยายามฟื้นฟูคุณค่าป่าสาकुนี้ ชาวบ้านกลับมาเห็นความสำคัญของป่าสาकुอีกครั้ง ชาวบ้านครัวเรือนใดที่ยังคงรักษาป่าสาकुเอาไว้ได้เริ่มกลับมาฟื้นฟู แต่งสวน เพื่อการใช้ประโยชน์ ทั้งนี้เพราะป่าสาकुได้กลายเป็นเอกลักษณ์อย่างหนึ่งของชุมชนริมคลองปากประไปแล้ว อีกทั้งป่าสาकुที่มีราคาสูงขึ้นมากในช่วงนี้ทำให้ชาวบ้านเห็นคุณค่ามากขึ้น ขณะเดียวกันผู้บริโภคป่าสาकुเองก็มีความรู้สึกเหมือนได้รักษามรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนริมคลองปากประหากเขาได้รับประทานขนมที่ทำจากป่าสาकु เพราะป่าสาकुเป็นสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมท้องถิ่นที่สำคัญไปแล้ว

แต่อย่างไรก็กระแสดตามที่กล่าวมานี้ได้ส่งผลต่อปริมาณของต้นสาकुด้วยเพราะมีการเร่งตัดต้นสาकुเพื่อมาทำแบ่งกันเป็นจำนวนมาก ถึงขนาดที่ว่าชาวบ้านที่ทำแบ่งสาकुในจังหวัดพัทลุงต้องไปแสวงหาต้นสาकुมาจากจังหวัดใกล้เคียง คือ ตรัง นครศรีธรรมราช สถานการณ์นี้จึงกลายเป็นปัญหาใหม่ของชุมชนริมคลองปากประ กล่าวคือ จากปัญหาการไม่ใส่ใจ ไม่เห็นคุณค่าต่อป่าสาकु กลับกลายเป็นปัญหาที่สาकुมีความเสี่ยงต่อการถูกตัดโค่นเพราะความต้องการของตลาดสูง ซึ่งปัญหานี้จะต้องหาทางแก้ไขกันต่อไป

5.5 บทสรุป

ชุมชนริมคลองปากประ อำเภอเมืองและอำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง เป็นชุมชนในพื้นที่ริมทะเลสาบสงขลา ชาวบ้านส่วนใหญ่มีอาชีพทำนา และมีการใช้ประโยชน์จากต้นสาकु เพราะแถบริมคลองปากประ เป็นป่าสาकुที่รกทึบ สาकुซึ่งเป็นพืชหลักที่ขึ้นอยู่ริมคลองปากประ ในยุคแรกคือก่อนทศวรรษ 2510 ชาวบ้านมีการใช้ประโยชน์จากต้นสาकुโดยการนำมาทำเป็นแบ่งเพื่อใช้แปรรูปเป็นอาหาร ช่วงแรกนี้มีความร่วมมือของชาวบ้านในการโค่น และผลิตแบ่ง ช่วงเวลานี้การโค่นต้นสาकु 1 ต้น จำเป็นที่ชาวบ้านในละแวกใกล้เคียงต้องมาช่วยเหลือกัน และเมื่อโค่นมาได้แล้วมีการตัดเป็นท่อนและขนส่งมายังใต้ถุนบ้านเพื่อมาผลิตเป็นแบ่งต่อไป ส่วนการใช้ประโยชน์ในด้านอื่น ๆ นั้นพบว่ามีการนำใบสาकुมาทำจากเพื่อมุงหลังคา การใช้ต้นสาकुเพื่อเลี้ยงสัตว์ การใช้พืชผักอื่น ๆ ในป่าสาकुมาเป็นอาหาร ยารักษาโรค มาทำเครื่องมือเครื่องใช้ ในช่วงแรกนี้ชาวบ้านริมคลองปากประเกือบทุกครัวเรือนล้วนมีการใช้ประโยชน์จากป่าสาकुที่ขึ้นอยู่ริมคลอง

“การปลูกฝัก” เป็นประเด็นสำคัญเกี่ยวกับระบบความสัมพันธ์ของชาวบ้านในช่วงเวลานี้ โดยการปลูกฝักต้นสาकुจะเริ่มต้นจากการนำหัวสาकु (ต้นของสาकुที่เพิ่งแตกหน่อ) มาปลูกไว้โดยการมัดไว้กับต้นสาकुต้นอื่น หรือการนำหัวสาकुฝังลงดิน โดยที่ชาวบ้านจะปลูกต้นสาकुไว้ริมคลองปากประ เพราะระบบนิเวศบริเวณนี้เหมาะสมกับการเจริญเติบโตของต้นสาकु เมื่อมีการปลูกสาकुบริเวณริมคลองแล้วกรรมสิทธิ์ในการใช้ประโยชน์จากสาकुต้นนั้นจะเป็นของคนที่มาปลูกเอาไว้

ช่วงระยะเวลาถัดมาราวทศวรรษ 2520 ชาวบ้านชุมชนริมคลองปากประ เริ่มมีการปรับเปลี่ยนระบบการผลิต การใช้ทรัพยากรป่าสาकुก็เปลี่ยนไปจากเดิมด้วย ในช่วงเวลานี้ชาวบ้านมองเห็นความสำคัญของป่าสาकुไม่มากนัก เพราะป่าสาकुไม่ได้เป็นพืชเศรษฐกิจหลักที่จะนำผลผลิตมาเปลี่ยนเป็นตัวเงินได้ ชาวบ้านริมคลองปากประคิดว่าช่วงเวลานี้การนำต้นสาकुมาทำเป็นแบ่งต้องใช้เวลานานสู้เอาเวลาไปทำเกษตรกรรมรูปแบบใหม่ ๆ ที่มีผลตอบแทนเป็นตัวเงินจะดีกว่า สมุนไพรจากป่าสาकुไม่มีความจำเป็นต้องนำมาใช้เพราะระบบการดูแลสุขภาพถูกปรับเปลี่ยนไปใช้บริการการแพทย์แบบใหม่

ช่วงเวลาดังกล่าวชาวบ้านริมคลองปากประที่พอมีเงินมักจะขุดลอกคลองเพื่อทำลายพื้นที่ป่าสาकुแล้วนำพื้นที่มาสร้างบ้านเรือน หรือไม่ก็ใช้ทำการเกษตรแบบใหม่ โดยเฉพาะการปลูกดีปลีเงินล้าน เพราะเป็นอาชีพที่สร้างรายได้แก่ครอบครัวและชุมชน อีกทั้งการสร้างชื่อเสียงแก่ชุมชนจนเป็นที่รู้จักทั่วไปในชื่อ ดีปลีเงินล้านชัยบุรี หรือพริกเงินล้าน การใช้ประโยชน์ของที่ดินได้เปลี่ยนไปนำโดยผู้นำชุมชน ทำให้ชาวบ้านอีกหลายคนต่างนำรถขุดมาขุดต้นสาคุริมคลองปากประออกไป ถึงแม้ชาวบ้านบางรายยังไม่ได้วางแผนว่าจะใช้ประโยชน์ที่ดินในการปลูกพริกหรือปลูกพืชชนิดอื่นก็ตามในขณะนั้น เนื่องจากการใช้ประโยชน์จากป่าสาคุเริ่มลดน้อยลงไป พริกเงินล้านของชุมชนปากประจึงเป็นการสร้างรายได้ให้แก่เกษตรกรจำนวนมาก ช่วงทศวรรษ 2530 พริกยังมีราคาค่อนข้างสูงเป็นที่ต้องการของตลาดจนมีการขยายช่วงเวลาปลูกพริกนอกฤดู ประกอบกับริมคลองปากประดินมีความอุดมสมบูรณ์ชาวบ้านจึงขยายพื้นที่ปลูกพริกตลอดริมคลองมากขึ้น

ในช่วงเวลานี้ชาวบ้านริมคลองปากประที่เคยมีวัฒนธรรม “การปลูกฝักสาคุ” เริ่มให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมชุมชนนี้น้อยลง เพราะการมองว่าสาคุไม่ใช่พืชที่จะนำมาใช้ประโยชน์ทั้งเรื่องของการใช้ทำอาหาร ทำยารักษาโรค หรือแม้กระทั่งทำที่อยู่อาศัยได้อีก สาคุที่เคยถูกปลูกฝักไว้โดยบรรพบุรุษตั้งแต่ยุคแรกจึงเปลี่ยนมือไปเป็นของเจ้าของที่ดินในที่สุด (บางกรณีเจ้าของที่ดินขอซื้อป่าสาคุจากผู้ปลูกฝักเพื่อป้องกันความขัดแย้ง) โดยคนในรุ่นนี้จะถือกรรมสิทธิ์ในที่ดินตามหลักกฎหมายครัวเรือนที่ใช้ประโยชน์จากป่าสาคุในช่วงเวลานี้มีไม่มากนัก ชาวบ้านสะท้อนว่าน่าจะมาถึงสืบทอดครัวเรือน เพราะปัจจัยการดำรงชีวิตของชาวบ้านยุคนี้สามารถซื้อหาได้ด้วยเงินอย่างสะดวก

ลักษณะของการผลิตแป้งสาคุของชาวบ้านริมคลองปากประในช่วงนี้มีความเปลี่ยนแปลงไปโดยเฉพาะการใช้เทคโนโลยีที่ทันสมัยมากขึ้น พบว่าชาวบ้านบางกลุ่มได้พัฒนาเครื่องขุดแป้งสาคุที่สามารถผลิตได้ครั้งละมาก ๆ แต่ประเด็นที่น่าสนใจที่ชาวบ้านพยายามทำให้สาคุกลายเป็นพืชที่สำคัญและเป็นเอกลักษณ์ของชุมชนได้ คือ “การสร้างความหมายใหม่” ให้กับแป้งสาคุทั้งในแง่ของแป้งที่มีคุณค่าทางโภชนาการ ระบบนิเวศซึ่งเป็นแหล่งบิบาลสัตว์น้ำวัยอ่อนในพื้นที่ป่าสาคุริมคลองปากประ รวมทั้งการเป็นเอกลักษณ์ของชุมชนริมคลองปากประที่มีแนวโน้มว่าจะใช้พื้นที่ป่าสาคุเป็นแหล่งเรียนรู้และพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวในอนาคต

ทศวรรษ 2550 เป็นต้นมาเกิดการฟื้นฟูคุณค่าของป่าสาคุ มีการพัฒนาเรื่องการผลิตแป้งสาคุจนแป้งสาคุเริ่มเป็นที่รู้จักของคนทั่วไป มีการส่งขายในตลาดออนไลน์และตลาดชุมชน ทั้งในฐานะที่เป็นพืชที่มีคุณค่า พืชทางวัฒนธรรมและพืชเอกลักษณ์เป็นจำนวนมาก โดยคุณค่าของแป้งสาคุที่ได้รับการส่งเสริมขึ้นมานี้ส่งผลถึงมูลค่าของแป้งสาคุ กล่าวคือราคาแป้งสาคุที่เคยราคาโลกรัมละประมาณ 50 บาทในทศวรรษ 2550 ขยับตัวขึ้นถึงโลกรัมละ 300 บาทในปัจจุบัน ความแพร่หลายและความต้องการของตลาดเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากแป้งสาคุจึงอาจไปกระทบต่อปริมาณของต้นสาคุอีกทีหนึ่ง เพราะทีมวิจัยพบว่าปัจจุบันชาวบ้านในพื้นที่ต่าง ๆ ของภาคใต้ไม่มีการปลูกสาคุในเชิง

เศรษฐกิจ มีแต่การใช้ประโยชน์จากสาครที่มีอยู่เดิมที่ขึ้นเองตามธรรมชาติเท่านั้น ซึ่งสวนทางกับความต้องการของตลาด เมื่อเป็นเช่นนี้ทีมวิจัยและชาวบ้านริมคลองปากประเริ่มเป็นห่วงสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปนี้ แต่ในบางมุมมองทำให้ทีมวิจัยเห็นว่าต้นสาครที่เคยถูกมองว่ามีคุณค่าน้อยในยุคที่ผ่านมา นั้น ถึงยุคนี้สาครกลายเป็นพืชที่มีทั้งคุณค่าและมูลค่า เป็นพืชทางวัฒนธรรมและพืชแห่งเอกลักษณ์ของคนลุ่มทะเลสาบสงขลาไปแล้ว เพียงแต่ว่าสถานภาพของสาครกลายเป็นปัญหาใหม่ที่มีความเสี่ยงต่อการลดน้อยลงเช่นกัน

บทที่ 6

ประวัติศาสตร์การใช้ทรัพยากรป่ากระจุต ชุมชนเนินธัมมัง อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช

6.1 สภาพทั่วไปของชุมชนเนินธัมมัง

ชุมชนเนินธัมมัง ตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ป่าพรุคลองค้อง ซึ่งเป็นพรุที่เชื่อมต่อกับพรุควนเคร็ง อยู่ทางเหนือสุดของพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา (ซึ่งในบางกรณีนักวิชาการได้นับพื้นที่ป่าพรุบริเวณที่ตั้งของชุมชนเนินธัมมังนี้ให้ตั้งอยู่ในเขตลุ่มน้ำปากพนัง) การที่ชุมชนตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ป่าพรุทำให้ชุมชนได้อาศัยความสมบูรณ์ของทรัพยากรในเขตพื้นที่ป่าพรุสร้างสรรค์ภูมิปัญญาที่เหมาะสมกับพื้นที่ของตัวเองขึ้น ลักษณะพิเศษของทรัพยากรและภูมิปัญญาที่สำคัญคือ ทรัพยากรกระจุตและภูมิปัญญาที่สัมพันธ์กับกระจุต และในประเด็นนี้ทีมวิจัยจึงได้ใช้กระจุตเป็นแกนกลางในการเล่าเรื่องประวัติศาสตร์การใช้ทรัพยากรของพื้นที่ป่าพรุในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาตนเอง

หากกล่าวโดยภาพรวมของกลุ่มทะเลสาบสงขลาพบว่าพื้นที่ป่าพรุกระจายตัวอยู่โดยรอบทะเลสาบ พรุผืนใหญ่ที่สุดคือพรุควนเคร็งและพรุคลองค้อง ซึ่งตั้งอยู่ตอนบนของทะเลสาบสงขลาในเขตรอยต่อของจังหวัดนครศรีธรรมราช พัทลุงและสงขลา พรุควนเคร็งและพรุคลองค้อง มีวิวัฒนาการมาจากการตื้นเขินของแนวแม่น้ำซึ่งเคยเชื่อมต่อระหว่างทะเลสาบสงขลาเดิมกับอ่าวเมื่อนครศรีธรรมราช ถ้านับพื้นที่ป่าพรุควนเคร็งและพรุคลองค้องในปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอชะอวด อำเภอหัวไทร อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช อำเภอรโนด จังหวัดสงขลา และ อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง

พื้นที่ป่าพรุถือเป็นลักษณะพิเศษอย่างหนึ่งของพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา เพราะป่าพรุถือเป็นป่าที่มีความหลากหลายทางชีวภาพมาก เป็นที่รวมของสิ่งมีชีวิตจำนวนมากทั้งสัตว์น้ำและสัตว์ป่า รวมถึงจุลินทรีย์ อีกทั้งพันธุ์ไม้ก็มีความโดดเด่นเป็นลักษณะเฉพาะ ในอดีต (ก่อน พ.ศ. 2500) มีหลักฐานทั้งจากคำบอกเล่าและเอกสารอื่น ๆ ว่าป่าพรุในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาเคยเป็นที่อาศัยของฝูงช้างแคว (ช้างค่อม) นกและปลานานาชนิด นอกจากนี้ยังเต็มไปด้วยหนองที่ไม่มีใครขุด ขุดขุม ข้างจะลงไปนอนปลักในหนองเพื่อหนียุ้ง นานเข้าก็กลายเป็นหนองขนาดใหญ่ขึ้นเป็นที่อาศัยของปลา (การจัดเวทีชุมชนเนินธัมมัง ครั้งที่ 1, 30 พฤศจิกายน 2561) ซึ่งข้อมูลของท้องถิ่นบางข้อมูลให้ภาพตามที่กล่าวมา เช่น

...คลองตะเคียบเมื่อครั้งไม่มีผู้คนมาอยู่ก็เป็นทางเดินของช้าง ซึ่งหนีงูกัดลงไปนอนในทะเล เมื่อมันขึ้นลงหลาย ๆ เทียวก็น้ำไหลในฤดูฝนและน้ำกัดกร่อนลุ่มลึกเป็นคลองได้สมัยก่อนคุณ คลอง หนอง บึง ไม่มีใครขุด นอกจากธรรมชาติสร้างให้มา ช้างกับจระเข้มีส่วนช่วยให้มนุษย์เราได้ประโยชน์กับมันไม่น้อยทีเดียว ตัวอย่างหนองน้ำในนาทุกแปลงข้างมันแปลง ปลักนานาน ๆ เข้าบ่อก็ลึกลงตะกอนโคลนไหลลงมาก ช้างมันจะเลิกลงนอนเพราะกลัวจะตกตมขึ้นไม่รอดต้องไปแปลงที่อื่นอีก หนองจึงมีทั่วทุ่งเมื่อช้างไม่ลงนอนในหนองก็เป็นโอกาสของจระเข้ลงไปอยู่จับปลากินอย่างสบาย ข้าพเจ้าไม่เคยเห็นแต่มีผู้บอกว่าเขาจ้องดูในหนองที่โคลนตมตกลงมาก ๆ จระเข้จะเอาหางของมันปักลงในดินแล้วใช้ลำตัวหมุนรอบ ๆ กวาดให้โคลนตมขึ้นข้างหนอง ทำให้หนองนั้นลึกลงกว่าเดิมปลาก็ลงไปอยู่มันก็จับกินอย่างโอชะ คนมีผลพลอยได้กับมัน ถึงฤดูแล้งน้ำแห้งมันก็น้ำลงคลองออกทะเล ทั้งผลงานไว้คือปลาชุกชุมอุดมสมบูรณ์กับมนุษย์สมัยนั้น...(เชื่อน ศิริโรจน์, 2543 หน้า 79)

6.1.1 ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการเกิดขึ้นของพื้นที่ป่าพรุในชุมชนเนินธัมมัง

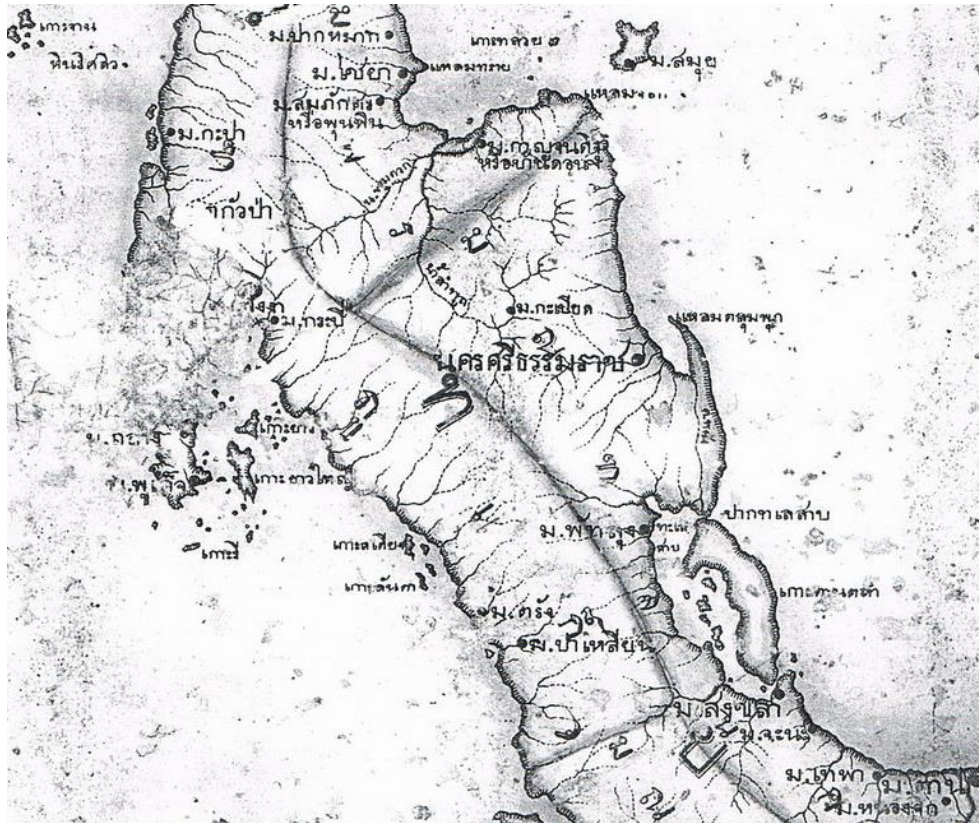
พรุคลองคองซึ่งเป็นป่าพรุที่ชุมชนเนินธัมมังตั้งอยู่นั้นน่าจะมีพัฒนาการมาจากการตั้งถิ่นฐานของแนวแม่น้ำซึ่งเคยเชื่อมต่อระหว่างทะเลสาบสงขลาเดิมกับอ่าวเมืองนครศรีธรรมราช ถ้านับพื้นที่ป่าพรุคลองคองในปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอเชียรใหญ่และอำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดนครศรีธรรมราช แต่จากการสันนิษฐานเกี่ยวกับการเกิดขึ้นของป่าพรุนั้นรวมถึงพื้นที่พรุอื่น ๆ ที่เชื่อมต่อกับพรุคลองคอง ได้แก่ พรุควนเคร็ง พรุกุมแป หรือพรุอื่น ๆ ด้วย ในที่นี้ขอบเขตของป่าพรุจึงกินพื้นที่ส่วนล่างของจังหวัดนครศรีธรรมราช พื้นที่ส่วนบนของจังหวัดสงขลาและพัทลุงในปัจจุบันนั่นเอง

โดยข้อสันนิษฐานมีว่า แนวของแม่น้ำสายในซึ่งเป็นเส้นทางการเดินเรือจากนครศรีธรรมราชไปสงขลานี้มีหลักฐานจากแผนที่โบราณอย่างน้อย 2 แผนที่ ได้แก่ “แผนที่พระราชอาณาจักสยามและอาณาจักรใกล้เคียง” เขียนขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2229 และได้จัดพิมพ์ใหม่โดยสำนักนายกรัฐมนตรี พ.ศ. 2522 แผนที่ดังกล่าวจัดทำขึ้นเมื่อคราวที่ชาวฝรั่งเศสได้เดินทางเข้ามาในพระราชอาณาจักสยาม สืบเนื่องจากเมื่อวันที่ 11 ธันวาคม พ.ศ. 2228 ได้มีการทำสัญญาระหว่างรัฐบาลฝรั่งเศสกับรัฐบาลสยามในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ มีข้อความข้อหนึ่งในสัญญาว่าสยามยอมยกเมืองสงขลาและเมืองพัทลุงให้ฝรั่งเศสทำสถานีการค้า ปีต่อมา พ.ศ. 2229 ฝรั่งเศสได้ทำแผนที่อาณาจักรสยามขึ้นแสดงให้เห็นว่าฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลาปัจจุบันยังมีเกาะเล็กเกาะน้อยจำนวน 5 เกาะ โดยมีเกาะใหญ่ที่สุดอยู่ทางตอนเหนือของหมู่เกาะนอกฝั่งเมืองลิเกอร์ (Ligor - นครศรีธรรมราช) ออกไป มีชื่อในแผนที่ว่า I.Goete Inficos และหมู่เกาะขนาดเล็กลงมาจำนวน 4 เกาะ อยู่ถัดลงมาทางใต้ใกล้เมืองสงขลา ปี พ.ศ. 2230 ฝรั่งเศสได้จัดทำฝั่งเมืองนครศรีธรรมราช เมืองสงขลา และเมือง

พัทลุง ผังเมืองดังกล่าวนี้ให้ข้อมูลสรุปว่า บริเวณพยุควนเคืองในเขตอำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราชปัจจุบันเคยเป็นจุดผ่านของเส้นทางน้ำสายในระหว่าง นครศรีธรรมราช – พัทลุง – สงขลา ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 – 23 ต่อมาปรากฏแผนที่ “แผนที่สภาพมณฑลนครศรีธรรมราช เขียนขึ้นร.ศ. 116 (พ.ศ. 2440)” แผนที่ฉบับนี้เขียนขึ้นหลังฉบับแรก ประมาณ 200 ปี แสดงให้เห็นว่าแผ่นดินที่เคยเป็นเกาะใหญ่ได้เชื่อมต่อกับแผ่นดินใหญ่มีแม่น้ำสายเล็กคั่นกลางแม่น้ำสายนี้ปัจจุบันคือแม่น้ำปากพนังของจังหวัดนครศรีธรรมราช ส่วนแผ่นดินที่เคยเป็นเกาะสี่เกาะได้วิวัฒนาการกลายเป็นเกาะที่มีขนาดใหญ่ขึ้นเพียงเกาะเดียวมีชื่อในแผนที่ว่า เกาะทาดล่ำ (เกาะทันตาเลม) ซึ่งปัจจุบันคือคาบสมุทรสทิงพระ ส่วนด้านในของแนวเกาะนี้ก็พัฒนากลายเป็นป่าพรุขนาดใหญ่

แผนที่พระราชอาณาจักสยามและอาณาจักรใกล้เคียง เขียนขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2229
 แสดงให้เห็นว่านครศรีธรรมราชฝั่งตะวันออกตั้งแต่แม่น้ำปากพนังไปเคยมีลักษณะเป็นเกาะ
 ที่มา : ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (2555: หน้า 53)

แผนที่บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา เขียนขึ้น ร.ศ. 116 (พ.ศ. 2440) แสดงให้เห็นว่าการปิดกั้นของ
แม่น้ำสายใน โดยพื้นที่ส่วนใหญ่เริ่มพัฒนาเป็นพื้นที่ป่าพรุ

ที่มา : คัดมาบางส่วนจาก“แผนที่สยาม แสดงเขตประเทศ เขตมณฑล ที่ตั้งที่ว่าการรัฐบาลมณฑล
ที่ตั้งที่ว่าการจังหวัด”, เอกสารหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ผ รล. 080/19.

นอกจากหลักฐานแผนที่แล้วยังมีบันทึกที่นับเป็นหลักฐานชิ้นสำคัญที่จะสนับสนุนภาพ
ของวิวัฒนาการของป่าพรุ ได้แก่ บันทึกของกัปตันนิล (F.A.Neale) ที่ได้บรรยายให้เห็นสภาพ
ภูมิศาสตร์ของเส้นทางเดินเรือไว้อย่างน่าสนใจ ในคราวที่เดินทางจากเมืองนครศรีธรรมราชไปยังพัทลุงและ
สงขลา ใน พ.ศ. 2383 โดยเส้นทางเดินของกัปตันนิล คือ แม่น้ำสายในนั่นเอง

พ.ศ. 2437 กัปตันวาร์ริงตัน สมิธ (Warrington Smyth) ใช้เรือเดินสมุทรตามเส้นทางเดิม
ของกัปตันนิล แต่ไม่สามารถใช้ลำน้ำนี้เดินทางจากนครศรีธรรมราชไปสงขลาได้ ต้องอ้อมไปทางทะเล
ด้านตะวันออกของเกาะทันทาเลม (ทะเลฝั่งอ่าวไทยในปัจจุบัน : ผู้เขียน) เรือเล็กเท่านั้นที่สามารถ
ผ่านลำน้ำที่กัปตันนิลเคยใช้ได้ ที่เป็นเช่นนี้เพราะมีการตกตะกอนในบริเวณแม่น้ำสายเดิม กล่าวคือ
การที่สภาพของปากคลองระโนดเกิดการเปลี่ยนแปลงจนเกิดชายฝั่งทะเลปิดกั้นในห้วงน้ำระหว่าง
เกาะทันทาเลมกับแผ่นดินตอนใต้ของเมืองนครศรีธรรมราชกลายเป็นป่าพรุ ส่วนทางใต้ก็กลายเป็น
ทะเลสาบสงขลาอย่างสมบูรณ์หลังจากกัปตันนิลเคยเดินทางผ่านไม่นานนัก

ข้อมูลการเกิดขึ้นของป่าพรุตามที่กล่าวมานี้แสดงให้เห็นว่าป่าพรุคลองค้อซึ่งเป็นพื้นที่พรุบริเวณชุมชนเนินธัมมังน่าจะเกิดขึ้นในระยะเวลาที่ไม่นานนักคือราว 100 กว่าปีเท่านั้นเอง

นอกจากนี้จากการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวกับพรุคลองค้อ การลงพื้นที่ภาคสนามเรื่องพรุคลองค้อ และการศึกษาเอกสารของชุมชน การสัมภาษณ์เชิงลึก และการจัดเวทีชุมชนในเขตพื้นที่พรุคลองค้อ พบว่ามีประเด็นที่น่าสนใจควรนำเสนอ ได้แก่ พรุคลองค้อเป็นพื้นที่จุดเชื่อมต่อกับพรุควนเคร็ง ความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศจึงมีลักษณะคล้ายคลึงกัน ด้วยหลักฐานทางประวัติศาสตร์แผนที่อาณาจักรสยามของชาวต่างประเทศ ซึ่งมีอายุอยู่ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 22 – 24 ได้ชี้ให้เห็นถึงสภาพของพรุคลองค้อในอดีตว่า เป็นช่องแคบระหว่างแผ่นดินใหญ่ (นครศรีธรรมราช – พัทลุง) และสันทรายสทิงพระ ผู้คนสามารถใช้เรือผ่านช่องแคบทางตอนบน คือ อำเภopakพนังในปัจจุบันเพื่อเดินทางต่อไปยังพัทลุงและสงขลาได้ จนเมื่อประมาณ 100 กว่าปีที่ผ่านมา เมื่อเกิดการปิดกั้นของสันทรายเข็ญใหญ่และสันทรายนอกฝั่งทะเลสทิงพระ ประกอบของการถดถอยของน้ำทะเลทำให้บริเวณช่องแคบทางตอนเหนือถูกปิดกั้น และดินเลนจนกลายเป็นที่ราบและป่าพรุในปัจจุบันนั่นเอง

นอกจากนี้การศึกษาของนักวิชาการหลายคน เช่น กรรณิการ์ ต้นประเสริฐ และคณะ (2540) สมคิด ทองสง และคณะ (2546) นฤมล สุขพันธ์ และชลดา แสงมณี ศิริสาธิตกิจ (2552) และนฤมล ขุนวิช่วย (2555) ที่ได้ศึกษาเกี่ยวกับป่าพรุ ก็ได้ให้ภาพการเกิดขึ้นเกี่ยวกับพื้นที่ป่าพรุไปในลักษณะเดียวกันกับที่กล่าวมา

6.1.2 พรุคลองค้อ : แหล่งทรัพยากรชุมชนเนินธัมมัง

ป่าพรุคลองค้อซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนหนึ่งของพรุควนเคร็งตอนกลาง มีลักษณะพื้นที่เป็นแอ่งคล้ายท้องกระทะมีน้ำท่วมขังตลอดปี ในฤดูฝนน้ำจะท่วมขังในระดับสูงและหลังจากนั้นน้ำจะเริ่มลดระดับลง โดยพื้นที่พรุคลองค้อจะครอบคลุมพื้นที่เขตรอยต่อของ 3 อำเภอ ได้แก่ ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเข็ญใหญ่ ตำบลสวนหลวง อำเภอเฉลิมพระเกียรติ และตำบลชะอวด อำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช ป่าพรุคลองค้อมีลำคลองสายหลักสำคัญ ๆ ที่ไหลผ่านพื้นที่ป่าพรุ 2 สาย ได้แก่ คลองค้อและคลองชะอวด (คลองปากพนัง) นอกจากนี้ในพื้นที่ป่าพรุยังมีลำคลองย่อย ๆ อีกหลายสาขา เช่น คลองบางปอ คลองบางตาตัว คลองบางเนียน คลองบางด้วน เป็นต้น ซึ่งชาวบ้านบางส่วนจะนิยมเรียกพรุคลองค้อตามชื่อลำคลองย่อยในพื้นที่ เช่น ป่าพรุที่อยู่บริเวณคลองบางปอ ชาวบ้านส่วนใหญ่ก็จะเรียกว่า “พรุบางปอ” ป่าพรุที่ตั้งอยู่ในพื้นที่คลองบางเนียนก็จะเรียกว่า “พรุบางเนียน” เป็นต้น (การจัดเวทีชุมชนเนินธัมมัง ครั้งที่ 1, 30 พฤศจิกายน 2561)

ส่วนคำว่า “พรุคลองค้อ” หรือ “พรุคลองข้อง” หรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “พรุคลองข้อง” เป็นชื่อที่เรียกตามชื่อลำคลองที่ไหลผ่านบริเวณชุมชน นั่นก็คือ “คลองค้อ” ซึ่งเป็นคลองสาขาของแม่น้ำปากพนัง ปัจจุบันทางราชการเขียนเป็น “คลองข้อง” มีความยาวประมาณ 20 กิโลเมตร

เป็นลำคลองสายหลักและอุดมสมบูรณ์ไปด้วยสัตว์น้ำทั้งกุ้ง หอย ปู ปลา มีต้นน้ำมาจากอำเภอร่อนพิบูลย์ จังหวัดนครศรีธรรมราช ไหลผ่านตำบลสวนหลวง อำเภอเฉลิมพระเกียรติ และตำบลแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช และไหลลงแม่น้ำปากพนังในที่สุด นับเป็นพื้นที่กักน้ำในบริเวณป่าพรุ (การจัดเวทีชุมชนเนินธัมมัง ครั้งที่ 1, 30 พฤศจิกายน 2561)

ป่าพรุคลองค้อมมีเนื้อที่ทั้งหมดประมาณ 42,170 ไร่ สามารถจำแนกลักษณะของพื้นที่ออกได้เป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ พื้นที่ป่าไม้ถาวร พื้นที่ สปก. และพื้นที่ซึ่งชาวบ้านถือครอง (สำนักงานบริหารพื้นที่อนุรักษ์ที่ 5 กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช, 2548 : หน้า 19)

พรุคลองค้อมเป็นพื้นที่หนึ่งในโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ลักษณะป่าดั้งเดิมจะประกอบไปด้วยไม้เสม็ดและไม้หว้า ซึ่งเป็นพืชหลัก ลักษณะของดินมีอินทรีย์วัตถุทับถมมีความลึกประมาณ 5 เซนติเมตร ไม้พื้นล่าง ได้แก่ กระจูด และมีลูกไม้เสม็ดขึ้นอยู่อย่างหนาแน่น บริเวณดังกล่าวจะมีน้ำท่วมขังเกือบตลอดปี ช่วงน้ำสูงสุด ได้แก่ ช่วงเดือนพฤศจิกายน-ธันวาคม ซึ่งแต่เดิมพรุคลองค้อมเป็นพรุที่มีความอุดมสมบูรณ์ มีความหลากหลายทางชีวภาพ มีพันธุ์ไม้และพันธุ์สัตว์นานาชนิด ชาวบ้านในหลายพื้นที่ โดยเฉพาะชาวบ้านในชุมชนบ้านเนินธัมมังได้เข้ามาใช้ประโยชน์จากป่าพรุคลองค้อมในการทำมาหากิน ทั้งการหาสัตว์น้ำ หาของป่า และทำไม้ อีกทั้งยังเป็นแหล่งวัตถุดิบในการจักสานโดยเฉพาะต้นกระจูด ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติของพรุคลองค้อมมีความสัมพันธ์และเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคนในชุมชนเนินธัมมังอย่างยากที่จะแยกออกจากกันได้

6.1.3 ชุมชนเนินธัมมังในวงล้อมของพรุคลองค้อม

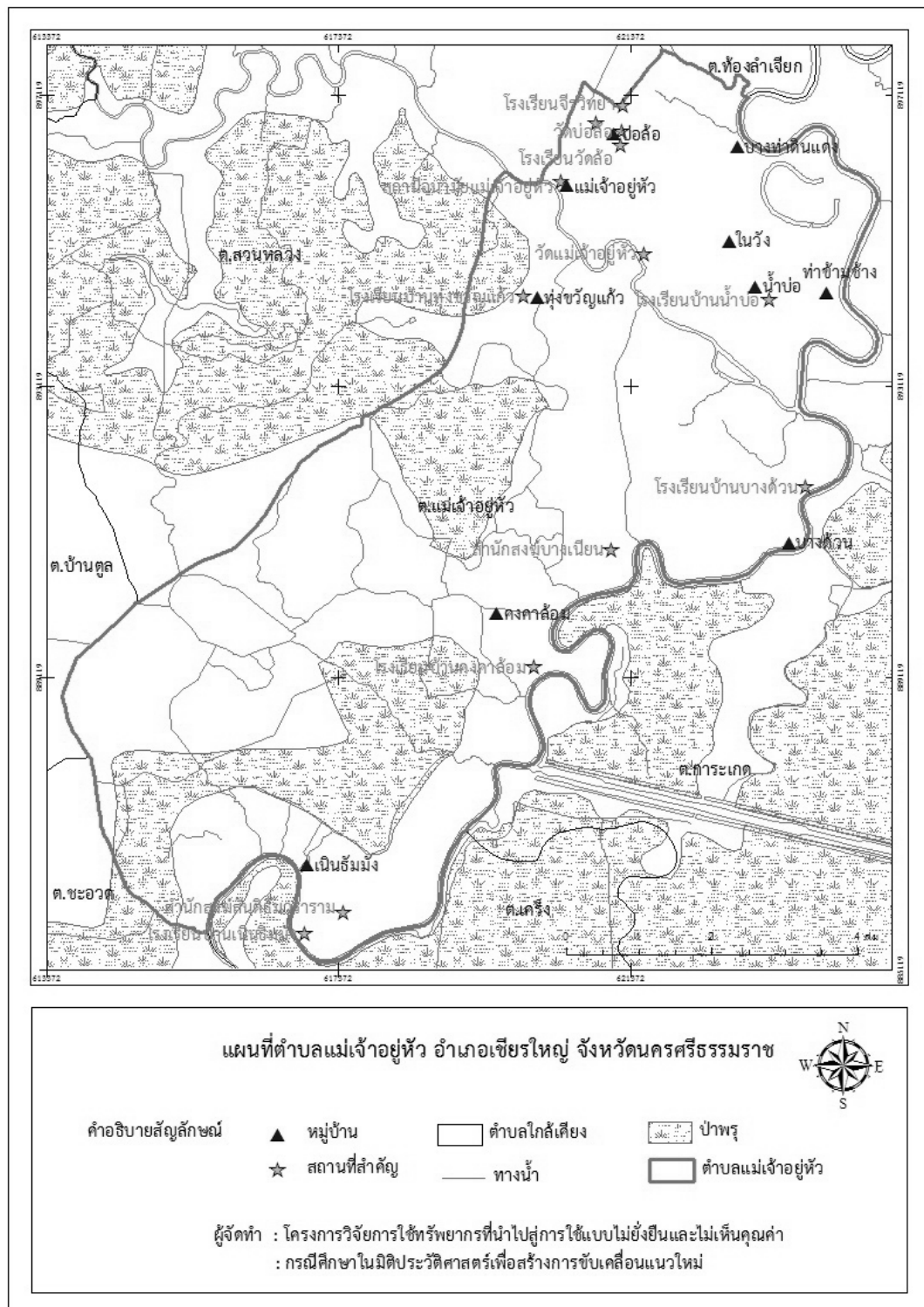
ชุมชนบ้านเนินธัมมังถือเป็นชุมชนหนึ่งที่อยู่ในเขตป่าพรุคลองค้อม มีประชากร 223 ครัวเรือน จำนวน 723 คน แบ่งเป็น ชาย 361 คน หญิง 362 คน (ข้อมูลจากทะเบียนราษฎร วันที่ 22 พฤษภาคม 2562: องค์การบริหารส่วนตำบลแม่เจ้าอยู่หัว, 2562) ชาวบ้านในชุมชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพสัมพันธ์กับการใช้ประโยชน์จากป่าพรุ ลักษณะที่ตั้งของชุมชนส่วนใหญ่จะอยู่บริเวณขอบพรุติดฝั่งคลองชะอวด (คลองปากพนัง) มีภูมิประเทศแบบพื้นที่ราบและที่ดอน สำหรับพื้นที่ราบชาวบ้านจะนิยมทำนาและเพาะปลูกพืชชนิดต่าง ๆ ได้แก่ ข้าว กุ้ง แตงโม ยางพารา ปาล์มน้ำมัน อ้อย และไม้ผล บางพื้นที่เป็นพื้นที่ที่มีหญ้าขึ้นอยู่เหมาะแก่การใช้เพื่อการปศุสัตว์ ในช่วงฤดูฝนน้ำจากป่าพรุจะล้นเอ่อและท่วมพื้นที่ราบเหล่านี้ทุกปี นอกจากนี้พื้นที่ดอนจะมีกระจายอยู่เป็นจุด ๆ และมีต้นไม้ใหญ่ขึ้นอยู่อย่างหลากหลาย ดังนั้นอาณาเขตของชุมชนบ้านเนินธัมมัง ประกอบด้วย

ทิศเหนือ	จรด	คลองป่าไม้เขตป่าเฉลิมพระเกียรติ
ทิศใต้	จรด	แม่น้ำปากพนัง-ชะอวด
ทิศตะวันออก	จรด	แม่น้ำปากพนัง-ชะอวด

ทิศตะวันตก จรด หมู่ 4 บ้านปากบางกลม ตำบลชะอวด อำเภอชะอวด

ส่วนลักษณะการตั้งบ้านเรือนของชาวบ้านเนินธัมมังจะมีการตั้งบ้านเรือนเป็นกลุ่มบ้านที่อยู่ชิดติดกันหลายๆ หลัง เนื่องจากเป็นเครือญาติกัน แต่ก็มีบางครัวเรือนที่ตั้งแยกห่างออกไปอยู่โดด ๆ ลักษณะบ้านเรือนส่วนใหญ่เป็นบ้านไม้ใต้ถุนสูง ปูด้วยกระดานหรือฟาก กั้นด้วยไม้หรือจากหรือสังกะสี และมุงด้วยกระเบื้องหรือมุงด้วยจากหรือสังกะสีตามฐานะทางเศรษฐกิจของแต่ละครัวเรือน แต่ในขณะที่เดียวกันก็มีบางครัวเรือนที่สร้างบ้านด้วยปูนตามรูปแบบบ้านสมัยใหม่ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นครัวเรือนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจค่อนข้างดี ในอดีตบ้านเรือนส่วนใหญ่จะก่อสร้างให้หันหน้าบ้านไปทางแม่น้ำปากพนัง แต่ปัจจุบันเมื่อมีถนนเข้ามาในหมู่บ้าน จึงนิยมสร้างบ้านให้หันหน้าไปทางถนน ส่วนพื้นที่ทำการเกษตรจะอยู่ถัดไปในบริเวณที่ราบลุ่มระหว่างที่ตั้งบ้านเรือนจนถึงพื้นที่ป่าพรุ

ลักษณะทางสังคมภายในชุมชนบ้านเนินธัมมัง ส่วนใหญ่ล้วนเป็นเครือญาติกัน สืบเนื่องมาจากในอดีตยุคแรกเริ่มการเข้ามาบุกเบิกที่ดินเพื่อก่อตั้งชุมชน ครัวเรือนต่าง ๆ ที่ย้ายเข้ามาอยู่จะเป็นเครือญาติที่ชักนำกันมาจากชุมชนเดียวกัน ระบบการอยู่ร่วมสัมพันธ์กันในชุมชนจึงมีลักษณะของการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน จะเห็นได้จากการแบ่งที่ดินให้แก่ญาติและคนรู้จักที่เข้ามาอาศัยและตั้งบ้านเรือนในเขตพื้นที่พรุโดยไม่คิดมูลค่า หรือแม้แต่การหาของป่า การหาปลา และจับสัตว์น้ำของชาวบ้านตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน ส่วนใหญ่เน้นการผลิตและบริโภคภายในครัวเรือน และหากเหลือก็จะมีการแบ่งปันและแจกจ่ายในหมู่เครือญาติและเพื่อนบ้าน การเข้ามาอยู่อาศัยภายในชุมชนบ้านเนินธัมมัง นอกจากการรู้จักกันภายในเครือญาติโดยตรงทางสายเลือดแล้ว ยังพบว่ามีลักษณะความสัมพันธ์ทางการแต่งงานเกี่ยวดองกันทั้งจากคนภายในและภายนอกชุมชน นอกจากนี้ลักษณะความสัมพันธ์ภายในเครือญาติของชุมชนมีความเข้มแข็งมากนับตั้งแต่อดีต ทั้งนี้หากเปรียบเทียบกับชุมชนอื่น ๆ จะพบว่ามี ความเข้มแข็งมากกว่า เพราะลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ป่าพรุ มีความยากลำบากในการบุกเบิกพื้นที่ทำกิน อีกทั้งการติดต่อกับชุมชนภายนอกไม่สะดวกเท่ากับปัจจุบัน เพราะการคมนาคมกับภายนอกยากลำบาก รวมทั้งโจรผู้ร้ายชุกชุม ทำให้ต้องรวมตัวกันและตั้งบ้านเรือนในหย่อมบ้านหรือบริเวณเดียวกัน เพื่อช่วยเหลือกันในด้านความปลอดภัยจากโจรผู้ร้ายและสัตว์ป่าดุร้ายต่าง ๆ

แผนที่ตำบลแม่เจ้ายูห์ อำเภอยะใหญ่ จังหวัดนครราชสีมา ซึ่งแสดงให้เห็นที่ตั้ง
ของชุมชนเนินธัมมิงและชุมชนอื่น ๆ ในเขตป่าพรุ

การคมนาคมเมื่อประมาณ 30 กว่าปีที่ผ่านมามีชาวบ้านนิยมเดินทางโดยทางเรือ และใช้มาสำหรับการเดินทางทางบกที่ระยะทางไม่ไกลนัก หรือบางครั้งก็ขี่ม้ามาต่อเรือ สำหรับเส้นทางคมนาคมทางน้ำสายหลักมีอยู่ 2 สายด้วยกัน คือ แม่น้ำสายปากพนัง – ชะอวด (คลองชะอวด) ซึ่งเป็นเส้นทางสายหลักที่ไหลผ่านระหว่างตำบลแม่เจ้าอยู่หัวกับตำบลกระเกด อำเภอเชียรใหญ่ และอำเภอชะอวด (ปัจจุบัน) อีกเส้นทางหนึ่งเป็นเส้นทางภายในพื้นที่พรุคลองค้อ ได้แก่ คลองค้อ ซึ่งมีต้นน้ำมาจากอำเภอร่อนพิบูลย์ จังหวัดนครศรีธรรมราช ไหลผ่านอำเภอเฉลิมพระเกียรติ และตำบลแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่ ไปบรรจบกับแม่น้ำปากพนัง – ชะอวด ตรงบริเวณหมู่ที่ 2 บ้านบางด้วน ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่ ซึ่งเป็นเส้นทางคมนาคมทางน้ำสายหลักของชุมชนในอดีต ชาวบ้านจะอาศัยเรือยนต์และเรือแจวในการเดินทาง นอกจากนี้ยังมีเรือไฟวิ่งผ่านเส้นทางดังกล่าวด้วย ปัจจุบันชาวบ้านใช้เส้นทางคมนาคมทางบกเป็นสำคัญ เนื่องจากมีความสะดวกและรวดเร็วกว่าเส้นทางคมนาคมทางน้ำ โดยมีการตัดถนนเชื่อมระหว่างหมู่บ้านและมีถนนลาดยางซึ่งเป็นเส้นทางสายหลักตัดผ่านพรุคลองค้อ ได้แก่ ถนนทางหลวงหมายเลข 4151 (สี่แยกบ่อล้อ – ชะอวด) และถนนทางหลวงหมายเลข 408 (นครศรีธรรมราช - สงขลา)

ส่วนด้านสาธารณูปโภคในอดีตชาวบ้านอาศัยน้ำฝน และน้ำคลอง เป็นแหล่งน้ำหลักในการบริโภคและอุปโภค ปัจจุบันหน่วยงานราชการได้ขุดเจาะน้ำบาดาลและจัดทำระบบท่อประปาแจกจ่ายน้ำให้กับชาวบ้านได้ใช้เกือบทุกครัวเรือน น้ำสำหรับอุปโภคจึงอาศัยน้ำประปาเป็นหลัก ส่วนน้ำสำหรับบริโภคในปัจจุบัน ชาวบ้านบางส่วนยังใช้น้ำฝน โดยใช้โอ่งและภาชนะต่าง ๆ ไว้รองน้ำฝน บางครัวเรือนมีการซื้อน้ำดื่มใส่ถังมารับประทาน ส่วนไฟฟ้ามีใช้ทุกครัวเรือน

6.1.4 ความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับป่าพรุคลองค้อ

จากการศึกษาประเด็นบริบทชุมชนเน้นสัมพันธ์เกี่ยวกับเรื่องความเชื่อที่ปรากฏในชุมชนนั้นพบว่า ชาวบ้านในพื้นที่ป่าพรุส่วนใหญ่มีความเชื่อที่เกิดจากการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่พรุคลองค้อ เป็นความเชื่อเกี่ยวกับการให้คุณค่ากับธรรมชาติที่แวดล้อม โดยชาวบ้านจะแสดงออกโดยการให้ความเชื่อเกี่ยวกับวิญญาณบรรพบุรุษต่อสิ่งต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นสิ่งที่เกิดจากธรรมชาติหรือสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น ความเชื่อดังกล่าวเหล่านี้จะเชื่อมโยงสู่การใช้ประโยชน์ป่าพรุในหลายลักษณะ เช่น ความเชื่อเกี่ยวกับการหาของป่า ทั้งการเข้าไปจับผึ้ง หาปลา ถอนกระจูด ตัดไม้ การใช้ประโยชน์ที่ดินในพื้นที่ป่าพรุ และความเชื่อเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำ

ความเชื่อเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากป่าพรุ มีหลายลักษณะด้วยกัน เช่น ความเชื่อเกี่ยวกับตารินทร์แก้วตารินทร์ทอง ซึ่งเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวบ้านในพื้นที่พรุให้ความเคารพและมีความเชื่อมาตั้งแต่อดีต และถือว่าเป็นความเชื่อที่ปรากฏเด่นชัดมากที่สุด ตารินทร์แก้วตารินทร์ทองเป็นสิ่งศักดิ์ที่ชาวบ้านแถบพื้นที่พรุคลองค้อตลอดจนพรุควนเคร็งให้ความเคารพเป็นอย่างมาก สำหรับความ

เชื่อเกี่ยวกับตาอินทร์อินทร์แก้วตาอินทร์ทองตามตำนานเล่าว่า เมื่อครั้งสมัยที่ยังมีชีวิตอยู่ทั้งสองเป็น ชาวนา โดยตาอินทร์แก้วเป็นพี่ ส่วนตาอินทร์ทองเป็นน้อง ซึ่งชาวบ้านมีความเชื่อเกี่ยวกับตาอินทร์ แก้วตาอินทร์ทองว่าเป็นผู้ที่ปกปักรักษาพื้นที่บริเวณพรุ โดยปกปักรักษาคนละฝั่งคลอง ซึ่งตาอินทร์ แก้วจะปกปักรักษาพื้นที่ตั้งแต่บริเวณฝั่งตำบลแม่เจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา ส่วนตาอินทร์ทองจะปกปักรักษาพื้นที่ตั้งแต่บริเวณฝั่งตำบลการะเกดเป็นต้นไป อย่างไรก็ตามสำหรับตาอินทร์แก้วและตาอินทร์ทองเป็นสิ่งที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวบ้านในพื้นที่พรุให้ความเคารพและมีความเชื่อมาตั้งแต่อดีต ซึ่งความเชื่อ อาจจะแตกต่างกันออกไปบ้างในบางพื้นที่ แต่โดยภาพรวมก็จะไม่แตกต่างกันมากนัก โดยเฉพาะ ชาวบ้านในพื้นที่พรุควนเคร็งซึ่งเป็นพื้นที่พรุใกล้เคียงกับพรุคลองคือง จะมีความเชื่อในเรื่องของตา อินทร์แก้วว่า ตาอินทร์แก้วเป็น “ทวด” ที่ให้การคุ้มครองอยู่ในพรุ คือ พรุผ้าลาย บริเวณบ้านพังกา นทราย คนเดินทางไปมาระหว่างหัวไทร ชะอวด และเชียรใหญ่ ในอดีตมักจะพบปะกับโขลงช้างป่า โขลงใหญ่เสมอ ชาวบ้านจึงต้องเซ่นสรวงบูชาตาอินทร์แก้วก่อนเดินทางเสมอ นอกจากนั้นตาอินทร์ แก้วยังให้การคุ้มครองป่าไม้และสัตว์ที่ชาวบ้านหากินหาขาย เชื่อกันว่าถ้าหากเข้าไปในป่าพรุและ อธิฐานถึงตาอินทร์แก้ว ผู้นั้นมักกลับมาพร้อมกับสิ่งที่ตนต้องการ ตั้งแต่ของที่หาง่าย ๆ อย่างปลา ชนิดต่าง ๆ จนถึงของที่หายากและราคาแพง คือ น้ำผึ้งพรุ (สมคิด ทองสงและคณะ, 2546 : 63)

สำหรับการเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าพรุ โดยเฉพาะการเข้าไปหาปลา หาสัตว์น้ำอื่น ๆ หาไม้และการถอนต้นกระจุตเพื่อนำมาทำเครื่องใช้ในป่าพรุ ชาวบ้านจะบนบานศาลกล่าวให้ตาอินทร์ แก้วและตาอินทร์ทองช่วยปกปักรักษา อย่าได้มีอันตรายหรือหลงทางในป่าพรุ เมื่อเสร็จสิ้นภารกิจใน ป่าพรุแล้วและเป็นไปตามที่บนบานหรือกล่าววาจาไว้ ชาวบ้านก็จะทำพิธีแก้บน นั่นก็คือเมื่อหาปลา หรือจับปลาได้ตัวแรก ชาวบ้านจะนำปลาที่ได้ไปบนบานหรือบวงสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อ ก่อน ทั้งนี้มาจากความเชื่อที่ว่า “ของทุกอย่างมีเจ้าของ” โดยปลาที่นำไปบนบานหรือบวงสรวงนั้นจะต้อง เป็น “ปลาที่มีหัวมีหาง” เช่นเดียวกับการนำไปทำเป็นเครื่องเซ่นไหว้หรือสังเวยอื่น ๆ นอกจากความเชื่อ ที่เกี่ยวกับการหาปลาแล้ว ยังมีความเชื่อเกี่ยวกับการเข้าไปขุดบ่อล่อปลาของชาวบ้านในพื้นที่ป่าพรุ ซึ่งก่อนที่จะลงมือขุดบ่อจะต้องขออนุญาตเจ้าที่เจ้าทางและตาอินทร์แก้วตาอินทร์ทองเสียก่อน ด้วย การอธิษฐานบนบานทั้งวาจาและตั้งเครื่องสังเวย

นอกจากนี้ ยังพบความเชื่อเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำในแม่น้ำลำคลอง เช่น ความเชื่อเกี่ยวกับทวดยาหรือทวดเจ้ายา เป็นความเชื่อของชาวบ้านที่อาศัยอยู่ใกล้แม่น้ำชะอวด-ปาก พนัง โดยเชื่อว่าทวดเจ้ายาเป็นจระเข้ใหญ่ ปัจจุบันมีศาลตั้งอยู่ที่บ้านบางลานควาย หมู่ที่ 7 ตำบล การะเกด อำเภอเชียรใหญ่ ส่วนชาวบ้านแถบพรุคลองคือง รวมทั้งชาวบ้านในพื้นที่เนินธัมมังมีความ เชื่อเกี่ยวกับทวดเข้ หรือทวดจระเข้ ซึ่งจะมีการสร้างรูปจระเข้ไว้ที่วัดแม่เจ้าอยู่หัว ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว ชาวบ้านส่วนใหญ่ในอดีตที่ใช้ชีวิตอยู่กับแม่น้ำลำคลองมักจะให้ความเคารพนับถือ ไม่จะเป็นการหา ปลา หากุ้ง หรือหาสัตว์น้ำอื่น ๆ ตลอดจนการเดินทางข้ามคลองไปมา ก็มักจะมีการกราบไหว้เพื่อให้

แคล้วคลาดปลอดภัยทั้งนี้เนื่องจากในอดีตแม่น้ำลำคลองในพื้นที่ดังกล่าวมีกระเซ้าอาศัยอยู่จำนวนมาก ในการกราบไหว้ชาวบ้านจะนิยมนำหมากและพลูไปกราบไหว้ แม้ในปัจจุบันชาวบ้านยังเชื่อว่ามีกระเซ้าหลงเหลืออยู่ในคลองคอง แต่มีจำนวนไม่มากเท่ากับในอดีต

ประเด็นสำคัญอื่น ๆ เกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรมชุมชนเนินธัมมังนั้นมีลักษณะใกล้เคียงกับชาวบ้านในชนบทภาคใต้ เช่น ให้ความสำคัญกับเรื่องครุหมอ – ตายาย เชื่อเรื่องวิญญาณบรรพบุรุษ ที่เห็นเด่นชัดที่สุดคือการร่วมงานประเพณีสารทเดือนสิบที่ชาวบ้านยังคงรักษาเอกลักษณ์ไว้ได้อย่างมั่นคง โดยกรณีนี้นับเป็นการผสมผสานความเชื่อเกี่ยวกับ พุทธ – พราหมณ์ – ความเชื่อท้องถิ่นได้อย่างเด่นชัด

6.2 ยุคที่ 1 การใช้ทรัพยากรกระจุตในยุคป่าเขียว (ก่อน พ.ศ. 2505)

จากการศึกษาภาคสนามพบว่าป่าพรุบริเวณชุมชนเนินธัมมังในช่วงก่อน พ.ศ.2505 เป็นป่าที่อุดมสมบูรณ์ ชาวบ้านเรียกป่าพรุช่วงนี้ว่า “ป่าเขียว” ซึ่งทีมวิจัยได้นำมาตั้งเป็นชื่อของยุคด้วย ป่าพรุในชุมชนเต็มไปด้วยต้นไม้หลากหลายชนิด เช่น ต้นนกกอน ต้นรักษ์ ต้นจิกนม เสม็ดนอน ต้นแก้มช่อน ต้นเตียว ต้นหลอม หวายหิน ไม้ช่วน ไม้คลัก ฯลฯ และมีสัตว์ป่าจำพวกลิง ค่าง แลง (ตัวเงินตัวทอง) มุดสัง พังพอน (ถ้อง ม้าแก้ว, 28 ธันวาคม 2561)

6.2.1 บริบทของยุคสมัย

การตั้งถิ่นฐานของชุมชนเนินธัมมังเกิดขึ้นประมาณ 100 ปี จากการที่คนภายนอก ได้แก่ คนในพื้นที่ตำบลทรายขาว ตำบลหัวไทร อำเภอกะเปอร์ ตำบลเกาะเกิด ตำบลเชียรใหญ่ อำเภเชียรใหญ่ รวมถึงคนจากอำเภopakพนัง เข้ามาหาทรัพยากรในพื้นที่โดยเฉพาะไม้ ทรัพยากรสัตว์น้ำและกระจุต (การจัดเวทีชุมชนเนินธัมมัง ครั้งที่ 1, 30 พฤศจิกายน 2561) ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของทีมวิจัยในประเด็นข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับการเกิดขึ้นของพื้นที่ป่าพรุในชุมชนเนินธัมมังที่กล่าวถึงก่อนหน้านี้ เกี่ยวกับข้อสันนิษฐานเรื่องพัฒนาการการเกิดขึ้นของป่าพรุ โดยความสมบูรณ์ของป่าพรุในช่วงแรกเริ่มทำให้ชาวบ้านเรียกช่วงเวลานี้ว่า ป่าเขียว หมายถึงป่ามีความสมบูรณ์มากและเป็นที่มาของการตั้งชื่อในยุคแรกนี้ด้วย

6.2.2 ระบบการผลิตของชุมชนยุคป่าเขียว

ชาวบ้านในพื้นที่ชุมชนเนินธัมมังในช่วงการใช้ทรัพยากรกระจุตในยุคป่าเขียวนั้นมีระบบการผลิตที่สำคัญเริ่มต้นจากกลุ่มคนจากภายนอกเข้ามาแสวงหาทรัพยากรในพื้นที่ แล้วได้เข้ามาอาศัยและก่อตั้งชุมชนขึ้น โดยมีประเด็นสำคัญที่ควรนำมากล่าวถึงในที่นี้ ได้แก่

การทำไม้ในป่าพรุชุมชนบ้านเนินธัมมัง ป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ในป่าพรุได้ถูกชาวบ้านจากชุมชนอื่นที่เข้ามาแสวงหาไม้เพื่อนำไปใช้ในการสร้างบ้านเรือน “โดยเริ่มต้นจากคนภายนอกป่าพรุที่เข้ามาในบ้านเนินธัมมังก็เข้ามาเพื่อการตัดไม้นำไปใช้ประโยชน์ ผู้คนที่เข้ามาตัดก็จะเป็นคนแถบบริเวณนั้น คนกระเกต คนเชียรใหญ่ รวมถึงคนปากพนัง” (สัมภาษณ์จารึก เกื้อเพชรอายุ 76 ปี, 22 มีนาคม 2562) “คนที่เข้ามาตัดไม้จะนำเรือพร้อมข้าวปลาอาหารเข้ามาก่อน จากนั้นก็เริ่มตัดไม้โดยใช้เครื่องมือแบบชาวบ้าน คือ ขวาน เลื่อย พร้า มีด โดยไม้ที่ตัดได้จะนำมามัดรวมกันเพื่อทำแพ ตัดไปหลายวันได้แพขนาดใหญ่ขึ้นในที่สุดก็ทำเป็นแพแล้วคนตัดไม้ก็อาศัยอยู่ในนั้น เมื่อได้ไม้ตามจำนวนที่ต้องการแล้วก็ถ่อแพมาตามลำน้ำ ออกที่คลองเชียรใหญ่ (แม่น้ำปากพนัง) และเอาไม้ไปใช้ประโยชน์ต่อไป” (สัมภาษณ์อุไร ทองนอก อายุ 89 ปี, 22 มีนาคม 2562) การเข้ามาตัดไม้ในป่าพรุนั้นชาวบ้านจากภายนอกจะเข้ามาในช่วงฤดูน้ำทะเลขึ้น (น้ำหลากประมาณเดือนพฤศจิกายน - มกราคม) เพราะเป็นช่วงที่สามารถนำไม้ล่องน้ำออกมาได้หากเป็นช่วงที่ป่าพรุน้ำน้อยแม้จะตัดไม้ได้มากแต่ก็ไม่สามารถนำไม้ออกมาจากป่าได้

การลงพื้นที่สัมภาษณ์ชาวบ้านให้ภาพของการเข้าไปตัดไม้ในป่าพรุช่วงน้ำขึ้นว่ามีไม้ต้นใหญ่เป็นจำนวนมาก เช่น ไม้เตย ไม้หว้า โดยในการดำรงชีวิตของคนตัดไม้ก็เพียงแต่นำเครื่องมือตัดไม้เข้าไปพร้อมกับข้าวสารเพียงเท่านั้นก็สามารถใช้ชีวิตในป่าพรุได้เป็นระยะเวลานานนับเดือน “โดยการล่องเรือไปก่อน จากนั้นนำไม้ที่ตัดได้มาทำแพแล้วสร้างขนายอยู่ด้านบน แล้วตัดไม้เท่าที่นำกลับไปได้ โดยไม้ที่ตัดใหม่นั้นก็จะนำมาต่อเข้ากับแพเดิม โดยใช้ไม้ตีตะปู (หนาบ) เชื่อมต่อกับแพเดิมแล้วลอยตามกระแสน้ำกลับไป ส่วนเรื่องอาหารก็จะนำมาเพียงข้าวสารมาหุงข้าว ส่วนกับข้าวจะหาปลาในบริเวณที่ตัดไม้ เพราะมีปลาเยอะมากโดยเฉพาะปลาดุกลำพัน ปลาช่อน ถ้าคนที่ไม่ใช่เรือก็จะเป็นคนในบริเวณใกล้เคียง จะล่องน้ำเข้ามา โดยเดินบริเวณตลิ่งคลอง เพื่อเข้าไปตัดไม้ หาปลา หรือหากระจุ โดยไปแต่ละครั้งจะไปหาหลายวัน สิ่งของที่นำไปมีเพียงแค่ข้าวสารเช่นกัน โดยคนที่ล่องน้ำจะมีการสร้างขนาไว้ที่บริเวณพังการหรือโคกดอนสำหรับเป็นที่พักและที่นอน และในการสร้างขนานนั้นก็เป็นการจับจองพื้นที่ของคนเมื่อก่อน หากพื้นที่บริเวณนั้นมีขนา แสดงว่าบริเวณนั้นมีเจ้าของแล้ว คนที่เข้ามาจะไม่กล้าเข้าไปหาปลา ใช้ประโยชน์ หรือไปยุ่งบริเวณนั้น” (สัมภาษณ์เทียน มาเพ็ง อายุ 75 ปี, 30 พฤศจิกายน 2561)

การตัดไม้ในยุคนี้ยังไม่ส่งผลกระทบต่อทรัพยากรป่าพรุโดยรวมมากนัก เพราะมีการใช้เครื่องมือหรือเทคโนโลยีที่ไม่สลับซับซ้อนส่วนใหญ่ใช้แรงงานคนเป็นหลัก นอกจากนี้ชาวบ้านยังมีวิธีเลือกตัดไม้ โดยมักจะเลือกไม้บนไพรซึ่งเป็นไม้ที่ล้มตายแล้วและฝังจมดินอยู่ใต้น้ำในพรุ ไม้เหล่านี้มักจะเป็นไม้เนื้อแข็งโดยเฉพาะไม้ตะเคียน ดังนั้นเวลาจะตัดไม้บนไพร โดยเฉพาะไม้บนไพรที่จมอยู่ใต้น้ำจึงค่อนข้างกระทำได้ยากลำบาก บางครั้งต้องดำน้ำลงไปตัด หรือชาวบ้านบางกลุ่มอาจจะใช้วิธีการจมน้ำ หรือใช้วิธีการอื่น ๆ เพื่อให้ได้ไม้บนไพรมาใช้ประโยชน์ให้มากที่สุด เพื่อลดการตัดไม้ที่

ยืนต้นอยู่ จะเห็นได้ว่าในยุคนี้มีการเข้าถึงทรัพยากรไม้ได้อย่างเสรี (Open-access) แต่การที่มีข้อจำกัดในเรื่องของเครื่องมือที่ใช้ในการตัดไม้ การลำเลียงไม้ และการทำเรื่องขออนุญาตจากเจ้าหน้าที่ทางการก่อนตัดไม้หวงห้ามบางประเภท เช่น ไม้ตะเคียน โดยต้องไปทำเรื่องขออนุญาต ณ ที่ว่าการอำเภอรัตนพิบูลย์ จังหวัดนครศรีธรรมราช เนื่องจากในขณะนั้นพื้นที่พรุคลองค้อส่วนใหญ่ติดอยู่ในเขตการปกครองของอำเภอรัตนพิบูลย์ และนอกจากนี้ข้อจำกัดอีกอย่างหนึ่งที่ส่งผลต่อการเข้าถึงทรัพยากรไม้ในป่าพรุ นั่นก็คือ “โจร” โดยพบว่า ในการรวมกลุ่มเข้ามาตัดไม้ของชาวบ้านจากภายนอกชุมชน บางครั้งก็ประสบกับปัญหาหรือต้องเสี่ยงกับการโดนปล้น โดยโจรที่ปล้นส่วนใหญ่จะปล้นเรือและเสบียงของกลุ่มชาวบ้านที่มาตัดไม้ ดังนั้นจึงทำให้ชาวบ้านหลายคนไม่กล้าเดินทางมาตัดไม้ในพรุ ข้อจำกัดดังกล่าวจึงเป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งที่ส่งผลต่อการดำรงอยู่ของทรัพยากรไม้ในป่าพรุในช่วงเวลานี้ให้ยังคงมีปริมาณไม้เหลืออยู่ค่อนข้างมาก นอกจากนี้ “จระเข้พรุ” ก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลต่อการคงอยู่ของปริมาณไม้ในป่าพรุ

ในช่วงทศวรรษ 2460 มีชาวบ้านอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเขตพื้นที่ป่าพรุ ช่วงแรกมีชาวบ้านเข้ามาจับจองที่ดิน 5 คน คือ นายขาว จันสีทอง นายปลอด นายขริม นายทอง มีสวน และนางนาค ดำจันทร์ ชาวบ้านที่อพยพเข้ามาได้หักร้างถางพงและจับจองที่ดินทำกินในพื้นที่ป่าพรุคลองค้อ ส่วนใหญ่จะจับจองพื้นที่บริเวณริมแม่น้ำและพื้นที่ขอบพรุ เพื่อทำนา เลี้ยงสัตว์ หาปลา เก็บหาของป่า ถอนกระจุต และตัดไม้เพื่อสร้างที่อยู่อาศัยตลอดจนเครื่องมือเครื่องใช้ในการทำมาหากิน

ปี พ.ศ. 2478 เกิดพายุใหญ่พัดถล่มพื้นที่พรุคลองค้อ ต้นไม้โค่นล้มเสียหายเป็นบริเวณกว้าง ทำให้สภาพป่าพรุบางส่วนเริ่มเสื่อมโทรมลง แต่ก็ยังเหลือพื้นที่ป่าเขียวอยู่อีกจำนวนมาก ส่งผลให้ชาวบ้านจากชุมชนรายรอบเข้ามาใช้ประโยชน์ป่าพรุและบุกเบิกพื้นที่ทำกินอย่างต่อเนื่อง จนกระทั่ง ปี พ.ศ. 2485 มีการทำสัมปทานเผาถ่าน และก่อสร้างเตาเผาถ่านมาก โดยเฉพาะบริเวณจอมปลวกและตามพังการ มีทั้งเตาเผาขนาดเล็กและขนาดใหญ่ โดยนำอิฐแดงมาก่อเป็นเตาถ่าน ในระหว่างนั้นมีเจ้าแก้วคนจีนจากพื้นที่อื่นเข้ามาทำเตาถ่านขนาดใหญ่บริเวณบ้านคงคาล้อม และได้จ้างแรงงานทั้งคนไทยและคนจีน ไม้ที่นิยมตัดเพื่อนำมาเผาถ่าน ได้แก่ ไม้กัลป์ ไม้หว้าหิน ไม้แดง ไม้พังล่า ไม้หิย ไม้หอม และไม้เตี้ย เป็นต้น ซึ่งจะได้ถ่านคุณภาพดี ส่วนไม้ที่ได้รับการยกเว้น ห้ามตัดเพื่อนำมาเผาถ่าน ได้แก่ ไม้ตะเคียน ไม้หลุมพอ และไม้ยาง ต่อมาในปี พ.ศ. 2495 ได้มีการยกเลิกสัมปทานเผาถ่าน เนื่องจากไม้ลดจำนวนไปมาก หน่วยงานรัฐจึงเข้มงวด เจ้าแก้วรายใหญ่จึงยกเลิกกิจการเผาถ่าน ในขณะเดียวกันยังมีพ่อค้าเข้มารับซื้อไม้เพื่อนำไปทำไม้ฟันตม้นำตาลจากในพื้นที่อำเภอปากพนังจำนวนมาก การตัดไม้ของชุมชนในพื้นที่ป่าพรุและชุมชนรายรอบยังมีอยู่อย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้ปริมาณไม้ใหญ่เริ่มลดจำนวนลง (การจัดเวทีชุมชนเนินธัมมัง ครั้งที่ 1, 30 พฤศจิกายน 2561)

การหาปลาของชุมชนบ้านเนินธัมมัง การหาปลาเป็นลักษณะการผลิตที่สำคัญอย่างหนึ่งที่คนในชุมชนบ้านเนินธัมมังก่อตั้งมาตั้งแต่แรกเริ่มการก่อตั้งชุมชนหรือในช่วงการใช้ทรัพยากรกระจุยคุบป่าเขียว เนื่องจากสภาพแวดล้อมที่สมบูรณ์ มีแม่น้ำและคลองสาขาหลายสาย พื้นที่เป็นกลุ่มน้ำขังตลอดทั้งปี เป็นที่อยู่ของปลาต่างๆ ที่เข้ามาวางไข่ เอื้อต่อการประกอบอาชีพหาปลาขาย ปลาที่จับได้เยอะก็อย่างเช่น ปลาช่อน ปลาช่อนชัย ปลาชะโด ปลาดุกลำพัน ปลาหมอ ปลาสร้อย ปลาบู่ทอง แม่ปลา (จำพวกปลาตะเพียนหางแดง ปลาตะเพียนขาว) ฯลฯ (สัมภาษณ์อุไร ทองนอก อายุ 89 ปี, 22 มีนาคม 2562) ในช่วงการใช้ทรัพยากรกระจุยคุบป่าเขียวมีภาพของความสมบูรณ์เกี่ยวกับทรัพยากรสัตว์น้ำ เช่น ช่วงนั้นมีปลาเยอะมาก การขายปลาของคนในชุมชนจึงเป็นการขายยกเข่ง (ขายเหมา) โดยการทำเป็นกอง กองละประมาณ 10 ตัว ราคากองละ 50 บาท สาเหตุที่ไม่ขายเป็นตัวหรือซังเป็นกิโลกรัม ก็เพราะว่าเมื่อก่อนมีจำนวนปลาเยอะมาก จับได้แต่ละครั้งมีปริมาณที่เยอะ คนในชุมชนจึงขายกันแบบถุกๆ หรือถ้าคนภายนอกเข้ามาซื้อแบบเหมายกเข่งแล้วเอาไปขายข้างนอกเพื่อหวังผลกำไร ก็จะขายกันแบบถุกๆ ตกลงราคากัน ถ้าราคาพอฟังได้ก็ขาย อุปกรณ์ที่ใช้ในการหาปลาในอดีตก็จะนิยม เช่น การจับปลาด้วยมือเปล่า หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “งมปลา” เป็นวิธีการหาปลาที่มีมาตั้งแต่อดีตและสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน เป็นวิธีที่ไม่ต้องใช้เครื่องมือใดๆ ในการหาปลา เพียงแต่อาศัยความสามารถและความชำนาญเท่านั้น วิธีการดังกล่าวจะใช้ในการหาปลาตามหนอง คลอง แอ่ง ที่มีปริมาณน้ำไม่มากนัก การจับปลาด้วยมือเปล่าผู้จับสามารถทำได้ทั้งแบบเดี่ยวและแบบกลุ่ม หากจับแบบกลุ่มเมื่อได้ปลามากก็จะมีคนนำปลาแบ่งกัน อย่างไรก็ตามวิธีการจับปลาด้วยมือเปล่าหรือการงมปลาดังกล่าว ไม่นิยมใช้ตามแหล่งน้ำที่มีปลาปริมาณน้อย เนื่องจากจะจับได้ยาก และที่สำคัญการจับปลาด้วยวิธีนี้จะไม่นิยมใช้กับปลาตัวที่มีขนาดเล็กหรือปลาตัวเล็กตัวน้อย

การดักไซ เป็นการใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านที่นำไม้ไผ่มาทำเป็นลักษณะทรงกระบอก ใช้ไม้ไผ่ทำเป็นวงกลม 3 - 4 วง แล้วใช้ไม้ไผ่ที่มีความยาวประมาณ 2 เมตรมาเชื่อมวงกลมแต่ละอันให้เป็นทรงกระบอก แล้วหุ้มด้วยอวน (ตาข่าย) ปิดปากทั้งสองด้าน ด้านหนึ่งปิดสนิท อีกด้านหนึ่งเปิดโดยให้ตรงกลางมีรูเพื่อให้ปลาเข้าไปได้ จะดักไซบริเวณขอบตลิ่งในการดักคลองใหญ่ คลองที่มีความกว้างส่วนคลองสายเล็ก ๆ นิยมดักบริเวณที่เป็นปากคลองไส้ไก่ (คลองสายย่อย) เข้าแม่น้ำสายหลัก แล้วมีการทำซั้ง (ซุ้ม) โดยการปักไม้กันทั้งสองฝั่ง ตั้งไซไว้กลางคลอง ปักไม้ไม่ให้ปลาไปในทางช่องอื่น ถ้าปลาผ่านเข้าคลองสายเล็กจะมีช่องเดียวคือช่องเข้ากาดักไซ” (สัมภาษณ์มาลี กายเพชร อายุ 70 ปี 30 พฤศจิกายน 2561)

การหาปลาโดยการทำหลุมวง หรือ หลุมวง เป็นการทำการกับดักปลาในช่วงการใช้ทรัพยากรกระจุยคุบป่าเขียวที่มีวิธี ขั้นตอนง่าย ๆ คือ การขุดหลุมบนที่ดอน หรือตามคันนาที่ใกล้แหล่งน้ำ หน้ากว้างประมาณ 20 เซนติเมตร ลึกประมาณ 30 เซนติเมตร เมื่อถึงฤดูฝนปลาก็จะหาที่วางไข่หรือขึ้นเล่นน้ำฝน โดยปลาจะไปบริเวณที่มีน้ำเยอะ ๆ คลานขึ้นจากแม่น้ำสายหนึ่งไปบนดินแล้ว

ไปลงแม่น้ำอีกสายหนึ่ง เมื่อคลานผ่านหลุมวังก็จะตกลงไป และไม่สามารถขึ้นมาได้ โดยปลาที่ได้ส่วนใหญ่ก็จะเป็นปลาช่อน ปลาหมอ ชาวบ้านชุมชนเนินธัมมังใช้วิธีการหาปลาโดยการทำหลุมวังมาจนถึงปัจจุบัน

นอกจากนี้ในการหาปลาของชาวบ้านช่วงป่าเขียวก็เป็นการหาด้วยวิธีการแบบง่าย ๆ อาศัยทรัพยากรในพื้นที่บวกกับภูมิปัญญาที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ เช่น การทงปลา เป็นวิธีการหาปลาที่ไม่นิยมใช้ในช่วงฤดูน้ำหลาก เนื่องจากกระแสน้ำจะมีความแรงทำให้ไม่สามารถที่จะทงปลาได้ สำหรับวิธีการดังกล่าวเป็นวิธีการหาปลาที่ต้องอาศัยเครื่องมือชนิดหนึ่ง นั่นก็คือ “เบ็ด” โดยใช้เบ็ดผูกกับคันเบ็ดแล้วเกี่ยวเหยื่อเพื่อล่อให้ปลามากินเพื่อปลาจะได้ติดเบ็ด โดยล่อทิ้งไว้แล้วค่อยมาดู สำหรับเหยื่อที่นำมาใช้ในการทงเบ็ดขึ้นอยู่กับชนิดของปลาที่ต้องการจะจับ เช่น หากเป็นปลาตุ๊กลำนัน หรือปลาช่อน ก็จะใช้เหยื่อจำพวกหอยโข่งสดและปลาเล็กปลาน้อย เป็นต้น และหากเป็นปลาตุ๊ก เหยื่อที่ใช้ก็จะเป็นตัวแมลงเม่าจอมปลวก และไส้เดือน เป็นต้น อีกวิธีการหนึ่ง คือ การตกปลา สำหรับวิธีการดังกล่าวมีลักษณะบางอย่างที่คล้ายกับการทงปลา นั่นก็คือเป็นวิธีการที่ต้องใช้เบ็ดและเหยื่อ เช่นเดียวกันกับการทงปลา เพียงแต่มีวิธีการและลักษณะบางอย่างแตกต่างออกไปเท่านั้น นอกจากนี้ยังมีการตกปลาไหล โดยใช้เบ็ดที่มีคันพลั่ว เพื่อให้สามารถหย่อนเบ็ดลงไปในรูที่ปลาไหลอาศัยอยู่ได้ในช่วงฤดูแล้ง หรือที่เรียกว่า “การยอนไหล” (สัมภาษณ์มาลี ภายหลัง อายุ 70 ปี 30 พฤศจิกายน 2561)

การหาปลาในยุคป่าเขียวนี้ในแต่ละครั้งหาได้ไม่เท่ากัน หรือบางครั้งหามาได้แล้วกินไม่หมด ก็จะนำมาแจกจ่ายกับญาติ หรือคนบ้านใกล้เคียงกัน ซึ่งเป็นการแบ่งปันกันดังคำที่ว่า ปลาตัวเดียวกินได้ทั้งปี เพราะเมื่อเราให้ใครไปเวลาเราได้ปลามาเยอะ วันหลังเมื่อเขาได้ปลามาเยอะ เขาก็จะให้เรากลับมาเช่นกัน บางครั้งก็ได้ปลาที่ตายกลับมาจากการหา เนื่องจากติดกับดักนานเกินไปทำให้ปลาทนมไม่ไหวและตายในที่สุด ปลาที่ตายแล้วจะทานไม่อร่อย ชาวบ้านจึงนำปลาที่ตายนั้นมาถนอมอาหารโดยการทำเป็น “เคอปลา” หรือ กะปิปลา นิยมนำมาทำเป็นน้ำยาขมจืดของภาคใต้ และเป็นอาหารที่โด่งดังของภาคใต้ คือ แกงเคอปลา หรือแกงน้ำเคอมาจนถึงปัจจุบัน การทำเคอปลามีขั้นตอนสำคัญคือการหมักและการซัดน้ำ โดยการนำเคอปลามาเก็บในภาชนะที่มีฝาปิดมิดชิดจะบรรจุใน “เนียง” (ไห) นำเนื้อเคอที่ได้ใส่ลงในไหจนเต็ม ปิดปากไหด้วยกาบหมาก แล้วซัดด้วยดอกไม้ไฟบางๆ เก็บไว้ในที่ร่ม จากนั้นโรยด้วยเกลือเม็ดบนปากไหประมาณ 1 กำมือ และนำน้ำต้มสุกที่ทิ้งไว้จนเย็นแล้วเติมลงไปให้เสมopakไห ทิ้งไว้ประมาณครึ่งเดือนก็นำไปบริโภคได้ สามารถเก็บได้นาน 1-2 ปี ส่วนน้ำเคอปากไหก็นำมาบริโภคได้รสชาติคล้ายๆ น้ำปลา(สัมภาษณ์สนธิ์ เกื้อเพชร อายุ 75 ปี 22 มีนาคม 2562)

ในการทำเคยปลามีการเอาไส้ปลาออก บางคนในชุมชนบ้านเนินธัมมังก็นำมาทำเป็น พุงปลา หรือ “ไต่ปลา” โดยการนำไส้ปลาหรือกระเพาะปลามาทำโดยการหมักกับเกลือ หมักทิ้งไว้ 20 - 30 วันก็สามารถนำมาทำเป็นอาหารได้

นอกจากนี้ยังพบว่าวิธีการแปรรูปสัตว์น้ำที่สำคัญของชุมชนเนินธัมมั่งในยุคป่าเขียวคือ การทำปลาตากแห้ง ซึ่งนับเป็นการถนอมอาหารที่สามารถเก็บไว้กินได้ข้ามปี การทำปลาตากแห้ง ต้อง ทำกับปลาที่ยังสด ยังไม่ตาย หรือตายก่อนที่จะทำปลาไม่นาน การทำก็เอาปลามาผ่า เอาไส้ออก เอา หัวออก แล้วใช้มีดกรีดเป็นริ้ว(เส้นยาว) ใช้เกลือเม็ดทาบนตัวปลาพอประมาณ ถ้าใช้เกลือน้อยไปจะ เกิดการบูดแฉด (ปลาไม่แห้ง มีกลิ่นเหม็น) แล้วนำไปตากแดดประมาณ 4-5 แดด ก็สามารถนำมา รับประทานได้ ถ้าเป็นปลาช่อนตัวใหญ่จะเรียกอีกอย่างว่าปลาอีว (สัมภาษณ์อุไร ทองนอก อายุ 89 ปี, 22 มีนาคม 2562)

การจับผึ้ง เป็นวิธีการนำทรัพยากรในป่าพรุมาใช้ประโยชน์ที่สำคัญอีกกรณีหนึ่งในยุคป่าเขียว เพราะผึ้งเป็นสัตว์ที่อาศัยอยู่ตามกิ่งไม้ในป่าพรุ สร้างรังขึ้นมาโดยหอบเอาน้ำหวานจากดอกไม้ในป่าพรุ จากแหล่งต่างๆ มารวมอยู่ที่รังของมัน จะมีผึ้งอยู่ 2 แบบก็คือ ผึ้งใหญ่ และผึ้งเล็ก (ผึ้งแมลงวัน) ผึ้งใหญ่นั้นจะเป็นผึ้งตัวใหญ่ ทำรังใหญ่ และที่สำคัญจะให้น้ำผึ้งที่มาก ส่วนผึ้งเล็ก หรือผึ้งแมลงวันก็จะ เป็นผึ้งที่มีลักษณะคล้ายแมลงวัน ขนาดจะเท่าๆ กับแมลงวัน ทำรังเล็กกว่าผึ้งใหญ่ ชาวบ้านในยุคป่าเขียวจึงนิยมจับผึ้งใหญ่มากกว่าเพราะได้น้ำหวานเยอะกว่า คนในชุมชนก็เข้าไปหาโดยวิธีหากจะเดินเข้าไปสำรวจ รังไหนที่มีน้ำหวานเต็มที่แล้วก็ทำการเผาควันเพื่อให้ตัวผึ้งหนีออกจากรังแล้วชาวบ้านก็จะเอาน้ำผึ้งไป แต่ถ้ารังไหนที่ยังไม่โตเต็มที่ก็จะรอจนกว่าสามารถเผาได้ ส่วนวิธีการเผานั้นก็จะมี 3 วิธี วิธีแรกเป็นการเผาด้วยไฟ ทำการเอาไม้ที่มีขนาดยาวและเบา อย่างเช่น ไม้ไผ่ตง นำผ้ามาพันบริเวณปลายไม้ไผ่ ราดน้ำมันดีเซลนิดหน่อย แล้วก็จุดไฟ พาไปเผาที่รัง ในการเผาจะเผาไม่นาน เผาแค่ผ่านๆ ให้ผึ้งปิกหลุด แล้วร่วงลงมาที่พื้น เหตุผลที่เผาแค่ให้ปิกหลุดก็เพื่อให้ผึ้งนั้นมีชีวิตต่อและสามารถไปทำรังใหม่ได้อีก วิธีที่ 2 ก็จะเป็นวิธีรมควัน ถ้ารังอยู่ต่ำก็จะก่อไฟได้รัง หากอยู่สูงก็จะใช้เปลือกมะพร้าวมัดที่ปลายของไม้ไผ่ แล้วจุดไฟ โดยเปลือกมะพร้าวนั้น จะติดไฟยาก ทำให้เกิดเป็นควันไม่มีไฟ ไปจ่อที่รังทำให้ผึ้งเมาควัน แล้วก็ขึ้นไปตัดรังผึ้งลงมา ส่วนวิธีที่ 3 ก็จะเป็นการใช้คาถาการจับผึ้งของคนในชุมชน โดยแต่ละคนจะมีคาถาไม่เหมือนกัน แล้วแต่ครูที่ได้วิชาอาคมมา แต่การทำพิธีจะใกล้เคียงกันก็คือ การไปยืนใต้รัง แล้วท่องคาถาการจับผึ้ง หลังจากนั้นจะมีการเคาะที่โคนต้นไม้ 3 ครั้ง เมื่อเคาะเสร็จก็สามารถขึ้นไปตัดที่รังได้โดยผึ้งไม่ต้อ (สัมภาษณ์อุไร ทองนอก อายุ 89 ปี, 22 มีนาคม 2562)

การทำนายยุคป่าเขียว นับตั้งแต่มีการก่อตัวของชุมชนโดยมีชาวบ้านจากภายนอกเริ่มเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเนินธัมมั่ง ก็เริ่มมีการบุกเบิกพื้นที่ป่าพรุให้เป็นนา โดยการเลือกพื้นที่ซึ่งเป็นโคกและดินดอน ตัดต้นไม้ออกแล้วมีการทำนาปลูกข้าว (สัมภาษณ์ถ่อง ม้าแก้ว อายุ 75 ปี, วันที่ 28 ธันวาคม 2561) การทำนาในช่วงแรกนี้จะเน้นการทำนาแบบเลี้ยงชีพ พออยู่พอกิน แต่ละครอบครัว

จะมีการทำนาที่ไม่มาก ครอบครัวละไม่กี่ไร่ เพื่อใช้บริโภคภายในครัวเรือน มีขั้นตอนการทำที่ใช้แรงงานคน สัตว์ และทรัพยากรในท้องถิ่น เพราะตอนนั้นยังไม่มีเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามา มีการทำตั้งแต่การไถพรวนดินที่ใช้วัวในการไถ การหว่านข้าว ใช้แรงงานคนในการหว่าน การใช้อุปกรณ์ในการหว่านข้าวทำมาจากทรัพยากรในชุมชน (ใช้กระสอบนอนซึ่งทำจากต้นกระจูด) ปุ๋ยอินทรีย์ที่ได้จากมูลสัตว์ รวมถึงการเก็บเกี่ยวที่ใช้แรงงานคน

กล่าวโดยสรุปเกี่ยวกับระบบการผลิตของชุมชนเนินธัมมังยุคป่าเขียว ได้ว่าพื้นที่ชุมชนซึ่งตั้งอยู่ในวงล้อมของป่าพรุคลองค้อมีความอุดมสมบูรณ์ทั้งทรัพยากรป่า ดิน น้ำ สัตว์ป่า และสัตว์น้ำ มีความหลากหลายของพันธุ์พืชและพันธุ์ไม้ชนิดต่างๆ ทำให้ผู้คนบริเวณใกล้เคียงตั้งแต่อำเภอชะอวด จนถึงชุมชนบริเวณปากพนังได้เข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าพรุมาโดยตลอด ได้แก่ การเข้าไปตัดไม้ในป่าพรุเพื่อนำมาใช้สอย สร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัย รวมไปถึงการจำหน่ายไม้ ซึ่งอาศัยแม่น้ำปากพนังเป็นเส้นทางลำเลียงไม้ด้วยการต่อแพ ซึ่งต้องใช้เวลาเป็นแรมเดือนถึงจะสามารถนำไม้ออกมาใช้ประโยชน์ได้ ชาวบ้านได้เข้าไปใช้ประโยชน์ในลักษณะดังกล่าวมาอย่างต่อเนื่อง จนกระทั่งจำนวนประชากรเริ่มมีเพิ่มมากขึ้น พื้นที่ทำการเกษตรมีจำนวนจำกัด ทำให้เกิดการขยายพื้นที่เพื่อการเกษตรไปยังป่าพรุ โดยบริเวณพื้นที่บ้านเนินธัมมังมีการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐาน เมื่อประมาณ 100 ปีที่ผ่านมา ในทศวรรษ 2460 สำหรับชาวบ้านที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในช่วงแรกๆ ส่วนใหญ่เป็นชาวบ้านที่อพยพมาจากตำบลกระเกต อำเภอเชียรใหญ่ และอำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช และจากพื้นที่ใกล้เคียงซึ่งเป็นญาติหรือรู้จักกับกลุ่มที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนก่อนในช่วงแรกๆ หลังจากนั้นก็มีชาวบ้านจากพื้นที่ต่างๆ เข้ามาตั้งบ้านเรือนจนกลายเป็นชุมชน ดังเช่นในปัจจุบัน

การเข้ามาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนของชาวบ้านในเขตพื้นที่ป่าพรุในช่วงแรก ชาวบ้านส่วนใหญ่มีระบบการผลิต 2 ลักษณะด้วยกัน คือ ประการแรก เป็นระบบการผลิตเพื่อยังชีพหรือเพื่อยู่เพื่อกิน โดยเฉพาะครัวเรือนที่เข้ามาจับจองบุกเบิกพื้นที่ทำกิน ระบบการผลิตหลักจะทำการเกษตร โดยเฉพาะการทำนา ปลูกพืชผักสวนครัว และเลี้ยงสัตว์ ในขณะเดียวกัน ยังมีระบบการผลิตที่อาศัยฐานทรัพยากรป่าพรุเพื่อยังชีพ ไม่ว่าจะเป็นการนำไม้มาใช้สอยและจำหน่าย การหาปลาน้ำจืดในพรุ การเข้ามาล่าสัตว์ ถอนกระจูดและหาของป่า เช่น น้ำผึ้งป่า และพืชสมุนไพร เป็นต้น ประการที่สอง เป็นระบบการผลิตกึ่งยังชีพ คือ มีการแบ่งสรรผลผลิต ส่วนหนึ่งเก็บไว้บริโภคในครัวเรือน อีกส่วนหนึ่งเก็บไว้ขาย ในขณะนั้นเกือบทุกครัวเรือนจะมีระบบการผลิตที่หลากหลาย บางครัวเรือนมีระบบการผลิตแบบยังชีพเป็นหลัก ไม่จำเป็นต้องพึ่งพาทุนหรือปัจจัยในการดำรงชีพจากภายนอกมากนัก ในขณะที่บางครัวเรือนเน้นระบบการผลิตแบบกึ่งยังชีพ โดยเฉพาะในช่วงที่มีการสัมปทานเผาถ่านเกิดขึ้นในพื้นที่พรุคลองค้อเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2485 ได้มีการสร้างเตาเผาถ่านขึ้นจำนวนมาก ชาวบ้านส่วนใหญ่ในชุมชนจึงเน้นการตัดไม้ในเชิงพาณิชย์มากกว่าชาวบ้านจากแหล่งชุมชนอื่น ๆ ที่

เน้นการเข้ามาตัดไม้และล่าเลี้ยงไม้เพื่อการสร้างที่อยู่อาศัย ทั้งนี้เนื่องจากโอกาสและความสะดวกในการเข้าถึงทรัพยากรของชาวบ้านในชุมชนมีมากกว่าชาวบ้านจากแหล่งชุมชนอื่น ๆ

ในยุคป่าเขียวนี้มีการผลิตอีกลักษณะหนึ่ง นั่นคือ การถอนกระจุตในป่าพรุ ชาวบ้านที่ต้องการเข้ามาถอนกระจุตบางครั้งต้องใช้เวลาหลายวัน จึงต้องสร้างที่อยู่อาศัยชั่วคราวขึ้นมา เมื่อถอนกระจุตได้ตามที่ต้องการแล้ว ในวันที่เดินทางกลับจะปล่อยให้กระจุตลอยตามน้ำมาตามสายบาง โดยให้ลอยตามกระแส่น้ำออกจากพรุนถึงหมู่บ้าน โดยรายละเอียดเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรกระจุตนี้ทางทีมวิจัยจะได้กล่าวถึงในประเด็นต่อไป

ส่วนการหาปลาและจับสัตว์น้ำ ทุกครัวเรือนจะมีอุปกรณ์จับปลาและสัตว์น้ำไว้ประจำบ้าน เพราะเกือบทุกมือจะมีเมนูปลา สามารถหาได้ง่ายและไม่ต้องลงทุนมากนัก เนื่องจากป่าพรุในยุคนี้มีความอุดมสมบูรณ์ หรือที่เรียกกันว่า “ป่าเขียว” ในพรุยังมีเม มาบ และบางต่าง ๆ ซึ่งเป็นสายน้ำหรือลำน้ำที่เป็นแหล่งรวมของปลาและสัตว์น้ำนานาชนิดที่มีอยู่อย่างชุกชุมอีกด้วย นอกจากนี้ในช่วงฤดูแล้งจะเกิด “แปลึก” ซึ่งมีลักษณะเป็นแอ่งน้ำขนาดเล็กที่มีน้ำขังอยู่ปริมาณไม่มากนักและมีอยู่ทั่วไปในพื้นที่พรุ สำหรับปลาและสัตว์น้ำจืดที่ขึ้นชื่อของพรุคลองค้องในยุคนี้ ได้แก่ กุ้งก้ามกราม และปลาน้ำจืด โดยเฉพาะปลาดุกลำพัน ส่วนใหญ่จะพบมากในแหล่งน้ำในบริเวณป่าเขียว ส่วนในช่วงฤดูแล้งเมื่อน้ำในพรุแห้งจะพบปลาดุกลำพันตามโพรงของโคนต้นไม้ในป่าเขียวเป็นจำนวนมาก

ส่วนพาหนะที่สำคัญที่ใช้ในการหาปลา ได้แก่ เรือ ซึ่งในยุคป่าเขียวนี้ชาวบ้านมีเรือใช้ทุกครัวเรือน ซึ่งนอกจากการใช้เรือเพื่อเป็นพาหนะในการหาปลาและจับสัตว์น้ำแล้ว ยังใช้เรือเป็นพาหนะในการเก็บเกี่ยวทรัพยากรต่างๆ ในป่าพรุในช่วงฤดูน้ำหลาก ตลอดจนการใช้เรือเพื่อเป็นพาหนะในการคมนาคมอีกด้วย โดยเรือในยุคนี้จะเป็นเรือที่ขุดจากต้นไม้ทั้งท่อนขึ้นเป็นลำเรือ ซึ่งในการทำเรือจะมีการช่วยกันหลาย ๆ คนโดยเฉพาะคนที่มีความรู้ด้านช่าง โดยจะทำการช่วยกัน “โก隆” และขุดเจาะท่อนไม้ให้เป็นเรือ ซึ่งส่วนใหญ่จะนิยมใช้ไม้ตะเคียน เนื่องจากเป็นไม้ที่มีความคงทนและไม่ผุง่าย โดยใช้ระยะเวลาหลายวันจนกระทั่งเป็นแรมเดือน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับขนาดของไม้ที่นำมาใช้ในการทำเรือ รวมทั้งอายุของไม้ด้วย หากเป็นไม้แก่หรือไม้ที่มีอายุมาก จะใช้ระยะเวลาในการทำเรือนานกว่าการใช้ไม้ที่มีอายุน้อย เนื่องจากเนื้อไม้จะแข็ง แต่เรือที่ขุดจากไม้แก่หรือไม้ที่มีอายุมากจะมีอายุการใช้งานได้ยาวนานกว่าเรือที่ขุดจากไม้ที่มีอายุน้อย

6.2.3 การใช้ทรัพยากรกระจุตในยุคป่าเขียว

“กระจุต” นับเป็นพืชที่สัมพันธ์กับชีวิตและวัฒนธรรมของชาวบ้านในพื้นที่ป่าพรุ รวมถึงชาวบ้านในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาอย่างมาก เป็นพืชที่ขึ้นกระจายอยู่ในป่าพรุรอบทะเลสาบสงขลา โดยในยุคป่ายีนนั้นแม้ว่าจะมีต้นไม้หลากหลายชนิดในป่าพรุ ทั้งไม้เล็กไม้ใหญ่ แต่ก็จะมีกระจุตขึ้น

กระจายอยู่อีกชนิดหนึ่ง พืชกระจุนั้นมีลักษณะคล้ายกับต้นกก มีใบสีเขียว ความยาวประมาณ 1-2 เมตร ส่วนหนึ่งจะจมอยู่ใต้น้ำในเขตป่าพรุ

กระจุน เป็นพืชตระกูลเดียวกับกก เป็นพืชที่เจริญเติบโตง่าย แพร่ขยายพันธุ์ได้รวดเร็ว ลำต้นของกระจุนมีลักษณะกลม ตรง กลวง มีข้อปล้องภายในคล้ายลำไผ่ มีเหง้าใต้ดิน ขึ้นเป็นกอใหญ่ ลำต้นกลมตรง โตเท่าขนาดก้านไม้ขีดไฟถึงเท่าแท่งดินสอดำ สูงประมาณ 2 เมตร ลำต้นสีเขียวอ่อน ในลุ่มทะเลสาบสงขลามีแหล่งกระจุนมากที่สุดในเขตพื้นที่ป่าพรุที่ตั้งอยู่โดยรอบทะเลสาบ โดยเฉพาะในพื้นที่ ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว ตำบลการะเกด อำเภอเชียรใหญ่ ตำบลเคร็ง อำเภอชะอวด จังหวัด นครศรีธรรมราช ตำบลนางตุง อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง

กระจุนหรือภาษาถิ่นในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลามัก เรียกว่า “จูด” มีอยู่สองชนิด คือ กระจุนใหญ่ และกระจุนหนู กระจุนใหญ่นำไปใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน เช่น สานเสื่อ สานกระสอบ กระสอบนั่ง ทำเชือก จักสานเป็นผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ ส่วนกระจุนหนูนำไปใช้ประโยชน์น้อย เนื่องจากมีลำต้นเล็กสั้นความเหนียวน้อยกว่ากระจุนใหญ่

การนำกระจุนมาประดิษฐ์เป็นสิ่งใช้สอยในครัวเรือนของคนในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา โดยเฉพาะชาวบ้านในเนินธัมมังมีมาพร้อม ๆ กับการเกิดขึ้นของชุมชน (การจัดเวทีชุมชนเนินธัมมัง ครั้งที่ 1, 30 พฤศจิกายน 2561)ปัจจุบันชาวบ้านผู้หญิงที่มีอายุ 50 ปี ขึ้นไปมีความสามารถในการสานกระจุนให้เป็นเครื่องใช้ภายในครัวเรือนกันเกือบทุกคน

ในยุคป่าเขียวชาวบ้านในชุมชนเนินธัมมังสัมพันธ์กับพืชกระจุนในลักษณะที่มีการนำต้นกระจุนมาใช้เป็นเครื่องมือเครื่องใช้ โดยเฉพาะการสานเสื่อ ไว้สำหรับปูนั่ง ปูนอน และสานกระสอบนั่ง ไว้ใช้ใส่ข้าวสาร กะปิ หรืออื่น ๆ โดยชาวบ้านจะเริ่มต้นจากการถอนต้นกระจุนมาจากน้ำ คลุกโคน นำมาตากแห้ง รีดให้กระจุนแบนแล้วนำมาจักสาน โดยในยุคป่าเขียวเมื่อเข้าไปหาปลา หรือไปตัดไม้ ก็ถอนกระจุนออกมาด้วย หรือบางคนก็เข้าไปหาโดยตรง

ต้นกระจุตในพื้นที่ป่าพรุ ชุมชนเนินธัมมัง

สิทธิการถือครองและลักษณะการเข้าถึงการใช้ประโยชน์ ต้นกระจุตยุคป่าเขียว ชาวบ้านทุกครัวเรือนสามารถเข้าไปถอนต้นกระจุตทั้งในพื้นที่สาธารณะและพื้นที่ของเอกชนเพราะกระจุตมีอยู่เป็นจำนวนมาก พื้นที่ดังกล่าวมาจากการจับจอง หรือได้สิทธิมาจากการซื้อที่ดินต่อจากเจ้าของเดิม และป่ากระจุตที่มีพื้นที่ต่อกับที่ดินซึ่งซื้อขายกันก็จะตกเป็นสิทธิของผู้ซื้อด้วย ส่วนใหญ่จะอยู่ปลายนาใต้บ้านของเจ้าของที่ดิน แม้ว่าพื้นที่เหล่านี้จะเป็นป่าสงวนแห่งชาติ แต่สมาชิกในชุมชนก็รับรู้และยอมรับร่วมกันว่าพื้นที่ตรงไหนเป็นของใคร การได้มาซึ่งสิทธินี้จะเป็นไปตามข้อตกลงที่ตกลงมาจากรุ่นบรรพบุรุษที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในสมัยแรกเริ่ม ซึ่งส่วนใหญ่จะยึดตั้งแต่พื้นที่สวนบนเนินสูง ทอดยาวลงไปในป่าพรุตลอดแนว ส่วนดงกระจุตในพื้นที่ซึ่งไม่ติดต่อกับพื้นที่เนินสูง ก็มีการจับจองเพิ่มเติมบ้างซื้อจากเจ้าของเดิมบ้างสืบทอดกันมา แม้สิทธิบนพื้นที่เหล่านั้นไม่ได้รับความคุ้มครองจากกฎหมาย แต่ก็ได้รับรองจากกฎของชุมชน ส่วนกระจุตในพื้นที่สาธารณะในยุคนี้ มีคนเข้าไปใช้น้อยมาก เพราะกระจุตในพื้นที่ของแต่ละครัวเรือนมีมากพอ การเข้าไปใช้จึงเป็นกลุ่มที่ไม่มีกระจุตเป็นของตนเอง ซึ่งมีเพียงไม่กี่ราย

ในการไปถอนกระจุตมาใช้ ก็จะใช้วิธีการเลือกถอนในส่วนที่ต้องการจากพื้นที่ของตนเอง สำหรับผู้ที่ไม่มีป่ากระจุตเป็นของตนเอง ก็จะเข้าไปใช้กระจุตในพื้นที่สาธารณะ ซึ่งผู้ที่ต้องการแสดงสิทธิ “ผู้มาก่อน” ในพื้นที่สาธารณะ จะทำเครื่องหมายบอกกล่าวต่อคนอื่น ๆ ซึ่งเรียกกันว่า “ปักก่า” เครื่องหมาย “ปักก่า” จะทำให้ผู้ที่เข้ามาทีหลังทราบทันทีว่า บริเวณนี้มีคนเข้ามาแสดงสิทธิในการเก็บเกี่ยวไว้แล้ว และจะไม่มีใครเข้าไปถอนซ้ำอีก ถือเป็นกฎของชุมชนที่ทุกคนยอมรับและถือปฏิบัติ

ในยุคป่าเขียวนั้นคนนอกชุมชนที่ต้องการใช้กระจุต ก็สามารถเข้ามาเก็บเกี่ยวกระจุต ในพื้นที่สาธารณะได้ โดยเพียงบอกกล่าวต่อผู้ใหญ่บ้านก่อนเข้ามาถอน แต่ผู้ใหญ่บ้านจะไม่อนุญาตให้ จับจองพื้นที่หรือ “ปักกำ” เป็นเจ้าของแหล่งกระจุตสาธารณะได้ และการเข้ามาถอนของคนนอกพื้นที่ จะให้ถอนไปสานเพื่อใช้เองเท่านั้น โดยพิจารณาจากปริมาณที่ถอนไป ในส่วนพื้นที่ที่มีเจ้าของ การ ถอนต้องได้รับอนุญาตจากเจ้าของก่อน แต่คนที่เข้ามาถอนในพื้นที่ที่มีเจ้าของส่วนใหญ่ มักจะเป็น ญาติพี่น้องกับคนในชุมชน ในยุคป่าเขียวนี้การเข้าไปถอนกระจุตใช้ จึงไม่ค่อยมีปัญหา เพราะกระจุตมี อยู่มากมายเกินใช้

สำหรับประเด็นผลิตภัณฑ์กระจุตในยุคป่าเขียวนั้นชาวบ้านในเนินธัมมังได้นำกระจุตมา สานเป็นเสื่อและกระสอบ ไม่มีการย้อมสี ขั้นตอนการนำกระจุตมาสานได้รับการถ่ายทอดจากพ่อแม่ สอนให้ลูกทำ และบางรายก็ฝึกทำเองจากการได้สังเกตคนอื่น หัตถกรรมกระจุตจึงเป็นงานที่สืบทอด ต่อเนื่องกันมา โดยอาศัยการถ่ายทอดทักษะจากคนสูงอายุ ซึ่งการเรียนรู้คือการลงมือฝึกด้วยตนเอง เนื่องจากแหล่งกระจุตในยุคป่าเขียว มีอยู่เป็นจำนวนมาก ชาวบ้านเพียงลงไปถอนต้นกระจุตมาตาม ปริมาณที่ต้องการใช้ ซึ่งมีขั้นตอนไม่ซับซ้อน และที่สำคัญคือทุกขั้นตอนใช้แรงงานจากคนในครัวเรือน ไม่มีการแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบไว้อย่างชัดเจนว่าใครต้องทำอะไร และพอจะอธิบายได้โดยสังเขป เกี่ยวกับขั้นตอนการทำผลิตภัณฑ์กระจุต คือ (การจัดเวทีชุมชนเนินธัมมัง ครั้งที่ 1, 30 พฤศจิกายน 2561)

1. การถอนกระจุต การออกไปถอนกระจุตมาใช้ในยุคป่าเขียว โดยมากก็ออกไปถอน ข้างๆ บ้านสามารถเอากระจุตมาเตรียมเพื่องานสานได้แล้วการถอนกระจุตจะใช้มือรวบต้นกระจุตที่ ต้องการแล้วใช้แรงดึง ต้นกระจุตขึ้นมาเสร็จแล้วจะนำกระจุตที่ถอนได้มามัดรวมกันเป็นมัด ๆ

2. การคัดขนาดความสั้นยาว กระจุตที่ถอนมาแล้วก็จะเอามาคัดขนาดให้ได้กระจุตที่มี ความยาวเท่าๆกัน หลายขนาดโดยทั่วไปจะได้ประมาณ 3 ขนาด ตามความสั้นยาวของกระจุตแล้วทำ เป็นกำ ๆ ขนาดเท่าต้นหมาก

3. การคลุกน้ำตม หลังคัดขนาดกระจุตเสร็จก็จะนำไปคลุกตม ตมก็คือน้ำผสมดินโคลน การทำตมคลุกกระจุตไม่ยาก เพียงแต่ขุดหลุมให้กว้างลึกประมาณหนึ่งศอก ยาวประมาณหนึ่งวา ดิน ที่ใช้ในการคลุกกระจุตก็เป็นดินเหนียวเนื้อเนียนสีขาว ซึ่งมีทั่วไปในนา การทำน้ำตมให้น้ำดินเหนียว เนื้อสีขาวมาวนคกับน้ำให้เป็นเนื้อเดียวกัน เสร็จแล้วนำกระจุตลงคลุก หลังจากนั้นตั้งพักไว้พอให้ตม แห้ง โดยสังเกตต้นกระจุตว่ามีตมสีขาวติดอยู่หรือไม่ ถ้าไม่ติดก็ให้เพิ่มดินเหนียว หรือไม่ก็ให้จุ่มมือลง ไปแล้วยกขึ้นมาดู ถ้าตมติดหลังมือก็ใช้คลุกกระจุตได้เลย สาเหตุที่ต้องใช้ดินเหนียวสีขาว ก็เพื่อที่จะ ทำให้ตมสีขาวไม่ดำ กระจุตเส้นนี้มทำให้สานง่าย ถ้าไม่มีดินสีขาวให้ใช้ดินเหนียวธรรมดาแทนก็ได้ แต่กระจุตสีจะไม่สวยเท่า การคลุกตมให้เอากำกระจุตลงไปแช่ในหลุมที่เตรียมไว้ จับพลิกไปมาให้ทั่ว หั้ทั้งกำ แล้วให้เอากำกระจุตขึ้นไปผึ่งไว้กับร้านหรือชานบ้าน

4. การตากกระจุต ตากได้หลายแบบ ที่นิยมคือการตากแบบสุม (แบบกระโจม) คือตั้งกระจุตให้ยื่นแล้วแผ่กระจุตให้กางออกเหมือนสุม ใช้กับกระจุตตอกสั้น ๆ ตากแบบนี้กระจุตแห้งเร็ว เก็บก็ง่าย

การตากกระจุต

5. การดำกระจุตก่อนนำกระจุตไปทำผลิตภัณฑ์ ต้องเอากระจุตที่แห้งมาลอกกาบออก แล้วเอากระจุตตากน้ำค้างประมาณ 1 - 2 คืน การตากน้ำค้างทำให้ตอกอ่อนตัว นุ่ม เวลาทำให้แบน ตอกจะได้ไม่แตก สานชิ้นงานได้สวย การตากน้ำค้างต้องไม่ให้ถูกฝน ถ้าถูกฝนตอกกระจุตจะงอใช้การไม่ได้ แต่ถ้ากระจุตถูกฝนให้น้ำไปล้างน้ำแล้วตากใหม่ให้แห้ง ถ้ากระจุตแข็งให้แช่น้ำ 1 คืน แล้วนำไปตากน้ำค้าง แล้วค่อยนำไปดำ เวลาดำกระจุตให้วางกำกระจุตบนไม้กระดานแผ่นเรียบ ไม้กระดานรองนี้วางบนดินเรียบ ๆ หรือไม้ก็ฝังไว้ใต้ดินก็ได้ ใช้เท้าทั้งสองข้างขึ้นเหยียบบนมัดกระจุต หลังจากนั้นเอาสากไม้เหมือนสากตำข้าว แต่ใหญ่และยาวกว่า เริ่มต้นดำจากด้านหนึ่งไปจนสุดปลายอีกด้านหนึ่งของกำกระจุต ตำจนกระจุตเริ่มแบนแล้วเอาไปตากแดด แล้วนำไปตำใหม่ การดำกระจุตในยุคนี้อาจจะใช้ครกทิมข้าวมาใช้ในการทับกระจุตให้แบนเรียกว่า “การกลิ้ง” ทำโดยใช้ครกทิมข้าววางทับกระจุตที่นำมากลิ้งต้องผ่านการปลายนิดและการตำกับสากก่อนจนกระจุตแบนแต่ใช้เวลาไม่นานนัก เสร็จแล้วนำไปผึ่งแดด หลังจากนั้นนำไปกลิ้งกับลูกกลิ้งกลิ้งกลับไปกลับมาจนกระจุตตอกแบนและนุ่ม การกลิ้งกระจุตใช้เวลาไม่นานนักก็สามารถนำไปสานเป็นผลิตภัณฑ์

การตำกระจุต การกลิ้งกระจุตก่อนนำกระจุตไปทำผลิตภัณฑ์

ผลิตภัณฑ์จักสานจากกระจุตในยุคป่าเขี้ยวที่สำคัญคือ เสื่อและกระสอบนั่ง มีการใช้ประโยชน์เกือบทุกครัวเรือน เพื่อเพิ่มความมั่นคงทางอาหาร เครื่องมือเครื่องใช้ในครัวเรือน โดยผลิตภัณฑ์จักสานจากกระจุตยุคป่าเขี้ยวเป็นงานในลักษณะต่างคนต่างทำในครัวเรือน ไม่มีการรวมกลุ่มเพื่อการผลิตหรือแปรรูป การถ่ายทอดความรู้ก็ใช้วิธีการสานให้กับลูกหลานในครัวเรือนดู แต่ส่วนมากจะใช้วิธีการสังเกตเลียนแบบ และฝึกหัดด้วยตัวเองแล้วจนสามารถจักสานได้ในที่สุด เพราะรูปแบบผลิตภัณฑ์ไม่สลับซับซ้อนมากนัก การสานเสื่อ สานกระสอบนั่ง จะมีส่วนที่ยากอยู่ที่การเก็บริม ชาวบ้านเรียกว่า “เม้น” ดังนั้นเมื่อสานเสื่อหมดความยาวกระจุตแล้ว ก็เหลือการเก็บริมไว้ให้ผู้ใหญ่เม้นริมต่อ หรือจนกว่าเด็ก ๆ จะเรียนรู้วิธีการเก็บริมได้ดีแล้วจึงจะสามารถทำเองได้ สรุปได้ว่าการทำผลิตภัณฑ์กระจุตในยุคป่าเขี้ยวเป็นผลิตภัณฑ์ที่ทำกันง่าย ๆ โดยจะทำในช่วงเวลาว่างเว้นจากการทำนา ซึ่งโดยมากก็เป็นผู้หญิง สานเสื่อสานกระสอบ เลี้ยงลูกอยู่กับบ้าน งานสานกระจุตเมื่อก่อนมีชิ้นงานไม่มาก ส่วนใหญ่สานเสื่อรองนั่งรองนอน เสื่อใบ (มีขนาดเล็กใช้ทำใบเรือในลุ่มทะเลสาบ) กระสอบขนาด กระสอบนอน กระสอบนั่ง การสานกระจุตในสมัยก่อนจะสานเสื่อเป็นส่วนใหญ่ ต่อมาก็เริ่มหันมาสานกระสอบแบบต่าง ๆ ตามความต้องการของคนใช้ (การจัดเวทีชุมชนเนินธัมมัง ครั้งที่ 1, 30 พฤศจิกายน 2561)

กระสอบนั่ง กระสอบนอน ผลิตภัณฑ์ที่ชาวบ้านเนินธัมมังนิยมทำในยุคป่าเขียว

สรุปได้ว่าการใช้ทรัพยากรกระจูดในยุคป่าเขียวชาวบ้านในชุมชนเนินธัมมังมีการพึ่งพาทรัพยากรกระจูดโดยการนำมาทำผลิตภัณฑ์ที่ใช้กันในครัวเรือน ได้แก่ เสื่อและกระสอบ นอกจากนี้ อาจมีการพัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์อย่างอื่นบ้าง เช่น เสื่อใบ แต่ก็ไม่มีมากนัก การใช้กระจูดมีจุดมุ่งหมายเพื่อใช้ในครัวเรือน และทุกครัวเรือนก็มีความสามารถในการทำผลิตภัณฑ์ ช่วงยุคป่าเขียวนี้ชาวบ้านบางคนได้ทำผลิตภัณฑ์กระจูดเพื่อจำหน่ายแล้ว แต่ก็เป็นเฉพาะในส่วนที่เหลือจากการใช้งานในครัวเรือน ช่วงเวลานี้การใช้ทรัพยากรกระจูดของชุมชนเนินธัมมังจะนิยมทำในช่วงที่ว่างเว้นจากการทำนา หรือช่วงที่ผู้หญิง หรือคนชราอยู่บ้านเลี้ยงลูกหลาน ก็จะใช้เวลานี้ทำผลิตภัณฑ์จากกระจูดด้วย

6.3 ยุคที่ 2 การใช้ทรัพยากรกระจูดในยุคป่าเหือด¹ (พ.ศ.2505 – 2536)

ยุคป่าเหือด คำว่า “เหือด” ในที่นี้มีความหมายอยู่ด้วยกันสองนัยยะ นัยยะแรก เหือด เป็นภาษาท้องถิ่นใต้ที่หมายถึง หมด ซึ่งก็คือป่าถูกทำลายจนหมด หรือหมายถึงช่วงที่ป่าเขียวถูกทำลายจากเหตุการณ์वादภัย นั่นคือพายุเฮอร์ริเคน ส่งผลให้ไม้ใหญ่ที่อยู่ในยุคป่าเขียว เช่น ต้นนกงอน ต้นรักซ์ ต้นนม ต้นเสม็ดนอน ต้นแก้มช่อน ต้นเตียว ต้นหวายหิน ไม้ช่วน ได้ล้มลงและไม่สามารถงอกใหม่ได้อีก นัยยะที่สอง “เหือด” หมายถึง ต้นเสม็ด เมื่อป่าเขียวในยุคแรกโดนพายุเฮอร์ริเคนทำลายไป

¹“ป่าเหือด” เป็นคำภาษาใต้ในที่นี้หมายถึง “ป่าหมด” ส่วนอีกนัยหนึ่งหมายถึงช่วงเวลานี้เกิดความเสื่อมโทรมของป่าพรุ ทำให้ต้นไม้ชนิดอื่น ๆ เหลืออยู่น้อย ต้นไม้ที่ขึ้นในช่วงเวลานี้มีเฉพาะ “ไม้เหือด” หรือ “ไม้เสม็ด” เท่านั้น

จนหมดไม่สามารถขึ้นมาได้ใหม่อีก พืชที่ขึ้นมาแทนที่มากในพื้นที่ป่าพรุคือ คือ ต้นเสม็ด และต้นกระจุยชาวบ้านจึงเรียกว่าป่าเหม็ด ซึ่งเป็นภาษาใต้ ถ้าแปลเป็นภาษากลางก็คือป่าเสม็ดนั่นเอง

6.3.1 ปัจจัยของความเปลี่ยนแปลง

จากการศึกษาภาคสนามพบว่ามีปัจจัยสำคัญที่ส่งผลให้ชุมชนในพื้นที่ป่าพรุพัฒนาเข้าสู่ยุคที่สองหรือยุคป่าเหม็ดเกิดจากหลายประการ โดยสามารถนำมาอธิบายได้ตามลำดับต่อไปนี้

วาทภัยแลหมตะลุมพุก ชาวบ้านให้ข้อสรุปว่าการเกิดขึ้นของวาทภัยนี้เป็นปัจจัยสำคัญที่สุดที่ส่งผลต่อความเปลี่ยนแปลง โดยเป็นเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นระหว่างวันที่ 24 - 25 ตุลาคม พ.ศ.2505 ประเด็นสำคัญคือการเกิดลมพายุโซนร้อนแอเรียตซึ่งเป็นพายุหมุนพัดเข้าพื้นที่ภาคใต้ตอนกลาง โดยมีความเร็วลมประมาณ 90 กม.ต่อชั่วโมง ได้รับข้อมูลจากการสัมภาษณ์ว่าช่วงเวลาที่พายุเข้ามานั้นมีทั้งแรงลมที่พัดใส่อาคารบ้านเรือนโยกคลอน หลังคาหลุดปลิวและลอยตัวไปทั้งภาคใต้ตอนกลาง โดยเฉพาะในพื้นที่อำเภอปากพนัง อำเภอหัวไทร อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช มหาวาตภัยแลหมตะลุมพุกที่เกิดขึ้น มีคนตายและสูญหายถึง 1,030 คน บาดเจ็บสาหัส 422 คน ไร้ที่อยู่อาศัย 16,170 คน อาคารบ้านเรือนทั่วทั้งจังหวัดนครศรีธรรมราชพังทลายหลัง 22,296 หลัง ชำรุด 50,775 หลัง สวนยางสวนผลไม้เสียหายประมาณ 791 ล้านต้น (วาทภัยแลหมตะลุมพุก, 2561)

หลังเหตุการณ์ในครั้งนั้นส่งผลให้ต้นไม้ใหญ่ทั้งในพื้นที่ป่าต้นน้ำ พื้นที่ป่าพรุ และพื้นที่อื่นๆ ในพื้นที่ภาคใต้ตอนกลาง โค่นล้มลงเป็นจำนวนมาก ว่ากันว่าหลังเกิดมหาวาตภัยครั้งนี้รัฐบาลได้เปิดโอกาสให้บริษัทเอกชนเข้าไปสัมปทานไม้ที่โค่นล้มและใช้เวลาอยู่หลายปีกกว่าจะขนไม้ที่ล้มครั้งนี้ออกจากป่าได้ทั้งหมด นั้นย่อมแสดงว่าจำนวนไม้คงมีอยู่มาก หลังจากนั้นชาวบ้านได้เริ่มเข้ามาจับจองป่าเพื่อปลูกยางพารา

หากกล่าวเฉพาะกรณีของป่าพรุได้ส่งผลกระทบต่อชุมชนบ้านเนินธัมมัง กล่าวคือทำให้ไม้ใหญ่ เช่น ไม้ต้นนกนอน ต้นรักซ์ ต้นนม ต้นเสม็ดนอน ต้นแก้มช่อน ต้นเดียว ต้นหวายหิน ไม้ช้วน และไม้ในยุคป่าเขียวอีกหลายชนิดล้มเกิดความเสียหาย จากเหตุการณ์ดังกล่าวส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของชุมชนบริเวณบ้านเนินธัมมังหลายอย่าง โดยเริ่มจากการที่พายุแอเรียตพัดไม้ใหญ่ในยุคป่าเขียวได้ล้มลงแบบถอนรากถอนโคนเป็นจำนวนมาก ส่งผลให้ชาวบ้านทั้งใกล้และไกลในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาเข้าไปขนไม้เพื่อใช้ประโยชน์ โดยส่วนใหญ่จะมาขนเพื่อนำไปสร้างที่อยู่อาศัยใหม่ โดยเฉพาะชาวบ้านที่บ้านเรือนได้รับความเสียหายจากเหตุการณ์วาทภัยแลหมตะลุมพุกในพื้นที่อำเภอปากพนัง อำเภอหัวไทร อำเภอเชียรใหญ่ นอกจากนี้เหตุการณ์ดังกล่าวชาวบ้านในพื้นที่อื่นเข้าจับจองพื้นที่เพื่อใช้ประโยชน์ในการทำมาหากินได้ง่ายขึ้นเพราะไม่มีป่าขวางเส้นทางเรือในยุคนั้นทำให้ง่ายต่อการเดินทางมายังชุมชนบ้านเนินธัมมัง จึงมีการทยอยเข้ามาของชาวบ้านจากพื้นที่อื่นๆ เพื่อตั้งถิ่นฐานในการทำมาหากินมากขึ้น ส่งผลให้ประชากรในบริเวณชุมชนบ้านเนินธัมมังมีมากขึ้นตามไปด้วย

หลังจากเหตุการณ์วาทภัยผ่านไปประมาณ 4 เดือนในช่วงต้นปี พ.ศ.2506 ก็เกิดภาวะแห้งแล้ง ฝนทิ้งช่วงเป็นเวลานาน ส่งผลให้เกิดเหตุการณ์ไฟไหม้ครั้งใหญ่ในบริเวณป่าพรุบ้านเนินธัมมัง และพื้นที่ป่าพรุในบริเวณนั้น ที่เรียกว่า “ไฟกินคุด” คือการที่ไฟได้ไหม้เป็นเวลานานและไหม้ลงไปบริเวณด้านล่างของพื้นที่ป่าพรุซึ่งเกิดจากการทับถมของพื้นและแห้งแล้งเป็นเวลานาน (ลักษณะคล้ายการเผาถ่าน) และลุกลามขยายพื้นที่เป็นวงกว้าง ไฟไหม้ในครั้งนั้นกินเวลาร่วม 3 - 4 เดือน โดยเฉพาะบริเวณของป่าพรุที่ไม่มีน้ำท่วมขัง สัตว์ต่างๆที่อาศัยในบริเวณป่าพรุ โดยเฉพาะเต่าและแล่น (ตัวเงินตัวทอง) ต้องหนีตายจากไฟไหม้ครั้งนี้ เหตุการณ์หลักคือเมื่อหลังจากเกิดไฟกินคุดบริเวณป่าพรุ มีสภาพเสื่อมโทรมเสียสมดุล ต้นไม้ใหญ่ที่เคยมีในสมัยป่าเขียวลดจำนวนลงมาก มีพืชหลักที่ขึ้นได้หลังจากเหตุการณ์ไฟกินคุดแค่สองชนิด คือ ไม้เสม็ดขาว และต้นกระจุต ส่งผลให้สัตว์บกและสัตว์น้ำที่เคยอาศัยในป่าเขียว เริ่มค่อยๆ ลดจำนวนลงจนสูญพันธุ์ไปในที่สุด เช่น นกเงือก ลิง ค่าง ปลาตุ๊กลา พัน และจากข้อสันนิษฐานของชาวบ้านกล่าวว่า การเกิดขึ้นของไม้เสม็ดเป็นผลให้น้ำในป่าพรุเปรี้ยว และทำการเกษตรไม่ค่อยได้รับผลเท่าที่ควร (สัมภาษณ์อุไร ทองนอก อายุ 89 ปี วันที่ 22 มีนาคม 2562) และกลายเป็นที่มาที่ทำให้ชาวบ้านในพื้นที่ป่าพรุเรียกช่วงเวลานี้ว่ายุค “ป่าเหม็ด” นั่นเอง

นอกจากการเกิดขึ้นของวาทภัยแลหมทะเลมพุกจะเป็นปัจจัยหลักของการพัฒนาเข้าสู่ยุคใหม่แล้ว ก็พบว่ายังมีภัยธรรมชาติอีกประการหนึ่งที่มีส่วนสำคัญทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศป่าพรุและส่งผลกระทบต่อชาวบ้านเนินธัมมัง นั่นก็คือเหตุการณ์ “น้ำท่วม” ในพื้นที่ชุมชนบ้านเนินธัมมัง ที่เกิดภาวะอุทกภัยในพื้นที่อย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปลายปี พ.ศ. 2518 เกิดน้ำท่วมครั้งใหญ่ และเป็นปีที่น้ำท่วมสูงสุดในพื้นที่พรุคลองค้อง โดยท่วมติดต่อกันเป็นเวลานาน ซึ่งเหตุการณ์ดังกล่าวได้ทำลายทรัพย์สินของชาวบ้านและทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ชุมชนบ้านเนินธัมมัง อย่างมากมาย ทำให้พื้นที่นาและพื้นที่ทำการเกษตรของชาวบ้าน ซึ่งเป็นพื้นที่ขอบพรุได้รับความเสียหาย เกิดภาวะยากลำบาก ส่งผลให้ชาวบ้านบางส่วนเลิกทำนา และหันไปประกอบอาชีพหาปลาในพื้นที่พรุมากขึ้นด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น การขุดบ่อล่อปลา การดักอวนหรือกัก การยกยอ การดักลัน ซึ่งการหาปลาแต่ละวิธีต้องอาศัยภูมิปัญญาที่แตกต่างกัน เช่น การดักปลาไหลโดยใช้ลันแทนการใช้ไซ เนื่องจากกระยะหลังปริมาณปริมาณและชนิดของสัตว์น้ำเริ่มลดลง ชาวบ้านได้มีการพัฒนาเครื่องมือและวิธีการต่างๆ เกี่ยวกับการจับสัตว์น้ำ เพื่อให้สอดคล้องกับความร่อยหรอของทรัพยากร เช่น การจับปลาไหลของชาวบ้าน เมื่อก่อนชาวบ้านจะใช้ “ไซ” ในการดักปลาไหล แต่เมื่อปริมาณปลาไหลที่มีอยู่ในพื้นที่พรุคลองค้องมีจำนวนลดน้อยลง ไซดักปลาไหลจึงไม่เหมาะสม ชาวบ้านจึงได้มีการประดิษฐ์เครื่องมือจับปลาไหลชนิดใหม่ขึ้นมา เรียกว่า “ลัน” เพื่อนำมาใช้แทนไซดักปลาไหล เนื่องจากมีความสะดวกมากกว่า โดยแรกๆ ลันจะทำมาจากลำไม้ไผ่ แต่ต่อมาเริ่มมีการพัฒนาจากลำไม้ไผ่มาเป็นท่อพีวีซี และมีการดัดแปลงรูปแบบไปจากเดิม เพื่อความสะดวกในการใช้งานมากยิ่งขึ้น โดยการใช้ลันดักปลาไหลจะนิยมใช้กันมากในช่วงฤดูน้ำหลาก นอกจากนี้ชาวบ้านบางส่วนในชุมชน

บ้านเนินธัมมังได้เริ่มมีการจับปลาด้วยวิธีการชุดบ่อล่อปลา ซึ่งเป็นวิธีการหาปลาอีกวิธีหนึ่ง ซึ่งเกิดขึ้นเนื่องจากหนอง บึง และบ่อที่มีอยู่ตามธรรมชาติในพื้นที่พรุคลองค้อมมีปริมาณไม่เพียงพอกับความ ต้องการของผู้หาปลา ดังนั้นจึงมีการชุดบ่อเพื่อให้ปลามาอยู่อาศัย และเมื่อถึงฤดูแล้งปริมาณน้ำเริ่มแห้ง ก็จะมีการวิดน้ำออกจากบ่อโดยใช้ “โพง” วิดน้ำ แต่ปัจจุบันชาวบ้านเริ่มนำเครื่องสูบน้ำมาใช้แทน โดยเฉพาะบ่อที่อยู่ใกล้กับชุมชน แต่หากบ่อที่อยู่ไกลเข้าไปในป่าเขียว ยังคงใช้วิธีการเดิม หลังจากวิดน้ำจากบ่อจนน้ำแห้งแล้วก็จะจับปลาในบ่อดังกล่าว สำหรับการชุดบ่อล่อปลาได้ก่อให้เกิด วัฒนธรรม “บ่อปลาห้วย” เกิดขึ้น คือ การที่ชาวบ้านตั้งแต่ 2 คนขึ้นไปมาร่วมกันชุดบ่อล่อปลาใน ป่าพรุ เมื่อปลาเข้ามาอยู่ในบ่อที่ชุดไว้ดังกล่าว ก็จะช่วยกันวิดน้ำออกจากบ่อเพื่อจับปลาที่ติดเข้าไปใน บ่อ แล้วนำปลาที่ได้มาแบ่งปันกัน โดยประเด็นเกี่ยวกับการชุดบ่อล่อปลานี้ผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงใน ประเด็นบริบทของยุคสมัยที่สัมพันธ์กับป่ากระจุต เรื่อง การผลิตของชุมชนเนินธัมมังต่อไป

6.3.2 บริบทของยุคสมัยที่สัมพันธ์กับป่ากระจุต

บริบทสำคัญที่ควรกล่าวถึงในยุคป่าเหือด คือระบบการผลิตของชุมชนเนินธัมมัง โดย ในช่วงเวลานี้ชาวบ้านชุมชนเนินธัมมังเริ่มมีการผลิตที่ต่างไปจากเดิม โดยมีการผลิตที่สำคัญควร นำเสนอในที่นี้ คือ

การทำนาแบบเข้มข้น แม้ว่าจะประสบปัญหาน้ำท่วมบ้างในบางปีแต่ก็ยังมีความจำเป็นใน ชุมชนบ้านเนินธัมมังที่ยังประกอบอาชีพการทำนาอยู่โดยการทำนาในยุคป่าเหือดนี้ไม่เหมือนกับในยุค ป่าเขียว ชาวนาบางคนก็ยังยึดอาชีพทำนาโดยพยายามปรับเปลี่ยนรูปแบบและวิธีการผลิตตาม กระแสการเปลี่ยนแปลง โดยการพึ่งพาเทคโนโลยีเพื่อให้ได้ผลผลิตสูงสุดทั้งในด้านปริมาณและ คุณภาพ มีการเพิ่มพื้นที่ทำนาเนื่องจากมีการนำเครื่องจักรเข้ามาใช้ ได้แก่รถไถหว่าน ซึ่งทำให้ไถได้ นานและมากกว่าวัวควายหลายเท่าตัว โดยพื้นที่นาที่เพิ่มขึ้นนั้นก็มาจากพื้นที่ป่ากระจุตเดิม โดยการ ถางบริเวณที่เป็นป่ากระจุต และยกเป็นบึง (ผืน) นาขึ้นมา เพื่อให้ได้ผลผลิตที่มากขึ้นโดยไม่สนใจ ทรัพยากรกระจุตในพื้นที่ อาจจะเรียกช่วงเวลานี้ว่าเป็นช่วงที่ชาวบ้านให้ความสำคัญกับการดูแล รักษาและใช้ประโยชน์จากกระจุตน้อยลงกว่ายุคป่าเขียวมากในช่วงเวลานี้เกิดการส่งเสริมการเกษตร ของหน่วยงานรัฐที่เข้ามาสนับสนุน เช่น การใช้ปุ๋ยเคมี ในกระบวนการผลิตข้าวแล้ว นอกจากนี้การใช้ พันธุ์ข้าวที่ปลูกก็ปรับเปลี่ยนไปจากเดิม โดยเมื่อก่อนชาวบ้านจะใช้พันธุ์ข้าวพื้นเมืองในการปลูก แต่ ต่อมาชาวบ้านก็ได้หันมาปลูกข้าว พันธุ์ชัยนาท พันธุ์ ก.ข. และพันธุ์อื่นๆ เพิ่มมากขึ้น ซึ่งพันธุ์ข้าวที่ ชาวบ้านเนินธัมมังปลูกในยุคนี้ส่วนใหญ่เป็นพันธุ์ข้าวเบา ซึ่งจะให้ผลผลิตเร็วกว่าข้าวพื้นเมือง นอกจากนี้ด้านการเก็บเกี่ยวได้มีการปรับเปลี่ยนเครื่องมือจากที่เคยเก็บเกี่ยวโดยใช้ “แกะ” เป็น หลัก มาเป็นการเก็บเกี่ยวโดยใช้ รถเกี่ยวข้าว เพิ่มมากขึ้นซึ่งเกิดขึ้นในช่วงปลายของยุค เพื่อให้

ได้รับผลผลิตเร็วขึ้นและอาจทำนาได้มากกว่าหนึ่งครั้งในรอบปี ทำให้การใช้แรงงานภายในครัวเรือนตลอดจนการจ้าง ส่วนการช่วยเหลือซึ่งกันและกันของแรงงานภายในชุมชน เริ่มลดน้อยถอยลง ซึ่งสาเหตุส่วนหนึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากปริมาณชาวบ้านที่ทำนามีจำนวนลดน้อยลงโดยหันไปประกอบอาชีพอื่นเพิ่มมากขึ้น จึงทำให้ขาดแคลนแรงงาน ประกอบกับการเข้ามาของเครื่องตัดข้าว ซึ่งเป็นเทคโนโลยีตัวสำคัญที่ทำให้ระบบการผลิตข้าวในภาคใต้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ช้างยังส่งผลให้ระบบการแลกเปลี่ยนแรงงานและระบบความสัมพันธ์ของชาวนาเจือจางลง

การทำนามากกว่าหนึ่งครั้งในรอบปีรวมทั้งการใช้เทคโนโลยีเข้ามาช่วยทำให้ดินที่เคยมีความอุดมสมบูรณ์ในป่าพรุลดลงพื้นที่ที่เป็นป่ากระจุตก็ลดลงเนื่องจากการถางพื้นที่ป่ากระจุตเพื่อเป็นพื้นที่ในการทำนา อีกทั้งการใช้ปุ๋ยเคมีในนา การใช้ยาฆ่าวัชพืชในนาข้าวทำให้สารเคมีกระจายไปในบริเวณรอบๆ ส่งผลให้ทรัพยากรที่มีในป่าพรุทั้งกระจุตและสัตว์น้ำมีปริมาณลดลง

การเผาป่าหาเต่า จากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นหลังจาก ไฟกินคุด ใน พ.ศ.2506 นอกจากจะทำให้ความอุดมสมบูรณ์ของป่าพรุลดลงไปอย่างมากแล้ว ระบบนิเวศบริเวณป่าพรุของชุมชนบ้านเนินธัมมังก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก พื้นที่ป่าพรุที่ถูกไฟไหม้ทำให้พันธุ์ไม้ดั้งเดิมเริ่มลดลงพื้นที่ป่าพรุมีเพียงไม้เสม็ดและต้นกระจุต สภาพดินพรุของชุมชนบ้านเนินธัมมังก็มีการเปลี่ยนแปลงจากเดิมที่เป็นดินโคลนตมเนื่องจากการทับถมของใบไม้ในยุคป่าเขียว ดินเริ่มมีเนื้อแข็งและมีวัชพืชปกคลุมในช่วงฤดูแล้งและบริเวณที่ไม่มีน้ำท่วมขัง ในขณะที่เดียวกันไฟไหม้ป่าพรุในพื้นที่ชุมชนบ้านเนินธัมมังทำให้เกิดน้ำเปรี้ยวในบางพื้นที่ ในบริเวณพื้นที่ที่น้ำเปรี้ยวและถ้าบริเวณนั้นในป่าพรุเมื่อไม่ได้มีการระบายหรือชะล้างออกไปสู่แหล่งน้ำอื่น ทำให้เกิดปัญหาดินเปรี้ยวตามมาในบริเวณพื้นที่ดังกล่าว สาเหตุสำคัญอีกประการหนึ่งที่ชาวบ้านบอกว่าเป็นสาเหตุที่ทำให้น้ำและดินเปรี้ยวก็คือการที่ป่าเขียวหายไป และการขึ้นของต้นเสม็ดและกระจุตที่มีปริมาณมากเกินไป ทำให้ชาวบ้านบริเวณบ้านเนินธัมมังที่เข้ามาเพื่อตั้งถิ่นฐานทำมาหากิน ทำนา ปลูกพืชเพื่อเลี้ยงชีพได้รับผลกระทบจากปัญหาน้ำและดินที่เปลี่ยนแปลง แม้ว่าเหตุการณ์ไฟไหม้ป่าพรุบริเวณชุมชนบ้านเนินธัมมังและป่าพรุบริเวณใกล้เคียงจะทำให้คุณภาพของดินและน้ำเสื่อมโทรม แต่คนในชุมชนต้องการทรัพยากรในป่าพรุเพื่อเป็นฐานในการดำรงชีวิต ทรัพยากรป่าพรุที่กล่าวถึงคือ สัตว์ที่หนีไฟป่ามาตามถนน โดยเฉพาะเต่าและแล่น(ตัวเงินตัวทอง) ดังนั้นในฤดูแล้งของทุกปี บริเวณป่าพรุที่มีกระจุตขึ้นก็จะแห้งแล้ง ต้นกระจุตก็จะแห้งและตายทับถมกัน ชาวบ้านในบริเวณพื้นที่บ้านเนินธัมมังที่ต้องการหาเต่าและแล่นที่แอบอยู่ในพื้นที่ ที่มีกระจุตแห้งทับถมกันนั้น ก็หาทรัพยากรกระจุตโดยไม่ได้นใจหรือเห็นคุณค่า เพราะคิดว่าทรัพยากรกระจุตที่เสียหายจากเผาป่าพรุช่วงฤดูแล้งก็จะงอกขึ้นใหม่ในช่วงฤดูฝน ทำให้เกิดเหตุการณ์เผาป่าเพื่อหาอาหารโดยชาวบ้านในพื้นที่ชุมชนบ้านเนินธัมมังเรียกเหตุการณ์ว่า “การเผาป่าหาเต่า”

นอกจากชาวบ้านในพื้นที่ที่จะทำการเผาป่าเพื่อหาเต่าแล้ว ทรัพยากรสัตว์ที่ได้จากการเผาป่าพรุมีมาก จนถึงจุดให้บุคคลภายนอกเข้ามาทำการ เผาป่าหาเต่า ด้วยเหตุผลว่าเข้ามาหาเต่าในฤดูแล้ง และใน ฤดูน้ำหลากยังง่ายต่อการเดินทางจากภายนอกเพื่อเข้ามาหาทรัพยากรสัตว์น้ำที่มีมากในบริเวณป่าพรุ บ้านเนินธัมมังอีกด้วย

การหาของป่าและสัตว์ป่าในพื้นที่พรุคลองค้องหลังจากवादภัย พ.ศ. 2505 มีการหาของ ป่าและสัตว์ป่าอย่างต่อเนื่อง จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2542 มีการจัดตั้ง “เขตห้ามล่าสัตว์ป่าบ่อล้อ” ขึ้น ในพื้นที่ การเข้ามาของหน่วยงานดังกล่าวได้ช่วยลดปริมาณการล่าสัตว์ป่าและการทำลายทรัพยากรป่า พรุในระดับหนึ่ง แต่สำหรับการหาน้ำผึ้งป่าหลังเหตุการณ์वादภัย ผึ้งยังมีอยู่จำนวนมากและพบว่าผึ้ง ที่มีอยู่ตามธรรมชาติในพื้นที่พรุคลองค้องมีอยู่ด้วยกันประมาณ 5 ชนิด ได้แก่ ผึ้งคอกวาง ผึ้งนอก วัว ผึ้งหูช้าง ผึ้งงูเหลือม และผึ้งแมงวัน การหาผึ้งหรือการตีผึ้งของชาวบ้านในพื้นที่ชุมชนบ้าน เนินธัมมังจะเริ่มขึ้นประมาณช่วงต้นฤดูฝน คือตั้งแต่ประมาณเดือนมิถุนายน-ตุลาคมของทุกๆ ปี เนื่องจากเป็นช่วงที่ดอกไม้ในป่าพรุออกดอก และเป็นช่วงฤดูกาลที่ผึ้งหลวงอพยพมาทำรังในพื้นที่ป่า พรุ สำหรับการหาผึ้งหรือการตีผึ้งในยุคนี้นิยมหารวมกันเป็นกลุ่มหลาย ๆ คนโดยออกหา (การจัด เวทีชุมชนเนินธัมมัง ครั้งที่ 1, 30 พฤศจิกายน 2561)

การหาปลาและจับสัตว์น้ำ ยังถือว่าเป็นลักษณะการผลิตที่ยังสัมพันธ์อยู่กับชาวบ้านใน พื้นที่เนินธัมมังยุคนี้ เพียงแต่ช่วงเวลานี้ชาวบ้านนิยมหาปลาและสัตว์น้ำเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากเกิดภัย ธรรมชาติที่มีส่วนสำคัญทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศป่าพรุและส่งผลกระทบต่อระบบ การผลิตของชาวบ้าน นั่นก็คือเหตุการณ์ “น้ำท่วม” ในพื้นที่พรุคลองค้อง โดยในช่วงปี พ.ศ. 2505 – 2530 เป็นช่วงที่เกิดภาวะอุทกภัยในพื้นที่อย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปี พ.ศ. 2518 เกิด น้ำท่วมครั้งใหญ่ และเป็นปีที่น้ำท่วมสูงสุดในพื้นที่พรุคลองค้อง โดยท่วมติดต่อกันเป็นเวลานาน ซึ่ง เหตุการณ์ดังกล่าวได้ทำลายทรัพยากรสัตว์น้ำของชาวบ้านเนินธัมมังและทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่พรุ คลองค้องอย่างมากมาย ทำให้พื้นที่นาและพื้นที่ทำการเกษตรของชาวบ้าน ซึ่งเป็นพื้นที่ขอบพรุได้รับความเสียหาย เกิดภาวะยากลำบาก ส่งผลให้ชาวบ้านบางส่วนเลิกทำนา และหันไปประกอบอาชีพ หาปลาในพื้นที่พรุมากขึ้นด้วยวิธีการต่าง ๆ เพิ่มขึ้น จากเดิมในยุคป่าเขียวใช้วิธีมปลาทู ทงปลา ตก ปลา ดักไซหรือวางไซ ดักซั้ง แต่ในยุคนี้ได้เพิ่มวิธีการจับ และใช้เครื่องมืออุปกรณ์เพิ่มขึ้น ได้แก่ **การ ดักอวนหรือกัก** เป็นวิธีการจับปลาอีกวิธีการหนึ่งที่ปิดกั้นหรือขวางทางเดินของปลา โดยจะมีการวาง อวนหรือกักในแนวตัดกับทิศทางการไหลของกระแสน้ำ แล้วปลาจะว่ายมาติดช่องตาของอวนหรือกัก เอง สำหรับการวางกักในพื้นที่ป่าพรุจะนิยมวางในช่วงฤดูน้ำหลาก

เรือที่ชาวบ้านเนินธัมมังใช้เป็นพาหนะในการหาปลาและถอนกระเจ็ด

การยกยอ เป็นวิธีการหาปลาที่ต้องอาศัยเครื่องมือชนิดหนึ่ง ซึ่งได้แก่ “ยอ” ซึ่งมีลักษณะเป็นตาข่ายสี่เหลี่ยมตาถี่ โดยใช้เชือกผูกตรงมุมตาข่ายทั้ง 4 มุมกับไม้ หรือที่เรียกว่า “นิ้วยอ” แล้วรวบไม้หรือนิ้วยอไว้ตรงกลาง หลังจากนั้นผูกด้วยไม้ที่มีความยาวพอประมาณ เพื่อใช้สำหรับเป็นด้ามจับในขณะยกยอ หรือที่เรียกว่า “คันยอ” ไม้ที่นำมาใช้ทำคันยอส่วนใหญ่จะเป็นไม้เสม็ด ซึ่งเป็นไม้ที่มีอยู่ทั่วไปในพื้นที่พรุ นอกจากนี้ขนาดของไม้ที่นำมาทำด้ามจับเพื่อยกยอจะต้องมีขนาดเหมาะสมกับขนาดของตาข่ายที่นำมาทำเป็นยอ

ยอ ในพื้นที่ป่าพรุบริเวณชุมชนเนินธัมมัง ที่มีการใช้มาตั้งแต่ยุคป่าเหี้ยจนถึงปัจจุบัน

การดักลัน หรือการดักปลาไหลโดยใช้ลันแทนการใช้ไซ เนื่องจากกระยะหลังปริมาณและชนิดของสัตว์น้ำเริ่มลดลง ชาวบ้านได้มีการพัฒนาเครื่องมือและวิธีการต่างๆ เกี่ยวกับการจับสัตว์น้ำ เพื่อให้สอดคล้องกับความร่อยหรอของทรัพยากร เช่น การจับปลาไหลของชาวบ้าน เมื่อก่อนชาวบ้านจะใช้ “ไซ” ในการดักปลาไหล แต่เมื่อปริมาณปลาไหลที่มีอยู่ในพื้นที่พรุมีจำนวนลดน้อยลง ไซดักปลาไหลจึงไม่เหมาะสม ชาวบ้านจึงได้มีการประดิษฐ์เครื่องมือจับปลาไหลชนิดใหม่ขึ้นมา เรียกว่า “ลัน” เพื่อนำมาใช้แทนไซดักปลาไหล เนื่องจากมีความสะดวกมากกว่า ลันจะทำมาจากลำไม้ไผ่ โดยการใช้ลันดักปลาไหลจะนิยมใช้กันมากในช่วงฤดูน้ำหลาก

นอกจากนี้ชาวบ้านในชุมชนบ้านเนินธัมมังได้จับปลาด้วยวิธีการชุดบ่อล่อปลา ซึ่งเป็นวิธีการหาปลาอีกวิธีหนึ่งในพื้นที่ป่าพรุคลองค้อง ซึ่งเกิดขึ้น เนื่องจากหนอง บึง และบ่อที่มีอยู่ตามธรรมชาติในพื้นที่พรุคลองค้องมีปริมาณไม่เพียงพอความต้องการของผู้หาปลา ดังนั้นจึงมีการชุดบ่อเพื่อให้ปลามาอยู่อาศัย และเมื่อถึงฤดูแล้งปริมาณน้ำเริ่มแห้ง ก็จะมีการวิดน้ำออกจากบ่อโดยใช้ “โพง” วิดน้ำ แต่ปัจจุบันชาวบ้านเริ่มใช้เครื่องสูบน้ำแทน โดยเฉพาะบ่อที่อยู่ใกล้กับชุมชน แต่หากบ่อที่อยู่ไกลเข้าไปในป่าลึก ยังคงใช้วิธีการเดิม หลังจากวิดน้ำจากบ่อจนน้ำแห้งแล้วก็จะจับปลาในบ่อดังกล่าว สำหรับการชุดบ่อล่อปลาได้ก่อให้เกิดวัฒนธรรม “บ่อปลาหะ” เกิดขึ้น คือ การที่ชาวบ้าน

ตั้งแต่ 2 คนขึ้นไปมาร่วมกันขุดบ่อล่อปลาในป่าพรุ เมื่อปลาเข้ามาอยู่ในบ่อที่ขุดไว้ดังกล่าว ก็จะช่วยกันวิดน้ำออกจากบ่อเพื่อจับปลาที่ติดเข้าไปในบ่อ แล้วนำปลาที่ได้มาแบ่งปันกัน นอกจากนี้การขุดบ่อล่อปลาในยุคนี้ ยังเป็นสัญลักษณ์ในการจับจองพื้นที่ป่าพรุของชาวบ้าน เป็นที่รู้กันว่า ใครเป็นผู้ขุดบ่อล่อปลาขึ้นมาเป็นคนแรก สามารถเป็นเจ้าของที่ดินและมีสิทธิในกระจุตในบริเวณนั้นทันที และไม่มีใครกล้ามาขุดซ้ำ และหาปลาในบ่อดังกล่าวได้ นอกจากได้รับอนุญาตจากเจ้าของคนแรกแล้วเท่านั้น ถือว่าเป็นกติกากองชาวบ้านที่ตกลงร่วมกันอย่างไม่เป็นทางการ แต่ทุกคนในชุมชนตระหนักรู้ร่วมกันที่จะต้องเคารพสิทธิในการใช้ทรัพยากรในพื้นที่ป่าพรุ รายละเอียดเกี่ยวกับการขุดบ่อล่อปลานี้ ผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงในประเด็นสิทธิและการเข้าถึงทรัพยากรป่ากระจุตอีกครั้งหนึ่ง

ในราวปี พ.ศ. 2536 พบว่ามีลักษณะการผลิตที่สำคัญอย่างหนึ่งเกิดขึ้นในพื้นที่บ้านเนินธัมมัง กล่าวคือชาวบ้านเริ่มหันมาเลี้ยงปลาแทนการหาปลาในพรุ โดยที่สำนักงานประมงจังหวัดกรมประมง ได้มีการขุดแปลงนาสาธิตการเลี้ยงปลาชนิด 1 แปลง บนเนื้อที่ 6 ไร่ เพื่อเป็นการส่งเสริมอาชีพและสร้างรายได้ให้กับชาวบ้าน ต่อมาในปี พ.ศ. 2539 – 2541 ได้มีการขุดแปลงนาเลี้ยงปลาชนิดขึ้น จำนวน 44 แปลง รวมเนื้อที่ 226 ไร่ แก่ชาวบ้านในพื้นที่บ้านเนินธัมมัง จำนวน 44 ราย เพื่อเลี้ยงปลาชนิด ผลิตปรากฏว่าสภาพพื้นที่มีปัญหา น้ำท่วมสูงเป็นประจำและน้ำในแปลงมีสภาพเป็นกรด ทำให้ปลาชนิดที่ชาวบ้านเลี้ยงไม่เจริญเติบโต การเลี้ยงปลาชนิดจึงไม่ประสบผลสำเร็จและไม่คุ้มทุน ชาวบ้านจึงเลิกเลี้ยงปลาชนิด แต่ใช้แปลงดังกล่าวเป็นบ่อล่อปลาธรรมชาติทำให้พอมีรายได้ส่วนหนึ่ง

กิจกรรมการผลิตอื่น ๆ ในยุคหลังหลังวาทภัยชาวบ้านเนินธัมมัง ยังคงอาชีพเดิมเหมือนในยุคที่ผ่านมา ได้แก่ การตัดไม้ การทำนา การหาของป่า การจับสัตว์น้ำ การเลี้ยงสัตว์ และการปลูกผัก แต่ก็มีมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบและวิธีการต่างๆ เพื่อให้ทันกับกระแสการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น โดยเมื่อก่อนมีการเพาะปลูกผักสวนครัว เพื่อบริโภค แต่ภายหลัง นอกจากเป็นการเพาะปลูกเพื่อการบริโภคแล้ว ยังเน้นการจำหน่ายมากขึ้น โดยอิงอยู่กับระบบกลไกการตลาด และระบบเศรษฐกิจทุนนิยม และเมื่อรัฐเริ่มกำหนดให้ชาวบ้านจับจองและแสดงสิทธิในที่ดิน จึงส่งผลให้ที่ดินในพื้นที่ป่าพรุบางส่วนเริ่มมีเจ้าของถูกต้องตามกฎหมาย ชาวบ้านจึงสามารถแสดงสิทธิเหนือที่ดินทำกินของตนเอง โดยเมื่อก่อนต่างคนได้ใช้ที่ดินอย่างเสรี เมื่อมีการแบ่งกรรมสิทธิ์ที่ชัดเจนขึ้น ทำให้ชาวบ้านจากภายนอกพื้นที่เริ่มเข้ามา ที่ดินถูกเปลี่ยนมือจากชาวบ้านเป็นของชาวบ้านนอกชุมชน ด้วยเหตุนี้จึงมีการบุกเบิกพื้นที่ป่าพรุจำนวนมากทั้งในที่ดินถือครองที่มีเอกสารสิทธิ์และไม่มีเอกสารสิทธิ์ การบุกเบิกพื้นที่ป่าพรุเพื่อแปลงสภาพป่าไปสู่การปลูกพืชเชิงพาณิชย์ ได้ทำลายทรัพยากรป่าพรุ และทรัพยากรกระจุตลงจำนวนมากทั้งในพื้นที่เนินธัมมังและพื้นที่ชุมชนอื่นบริเวณข้างเคียง ซึ่งได้ส่งผล

กระทบต่อระบบนิเวศป่าพรุในระดับหนึ่ง อีกทั้งยังส่งผลต่อเนื่องต่อปริมาณการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรที่ดินเพิ่มขึ้น

ส่งผลให้รูปแบบการผลิตด้านการเกษตรของชาวบ้านในชุมชนได้เปลี่ยนแปลงจากการเกษตรเพื่อยังชีพเป็นการทำเกษตรเชิงพาณิชย์โดยจะเป็นการแลกเปลี่ยนโดยอาศัยกลไกราคาหรือมีเงินเข้ามาเกี่ยวข้องเพื่อให้ได้สินค้าและบริการตามความต้องการ โดยไม่สนใจทรัพยากรในพื้นที่ๆ เสียไป นอกจากนี้ชาวบ้านส่วนหนึ่งก็เลือกที่จะไปประกอบอาชีพเป็นแรงงานนอกชุมชน เช่น ไปทำโรงงาน ไปประกอบอาชีพในแรงงานในชุมชนเมือง ทำให้ระบบความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนที่มีด้วยกัน และความสัมพันธ์ที่มีต่อทรัพยากรป่าพรุลดน้อยลงด้วย

อาจกล่าวได้ว่าลักษณะการผลิตของชุมชนเนินธัมมังที่เริ่มเปลี่ยนแปลงไปในยุคป่าเหือดนี้ได้ส่งผลต่อการเพิ่มพื้นที่ทำการเกษตรและส่งผลให้พื้นที่กระจุกลดลง เมื่อชาวบ้านมีการผลิตโดยการทำนาเข้มข้นก็เริ่มไม่มีความจำเป็นต้องใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืช ชาวบ้านจำนวนไม่น้อยในเนินธัมมังเริ่มมองไม่เห็นคุณค่าของกระดุกที่เคยเป็นทรัพยากรสำคัญของครัวเรือนในยุคก่อน

6.3.3 การใช้ทรัพยากรกระดุกยุคป่าเหือด

ลักษณะการผลิตที่สำคัญของชาวบ้านในเนินธัมมังในช่วงเวลานี้ คือ การทำนาแบบเข้มข้น มีการขยายพื้นที่เพื่อทำการเพาะปลูก รวมทั้งการทำนาโดยอาศัยเทคโนโลยี ซึ่งเริ่มต้นในราวช่วงทศวรรษ 2520 นอกจากนี้ในราวทศวรรษ 2530 เป็นต้นมาชาวบ้านในเนินธัมมังได้มีลักษณะการผลิตที่สำคัญอีกอย่างหนึ่ง คือการปลูกบัวบก

หากกล่าวถึงการแปรรูปกระดุกเป็นผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ ในช่วงเวลานี้ก็พบว่าชาวบ้านยังคงใช้เวลาว่างในการพัฒนาผลิตภัณฑ์กระดุก โดยชาวบ้านในบางครัวเรือนทำการทำผลิตภัณฑ์กันอย่างจริงจังจนกลายเป็นอาชีพหลัก และในการใช้ทรัพยากรกระดุกในช่วงเวลานี้ได้เริ่มมีการย้อมสีกระดุกเพื่อให้ผลิตภัณฑ์มีสีสันสวยงาม การย้อมสีกระดุกเพื่มีการทำกันราวทศวรรษ 2510 เป็นต้นมา วิธีการย้อมสีกระดุกจะใช้กระดุกที่ผ่านกรรมวิธีต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาแล้วในยุคแรก คือ ถอน คัดขนาด คลุกน้ำต้ม การตาก และการกลิ้งมาแล้วนำไปล้างน้ำเพื่อให้ดินโคลนที่ติดอยู่ออก เวลา ย้อมให้แบ่งกระดุกเป็นกำเล็ก ๆ เอาแต่ละกำพับให้พอเหมาะที่จะใส่ลงในกะละมัง หรือบึง ให้น้ำย้อมครึ่งละหนึ่งกำ ถ้าย้อมครึ่งละมาก ๆ ตอกกระดุกจะดูสีไม่ทั่วถึง วิธีการย้อมใช้กะละมังหรือบึงวางบนเตาต้มน้ำให้เดือดแล้วใส่สีฝุ่นซึ่งเป็นสีวิทยาศาสตร์ลงไป คนสีให้ละลายเข้ากันเติมน้ำส้มสายชูและเกลือลงไปเล็กน้อย เพื่อป้องกันสีลอก เวลาที่ใช้ในการย้อมต้องเท่ากันประมาณ 5 นาที เสร็จแล้วล้างด้วยน้ำธรรมดา 2 ครั้ง นำไปแขวนหรือผึ่งแดดบนพื้นหญ้าก็ได้สักแดดสองแดด เวลาสานให้น้ำไปกลิ้งกับลูกกลิ้งอีกครั้งหนึ่งจนตอกกระดุกนิ่ม ก็เอาไปสานได้เลย สีที่ใช้ก็มีสีแดงกับสีเขียว (การจัดเวทีชุมชน

เนนธัมมัง ครั้งที่ 1, 30 พฤศจิกายน 2561) สามารถกล่าวได้ว่าการย้อมสีกระจูดเป็นวิธีการที่เพิ่มเติมเข้ามาในยุคป่าเหมือด

การย้อมกระจูด และสีเส้นของกระจูดหลังการย้อมสี

สิทธิและการเข้าถึงทรัพยากรกระจูด

สิทธิในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรกระจูดในยุคนี้นชาวบ้านมีการเข้าไปถอนกระจูดที่งอกขึ้นในพื้นที่ป่าพรุส่วนรวม กระจูดดังกล่าวจะจัดเป็นของป่าชนิดหนึ่ง ซึ่งทุกคนไม่ว่าจะเป็นชาวบ้านทั้งในชุมชนและนอกชุมชนต่างมีสิทธิในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรกระจูดดังกล่าวได้ เนื่องจากเป็นกระจูดที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติในพื้นที่ส่วนรวม ทุกคนจึงมีสิทธิใช้ประโยชน์ได้อย่างเท่าเทียมกัน แต่จะต้องเคารพในกฎกติกาหรือแนวปฏิบัติที่ยึดถือร่วมกัน คือต้องไม่ใช้ของมีคมตัดโดยเฉพาะมีดในการเก็บเกี่ยวกระจูด แต่จะต้องใช้วิธีการถอนโดยใช้มือเท่านั้น เนื่องจากหากใช้มีดตัดจะทำให้กระจูดไม่แตกหน่อและไม่สามารถเจริญเติบโตหรืองอกขึ้นใหม่ได้ อย่างไรก็ตามในบางครั้งพบว่ามีชาวบ้านบางคนฝ่าฝืนแนวปฏิบัติดังกล่าว โดยใช้มีดตัดกระจูด ทั้งนี้เนื่องจากการใช้มีดหรือของมีคมตัดจะทำให้สามารถตัดกระจูดได้ครั้งละมาก ๆ ไม่เหนื่อย และสะดวก สำหรับผู้ที่ฝ่าฝืนแนวปฏิบัติดังกล่าวจะไม่มีบทลงโทษแต่อย่างใด แต่จะได้รับการดำเนินคดีเตียนจากกลุ่มผู้ถอนกระจูดด้วยกัน

กระจูดที่ชาวบ้านเข้าไปถอนในป่าพรุ

นอกจากนี้ในยุคป่าเหมือดชาวบ้านในชุมชนเนินธัมมังเริ่มมีการจับจองที่ดินและพื้นที่ป่ากระจูด โดยลักษณะสำคัญของการเข้าถึงทรัพยากรในช่วงนี้คือการขุดบ่อล่อปลาเพื่อจับจองสิทธิ์ในการใช้ประโยชน์ที่ดินและทรัพยากรอื่น ๆ

บ่อล่อปลาเป็นบ่อที่ชาวบ้านขุดขึ้นมาเฉพาะ เพื่อใช้ในการจับปลา โดยชาวบ้านในชุมชนเนินธัมมังได้เริ่มมีการจับปลาด้วยวิธีการขุดบ่อล่อปลา ซึ่งเป็นวิธีการหาปลาอีกวิธีหนึ่งในพื้นที่พรุคลองค้อง เกิดขึ้นในช่วงประมาณปี พ.ศ.2520 (การจัดเวทีชุมชนเนินธัมมัง ครั้งที่ 1, 30 พฤศจิกายน 2561) เนื่องจากแหล่งน้ำตามธรรมชาติที่ชาวบ้านเรียกว่า “เม” และ “แปลึก” ที่มีอยู่ในพื้นที่พรุคลองค้องมีปริมาณไม่เพียงพอกับความต้องการของผู้หาปลา ดังนั้นจึงมีการขุดบ่อเพื่อให้ปลามาอยู่อาศัย ลักษณะของบ่อล่อปลามี 2 แบบด้วยกัน คือ บ่อล่อปลาที่มีการขุดทางน้ำเล็กๆ ให้เชื่อมต่อกับบางซึ่งเป็นแหล่งน้ำที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งในพื้นที่ป่าพรุ เพื่อไว้ให้ปลาวายเข้ามาในบ่อ อีกรูปแบบหนึ่งคือ บ่อล่อปลาที่ไม่ต้องขุดทางน้ำเชื่อมต่อ แต่จะใช้ราพา (กิ่งไม้แห้ง) มาสุมไว้ในบริเวณที่ต่ำที่สุดของบ่อ โดยในการขุดขึ้นแรกจะต้องเลือกพื้นที่ที่ลุ่มต่ำกว่าพื้นที่อื่น ๆ ขุดด้วยแรงงานคน ขนาดกว้างตั้งแต่ 3 เมตร ถึง 6 เมตร ดินที่ขุดขึ้นมาจะนำมัล้อมรอบบ่อ และเปิดช่องทางน้ำไว้ส่วนหนึ่งกว้างประมาณ 1 เมตร เพื่อเป็นช่องทางสำหรับขึ้นลงของปลา ในฤดูน้ำหลากปลาจะออกมาหากินไปทั่วบริเวณพรุ แต่เมื่อน้ำลดปลาจะตามเข้ามาอยู่ในบ่อ เมื่อถึงฤดูแล้งปริมาณน้ำเริ่มแห้ง ก็จะมีการวิดน้ำออกจากบ่อโดยใช้ “โพง” วิดน้ำ และหลังจากวิดน้ำจากบ่อจนน้ำแห้งแล้วก็จะจับปลาในบ่อดังกล่าว ในปัจจุบันได้ใช้เครื่องสูบน้ำแทนโพง โดยใช้ท่อพญานาค (ท่อสูบน้ำที่สามารถสูบน้ำโคลนขึ้นมาจากบ่อได้) มาใช้สูบน้ำ

น้ำออกจากบ่อทำให้สะดวกรวดเร็วขึ้น แต่ถ้าเป็นบ่อที่อยู่ในป่าพรุสก็เข้าไป ไม่สะดวกในการขนย้าย อุปกรณ์สูบน้ำ ก็จะใช้วิธีการเดิมคือ ใช้โพงวิดน้ำ สำหรับการขุดบ่อล่อปลาได้ก่อให้เกิดวัฒนธรรม “บ่อปลาห้วย” เกิดขึ้น คือ การที่ชาวบ้านตั้งแต่ 2 คนขึ้นไปมาร่วมกันขุดบ่อล่อปลาในป่าพรุ เมื่อปลาเข้ามาอยู่ในบ่อที่ขุดไว้ดังกล่าว ก็จะช่วยกันวิดน้ำออกจากบ่อเพื่อจับปลาที่ติดเข้าไปในบ่อ แล้วนำปลาที่ได้มาแบ่งปันกัน ปัจจุบันมีบ่อล่อปลาในบ้านเนินธัมมังประมาณ 1,000 บ่อ กระจายทั่วทั้งพื้นที่ และไม่มีการขุดบ่อเพิ่มแล้ว เนื่องจากปลามีจำนวนน้อยลง แต่ยังมีการตกแต่งบ่ออยู่บ้าง นอกจากนี้ยังมีหน่วยงานต่าง ๆ เข้ามาปล่อยพันธุ์สัตว์ในเขตป่าพรุ เพื่อเพิ่มจำนวนพันธุ์สัตว์น้ำ ซึ่งพันธุ์ปลาเหล่านี้เมื่อเข้าสู่หน้าแล้ง จะเข้าไปอาศัยในบ่อล่อปลา ทำให้ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์จากบ่อล่อปลาได้ตลอด (การจัดเวทีชุมชนเนินธัมมัง ครั้งที่ 1, 30 พฤศจิกายน 2561) ในการดูแลรักษาบ่อล่อปลาต้องกระทำทุกปี เพราะเมื่อถึงช่วงฤดูฝน น้ำจะท่วมบ่อล่อปลา ทำให้บ่อล่อปลาพังหรือเปลี่ยนสภาพ เมื่อหมดช่วงหน้าฝนเจ้าของบ่อต้องเข้าไปซ่อมบ่อหรือขุดลอกบ่อใหม่เพื่อให้เหมาะกับการล่อปลา หรืออาจต้องใช้ราพามาถมไว้ใหม่ เพราะหากปล่อยทิ้งไป ในช่วงหน้าแล้งเมื่อถึงเวลาจับปลา จะได้ปลาน้อยและไม่คุ้มกับเวลาและอุปกรณ์ที่ลงทุนไป

ประเด็นสำคัญของบ่อล่อปลานั้นชาวบ้านกล่าวไว้ชัดเจนว่า บริเวณที่ขุดบ่อจะต้องเป็นกรรมสิทธิ์ของผู้ที่ลงมือขุดเป็นรายแรกเท่านั้น การขุดบ่อล่อปลามีอิทธิพลประสงคหนึ่งที่น่าสนใจ นอกจากไว้สำหรับล่อปลาให้เข้ามาอยู่แล้ว การขุดบ่อดังกล่าวของชาวบ้านในช่วงแรกคือ ต้องการขุดบ่อเอาไว้เพื่อต้องการจับจองพื้นที่ และป่ากระจุต เพราะใครที่ลงมือขุดบ่อก่อนคนนั้นก็จะเป็นเจ้าของพื้นที่บริเวณใกล้กับบ่อล่อปลานั้นด้วย ซึ่งชาวบ้านจะรับรู้ร่วมกัน ถือเป็นกติกาของชุมชนในการเคารพสิทธิ์ของผู้ที่เข้ามาก่อน บ่อล่อปลาจึงเป็นการแสดงสัญลักษณ์การจับจองกรรมสิทธิ์ที่ดินและป่ากระจุตไปในตัว เมื่อขุดบ่อไว้แล้วนั้น ผู้อื่นไม่สามารถมาขุดซ้ำหรือจับจองในพื้นที่ดังกล่าวได้ รวมทั้งไม่มีสิทธิ์ที่จะมาจับปลาในบ่อ นอกจากได้รับอนุญาตจากเจ้าของบ่อล่อปลาก่อน นอกจากนี้หากใครต้องการบ่อล่อปลาดังกล่าว สามารถซื้อกรรมสิทธิ์ได้ ซึ่งราคาแต่ละบ่อจะแตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับปริมาณปลาในแต่ละปี บ่อล่อปลาบางลูกมีปริมาณปลาชุมทุกปี จึงมีราคาค่อนข้างสูง โดยราคาของบ่อล่อปลา มีตั้งแต่หลักพันถึงหลักหมื่นบาท เจ้าของบ่อบางรายอาจให้เช่าเหมาเป็นรายปี หรืออาจขายเป็นกรรมสิทธิ์ขาดเลยก็มี ปริมาณบ่อล่อปลาของชาวบ้านแต่ละรายเฉลี่ยครัวเรือนละ 20-30 บ่อ บางครัวเรือนมีสมาชิกหลายคนและจับจองไว้แต่เนิ่น ๆ มีถึง 100 บ่อ หรือมากกว่านั้น

ลักษณะของบ่อล่อปลาเพื่อการจับจองสิทธิ์ทั้งกระเจตและที่ดิน

6.4 ยุคที่ 3 การใช้ทรัพยากรกระเจตยุคป่าพรุสมเด็จพระเจ้า (พ.ศ. 2536 – ปัจจุบัน)

6.4.1 ปัจจัยของความเปลี่ยนแปลง

ปัจจัยสำคัญที่สุดของประวัติศาสตร์การใช้ทรัพยากรกระเจตยุคป่าพรุสมเด็จพระเจ้า คือ การที่สมเด็จพระบรมราชินีพันปีหลวงเสด็จเยี่ยมราษฎรในพื้นที่บ้านเนินธัมมัง หมู่ที่ 5 ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช เมื่อวันที่ 7 ตุลาคม พ.ศ.2536 โดยการเสด็จมาในครั้งนั้นทำให้พระองค์ได้ทรงรับทราบถึงปัญหาความทุกข์ยากของชาวบ้านในพื้นที่และหมู่บ้านใกล้เคียงซึ่งตั้งอยู่ในพื้นที่พรุคลองค้อง ชาวบ้านซึ่งมีฐานะยากจน การประกอบอาชีพหลักคือ หาปลา เนื่องจากยังมีปลาอยู่จำนวนมาก สานกระเจต สานใบเตย ในส่วนของกระเจตมีทั้งแบบทำไว้ใช้เองในครัวเรือน เช่น สอบนึ่ง สอบนอน สานภาชนะสำหรับใส่ผลผลิตทางการเกษตร นอกจากใช้เองก็ยังมีการทำขาย แต่ในช่วงนี้ก่อนการเสด็จมาของสมเด็จพระบรมราชินีพันปีหลวงการสานกระเจตขายยังไม่มีลายหรือรูปแบบที่แปลกใหม่ ส่วนใหญ่เป็นการสานเสื่อกระเจตเพื่อนำมาขายที่บริเวณสนามหน้าเมืองนครศรีธรรมราช และอำเภอชะอวดโดยจะมีเรือของพ่อค้าคนกลางมารับไปจำหน่ายอีกทีหนึ่ง ราคาจำหน่ายเสื่ออยู่ที่ผืนละ 10 บาท และชาวบ้านมีการทำนา แต่ได้ผลผลิตที่ไม่สมบูรณ์ จึงทำให้ผลผลิตทางการเกษตรของชุมชนบ้านเนินธัมมังได้ราคาที่ต่ำกว่าราคาตลาดทั่วไป เนื่องจากประสบปัญหาน้ำท่วมซึ่งเป็นประจำทุกปี สภาพดินเป็นเปรี้ยว ทำให้ประกอบอาชีพทางการเกษตรไม่ได้ผลเท่าที่ควร เป็นผลให้ชาวบ้านเดือดร้อน จึงทำให้เกิดปัญหาแรงงานอพยพไปทำงานในตัวเมืองใหญ่ เช่น เย็บผ้าโหลในกรุงเทพมหานคร โดยการชักชวนของเหล่านายทุน จึงทำให้ภายในหมู่บ้านเหลือ

กลุ่มคนเฉพาะผู้สูงอายุและเด็ก จึงได้รับการช่วยเหลือ หลังจากสมเด็จพระบรมราชินีพันปีหลวงได้ทรงเสด็จเยี่ยมชาวบ้านในพื้นที่บ้านเนินธัมมัง จึงได้มีโครงการต่าง ๆ ตามมาอีกหลายโครงการ เช่น มีถนนลาดยาง โครงการจัดรูปที่ดิน ปรับที่ดินให้มีร่องน้ำเหมาะสมแก่การทำนา โดยมีองค์กรต่าง ๆ เกี่ยวกับการทำเกษตรเข้ามาดูแลและจัดการที่ดินให้กับชาวบ้าน ตั้งแต่การปรับดิน หว่านข้าว เก็บเกี่ยว และให้มีโฉนดที่ดินถูกต้องตามกฎหมาย แต่เมื่อองค์กรต่าง ๆ ที่เข้ามาช่วยเหลือกลับไปชาวบ้านก็ทำการเกษตรกันในรูปแบบเดิมไม่ได้มีการพัฒนาที่ดินต่อเนื่องจึงทำให้การทำนายังทำให้ชาวบ้านมีรายได้ไม่พอเท่าที่ควรกับการสร้างความรู้สึทางความคิด การฟื้นฟูทรัพยากรท้องถิ่น นอกจากนี้พระองค์ท่านได้สนับสนุนให้มีการจัดตั้งกลุ่มแปรรูปผลิตภัณฑ์จากกระจุต ทำให้ชาวบ้านมีรายได้จากการจักสานหรือการทำผลิตภัณฑ์จากกระจุตเพื่อการจำหน่าย เป็นการสร้างโอกาสให้กับชาวบ้านกลุ่มอื่น ๆ ที่ยังไม่ได้เข้าถึงและใช้ประโยชน์จากกระจุต หันกลับมามีรายได้จากทรัพยากรกระจุตในพื้นที่เนินธัมมัง เพราะในปี พ.ศ. 2541 ได้มีการปลูกกระจุตขึ้นในพื้นที่พรบเนื้อที่ 939 ไร่ เพื่อให้ชาวบ้านในชุมชนเนินธัมมังและชุมชนใกล้เคียงมีทรัพยากรกระจุตเพียงพอต่อการประกอบอาชีพ เพื่อเสริมรายได้ให้ชาวบ้านในชุมชน ทำให้ชาวบ้านบางรายมีอาชีพถนอมกระจุตขาย นอกจากนี้ทางศูนย์ฯ ได้สนับสนุนให้จัดตั้งกลุ่มทอผ้า ซึ่งเป็นการผลิตรูปแบบใหม่ที่ชาวบ้านในชุมชนเนินธัมมังไม่เคยผลิตมาก่อน และเป็นการผลิตที่ไม่อิงอยู่กับฐานทรัพยากรในชุมชน โดยการทอผ้า เป็นการผลิตที่เกิดขึ้นในรูปแบบของกลุ่มอาชีพ มีการรวมกลุ่มในนาม “กลุ่มทอผ้าเนินธัมมัง” ส่งผลให้ชาวบ้านมีรายได้เพิ่มขึ้น การทอผ้าถือเป็นการผลิตที่เป็นทางเลือกและทางออกที่ดีอีกหนทางหนึ่งสำหรับชาวบ้านในชุมชนเนินธัมมังที่ประสบกับปัญหาด้านการประกอบอาชีพด้านการเกษตรในปัจจุบัน

สรุปได้ว่าการเสด็จมาของสมเด็จพระบรมราชินีพันปีหลวง ได้ส่งผลให้ชาวบ้านในพื้นที่เนินธัมมังหวนคิดกลับไปยังอดีตที่ชุมชนสามารถอยู่ร่วมกันได้โดยใช้ทรัพยากรธรรมชาติซึ่งในที่นี้คือทรัพยากรที่มีอยู่ในป่าพรุโดยเฉพาะกระจุตซึ่งเป็นทรัพยากรสำคัญที่ส่งผลให้ชุมชนดำรงอยู่ได้มาตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา จุดเปลี่ยนสำคัญของชุมชนที่กล่าวถึงอย่างสังเขปนี้จึงเป็นช่วงเวลาที่ชาวบ้านในพื้นที่ได้ปรับเปลี่ยนวิธีคิด และร่วมกันตั้งชื่อยุคว่า “การใช้ทรัพยากรกระจุตยุคป่าพรุสมเด็จพระเจ้า” นั่นเอง (การจัดเวทีชุมชนเนินธัมมัง ครั้งที่ 1, 30 พฤศจิกายน 2561)

ปัจจัยสำคัญอีกอย่างหนึ่งซึ่งส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในช่วงเวลานี้คือการเกิดขึ้นของโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง ในช่วงปี พ.ศ. 2538 – 2547 ซึ่งการเข้ามาของโครงการพัฒนาลุ่มน้ำปากพนังอันเนื่องมาจากพระราชดำริ เป็นโครงการที่เน้นการพัฒนาแหล่งน้ำเป็นสำคัญเนื่องจากน้ำเป็นรากฐานที่สำคัญของการผลิตทางด้านเกษตรกรรม แนวทางการพัฒนาแหล่งน้ำของกรมชลประทานได้ให้ความสำคัญทั้งแหล่งน้ำที่มีอยู่เดิมและแหล่งน้ำใหม่เพื่อให้มีพื้นที่ที่ได้รับประโยชน์จากแหล่งน้ำเพิ่มจำนวนมากขึ้น ด้วยการปรับปรุงโครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาแม่น้ำปากพนัง เพื่อให้มีน้ำใช้อย่างสมบูรณ์ในฤดูฝน และมีน้ำจัดเพื่อการเกษตรในฤดูแล้ง รวมทั้งป้องกันน้ำเค็ม

ไม่ให้ไหลเข้าคลองต่าง ๆ ในโครงการพัฒนาลุ่มน้ำปากพนัง โดยเฉพาะพื้นที่ใกล้แม่น้ำปากพนังและพื้นที่ลุ่มต่ำกว่าชายทะเล ซึ่งแต่เดิมพื้นที่พรุคลองค้องจะมีน้ำขังในช่วงเดือนพฤศจิกายน – ธันวาคมของทุกปี เนื่องจากพื้นที่แถบนี้เป็นพื้นที่ลุ่มแอ่งกระทะขนาดใหญ่ เป็นแหล่งน้ำกักเก็บ สามารถกักเก็บน้ำในช่วงฤดูน้ำหลากไว้เต็มพื้นที่ และค่อยทยอยส่งน้ำออกจากพรุในฤดูแล้งลงสู่แม่น้ำปากพนังตามคลองสาขาต่าง ๆ ในป่าพรุ โดยในพื้นที่พรุน้ำจะไม่แห้งขอด ดังเช่นในปัจจุบัน เนื่องจากมีหนองบึงธรรมชาติทั้งขนาดเล็กและใหญ่ กระจายอยู่ทั่วไปในเขตพื้นที่พรุคลองค้อง อย่างไรก็ตามหลังจากการดำเนินโครงการพัฒนาลุ่มน้ำปากพนังแล้วเสร็จ และได้มีการปิดประตูระบายน้ำปากพนัง และประตูระบายน้ำในเขตป่าพรุคลองค้อง ทำให้เกิดน้ำเปรี้ยวและดินเปรี้ยวมากยิ่งขึ้นไปอีกในบางพื้นที่ของป่าพรุ เนื่องจากไม่มีน้ำไหลเวียนชะล้างความเปรี้ยวของดินและชะน้ำออกจากป่าพรุ ตลอดจนไม่มีการพัดพาโคลนตมเข้าในพื้นที่ป่าพรุเหมือนในอดีต ดังที่ควรจะเป็นไปตามลักษณะของธรรมชาติ จึงส่งผลให้คุณสมบัติของน้ำเปลี่ยนแปลงไปไม่เหมาะต่อการใช้สอยและการเพาะปลูก ตลอดจนทำให้ความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์น้ำยิ่งลดลงไปมาก โดยเฉพาะในแม่น้ำปากพนังและคลองค้อง จากที่เคยมีปลาหลายชนิด ทั้งปลาน้ำจืดและปลาน้ำกร่อย แต่เมื่อมีการปิดประตูระบายน้ำ ชาวบ้านบริเวณป่าพรุคลองค้องต่างเห็นว่าจะส่งผลให้น้ำในบริเวณดังกล่าวไม่ไหลเวียนกลายเป็นน้ำนิ่ง ปลาจึงไม่สามารถขึ้นมาวางไข่ได้ จากลักษณะดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศป่าพรุคลองค้องเพิ่มมากยิ่งขึ้น

เกษตรกรรมเชิงพาณิชย์นับเป็นปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่ง โดยเฉพาะการเข้ามาของปาล์มน้ำมัน ได้ขยายตัวเข้ามาอย่างรวดเร็วในพื้นที่พรุคลองค้อง โดยเฉพาะในช่วงปีพ.ศ. 2548 และเกิดธุรกิจเกี่ยวกับปาล์มน้ำมันเกิดขึ้นในพื้นที่ไม่ว่าจะเป็นลานเทปาล์ม หรือแปลงจำหน่ายพันธุ์ปาล์มในพื้นที่ ที่สำคัญ คือ มีการบุกเบิกพื้นที่ป่าพรุเพื่อนำมาปลูกปาล์มน้ำมันจำนวนมากทั้งในที่ดินถือครองที่มีเอกสารสิทธิ์และไม่มีเอกสารสิทธิ์ การบุกเบิกพื้นที่ป่าพรุเพื่อแปลงสภาพป่าไปสู่การปลูกพืชเชิงพาณิชย์ได้ทำลายทรัพยากรป่าไม้ลงจำนวนมากทั้งในพื้นที่พรุคลองค้องและพื้นที่พรุบริเวณข้างเคียง ซึ่งได้ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศป่าพรุในระดับหนึ่ง อีกทั้งยังส่งผลต่อเนื่องต่อปริมาณการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรที่ดินเพิ่มขึ้น นั่นก็คือการซื้อขายที่ดินทั้งที่มีเอกสารสิทธิ์และไม่มีเอกสารสิทธิ์ ที่ดินได้กลายเป็นสิ่งที่มีมูลค่า เป็นที่ต้องการของบุคคลหลายกลุ่ม ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มนายทุน ผู้นำ หรือแม้แต่ชาวบ้านในชุมชนพรุคลองค้องเอง ด้วยเหตุนี้จึงส่งผลให้เกิดปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรที่ดินเกิดขึ้นและมีระดับความรุนแรงมากกว่าในอดีตที่ผ่านมา

นอกจากปัจจัยดังกล่าวแล้วยังมีอีกปัจจัยหนึ่งซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพของป่าพรุ นั่นคือ การเข้ามาของชุมชน และการเข้าไปใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าพรุของชาวบ้านที่อยู่รอบป่าพรุ ซึ่งการเข้ามาใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าพรุ ประกอบกับการเข้ามาก่อตั้งบ้านเรือนของชุมชนในเขตป่าพรุ เป็นผลให้สภาพป่าพรุเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ความอุดม

สมบูรณ์ของพันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์ลดจำนวนลง แต่หากมองอีกแง่หนึ่งในส่วนของการปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมชุมชนในการจัดการป่าพรุ การเข้ามาของชุมชนดังกล่าว กลับก่อให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับป่าพรุในหลายลักษณะด้วยกัน จนก่อให้เกิดวัฒนธรรมชุมชนในการจัดการป่าพรุหลายรูปแบบ ซึ่งวัฒนธรรมชุมชนดังกล่าวไม่หยุดนิ่ง มีการปรับเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลา

6.4.2 บริบทของยุคสมัย

ประเด็นสำคัญในช่วงยุคป่าพรุสมเด็จฯ ที่เกิดขึ้นในชุมชนเนินธัมมัง คือ เกิดความเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับลักษณะการผลิต ซึ่งได้ส่งผลกระทบต่อลักษณะของความสัมพันธ์ของชาวบ้านในชุมชน สิ่งที่เห็นได้อย่างชัดเจนคือการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน กล่าวคือเมื่อระบบนิเวศป่าพรุเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก ทั้งพันธุ์ไม้ พันธุ์สัตว์ รวมไปถึงสภาพความอุดมสมบูรณ์ของดินและน้ำในป่าพรุได้ลดปริมาณลงในยุคป่าเหือด และเกิดการเปลี่ยนแปลง โดยเฉพาะดินและน้ำมีสภาพเปรี้ยว ส่งผลให้ชาวบ้านปรับเปลี่ยนระบบการผลิตทางการเกษตร จากเดิมที่เคยทำนาเป็นหลัก หันไปนิยมปลูกยางพาราและปาล์มน้ำมันมากขึ้น ประกอบกับการส่งเสริมของภาครัฐ ในการสนับสนุนให้ทำการเกษตรเชิงพาณิชย์ไม่ว่าจะเป็นยางพาราหรือปาล์มน้ำมัน ทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่หันมาสนใจการเกษตรในลักษณะนี้ไม่น้อย แต่ยางพาราปลูกและเจริญเติบโตได้ไม่ดีในพื้นที่ป่าพรุเนินธัมมังกว้างในบางพื้นที่ที่สามารถปลูกและเจริญเติบโตจนสามารถให้น้ำยางได้ ส่วนใหญ่แล้วปลูกยางพาราไม่ได้ผล โดยเฉพาะพื้นที่ขอบพรุ ดังนั้นยางพาราจึงเป็นพืชเศรษฐกิจที่ชาวบ้านในชุมชนป่าพรุเนินธัมมัง ยังปลูกกันไม่มากนัก แต่ในปัจจุบันพืชเศรษฐกิจที่กำลังมาแรง และมีที่ทำาว่าจะเป็นความหวังของชาวบ้านนั่นก็คือ “ปาล์มน้ำมัน” ซึ่งเป็นการขานรับนโยบายของรัฐบาลเกี่ยวกับโครงการปลูกปาล์มน้ำมันทดแทนพลังงาน

ปาล์มน้ำมัน ปาล์มน้ำมันเริ่มเข้ามาในชุมชนช่วงต้นทศวรรษ 2540 โดยการสนับสนุนของหน่วยงานภาครัฐ เพื่อทดลองปลูกเป็นแปลงสาธิต หลังการทดลองปลูกปาล์มน้ำมันประมาณ 4 – 5 ปี ปาล์มที่ทดลองปลูกเหล่านี้ให้ผลผลิตพอสมควร จึงเป็นแรงกระตุ้นให้ชาวบ้านสนใจและหันมาปลูกปาล์มกันมากขึ้น อย่างไรก็ตามจากสภาพพื้นที่พรุเนินธัมมัง ซึ่งส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นที่ราบลุ่มและมีน้ำขังเกือบตลอดปี ประกอบกับมีสภาพอากาศเป็นแบบมรสุมเขตร้อนมีความชื้นสูงและฝนตกชุกตั้งแต่เดือนตุลาคมถึงธันวาคมของทุกปี เมื่อถึงช่วงฤดูฝนจึงทำให้น้ำท่วมหนักในพื้นที่พรุ ซึ่งรวมถึงพื้นที่ปลูกปาล์มน้ำมัน การปลูกปาล์มในเขตพื้นที่ป่าพรุจึงจำเป็นต้องมีการจัดการพื้นที่ หากเป็นพื้นที่ลุ่มในป่าพรุ ต้องทำการขุดโคกยกร่อง หากเป็นพื้นที่สูงบริเวณที่ดอน ไม่จำเป็นต้องขุดโคกยกร่อง เพราะการขุดโคกนั้น เป็นการป้องกันไม่ให้น้ำท่วมต้นปาล์มในช่วงหน้าฝน และจะทำให้ปาล์มเจริญเติบโตได้ดี

การเข้ามาของเกษตรกรรมเชิงพาณิชย์ โดยเฉพาะปาล์มน้ำมัน เป็นอีกตัวแปรหนึ่งที่อาจทำให้สภาพป่าพรุเนินธัมมิง เกิดการเปลี่ยนแปลงเพิ่มขึ้นอีก เนื่องจากความต้องการพื้นที่เพื่อปลูกปาล์ม มีผลทำให้เกิดการบุกรุกพื้นที่ป่าพรุ ทั้งพื้นที่ป่าพรุที่เสื่อมโทรม รวมไปถึงพื้นที่ป่าพรุที่มีสภาพสมบูรณ์ โดยเฉพาะในเขตพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ แม้ตามหลักกฎหมายไม่สามารถเข้าครอบครองและเปลี่ยนแปลงสภาพป่าพรุได้อย่างเด็ดขาด แต่ด้วยความพยายามทุกวิถีทางของกลุ่มคนบางกลุ่มในการหาช่องว่างเพื่อครอบครองพื้นที่ในป่าพรุเนินธัมมิง สิ่งเหล่านี้สามารถเกิดขึ้นได้ทุกขณะ แน่นอนว่าในอนาคตความเป็นป่าพรุเนินธัมมิงคงมีให้เห็นได้น้อยมาก

การใช้พื้นที่พรุเพื่อปลูกปาล์มน้ำมัน ส่วนพื้นที่ใกล้เคียงเป็นพื้นที่กระจูด

ยางพารา บริเวณที่ใช้ปลูกยางพาราเป็นพื้นที่ที่มีลักษณะเป็นที่ดอนไม่ไช้ที่ราบลุ่มน้ำท่วมขัง ทำให้ยางพาราสามารถงอกและเจริญเติบโตได้ดี จนกระทั่งให้ผลผลิตเกิดขึ้น ส่งผลให้ชาวบ้านบางส่วนหันมาปลูกยางพาราเพิ่มขึ้น ประกอบกับราคายางพาราในช่วงกลางปี พ.ศ. 2551 มีราคาเพิ่มมากขึ้น การปลูกยางพาราจึงมีมากขึ้นแม้กระทั่งในพื้นที่นา

ปัจจุบันลักษณะของดินในพื้นที่พรุเนินธัมมิงมีการเปลี่ยนแปลงไปจากอดีตเป็นอย่างมาก และนำไปใช้ประโยชน์ได้น้อยกว่าในอดีต เนื่องจากปัจจุบันดินมีลักษณะเป็นดินเปรี้ยว ดินแข็งและขาดความอุดมสมบูรณ์ ทำการเกษตรไม่ค่อยได้ผลเท่าที่ควร แต่ในขณะที่ดินในอดีตเป็นดินไม่แข็ง ไม่เปรี้ยว และเป็นดินที่มีความอุดมสมบูรณ์ หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “ดินเป็นผล” ซึ่งหมายถึงดินที่สามารถปลูกพืชผักแล้วให้ผลผลิตดี สำหรับสาเหตุการเปลี่ยนแปลงของลักษณะดินดังกล่าวมาจากหลายสาเหตุด้วยกัน เช่น ไฟไหม้ป่าพรุ น้ำแห้งเป็นระยะเวลานาน และการใช้ปุ๋ยเคมีของเกษตรกร

การปลูกพืชผัก พืชผักที่ชาวบ้านรอบป่าพรุเนินธัมมังที่นิยมปลูก ได้แก่ การปลูกบวบก และอ้อยคั้นน้ำ สำหรับการปลูกบวบก จากเมื่อก่อนชาวบ้านจะเก็บบวบกที่ขึ้นอยู่ทั่วๆ ไปตามหัวไร่ ปลายนาเพื่อนำมาบริโภคตลอดจนจำหน่ายบ้างเล็กน้อย แต่ต่อมาเมื่อมีการนำบวบกเกษตรหรือ บวบกพันธุ์เข้ามาปลูกในพื้นที่พรุเนินธัมมัง ส่งผลให้ชาวบ้านบางส่วนหันมาปลูกบวบกเพื่อสร้างรายได้ ให้กับตนเองและครอบครัว เนื่องจากการปลูกบวบกใช้ต้นทุนไม่สูงนัก อีกทั้งยังให้ผลผลิตเร็ว ประกอบกับการปลูกบวบกใช้พื้นที่ในการเพาะปลูกไม่มาก ชาวบ้านที่มีที่ดินจำนวนจำกัดจึงสามารถ ประกอบอาชีพดังกล่าวได้ สำหรับการซื้อขายบวบกจะมีพ่อค้าแม่ค้าเข้ามารับซื้อ ส่วนการปลูกอ้อย คั้นน้ำ เริ่มจากชาวบ้านในพื้นที่บ้านเนินธัมมัง เริ่มมีการนำอ้อยเข้ามาปลูกในพื้นที่พรุเนินธัมมังเป็น ครั้งแรก ส่วนใหญ่อ้อยที่นิยมปลูกเป็นอ้อยพันธุ์สุพรรณบุรี 50 ซึ่งเป็นอ้อยสำหรับคั้นน้ำ จะมีพ่อค้า แม่ค้ามารับซื้อเพื่อนำไปคั้นเป็นน้ำอ้อยสดจำหน่าย

การขุดโคกยกทรง เป็นลักษณะการผลิตที่สำคัญอย่างหนึ่งในยุคพรุสมเด็จ นับเป็น การเกษตรของชาวบ้านในพื้นที่บ้านเนินธัมมัง โดยเฉพาะการปลูกพืชผักสวนครัว ปลูกบวบก อ้อย ยางพารา และปาล์มน้ำมัน ในเขตที่ลุ่มต่ำโดยเฉพาะพื้นที่ที่เคยเป็นป่าพรุเดิม จะขุดดินเป็นร่องน้ำแล้ว นำดินที่ได้จากการขุดมาถมพื้นที่ให้เป็นโคกสูงขึ้นสำหรับปลูกพืชผัก เพื่อป้องกันน้ำท่วมถึงในพื้นที่ เกษตรดังกล่าว สำหรับการขุดโคกยกทรงเพื่อปลูกผัก บวบก และอ้อย จะยกทรงให้มีความกว้าง ประมาณ 3-5 เมตร ร่องน้ำกว้างประมาณ 2 เมตร ส่วนการปลูกปาล์ม จะขุดโคกกว้างประมาณ 2-3 เมตร ร่องน้ำกว้างประมาณ 2 เมตร หากพื้นที่อยู่ในที่ลุ่มต่ำมาก จำเป็นจะต้องขุดร่องน้ำให้ลึกเพื่อนำ ดินมาถมโคกให้ได้ในระดับที่สูงขึ้น หากเป็นพื้นที่ไม่ต่ำมากนัก หรือน้ำท่วมไม่มาก จะขุดร่องน้ำไม่ลึก เจ้าของพื้นที่จะต้องขุดโคกยกทรง วัตถุประสงค์หลักเพื่อเป็นการป้องกันไม่ให้น้ำท่วมพื้นที่ การเกษตรในช่วงหน้าฝน โดยเฉพาะพื้นที่สวนยางและสวนปาล์ม รวมทั้งสามารถนำน้ำที่ขังในร่องที่ ขุดไว้มาใช้ในการเกษตร เช่น การปลูกบวบก พืชผักสวนครัวและอ้อย ในปัจจุบันชาวบ้านในพื้นที่ส่วนใหญ่หันมาปลูกปาล์มน้ำมันกันมากขึ้น และผู้ที่ปลูกรายแรกได้ทดลองปลูกโดยไม่ใช้ขุดโคกยกทรง เมื่อ ถึงช่วงหน้าฝน น้ำท่วมในเขตพรุและพื้นที่ปลูกปาล์ม ซึ่งปรกติน้ำจะท่วมขังนานประมาณ 3 เดือน จึง ทำให้ปาล์มที่ปลูกตายไปจำนวนมาก จึงเป็นประสบการณ์

กล่าวโดยสรุปได้ว่าระบบการผลิตในยุคนี้ ชาวบ้านได้ลดความสำคัญต่อระบบการผลิตที่ อาศัยทรัพยากรป่าพรุเพื่อยังชีพ ทั้งการตัดไม้และหาของป่า เนื่องจากในปี พ.ศ.2542 มีการจัดตั้ง “เขตห้ามล่าสัตว์ป่าบ่อล้อ” ขึ้นในพื้นที่ การเข้ามาของหน่วยงานดังกล่าวได้ช่วยลดปริมาณการล่า สัตว์ป่าและการทำลายทรัพยากรป่าพรุในระดับหนึ่ง แต่ยังมีระบบการผลิตด้านนี้ที่ยังหลงเหลืออยู่ คือ การจับปลาและสัตว์น้ำ อย่างไรก็ตามปริมาณสัตว์น้ำ ได้ลดลงไปอย่างมาก เนื่องจากสาเหตุหลาย ประการ ไม่ว่าจะเป็นสาเหตุมาจากการเพิ่มขึ้นของประชากร หรือแม้แต่การจับสัตว์น้ำที่ไม่ถูกวิธี เช่น

การลักลอบซื้อตปลา การใช้ยาเบื่อปลา สำหรับกลุ่มคนที่ทำการลักลอบซื้อตปลาและใช้ยาเบื่อปลาในพื้นที่ป่าพรุ ส่วนใหญ่จะเป็นชาวบ้านที่มาจากภายนอกชุมชน นอกจากนี้ในยุคพรุสมเด็จป่าพรุได้เกิดเหตุการณ์ไฟไหม้ป่าพรุขึ้นอย่างต่อเนื่องทุกๆ ปี โดยเฉพาะในปี พ.ศ. 2545 ได้เกิดเหตุการณ์ไฟไหม้ป่าพรุครั้งใหญ่อีกครั้ง ในปีเดียวกันได้มีโครงการขุดลอกคูคลองในพื้นที่พรุคลองค้อเพื่อสร้างแนวกันไฟ แต่ก็ไม่สามารถป้องกันไฟป่าที่เกิดขึ้นเกือบทุกปีได้ และได้เกิดไฟไหม้ครั้งใหญ่ในปี พ.ศ. 2562 ส่งผลให้สภาพป่าพรุได้รับความเสียหายจากเหตุการณ์ไฟไหม้อย่างต่อเนื่อง ความอุดมสมบูรณ์ของป่าพรุและความหลากหลายของระบบนิเวศในป่าพรุเริ่มลดลงและแทบไม่หลงเหลือความเป็น “ป่าเขียว” ให้เห็นอย่างเช่นในยุคแรก

นอกจากนี้ในช่วงปี พ.ศ. 2538 – 2547 ได้มีการเข้ามาของโครงการพัฒนาลุ่มน้ำปากพนังอันเนื่องมาจากพระราชดำริ เป็นโครงการที่เน้นการพัฒนาแหล่งน้ำเป็นสำคัญ เนื่องจากน้ำเป็นรากฐานที่สำคัญของการผลิตทางด้านเกษตรกรรม แนวทางการพัฒนาแหล่งน้ำของกรมชลประทานได้ให้ความสำคัญทั้งแหล่งน้ำที่มีอยู่เดิมและแหล่งน้ำใหม่เพื่อให้พื้นที่ที่ได้รับประโยชน์จากแหล่งน้ำเพิ่มจำนวนมากขึ้น ด้วยการปรับปรุงโครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาแม่น้ำปากพนัง เพื่อให้มีน้ำใช้อย่างสมบูรณ์ในฤดูฝน และมีน้ำจืดเพื่อการเกษตรในฤดูแล้ง รวมทั้งป้องกันน้ำเค็มไม่ให้ไหลเข้าคลองต่างๆ ในโครงการพัฒนาลุ่มน้ำปากพนัง โดยเฉพาะพื้นที่ใกล้แม่น้ำปากพนังและพื้นที่ลุ่มต่ำกว่าชายทะเล นอกจากนี้ยังมีการขุดคลองชะอวด – แพรกเมือง ขึ้นมาใหม่ ช่วงแรกของคลองจะเชื่อมต่อกับคลองชะอวด ซึ่งเป็นคลองที่เชื่อมโยงกับพื้นที่พรุคลองค้อ ดังนั้นคลองชะอวด – แพรกเมือง จึงมีผลต่อระดับน้ำในพรุ โดยในบางช่วงจะมีผลทำให้ระดับน้ำในพรุแห้ง เมื่อระดับน้ำในพรุแห้งก็จะก่อให้เกิดไฟป่าขึ้นได้ง่าย ตลอดจนทำให้ระบบนิเวศป่าพรุเสียสมดุล ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศป่าพรุแต่อย่างใดก็ตามมีชาวบ้านบางกลุ่มมองว่าการเกิดขึ้นของคลองชะอวด – แพรกเมือง เป็นสิ่งที่ดีหากมองในประเด็นของการแก้ไขปัญหาทั่วพื้นที่ เนื่องจากคลองชะอวด – แพรกเมือง ช่วยให้การระบายน้ำออกจากพื้นที่รวดเร็วขึ้น

หากจะกล่าวถึงการทำนาในยุคนี้ เริ่มลดน้อยลงไป เมื่อเกิดปัญหาดินและน้ำเปรี้ยว ซึ่งสาเหตุหนึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง นั่นก็คือเมื่อมีการปิดประตูระบายน้ำทำให้น้ำไม่ไหลเวียนระบบน้ำกลายเป็นน้ำนิ่ง ส่งผลให้น้ำกลายเป็นน้ำเปรี้ยว และเมื่อถึงช่วงฤดูน้ำหลากส่งผลให้น้ำไหลไปยังแหล่งน้ำอื่นๆ ก่อให้เกิดการแพร่กระจายของน้ำเปรี้ยว และส่งผลให้เกิดปัญหาดินเปรี้ยวตามมา ทำให้พื้นที่นาบางส่วนไม่สามารถทำนาข้าวได้ ประกอบกับปัญหาการแพร่ระบาดของโรคและแมลงต่างๆ จึงต้องเพิ่มระดับความเข้มข้นในการผลิตมากยิ่งขึ้น ทั้งการใช้ปุ๋ยเคมี และยาปราบศัตรูพืชต่างๆ ทำให้ต้นทุนการผลิตสูง ในขณะที่ผลผลิตที่ได้ยังไม่ดีเท่าที่ควร ทำให้ชาวนาบางคนเลิกอาชีพทำนาโดยหันไปประกอบอาชีพอื่น สำหรับผลผลิต ราคา และ

ต้นทุนการผลิตข้าวต่อไร่ในพื้นที่บ้านเนินธัมมังเฉลี่ยมีต้นทุนการผลิตต่อไร่ที่สูงขึ้นการทำนาของชาวนาในชุมชนผลผลิตที่ได้ค่อนข้างน้อยเมื่อเปรียบเทียบกับต้นทุนการผลิต ซึ่งยังไม่รวมค่าเช่าที่นาสำหรับชาวบ้านที่เช่านาในการปลูกข้าว ด้วยเหตุนี้จึงส่งผลให้ชาวนาบางส่วนเลิกอาชีพทำนา และปล่อยนาทิ้งร้างเอาไว้ หรือมีการปรับเปลี่ยนการใช้ที่ดินมาเป็นพื้นที่ปลูกปาล์มน้ำมันแทนการปลูกข้าว เนื่องจากผลผลิตข้าวที่ได้ไม่ดีเท่าที่ควร ส่วนระบบน้ำที่ใช้สำหรับการทำนาในยุคนั้น ได้อาศัยโครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาปากพนัง / สำนักงานจัดรูปที่ดินนครศรีธรรมราช โดยมีตัวแทนชาวบ้าน คือ นายเหวียง กายเพชร เดิมเป็นเจ้าของที่ดิน และได้บริจาคที่ดินให้จัดสร้างโรงสูบน้ำ จึงได้เป็นผู้ดูแลระบบจัดส่งน้ำ หากชาวนารายใดต้องการน้ำเข้าที่นาหรือต้องการระบายน้ำออก ต้องประสานกับผู้ดูแลระบบ แต่ถ้าในช่วงของการทำนา โดยส่วนใหญ่จะเปิดน้ำตลอดเวลา ระบบการส่งน้ำจะวางท่อตามแนวคันกันน้ำหรือที่ชาวบ้านเรียกกันว่า “วงล้อมสมเด็จ” โดยจะมีการสร้างท่อจ่ายน้ำให้แก่ละบั้งนา หากเจ้าของนาต้องการน้ำเข้าที่นาของตน สามารถแจ้งทางโรงสูบน้ำ และเปิดท่อจ่ายน้ำในพื้นที่นาได้ทันที แต่ในปี พ.ศ. 2553 ช่วงเดือนมีนาคม – พฤษภาคม นับว่าเป็นปีที่แล้งมากที่สุด เนื่องจากน้ำในคลองชะอวด – ปากพนัง ลดลงต่ำกว่าระดับของหัวสูบน้ำ ซึ่งไม่เคยเกิดปรากฏการณ์นี้มาก่อน จึงไม่สามารถสูบน้ำมาใช้ได้ ส่งผลต่อการทำนาของชาวบ้านทั้งหมดบ้าน (การจัดเวทีชุมชนเนินธัมมัง ครั้งที่ 1, 30 พฤศจิกายน 2561)

6.4.3 การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรกระจุยคุบป่าพรุสมเด็จฯ

ในยุคป่าพรุสมเด็จฯ เกิดการเปลี่ยนแปลงของสิทธิการถือครองเกี่ยวกับที่ดินและลักษณะการเข้าถึงการใช้ประโยชน์ในที่ดิน ในช่วงเวลานี้มีการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรกระจุยเกือบทุกครัวเรือนในชุมชนเนินธัมมัง เพื่อเพิ่มความมั่นคงทางอาหาร เครื่องมือเครื่องใช้ในครัวเรือนและการใช้ประโยชน์ทรัพยากรกระจุยภายนอกชุมชน

ลักษณะสำคัญประการหนึ่งที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานี้ คือ การเกิดขึ้นของกลุ่มกระจุย ที่ศูนย์ศิลปาชีพเนินธัมมังสนับสนุนให้เกิดการรวมตัวของชาวบ้านเพื่อจัดทำผลิตภัณฑ์จากกระจุย โดยที่ทางศูนย์ศิลปาชีพฯ ได้ส่งเสริมให้ใช้ภูมิปัญญาของชุมชนเกี่ยวกับการจักสานกระจุยมาเพิ่มมูลค่า ทั้งนี้เพราะศูนย์ศิลปาชีพฯ เห็นว่าในพื้นที่ มีต้นกระจุยซึ่งเป็นวัตถุดิบอยู่จำนวนมาก ได้จัดให้มีครูมาสอนให้กับสมาชิกกลุ่ม เพื่อพัฒนาจากรูปแบบเก่า ๆ ให้ทันยุคทันสมัยขึ้น มีรูปแบบผลิตภัณฑ์ใหม่ๆ ขึ้นมาเพื่อสร้างงานสร้างรายได้ให้กับชาวบ้าน การดำเนินงานของกลุ่มแปรรูปกระจุยทางกลุ่มจะรวบรวมเงินไปซื้อต้นกระจุย เพื่อนำมาแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ การดำเนินงานแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ ได้แก่ ลักษณะที่ 1 สมาชิกจะแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ตามแบบที่กองศิลปาชีพกำหนด เมื่อแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์เสร็จเรียบร้อย ชุดประสานงานเป็นผู้รวบรวมจัดส่งไปยังกองศิลปาชีพ ราคาแล้วแต่ชนิดของขนาดและความสวยงามของผลิตภัณฑ์นั้น ๆ

ผลิตภัณฑ์กระจูดบ้านเนินธัมมังยุคป่าพรุสมเด็จพระเจ้า

ลักษณะที่ 2 เมื่อว่างเว้นจากการปฏิบัติงานของกองศิลปอาชีพแล้วสมาชิกจะแปรรูปผลิตภัณฑ์จำหน่ายขายให้กับกลุ่ม ตามแบบที่ตลาดต้องการ หรือตามออร์เดอร์ที่ลูกค้าสั่งเข้ามา เช่น ออเดอร์จากห้างเซ็นทรัลพลาซ่านครศรีธรรมราช ออเดอร์จากตลาดออนไลน์ เป็นต้น โดยงานลักษณะที่ 2 นี้จะมีความแปลกใหม่และทันสมัยตามที่ลูกค้าหรือตามที่ต้องการมากขึ้นเพื่อเป็นการเพิ่มมูลค่าให้แก่ผลิตภัณฑ์ และยังเป็นการได้ใช้ความสามารถ ความคิดสร้างสรรค์ของเยาวชนรุ่นใหม่ในชุมชนที่เข้ามาฝึกอาชีพ ทำให้มีรายได้เสริมช่วยแบ่งเบาภาระครอบครัวและสามารถนำไปต่อยอดเป็นอาชีพเสริมในอนาคตได้

ผลิตภัณฑ์จากการดำเนินงานลักษณะที่ 2

ผลิตภัณฑ์จากกระจูดนำมาจำหน่ายในกิจกรรมพินเรียน วันที่ 25 กรกฎาคม 2562
ณ ชุมชนทำยุง ตำบลตะพาน อ.ศรีบรรพต จ.พัทลุง โดยการสนับสนุนของ สำนักงานกองทุน
สนับสนุนการวิจัย ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น

ข้อสรุปสำคัญเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรกระจูดในยุคป่าพรุสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดช คือ ความเปลี่ยนแปลงผลิตภัณฑ์ที่แตกต่างไปจากยุคแรกเริ่ม ช่วงเวลาดังกล่าวได้มีหน่วยงานของรัฐเข้ามาสนับสนุน เช่น พาณิชย์จังหวัด พัฒนาชุมชน สหกรณ์การเกษตร รวมทั้งสถาบันอุดมศึกษาในพื้นที่ภาคใต้ โดยเฉพาะในปี พ.ศ. 2540 ที่รัฐบาลได้มีโครงการหนึ่งผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบล ซึ่งถือเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญสุดที่ทำให้กระจูดเป็นที่รู้จักในวงกว้างขึ้น นอกจากนี้ยังมีกลุ่มย่อยของชาวบ้านที่รวมกลุ่มกันเพื่อรับจ้างงานจากเอกชน จากเหตุผลที่กล่าวมา ทำให้เกิดการผลิตผลิตภัณฑ์ที่หลากหลายขึ้นมากมาย ในขณะที่กระบวนการผลิตก็มีการปรับเปลี่ยนเพื่อให้สอดคล้องกับภาวะที่เฟื่องฟูของหัตถกรรมจากกระจูด

พบว่าในยุคนี้มีความหลากหลายของรูปแบบผลิตภัณฑ์ จะมีหน่วยงานของภาครัฐเข้ามาช่วยในเรื่องของรูปแบบผลิตภัณฑ์ การหาตลาดเพื่อจำหน่าย โดยเข้ามาสอนรูปแบบของการแปรรูปกระจูดจากที่ต้องสานเป็นเสื่อก่อนแล้วมาผลิตเป็นชิ้นงาน เป็นการพัฒนาการสานใหม่โดยการสานขึ้นรูปเป็นกระเป๋า กระบุง รองเท้า ได้เลย ไม่ต้องใช้วิธีการตัดเป็นชิ้นแล้วนำมาเย็บต่อกัน นอกจากนำกระจูดมาเป็นผลิตภัณฑ์แล้ว ปัจจุบันก็ยังมีผู้ที่นำต้นกระจูดมาตกแต่งสถานที่ต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นงานแต่งงาน งานศพ สถานที่ของหน่วยงานภาครัฐและเอกชน รวมทั้งการใช้กระจูดมาจัดนิทรรศการซึ่งสร้างความสวยงาม ในขณะที่เป็นการสร้างรายได้อย่างงามให้แก่ผู้รับจัดสถานที่

ความต้องการกระจูดในพื้นที่รอบป่าพรุคลองค้อจึงเพิ่มขึ้น มีการซื้อขายต้นกระจูดระหว่างชุมชนเกิดขึ้น โดยชาวบ้านที่มีอาชีพจักสานกระจูดบางครั้งมีการสั่งซื้อต้นกระจูดมาจาก

ชาวบ้านในแถบพื้นที่พรุควนเครื่องซึ่งเป็นพรุข่างเคียง ทั้งนี้เนื่องจากต้นกระจุตที่มีอยู่ในพื้นที่พรุคลองคือ ่องส่วนใหญ่เป็นกระจุตที่มีลำต้นใหญ่จึงไม่เหมาะสำหรับการทำผลิตภัณฑ์บางอย่างที่ต้องการความ ประณีตและความละเอียดอ่อน และในขณะเดียวกันก็มีพ่อค้าแม่ค้าจากข้างนอกชุมชนเข้ามารับซื้อต้น กระจุตจากชาวบ้านชุมชนพรุคลองคือ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นพ่อค้าแม่ค้าที่มาจากทะเลน้อย อำเภอ ควนขนุน จังหวัดพัทลุง เนื่องจากทะเลน้อยเป็นอีกชุมชนหนึ่งที่มีชื่อเสียงในการจักสานหรือการทำ ผลิตภัณฑ์จากกระจุต แต่ประสบกับปัญหาการขาดแคลน “ต้นกระจุต” สำหรับการซื้อขายต้นกระจุต จะมีการซื้อขายเป็น “มัด” ส่วนราคาจะขึ้นอยู่กับขนาดและความยาวของต้นกระจุต

6.5 บทสรุป

กระจุตเป็นพืชที่ขึ้นในพื้นที่ป่าพรุบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ชาวบ้านที่ดำรงชีวิตใน พื้นที่ป่าพรุสัมพันธ์กับกระจุตมาก โดยเฉพาะการที่กระจุตถูกนำมาแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ที่ใช้ใน คริวเรือน โดยชาวบ้านในยุคแรกหรือยุคป่าเขียว นำกระจุตมาผ่านกรรมวิธีต่าง ๆ ผลิตเป็นสินค้า โดยเฉพาะเสื่อและกระสอบนั่ง ส่งขายไปทั่วทั้งลุ่มทะเลสาบสงขลาและพื้นที่ใกล้เคียง เช่น ฝั่งทะเลอัน ดามัน พื้นที่อ่าวบ้านดอน รวมถึงปัตตานี เสื่อและกระสอบนั่งที่ทำจากกระจุตกลายเป็นสินค้าสำคัญที่ ทุกคนต่างทราบว่าเป็นสินค้าที่เป็นอัตลักษณ์ของชุมชนในป่าพรุ ในยุคแรกนี้จึงมักพบสินค้ากระจุต ตามตลาดนัด โรงหนังตะลุง โรงมโนราห์ งานเทศกาลเดือนสิบในตัวเมืองนครศรีธรรมราช งานเดือน ห้าหรืองานคัดเลือกทหารในตัวอำเภอต่าง ๆ ในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา รวมถึงงานรื่นเริงต่าง ๆ โดยเฉพาะรณยานั่งกลางแปลง

ความเปลี่ยนแปลงสำคัญกับการใช้ทรัพยากรกระจุตในพื้นที่ชุมชนเนินธัมมัง และชุมชน ป่าพรุรอบลุ่มทะเลสาบที่จะนำมาสรุปในประเด็นแรกนี้คือ การเกิดขึ้นของภัยธรรมชาติ โดยคำบอก เล่าของชาวบ้านสามารถสรุปได้ว่าภัยธรรมชาติเป็นปัจจัยสำคัญที่สุดซึ่งทำให้ป่าพรุเปลี่ยนสภาพไป จากเดิม เช่น การเกิดเหตุการณ์น้ำท่วม พายุ ไฟไหม้ป่าในเขตป่าพรุคลองคือได้เกิดเหตุการณ์ ดังกล่าวหลายครั้งด้วยกัน เริ่มจากในช่วงปี พ.ศ. 2478 เกิดพายุใหญ่พัดถล่มพื้นที่พรุคลองคือ ต้นไม้ โคนล้มเสียหายเป็นบริเวณกว้าง ทำให้สภาพป่าพรุบางส่วนเริ่มเสื่อมโทรมลง แต่ก็ยังเหลือพื้นที่ป่า เขียวอยู่อีกจำนวนมาก ส่งผลให้ชาวบ้านจากชุมชนรายรอบเข้ามาใช้ประโยชน์ป่าพรุและบุกเบิกพื้นที่ ทำกินอย่างต่อเนื่อง ในปี พ.ศ. 2505 ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงของสภาพป่าพรุคลองคือครั้งใหญ่ เนื่องจากเกิดวาตภัยที่แหลมตะลุมพุก อำเภอปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช โดยพายุโซนร้อน “แฮ เรียด” พัดผ่านภาคใต้ ได้ส่งผลให้พื้นที่ป่าพรุคลองคือ โดยเฉพาะชุมชนเนินธัมมังได้รับความเสียหาย ต้นไม้ใหญ่ได้ล้มลงจำนวนมาก และในปีต่อมาเกิดภาวะแห้งแล้ง ฝนทิ้งช่วง ทำให้เกิดไฟไหม้ป่าพรุครั้ง ใหญ่ ชาวบ้านเรียกกันว่า “ไฟติดดุด” โดยไฟได้ไหม้เป็นบริเวณกว้างนานกว่า 3 เดือน สภาพป่าพรุ

คลองต้องเริ่มเปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัด หลังจากเกิดวาตภัยและไฟไหม้ในครั้งนี้นอกจากไม้ใหญ่ในป่าเขียวที่ล้มลงจำนวนมาก ได้ดึงดูดให้ชาวบ้านเข้าไปขนลำเลียงไม้มาใช้ประโยชน์และเข้ามาจับจองพื้นที่ทำกินได้สะดวกขึ้น ประกอบกับเกิดไฟไหม้ขึ้นหลายต่อหลายครั้ง เป็นเหตุให้พื้นที่ป่าพรุเสียสมดุลทางธรรมชาติและเสื่อมโทรมลงเป็นบริเวณกว้าง ความหลากหลายของพันธุ์ไม้ดั้งเดิมมีจำนวนลดลง ส่งผลให้ทั้งสัตว์บก สัตว์น้ำบางชนิดได้ลดจำนวนลงอย่างรวดเร็ว จนสูญพันธุ์ไปในที่สุด เช่น เสือ กวาง นกเงือก ปลาตุ๊กลาพัน ปลาตุ๊กดำ และปลาอีเต็ง เป็นต้น

นอกจากความอุดมสมบูรณ์ของป่าเขียวที่มีปริมาณลดลงดังกล่าว ระบบนิเวศบริเวณป่าพรุคลองต้องได้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก พื้นที่ป่าพรุที่ถูกไฟไหม้พันธุ์ไม้ดั้งเดิมเริ่มลดลง มีไม้เสม็ดงอกมาแทนที่ สภาพดินพรุมีการเปลี่ยนแปลง จากเดิมเป็นดินโคลนตมที่มีความลึก ต่อมาเนื้อดินเริ่มมีการยุบตัวแน่นเป็นดินแข็งขึ้นและมีพืชขึ้นปกคลุม ในขณะเดียวกันไฟไหม้ป่าพรุทำให้เกิดน้ำเปรี้ยวในบางพื้นที่ น้ำเปรี้ยวที่แช่ขังในป่าพรุเมื่อไม่ได้มีการระบายหรือชะล้างออกไปสู่แหล่งน้ำอื่น จึงส่งผลให้เกิดปัญหาดินเปรี้ยวตามมา อีกสาเหตุหนึ่งจากการสันนิษฐานของชาวบ้านที่เป็นสาเหตุทำให้น้ำและดินเปรี้ยว นั่นก็คือ ปริมาณไม้เสม็ดที่เพิ่มปริมาณมากขึ้น ดังนั้นชาวบ้านที่เข้ามาจับจองพื้นที่พรุคลองต้องเพื่อทำนาและปลูกพืชชนิดอื่นๆ ต่างได้รับผลกระทบ เมื่อระบบนิเวศดินและน้ำในพรุมีการเปลี่ยนแปลง

ภัยธรรมชาติอีกประการหนึ่งที่มีส่วนสำคัญทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศป่าพรุและส่งผลกระทบต่อชาวบ้านที่ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าพรุในลักษณะต่างๆ กัน นั่นก็คือเหตุการณ์ “น้ำท่วม” ในพื้นที่พรุคลองต้อง โดยในช่วงปี พ.ศ. 2505 - 2531 เป็นช่วงที่เกิดภาวะอุทกภัยในพื้นที่อย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปี พ.ศ. 2518 เกิดน้ำท่วมใหญ่ และเป็นปีที่น้ำท่วมสูงสุดในพื้นที่พรุคลองต้อง และท่วมติดต่อกันเป็นเวลานาน ต่อมาในปี พ.ศ. 2531 เป็นปีที่เกิดน้ำท่วมหนักในพื้นที่พรุคลองต้องอีกครั้งหนึ่งและเหตุการณ์ดังกล่าวได้ทำลายทรัพย์สินของชาวบ้านและทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ป่าพรุคลองต้องอย่างมากมา ต่อมาในปี พ.ศ. 2545 ได้เกิดเหตุการณ์ไฟไหม้ป่าพรุครั้งใหญ่ขึ้นอีกครั้ง อย่างไรก็ตามในปีเดียวกัน ได้มีโครงการขุดลอกคูคลองในพื้นที่พรุคลองต้องเพื่อสร้างแนวกันไฟ แต่ก็ไม่สามารถป้องกันไฟป่าที่เกิดขึ้นเกือบทุกปีได้ ส่งผลให้สภาพป่าพรุคลองต้องได้รับความเสียหายจากเหตุการณ์ไฟไหม้อย่างต่อเนื่อง ความอุดมสมบูรณ์ของป่าพรุและความหลากหลายของระบบนิเวศในป่าพรุเริ่มลดลงและแทบไม่หลงเหลือความเป็น “ป่าเขียว” ให้เห็นอย่างเช่นในอดีต (การจัดเวทีชุมชนเนินธัมมัง ครั้งที่ 2, 5 พฤษภาคม 2562)

นโยบายของรัฐบาลนับว่าเป็นปัจจัยระดับโครงสร้าง มีส่วนสำคัญที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในชุมชนทุกพื้นที่ของประเทศไทย แม้ในชุมชนเขตป่าพรุเองได้รับการเปลี่ยนแปลงจากนโยบายของภาครัฐมาอย่างต่อเนื่อง ไม่ว่าจะเป็นนโยบายในการจัดการทรัพยากรของภาครัฐ และนโยบายการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ซึ่งทั้งสองนโยบายหลัก

ดังกล่าวที่รัฐได้ดำเนินการมา เพื่อให้สอดคล้องกับระบบทุนนิยมโลก ให้เป็นไปตามกระแสของแนวทางการพัฒนาให้เป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ การวิเคราะห์ปัจจัยภายนอกอันเกี่ยวกับนโยบายของรัฐ จึงวิเคราะห์นโยบายสองส่วนด้วยกัน คือ นโยบายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและนโยบายการพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

นโยบายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 รัฐยังไม่มีนโยบายในการจัดการทรัพยากร ธรรมชาติอย่างเด่นชัดมากนัก ชาวบ้านในหลายพื้นที่สามารถเข้าไปใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าพรุได้อย่างเสรี (Open-access) สามารถเข้าไปบุกเบิกพื้นที่เพื่อเป็นที่อยู่อาศัยและทำกินเท่าที่กำลัความสามารถของตนมีอยู่ สำหรับชาวบ้านแล้วสิทธิเหนือที่ดินที่พวกเขาจับจองหรือบุกเบิกไว้กับการใช้ประโยชน์จากที่ดินนั้นเป็นสิ่งเดียวกัน ใครก็ตามที่เข้าไปจับจองแต่ไม่ใช้ประโยชน์จากที่ดินนั้น ย่อมไม่อาจอ้างสิทธิ์ครอบครองได้ ดังนั้นสิทธิในการครอบครองที่ดินยังเป็นแบบหลวม ๆ และถูกควบคุมโดยชุมชน นอกจากนี้ชาวบ้านกับป่าพรุจึงมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดและให้ความเคารพและนอบน้อมต่อผืนป่าสูงมาก จึงเกิดความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สำนักในบุญคุณและยำเกรงต่อผืนป่า การเข้าถึงหรือใช้ประโยชน์จากป่าพรุจึงถูกควบคุมโดยความเชื่อเหล่านี้ ด้วยประเด็นสำคัญที่นำไปสู่ความเปลี่ยนแปลงคือ วิกฤตภัยแล้งและน้ำท่วม การเข้ามาของเกษตรกรเชิงเดี่ยว (ข้าว ยาง ปาล์ม) ความต้องการเงินเพื่อเป็นสื่อแลกเปลี่ยนกับสิ่งของต่าง ๆ การมาของสาด (เสือ) น้ำมัน

ปัจจัยของความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญประการต่อมาคือการเข้ามาของความทันสมัย ทำให้คนในป่าพรุมองว่าการใช้ผลิตภัณฑ์ที่ทำจากกระจูดได้แก่ สอบนั่งและเสื่อ เป็นสิ่งล้ำสมัย โดยในยุคที่สองนี้ (ยุคป่าเหือด) กระจูดถูกมองด้วยสายตาถูก ไม่มีคุณค่า บางกรณีมีการเผาป่ากระจูดเพื่อหาสัตว์ป่า หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “เผาป่าหาเต่า” หรือการเปลี่ยนแปลงพื้นที่กระจูดเป็นพื้นที่ปลูกยางพาราและปาล์มน้ำมัน อย่างไรก็ตามภายหลังจากการเสด็จมาที่ชุมชนบ้านเนินธัมมัง ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช ของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 10 เมื่อ พ.ศ. 2536 ทำให้ชาวบ้านที่เนินธัมมังได้เห็นความสำคัญของพืชกระจูดมาอีกครั้งหนึ่ง โดยในช่วงนี้มีการนำความรู้เรื่องการจักสานพืชกระจูดกลับมาส่งเสริมและมีการพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์ที่หลากหลายและสอดคล้องกับระบบตลาดสมัยใหม่มากขึ้น โดยชาวบ้านเนินธัมมังเรียกช่วงเวลานี้ว่า “ยุคพรุสมเด็จฯ” นั่นเอง

ความเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับวิธีคิดเรื่องคุณค่าของทรัพยากรในพื้นที่ เริ่มต้นจากกระบวนการลดคุณค่าความเป็นท้องถิ่น ซึ่งอาจเริ่มต้นตั้งแต่การปฏิรูปประเทศในทศวรรษ 2430 เป็นต้นมา ช่วงหลังรัฐส่วนกลางที่ปกครองโดยการรวบอำนาจใช้ระบบการศึกษา และการโฆษณา ทำให้ชาวบ้านในกลุ่มทะเลสาบสงขลาเปลี่ยนวิธีคิดและมองว่าทรัพยากรบางอย่างไม่มีคุณค่า โดยที่มุมมองนี้ไม่ได้เกิดขึ้นกับทรัพยากรของท้องถิ่นเท่านั้น แต่ยังเกิดขึ้นกับเรื่องวัฒนธรรม เช่น นักเรียนในทศวรรษ

2520 จะรู้สึกตัวเองไม่ทันสมัยหากพูดภาษาได้กับคุณครูในโรงเรียน หรือกระทั่งหากนักเรียนคนใด คดข้าวห่อใส่แกงน้ำเคื่อยมาโรงเรียนก็จะถูกเพื่อนล้อเลียน

อย่างไรก็ตามในช่วงทศวรรษ 2530 ท้องถิ่นบางแห่งได้สถาปนาคุณค่าของท้องถิ่นขึ้นมา ให้สังคมได้รับรู้ ทรัพยากรบางอย่างหรือวัฒนธรรมบางอย่าง ที่เคยถูกมองอย่างด้อยคุณค่า ได้รับการ รื้อฟื้นให้กลับมาแสดงความเป็นตัวตนของชุมชนท้องถิ่นอีกครั้ง กรณีของกระจุต กลายเป็นพืช เฉพาะถิ่น การได้ใช้กระเป่าที่ทำจากกระจุตถูกสร้างความหมายใหม่กลายเป็นสัญลักษณ์ของผู้ดูแล รักษาโลก เพราะเป็นการใช้ผลิตภัณฑ์จากธรรมชาติ เป็นต้น

ประเด็นท้ายสุดเกี่ยวกับในการที่โครงการวิจัยประวัติศาสตร์การใช้ทรัพยากรป่ากระจุต ชุมชนเนินธัมมัง อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช ได้จัดเวทีชุมชน (การจัดเวทีชุมชน เนินธัมมัง ครั้งที่ 1, 30 พฤศจิกายน 2561 และการจัดเวทีชุมชนเนินธัมมัง ครั้งที่ 2, 5 พฤษภาคม 2562) ได้พยายามค้นหาแนวทางในการจัดการป่าพรุเนินธัมมังโดยชุมชนอย่างยั่งยืน ซึ่งสามารถสรุป เพื่อหาแนวทางในการจัดการป่ากระจุตโดยชุมชนอย่างยั่งยืน มีหลายประเด็นด้วยกันที่ควรนำเสนอในที่นี้ ได้แก่

1. การสนับสนุนกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรป่ากระจุต โดยชุมชนมีส่วนร่วมในการดำเนินการ กลุ่ม ทั้งนี้ในชุมชนบ้านเนินธัมมังมีกลุ่มชาวบ้านได้รวมตัวกัน คือ “กลุ่มคนรักพรุคลองคิ่ง” โดยรวมกับชุมชนอื่น ๆ ในเขตพื้นที่พรุคลองคิ่ง เช่น บ้านคงคาล้อม ซึ่งเป็นกลุ่มที่เกิดขึ้นจากการ รวมตัวกันของชุมชนที่เห็นความสำคัญของทรัพยากรในป่าพรุ และต้องการมีส่วนร่วมในการจัดการป่า พรุและป่ากระจุต เพราะต่างเห็นว่าป่าพรุเป็นทรัพยากรที่สำคัญและเป็นฐานการผลิตที่นำมาซึ่งอาชีพ ต่าง ๆ และรายได้ของคนในชุมชน นอกจากนี้ยังมองว่าลำพังการจัดการป่าพรุของภาครัฐอย่างเดียวที่ ผ่านมายังไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร จึงควรให้ชาวบ้านมีบทบาทและมีส่วนร่วมในการจัดการป่า พรุด้วย กลุ่มคนรักพรุคลองคิ่งได้ทำกิจกรรมประชุมรณรงค์กลุ่มชาวบ้านในการช่วยกันดูแลรักษา พรุธัมม์ พันธุ์สัตว์ โดยชักชวนและสร้างจิตสำนึกไม่ให้มีการเผาป่า ชีตปลา

2. การสนับสนุนกลุ่มอาชีพให้กับคนในชุมชนรอบป่าพรุ โดยเฉพาะอาชีพที่สัมพันธ์กับ ทรัพยากรป่าพรุ เช่น กลุ่มกระจุต กลุ่มทอผ้า โดยสนับสนุนทั้งปัจจัยการผลิต ด้านการตลาดและ ความรู้ในการประกอบอาชีพ รวมทั้งเสริมกระบวนการเรียนรู้ในการประกอบอาชีพที่เป็นมิตรกับ สิ่งแวดล้อม หากชาวบ้านสามารถประกอบอาชีพในชุมชนได้อย่างมั่นคง จะทำให้เห็นความสำคัญของ ทรัพยากรป่าพรุในชุมชนมากยิ่งขึ้น เพราะฐานทรัพยากรเหล่านี้เป็นแหล่งอาชีพที่สำคัญ สามารถสร้าง รายได้และความมั่นคงให้กับคนในชุมชนได้

3. การกระตุ้นและส่งเสริมให้คนในชุมชนเห็นคุณค่าของป่าและร่วมกันอนุรักษ์ฟื้นฟูป่า พรุ โดยการนำเอาวัฒนธรรมเด่นที่เป็นปัจจัยสำคัญต่อการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าพรุ ไม่ว่าจะเป็นระบบ ความสัมพันธ์แบบเครือญาติ ความผูกพันกับป่าพรุมานตั้งแต่อดีต ระบบความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ผู้ดูแล

รักษาป่า มีความสำนึกในความเป็นเจ้าของ โดยสำนึกเสมอว่าป่าพรุเป็นของทุกคน ต้องช่วยกันในการดูแลรักษาฟื้นฟู แม้ผืนป่าบางส่วนจะมีเจ้าหน้าที่ภาครัฐเข้ามาดำเนินการดูแลก็ตาม รวมทั้งการหนุนช่วยจากหน่วยงานภายนอก สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นแนวทางในการกระตุ้นส่งเสริมในการจัดการป่าพรุ

4. การสร้างกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน กระบวนการเรียนรู้เป็นระบบความรู้ของชุมชน เกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ในระดับต่าง ๆ ระหว่างคนกับสิ่งแวดล้อม อันเป็นปรากฏการณ์ที่แสดงออกมาในวิถีชีวิตด้านต่าง ๆ ระบบความรู้ถือเป็นองค์ประกอบที่สำคัญมากที่จะเป็นฐานในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น ควรมีการเสริมกระบวนการเรียนรู้โดยใช้กระบวนการกลุ่ม การรวมกลุ่มทำให้สมาชิกในชุมชนได้มาพบปะพูดคุยและทำกิจกรรมที่เกี่ยวข้องร่วมกัน การพบปะพูดคุยดังกล่าว ทำให้เกิดการถ่ายทอดความรู้และแลกเปลี่ยนความรู้ซึ่งกันและกัน นอกจากนั้นยังเป็นการตรวจสอบความรู้ที่ตนเองมีอยู่แล้วไปด้วย นอกจากนี้การรวมกลุ่มยังเป็นองค์กรที่หน่วยงานภายนอกให้ความสนใจและยินดีที่จะสนับสนุนกิจกรรมของกลุ่ม และกลุ่มยังเป็นบ่อเกิดของรูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในหลายลักษณะ ทั้งการถกเถียงแลกเปลี่ยนจากเวทีในระดับต่าง ๆ และการไปศึกษาดูงานนอกสถานที่

5. การฟื้นฟูภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่าพรุ ด้วยการส่งเสริมให้นักเรียนและกลุ่มเยาวชน เข้ามาเรียนรู้เกี่ยวกับชนิดและพันธุ์พืชในป่าพรุ มีส่วนร่วมในการปลูกและดูแลรักษา รวมไปถึงการเรียนรู้ภูมิปัญญาในการนำทรัพยากรป่าพรุมาใช้ประโยชน์จากปราชญ์ท้องถิ่นในชุมชน โดยการสอดแทรกเนื้อหาเหล่านี้ในหลักสูตรท้องถิ่นของชุมชนและโรงเรียน จัดให้มีการแสดงนิทรรศการเผยแพร่ความรู้ การจัดทำเอกสารแผ่นพับประชาสัมพันธ์ ทั้งนี้เพื่อสร้างความเข้าใจและตระหนักถึงความสำคัญของทรัพยากรป่าพรุ ทั้งในแง่มิติทางสังคมวัฒนธรรม มิติทางสิ่งแวดล้อม และมิติทางเศรษฐกิจ

6. การปรับปรุงกฎเกณฑ์และระเบียบปฏิบัติของทางราชการบางอย่างที่ไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตวัฒนธรรมชุมชน หรือการปฏิบัติอย่างถ้อยทีถ้อยอาศัยภายใต้ข้อตกลงร่วมกันที่ไม่ก่อให้เกิดผลกระทบทั้งต่อป่าพรุ ต่อชุมชน และต่อหน่วยงานราชการ โดยพยายามปรับความสัมพันธ์ ความเป็นเจ้าของ และสิทธิหน้าที่ในการจัดการทรัพยากรป่าพรุเพิ่มขึ้นจากรัฐแต่ผู้เดียว มาเป็น 3 ฐานร่วมกัน ในรูป “ไตรภาคี” ระหว่าง หน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้อง สถาบันวิชาการ องค์กรพัฒนาเอกชน และองค์กรชุมชน ทั้ง 3 ฐานร่วมกันกำหนดและวางแผนการใช้และจัดการทรัพยากรป่าพรุในชุมชน โดยเฉพาะหน่วยงานของรัฐ สถาบันวิชาการและองค์กรพัฒนาเอกชนจะต้องร่วมกันให้ความรู้และคำแนะนำตลอดจนการประสานงานที่จำเป็น เพื่อยกระดับให้องค์กรชาวบ้านมีบทบาท ศักยภาพในการจัดการทรัพยากรป่าพรุโดยชุมชนอย่างยั่งยืน

7. การเชื่อมโยงเครือข่ายภายในชุมชนและเชื่อมโยงไปยังเครือข่ายอื่นๆ จำเป็นจะต้องมีองค์กรแกนกลาง คอยประสานให้เกิดการเชื่อมโยงเครือข่าย โดยใช้ยุทธศาสตร์ในการเชื่อมโยงผ่านการทำกิจกรรมต่างๆ ซึ่งจะมีการเชื่อมภายในเครือข่ายชุมชน คือ การใช้เวทีชาวบ้านในหมู่บ้านให้

การปรึกษาหารือทำความเข้าใจและสร้างความสัมพันธ์อันดีต่อกัน การเข้าร่วมกิจกรรมของสมาชิกในชุมชน และการใช้การสื่อสาร เช่น หนังสือหรือใช้เสียงตามสายของชุมชน เป็นต้น ส่วนการเชื่อมต่อเครือข่ายภายนอกนั้น ประกอบด้วยการเข้าร่วมเวทีสัมมนา การเชิญเข้าร่วมประชุม เพื่อเข้าใจถึงสาเหตุการเคลื่อนไหวเห็นปัญหาร่วมกันและหาทางออกให้กับปัญหาที่เกิดขึ้น การเชื่อมความสัมพันธ์อันดีต่อกันสร้างจิตสำนึกร่วมกันของชุมชนต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นเครือข่ายในระบบนิเวศเดียวกัน คือ ในพื้นที่ป่าพรุ หรือต่างระบบนิเวศ เช่น กลุ่มน้ำปากพนัง ตั้งแต่ป่าต้นน้ำ กลางน้ำ ไปจนถึงป่าชายเลน และนอกจากนี้ยังอาศัยกระบวนการข่าวสาร การสร้างวาทกรรม และการสร้างอัตลักษณ์ร่วม มีการดำเนินกิจกรรมดังกล่าวอย่างต่อเนื่อง

บทที่ 7

บทสังเคราะห์

ในบทนี้ ทีมวิจัยจะมุ่งสรุปเพื่อตอบคำถามวิจัยข้อที่ 1–3 โดยเฉพาะในข้อที่ 3 ที่ถามว่า จะใช้ความเข้าใจทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นขับเคลื่อนให้คนในชุมชนได้ปรับวิธีคิด วิธีใช้ประโยชน์ ทรัพยากร และสร้างระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชน เพื่อให้ชาวบ้านใช้ป่าต้นน้ำและที่ดินแบบ คำนึงถึงความยั่งยืนและใช้ทรัพยากรป่าสาकुและนากระจุดแบบเห็นคุณค่าได้อย่างไร ซึ่งคำตอบนี้จะ วิเคราะห์ในประเด็นพลังของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรลุ่มทะเลสาบสงขลา และ ข้อเสนอการสร้างการขับเคลื่อนแนวใหม่เพื่อการจัดการทรัพยากรลุ่มทะเลสาบ โดยจะทำการ วิเคราะห์ให้เห็นว่าประวัติศาสตร์การใช้ทรัพยากรในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาทั้งสี่ชุมชน มีการใช้ ใน แต่ละช่วงเวลาของประวัติศาสตร์เป็นอย่างไร การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเศรษฐกิจในพื้นที่ลุ่ม ทะเลสาบสงขลาไปสู่การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน ป่าต้นน้ำ ป่าสาकुและป่ากระจุด ในสองลักษณะ คือการใช้ทรัพยากรแบบไม่ยั่งยืนและการใช้ทรัพยากรแบบไม่เห็นคุณค่า และการเปลี่ยนแปลงการใช้ ประโยชน์ที่ดิน ป่าต้นน้ำ ป่าสาकुและป่ากระจุดนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับการดำรงชีวิตของ ชาวบ้านในพื้นที่ในลักษณะที่แตกต่างกัน

นอกจากนี้ จะสังเคราะห์เพื่อให้เห็นว่า หากจะนำความรู้จากประสบการณ์ในอดีตที่ได้ ทำการศึกษามาแล้วเพื่อมาใช้ในปัจจุบัน จะมีประเด็นใดที่สามารถช่วยให้เกิดการจัดการทรัพยากรที่ จะทำให้เกิดความยั่งยืน ทรัพยากรบางอย่างที่เคยถูกมองว่าไม่มีคุณค่าก็จะถูกมองใหม่ว่าเป็น ทรัพยากรที่สำคัญของท้องถิ่น โดยความรู้จากประสบการณ์การใช้ทรัพยากรในอดีตนี้อาจจะถูก ยกกระตือรือร้นมาเป็นข้อเสนอเพื่อให้เกิดการรักษาทรัพยากรให้คงอยู่ได้อย่างยั่งยืน มีการใช้ทรัพยากร อย่างเหมาะสม สอดคล้องกับการดำรงชีวิตของชาวบ้านตามพื้นที่ต่าง ๆ ในลุ่มทะเลสาบสงขลา โดยมี ประเด็นที่จะนำเสนอ ดังนี้

1. บริบททรัพยากรบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา

ท้องถิ่นลุ่มทะเลสาบสงขลาในปัจจุบัน ที่มีเนื้อที่ครอบคลุมจังหวัดพัทลุงทั้งจังหวัดพื้นที่ ส่วนมากของจังหวัดสงขลา และพื้นที่ส่วนหนึ่งของจังหวัดนครศรีธรรมราช

สภาพภูมิศาสตร์ของลุ่มทะเลสาบสงขลา นับว่าเป็นพื้นที่ซึ่งมีลักษณะพิเศษเพราะการ เป็นพื้นที่ซึ่งมีความหลากหลายทั้งในเรื่องของภูมิประเทศและทรัพยากร โดยที่สภาพของกลุ่มน้ำ ทะเลสาบสงขลาประกอบด้วยพื้นที่น้ำ ได้แก่ ตัวทะเลสาบ และผืนแผ่นดิน ได้แก่ พื้นดินบริเวณรอบ ๆ

ทะเลสาบที่มีลักษณะของพื้นที่ที่แตกต่างกัน อย่างไรก็ตามกว่าที่รูปร่างของทะเลสาบจะมีสภาพดังในปัจจุบันได้ผ่านการเปลี่ยนแปลงมาตามยุคสมัย

ลักษณะทางภูมิศาสตร์ในกลุ่มทะเลสาบสงขลา นับเป็นประเด็นที่น่าสนใจศึกษาเป็นอย่างยิ่ง เพราะพื้นที่ต่าง ๆ ของดินแดนแถบนี้มีความเหมาะสมกับการก่อตัวของชุมชนและการเกิดของเครือข่ายชาวบ้าน อันเนื่องมาจากความแตกต่างทางพื้นที่ของกลุ่มทะเลสาบสงขลาทำให้ชุมชนต่าง ๆ ที่ตั้งอยู่ตามพื้นที่เหล่านั้นผลิตของ (หรือสินค้า) ออกมาไม่เหมือนกัน ในอดีต “สายน้ำ” คือตัวเชื่อมระหว่างพื้นที่อันสำคัญและโดดเด่น แม่น้ำ ลำคลอง จำนวนนับร้อยสายซึ่งไหลจากภูเขาทางตะวันตกและทางทิศใต้ของกลุ่มทะเลสาบมาสู่ผืนน้ำของทะเลสาบ จึงเปรียบประหนึ่งสายใยชีวิตที่เรียงร้อยผู้คนตามพื้นที่ ต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำให้เป็นเครือข่ายประชาชนเข้าด้วยกัน นอกจากนี้บริเวณ “พรุควนเคร็ง” และพื้นที่พรุอื่น ๆ เช่น “พรุคลองค้อง” พรุขนาดใหญ่ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศเหนือของทะเลสาบ เป็นแหล่งพักน้ำสำคัญที่คอยส่งน้ำเข้าสู่พื้นที่ทะเลสาบและแม่น้ำสาขาของลำน้ำปากพนังโดยเฉพาะในช่วงน้ำเค็มรุกคืบเข้าสู่ทะเลสาบและแม่น้ำปากพนัง พรุผืนนี้จึงเปรียบเสมือนผู้ควบคุมความเค็มของน้ำในแหล่งน้ำทั้งสอง ทางฝั่งตะวันออกบริเวณคาบสมุทรสทิงพระ ยังมีแม่น้ำลำคลองอีกหลายสายที่ไหลขนานและเป็นเส้นเชื่อมทะเลสาบกับอ่าวไทย เส้นทางน้ำทั้งหมดจึงสัมพันธ์กับระบบนิเวศของทะเลสาบอย่างยิ่ง ขณะเดียวกันสายน้ำเหล่านี้ก็คือที่มาของชุมชนซึ่งตั้งอยู่รายรอบฝั่งแม่น้ำ ตั้งแต่พื้นที่ป่าต้นน้ำ พื้นที่ราบ ป่าพรุ และพื้นที่ชายฝั่ง ขณะที่ปัจจุบัน “ถนน” ได้เข้ามาทำหน้าที่เป็นตัวเชื่อมระหว่างพื้นที่ต่าง ๆ ในกลุ่มทะเลสาบสงขลาแทน

เพื่อเป็นการสะดวกต่อการทำความเข้าใจทิวภูมิจึงได้แบ่งเขตพื้นที่ในกลุ่มทะเลสาบสงขลาออกเป็น 4 ลักษณะ กล่าวคือ พื้นที่ป่าต้นน้ำ พื้นที่ราบลุ่ม พื้นที่ป่าพรุเชื่อมต่อทะเลสาบ และพื้นที่ชายฝั่ง ซึ่งพื้นที่เหล่านี้ล้วนมีผลิตผลชุมชนที่แตกต่างกันขึ้นอยู่กับสภาพภูมิประเทศ ผลผลิตที่ผลิตได้ในแต่ละชุมชนนำมาสู่การแลกเปลี่ยนโดยใช้สายน้ำเป็นเส้นทางหลักในการติดต่อ เครือข่ายความสัมพันธ์ ความผูกพันของคนต่างพื้นที่จึงเกิดขึ้น เป็นที่มาของระบบผูกมิตร เกลอ ดอง จนกระทั่งเป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ของชุมชนบริเวณพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

พื้นที่ป่าต้นน้ำ เป็นพื้นที่ทางตะวันตกเรื่อยลงมาทางทิศใต้สุดนับตั้งแต่เทือกเขาบรรทัดลงมา สภาพของพื้นที่เป็นภูเขา เนินควน รวมทั้งพื้นที่ป่าริมเชิงเขา ซึ่งเป็นที่ตั้งของชุมชนป่าต้นน้ำ เป็นรอยต่อของเขตจังหวัดพัทลุงกับจังหวัดตรัง สงขลา และสตูล รวมทั้งพื้นที่ในเขตเชิงเขาบรรทัดตอนล่างที่เรียกว่าเขาแก้วในเขตอำเภอสะเดา อำเภอนาทวี จังหวัดสงขลา กลุ่มคนพื้นราบเรียกผู้คนในเขตนี้ว่า “โหมเหนือ” (เป็นคำที่ผู้คนพื้นราบในกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาใช้เรียกผู้คนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขตป่าต้นน้ำโดยเฉพาะริมเชิงเขาบรรทัด บางครั้งใช้เรียกผู้คนที่อยู่ห่างไกลความเจริญ (เมือง) และพื้นที่กันดารในท้องที่อื่น ๆ ปัจจุบันยังมีใช้เรียกกันอยู่บ้าง) ในอดีตจากคำบอกเล่าของชาวบ้านทิวภูมิ

ทราบว่าสภาพการณ์ของพื้นที่นี้ส่วนใหญ่เป็นป่ารกทึบและมีสัตว์ป่าชุกชุม ทำให้มีผู้คนเข้ามาตั้งบ้านเรือนเป็นแหล่งชุมชนอยู่เบาบาง แล้วค่อย ๆ มีความหนาแน่นของชุมชนขึ้นเมื่อมีการตัดถนนเข้าไปในพื้นที่ป่าต้นน้ำ ถ้าใช้เขตการปกครองในปัจจุบันพื้นที่ป่าต้นน้ำหมายถึงพื้นที่ในอำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช อำเภอป่าพะยอม อำเภอสรีบรรพต อำเภอสรีนครินทร์ อำเภอกงหรา อำเภอตะโหมด อำเภอป่าบอน จังหวัดพัทลุง อำเภอรัตนภูมิ อำเภอลองหอยโข่ง อำเภอสะเดา อำเภอนาทวี จังหวัดสงขลา

พื้นที่ป่าต้นน้ำมีความสัมพันธ์กับชุมชนในพื้นที่อื่น ๆ เพราะความสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติโดยเฉพาะความอุดมสมบูรณ์ของผืนป่าอันเป็นที่ต้องการของพ่อค้าชาวต่างชาติในยุคก่อน พื้นที่ป่าต้นน้ำยังสัมพันธ์กับกลุ่มคนที่พยายามหลบหนีอำนาจรัฐโดยเข้าไปตั้งชุมชนในพื้นที่ห่างไกลเกินกว่าที่อำนาจรัฐในช่วงเวลาต่าง ๆ จะเข้าไปถึงได้ เช่น กรณีของพื้นที่ป่าต้นน้ำในเขตชุมชนตะพาน อำเภอสรีบรรพต จังหวัดพัทลุงซึ่งเป็นพื้นที่เจาะลึกในงานวิจัยนี้ ก็เป็นที่ตั้งค่ายของขบวนการคอมมิวนิสต์ในช่วงทศวรรษ 2510 - 2520 ด้วย

พื้นที่ป่าต้นน้ำซึ่งสมบูรณ์ไปด้วยผลผลิตจากป่า ในเขตป่าเขาบนฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลาเป็นแหล่งผลิตสินค้าป่าอีกจำนวนหนึ่ง สินค้าดังกล่าว ได้แก่ ไม้ใหญ่ ไม้ไผ่ น้ำผึ้งป่า สมุนไพร หนัสนัตถ์ สัตว์ป่า ผลไม้และพืชผักจากป่า ฯลฯ เป็นที่มาของการตั้งถิ่นฐานของชุมชนและการติดต่อกับชุมชนอื่น ๆ ที่อยู่ถัดลงมาตามที่ราบและชายฝั่ง ทรัพยากรอันเป็นที่ต้องการของชุมชนที่ราบและชายฝั่งคงหนีไม่พ้นไม้สำหรับปลูกสร้างบ้านเรือนและเครื่องมือในการทำมาหากิน โดยเฉพาะเรือ รวมทั้งของป่าอื่น ๆ ต้นไม้ใหญ่ที่มีอยู่มากในพื้นที่ป่าต้นน้ำ เช่น ไม้ยาง ไม้เคี่ยม ไม้ตะเคียนทอง ไม้หลุมพอ ฯลฯ ซึ่งไม้เหล่านี้แม้จะเป็นไม้ใหญ่ที่มีความทนทานเหมาะแก่การสร้างบ้านสร้างเรือ แต่ความต้องการของคนคงมีอยู่เพียงจำนวนน้อย ทั้งนี้สอดคล้องกับระบบความเชื่อเรื่องวิญญาณบรรพบุรุษ ผีนางไม้ซึ่งสถิตอยู่ตามต้นไม้ใหญ่ที่มีอยู่คู่ชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลามาช้านาน อีกทั้งเครื่องมือก็มีจำกัดเพียงไม่กี่ชนิด ระบบการคมนาคมขนส่งสามารถทำได้ยาก ฉะนั้นการจะโค่นไม้ใหญ่สักหนึ่งต้นจึงเป็นงานใหญ่เพราะต้องมีการออกปากเพื่อนฝูงให้มาช่วยโค่นแล้วจะต้องทำการบวงสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ประจำอยู่ในต้นไม้ก่อนเสมอ บทบาทของหมอผีประจำหมู่บ้าน ประจำชุมชนจึงเกิดขึ้น พิธีกรรมและความยากลำบากเหล่านี้เองคือที่มาของระบบความสัมพันธ์ที่แน่นเหนียว นับเป็นผลพลอยได้ที่ได้จากการทำงานหนักร่วมกัน เพื่อนเกลอ หรือ มิตร ส่วนหนึ่งจึงเกิดขึ้น ณ จุดนี้ระบบความสัมพันธ์ก็คือหนึ่งระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาที่ยังมีให้เห็นได้ในปัจจุบันด้วยและถือเป็นทุนสำคัญของชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลา หากจะสร้างระบบเครือข่ายขึ้นในอนาคต

นอกจากความต้องการไม้ใหญ่ที่มีความต้องการเพียงจำนวนน้อยและถือเป็นงานใหญ่ประจำชุมชนแล้วผลิตภัณฑ์จากชุมชนเขาควนในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาที่สำคัญได้แก่ ไม้ไผ่ (สำหรับทำยอยกขนาดใหญ่ที่ชาวบ้านในชุมชนริมคลองปากประต้องการ) น้ำมันยาง (สำหรับทำยาหรือชันเรือ) มูลค้างคาว (บางชุมชน เช่น ชุมชนดอนประดู่ อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง เรียกว่า “มายาเขา” ที่ใช้เป็นปุ๋ยในการทำนาและปลูกพืชชนิดต่าง ๆ) หวาย ชัน น้ำผึ้ง ฯลฯ ผลิตภัณฑ์เหล่านี้เป็นแหล่งสินค้าที่ใช้แลกเปลี่ยนกับสินค้าในพื้นที่อื่นและเป็นแหล่งรายได้สำคัญของคนในพื้นที่ป่าต้นน้ำ โดยเฉพาะกับชุมชนในฝั่งตะวันตกของกลุ่มทะเลสาบสงขลา การแลกเปลี่ยนเกิดขึ้นจากโหมเหื่อนำสินค้าเหล่านี้ไปแลกเปลี่ยนโดยตรงและการแลกเปลี่ยนผ่านตลาดซึ่งเกิดขึ้นมากในช่วงของการสร้างทางรถไฟสายใต้ นับตั้งแต่ทศวรรษที่ 2450 เป็นต้นมา โดยในช่วงเวลานี้นับเป็นประวัติศาสตร์ยุคที่ชาวบ้านเริ่มมีหลักฐานการบอกเล่าที่สำคัญด้วย

พื้นที่ราบลุ่ม เป็นพื้นที่มีอาณาบริเวณล้อมรอบตัวทะเลสาบสงขลา สันนิษฐานว่าลักษณะภูมิประเทศของพื้นที่เหล่านี้เกิดจากการทับถมของตะกอนจากลำน้ำสายต่าง ๆ (ดูรายละเอียดในประเด็นข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับการเกิดขึ้นของพื้นที่ป่าพรุในชุมชนเนินธัมมัง บทที่ 6 ประวัติศาสตร์การใช้ทรัพยากรป่ากระจุต ชุมชนเนินธัมมัง อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช) ที่ไหลลงสู่ทะเลสาบจนเกิดเป็นพื้นที่ราบขนาดใหญ่ซึ่งพบทางด้านใต้และด้านตะวันตกของทะเลสาบ ลักษณะพื้นที่เป็นที่ราบลุ่มบางแห่งมีน้ำท่วมขังหลายเดือนในช่วงหนึ่งปี อาจมีควนเล็ก ๆ สลับอยู่บ้างในบางพื้นที่ เพื่อความสะดวกแก่การทำความเข้าใจที่มิจำแนกการแบ่งพื้นที่ในปัจจุบันมาประกอบการเขียน ซึ่งสรุปได้ว่าพื้นที่ราบลุ่ม ได้แก่ พื้นที่ในเขตอำเภอควนขนุน อำเภอเมือง อำเภอเขาชัยสน อำเภอบางแก้ว อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง อำเภอควนเนียง อำเภอเมือง อำเภอบางกล่ำ อำเภอนาหม่อม อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลาในปัจจุบัน พื้นที่ราบลุ่มเป็นพื้นที่ซึ่งผู้คนตั้งชุมชนอยู่มากที่สุด เพราะพื้นที่ดังกล่าวมีความเหมาะสมกับอาชีพทำนา ที่เป็นเช่นนี้เพราะการตั้งชุมชนในยุคก่อน มักนิยมตั้งชุมชนโดยพิจารณาจากความเหมาะสมเรื่องพื้นที่ว่าเหมาะสมกับการปลูกข้าวหรือไม่ อาชีพทำนาในพื้นที่ราบลุ่มมีความเหมาะสมที่สุดเมื่อเปรียบเทียบกับพื้นที่อื่น ๆ ในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาด้วยกัน ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับพื้นที่ป่าต้นน้ำที่มีการปลูกข้าวโดยการทำข้าวไร่ ผลผลิตที่ได้รับนั้นการทำนาในพื้นที่ราบลุ่มดีกว่ามาก เมื่อเป็นเช่นนี้ “ข้าว” จึงกลายเป็นพลังอำนาจภายในของชุมชนพื้นที่ราบลุ่ม เป็นตัวแปรสำคัญที่ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนสินค้านระหว่างข้าวกับผลผลิตอื่น ๆ ที่มีความจำเป็นในการดำรงชีวิตของชุมชนในแต่ละพื้นที่ของกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ข้าวยังมีผลก่อให้เกิดวัฒนธรรมการแลกเปลี่ยนระหว่างหมู่บ้านทำนากับหมู่บ้านอื่น ๆ อย่างกว้างขวาง

ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาประวัติศาสตร์พบว่าก่อนการปฏิรูปประเทศในสมัยรัชกาลที่ 5 ทศวรรษ 2430 กลุ่มคนในพื้นที่ราบลุ่มยังคงทำนาเพื่อยังชีพ สันนิษฐานว่าชุมชนชาวนาที่เกิดขึ้นในช่วงก่อนหน้า ทศวรรษ 2430 คงเกิดขึ้นเป็นชุมชนแรก ๆ โดยพัฒนาใกล้เคียงกับชุมชนในเขตที่ราบชายฝั่ง (โหมเล) (วินัย สุกใส, 2541: 122) และกระจายตัวเป็นจุดเล็ก ๆ รอบ ๆ วัดก่อน ด้วยเหตุที่วัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน โดยเฉพาะถือว่าวัดเป็นสถาบันที่มีบทบาทสำคัญต่อวิถีชีวิตของผู้คนในกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา เพราะวัดเคยเป็นเจ้าของที่ดินรายใหญ่และโดยส่วนมากแล้ววัดก็จะมีที่ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ราบลุ่ม การตั้งถิ่นฐานรอบ ๆ วัดจึงเกิดขึ้นในฐานะที่วัดเป็นศูนย์กลางด้านต่าง ๆ การขยายตัวของชุมชนในพื้นที่ราบลุ่มขยายออกไปพร้อม ๆ กับการทำนา และข้าวได้กลายเป็นผลผลิตสำคัญส่งออกขายซึ่งคงเกิดขึ้นเนื่องจากข้าวเป็นของเหลือใช้สำหรับสังคมยังชีพ “ที่เหลือใช้ขายบ้าง” และแน่นอนว่าผู้ที่ป็นนายหน้าขายข้าวในยุคนั้นไม่ใช่ชาวบ้านแต่เป็นกลุ่มผู้นำที่อยู่ในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาตนเอง

ผู้คนในพื้นที่ราบลุ่มจะถูกเรียกขานจากคนในกลุ่มอื่น ๆ ว่า “โหมทุ่ง” หรือ “หมู่ทุ่ง” และ “โหมทุ่ง” นี้เองที่เป็นตัวแปรสำคัญของการก่อเกิดเครือข่ายชาวบ้าน เพราะความสำคัญของข้าวในฐานะที่เป็นปัจจัยดำรงชีพสำคัญที่สุด เมื่อเป็นเช่นนี้พื้นที่ราบลุ่มจึงเป็นศูนย์กลางการค้าของผู้คนทั้งลุ่มทะเลสาบสงขลา สังเกตได้จากตลาดสินค้าที่เกิดขึ้นในยุคต่อมาถ้าไม่นับตลาดตามริมทางรถไฟแล้วตลาดมักตั้งอยู่ตามที่ราบลุ่ม ไม่ว่าจะเป็นตลาดสี่กั๊ก ตลาดหาดใหญ่ ตลาดนาโหนด ตลาดดอนยอ เป็นต้น หรือตลาดแบบใหม่ ๆ ที่เป็นตลาดแลกเปลี่ยนสินค้าควบคู่ไปกับการท่องเที่ยวก็เป็นตลาดที่เกิดขึ้นในพื้นที่ราบลุ่มเช่นกัน เช่น ตลาดใต้โหนด ตลาดสวนไผ่ ตลาดคลองแดน นั้นย่อมหมายถึงว่าทรัพยากรสำคัญของชุมชนโหมทุ่งก็คือที่ดินสำหรับปลูกข้าว และที่ดินสำหรับตลาดแลกเปลี่ยนสินค้านั่นเอง

ข้อมูลจากการศึกษาภาคสนามพบว่าคนในพื้นที่ราบลุ่มมักมีการรวมตัวกัน去做สวนสมรม หรือสวนผสมตามพื้นที่ป่าต้นน้ำ และในที่สุดกลุ่มคนเหล่านี้ก็กลายเป็นชุมชนป่าต้นน้ำ “หมู่ทุ่งที่แอบไปทำสวนสมรมเอาไว้ เมื่อไปสร้างทับหรือขนานอยู่นาน ๆ เข้าก็เริ่มเกิดเป็นชุมชนขึ้นกลายเป็นชุมชนหมู่เหนือ (วินัย สุกใส, 2541: 124)

เรื่องของการโยกย้ายจากชุมชนที่ราบลุ่มไปเป็นชุมชนป่าต้นน้ำตามที่กล่าวมานี้ส่วนหนึ่งสืบเนื่องจากความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างชาวบ้านกับระบบราชการด้วย โดยที่เมื่อก่อนชาวบ้านต่อต้านราชการ เช่น การปลูกบ้านมักทำง่าย ๆ พร้อมทั้งจะเคลื่อนย้ายทันที การประกอบอาชีพก็มักทำแต่น้อย จะได้ไม่ต้องเสียภาษีและไม่ต้องถูกเกณฑ์รับเป็นเสบียงหลวง เช่น ทำนาแต่พอกินและมักแอบไปทำสวนรวมไว้ในป่าเขา ปลูกสะตอ มังคุด กล้วย ทุเรียน ฯลฯ ทั้งไว้อย่างนั้น ถึงปีก็ไปปลูกทับเพื่อเก็บเกี่ยวผลผลิตเอาแต่พอกิน เช่น ไปเก็บสะตอ ต้องใส่กระบอกไม้ไผ่ เก็บทุเรียนเคียว ฯลฯ

เป็นต้น สนวนรวมมักมีอาณาเขตกว้างและมีเจ้าของเป็นญาติ ๆ สืบกันมา ตอนที่ทางราชการกำหนดให้มีหนังสือหลักฐานการครอบครองที่ดินมีการป่าวประกาศให้ญาติฝ่ายต่าง ๆ ขึ้นไปแบ่งเอาตามส่วน เรื่องสนวนรวมนี้มักใช้เป็นทีหลบหนี ซ่องสุมของชาวบ้านที่หนีคดี สามารถเก็บเกี่ยวพืชผลอยู่อาศัยได้นาน ๆ และสนวนพวกนี้จะไม่มีการรับผิดชอบเสียภาษีบำรุงท้องที่ (ล้อม เพ็งแก้ว, 2536) สถานการณ์ตามที่กล่าวมานี้ยังพบในรายงานราชการของทางการด้วย เช่น ในรายงานพระสุษดีพจนกรณ์ เมื่อปี ร.ศ.113 (พ.ศ.2437) ซึ่งได้ลงมาตรวจราชการหัวเมืองในลุ่มทะเลสาบสงขลา ก่อนที่จะมีการจัดตั้งเป็นมณฑลเทศาภิบาล ทำให้มองเห็นภาพของชาวบ้านในพื้นที่ และสะท้อนให้เห็นกลุ่มคนกลุ่มต่าง ๆ เช่น ภาพสะท้อนเรื่องการให้สินบน ภาพสะท้อนเรื่องการริดภาษี ภาพสะท้อนเรื่องการศาล การพิจารณาคดี ภาพสะท้อนเรื่องการทำคนให้เป็นแรงงาน และการยึดพื้นที่ทำกิน โดยภาพของการยึดพื้นที่ทำกินนี้ ทำให้ชาวบ้านในพื้นที่มีการปรับตัวเพื่อความอยู่รอด พบว่ามีชาวบ้านจำนวนมากที่ต้องแอบหนีไปหาที่ทำกินใหม่ในพื้นที่ป่าต้นน้ำเพื่อให้ห่างไกลจากอำนาจรัฐ โดยวิธีการที่เจ้าเมืองกรมการใช่วิธีการอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อให้ได้มาซึ่งที่ดินทำกินที่เป็นของชาวบ้าน ทั้งโดยการบังคับ กล่าวหาว่าเป็นโจร เช่น ที่ปรากฏในรายงานว่า “...ราษฎรแจ้งความว่า ราษฎรบ้านทิงหมื่อน้อยอพยพไปทางเมืองไทรในปลายปี ร.ศ.112 ห้าครัว ไปโดยเรียกเร่งเงินส่วยรายเฉลี่ยจุกจิกมาก ไม่มีเงินเสีย แม้กองจะจับจำชื่อรายหนึ่ง อีกรายหนึ่งนาของตนที่ทำอยู่กรมการจับจองเอาเป็นของกรมการไปเสีย ไปขอจะเรียกเงินถ้าย 50 เหรียญ ไม่มีเงินเสียให้ ไม่มีนาที่ทำกินอพยพไปเมืองไทร...” (รายงานพระสุษดีพจนกรณ์ เอกสารหอจดหมายเหตุแห่งชาติ ม.2.14/22) การกล่าวหาให้ชาวบ้านเป็นโจร เพื่อทำการจับกุมและยึดที่นา ซึ่งเจ้าเมืองกรมการได้ประโยชน์อย่างน้อยสองกรณีคือได้ที่นา และได้แรงงานไว้ใช้ประโยชน์

เมื่อชาวบ้านหนีทางการไปทำสนวนรวมในพื้นที่ป่าต้นน้ำ นานเข้าก็กลายเป็นชุมชน โดยกรณีของสนวนรวมนี้ที่วิจัยก็ยังคงพบว่ามี การรักษาและสืบทอดต่อเนื่องมาในปัจจุบันด้วยในพื้นที่ชุมชนตะพาน อำเภอสรีบรรพต จังหวัดพัทลุงตามที่ได้กล่าวถึงมาแล้วก่อนหน้านี้

กล่าวโดยสรุปพื้นที่ราบลุ่มในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา นั้นเป็นพื้นที่ที่มีการกระจายตัวของชุมชนอยู่อย่างหนาแน่นโดยเฉพาะในยุคแรก ๆ ลักษณะของชุมชนเป็นชุมชนทำนา เป็นชุมชนที่มีศักยภาพในการผลิตสูง เนื่องจากพื้นที่เหมาะสมกับการทำนา ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนที่ราบลุ่มกับชุมชนอื่น ๆ ส่วนใหญ่ก็คือการแลกเปลี่ยนสินค้าในบางกรณีอาจมีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน สินค้าสำคัญของชุมชนที่ราบลุ่ม คือ ข้าว ปรากฏหลักฐานว่ามีการอพยพของคนในพื้นที่ไปทำสนวนรวม หรือสนวนรวม ต่อมาทำให้คนที่อพยพเหล่านี้กลายเป็นคนในพื้นที่ป่าต้นน้ำไปในที่สุด ในงานวิจัยนี้ได้ใช้พื้นที่ชุมชนดอนประดู่ อำเภอกงหรา จังหวัดพัทลุง เป็นพื้นที่ศึกษาแบบเจาะลึก

พื้นที่ชายฝั่ง ได้แก่พื้นที่ที่อยู่ชายฝั่งทะเลบริเวณคาบสมุทรสทิงพระและรอบ ๆ ทะเลสาบสงขลา ชุมชนในเขตพื้นที่ดังกล่าวเป็นชุมชนที่เติบโตมาจากการเป็นพื้นที่เหมาะสมกับการเป็นจุดพักและจุดค้าขายทางทะเล ดังนั้นจึงนับเป็นชุมชนที่พัฒนาเป็นชุมชนเมืองก่อนชุมชนในพื้นที่อื่น ๆ โดยชุมชนเมืองที่วานี้คือ ชุมชนเมืองพัทลุงที่บางแก้ว คนท้องถิ่นที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณพื้นที่ชายฝั่งเริ่มต้นขึ้นจากการหาพื้นที่ซึ่งมีความเหมาะสมกับการทำนาเช่นเดียวกับชุมชนในพื้นที่ราบลุ่ม เพื่อเป็นหลักประกันในการมีข้าวบริโภค เนื่องจากพื้นที่รอบทะเลสาบสงขลาเป็นป่าพรุที่รกมาก และที่ดินก็เป็นแอ่งเป็นเนินไม่เรียบเสมอกัน ชุมชนท้องถิ่นที่เกิดขึ้นบริเวณชายฝั่งจึงเป็นชุมชนทำนาขนาดเล็กพื้นที่แรก ๆ ที่ผู้คนเข้าไปตั้งถิ่นฐานคือพื้นที่ตามริมคลอง และปากคลองต่าง ๆ ที่กระจายตัวอยู่โดยรอบทะเลสาบสงขลาเพราะถือเป็นบริเวณที่เหมาะสมที่สุดสำหรับการหักร้างถางพงหาที่ราบที่พอเพาะปลูกข้าวได้รวมทั้งอยู่ใกล้กับแหล่งน้ำจืด โดยคลองสายต่าง ๆ จะนำน้ำฝนลงสู่ทะเล

ตัวอย่างหมู่บ้านที่อยู่ตามปากคลองต่าง ๆ ซึ่งถือว่าหมู่บ้านเหล่านี้ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ชายฝั่ง เช่น บ้านสทิงหม้อ บ้านปากบางภูมิ บ้านพะวง บ้านบางเหริยง บ้านเกาะนก บ้านบางโหนด บ้านแหลมโพธิ์ บ้านท่าหิน บ้านพังจาก บ้านปากพน บ้านปากหะ บ้านลำปา บ้านปากประ บ้านปากบางเครียะ บ้านระโนด บ้านกลาง เป็นต้น แต่หากมองในระดับพื้นที่อำเภอในปัจจุบันได้แก่พื้นที่อำเภอควนขนุน อำเภอเมือง อำเภอเขาชัยสน อำเภอบางแก้ว อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง อำเภอกวนเนียง อำเภอบางกล่ำ อำเภอเมือง อำเภอสิงหนคร อำเภอสทิงพระ อำเภอกระเสสินธุ์ อำเภอรโนด จังหวัดสงขลา ซึ่งพบว่าการแบ่งเขตในระดับอำเภอนี้มักมีความคาบเกี่ยวกันระหว่างพื้นที่ในเขตที่ราบลุ่มกับพื้นที่ชายฝั่งทะเล

ถึงแม้ว่าชุมชนท้องถิ่นที่ตั้งอยู่ในบริเวณชายฝั่งจะเริ่มต้นตั้งถิ่นฐานโดยการพิจารณาจากสภาพที่ดินที่มีความเหมาะสมกับการทำนาก็ตาม แต่ผลผลิตข้าวของชุมชนชายฝั่งมักไม่เพียงพอกับการบริโภคในบางชุมชน ดังนั้นจึงมีวัฒนธรรมการแลกเปลี่ยนสินค้ากับชุมชนในเขตที่ราบลุ่ม และในเขตป่าต้นน้ำ โดยการแลกเปลี่ยนสินค้ากับในเขตป่าต้นน้ำก็เพื่อต้องการสินค้าของป่าที่ตลาดภายนอกต้องการ รวมทั้งทรัพยากรจากพื้นที่ป่าต้นน้ำ เช่น การที่ชาวบ้านในพื้นที่ริมคลองปากประ อำเภอควนขนุน และอำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง นิยมไปหาไม้ไผ่ขนาดใหญ่ในพื้นที่ป่าต้นน้ำมาทำอยุยกเพื่อจับสัตว์น้ำในบริเวณคลองปากประ

ชุมชนในเขตชายฝั่งซึ่งนิยมตั้งชุมชนอยู่ตามปากคลองดังกล่าวมา ยังทำหน้าที่เป็นตัวกลางเชื่อมระหว่างชาวต่างเมืองหรือต่างชาติกับชุมชนที่อยู่ลึกเข้าไปทางส่วนในของกลุ่มทะเลสาบ อีกทั้งความสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติไม่ว่าจะเป็นผลิตภัณฑ์จากป่าในพื้นที่ลุ่มชายฝั่งทะเล ทั้งป่าสาคุ ป่าจาก ป่าชายเลน รวมถึงผลผลิตจากทะเลและทะเลสาบ ภาพการณ์เช่นนี้ทำให้ชุมชนใน

แถบชายฝั่งมีอัตราความเจริญที่รวดเร็ว ผู้คนส่วนใหญ่มีชีวิตความเป็นอยู่ไม่อดคัดคัดขัดสนนัก ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากร โดยเฉพาะทรัพยากรทางทะเล บวกกับทำเลที่ตั้งอันเหมาะสมทำให้ผู้คนในหมู่เล หรือ โหมเล มีผลผลิตที่สามารถนำไปแลกเปลี่ยนกับผลผลิตของหมู่ทุ่ง หมู่เหนือและบางครั้งก็กับหมู่พรุได้ นอกจากนั้นแล้วชุมชนหมู่เลในบางพื้นที่ก็มีผลผลิตที่หลากหลายจนกล่าวได้ว่าเกือบไม่ต้องพึ่งพาหมู่อื่นเลยก็ได้ เช่น ชุมชนชายฝั่งที่ปากพะยูนประกอบอาชีพทั้งการทำนา ทำประมง และทำสวนในบริเวณพื้นที่ใกล้เคียงกัน ทำให้มีผลผลิตครบวงจรเลี้ยงชีพได้โดยเกือบไม่ต้องพึ่งพาผู้คนในพื้นที่อื่นเลย ดังมีบันทึกไว้ใน “นิราศเมืองปะเหลียน” ของพระยาโสภณพัทลุงกุล (สว่าง ณ พัทลุง) เมื่อประมาณปี พ.ศ. 2422 (วินัย สุกลใส, 2541: 127) ตอนหนึ่งว่า

มาถึงบ้านปากพะยูนจรูญเนตร
ภูมิประเทศเหมาะดีเป็นที่เถิน
บ้านหลายหลังตั้งห่าง ๆ อยู่ข้างเนิน
มีทางเดินริมทะเลแก่พอควร
ทำมาหากินสิ้นทั้งหลาย
มีค้าขายหาปลานาแลสวน
ทำโพงพางปลูกผักดักแหวน
เพิ่มจำนวนนับทวีทุกทีไป...

ที่ตั้งของพื้นที่ชายฝั่งตามที่กล่าวมานี้มีผลทำให้ชุมชนชายฝั่งต้องเผชิญหน้ากับภัยธรรมชาติโดยเฉพาะวาตภัยก็ทำให้ชุมชนในแถบชายฝั่งต้องมีการผูกสัมพันธ์กับผู้คนในเขตพื้นที่อื่น ๆ ปรากฏว่าเมื่อคนหมู่เลประสบปัญหาวาตภัยก็นิยมนำสัตว์เลี้ยงพวกวัวควายไปฝากเพื่อนฝูงหรือหัวเกลอในชุมชนในพื้นที่อื่น หากวัวควายตกอยู่ในขณะที่ฝากไว้ ลูกวัวควายดังกล่าวก็จะตกเป็นของเพื่อนฝูงหรือหัวเกลอ ถือเป็นของตอบแทนเล็ก ๆ น้อย ๆ เป็นการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน โดยพื้นที่ชายฝั่งที่ทีมวิจัยเลือกศึกษาในเชิงลึก ได้แก่ ชุมชนริมคลองปากประ ในเขตอำเภอเมืองและอำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง ซึ่งเป็นชุมชนที่มีการใช้ประโยชน์จากป่าสาธิตมาตั้งแต่เริ่มต้นก่อตั้งชุมชนมาจนถึงปัจจุบัน

พื้นที่ป่าพรุและพื้นที่น้ำ ได้แก่พื้นที่ที่เป็นป่าพรุซึ่งกระจายตัวอยู่โดยรอบทะเลสาบ และพื้นที่น้ำในบริเวณทะเลสาบสงขลา โดยพรุผืนใหญ่ที่สุดคือพรุควนเคร็ง และพรุคลองคือง ซึ่งตั้งอยู่ตอนเหนือของทะเลสาบสงขลาในเขตรอยต่อของจังหวัดนครศรีธรรมราช พัทลุงและสงขลา พรุควนเคร็ง และพรุคลองคือง มีวิวัฒนาการมาจากการตื้นเขินของแนวแม่น้ำซึ่งเคยเชื่อมต่อระหว่างทะเลสาบสงขลาเดิมกับอ่าวเมืองนครศรีธรรมราชตามที่กล่าวมาแล้ว ถ้านับพื้นที่ป่าพรุควนเคร็งและ

พรุคลองค็อง ในปัจจุบันก็อยู่ในเขตอำเภอชะอวด อำเภอหัวไทร อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช อำเภอรโนด จังหวัดสงขลา และ อำเภอเมือง อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง นอกจากนี้ก็สามารถพบพื้นที่ป่าพรุขนาดเล็ก ๆ ได้ทั่วไปรอบทะเลสาบสงขลา เช่นพรุบางกล้า อำเภอบางกล้า พรุทุ่งเสม็ดบางนอกในอำเภอควนเนียง จังหวัดสงขลา

พื้นที่ป่าพรุและพื้นที่น้ำถือเป็นลักษณะพิเศษอย่างหนึ่งของพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา เพราะป่าพรุถือเป็นป่าที่มีความหลากหลายทางชีวภาพมาก เป็นที่รวมของสิ่งมีชีวิตจำนวนมากทั้งสัตว์น้ำและสัตว์ป่า รวมถึงจุลินทรีย์ อีกทั้งพันธุ์ไม้ก็มีความโดดเด่นเป็นลักษณะเฉพาะ ในอดีต (ก่อนทศวรรษ 2430) มีหลักฐานทั้งจากคำบอกเล่าและเอกสารว่าป่าพรุในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาเคยเป็นที่อาศัยของฝูงช้างแคว (ช้างค่อม) นกและปลานานาชนิด นอกจากนี้ยังเต็มไปด้วยหนองที่ไม่มีใครขุดยุ่งซุกซม ช้างจะลงไปนอนปลักในหนองเพื่อหนียูง นานเข้าก็กลายเป็นหนองขนาดใหญ่ขึ้นเป็นที่อาศัยของปลา ดังปรากฏในข้อมูลของท้องถิ่นว่า

...คลองตะเคียนเมื่อครั้งไม่มีผู้คนมาอยู่ก็เป็นทางเดินของช้าง ซึ่งหนียูงกัดลงไปนอนในทะเล เมื่อมันขึ้นลงหลาย ๆ เทียวก็น้ำไหลในฤดูฝนและน้ำกัดกร่อนลุ่มลิกเป็นคลองได้สมัยก่อนคุณ คลอง หนอง บึง ไม่มีใครขุด นอกจากธรรมชาติสร้างให้มา ช้างกับจระเข้มีส่วนช่วยให้มนุษย์เราได้ประโยชน์กับมันไม่น้อยทีเดียว ตัวอย่างหนองน้ำในนาทุกแปลง ช้างมันแปลงปลักนานาน ๆ เข้าบ่อก็ลิกลงตะกอนโคลนไหลลงมาก ช้างมันจะเลิกลงนอนเพราะกลัวจะตกตมขึ้นไม่รอดต้องไปแปลงที่อื่นอีก หนองจึงมีทั่วทุ่งเมื่อช้างไม่ลงนอนในหนองก็เป็นโอกาสของจระเข้ลงไปอยู่จับปลากินอย่างสบาย ข้าพเจ้าไม่เคยเห็นแต่มีผู้บอกว่าเขาจ้องดูในหนองที่โคลนตมตกลงมาก ๆ จระเข้จะเอาหางของมันปักลงในดินแล้วใช้ลำตัวหมุนรอบ ๆ กวาดให้โคลนตมขึ้นข้างหนอง ทำให้หนองนั้นลิกลงกว่าเดิมปลาก็ลงไปอยู่มันก็จับกินอย่างโอชะ คนมีผลพลอยได้กับมัน ถึงฤดูแล้งน้ำแห้งมันก็หนีลงคลองออกทะเล ทั้งผลงานไว้คือปลาชุกชุมอุดมสมบูรณ์กับมนุษย์สมัยโน้น... (เชื่อน ศิริโรจน์, 2543: 79)

ทีมวิจัยพบว่าชุมชนที่ตั้งขึ้นในบริเวณป่าพรุ เป็นชุมชนที่เริ่มดำเนินการตั้งชุมชนช้ากว่าพื้นที่อื่น ๆ ผู้คนในชุมชนดังกล่าวถูกเรียกขานจากกลุ่มคนกลุ่มอื่น ๆ ว่า “โหมในพรุ” หรือ “หมู่พรุ” ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติในเขตพรุควนเคื่อง พรุคลองค็อง ทำให้พื้นที่พรมีการติดต่อกับชุมชนอื่น ๆ ที่อยู่ภายนอก แม้ว่าจะมีความทุรกันดารเรื่องพื้นที่มากกว่าเขตพื้นที่อื่น ๆ ก็ตาม ความกันดารของพื้นที่เพราะเป็นเขตป่าพรุและเป็นเขตรอยต่อระหว่างจังหวัดนครศรีธรรมราช พัทลุง และสงขลา ทำให้ควนเคื่องและคลองค็องก่อนทศวรรษที่ 2430 เป็นพื้นที่ปลอดจากอำนาจรัฐ อำนาจรัฐซึ่งอ่อนแอจึงถูกท้าทายด้วยอิทธิพลท้องถิ่น

กล่าวได้ว่าพื้นที่ป่าพรุเป็นพื้นที่ที่มีความเป็นเฉพาะ มีความโดดเด่นทางด้านต่าง ๆ ทั้งเรื่องของความหลากหลายของทรัพยากร โดยเฉพาะสัตว์น้ำ ไม้ ของป่า และกระจุต รวมถึงความ

กันดารของพื้นที่และเป็นเขตรอยต่อของสามจังหวัด ในเขตพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา พบว่าพื้นที่ป่าพรุ ก่อนทศวรรษ 2520 เป็นพื้นที่ซึ่งค่อนข้างถูกตัดขาดกับชุมชนอื่น ๆ พื้นที่พรุที่งานวิจัยนี้เลือกศึกษาเชิงลึก คือ ชุมชนเนินธัมมัง อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช

2. ประวัติศาสตร์การใช้ทรัพยากรบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา

หลังจากได้ศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์การใช้ทรัพยากรของ 4 ชุมชนในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาในประเด็นป่าต้นน้ำ (ชุมชนตะพาน อำเภอศรีบรรพต จังหวัดพัทลุง) ที่ดิน (ชุมชนดอนประดู่ อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง) ป่าสาคร (ชุมชนริมคลองปากประ อำเภอเมือง อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง) และนากระจุต (ชุมชนเนินธัมมัง อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช) ตามที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว ทีมวิจัยพบลักษณะร่วมของการใช้ทรัพยากรที่สามารถนำมาสังเคราะห์รวมในที่นี้ได้ตามประเด็นดังนี้

2.1 การใช้ทรัพยากรบนฐานของระบบคุณค่า (ก่อนทศวรรษ 2510)

ช่วงก่อนทศวรรษ 2510 ชาวบ้านในลุ่มทะเลสาบสงขลาดำรงชีวิตสัมพันธ์อยู่กับทรัพยากรท้องถิ่น ใช้ทรัพยากรท้องถิ่นอย่างให้ความเคารพ วางแผนการใช้ ประนีประนอม เห็นคุณค่า ได้สร้างระบบความสัมพันธ์ขึ้นมาเพื่อใช้ในการแลกเปลี่ยนแรงงานและแลกเปลี่ยนทรัพยากรระหว่างชุมชน

ระบบคุณค่าของสังคม ถือเป็นหัวใจหรือเป้าหมายสูงสุดที่สังคมปรารถนาจะให้เกิดขึ้น คุณค่านี้เป็นสิ่งที่ชาวบ้านในลุ่มทะเลสาบสงขลายอมรับว่าเป็นสิ่งที่ดีงามเพราะจะทำให้เกิดความเป็นระเบียบ ความร่มเย็นในชุมชน ความเชื่อที่เป็นรากฐานของระบบคุณค่าต่าง ๆ เช่น ความกตัญญูรู้คุณต่อพ่อแม่ ปู่ย่าตายาย ความเมตตาเอื้ออาทรต่อผู้อื่น ความเคารพต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในธรรมชาติรอบตัว รวมทั้งความเชื่อเรื่องโลกและจักรวาล

ความเชื่อเรื่องวิญญาณบรรพบุรุษ หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในธรรมชาติ เป็นที่มาของการดำเนินชีวิต ทั้งของส่วนบุคคล และของชุมชนโดยรวม การเคารพเรื่องทวด ครูหมอโนรา ทำให้ชาวบ้านมีความผูกพันเป็นหนึ่งเดียวกัน เป็นลูกหลานของครูหมอโนราเดียวกัน หรือเชื่อในเรื่องทวดเดียวกัน เชื่อเรื่องวิญญาณที่อยู่ในป่า ตาอินทร์แก้วตาอินทร์ทอง ส่งผลให้ชาวบ้านตัดไม้ด้วยความเคารพ ขออนุญาตเลือกตัดต้นแก่ และปลูกทดแทน ไม่ทิ้งสิ่งสกปรกลงแม่น้ำ ด้วยความเคารพในแม่น้ำ กินข้าวด้วยความเคารพในแม่โพสพ เพราะเชื่อเรื่องขวัญข้าว

ชาวบ้านลุ่มทะเลสาบสงขลาทุกคนมีความสำนึกในข้อจำกัดของตนเอง รู้ว่ามนุษย์มีความอ่อนแอ และเปราะบาง หากไม่รักษาความสัมพันธ์อันดี และไม่คงความสมดุลกับธรรมชาติรอบตัวไว้

เขาคงไม่สามารถมีชีวิตได้อย่างเป็นสุขและยืนนานได้ ชาวบ้านจึงไม่อดกลั้นในความสามารถของตน ไม่ทำทนาย มีความเคารพต่อธรรมชาติและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ มีความอ่อนน้อมถ่อมตน และรักษากฎระเบียบ ประเพณีอย่างเคร่งครัด มีความสามัคคีเพื่อผลทางด้านความร่วมมือในการใช้แรงงาน รวมถึงความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่

ในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลามักพบการใช้ทรัพยากรลักษณะนี้ในช่วงแรกของการก่อตั้งชุมชน จนถึงประมาณทศวรรษ 2510 ช่วงเวลาดังกล่าวนี้อาจจะมีความแตกต่างกันไปบ้างในแต่ละพื้นที่ โดยระบบคุณค่าที่เป็นบรรทัดฐานซึ่งเป็นสิ่งกำหนดรูปแบบการใช้ทรัพยากรที่สำคัญ คือ ความเชื่อเรื่องวิญญาณบรรพบุรุษที่มีการผสมกับศาสนาหลัก ได้แก่ พุทธและพราหมณ์ ในช่วงเวลานี้ ชาวบ้านรอบลุ่มทะเลสาบได้ใช้ระบบคุณค่าสร้างความเชื่อต่าง ๆ ขึ้นมาเพื่อการรักษาทรัพยากร บางอย่าง รวมทั้งสร้างข้อห้ามเกี่ยวกับการใช้หรือไม่ใช้ทรัพยากรบางอย่าง และในบางพื้นที่ชาวบ้านได้สร้างพื้นที่พิเศษหรือพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ขึ้นมาเพื่อสนับสนุนระบบคุณค่าดังกล่าวนี้ด้วย แต่หากมองในอีกด้านหนึ่งก็จะวิเคราะห์ได้ว่า ช่วงเวลาก่อนทศวรรษ 2510 ชาวบ้านมักมีข้อจำกัดของเทคโนโลยีหรืออาจเรียกว่าการใช้ทรัพยากรในภาวะจำยอม เช่น การที่ไม่มีเครื่องมือเครื่องมือเพื่อเข้าถึงทรัพยากรมากพอ ทำให้จำเป็นต้องรวมตัวกันเพื่อใช้แรงงานในการเข้าถึงทรัพยากรบางอย่าง โดยที่ในแต่ละชุมชนมีประเด็นที่ควรนำมาเสนอดังนี้

ชุมชนตะพาน อำเภอศรีบรรพต จังหวัดพัทลุง ซึ่งเป็นชุมชนในพื้นที่ป่าต้นน้ำของกลุ่มทะเลสาบสงขลา พบลักษณะการใช้ทรัพยากรที่สัมพันธ์อยู่กับระบบคุณค่าที่สำคัญคือ การใช้ความเชื่อบางอย่างในการเข้าถึงทรัพยากร ในยุคแรกของการใช้ประโยชน์จากป่าต้นน้ำนั้นชาวบ้านเริ่มต้นจากการเบิกป่า มีการแผ้วถางป่าสร้างที่อยู่อาศัยและขยายพื้นที่ทำกินซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเชื่อเครื่องมือที่ชาวบ้านใช้ในการตัดไม้ในยุคนั้นมีเพียง “ขวาน” ก่อนการลงมือตัดไม้ชาวบ้านได้ทำพิธีขอขมาเจ้าป่า เจ้าเขา และดวงวิญญาณที่สถิตอยู่ในต้นไม้ โดยการนำของบูชา 12 อย่าง เรียกว่า “การตั้งที่สิบสอง” เช่น ขนมห่าน ขนมห่าน ขนมห่าน (ขนมหัน) ข้าว กล้วย ปลา น้ำ กล้วย อ้อย เหล้า ไก่ ฟองข้าว ข้าวหลาม ซึ่งการเซ่นไหว้วิญญาณบรรพบุรุษจะใช้ของที่หาได้ในช่วงฤดูกาลนั้น ๆ โดยการนำของสิบสองอย่างใส่ภาชนะที่เรียกว่า “โหม้ง” หรือ กระถาง ที่ทำจากใบกล้วย โดยการนำใบกล้วยไปเผาไฟและทำการเหย้าโหม้ง เมื่อนำของสิบสองอย่างใส่ภาชนะแล้วก็นำไปตั้งเรียงกัน และเริ่มทำพิธีโดยการ “กาดเจ้าที่” (คำกล่าวบูชา) โดยการกล่าวว่า “ลูกหลานมาขอที่ทำกิน หากมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สถิตอยู่ ลูกหลานมาขอถางพงถางป่า อย่าให้มีเจ็บมีไข้มีเหตุมีภัย เจ้าป่าเจ้าเขาผีสงนางไม้” (แผ้ว เขียวดำ, 2562) จากนั้นเมื่อทำพิธีเสร็จก็เริ่มถางป่าและตัดต้นไม้ และท้ายที่สุดก็เริ่มต้นทำการเกษตร โดยในยุคนี้การทำเกษตรจะเป็นการพึ่งพาธรรมชาติแทบทั้งหมด ไม่มีการปลูกเพื่อขายแต่ปลูกเพื่อกินในครัวเรือนเท่านั้น นอกจากนั้นการทำมาหากินของคนต้นน้ำในช่วงเวลานี้ มีความเชื่อเหนียวแน่นที่นำไปสู่การใช้ทรัพยากรอย่างเคารพอ่อนน้อม

ความเชื่อที่โดดเด่นของคนตะแพนที่ส่งผลต่อการจัดการทรัพยากร คือ ความเชื่อเกี่ยวกับ “ค่างผี” โดยเชื่อว่าเมื่อมีการเสียชีวิตเกิดขึ้นชาวบ้านได้ทำค่างผีขึ้นมาเพื่อไว้แขวนคนตาย โดยญาติจะนำศพไปแขวนกับต้นไม้ และแน่นอนว่าต้นไม้หรือป่าในบริเวณค่างผีนั้นจะกลายเป็นพื้นที่พิเศษที่ถูกกันไว้เป็นพื้นที่ส่วนรวม ไม่มีชาวบ้านคนใดกล้าเข้าไปรุกรานแผ้วถาง

“ความเชื่อเกี่ยวกับยางสีเลือด” เป็นอีกความเชื่อหนึ่งที่ชาวบ้านในชุมชนป่าต้นน้ำ เชื่อว่าในต้นไม้ใหญ่มีวิญญาณหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์อาศัยอยู่ โดยอธิบายความเชื่อนี้ว่า เมื่อมีการตัดต้นไม้เพื่อที่จะนำไปใช้ประโยชน์ เช่น การทำที่อยู่อาศัย ทำเรือ หรือนำไปใช้ทำเป็นเครื่องมือในการทำเกษตร เช่น ต้นหลุมพอ ต้นตะเคียน ชาวบ้านจะใช้วิธีการกรีดหรือเปิดหน้าต้นไม้ก่อนเพื่อให้มีน้ำยางไหลออกมาจากต้น หากเมื่อกรีดเปิดหน้าต้นไม้แล้วมีน้ำยางไหลออกมาเป็นสีแดง ชาวบ้านมีความเชื่อว่าเป็นเลือดของวิญญาณและจะไม่ตัดต้นไม้ต้นนั้น และถ้าใครเห็นแล้วยังขัดขึ้นที่จะตัดเชื่อว่าก็จะทำให้เกิดเรื่องราวไม่ดีเกิดขึ้นกับตนเองและครอบครัวได้

“ความเชื่อเกี่ยวกับคนธรรพ์หรือตาสลวง” ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คนในตะแพนนับถือและยึดเหนี่ยวจิตใจ ซึ่งเป็นสิ่งที่เป็นามธรรม ไม่มีตัวตนหรือเป็นวัตถุที่สามารถจับต้องได้ อย่างเช่นพระพุทธรูปของพระพุทธศาสนา ในส่วนของความเชื่อและการบูชา ชาวบ้านจะสร้างหิ้งบูชาซึ่งเป็นหิ้งเปล่าๆ ทุ่มโนภาพขึ้นมาว่าเทพคนธรรพ์จะสถิตอยู่บนหิ้งบูชานั้น เพื่อจะใช้เป็นสถานที่ในการขอพรหรือการบนบานเกี่ยวกับการทำมาหากิน เช่น เรื่องของการปลูกข้าว ผลไม้ และยางพารา เพื่อให้ข้าวผลไม้และยางได้รับผลผลิตที่ดี ซึ่งเมื่อได้รับผลผลิตที่ต้องการแล้ว จะใช้วิธีการแก้บนด้วยของ 12 อย่าง เช่น ไก่ปากทอง เหล้า พองข้าว เป็นต้น เมื่อถึงเดือนห้า ก็บูชาด้วยข้าวหลาม (เป็นการเซ่นไหว้ตามฤดูกาล) นอกจากเรื่องผลผลิตแล้วก็มีความเชื่อว่าจะช่วยคุ้มครองให้แคล้วคลาดปลอดภัยในการเดินทางหรือการขอในเรื่องหน้าที่การงาน เป็นต้น

ตัวอย่างความเชื่อเรื่องวิญญาณบรรพบุรุษตามที่กล่าวมานี้ส่งผลให้ชาวบ้านระมัดระวังในการใช้ทรัพยากร บางกรณีก็ต้องอาศัยความร่วมมือกันชุมชนเพื่อให้เข้าถึงการจัดการทรัพยากรได้มากขึ้น ถือเป็นการใช้ทรัพยากรป่าต้นน้ำที่สัมพันธ์อยู่กับระบบคุณค่า

ชุมชนดอนประดู่ อำเภอกาบังพะยูง จังหวัดพัทลุง เป็นชุมชนในพื้นที่ราบลุ่ม ชาวบ้านมีอาชีพทำน่านับเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน โดยที่การทำนาในยุคแรกจะสัมพันธ์กับระบบคุณค่าโดยเฉพาะความร่วมมือกันในการทำนา ที่เห็นได้อย่างชัดเจนคือการที่ชาวบ้านรวมกลุ่มกันเพื่อไปนํามายาเขามาเป็นปุ๋ยในการทำนา โดยที่ก่อนเริ่มฤดูการทำนา ชาวบ้านในชุมชนดอนประดู่จะเดินทางโดยเท้ากันเป็นกลุ่มไปที่เขาจังโหล่น อำเภอรัตนภูมิ จังหวัดสงขลา เพื่อไปนํามายาเขามาใช้เป็นปุ๋ยในการปลูกข้าว ในการทำนาแต่ละรอบจะมีการใช้มายาเขา 20 ปีบต่อ 1 ครอบครัว ขั้นตอนการใช้มายาเขาในการทำนาของชาวบ้านในชุมชนส่วนใหญ่มีวิธีการคล้ายกันแต่มีเทคนิคที่แตกต่างกันบ้างเล็กน้อย แต่นัยยะสำคัญคือการช่วยเหลือกันเพื่อนํามายาเขากลับมา หลังจากนํามายาเขากลับมาจากเขาจัง

โหล่นแล้ว แต่ละคนจะนำมาเก็บไว้ที่บ้านก่อน เมื่อจะนำไปใช้ในการทำนาจะแบ่งใส่กะละมังแล้วนำไปที่ทุ่งนา ถ้าทำนาหว่านจะนำเมล็ดพันธุ์ข้าวมาคลุกเคล้ากับมายาเขาแล้วจึงหว่านเมล็ดพันธุ์ข้าวลงในแปลงนา นอกจากนั้นพบว่าความเชื่อ พิธีกรรมเกี่ยวกับการทำนาของชุมชนดอนประดู่และชุมชนที่ราบลุ่มใกล้เคียงในยุคที่สัมพันธ์อยู่กับระบบคุณค่านี้ พบว่าทุกขั้นตอนการทำนานั้นชาวบ้านให้ความสำคัญต่อพิธีกรรมตามความเชื่อของตนที่สืบทอดกันจากบรรพบุรุษ เพราะเชื่อกันว่าจะทำให้ข้าวอุดมสมบูรณ์ ปราศจากศัตรูข้าวที่มาทำลาย และเป็นการบูชาพระแม่โพสพ ทำให้มีข้าวไว้เหลือกินเหลือใช้ได้ตลอด ซึ่งแต่ละขั้นตอนมีรายละเอียดดังนี้

การแรกดำ ชาวบ้านเชื่อว่าก่อนที่จะทำการปักดำ ชาวบ้านบางส่วนจะทำการไหว้เจ้าที่ซึ่งในที่นี้ก็คือไหว้แม่โพสพ โดยใช้หมอปิธีกรรมมาทำพิธีบริเวณที่นา มีการเตรียมสิ่งของเพื่อเซ่นไหว้ ได้แก่ रुपเทียน หมากพลู ข้าวเหนียว ข้าวเจ้า (หุงสุกแล้ว) ปลามีหัวมีหาง กล้วย อ้อย ขนมหั้วงา ไก่ เป็ดหรือหัวหมูแล้วแต่ความเหมาะสม เหล้าและหางตอง หลังจากนั้นหมอมะจะทำพิธีเฉพาะช่วงเช้าจนถึงเที่ยง ชาวบ้านบางคนจะดูฤกษ์ยามในวันแรกดำ

การเก็บเกี่ยว แรกเก็บข้าวชาวบ้านบางคนจะต้องดูฤกษ์ยามก่อนเก็บข้าวเพื่อเป็นสิริมงคล โดยให้หมอปิธีกรรมในหมู่บ้านเป็นผู้ดูให้ หรือบางคนมีตำราสามารถดูเองได้ โดยดูวันข้างขึ้นข้างแรม เพื่อดูว่าพระแม่โพสพเป็นอะไร หากเป็นสัตว์ซึ่งเป็นศัตรูข้าวจะเรียกว่า “ถูกกระ” (วันไม่ดี ข้าวจะเสียหายจากสัตว์ต่าง ๆ) จะไม่เก็บ จะต้องดูวันที่แม่โพสพเป็นมนุษย์ บางคนจะเก็บข้าวในแปลงนาแต่จะเว้นข้าวที่รวบไว้เก็บหลังสุดหรืออาจจะเก็บข้าวที่รวบไว้ก่อนแล้วค่อยเก็บข้าวที่เหลือในแปลงนา ข้าวที่รวบไว้ซึ่งเรียกว่า “ขวัญข้าว” เมื่อเก็บเสร็จแล้วจะใส่สอบนึ่งนำมาไว้ในเร็นข้าว (เร็นข้าว) ระหว่างนั้นห้ามมิให้พูดกับใครในช่วงของการนำขวัญข้าวมาเก็บ หากจำเป็นต้องพูดให้วางขวัญข้าวไว้ก่อน การทำพิธีกรรมแรกเก็บดังกล่าวถือว่าเป็นขั้นตอนที่ศักดิ์สิทธิ์บางคนจึงให้คนเฒ่าคนแก่ในหมู่บ้านเป็นผู้ทำพิธีแรกเก็บให้

การดับข้าว ข้าวเลียงที่เก็บเรียบร้อยแล้ว ชาวบ้านจะนำมาไว้บนเร็นข้าว ข้าวเลียงจะได้รับการจัดไว้อย่างเป็นระเบียบ โดยการจัดวางเลียงข้าวซ้อนเป็นชั้น ๆ เป็นรูปสี่เหลี่ยมตามลักษณะของเร็นข้าว แล้วนำขวัญข้าวมาวางไว้ตรงกลางชั้นบนสุด ซึ่งชาวบ้านเรียกขั้นตอนดังกล่าวว่า “การดับข้าวหรือการผูกข้าว” ซึ่งบางคนจะต้องดูฤกษ์ยามว่าวันใดเหมาะสม ในระหว่างการดับ เพื่อต้องการให้แม่โพสพช่วยดูแลข้าวให้ข้าวอยู่บนเร็นข้าวนาน ๆ ไม่ให้ข้าวหมดเร็วและช่วยดูแลข้าวให้ปลอดภัยจากสัตว์และสิ่งต่าง ๆ

การรื้อข้าวจากเร็นข้าว ชาวบ้านทำการ “รื้อข้าว” เป็นการนำเอาข้าวเลียงมานวด บางคนจะดูฤกษ์ยามในการรื้อข้าวจากเร็นข้าว ซึ่งมีความเชื่อว่าการให้แม่โพสพช่วยให้ข้าวที่รื้อมาสามารถนำมาใช้รับประทานได้นาน ๆ ไม่หมดเร็วและไม่สิ้นเปลือง นอกจากนี้ยังมีความเชื่ออีกว่า

หากกินข้าวหกหรือข้าวเหลือจะทำให้ขวัญข้าว นั่นคือทำให้แม่โพสพไม่พอใจ อาจส่งผลให้การทำนาในฤดูกาลถัดไปไม่ได้ผลอีกด้วย

การออกปาก เป็นประเพณีแห่งการร่วมกันทำงานของชาวบ้านในยุคนี้ เป็นการพึ่งพาอาศัยกันระหว่างเพื่อนบ้านในรูปการแลกเปลี่ยนแรงงาน เนื่องจากชุมชนในอดีตจำนวนประชากรมีไม่มากนักและมีวิถีชีวิตผูกพันอยู่กับการเกษตรที่ต้องอาศัยแรงงานคนและสัตว์ในการผลิต การออกปากดังกล่าวจึงมีให้เห็นในการแลกเปลี่ยนแรงงานเพื่อการผลิตด้านการเกษตร โดยเฉพาะการทำนาจะมีการออกปากกินวานให้เห็นทุกปี เริ่มต้นตั้งแต่ ออกปากไถนา ดำนา เก็บข้าว นวดข้าว จนถึงซ่อมสาร (ดำข้าว) ออกมาเป็นข้าวสาร สำหรับการซ่อมสารนั้นหากมีการออกปากกัน จะมีคนซ่อมหลายคนด้วยกันเจ้าของงานต้องเตรียมอุปกรณ์ให้พร้อม

พิธีกรรมและวัฒนธรรมความเชื่อเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งของระบบคุณค่าที่สัมพันธ์อยู่กับวิถีชีวิต และมีผลต่อความมั่นใจในวิถีการผลิตของชุมชนชาวนาในยุคนี้

ชุมชนริมคลองปากประ อำเภอเมืองและอำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง เป็นชุมชนในพื้นที่ริมทะเลสาบ ชาวบ้านส่วนใหญ่มีอาชีพทำนา และมีการใช้ประโยชน์จากต้นสาคร ซึ่งเป็นพืชหลักที่ขึ้นอยู่ริมคลองปากประ ระบบคุณค่าที่พบและควรนำมาอภิปรายนั้นสัมพันธ์อยู่กับการใช้ประโยชน์จากต้นสาคร คือความร่วมมือของชาวบ้านในการโค่น และผลิตแปง โดยแถบริมคลองปากประ เป็นป่าสาครกรทีบ มีการนำต้นสาครมาผลิตเป็นแปงสาคร ในช่วงเวลานี้การโค่นต้นสาคร 1 ต้น จำเป็นที่ชาวบ้านในละแวกใกล้เคียงต้องมาช่วยเหลือกัน และเมื่อโค่นมาได้แล้วมีการตัดเป็นท่อนและขนส่งมายังได้ถุนบ้านเพื่อมาผลิตเป็นแปงต่อไป

ระบบคุณค่าสำคัญนอกจากความร่วมมือเพื่อใช้แรงงานในการโค่นต้นสาคร การผลิตแปงจากต้นสาครแล้ว “การปลุกฝาก” เป็นระบบคุณค่าที่น่าสนใจ การปลุกฝากต้นสาคร ของชาวชุมชนริมคลองปากประเป็นเครื่องแสดงความสัมพันธ์ของชาวบ้านระหว่างกันและกัน ทั้งในฐานะของความเป็นเพื่อน ในฐานะของการเป็นญาติพี่น้อง อันจะแสดงให้เห็นว่าคนในชุมชนในช่วงก่อนทศวรรษ 2510 ชาวบ้านมีความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน โดยการปลุกฝากต้นสาครจะเริ่มจากการนำหัวสาคร (ต้นของสาครที่เพิ่งแตกหน่อ) มาปลุกไว้โดยการมัดไว้กับต้นอื่น หรือฝังลงดิน ชาวบ้านแถบนี้จะนิยมปลุกต้นสาครไว้ริมคลองปากประ ระบบนิเวศบริเวณนี้เหมาะสมกับการเจริญเติบโตของต้นสาคร แต่เนื่องจากบางครัวเรือนไม่ได้มีเนื้อที่ติดกับริมคลองจึงมีการนำต้นสาครมาปลุกฝากไว้ในที่ดินของญาติเพื่อนหรือคนสนิท โดยที่ในช่วงเวลานี้ยังไม่มีกรออกกรรมสิทธิ์ในที่ดิน มีแต่เพียงการจับจองเท่านั้น โดยเฉพาะพื้นที่ริมคลองชาวบ้านถือว่าเป็นที่ดินที่ทุกคนใช้ประโยชน์ร่วมกันได้ แต่เป็นปกติที่เมื่ออยู่ใกล้กับบ้านของใครก็จะมีการขออนุญาตในการปลุกกันตามมารยาท แต่เมื่อปลุกแล้วกรรมสิทธิ์ในการใช้ประโยชน์นั้นจะเป็นของคนที่มาปลุกเอาไว้ ซึ่งในช่วงนี้การใช้ประโยชน์จากทางและใบของต้นสาครที่นำมาสร้างที่อยู่อาศัยจึงเป็นเรื่องสำคัญ การปลุกต้นสาครไว้เป็นของตนเองจึงเป็นการสร้างความมั่นคง

ให้กับครัวเรือน ลักษณะการปลูกก็จะเป็นการไปขอปลูกกับบ้านที่มีที่ดินที่อยู่ใกล้กับลำคลองปากประ เนื่องจากที่ดินบริเวณนี้เป็นที่ดินที่ชาวบ้านใช้ร่วมกัน วิธีการปลูกเพื่อให้แยกออกจากต้นสาकु “หย่อม นั้น” (กลุ่มนั้น) เป็นของใคร ชาวบ้านจะปลูกให้หันต้นของสาकुไปกันคนละทาง ซึ่งจะง่ายในการจดจำ และนำมาใช้ประโยชน์ รวมทั้งลดปัญหาความขัดแย้งที่อาจจะเกิดขึ้นในอนาคตกรณีที่ไม่ทราบว่าสาकु หย่อมนั้นเป็นของใคร

สรุปว่าช่วงเวลาที่บ้านได้ใช้ระบบคุณค่ามาสัมพันธ์กับการใช้ประโยชน์จาก ทรัพยากรป่าสาकुนั้นมีการปลูกฝักต้นสาकुเป็นจำนวนมาก แต่ในช่วงระยะเวลาถัดมาราวทศวรรษ 2520 การปลูกฝักต้นสาकुที่ได้มีการทำกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษกลับกลายเป็นชนวนความขัดแย้ง ซึ่ง ทีมวิจัยจะกล่าวถึงในประเด็นต่อไป

ชุมชนเนินธัมมัง อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช ในงานวิจัยนี้เนินธัมมังเป็น ตัวแทนของชุมชนป่าพรุในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ชาวบ้านมีการใช้ทรัพยากรป่ากระจุตในการ แปรรูปเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ ถือได้ว่ากระจุต เป็นพืชที่สัมพันธ์กับชีวิตและวัฒนธรรมของชาวบ้านใน พื้นที่ป่าพรุ รวมถึงชาวบ้านในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาอย่างมาก ในยุคที่ชาวบ้านใช้ทรัพยากรสัมพันธ์ อยู่กับระบบคุณค่านั้น พบลักษณะสำคัญที่ชาวบ้านนำมาใช้ คือ การใช้ความเชื่อที่เกิดจากการใช้ ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่พรุคลองคอง เป็นความเชื่อเกี่ยวกับการให้คุณค่ากับธรรมชาติ โดยชาวบ้านจะแสดงออกโดยการให้ความเชื่อเกี่ยวกับวิญญาณบรรพบุรุษลักษณะใกล้เคียงกับความ เชื่อของคนในพื้นที่ป่าต้นน้ำ และความเชื่อดังกล่าวเหล่านี้จะเชื่อมโยงสู่การใช้ประโยชน์ป่าพรุในหลาย ลักษณะ เช่น ความเชื่อที่เกี่ยวกับการหาของป่า ทั้งการเข้าไปจับผึ้ง หาปลา ถอนกระจุต ตัดไม้ การใช้ ประโยชน์ที่ดินในพื้นที่ป่าพรุ และความเชื่อเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำ ความเชื่อที่เกี่ยวกับการ ใช้ประโยชน์จากป่าพรุนั้นมีหลายลักษณะด้วยกัน จากที่ทีมวิจัยได้เข้าไปเก็บข้อมูลภาคสนามเกือบ ทุกคนที่สัมภาษณ์ให้ความสำคัญกับความเชื่อเรื่องดาอินทร์แก้ว ดาอินทร์ทอง ซึ่งเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ ชาวบ้านในพื้นที่พรุให้ความเคารพและมีความเชื่อมาตั้งแต่อดีต ดาอินทร์แก้วดาอินทร์ทองเป็นสิ่งศักดิ์ ที่ชาวบ้านแถบพื้นที่พรุคลองคองตลอดจนพรุควนเคร็งให้ความเคารพ ต่างเชื่อว่าดาอินทร์แก้วดา อินทร์ทองเป็นผู้ที่ปกปักรักษาพื้นที่บริเวณพรุ โดยปกปักรักษาคนละฝั่งคลอง ซึ่งดาอินทร์แก้วจะปก ปกปักรักษาพื้นที่ตั้งแต่บริเวณฝั่งตำบลแม่เจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา ส่วนดาอินทร์ทองจะปกปักรักษาพื้นที่ ตั้งแต่บริเวณฝั่งตำบลการะเกดเป็นต้นไป ความเชื่ออาจจะแตกต่างกันออกไปบ้างในบางพื้นที่ โดยเฉพาะชาวบ้านในพื้นที่พรุควนเคร็งซึ่งเป็นพื้นที่พรุใกล้เคียงกับพรุคลองคอง จะมีความเชื่อในเรื่อง ของดาอินทร์แก้วว่า ดาอินทร์แก้วเป็น “ทวด” ที่ให้การคุ้มครองอยู่ในพรุ คือ พรุผ้าลาย บริเวณบ้าน พังกานทราย คนเดินทางไประหว่างหัวไทร ชะอวด และเชียรใหญ่ ในอดีตมักจะพบปะกับโขลงช้าง ป่าโขลงใหญ่ ชาวบ้านจึงต้องเซ่นสรวงบูชาดาอินทร์แก้วก่อนเดินทางเข้าไปในพื้นที่ป่าพรุเสมอ นอกจากนั้นดาอินทร์แก้วยังให้ความคุ้มครองป่าไม้และสัตว์ที่ชาวบ้านหากินหาขาย เชื่อกันว่าถ้าหาก

เข้าไปในป่าพรุและอธิษฐานถึงตาคินทร์แก้ว ผู้นั้นมักกลับมาพร้อมกับสิ่งที่ตนต้องการ ตั้งแต่ของที่หา
ง่าย ๆ อย่างปลาชนิดต่าง ๆ จนถึงของที่หายากและราคาแพง คือ น้ำผึ้งพรุ

ในกรณีที่ชาวบ้านเข้าไปหาปลา หาสัตว์น้ำอื่น ๆ หาไม้และการถอนต้นกระจุตเพื่อนำมา
ทำเครื่องใช้ ชาวบ้านจะบนบานศาลกล่าวให้ตาคินทร์แก้วและตาคินทร์ทองช่วยปกปักรักษา อย่าให้มี
อันตรายหรือหลงทางในป่าพรุ เมื่อเสร็จสิ้นภารกิจในป่าพรุแล้วและเป็นไปตามที่บนบานหรือกล่าว
วาจาไว้ ชาวบ้านก็จะทำพิธีแก้บน นั่นก็คือเมื่อหาปลาหรือจับปลาได้ตัวแรก ชาวบ้านจะนำปลาที่ได้ไป
บนบานหรือบวงสรวงต่อตาคินทร์แก้วตาคินทร์ทองตามความเชื่อก่อน ความเชื่อนี้ส่งผลให้ชาวบ้านใช้
วิธีการที่เป็นการประนีประนอมกับทรัพยากรในป่าพรุ เช่น เมื่อต้องการต้นกระจุตชาวบ้านจะไม่ใช้
วิธีการตัดกับมีดแต่จะใช้วิธีการถอนเท่านั้น

ประเด็นสำคัญอื่น ๆ เกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรมชุมชนเนินธัมมังนั้นมีลักษณะ
ใกล้เคียงกับชาวบ้านในชนบทภาคใต้ เช่น ให้ความสำคัญกับเรื่องครุหมอ – ตายาย เชื้อเรื่องวิญญาณ
บรรพบุรุษ ที่เห็นเด่นชัดที่สุดคือการร่วมงานประเพณีสารทเดือนสิบที่ชาวบ้านยังคงรักษาเอกลักษณ์
ไว้ได้อย่างมั่นคง โดยกรณีนี้นับเป็นการผสมผสานความเชื่อเกี่ยวกับ พุทธ – พราหมณ์ – ความเชื่อท้องถิ่น
ได้อย่างเด่นชัดเช่นเดียวกับชุมชนในพื้นที่อื่น ๆ รอบลุ่มทะเลสาบสงขลาในช่วงเวลานี้

2.2 การใช้ทรัพยากรบนฐานของระบบมูลค่า (ทศวรรษ 2520 – 2540)

ปัจจัยสำคัญที่ชาวบ้านลุ่มทะเลสาบสงขลาพัฒนาการเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรเข้าสู่ใน
ช่วงเวลานี้คือความเปลี่ยนแปลงของการใช้เทคโนโลยีในการผลิต เช่น การใช้เครื่องยนต์ในการทำงาน
การตัดไม้ รวมถึงการเกิดภัยธรรมชาติ ที่ส่งผลให้เกิดต่อสภาพของทรัพยากร

การใช้ทรัพยากรในช่วงนี้เกิดขึ้นราวทศวรรษ 2520 จนถึงทศวรรษ 2540 พบว่า
ชาวบ้านในบริเวณลุ่มทะเลสาบมีการเข้าถึงทรัพยากรโดยสัมพันธ์กับระบบตลาดภายนอก ลักษณะ
การผลิตและการเข้าถึงทรัพยากรผูกโยงกับตัวเงิน ทั้งนี้เพราะปัจจัยจากภายนอกที่เริ่มเข้ามาในสังคม
ลุ่มทะเลสาบ การผลิตเริ่มใช้เทคโนโลยีที่นำเข้ามาจากภายนอก ความสามัคคี ความช่วยเหลือกันและ
กันในกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งเรื่องการผลิต กิจกรรมที่เป็นประเพณี หรือกิจกรรมอื่น ๆ ในชุมชนบางแห่ง
ถูกแทนที่ด้วยสิ่งใหม่ ๆ การใช้ทรัพยากรบนฐานระบบมูลค่านี้นำไปสู่ความไม่ยั่งยืนต่อกรณีของป่าต้น
น้ำและที่ดิน ด้วยเหตุเพราะมีการใช้อย่างขาดการวางแผนและการใช้อย่างไม่มีข้อจำกัด เช่น การเร่ง
รอบการผลิตข้าวในที่ดินแปลงเดิม การเปลี่ยนพื้นที่ป่าต้นน้ำเพื่อทำการเกษตรแบบใหม่ ในขณะที่
ทรัพยากรบางอย่าง เช่น กระจุตและปาสาคู ถูกกลืนไม่ได้ถูกนำมาใช้ประโยชน์ หรือจะเรียกได้ว่าเป็น
การใช้แบบไม่เห็นคุณค่าก็ไม่น่าจะผิดนัก เพราะกระจุตและปาสาคูถูกมองจากชาวบ้านว่าเป็น
ทรัพยากรที่ไม่ค่อยมีความสำคัญที่จะสร้างมูลค่าเป็นตัวเงินได้ ประมาณครึ่งหลังของยุคนี้ฐานของ
ระบบคุณค่าได้ถูกพัฒนาไปเป็นระบบกฎหมายเพื่อให้เกิดบรรทัดฐานที่แน่นอน ชัดเจน จนในบางกรณี

โดยเฉพาะระบบกฎหมายในพื้นที่ป่าต้นน้ำกลายเป็นปัจจัยสำคัญของความขัดแย้งเรื่องการเข้าถึงการใช้ประโยชน์ที่ดินระหว่างชาวบ้านและรัฐจนกระทั่งถึงปัจจุบัน การที่ระบบมูลค่า เข้ามาสู่ชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาจึงถือเป็นพลังที่ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงของการใช้ทรัพยากรในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาตั้งแต่เริ่มต้นทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา ส่งผลต่อความเสื่อมโทรมของทรัพยากรและทรัพยากรบางอย่างถูกลดทอนคุณค่าลง โดยมีรายละเอียดดังนี้

ชุมชนตะพาน การใช้ทรัพยากรบนฐานของระบบมูลค่าของชุมชนตะพานเกิดขึ้นจากความเปลี่ยนแปลงในหลายกรณี ได้แก่ การเกิดขึ้นของกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง โดยที่ชาวบ้านในชุมชนตะพาน มีการเข้าร่วมโครงการกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยางขึ้นครั้งแรกในช่วงทศวรรษ 2530 ซึ่งอาจเป็นระยะเวลาการเข้าร่วมที่มีความล่าช้ากว่าพื้นที่อื่น ๆ ในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา เพราะในช่วงระยะเวลาก่อนหน้านั้นเกิดขบวนการคอมมิวนิสต์ในชุมชน หลังจากสมาชิกในพรรคคอมมิวนิสต์ได้ทำการมอบตัวแก่เจ้าหน้าที่รัฐ ทำให้ชาวบ้านที่ย้ายไปพื้นที่ด้านล่างในช่วงยุคคอมมิวนิสต์ ได้กลับขึ้นมาอาศัยในพื้นที่ทำกินเดิมของตน ทางรัฐบาลก็ได้มีการสั่งห้ามใช้พื้นที่ จนเกิดเป็นข้อพิพาทระหว่างชาวบ้านกับเจ้าหน้าที่รัฐ เมื่อชาวบ้านขึ้นมาอยู่อาศัยก็ได้มีการทำเกษตร ปลูกยางพารา โดยได้รับการสนับสนุนจากกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง

ในช่วงแรกนั้นชาวบ้านมีการปลูกยางตั้งแต่เดิมอยู่แล้ว แต่สมัยดังกล่าวต้นยางยังเป็น “ยางพื้นเมือง” ซึ่งยังคงเป็นลักษณะการปลูกแบบสวนสมรม ก็ได้เปลี่ยนเป็นการปลูกพืชเชิงเดี่ยวหรือที่เรียกว่า ยางพารา การปลูกยางพาราช่วงก่อนหน้านั้นไม่ได้มีการปลูกอย่างเป็นระบบมากนัก มักปลูกร่วมกับพืชท้องถิ่นที่มีอยู่เดิมอยู่แล้วจำพวกผลไม้ ได้แก่ มังคุด จำปูลิง มะพร้าว หมาก จำปาตะ และทุเรียนบ้าน จนเมื่อได้มีกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยางเข้ามาจัดระบบ ให้ความรู้ และให้เงินสนับสนุนในการทำสวนยาง เพื่อให้คนในชุมชนมีรายได้ และสามารถเลี้ยงชีพ เลี้ยงครอบครัวได้ ชาวบ้านจึงเปลี่ยนแปลงวิธีการปลูกเป็นปลูกเฉพาะยางพาราเท่านั้น ผลไม้หรือไม้ท้องถิ่นอื่น ๆ ต้องโค่นทิ้ง เพราะหากปลูกแบบผสมกันจะไม่ได้รับเงินจากกองทุนฯ นั่นเอง

เมื่อประมาณช่วงครึ่งหลังของทศวรรษ 2540 ราคายางพาราเพิ่มขึ้นถึงกิโลกรัมละ 180 บาท จึงทำให้ชาวสวนทั้งลุ่มทะเลสาบสงขลาหันมาโค่นล้มพืชท้องถิ่นเดิม เพื่อทำการปลูกยางพารามากยิ่งขึ้น และเปลี่ยนสวนที่มีลักษณะสวนสมรมมาเป็นพืชเชิงเดี่ยวมากขึ้น

การเกิดขึ้นของอุทยานแห่งชาติเขาปู่ – เขาย่า เป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ส่งผลให้ชาวบ้านในพื้นที่ป่าต้นน้ำพัฒนาเข้าสู่ยุคของการใช้ทรัพยากรบนฐานมูลค่า เพราะการประกาศเขตอุทยานแห่งชาติเขาปู่ – เขาย่า ในปี พุทธศักราช 2525 นั้นเกิดความทับซ้อนกับที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัยเดิมของชาวบ้าน จึงนำมาสู่การเกิดความขัดแย้งด้านที่ดินระหว่างชาวบ้านกับภาครัฐขึ้น ซึ่งภาครัฐต้องการที่จะรักษาและดำรงไว้ซึ่งพื้นที่ป่าไม้ที่มีความอุดมสมบูรณ์ ทางด้านภาคประชาชนนั้นก็มีความต้องการในการใช้ที่ดิน เพื่อทำกินและดำรงชีวิต มีความเดือดร้อนและได้รับผลกระทบจากการ

ประกาศเป็นเขตอุทยานแห่งชาติเขาปู่ – เขาย่า (รวมถึงเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาบรรทัดด้วย) การประกาศเขตอุทยานทำให้ชาวบ้านที่เคยใช้ประโยชน์จากป่าได้ในหลายกรณีจำเป็นต้องสร้างสัญลักษณ์ในการถือครองที่ดินใหม่ หมายความว่าหากชาวบ้านต้องการยืนยันในสิทธิทำกิน ชาวบ้านจึงต้องปลูกไม้เศรษฐกิจ เช่น ยางพารา ผลไม้ ดังนั้นพื้นที่ทำกินของชาวบ้านที่เคยเป็นพื้นที่ป่าต้นน้ำที่อุดมสมบูรณ์ มีต้นไม้หลากหลายชนิด จึงถูกเปลี่ยนเป็นพืชเศรษฐกิจแทน เพราะหากชาวบ้านไม่เร่งเปลี่ยนพื้นที่เป็นพืชเศรษฐกิจ พื้นที่ทำกินของชาวบ้านจะถูกเหมารวมเป็นเขตอุทยานแห่งชาติเพราะมีต้นไม้ใหญ่เป็นจำนวนมากนั่นเอง

การสัมปทานป่าไม้ และการเข้ามาของเลื่อยเครื่อง นับเป็นประเด็นสำคัญของการพัฒนาเข้าสู่การมองเห็นในระบบมูลค่าด้วย การทำสัมปทานป่าไม้ เป็นช่วงรอยต่อสำคัญที่มีการนำเครื่องมือที่ทันสมัย เข้ามาบุกรุกพื้นที่ป่า ในปี พ.ศ.2518 มีการใช้เลื่อยเครื่อง รถไถ รถแทรกเตอร์ รถแรงเยอร์ เข้ามาในพื้นที่ป่าต้นน้ำ

นอกจากนี้ชาวบ้านในพื้นที่ป่าต้นน้ำในช่วงเวลานี้มีความต้องการเกี่ยวกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีโดยเฉพาะการศึกษาของลูกหลาน เมื่อแต่ละครอบครัวมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ยางพาราขายได้ราคาดี คนในชุมชนตะแพนก็มีแนวคิดเช่นเดียวกับคนในชุมชนอื่น ๆ ของกลุ่มทะเลสาบสงขลา ในยุคนี้นี้ว่า เมื่อมีการศึกษาและเทคโนโลยีเข้ามาก็มีแนวคิดให้ลูกหลานได้เรียนสูง ๆ มีการศึกษาระดับที่สูงขึ้นจนถึงระดับปริญญาตรี หลายครอบครัวจึงได้ส่งลูกหลานของตนเองเข้ามาศึกษาต่อระดับปริญญาตรีในกรุงเทพมหานคร เช่น การเข้าเรียนที่มหาวิทยาลัยรามคำแหง หรือการสอบเข้าเรียนด้านต่าง ๆ ในมหาวิทยาลัยปิด เช่น มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ โดยมีแนวความคิดว่า การที่ครอบครัวสามารถส่งให้ลูกเรียนสูง ๆ เป็นความภาคภูมิใจ เป็นหน้าตาของครอบครัว และเป็นการบอกให้ครอบครัวอื่น ๆ ได้รู้ว่าครอบครัวของตนเองนั้นสามารถหาเงินเพื่อส่งลูกให้เรียนจบระดับสูงได้

ความต้องการเงินเพื่อตอบสนองระบบตลาดแบบใหม่ส่งผลให้ชาวบ้านในตะแพนให้ความสำคัญกับระบบมูลค่ามากขึ้น ประกอบกับเมื่อมีระบบการจัดการด้านการเกษตรกรรมของรัฐเข้ามาให้การช่วยเหลือในการประกอบอาชีพมากขึ้น ทำให้เกษตรกรสามารถสร้างรายได้จากการทำการเกษตรมากขึ้น แต่ในช่วงเวลานี้ความสามารถของชุมชนในการพึ่งพาตนเองกลับลดน้อยลงไป คนในชุมชนต้องหาซื้อสินค้าอื่นจากภายนอกมากขึ้นเนื่องจากไม่สามารถผลิตได้เอง

ชุมชนดอนประดู่ เช่นเดียวกับชุมชนตะแพน ช่วงเวลานี้มีการเข้ามาของเทคโนโลยีสมัยใหม่ กล่าวคือ การเกิดขึ้นของถนน ในช่วงต้นของทศวรรษ 2520 หลังจากนั้นก็ตามมาด้วยไฟฟ้า ระบบการดูแลสุขภาพ (ศุขศาลา) ตามมาด้วยสินค้าที่เป็นเครื่องใช้ไฟฟ้า (โทรทัศน์ หม้อหุงข้าว ตู้เย็น พัดลม ฯลฯ) แบบผ่อนส่ง หากกล่าวถึงเรื่องการผลิตนั้นชุมชนทำนาในดอนประดู่ ไม่จำเป็นต้องพึ่งพากันเรื่องแรงงาน คนในชุมชนไม่ได้เดินทางไปหามาเขาเหมือนในยุคที่ผ่านมา เพราะในช่วงนี้มีการเข้ามาของรถไถนาแบบเดินตามในทศวรรษ 2520 รวมทั้งปุ๋ยเคมี และโรงสีข้าว ในช่วงต้นของยุคอาจ

มีการช่วยเหลือด้านแรงงานเก็บเกี่ยวข้าวกันบ้าง แต่หลังจากทศวรรษ 2540 เมื่อมีรถเก็บข้าวเข้ามาในชุมชนแล้วความร่วมมือนั้นก็ไม่น่าเป็นอีกต่อไป

ความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญมากอย่างหนึ่งของการใช้ประโยชน์ที่ดินในชุมชนตอนประดู่ คือ การเปลี่ยนพื้นที่ทำนาเป็นปลูกยางพารา ที่ได้เริ่มต้นขึ้นในช่วงทศวรรษ 2540 เป็นผลสืบเนื่องจาก ราคายางพาราที่ขยับสูงขึ้นจนถึงกิโลกรัมละ 180 บาท ตามที่กล่าวมาก่อนหน้านี้ โดยที่ชาวบ้านเริ่มปรับเปลี่ยนจากพื้นที่นาตอนเป็นการปลูกยางพารา ถ้าเป็นพื้นที่นาลุ่มก็จะมีการขุดโคกยกทรง นอกจากนั้นพื้นที่บางส่วนที่เป็นป่าก็ถูกปรับพื้นที่เป็นสวนยางในช่วงเวลาดังกล่าวนี้

ชุมชนริมคลองปากประ การใช้ทรัพยากรป่าสาकुบนฐานของระบบมูลค่าของชุมชนปากประส่งผลให้พื้นที่ป่าสาकु ถูกปรับเปลี่ยนเป็นการปลูกพืชชนิดอื่น เพื่อตอบสนองตามความต้องการของเศรษฐกิจ โดยในช่วงเวลานี้ชาวบ้านมองเห็นความสำคัญของป่าสาकुไม่มากนัก เพราะป่าสาकुไม่ได้เป็นพืชเศรษฐกิจหลักที่จะนำผลผลิตมาเปลี่ยนเป็นตัวเงินได้ ชาวบ้านริมคลองปากประคิดว่าเวลานี้การนำต้นสาकुมาทำเป็นแป้งต้องใช้เวลานานสุ้อเวลาไปทำเกษตรกรรมรูปแบบใหม่ ๆ ที่มีผลตอบแทนเป็นตัวเงินจะดีกว่า สมุนไพรจากป่าสาकुไม่มีความจำเป็นต้องนำมาใช้ เพราะระบบการดูแลสุขภาพถูกปรับเปลี่ยนไปใช้บริการการแพทย์ในศุขศาลาและโรงพยาบาลมากยิ่งขึ้น

ทีมวิจัยพบว่าช่วงเวลาดังกล่าวชาวบ้านริมคลองปากประที่พอมีเงินมักจะขุดลอกคลองเพื่อถมพื้นที่ป่าสาकुแล้วนำพื้นที่มาสร้างบ้านเรือน หรือไม่ก็ใช้ทำการเกษตรแบบใหม่ โดยเฉพาะการปลูกติปลิเงินล้าน ซึ่งนับเป็นการส่งเสริมให้ชาวบ้านประกอบอาชีพที่สร้างรายได้แก่ครอบครัวและชุมชน อีกทั้งการสร้างชื่อเสียงแก่ชุมชนจนเป็นที่รู้จักทั่วไปในชื่อ ติปลิเงินล้านชัยบุรี หรือพริกเงินล้าน การใช้ประโยชน์ของที่ดินได้เปลี่ยนไปนำโดยผู้นำชุมชน ทำให้ชาวบ้านอีกหลายคนต่างนำรถขุดมาขุดต้นสาคุริมคลองปากประออกไป ถึงแม้ชาวบ้านบางรายยังไม่ได้วางแผนว่าจะใช้ประโยชน์ที่ดินในการปลูกพริกหรือปลูกพืชชนิดอื่นก็ตามในขณะนั้น เนื่องจากการใช้ประโยชน์จากป่าสาคุเริ่มลดน้อยลงไป พริกเงินล้านของชุมชนปากประจึงเป็นการสร้างรายได้ให้แก่เกษตรกรจำนวนมาก ช่วงทศวรรษ 2530 พริกยังมีราคาค่อนข้างสูงเป็นที่ต้องการของตลาดจนมีการขยายช่วงเวลาปลูกพริกนอกฤดู ประกอบกับริมคลองปากประดินมีความอุดมสมบูรณ์ชาวบ้านจึงขยายพื้นที่ปลูกพริกตลอดริมคลองมากขึ้น

ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้อาชาวบ้านริมคลองปากประที่เคยมีวัฒนธรรม “การปลูกฝากสาคุ” เริ่มให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมชุมชนนี้น้อยลง เพราะการมองว่าสาคุไม่ใช่พืชที่จะนำมาใช้ประโยชน์ ทั้งเรื่องของการใช้ทำอาหาร ทำยารักษาโรค หรือแม้กระทั่งทำที่อยู่อาศัยได้อีก สาคุที่เคยถูกปลูกฝากไว้โดยบรรพบุรุษตั้งแต่ยุคแรกจึงเปลี่ยนมือไปเป็นของเจ้าของที่ดินในที่สุด โดยคนในรุ่นนี้จะถือกรรมสิทธิ์ในที่ดินตามหลักกฎหมาย

ชุมชนเนินธัมมัง การใช้ทรัพยากรกระจุตของชาวบ้านในพื้นที่เนินธัมมังช่วงเวลานี้ไม่ได้รับการเอาใจใส่จากชาวบ้านในลักษณะเดียวกับสาคุ เพราะถูกมองว่ากระจุตไม่ได้เป็นพืชเศรษฐกิจ

หลัก ทำให้เกิดรายได้ที่เป็นตัวเงินไม่มากนัก ความเคารพในความเชื่อที่ชาวบ้านเนินธัมมังเคยถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัด ก็คลี่คลายลง เช่น การถอนกระดูกที่มีมาแต่เดิมก็ใช้วิธีการตัด การหาปลาหรือสัตว์ป่าในป่าพริกก็ใช้วิธีที่ไม่เคารพต่อระบบคุณค่าเดิม มีการใช้ยาเบื่อ เมาป่าหาเต่ากันมากขึ้น

และหากกล่าวถึงระบบการผลิตในช่วงเวลานี้ก็จะพบว่าลักษณะการผลิตที่สำคัญของชาวบ้านในเนินธัมมังจะเป็นการทำนาแบบเข้มข้น มีการขยายพื้นที่เพื่อทำการเพาะปลูก รวมทั้งการทำนาโดยอาศัยเทคโนโลยี ซึ่งเริ่มต้นในราวช่วงทศวรรษ 2520 นอกจากนี้ในราวทศวรรษ 2530 เป็นต้นมาชาวบ้านในเนินธัมมังได้มีลักษณะการผลิตที่สำคัญอีกอย่างหนึ่ง คือการปลูกบัวบก ซึ่งเป็นพืชที่เป็นที่ต้องการของตลาดสร้างมูลค่าในรูปของตัวเงินได้ดี

2.3 การใช้ทรัพยากรแบบประสานประโยชน์และสร้างคุณค่าใหม่เพื่อเพิ่มมูลค่า (ทศวรรษ 2540 – ปัจจุบัน)

ปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อการใช้ทรัพยากรยุคนี้เกิดจากกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา การเรียนรู้จากประสบการณ์ในอดีตที่มักพบว่าปัญหาต่าง ๆ เช่น ความยากจน การย้ายถิ่นฐาน ยาเสพติด ที่เกิดขึ้นในชุมชนมักมีส่วนสัมพันธ์กับการใช้ทรัพยากร การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นนำไปสู่การเกิดกลุ่มและเครือข่ายที่มักเป็นการเริ่มต้นมองเรื่องการใช้ทรัพยากรของท้องถิ่นในมิติใหม่เพื่อให้มีความยั่งยืนและเห็นคุณค่า

เกิดขึ้นในราวทศวรรษ 2540 ถึงปัจจุบัน เริ่มต้นจากการที่ชาวบ้านบางคน บางกลุ่มในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาได้เรียนรู้และฟื้นฟูทรัพยากร โดยการเรียนรู้ดังกล่าวทำให้ชาวบ้านรู้ว่าการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน ป่าต้นน้ำ ป่าสาละและป่ากระจุต ในช่วงที่ผ่านมา (ประวัติศาสตร์การใช้ทรัพยากรที่สัมพันธ์กับระบบมูลค่า) ส่งผลต่อความสามารถในการพึ่งพาตนเองของชาวบ้านในชุมชน โดยเฉพาะการขาดความมั่นคงทางอาหาร ที่เริ่มเห็นในช่วงหลังทศวรรษ 2540 ว่าแม้ว่าชาวนาลุ่มทะเลสาบสงขลาจะทำนาปลูกข้าวได้เพิ่มมากขึ้นแต่ก็ยังต้องซื้อข้าวสารกิน หรือกระทั่งความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับรัฐในพื้นที่ป่าต้นน้ำได้ส่งผลต่อคุณภาพชีวิตของชาวบ้านเป็นอย่างมาก กรณีที่เกิดความเปลี่ยนแปลงต่อป่าสาละและกระจุตทำให้ชาวบ้านหันมาใช้เครื่องมือเครื่องใช้ในครัวเรือนที่ได้มาจากภายนอกมากขึ้น ทั้ง ๆ ที่ครัวเรือนของตนเองสามารถผลิตได้ก่อนหน้านี้ การเรียนรู้ดังกล่าวทำให้ชาวบ้านบางคน บางกลุ่มในชุมชนเริ่มหันมามองหาวิธีการที่จะสร้างความมั่นคงให้กับครอบครัวและชุมชนของตนเองในสถานการณ์ปัจจุบัน

ทีมวิจัยพบว่าในช่วงเวลานี้ชาวบ้านได้ใช้ยุทธวิธีต่าง ๆ มากมาย เพื่อการเข้าถึงทรัพยากรของชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ และเพิ่มมูลค่าของทรัพยากรและการสร้างความมั่นคงให้เกิดขึ้น เช่น การแปรรูปสินค้าจากทรัพยากร การสร้างเครือข่ายกับหน่วยงานภายนอก การสร้าง

ตลาดออนไลน์ โดยการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นนี้ชาวบ้านไม่ปฏิเสธต่อความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม แต่จะพบลักษณะของการปรับตัวต่อความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ในขณะเดียวกันมีการประสานประโยชน์ในสองลักษณะ คือ การประสานประโยชน์ระหว่างหน่วยงานภายนอกและคนในชุมชน และการประสานประโยชน์โดยนำเอาทุนทางวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชนในระบบคุณค่า มาปรับใช้กับบริบทใหม่เพื่อสร้างมูลค่า พบกรณีตัวอย่างหลายกรณี เช่น กรณีของการผลิตข้าวสังข์หยดของชุมชนดอนประดู่ และการแปรรูปกระจูดเงินธัมมัง ขณะที่บางชุมชนพบลักษณะของการสร้างพลังเพื่อต่อสู้ต่อรอง มีการรวมตัวของชาวบ้านเป็นกลุ่ม องค์กรของชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม ซึ่งกรณีนี้เห็นได้ชัดในพื้นที่ชุมชนตะพาน นอกจากนี้ก็พบการสร้างคุณค่าใหม่ให้กับทรัพยากร เช่น การให้คุณค่ากับผลิตภัณฑ์จากแปรงสาครของชุมชนริมคลองปากประและข้าวสังข์หยดของชุมชนดอนประดู่

ประเด็นสำคัญอีกอย่างหนึ่งก็คือเป็นความพยายามในการเพิ่มความสามารถในการเข้าถึงทรัพยากรที่อาศัยทั้งระบบคุณค่าแบบดั้งเดิม และระบบมูลค่าตามความเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ นั่นคือการที่ชาวบ้านได้สร้างพลังเพื่อต่อสู้ต่อรองกับภาครัฐเพื่อให้เข้าถึงความมั่นคงในทรัพยากรของท้องถิ่นที่รัฐอ้างสิทธิ์เหนือทรัพยากรเหล่านั้น โดยการวิเคราะห์ในประเด็นนี้ทีมวิจัยได้อาศัยแนวคิดนิเวศวิทยาการเมืองเป็นกรอบการอธิบาย

ประเด็นดังกล่าวนี้นับเป็นพัฒนาการทางสังคมที่สำคัญของคนในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบ ที่มี การเติบโตทางความคิดภายใต้การใช้ใช้ทรัพยากรมีความซับซ้อนขึ้น เกิดการเรียนรู้ข้ามพื้นที่ และมักเริ่มต้นจากประเด็นปัญหาเกี่ยวกับทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม โดยชาวบ้านมีความพยายามในการสร้างความหมายเกี่ยวกับประเด็นการใช้ทรัพยากรขึ้นมาใหม่ เช่น ชาวบ้านก็สามารถเป็นผู้ดูแลรักษาทะเลสาบ ดูแลรักษาป่าได้เช่นเดียวกับหน่วยงานภาครัฐ พร้อมทั้งการสร้างพลังการต่อรองเกี่ยวกับอำนาจในการเข้าถึงทรัพยากรของท้องถิ่น

แนวคิดนิเวศวิทยาการเมือง เป็นแนววิเคราะห์ปัญหาเกี่ยวกับทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในทศวรรษ 2530 ในฐานะที่เป็นกระบวนทัศน์ใหม่ในการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างปัญหาทรัพยากรสิ่งแวดล้อมกับพัฒนาการทางเศรษฐกิจและการเมือง โดยการผนวกเอาข้อพิจารณาทางด้านเศรษฐศาสตร์การเมือง ซึ่งเป็นแนววิเคราะห์เชิงวิพากษ์และชนชั้นรวมเข้ากับหลักการทางนิเวศวิทยา

การจัดการทรัพยากรชุมชนในเชิงนิเวศวิทยาการเมือง ประกอบด้วย การศึกษาความสัมพันธ์ที่ขัดแย้งเกี่ยวกับอำนาจ สิทธิในการเข้าถึงทรัพยากร และกระบวนการณ์เคลื่อนไหวของชาวบ้านผู้ที่ได้รับผลกระทบจากโครงสร้างทางเศรษฐกิจการเมือง โดยเน้นความสำคัญถึงพลังของปฏิบัติการต่าง ๆ ในท้องถิ่นและมุมมองของชุมชนในการสร้างกฎเกณฑ์ขึ้นมาใช้เพื่ออนุรักษ์ทรัพยากร ซึ่งนับเป็นปฏิริยาตอบโต้และต่อรองกับพลังอำนาจต่าง ๆ และพยายามนำเสนอทางเลือกในการแก้ไขปัญหา โดยเน้นลักษณะการจัดการเชิงซ้อนและสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร เพื่อเปิดพื้นที่ให้กลุ่มคนต่าง ๆ ในสังคมมีส่วนร่วมอย่างจริงจังในการจัดการทรัพยากรส่วนรวม เช่น ความพยายาม

ของคนในชุมชนตะพาน อำเภอสรีบรรพต จังหวัดพัทลุง ที่พยายามสร้างกระบวนการต่อรองในการเข้าถึงการใช้ประโยชน์ที่ดินซึ่งมีการทับซ้อนกันในหลายระดับ โดยในกระบวนการต่อรองนั้นก็ได้สร้างข้อเสนอที่สัมพันธ์อยู่กับกฎหมายที่มีอยู่ ประเภทของการจัดการทรัพยากรเชิงนิเวศวิทยาการเมืองที่เห็นได้ในการศึกษาของทีมวิจัยนั้นสามารถสะท้อนรูปแบบการจัดการที่สำคัญ คือ **การจัดการทรัพยากรกับสิทธิชุมชน** จุดเริ่มต้นเกิดขึ้นจากการรวมศูนย์อำนาจของรัฐที่เกิดขึ้นในทศวรรษ 2430 และส่งผลต่อการจัดการทรัพยากรและการแปลงทรัพยากรส่วนรวมให้กลายเป็นปัจเจก นำไปสู่การเกิดความขัดแย้งและความเป็นชุมชนค่อย ๆ สลายไป แต่ในปัจจุบันกระแสท้องถิ่นนิยมหรือชุมชนนิยมได้กลายเป็นกระแสหนึ่งที่ต้องการให้ชุมชนเข้มแข็งลดการพึ่งพาจากรัฐ จึงเกิดการเคลื่อนไหวเพื่อรื้อฟื้นปกป้องฐานทรัพยากรของตนเองด้วยการเรียกร้องสิทธิในรูปแบบต่าง ๆ (กฤษฎา บุญชัย และคณะ, 2550: 32-35) สิทธิชุมชนจึงเป็นความสามารถของชุมชนที่ได้สร้างวัฒนธรรมของตนเอง เพื่อจัดการให้สมาชิกได้ใช้ประโยชน์ทรัพยากรอย่างทั่วถึง (เลิศชาย ศิริชัย และคณะ, 2546: 405) และเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับทรัพย์สินส่วนรวมของชุมชน นำไปสู่การจัดการระบบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน การมองระบบการจัดการทรัพยากรว่าเป็นส่วนหนึ่งของระบบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชนเป็นแนวความคิดเกี่ยวกับระบบกรรมสิทธิ์ในทรัพยากร ซึ่งตั้งอยู่บนหลักการของ “สิทธิการใช้” (user’s right) และมีระบบการจัดการ โดยชุมชนและองค์กรชุมชน ประกอบด้วย กลุ่มผู้ใช้เป็นผู้กำหนดกฎเกณฑ์ว่าใครมีสิทธิใช้ การจัดลำดับการใช้ และการจัดระบบควบคุมสิทธิการใช้ตามจารีตประเพณีของชุมชน ดังนั้นสิทธิการใช้ของชุมชนจะปรับเปลี่ยนไปตามประเภทของพื้นที่และทรัพยากร เวลา และสถานการณ์ (ยศ สันตสมบัติ, 2542)

นอกจากนี้สิทธิชุมชนเป็นแนวคิดที่ทำให้ต้องพิจารณาระบบกรรมสิทธิ์ในฐานะเป็น “สิทธิเชิงซ้อน” หมายถึง การดำรงอยู่ร่วมกันด้วยการจัดการสิทธิในลักษณะที่ซ้อนทับกันได้หลาย ๆ หน่วยบนพื้นที่เดียวกัน (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2544: 231) และสิทธิชุมชนทำให้เข้าใจระบบการจัดการร่วม (co-management) รวมทั้งสิทธิชุมชนในการมีส่วนร่วมเพื่อจัดการทรัพยากร ในปัจจุบันกลุ่มชาติพันธุ์และชาวบ้านกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมไทยต่างออกมาเรียกร้องสิทธิชุมชนและสิทธิของตนเอง ทั้งกลุ่มชาติพันธุ์ชาวเล ชาวประมงพื้นบ้าน กลุ่มประชาชน และการลุกขึ้นมาปกป้องสิทธิของตนด้วยการคัดค้านโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ที่อาจนำไปสู่การเกิดปัญหาและผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม วิถีชีวิต วัฒนธรรม และความสัมพันธ์ของผู้คนในชุมชน เช่น กรณีที่รัฐมีโครงการสร้างอ่างเก็บน้ำในพื้นที่ อำเภอสรีบรรพต จังหวัดพัทลุง หากรัฐและกลุ่มทุนจะใช้นโยบายกีดกันสิทธิหรือใช้การจัดการด้วยหลักการของสิทธิเชิงเดี่ยว ย่อมทำให้เกิดผลกระทบและสร้างความขัดแย้งตามมา ดังนั้นหลักการจัดการทรัพยากรที่อยู่บนพื้นฐานของสิทธิชุมชนตั้งอยู่บนหลักคุณค่า หลักศีลธรรม และหลักประกันให้กับความสามารถในการยังชีพของทุกคนในชุมชน รวมทั้งเปิดโอกาสให้คนอื่นสามารถเข้ามาใช้ประโยชน์ในลักษณะการช่วยเหลือกัน

รูปแบบการจัดการทรัพยากรชุมชนในฐานะเป็นขบวนการทางสังคม (social movement) อาจเป็นขบวนการที่เกิดมาจากการสืบทอดวิถีปฏิบัติและจารีตประเพณีในการจัดการทรัพยากรของชุมชนมาเนิ่นนาน หรืออาจเป็นขบวนการที่เกิดขึ้นใหม่อันเป็นผลมาจากการรวมตัวของชาวบ้านเพื่อต่อต้านการแทรกแซงจากภายนอก ที่ผ่านมาจะเห็นได้ว่าระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลานั้นมีฐานะเป็นขบวนการทางสังคมรูปแบบหนึ่ง มิได้จำกัดตนเองอยู่แต่เพียงชุมชนแห่งใดแห่งหนึ่งอย่างโดด ๆ หากแต่เป็นการรวมตัวกันของหลาย ๆ ชุมชนในลักษณะของ “เครือข่าย” ทั้งในระดับชุมชน ภูมิภาค และเครือข่ายในระดับประเทศของสมาชิกคนจน ทั้งนี้เพื่อพิทักษ์กรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน และเพื่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนและเป็นรูปธรรม และมีเป้าหมายถึงความมั่นคงในการจัดการที่ดินของชุมชนชนบทที่ด้อยส่งต่อให้ถึงคนรุ่นต่อไป

แม้ว่าการศึกษาจะพบลักษณะเด่นเกี่ยวกับการพัฒนาเป็นกลุ่มและองค์กรชุมชน รวมถึงการเข้าร่วมเครือข่ายในระดับต่าง ๆ ก็ตาม ในช่วงเวลาที่ใช้ทรัพยากรแบบประสานประโยชน์และสร้างคุณค่าใหม่เพื่อเพิ่มมูลค่านี้นี้ ก็ยังมีข้อจำกัด โดยเฉพาะความรู้เรื่องการจัดการทรัพยากรที่มีจำกัดเฉพาะกลุ่มคนบางคน บางกลุ่ม ไม่กระจายไปยังลุ่มทะเลสาบสงขลา ซึ่งเกิดจากขาดความเป็นเอกภาพเรื่องความรู้เกี่ยวกับทรัพยากร รวมทั้งความรู้ที่เชื่อมโยงให้เห็นภาพของทั้งทะเลสาบ¹

¹ ทีมวิจัยได้พยายามรวบรวมกลุ่ม องค์กร ที่ดำเนินการเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรของชาวบ้านในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา พบว่ากลุ่มที่เกิดขึ้นมักมีข้อจำกัดที่ทำให้ไม่เกิดเป็นกระแสการจัดการทรัพยากรในภาพกว้างของทั้งลุ่มทะเลสาบ และไม่เป็นเอกภาพในการทำงาน โดยองค์กรเด่น ๆ ที่พบ เช่น เครือข่ายภูมินิเวศน์เทือกเขาบรรทัด (62 หมู่ 10 ตำบลละมอ อำเภอนาโยง จังหวัดตรัง) กลุ่มอนุรักษ์ป่าต้นน้ำตำบลตะพาน (บ้านท่ายูง ตำบลตะพาน อำเภอศรีบรรพต จังหวัดพัทลุง) สมาคมรักษ์ทะเลไทย (พัฒนามาจากโครงการการจัดการทรัพยากรชายฝั่งภาคใต้ 57/219-220 หมู่บ้านเคหะสถานครุไทย ตำบลพะวง อำเภอเมือง จ.สงขลา) กลุ่มรักษ์คลองอู่ตะเภา (วัดดอน ม.8 ต.คูเต่า อ.หาดใหญ่ จ.สงขลา) กลุ่มรักคูชูด (ม.3 ต.จะทิ้งพระ อ.สทิงพระ จ.สงขลา) เครือข่ายพิทักษ์สิทธิชุมชนเขาควหา (ต.ควนรู อ.รัตภูมิ จ.สงขลา) ประชาคมรักษ์ป่าต้นน้ำผาดำ (อ.คลองหอยโข่ง จ.สงขลา) สมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบสงขลา (ตำบลคูชูด อำเภอสทิงพระ จ.สงขลา) สมาคมชาวประมงรักษ์ทะเลสาบ (อ.ปากพะยูน จ.พัทลุง) ชมรมอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าชายเลนทะเลสาบสงขลา (ม.5 ต.หัวเขา อ.สิงหนคร จ.สงขลา) ชมรมชาวประมงทะเลสาบสงขลาตอนล่าง (ต.สทิงหม้อ อ.สิงหนคร จ.สงขลา) ชมรมรักษ์โลมาทะเลสาบลำปำ (อ.เมือง จ.พัทลุง) สภาลานวัดตะโหมด (อ.ตะโหมด จ.พัทลุง) กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรป่าพรุควนเคร็ง (ต.เคร็ง อ.ชะอวด จ.นครศรีธรรมราช) เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกภาคใต้ (ม.3 ถ.เพชรเกษม ต.ทุ่งตาเสา อ.หาดใหญ่ จ.สงขลา) สมาคมเกษตรอินทรีย์วิถีไท (77 ม.1 ต.บ้านหาร อ.บางกล่ำ จ.สงขลา) สภาเกษตรกรจังหวัดพัทลุง (147 ม.9 ต.คลองใหญ่ อ.ตะโหมด จ.พัทลุง) เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกภาคใต้ (199 ม.7 ต.โคกชะงาย อ.เมือง จ.พัทลุง) เครือข่ายเกษตรกรรม

สำหรับประวัติศาสตร์การใช้ทรัพยากรแบบประสานประโยชน์และสร้างคุณค่าใหม่เพื่อเพิ่มมูลค่าในแต่ละพื้นที่ที่มีประเด็นที่จะนำเสนอ ดังนี้

ชุมชนตะพาน ในชุมชนตะพานมีการใช้ทรัพยากรแบบประสานประโยชน์และสร้างคุณค่าใหม่เพื่อเพิ่มมูลค่าที่สำคัญในช่วงนี้ คือ ความพยายามในการรื้อฟื้นการใช้ทรัพยากรแบบสวนเดิม ที่แม้ว่าสวนเดิมจะมีความเปลี่ยนแปลงไปเป็นสวนยางพาราแบบใหม่เป็นจำนวนมาก แต่ชาวบ้านบางส่วนที่ยังรักษาสวนเดิมไว้โดยได้สร้างคุณค่าเข้าไปในการทำสวนเดิมในยุคนี้ ซึ่งสวนเดิมในช่วงนี้มักเป็นสวนทุเรียน รวมทั้งการที่มีต้นทุเรียนขนาดใหญ่ที่ชุมชนอ้างว่ามีอายุ 300 ปี กลายเป็นรูปธรรมอย่างหนึ่งที่ชาวบ้านใช้อ้างสิทธิ์ในพื้นที่ว่าชาวบ้านทำกินในพื้นที่อุทยานมานานแล้ว

กลุ่มและเครือข่าย นับเป็นอีกรูปธรรมหนึ่งที่ส่งผลให้ชาวบ้านในตะพานใช้เป็นกลไกต่อรองเรื่องสิทธิทำกินเกี่ยวกับที่ดิน โดยที่กลุ่มรักป่าต้นน้ำตำบลตะพานมีการสร้างเครือข่ายอย่างเป็นทางการ มีการติดต่อกับเครือข่ายรักเทือกเขาบรรทัด รวมทั้งเข้าเป็นสมาชิกสมัชชาคนจนด้วย ในส่วนของกลุ่มรักษ์ป่าต้นน้ำตะพานหรือองค์กรชุมชนที่เกิดขึ้นได้พยายามแสดงให้เห็นว่าชาวบ้านสามารถอยู่ร่วมกับทรัพยากรป่าต้นน้ำได้ และกลุ่มที่เกิดขึ้นได้สร้างผลิตภัณฑ์จากทรัพยากรในท้องถิ่นเพื่อเพิ่มมูลค่าด้วย เช่น การทำเครื่องแกง การทำน้ำมันงา การนำเมล็ดของต้นลำไยฝายหรือที่ชาวบ้านเรียกว่าน้ำตาพระศิวะมาประดิษฐ์เป็นเครื่องประดับ คือสร้อยคอ สร้อยข้อมือ ตุ้มหู รวมทั้งกลุ่มได้พยายามสร้างการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ขึ้นมาในชุมชนตะพาน โดยใช้ประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับขบวนการคอมมิวนิสต์มาผนวกกับบริบททางภูมิศาสตร์และทรัพยากร เพื่อให้เกิดเป็นพื้นที่แห่งการท่องเที่ยวขึ้นมา กลุ่มชาวบ้านที่ตะพานมีการสร้างเครือข่ายเรื่องขององค์ความรู้ต่าง ๆ เข้าร่วมอบรมกิจกรรมการพัฒนาของหน่วยงานหรือองค์กรที่ให้ความรู้เรื่องการจัดการที่ดิน จนเกิดกลุ่มแกนนำและนำมาสู่การจัดกิจกรรมต่าง ๆ ให้เกิดขึ้นในชุมชน ทั้งการจัดทำแผนที่ชุมชน การทำหนังสือรับรองที่ทำกิน รวมถึงการกลับมาของคนรุ่นใหม่ ArmYa at home (กาแฟต้องรอ) พืชชาหน้าผัก (แบ่งข้าวพื้นบ้าน) อาศัยผักพื้นบ้านเป็นส่วนผสมของการทำพืชชา น้ำผักปั่น (ผักพื้นบ้านที่หาได้จากชุมชน) กาแฟสกัดเย็น ขนมปังเพื่อสุขภาพ และกิจกรรมอื่น ๆ เช่น การปลูกป่าในนาสหาย การบวชป่า พ.ศ. 2562 กิจกรรมของเยาวชนอนุรักษ์ป่าต้นน้ำบ้านท่ายูง (ปลูกปรุงกิน ผักพื้นบ้าน) กิจกรรมค่ายผิเสื่อภูบรรทัด กิจกรรมประกวดเมนูอาหารจากผักพื้นบ้าน การพัฒนาตลาดพืชผักปลอดสารพิษ รวมถึงการรื้อฟื้นกิจกรรมในอดีต โดยเฉพาะกิจกรรมพื้นบ้าน

ทางเลือกภาคใต้จังหวัดนครศรีธรรมราช (232 ม.5 ต.บ้านตุล อ.ชะอวด จ.นครศรีธรรมราช) เครือข่ายผักปลอดสารพิษท่าข้าม (53 ม.4 ต.ท่าข้าม อ.หาดใหญ่ จ.สงขลา) สมาคมเกษตรอินทรีย์วิถีไท (ตำบลบ้านหาร อำเภอบางกล่ำ จังหวัดสงขลา) กลุ่มผลิตแปรรูป แม่บุญเรือน (ต.ชัยบุรี อ.เมือง จ.พัทลุง) กลุ่มเยาวชนอนุรักษ์ป่าต้นน้ำบ้านท่ายูง (ต.ตะพาน อ.ศรีบรรพต จ.พัทลุง)

ชุมชนดอนประดู่ การใช้ที่ดินของชาวบ้านในดอนประดู่ที่เริ่มมีปัญหาและเริ่มทำนาขาดทุน เป็นสิ่งที่ชาวบ้านดอนประดู่เริ่มกลับมาคิดทบทวนว่า พวกเขาจะยังคงใช้ทรัพยากรที่ดินในแบบเดิมหรือไม่ จนในที่สุดคนกลุ่มหนึ่งก็ได้ร่วมมือกันเพื่อจะปรับเปลี่ยนระบบการผลิตเสียใหม่ ในที่นี้คือการทำนาแบบอินทรีย์ หรือการทำนาแบบดั้งเดิม ซึ่งเริ่มต้นอย่างเป็นทางการในช่วงครึ่งหลังของทศวรรษ 2540 โดยผู้ที่มีบทบาทในการดำเนินการคือ ผู้นำรุ่นใหม่ในชุมชน ที่กลับมาจากกรุงเทพมหานคร ได้เข้าร่วมและอบรมศึกษาการทำปุ๋ยหมักจากสำนักงานเกษตรและสำนักงานที่ดิน และมีความพยายามรื้อฟื้นและสร้างประเพณีใหม่ขึ้นมา ในที่นี้คือการจัดงานดอนประดู่นาวาน ที่มีกิจกรรมดำนา กิจกรรมทำขวัญข้าว การสาธิตการทำขวัญข้าว การเก็บข้าวโดยใช้กะ เป็นต้น

การรื้อฟื้นประเพณีการทำนาขึ้นมาใหม่นี้เป็นการสร้างประเพณีประดิษฐ์ นับเป็นความพยายามที่จะทำให้คนในดอนประดู่และคนในชุมชนละแวกใกล้เคียงเห็นถึงความสำคัญของการทำนาในอดีต เพื่อรักษาการทำนาแบบดั้งเดิม วิธีการดำเนินชีวิตแบบดั้งเดิมที่คนพึงพาธรรมชาติ ทำให้คนรุ่นหลังสามารถเรียนรู้และซึมซับความเป็นตัวตนของคนดอนประดู่ได้เข้าใจมากยิ่งขึ้น นำไปสู่การหวงคืนกลับสู่อดีตผูกเกลือ เขา ป่า นา เล เท่ดอนโต และในที่นี้ก็ได้มีการใช้เครือข่ายเป็นเครื่องมือในการจัดประเพณีดังกล่าว เช่น ร่วมมือกับวิทยาลัยชุมชน มหาวิทยาลัยทักษิณ เพื่อให้บัณฑิตได้เรียนรู้ท้องถิ่น โดยจัดการเรียนการสอนในมหาวิทยาลัยให้นักศึกษาทุกคนได้เรียนในวิชาพื้นฐาน เลือกพื้นที่ชุมชนบ้านกล้วยเขา ตำบลดอนประดู่ เป็นกิจกรรมการเรียนการสอนเรื่องของการทำนา เพื่อให้ได้เรียนรู้ความเป็นท้องถิ่น ผู้เรียนได้ลงมือปฏิบัติเกิดผลกับผู้เรียนมากที่สุดโดยมุ่งหวังการสร้างจิตสำนึกที่ดีให้กับนิสิต การเรียนรู้ผ่านการลงมือปฏิบัตินอกเหนือจากการเรียนภายในมหาวิทยาลัย โดยใช้รูปแบบประเพณีประดิษฐ์และการหวงคืนถึงอดีต โดยนำกิจกรรมที่มีอยู่เดิมในชุมชนสร้างสรรค์ขึ้นมาใหม่ อาศัยปราชญ์ชุมชนเป็นผู้ให้คำแนะนำ เพื่อให้คนรุ่นใหม่ได้เรียนรู้คุณค่าทางภูมิปัญญาของคนสมัยก่อน การจัดกิจกรรมเหล่านี้จะกระทำเกือบทุกปี ถือได้ว่าเป็นประเพณีที่สืบทอดกันได้อย่างงดงามและเป็นหลักประกันได้ว่าภูมิปัญญาของคนรุ่นเก่าจะยังคงอยู่ แม้ความเจริญของเทคโนโลยีจะก้าวหน้าไปอย่างรวดเร็วก็ตาม โดยสรุปการสร้างประเพณีประดิษฐ์ของชุมชนดอนประดู่จึงเป็นประเด็นสำคัญในช่วงเวลานี้

ชุมชนริมคลองปากประ ลักษณะของการผลิตแปงสาคุของชาวบ้านริมคลองปากประในช่วงเวลานี้มีความเปลี่ยนแปลงไปโดยเฉพาะการใช้เทคโนโลยีที่ทันสมัยมากขึ้น พบว่าชาวบ้านบางกลุ่มได้พัฒนาเครื่องชุดแปงสาคุที่สามารถผลิตได้ครั้งละมาก ๆ แต่ประเด็นที่น่าสนใจที่ชาวบ้านพยายามทำให้สาคุกลายเป็นพืชที่สำคัญและเป็นเอกลักษณ์ของชุมชนได้ คือ “การสร้างความหมายใหม่” ให้กับแปงสาคุทั้งในแง่ของแปงที่มีคุณค่าทางโภชนาการ ระบบนิเวศซึ่งเป็นแหล่งบริหารสัตว์น้ำวัยอ่อนในพื้นที่ป่าสาคุริมคลองปากประ รวมทั้งการเป็นเอกลักษณ์ของชุมชนริมคลองปากประที่มีแนวโน้มว่าจะใช้พื้นที่ป่าสาคุเป็นแหล่งเรียนรู้และพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวในอนาคต

ประเด็นที่ควรอภิปรายเพื่อให้เกิดการถกเถียงอีกประเด็นหนึ่ง ทีมวิจัยพบว่าปัจจุบันมีการพัฒนาเรื่องการผลิตแปงสาคุในพื้นที่จังหวัดพัทลุง จนแปงสาคุเริ่มเป็นที่รู้จักของคนทั่วไป มีการส่งขายในตลาดออนไลน์และตลาดชุมชน ทั้งในฐานะที่เป็นพืชที่มีคุณค่า พืชทางวัฒนธรรมและพืชเอกลักษณ์เป็นจำนวนมาก ความแพร่หลายของการใช้ประโยชน์จากแปงสาคุจึงอาจไปกระทบต่อปริมาณของต้นสาคุ เพราะทีมวิจัยพบว่าปัจจุบันชาวบ้านในพื้นที่ต่าง ๆ ของภาคใต้ไม่มีการปลูกสาคุในเชิงเศรษฐกิจเลย มีแต่การใช้ประโยชน์จากสาคุที่มีอยู่เดิมที่ขึ้นเองตามธรรมชาติเท่านั้น ซึ่งสวนทางกับความต้องการของตลาด เมื่อเป็นเช่นนี้ทีมวิจัยและชาวบ้านริมคลองปากประเริ่มเป็นห่วงสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปนี้ แต่ในบางมุมมองทำให้ทีมวิจัยเห็นว่าต้นสาคุที่เคยถูกมองว่ามีค่าน้อยในยุคที่ผ่านมานั้น ถึงยุคนี้สาคุกลายเป็นพืชที่มีคุณค่าและมูลค่า เป็นพืชทางวัฒนธรรมและพืชแห่งเอกลักษณ์ของคนลุ่มทะเลสาบสงขลาไปแล้ว เพียงแต่ว่าสภาพของสาคุกลายเป็นปัญหาใหม่ที่มีความเสี่ยงต่อการลดน้อยลงเช่นกัน ประเด็นนี้อาจเป็นจุดเริ่มต้นที่จะศึกษาและขยายพื้นที่ปลูกสาคุในเชิงเศรษฐกิจได้ในอนาคต

ชุมชนเนินธัมมัง การใช้ทรัพยากรแบบประสานประโยชน์และสร้างคุณค่าใหม่เพื่อเพิ่มมูลค่าเกี่ยวกับกระจุตเกิดขึ้นจากการที่สมเด็จพระบรมราชินีพันปีหลวงเสด็จเยี่ยมราษฎรในพื้นที่บ้านเนินธัมมัง หมู่ที่ 5 ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช โดยการเสด็จมาในครั้งนั้น ทำให้พระองค์ได้ทรงรับทราบถึงปัญหาความทุกข์ยากของชาวบ้านในพื้นที่และหมู่บ้านใกล้เคียงซึ่งตั้งอยู่ในพื้นที่พรุคลองค้อง อาชีพการสานกระจุตที่เป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมของชาวบ้านในป่าพรุได้รับทราบถึงพระเนตรพระกรร ในช่วงระยะต่อมาจึงได้มีโครงการต่าง ๆ ตามมา มีถนนลาดยาง โครงการจัดรูปที่ดิน ปรับที่ดินให้มีร่องน้ำเหมาะแก่การทำนา โดยมีองค์กรต่าง ๆ เกี่ยวกับการทำเกษตรเข้ามาดูแลและจัดการที่ดินให้กับชาวบ้าน ตั้งแต่การปรับดิน หว่านข้าว เก็บเกี่ยว และให้มีโฉนดที่ดินถูกต้องตามกฎหมาย แต่เมื่อองค์กรต่าง ๆ ที่เข้ามาช่วยเหลือกลับไป ชาวบ้านก็ยังทำการเกษตรในรูปแบบเดิมไม่ได้มีการพัฒนาที่ดินต่อเนื่องยั่งยืน การทำนาของชาวบ้านยังมีรายได้ไม่เพียงพอเท่าที่ควร นอกจากนี้พระองค์ท่านได้สนับสนุนให้มีการจัดตั้งกลุ่มแปรรูปผลิตภัณฑ์จากกระจุต ทำให้ชาวบ้านมีรายได้จากการจักสานหรือการทำผลิตภัณฑ์จากกระจุตเพื่อการจำหน่ายเพิ่มเข้ามา เป็นการสร้างโอกาสให้กับชาวบ้านกลุ่มอื่น ๆ ที่ยังไม่ได้เข้าถึงและใช้ประโยชน์จากกระจุต หันกลับมามีรายได้จากทรัพยากรกระจุตในพื้นที่เนินธัมมัง เพราะในปี พ.ศ.2541 ได้มีการปลูกกระจุตขึ้นในพื้นที่พรุบนเนื้อที่ 939 ไร่ เพื่อให้ชาวบ้านในชุมชนเนินธัมมังและชุมชนใกล้เคียงมีทรัพยากรกระจุตเพียงพอต่อการประกอบอาชีพและเพื่อเสริมรายได้ให้ชาวบ้านในชุมชน ทำให้ชาวบ้านบางรายมีอาชีพถอนกระจุตขาย

การเสด็จมาของสมเด็จพระบรมราชินีพันปีหลวง ได้ส่งผลให้ชาวบ้านในพื้นที่เนินธัมมัง หวนคิดกลับไปยังอดีตที่ชุมชนสามารถอยู่ร่วมกันได้โดยใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งในที่นี้คือทรัพยากร

ที่มีอยู่ในป่าพรุโดยเฉพาะกระจุตซึ่งเป็นทรัพยากรสำคัญที่ส่งผลให้ชุมชนดำรงอยู่ได้ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา จุดเปลี่ยนสำคัญของชุมชนที่กล่าวถึงอย่างสังเขปนี้จึงเป็นช่วงเวลาที่บ้านในในพื้นที่ได้ปรับเปลี่ยนวิถีคิด และในช่วงเวลานี้มีการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรกระจุตเกือบทุกครัวเรือนในชุมชนเนินธัมมัง

ลักษณะสำคัญประการหนึ่งที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานี้และมีลักษณะร่วมเดียวกับพื้นที่อื่น ๆ คือ การเกิดขึ้นของกลุ่มกระจุตโดยการสนับสนุนของศูนย์ศิลปาชีพเนินธัมมัง การสนับสนุนดังกล่าวทำให้เกิดการรวมตัวของชาวบ้านเพื่อจัดทำผลิตภัณฑ์จากกระจุต โดยที่ทางศูนย์ศิลปาชีพฯ ได้ส่งเสริมให้ใช้ภูมิปัญญาของชุมชนเกี่ยวกับการจักสานกระจุตมาเพิ่มมูลค่า ทั้งนี้เพราะศูนย์ศิลปาชีพฯ เห็นว่าในพื้นที่มีต้นกระจุตซึ่งเป็นวัตถุดิบอยู่จำนวนมาก ได้จัดให้มีครูมาสอนให้กับสมาชิกกลุ่ม เพื่อพัฒนาผลิตภัณฑ์จากรูปแบบเก่า ๆ ให้ทันยุคทันสมัยขึ้น มีรูปแบบผลิตภัณฑ์ใหม่ๆ ขึ้นมาเพื่อตอบโจทย์ลูกค้าในยุคปัจจุบัน เป็นการสร้างงานสร้างรายได้ให้กับชาวบ้าน การดำเนินงานของกลุ่มแปรรูปกระจุตทางกลุ่มจะรวบรวมเงินไปซื้อต้นกระจุต เพื่อนำมาแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ การดำเนินงานแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ ได้แก่ ลักษณะที่ 1 สมาชิกจะแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ตามแบบที่กองศิลปาชีพกำหนด เมื่อแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์เสร็จเรียบร้อย ชุดประสานงานเป็นผู้รวบรวมจัดส่งไปยังกองศิลปาชีพ ราคาแล้วแต่ชนิดของขนาดและความสวยงามของผลิตภัณฑ์นั้น ๆ ลักษณะที่ 2 เป็นการแปรรูปผลิตภัณฑ์กระจุตตามที่ได้รับคำสั่งซื้อ (order) จากหน่วยงานต่าง ๆ เช่น ห้างสรรพสินค้า โรงแรม องค์กรธุรกิจเอกชน เป็นต้น

ในยุคนี้การแปรรูปผลิตภัณฑ์กระจุตมีรูปแบบที่หลากหลายเป็นอย่างมาก จะมีหน่วยงานของภาครัฐเข้ามาช่วยในเรื่องของการพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์ การหาตลาดเพื่อจำหน่าย โดยเข้ามาสอนรูปแบบของการแปรรูปกระจุตจากที่ตองสานเป็นเสื่อก่อนแล้วมาผลิตเป็นชิ้นงาน เป็นการพัฒนาการสานใหม่โดยการสานขึ้นรูปเป็นกระเป๋ กระบุง รองเท้าได้เลย ไม่ต้องใช้วิธีการตัดเป็นชิ้นแล้วนำมาเย็บต่อกัน นอกจากนำกระจุตมาเป็นผลิตภัณฑ์แล้ว ปัจจุบันก็ยังมีผู้ที่นำต้นกระจุตมาใช้ตกแต่งสถานที่ต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นงานแต่งงาน งานศพ สถานที่ของหน่วยงานภาครัฐและเอกชน รวมทั้งการใช้กระจุตมาจัดนิทรรศการซึ่งสร้างความสวยงาม เป็นการสร้างรายได้อย่างงามให้แก่ผู้ที่รับจัดสถานที่อีกด้วย

กล่าวได้ว่าช่วงทศวรรษ 2540 เป็นต้นมาท้องถิ่นหลายแห่งได้สถาปนาคุณค่าของท้องถิ่นขึ้นมาให้สังคมได้รับรู้ ทรัพยากรบางอย่างหรือวัฒนธรรมบางอย่าง ที่เคยถูกมองอย่างด้อยคุณค่า ได้รับการรื้อฟื้นให้กลับมาแสดงความเป็นตัวตนของชุมชนท้องถิ่นอีกครั้ง กรณีของสาकुและกระจุตกลายเป็นพืชเฉพาะถิ่น พืชแห่งเอกลักษณ์หรือพืชในเชิงวัฒนธรรม การได้ใช้กระเป๋ที่ทำจากกระจุตถูกสร้างความหมายใหม่ให้กลายเป็นสัญลักษณ์ของผู้ดูแลรักษาโลก เพราะเป็นการใช้ผลิตภัณฑ์จากธรรมชาติที่ไม่ทำลายโลก

สำหรับประเด็นนี้ต้องอภิปรายเพิ่มเติมว่าแม้ทีมวิจัยจะพยายามแสดงให้เห็นถึงการแบ่งประวัติศาสตร์การใช้ทรัพยากรออกเป็น 3 ช่วงเวลา (หรือ 3 ประเด็น) ตามที่กล่าวมาข้างต้น แต่ในรายละเอียดของการใช้ทรัพยากรทั้ง 4 ชุมชนนั้นก็พบถึงความซับซ้อนและหลากหลายของประวัติศาสตร์การใช้ทรัพยากรของพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาอยู่พอสมควร โดยที่ความซับซ้อนและหลากหลายมักเกิดขึ้นสัมพันธ์กับบริบทของพื้นที่ที่สำคัญ เช่น บริบททางประวัติศาสตร์ของพื้นที่ป่าต้นน้ำที่เคยปฏิสัมพันธ์กับขบวนการคอมมิวนิสต์ทำให้วิถีคิดของชาวบ้านในพื้นที่ป่าต้นน้ำมักเป็นไปในเชิงคู่ตรงข้ามกับหน่วยงานรัฐ หรือการประสานประโยชน์กับรัฐเป็นไปได้อย่างไม่สะดวกนัก ทำให้ชาวบ้านพยายามสร้างการต่อรองโดยการสร้างกลุ่มและเครือข่าย รวมทั้งการสร้างความรู้ฉบับชาวบ้านขึ้นเพื่อเป็นการยืนยันว่าชาวบ้านก็สามารถเป็นผู้รักษาป่าได้

ในขณะที่ชุมชนดอนประดู่ อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง ซึ่งเป็นชุมชนในที่ราบลุ่มของชุมชนลุ่มทะเลสาบ สามารถประสานประโยชน์จากหน่วยงานต่าง ๆ ที่เข้ามาในชุมชนได้ดีกว่า มีการสร้างสำนึกให้เกิดการรักษาทรัพยากรให้เกิดขึ้นกับชาวบ้าน โดยการสร้างประเพณีประเพณีขึ้นมา โดยให้นักศึกษาเข้ามาเรียนรู้ จนชาวบ้านเริ่มมองเห็นว่าสิ่งที่พวกเขาเคยยึดถือปฏิบัติกันมาในอดีต เช่น การทำขวัญข้าว เป็นสิ่งที่มีคุณค่า แม้แต่มหาวิทยาลัยยังให้ความสำคัญ

ชุมชนเนินธัมมัง อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นชุมชนในเขตป่าพรุ เป็นชุมชนที่เพิ่งเกิดขึ้นหลังสุด ก็มีลักษณะการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่ต่างกันไป รวมถึงบริบทอื่น ๆ เช่น ลักษณะของทรัพยากร (เป็นของส่วนรวมหรือเอกชน) ความหลากหลายของทรัพยากร ความสามารถในการเข้าถึงหรือใช้ประโยชน์จากทรัพยากร รวมถึงบริบททางวัฒนธรรม เมื่อเป็นเช่นนี้การแบ่งประเด็นการสังเคราะห์ เกี่ยวกับประวัติศาสตร์การใช้ทรัพยากรบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาข้างต้นจึงเป็นการแสดงลักษณะร่วมที่ทีมวิจัยได้ค้นพบเท่านั้น

3. พลังของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรลุ่มทะเลสาบสงขลา

จากการศึกษาที่ผ่านมาทีมวิจัยพบประเด็นสำคัญที่เห็นว่ามีประโยชน์ต่อการนำข้อมูลดังกล่าวมาอภิปรายถกเถียงกันในแวดวงวิชาการให้มากขึ้น ได้แก่ ประเด็นพลังของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่มีอยู่ในชุมชนรอบลุ่มทะเลสาบโดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับประเด็นการจัดการทรัพยากร โดยในชุมชนที่ทีมวิจัยเข้าไปศึกษาในเชิงลึกทั้งสี่ชุมชนนั้นมีลักษณะพิเศษของการจัดการทรัพยากรที่แสดงให้เห็นถึงพลังของประวัติศาสตร์ท้องถิ่น สองประเด็น คือ ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในฐานะทุนทางสังคมของชุมชนลุ่มทะเลสาบ และการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนผ่านการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น โดยชุมชนที่ใช้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเป็นตัวช่วยในการจัดการทรัพยากรทำให้ชุมชนมีความรู้สึกร่วมบางอย่างที่นำไปสู่การจัดการทรัพยากรได้ดี นอกจากนี้ความรู้สึกร่วมจากการศึกษา

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจะนำไปสู่การพัฒนาเป็นชุมชนเข้มแข็งได้ในอนาคต ซึ่งจะได้อภิปรายตามลำดับต่อไป

3.1 ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในฐานะทุนทางสังคมของชุมชนลุ่มทะเลสาบ

ประเด็นสำคัญอย่างหนึ่งที่ส่งผลให้ชาวบ้านในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาสามารถจัดการทรัพยากรของตนเองได้อย่างมีประสิทธิภาพระดับหนึ่ง คือการที่ชาวบ้านเรียนรู้ที่จะใช้ทุนของตัวเองได้อย่างเหมาะสม เช่น ทุนทรัพยากร ทุนผู้นำ ทุนทางเศรษฐกิจ รวมถึงทุนทางสังคม หรือทุนชุมชน และหากอภิปรายกันในประเด็นนี้ก็จะพบว่าประวัติศาสตร์ท้องถิ่นก็นับเป็นทุนทางสังคมหรือทุนของชุมชนที่สำคัญในการนำมาเป็นเครื่องมือในการจัดการทรัพยากรของชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาได้

หากกล่าวถึงแนวคิดทุนทางสังคมนั้นก็มีนักวิชาการทั้งไทยและต่างประเทศให้ความหมายที่แตกต่างกันออกไปอย่างกว้างขวางและหลากหลาย โดยเฉพาะการให้ความหมายของทุนทางสังคมในรูปแบบที่เป็น “พลังทางสังคม” ที่สามารถนำไปใช้ในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ได้ นำไปสู่การสร้างชุมชนเข้มแข็งในการจัดการทรัพยากรของท้องถิ่น ซึ่งนักวิชาการกลุ่มนี้ เช่น ประเวศ วะสี (2541: 9) ได้ให้ความหมายของทุนทางสังคมว่า คือ “การที่คนมารวมกัน เอาความดีมารวมกัน เอาความรู้มารวมกัน เรียกว่าเกิดทุนทางสังคมซึ่งนำไปสู่พลังทางสังคมที่จะแก้ปัญหาดัง ๆ ได้ทุกอย่าง”

นักวิชาการที่มองทุนทางสังคมเป็นพลังทางสังคมอย่างหนึ่ง คือ ไพบุลย์ วัฒนศิริธรรม (2542 อ้างถึงในชาติชาย ณ เชียงใหม่, 2543: 289) ได้อธิบายว่า ทุนทางสังคมเป็นนามธรรม หมายถึง “ความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่น ความสามัคคีรวมพลัง การมีองค์กรที่จะจัดการกับระบบต่าง ๆ ในชุมชน มีจิตรวมใจ มีศีลธรรม มีความสมัครสมานรักใคร่กลมเกลียวกัน และมีศิลปวัฒนธรรมที่อยู่บนบรรทัดฐานเดียวกัน ทุนทางสังคมจึงเป็นพลังทางสังคมในการแก้ปัญหาวิกฤตของสังคมได้”

สำหรับเอนก นาคะบุตร (2545) กล่าวถึงทุนทางสังคมไว้ว่า “ความมีน้ำใจต่อกัน การแบ่งปันซึ่งกันและกัน ความเอื้ออาทรต่อกัน การเกาะเกี่ยวกันทางสังคม การรวมกลุ่มเป็นองค์กร หรือการจัดตั้งเป็นเครือข่ายต่าง ๆ เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มเกษตรผสมผสาน เครือข่ายโรงสีชุมชน เป็นต้น ทุนทางสังคมนี้ คือ พลังสำคัญที่จะขับเคลื่อนชุมชนต่าง ๆ ให้มีความสามารถในการเพิ่มมูลค่าให้กับชุมชนตนเองมากขึ้น มีความเท่าทันต่อปัญหาและมีความสามารถในการจัดการกับปัญหาได้มากขึ้น และท้ายที่สุดสามารถพึ่งพาตนเองได้จริงในระยะยาว” (เอนก นาคะบุตร, 2545: 17-19)

สำหรับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาและนำทุนทางสังคมไปใช้ ได้แก่ สำนักงานมาตรฐานการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ (2548) ได้ให้ความหมายทุนทางสังคม คือ “รูปแบบของพลังหรือปัจจัยที่มีอยู่ในชุมชน เป็นลักษณะทางสังคมที่ปัจเจกชนและองค์กรทางสังคมมีเครือข่าย มีความไว้วางใจ และมีบรรทัดฐานในการปฏิบัติเพื่อการส่งเสริมเกื้อหนุน และร่วมมือในการ

ดำเนินงานซึ่งกันและกัน ซึ่งมีคุณลักษณะเป็นฐานในการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนก่อให้เกิดความสามารถในการปรับปรุงสภาวะของสังคม องค์กร และตนเองให้บรรลุเป้าประสงค์ที่กำหนดร่วมกัน” (สำนักงานมาตรฐานการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, 2548: 5)

ส่วนสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2548: 2) กล่าวว่า ทูทางสังคม หมายถึง “พลังที่มีอยู่ในชุมชนและสังคม ซึ่งเกิดจากการรวมตัวของกลุ่มคนเพื่อที่จะอยู่ร่วมกัน ทำงานร่วมกัน บนพื้นฐานความไว้วางใจ เชื่อใจ สายใยความผูกพันและวัฒนธรรมที่ดีงามของสังคมไทย โดยผ่านองค์ประกอบสำคัญ 3 ทู ได้แก่ ทูมนุษย์ ทูที่เป็นสถาบัน และทูภูมิปัญญาและวัฒนธรรม”

สามารถกล่าวได้ว่านักคิด นักวิชาการกลุ่มนี้ พยายามให้ความหมายในมิติครอบคลุมความหมายในเชิงวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ ประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่นและวิถีการดำรงชีวิต โดยเฉพาะประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่ชุมชนได้เรียนรู้ร่วมกันได้นำไปสู่ความรู้สึกร่วมกันหรือความรับรู้ร่วมกัน ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นนับเป็นทูทางสังคม หรือทูชุมชนที่สำคัญอย่างหนึ่งนั่นเอง

ในงานศึกษาของยุยง ชูแว่น (2562) ได้กล่าวถึงความสำคัญและบทบาทของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในปัจจุบันสรุปว่า ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นส่งผลต่อสำนึกหรือความตระหนักถึงคุณค่าของตนเองและชุมชน เป็นความรู้สำหรับการกำหนดนโยบายการพัฒนาให้สอดคล้องและเหมาะสมกับศักยภาพและข้อจำกัดของแต่ละท้องถิ่น รวมทั้งเป็นองค์ความรู้ที่ช่วยให้มีความสมดุลแก่การศึกษาประวัติศาสตร์และสังคมศาสตร์ที่ให้ความสำคัญกับศูนย์กลางมากเกินไป นับได้ว่าความสำคัญและบทบาทของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจึงเป็นทูทางสังคมที่สามารถนำไปเป็นเครื่องมือใช้ขับเคลื่อนการจัดการทรัพยากรให้เกิดความยั่งยืนและเห็นคุณค่าของท้องถิ่นได้

การศึกษาจากพื้นที่พบประเด็นสำคัญอย่างหนึ่งคือชุมชนในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบมีความพยายามในการนำประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในฐานะที่เป็นทูทางสังคมมาปรับใช้กับบริบทที่เปลี่ยนแปลงตัวอย่างเชิงรูปธรรม ได้แก่

ชุมชนตะพาน อำเภอสรีบรรพต จังหวัดพัทลุง ได้ใช้ความรู้สึกร่วมทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับขบวนการคอมมิวนิสต์เพื่อมาเชื่อมโยงกับพื้นที่ในปัจจุบันเพื่อนำไปสู่การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ โดยชาวบ้านในพื้นที่ซึ่งเคยร่วมขบวนการคอมมิวนิสต์ในช่วงทศวรรษ 2520 ได้สร้างเส้นทางสายประวัติศาสตร์บ้านเขาแก้ว ซึ่งเป็นการท่องเที่ยวตามวิถีชุมชนโดยกลุ่มชาวบ้านเป็นวิทยากรบรรยายและแนะนำเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์สมัยคอมมิวนิสต์ ควบคู่กับความสมบูรณ์ของทรัพยากรป่าต้นน้ำ กลุ่มชาวบ้านที่มีความสัมพันธ์กับขบวนการคอมมิวนิสต์ได้รวมกลุ่มทำกิจกรรมที่มีผลต่อความยั่งยืนของทรัพยากรป่าต้นน้ำ เช่น กิจกรรมปลูกป่าในนาสหาย การจัดตลาดชุมชนพืชผักปลอดสารพิษ การสร้างกลุ่มแปรรูปผลิตภัณฑ์จากป่าต้นน้ำ รวมถึงการจัดทำโรงสีชุมชนที่จะมีขึ้นในอนาคต

ชุมชนดอนประดู่ อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง พยายามฟื้นฟูประเพณีสำคัญของชุมชนเกี่ยวกับการทำนาในอดีตโดยการสร้างประเพณีประดิษฐ์ “ดอนประดู่นาวาน” ขึ้นในปัจจุบัน โดยชาวบ้านได้ร่วมกันศึกษาระบบการทำนาในอดีตและพบว่าการทำนามีความสัมพันธ์กับความเชื่อและพิธีกรรม ชาวบ้านจึงได้พยายามรื้อฟื้นเอาความเชื่อและพิธีกรรมเหล่านั้นมาสร้างเป็นประเพณีประดิษฐ์ของชุมชน เพื่อให้คนในชุมชนเห็นความสำคัญและเกิดความรู้สึกร่วมกันสืบทอด และส่งต่อไปยังลูกหลานได้เรียนรู้ถึงวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของคนรุ่นอดีต คนรุ่นใหม่สามารถนำประสบการณ์ของคนรุ่นก่อนมาปรับใช้ท่ามกลางยุคปัจจุบันได้

ชุมชนเนินธัมมัง อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช ได้ใช้การเสด็จมาของพระราชินีพันปีหลวงเป็นความรู้สึกร่วมที่ชาวบ้านรับรู้ร่วมกัน นับเป็นประวัติศาสตร์ความทรงจำของคนเนินธัมมัง ประวัติศาสตร์ความทรงจำนี้นำไปสู่การทำกิจกรรมของชุมชนโดยเฉพาะกิจกรรมที่ทำผ่านกลุ่มแปรรูปผลิตภัณฑ์กระจุต โดยสมาชิกกลุ่มจะมีความเชื่ออยู่อย่างหนึ่งว่าการแปรรูปผลิตภัณฑ์กระจุตนั้นเป็นทำภารกิจเพื่อตอบสนองพระราชดำริ ที่ได้ร่วมรักษามรดกทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น รวมไปถึงร่วมกันดูแลรักษากระจุตซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของป่าพรุคลองค้อ มีการกันพื้นที่ป่าพรุบางส่วนเป็นป่าพรุสมเด็จพระเจ้า ประวัติศาสตร์ที่เป็นจุดร่วมในประเด็นนี้จึงนำไปสู่การช่วยกันดูแลรักษาป่ากระจุตและป่าพรุ

ชุมชนริมคลองปากประ อำเภอเมืองและอำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง ที่ได้ให้ความหมายใหม่กับพืชสาควาเป็นพืชอาหารสำคัญในประวัติศาสตร์ กล่าวคือคนริมคลองปากประในอดีตดำรงชีวิตอยู่ได้ก็ได้อาศัยความสมบูรณ์ของทรัพยากรในป่าสาควาริมคลองปากประ รวมถึงการสร้างคุณค่าใหม่ให้กับป่าสาควาส่งผลต่อสุขภาพที่ดีของร่างกาย และส่งผลดีต่อระบบนิเวศ ทำให้ป่าสาควากลายเป็นสินค้าสำคัญของชุมชน ทั้งในเชิงเศรษฐกิจและวัฒนธรรม

กิจกรรมต่าง ๆ เหล่านี้มีพื้นฐานจากประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่ชาวบ้านได้ร่วมกันศึกษาหรืออยู่ในความทรงจำร่วมกัน ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจึงนับเป็นพลังในการดูแลรักษาและเข้าถึงการใช้ประโยชน์ของทรัพยากรอย่างเห็นคุณค่าและยั่งยืน

สำหรับการส่งต่อความรู้เรื่องประวัติศาสตร์ท้องถิ่นนั้นพบว่าชุมชนต่าง ๆ อาศัยกระบวนการกลุ่มเป็นสำคัญ แต่การใช้กระบวนการกลุ่มเพื่อส่งต่อความรู้ก็ยังมีข้อจำกัดหลายประการ โดยเฉพาะการกระจายตัวของความรู้ที่ไม่กระจายออกไปยังคนหมู่มากในลักษณะเชิงสาธารณะ มีคนเพียงบางกลุ่มเท่านั้นที่รับรู้ ด้วยเหตุนี้การส่งต่อความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ชุมชนของท้องถิ่นจึงเป็นประเด็นเพื่อการแสวงหาแนวทางที่ควรพิจารณาเพื่อถกเถียงอย่างสำคัญ และผู้มีส่วนร่วมในงานวิจัยชิ้นนี้ได้มีข้อเสนอเพื่อแก้ไขข้อจำกัดนี้ในลักษณะของการนำความรู้เข้าไปในสถาบันการศึกษาในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบ โดยอาจจะเรียกว่า “หลักสูตรท้องถิ่น” หรือ “หลักสูตรชุมชน”

สามารถสรุปได้ว่าประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญและส่งผลต่อการจัดการทรัพยากรเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะการที่ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเป็นการค้นหาจุดร่วม หรือสิ่งที่คนทั้งชุมชนมีความรู้สึก รับรู้ไปในทางเดียวกันในลักษณะการสร้างความเป็น “ท้องถิ่นนิยม” จะส่งผลต่อการจัดการทรัพยากร เช่น ชุมชนเนินธัมมังใช้พลังของแม่เจ้าอยู่หัวและพระราชินีในการสร้างความรู้สึกร่วมในการจัดการทรัพยากร ชุมชนริมคลองปากประใช้ทรัพยากรท่องเที่ยวเพื่อปกป้องทรัพยากรอื่น ๆ ดังนั้นการปรับตัวของชุมชนเพื่อใช้ประวัติศาสตร์ในฐานะทุนของชุมชนเพื่อสร้างพลังของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในแต่ละพื้นที่อาจมีทั้งที่เหมือนกันหรือแตกต่างกันไป

3.2 การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนผ่านการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

กระบวนการเรียนรู้เป็นระบบความรู้ของชุมชนเกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ในระดับต่าง ๆ ระหว่างคนกับคน และระหว่างคนกับสิ่งแวดล้อม อันเป็นปรากฏการณ์ที่แสดงออกมาในวิถีชีวิตด้านต่าง ๆ เช่น การทำเกษตร การหาอาหาร การเพาะพันธุ์พืช การแปรรูปผลิตภัณฑ์ ระบบความรู้ถือเป็นองค์ประกอบที่สำคัญมากที่จะเป็นฐานในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น ชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานมานานส่วนใหญ่จะพัฒนาชุดความรู้ของตัวเองขึ้นมาเพื่อให้เหมาะสมกับการทำมาหากิน และปัจจัยสี่ที่จะช่วยให้ชีวิตมีความเป็นอยู่ที่สุขสบายตามควร หากชุมชนสามารถเรียนรู้ ปรับตัว รับความรู้ใหม่ ๆ จากภายนอกมาต่อยอดกับความรู้เดิมที่มีอยู่ได้มาก ชุมชนนั้นจะมีความเข้มแข็งมาก ส่วนชุมชนที่อ่อนแอมักเป็นชุมชนที่ไม่สามารถนำความรู้เดิมมายกระดับและปรับใช้เพื่อแก้ปัญหาในสถานการณ์ใหม่ ๆ ได้ ดังนั้นกระบวนการเรียนรู้จึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลถึงความสามารถในการจัดการทรัพยากรในกลุ่มทะเลสาบสงขลาด้วย

โดยที่กระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชนเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อการเพิ่มพลังในการจัดการทรัพยากร หรือส่งผลต่อการเข้าถึงการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนกลุ่มทะเลสาบได้พัฒนาอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่เริ่มตั้งถิ่นฐานจนมาถึงปัจจุบัน โดยในระยะแรกหรือที่ทีมวิจัยเรียกว่า “ประวัติศาสตร์การใช้ทรัพยากรบนฐานของระบบคุณค่า” เป็นการเรียนรู้ในการพึ่งพิงป่า พึ่งพิงทรัพยากรอื่น ๆ เพื่อการยังชีพเป็นหลัก โดยกระบวนการเรียนรู้ดังกล่าวเกิดจากการลงมือทำจริง ลองผิดลองถูกและสรุปเป็นบทเรียน การถ่ายทอดความรู้จึงเป็นไปในลักษณะแลกเปลี่ยนเรียนรู้บทเรียนหรือประสบการณ์ของคนที่เคยทำมาก่อนภายในครอบครัวไปจนถึงการแลกเปลี่ยนกันภายในชุมชน ซึ่งชุมชนของกลุ่มทะเลสาบก็จะมีลักษณะเป็นชุมชนเครือญาติและชุมชนเกษตรกรรมที่ต้องอาศัยการทำงานเป็นกลุ่ม โดยวิธีการเรียนรู้ของคนรุ่นใหม่จะใช่วิธีเข้าหาคนรุ่นเก่าเพื่อซักถามและสังเกต ในขณะที่คนรุ่นเก่าจะมีวิธีสอนเพื่อสืบทอดความรู้ด้วยการใช้งานให้คนรุ่นใหม่ได้ทดลองทำจริง ในแต่ละช่วงเวลา ส่วนกระบวนการเรียนรู้ในด้านสังคมและวัฒนธรรม ได้ถูกสืบทอดมาสู่คนรุ่นหลังในแบบอยู่ไปก็รู้อย่างค่อยเป็นค่อยไป ก่อให้เกิดการซึมซับในวิถีชีวิตประจำวัน โดยเฉพาะในเรื่องของ

ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรมต่าง ๆ ควบคู่ไปกับการถ่ายทอดผ่านกลไกของชุมชน คือ สถาบันศาสนา เป็นแหล่งเรียนรู้และถ่ายทอดประเพณีวัฒนธรรมของชุมชน ความเป็นไปของชุมชน ข้อมูลข่าวสาร ความเคลื่อนไหวภายในและภายนอกชุมชน ผ่านกิจกรรมของชุมชนและพิธีกรรมทางศาสนาที่จัดขึ้น ในวัดเป็นประจำเมื่อชุมชนมีการพัฒนาตนเองจากการเป็นชุมชนเกษตรกรรมเพื่อการยังชีพมาเป็น ชุมชนเกษตรกรรมเพื่อการผลิตตามอิทธิพลของกระแสการพัฒนาและนโยบายของรัฐ ในที่นี้คือการ พัฒนาในช่วงที่สองหรือที่ทีมวิจัยเรียกว่า “ประวัติศาสตร์การใช้ทรัพยากรบนฐานของระบบมูลค่า” รูปแบบการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบได้เปลี่ยนไป เกิดการบุกเบิกพื้นที่ป่าเป็น ที่ดินทำกินมากขึ้น จนปรากฏเป็นปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากร ส่งผลกระทบต่อความเป็นอยู่ และการประกอบอาชีพเกษตรกรรมของชุมชน ชาวบ้านบางส่วนได้ตระหนักต่อปัญหาที่เกิดขึ้น จึงได้ ร่วมกันจัดตั้งกลุ่มเพื่อแสวงหาแนวทางการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาทั้งป่าต้นน้ำ ชุมชนในพื้นที่ลุ่ม (ทำนา) ป่าพรุ และป่าสาคร เป็นกลุ่มที่จัดตั้งขึ้นมาเพื่อร่วมกันหาแนวทางในการ จัดการทรัพยากร เพื่อเอื้อต่อการดำรงชีพจากทรัพยากรลุ่มทะเลสาบ เมื่อมีการรวมกลุ่มจึงก่อให้เกิด กระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ หาแนวทางร่วมกัน เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการหาช่องทางในการ ปรับเปลี่ยนทุนทางสังคมเดิมเพื่อการจัดการทรัพยากรได้ง่ายขึ้น นอกจากนี้กระบวนการเรียนรู้ของ ชุมชนในยุคปัจจุบัน หรือ “ช่วงที่เรียกว่าประวัติศาสตร์การใช้ทรัพยากรแบบผสม” เป็นการสร้าง คุณค่าใหม่เพื่อเพิ่มมูลค่า เกิดขึ้นได้เพราะมีองค์กรภายนอกเข้ามามีปฏิสัมพันธ์ในเชิงการแลกเปลี่ยน เรียนรู้ร่วมกันกับชุมชน เช่น การทำวิจัยด้านชุมชน ทำให้คนในชุมชนต่าง ๆ รอบลุ่มทะเลสาบได้รับ ความรู้ใหม่ ๆ มาปรับใช้หรือต่อยอดเข้ากับความรู้เดิมของชุมชน แล้วนำมาใช้ในงานพัฒนาชุมชนด้าน ต่าง ๆ ก่อให้เกิดกิจกรรมกลุ่ม และได้ขยายประเด็นการจัดการออกไปอย่างหลากหลาย เช่น เกิดการ จัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ การจัดการเกษตรอินทรีย์ที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม และการสนับสนุนให้ เกิดกลุ่มอาชีพที่อาศัยทรัพยากรทั้งในพื้นที่ศึกษาทั้ง 4 ชุมชน และสามารถอยู่ร่วมกับทรัพยากรได้ อย่างยั่งยืน ดังนั้นชุมชนในลุ่มทะเลสาบสงขลาเกิดกระบวนการเรียนรู้ไปสู่การพัฒนา เกิดจากการ ที่สถานการณ์ต่าง ๆ เคลื่อนตัวไปข้างหน้า โดยส่วนหนึ่งเกิดจากการวิจัยด้านชุมชน และการมีองค์กร ภายนอกเข้ามามีปฏิสัมพันธ์กับชุมชน โดยมีการนำข้อมูลและการวิเคราะห์มาใช้ในการกระบวนการ ดังกล่าว ทำให้ชาวบ้านนำความรู้เหล่านี้ไปใช้แก้ปัญหา ในขณะเดียวกันก่อให้เกิดเครือข่ายเพิ่มขึ้น นำไปสู่การตื่นตัวทางวัฒนธรรมชุมชน สามารถสร้างอัตลักษณ์ (Identity) และเห็นคุณค่าของความเป็นชุมชนมากยิ่งขึ้น ด้วยอิทธิพลของปัจจัยทั้งภายในและภายนอกดังกล่าว ส่งผลให้ชุมชนได้รับ ประสพการณ์ ก่อให้เกิดการบ่มเพาะความรู้ในการแก้ไขปัญหาและรู้เท่าทันสถานการณ์ในปัจจุบัน ก่อให้เกิดความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนที่จะรับมือปัญหาต่าง ๆ ทั้งนี้ชุมชนได้อาศัยการศึกษา ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเป็นรากฐานสำคัญในการปฏิสัมพันธ์กับปัจจัยต่าง ๆ จนก่อเกิดองค์ความรู้ด้าน ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่เป็นการต่อสู้หรือพัฒนาการเกี่ยวกับชุมชนของตนเอง โดยในช่วงเวลานี้

ชาวบ้านในกลุ่มทะเลสาบเกิดการปรับเปลี่ยนหรือบูรณาการรูปแบบใหม่ ๆ ในการจัดการทรัพยากรในพื้นที่กลุ่มทะเลสาบ รวมไปถึงการร่วมกันค้นหาแนวทางการแก้ปัญหาต่าง ๆ ในชุมชน แม้บางกิจกรรมอาจทำได้ยาก แต่ผู้นำและชาวบ้านบางส่วนได้พยายามปรับเปลี่ยนระบบคุณค่าดั้งเดิม เพื่อสอดคล้องกับคุณค่าดั้งเดิมเหล่านี้ในรูปของกลุ่มอาชีพและกลุ่มอนุรักษ์ที่ไม่แปลกแยกไปจากชีวิตประจำวันของชาวบ้านมากนัก เป็นการปลูกจิตสำนึกให้กับสมาชิกชุมชนเห็นคุณค่าด้านต่าง ๆ ในชุมชนของตน นับเป็นการทำงานที่สวนกระแสการพัฒนาที่ไร้ทิศทางและไม่ยั่งยืนจากภายนอก ทั้งนี้เพื่อให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้ด้วยความสะดวกบนฐานการเรียนรู้เกี่ยวกับการศึกษาประวัติศาสตร์ของชุมชนตนเอง

รายละเอียดที่ควรพิจารณาเกี่ยวกับการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนผ่านการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น มีอย่างน้อย 3 ประเด็น คือ รูปแบบของกระบวนการเรียนรู้ แหล่งเรียนรู้ และลักษณะของกระบวนการเรียนรู้

ประเด็นแรก รูปแบบของกระบวนการเรียนรู้ ทีมวิจัยค้นพบว่า กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นของชาวบ้านรอบกลุ่มทะเลสาบที่สัมพันธ์อยู่กับการจัดการทรัพยากร แล้วทำให้เกิดพลังในการต่อสู้ ต่อรอง หรือเพิ่มความสามารถในการเข้าถึงทรัพยากรได้ดี มักเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจากการใช้กระบวนการกลุ่ม การรวมกลุ่มทำให้ชาวบ้านได้มาพบปะพูดคุยและทำกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการใช้ชีวิตประจำวัน ร่วมกันพูดคุยเกี่ยวกับข้อมูลข่าวสารที่ทันสมัย การพบปะพูดคุยดังกล่าว ทำให้เกิดการถ่ายทอดความรู้และแลกเปลี่ยนความรู้ซึ่งกันและกัน นอกจากนั้นยังเป็นการตรวจสอบความรู้ที่ตนเองมีอยู่แล้วไปด้วย นอกจากนี้การรวมกลุ่มยังเป็นส่วนส่งเสริมให้หน่วยงานภายนอกให้ความสนใจและยินดีที่จะสนับสนุนกิจกรรมของกลุ่ม และกลุ่มยังเป็นบ่อเกิดของรูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในหลายลักษณะ ทั้งการถกเถียงแลกเปลี่ยนจากเวทีในระดับต่าง ๆ การไปศึกษาดูงานนอกสถานที่ การที่ชาวบ้านปากประ ดอนประดู่ และเนินธัมมัง ได้ไปเรียนรู้จากชาวบ้านที่ตะพาน การเข้ามาดูงานจากหน่วยงานหรือชาวบ้านกลุ่มอื่น ๆ จากภายนอก มีเจ้าหน้าที่มาอบรมในเรื่องต่าง ๆ เช่น การทำปุ๋ยหมัก การปลูกพืชอินทรีย์ การพัฒนาพื้นที่ในชุมชนเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ การนำทรัพยากรของท้องถิ่นมาแปรรูปเพื่อเพิ่มมูลค่า เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีรูปแบบของกระบวนการเรียนรู้อีกลักษณะหนึ่ง คือ การแลกเปลี่ยนกันเกี่ยวกับความรู้ในการทำกิจกรรมที่สัมพันธ์กับการใช้ทรัพยากร เช่น การแปรรูปแป้งสาคุ การพัฒนาผลิตภัณฑ์จากกระจูด การทำพืชชาหน้าผาก การทำบรรจุภัณฑ์เกี่ยวกับข้าวสังข์หยด เป็นต้น รูปแบบของกระบวนการเรียนรู้โดยกระบวนการกลุ่มที่กล่าวมานี้สามารถพบในพื้นที่ศึกษาย่อยทั้งสิ้นที่ รวมไปถึงชุมชนอื่น ๆ ในกลุ่มทะเลสาบด้วยเช่นกัน แต่ลักษณะการเกิดกลุ่มมีความแตกต่างกันไป

รูปแบบของกระบวนการเรียนรู้อีกลักษณะหนึ่งที่ค้นพบ คือ การเรียนรู้โดยอาศัยประสบการณ์ และการทดลอง ซึ่งชาวบ้านเป็นผู้ทดลองทำและเรียนรู้ไปด้วย จนก่อให้เกิดความรู้ใน

การทำครั้งต่อไป โดยอาศัยประสบการณ์ที่ตนเองเคยดำเนินการผ่านมา บางครั้งต้องอาศัยการปรับประยุกต์ความรู้ใหม่ ๆ ให้เข้ากับชุดประสบการณ์เดิมที่ตนเคยปฏิบัติมา ผลสำเร็จที่เกิดขึ้นของรูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในลักษณะนี้ ต้องขึ้นอยู่กับเงื่อนไขของชาวบ้านแต่ละคน เช่น ต้องอาศัยการสังเกตสิ่งรอบตัว การจดจำ และการทดลอง ลงมือปฏิบัติ จึงจะได้ชุดความรู้ที่เหมาะสมกับบริบทของตนเองได้ โดยในกรณีนี้สามารถเห็นได้อย่างชัดเจนที่สุดจากชุมชนที่ใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าสาครริมคลองปากประ อำเภอเมืองและอำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง

ประเด็นที่ 2 แหล่งความรู้ พบว่าแหล่งความรู้ของชาวบ้านลุ่มทะเลสาบที่สัมพันธ์อยู่กับการใช้ทรัพยากรนั้นเกิดจากความรู้ที่เป็นฐานของตนเองที่เคยทำมาหากินโดยใช้ทรัพยากรในพื้นที่ของตนเองมาก่อนทั้งสิ้น โดยเฉพาะเรื่องการทำนา การหาของป่า การแปรรูปกระจูด รวมทั้งการทำแปงจากต้นสาคร โดยเฉพาะการทำนานั้นพบว่าแม้แต่ในพื้นที่ป่าต้นน้ำของชุมชนตะพาน อำเภอสรีบรรพต จังหวัดพัทลุง ก็ยังมีความรู้ในเชิงบอกเล่าเกี่ยวกับการทำนาไร่หลงเหลืออยู่ (รวมทั้งมีแนวโน้มว่าต่อไปในอนาคตชาวบ้านที่ตะพานจะพยายามรื้อฟื้นการทำนาไร่ในพื้นที่ป่าต้นน้ำหรือที่ชาวบ้านเรียกว่าการทำไร่ข้าวขึ้นมามากครั้งหนึ่ง)

ต่อมาในช่วงที่เรียกว่าประวัติศาสตร์การใช้ทรัพยากรบนฐานของระบบมูลค่า ก็ได้เกิดความรู้ใหม่เกี่ยวกับการใช้ทรัพยากร เช่น การทำนาแบบใหม่ การทำสวนยางพารา การทำสวนผลไม้เชิงเดี่ยว การทำไร่สวนผสม (พริกเงินล้าน) การทำสวนปาล์มน้ำมัน ความรู้ใหม่นี้เป็นความรู้ที่มาจากภายนอก ความรู้เดิมนั้นได้มาจากประสบการณ์การทำงานเกษตรที่ตกทอดมาจากบรรพบุรุษ ความรู้ใหม่เป็นความรู้ที่เข้ามาผ่านทางหน่วยงานของรัฐและระบบตลาดเกี่ยวกับผลผลิตชนิดใหม่ ๆ ซึ่งเป็นที่ต้องการของตลาด ชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานในระบบนิเวศและฐานทรัพยากรแบบใด มักจะสร้างความรู้ขึ้นแรกจากการลองผิดลองถูก และสรุปบทเรียนจากปัญหาที่พบในการดำรงชีพบนฐานทรัพยากรนั้น ๆ ด้วยตัวเอง ต่อมาความรู้เกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรแบบใหม่ ๆ เริ่มจากเป็นชุดความรู้เฉพาะตัวของบุคคล บุคคลดังกล่าวมักหมายถึงผู้นำชุมชน หรือผู้ที่นำรูปแบบการใช้ทรัพยากรแบบใหม่เข้ามาเป็นคนแรก ๆ รวมถึงการเป็นผู้สร้างความรู้ความชำนาญเกี่ยวกับระบบการผลิตแบบใหม่ให้เหมาะสมกับพื้นที่และเกิดประโยชน์ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเองและชุมชน และได้ถ่ายทอดความรู้ดังกล่าวให้กับครัวเรือนอื่น ๆ ชุมชนอื่น ๆ ที่อยู่ในพื้นที่เดียวกัน ในระยะแรกจะกระจายไปยังเครือญาติและไปสู่เพื่อนบ้านรายอื่น ๆ และเกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ของคนที่เคยใช้ทรัพยากรแบบใหม่มาก่อนในครอบครัว ไปจนถึงการแลกเปลี่ยนกันในชุมชน และระหว่างชุมชน ซึ่งชุมชนในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา โดยเฉพาะชุมชนที่มิวิชัยเข้าไปศึกษาเชิงลึกทั้งสี่ชุมชนนั้นมีลักษณะเป็นชุมชนเครือญาติและชุมชนเกษตรกรรมที่ต้องอาศัยการทำงานเป็นกลุ่ม จากกรณีดังกล่าวจะเห็นได้ชัดในชุมชนตะพาน ชุมชนเนินธัมมัง ชุมชนดอนประดู่ ซึ่งมีกระบวนการกลุ่มในการทำการผลิตบนฐานทรัพยากรของชุมชน ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนงานทั้งภายในและภายนอกชุมชน

ส่วนการถ่ายทอดความรู้นั้น พบว่ามีการถ่ายทอดกันจากรุ่นสู่รุ่นเกิดขึ้นได้สองลักษณะ คือ อย่างแรกคนรุ่นพ่อแม่จะถ่ายทอดด้วยการปฏิบัติให้ดู และให้ลงมือทำจริง อีกลักษณะหนึ่ง คือ การเรียนรู้ของคนรุ่นใหม่จะใช้วิธีการเข้าหาคนรุ่นเก่าเพื่อซักถามและสังเกตจนกระทั่งลงมือปฏิบัติเองได้ ซึ่งการถ่ายทอดความรู้ในประเด็นหลังนับว่าเป็นประเด็นสำคัญอย่างหนึ่งที่มีผลต่อการใช้ทรัพยากรในพื้นที่ต่าง ๆ ของลุ่มทะเลสาบอย่างมาก กล่าวคือคนที่คนรุ่นใหม่กลายเป็นกลุ่มคนสำคัญที่นำความรู้จากคนรุ่นก่อนมาประยุกต์ใช้กับความรู้สมัยใหม่ที่มีอยู่อย่างหลากหลายและเข้าถึงได้ง่ายในยุคดิจิทัล ซึ่งแน่นอนว่าการผสมผสานความรู้เหล่านี้เป็นลักษณะเฉพาะที่ปรากฏในคนรุ่นใหม่ ชุมชนต่าง ๆ จึงต้องอาศัยคนรุ่นใหม่ในการสืบทอดความรู้เดิมและชุดความรู้ใหม่เพื่อให้ครอบครัวและชุมชนอยู่ได้ท่ามกลางยุคสื่อสารไร้พรมแดนในปัจจุบัน รูปธรรมที่เห็นได้ชัด เช่น การสร้างสินค้าแบบใหม่โดยใช้ฐานทรัพยากรเดิม การสร้างระบบตลาดแบบใหม่ที่เป็นทั้งแหล่งแลกเปลี่ยนสินค้าและแหล่งท่องเที่ยวไปในตัว ซึ่งเห็นได้กระจ่างกระจายทั่วทั้งลุ่มทะเลสาบสงขลาตามที่รับรู้กัน

กระบวนการสร้างและถ่ายทอดความรู้ของชุมชนที่นำไปสู่การใช้ทรัพยากรในช่วงเวลาต่าง ๆ ที่เป็นไปได้อย่างมีประสิทธิภาพนั้น ชุมชนจะมีวิธีการถ่ายทอดความรู้จากรุ่นแรกมารุ่นหลังทั้งสองลักษณะ อีกทั้งการที่คนรุ่นใหม่ในชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาสามารถนำความรู้ใหม่ (ประวัติศาสตร์การใช้ทรัพยากรแบบการประสานประโยชน์และสร้างคุณค่าใหม่เพื่อเพิ่มมูลค่า) มาประสานกับความรู้ชุดเดิม ส่งผลให้เกิดการใช้ทรัพยากรได้อย่างเหมาะสมมากขึ้น เช่น การที่คนรุ่นใหม่ในชุมชนตะพานสามารถนำพืชผักของท้องถิ่นมาพัฒนาเป็นส่วนประกอบหลักของการทำพิซซา จนกลายเป็นเอกลักษณ์ที่สำคัญ หรือการที่ชาวบ้านในชุมชนเนินธัมมังสามารถแปรรูปกระจูดให้กลายเป็นสินค้าอย่างหลากหลายและสามารถนำไปใช้ได้จริงในปัจจุบัน ทำให้เป็นการเพิ่มมูลค่าให้กับผลิตภัณฑ์นั้น

อย่างไรก็ตามความรู้เกี่ยวกับการใช้และการเข้าถึงทรัพยากรของชุมชนในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาต้องมีการพัฒนาเพิ่มเติมขึ้นไปอีก เพราะความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา จำเป็นที่ชาวบ้านต้องลองผิดลองถูกเพื่อให้เท่าทันกับเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น จึงอาจกล่าวได้ว่าการเข้าถึงทรัพยากรในปัจจุบันเป็นการนำระบบความรู้เก่ามาต่อยอดกับความรู้ใหม่ที่ได้เรียนรู้เพิ่มเติมจากความรู้ที่เป็นวิชาการจากภายนอกมากยิ่งขึ้นจนเกิดลักษณะการผลิตที่มีหลักการและขั้นตอนมากยิ่งขึ้นเพื่อเพิ่มผลผลิตและตั้งเป้าหมายการผลิตไว้ที่ตัวเงิน จนสามารถทำเป็นอาชีพหลักของชาวบ้านในลุ่มทะเลสาบสงขลาได้ ระบบความรู้เก่าถูกนำมาปรับเปลี่ยนเป็นระบบความรู้ฉบับใหม่ที่มีการผสมผสานให้เกิดความลงตัวเพื่อนำมาเป็นเครื่องมือในการใช้ทรัพยากรของพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา จึงนับเป็นพลังสำคัญในการจัดการทรัพยากรลุ่มทะเลสาบสงขลา ที่ได้เรียนรู้จากการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

การศึกษาในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบทั้ง 4 ชุมชนยังทำให้ทีมวิจัยได้ทราบว่า การปรับเปลี่ยนชุดความรู้ที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงอันเป็นผลจากการพัฒนาของคนในพื้นที่ เป็นอีกชุดความรู้หนึ่งที่คนในชุมชนได้สร้างขึ้นเพื่อปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตหรือการดำรงชีวิตให้สอดคล้องกับบริบทของพื้นที่ที่เปลี่ยนแปลงไป อันเป็นผลจากการพัฒนา อย่างเช่นในโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง กรณีการเกิดขึ้นของประตุน้ำส่งผลให้ชาวบ้านในพื้นที่ป่าพรุคลองค้อง ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอยะใหญ่ หรือชาวบ้านในพื้นที่ป่าพรุอื่น ๆ ในพื้นที่อำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช ต้องปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตให้สอดคล้องกับระบบน้ำที่เปลี่ยนแปลงไป ทำให้ชาวบ้านในพื้นที่ป่าพรุปรับเปลี่ยนระบบการผลิตมาทำไร่นาสวนผสมกันมากขึ้น ชาวบ้านได้สร้างความรู้ใหม่จากความสัมพันธ์ของความรู้กับบริบทฐานทรัพยากรว่าในช่วงฤดูฝนโอกาสที่จะเกิดน้ำท่วมอยู่ในช่วงเวลาใด จะต้องปลูกพืชผักชนิดใดให้เหมาะสมกับช่วงเวลาดังกล่าวได้ หรือการที่ชาวบ้านในพื้นที่ตำบลดอนประดู่ อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง เลือกปลูกพืชผักปลอดสารพิษในฤดูหลังจากการทำนาเพื่อให้เหมาะสมกับปริมาณน้ำและระยะเวลาในการเพาะปลูกเพื่อสร้างภูมิคุ้มกันในกรณีของความมั่นคงด้านอาหาร หรือแม้กระทั่งการที่ชาวบ้านในชุมชนบ้านท่ายูง ตำบลตะพาน อำเภอศรีบรรพต จังหวัดพัทลุง ได้สร้างตลาดพืชผักปลอดสารพิษขึ้นบริเวณจุดรวมของชุมชนเพื่อเป็นการนำสินค้าที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนมาขายสร้างรายได้ให้กับคนในชุมชน สิ่งเหล่านี้ย่อมแสดงให้เห็นถึงการปรับเปลี่ยนชุดความรู้ที่เกิดขึ้น มีการประเมินสถานการณ์ด้านทรัพยากรและตลาดล่วงหน้า เพื่อนำไปสู่คุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นของชาวบ้านซึ่งมีความสัมพันธ์อยู่กับการใช้ทรัพยากรของชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาทั้งสิ้น

ประเด็นที่ 3 ลักษณะของกระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรของชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ที่ถือว่าเป็นพลังของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรที่ค้นพบในงานวิจัยนี้ ได้แก่ การเรียนรู้เกี่ยวกับการจัดการผลผลิต ซึ่งโดยมากชาวบ้านสามารถจัดการผลผลิตของชุมชนผ่านระบบเครือข่าย เช่น ชาวบ้านที่ตะพานเริ่มต้นสร้างตลาดพืชผักปลอดสารพิษขึ้นโดยเชิญเครือข่ายต่าง ๆ เข้าร่วม หรือชุมชนริมคลองปากประสามารถขายแปงสาคุไปยังภายนอกโดยระบบเครือข่ายเช่นกัน

นอกจากนี้การเรียนรู้เรื่องการเพิ่มมูลค่าผลผลิตก็เป็นประเด็นสำคัญอีกกรณีหนึ่ง เห็นได้ชัดในกรณีที่ชาวบ้านสร้างกลุ่มแปรรูปผลผลิตขึ้นมาแล้วพัฒนารูปแบบของผลผลิตให้มีความน่าสนใจ เห็นได้ชัดเจนจากการแปรรูปผลิตภัณฑ์กระจุตของชาวบ้านในชุมชนเนินธัมมัง โดยเมื่อมีการติดต่อจากหน่วยงานภายนอกเพื่อให้ไปจัดแสดงสินค้า ชาวบ้านที่เนินธัมมังก็จะนำกระจุตแปรรูปหลากหลายผลิตภัณฑ์ไปเป็นสินค้าหลักของกลุ่ม นับเป็นการขยายพื้นที่ให้ภายนอกได้รับรู้เกี่ยวกับกลุ่มมากขึ้น

อย่างไรก็ตามการพัฒนากระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเพื่อการจัดการทรัพยากร โดยกระบวนการกลุ่มและเครือข่าย ในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาที่มีอยู่จำนวนมาก

น้อยแล้วแต่ก็ยังไม่ครอบคลุมทุกพื้นที่ เพราะยังมีข้อจำกัดเรื่องกระบวนการสร้างกลุ่มให้เกิดความเข้มแข็ง ทั้งในเรื่องของเครือข่ายก็ยังมีข้อจำกัดเรื่องการประสานงาน การสานความร่วมมือที่เป็นรูปธรรม ขาดผู้ประสานที่เป็นคนกลางหลัก ยังไม่ได้ยกระดับให้เกิดเครือข่ายข้ามพื้นที่ ที่ทีมวิจัยค้นพบในพื้นที่ศึกษาเชิงลึกก็มีเพียงในชุมชนตะพานเท่านั้นที่สามารถสร้างเครือข่ายข้ามพื้นที่ได้ นอกจากนี้การเกิดกลุ่มขึ้นบางกลุ่มมีความเข้มแข็งสามารถสร้างการต่อรองกับหน่วยงานภายนอกได้ ขณะที่บางกลุ่มยังเริ่มต้นการพัฒนากลุ่ม ดังนั้นการหนุนเสริมให้เกิดกระบวนการเรียนรู้จากกลุ่มเข้มแข็งไปสู่กลุ่มที่มีข้อจำกัดจึงเป็นแนวทางที่จะนำไปสู่ความเข้มแข็งของกลุ่มและพัฒนาต่อไปเป็นเครือข่ายได้ การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น หรือการสร้างความรู้ของโรงเรียนเกี่ยวกับท้องถิ่น ควรมีการหนุนเสริมให้โรงเรียนได้เรียนรู้เรื่องราวของตัวเองพร้อม ๆ กับการเรียนรู้เรื่องราวจากภายนอกจึงเป็นข้อเสนอหนึ่งที่ทีมวิจัยเห็นว่าควรนำมาอภิปรายซึ่งจะได้กล่าวถึงในประเด็นต่อจากนี้

4. ข้อเสนอการสร้างการขับเคลื่อนแนวใหม่เพื่อการจัดการทรัพยากรกลุ่มทะเลสาบ

จากการวิจัยเรื่องการใช้ทรัพยากรที่นำไปสู่การใช้แบบไม่ยั่งยืนและไม่เห็นคุณค่า: การศึกษาในมิติประวัติศาสตร์เพื่อสร้างการขับเคลื่อนแนวใหม่ ที่ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของชุมชน ส่งผลให้ทีมวิจัยได้เรียนรู้ร่วมกับชาวบ้านในพื้นที่ พบว่าประวัติศาสตร์การใช้ทรัพยากรของชุมชนในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลามักมีลักษณะของการใช้ในแต่ละช่วงเวลาเป็นไปอยู่ 2 ลักษณะ คือ การใช้ทรัพยากรที่สัมพันธ์อยู่กับเงื่อนไขความเปลี่ยนแปลงของสังคมและเศรษฐกิจภายนอก ส่วนในอีกลักษณะหนึ่งเป็นการใช้ทรัพยากรที่ขึ้นอยู่กับบริบทภายในชุมชนเอง โดยที่การใช้ทรัพยากรทั้งสองลักษณะนี้เป็นการใช้ที่ควบคู่กันไป ลักษณะของการใช้ทรัพยากรรูปแบบนี้ส่งผลถึงความสามารถในการพึ่งพาตัวเองได้ระดับหนึ่งของชุมชนลุ่มทะเลสาบด้วย อย่างไรก็ตามพบว่าการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบในแต่ละช่วงเวลาที่ผ่านมาแล้วและที่กำลังจะเกิดขึ้นในอนาคตนั้นก็ยังมีข้อจำกัดที่ส่งผลถึงความสามารถในการเข้าถึงทรัพยากรอยู่พอสมควร ประเด็นนี้ทีมวิจัยจึงพยายามค้นหาข้อเสนอที่ได้จากชุมชนแล้วนำมาสรุป เป็นข้อเสนอเพื่อการสร้างการขับเคลื่อนแนวใหม่ในการจัดการทรัพยากรลุ่มทะเลสาบให้ชาวบ้านสามารถเข้าถึงทรัพยากรได้มากขึ้น ควบคู่กับการดูแลรักษาเผื่อไว้ทรัพยากรลุ่มทะเลสาบให้เกิดความยั่งยืน ชาวบ้านเองมองเห็นคุณค่า รวมทั้งสามารถส่งต่อไปยังลูกหลานรุ่นหลังได้

4.1 การจัดการทรัพยากรแบบประสานประโยชน์ SGOs (Support Government Organization)

การพยายามทำความเข้าใจพื้นฐานทางประวัติศาสตร์ของชุมชนลุ่มทะเลสาบสงขลาในช่วงเวลาที่ผ่านมาทำให้ทราบว่าดินแดนในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาเป็นพื้นที่แห่งการประสานประโยชน์ ซึ่งเห็นได้ตั้งแต่การประสานประโยชน์เรื่องศาสนาหลัก (พราหมณ์ พุทธ) กับความเชื่อดั้งเดิมของท้องถิ่น และในบางพื้นที่ ได้แก่ ชุมชนตะโหมด จังหวัดพัทลุง พบการประสานประโยชน์ระหว่างศาสนาพุทธ กับอิสลาม และเกิดเป็นประเพณีสองศาสนาขึ้น ที่กล่าวเช่นนี้เพราะดินแดนในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาในอดีตต้องมีฐานะเป็นดินแดนของการค้า (เครื่องเทศ) บทบาทนี้ส่งผลต่อการเข้ามาของพ่อค้ากลุ่มต่าง ๆ ที่มีเป็นระลอก รวมทั้งการเกิดขึ้นของพื้นที่ข้ามคาบสมุทรจากฝั่งทะเลอันดามัน มายังทะเลอ่าวไทย การมาของพ่อค้าน่าจะส่งผลต่อการเลือกรับวัฒนธรรมที่เหมาะสมมาผสมกับวัฒนธรรมเดิมทำให้ดินแดนบริเวณนี้มีการผสมทางวัฒนธรรมได้ลงตัว

นักวิชาการด้านประวัติศาสตร์หลายคนเชื่อว่าดินแดนของไทยที่ควรได้รับความสนใจสูงสุดในการศึกษาเรื่องการผสมผสานทางวัฒนธรรมบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา เพราะบริเวณนี้อยู่กลางคาบสมุทรเป็นจุดศูนย์กลางวัฒนธรรมต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นจากอินเดียได้ ลังกา อาหรับ พม่า และเขมรโบราณมาบรรจบกันระลอกแล้วระลอกเล่า ตั้งแต่สมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๘ มาจนถึงปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ร่องรอยของวัฒนธรรมเหล่านี้ปรากฏอยู่ในโบราณสถาน โบราณวัตถุ ชื่อสถานที่และวรรณกรรม นั้นหมายถึงว่าคนดินแดนในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาเกิดการเรียนรู้ที่จะสร้างการผสมผสานทางวัฒนธรรมต่าง ๆ มาตั้งแต่ช่วงต้นของพุทธกาล ต่อมาหลังวัฒนธรรมฮินดู พุทธที่แพร่เข้ามาแล้ว กลุ่มพ่อค้าชาวมุสลิมได้เริ่มเข้ามาอย่างต่อเนื่องและนำวัฒนธรรมอิสลามเข้ามาผสมผสานกับความเชื่อเดิม ฮินดู พุทธ และอิสลาม ประวัติศาสตร์จึงเป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งที่ก่อให้เกิดการประสานประโยชน์ในเรื่องต่าง ๆ

พื้นฐานทางประวัติศาสตร์ในการเป็นดินแดนแห่งการประสานประโยชน์ตามที่กล่าวมาอย่างสังเขปนี้ส่งผลถึงชาวบ้านในประวัติศาสตร์ระยะใกล้ (ประมาณ ๑๐๐ ปี) ด้วย และหากกล่าวถึงเฉพาะส่วนที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรพบว่าชาวบ้านกลุ่มที่สามารถประสานประโยชน์กับหน่วยงานต่าง ๆ ที่เคยสัมพันธ์ได้ดี จะทำให้ชาวบ้านกลุ่มนั้นสามารถเข้าถึงทรัพยากรของท้องถิ่นได้ดีเช่นกัน

สามารถกล่าวได้ว่าการจัดการทรัพยากรแบบประสานประโยชน์ เป็นการจัดการที่อาศัยความร่วมมือและการประสานงานจากทุกฝ่าย เป็นการช่วยเหลือและสนับสนุนตามบทบาทหน้าที่ของแต่ละองค์กรที่เกี่ยวข้อง ลดข้อขัดแย้งหรือหลายแนวคิดแบบคู่ตรงข้ามระหว่างหน่วยงานรัฐและองค์กรพัฒนาเอกชน แนวคิดนี้จึงเป็นมุมมองใหม่ในการจัดการทรัพยากรให้เกิดความร่วมมือและขจัดปัญหาที่เกิดขึ้นได้ การที่ชุมชนเรียนรู้ที่จะเลือก หรือหยิบฉวยประโยชน์จากสิ่งที่เข้าไปปะทะกับชุมชน

ทำให้ชุมชนนั้นสามารถพัฒนาและสามารถเข้าถึงการใช้ทรัพยากรได้ดีกว่า กรณีนี้เป็นประสบการณ์จากการที่นักวิจัยเข้าไปในชุมชน พบว่าบางชุมชนนั้นสามารถสร้างความร่วมมือกับทีมงานวิจัยได้ดี จนสามารถใช้ประโยชน์จากงานวิจัย หรือหน่วยงานอื่น ๆ เช่น สถาบันการศึกษา หน่วยงานรัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน และหน่วยงานอื่น ๆ

หากจะกล่าวในพื้นที่วิจัยที่วิจัยพบว่า ชาวบ้านมีการเรียนรู้เพื่อสร้างความสัมพันธ์กับหน่วยงานหรือองค์กรต่าง ๆ ที่เข้าไปในชุมชน และเรียนรู้ที่จะให้เกิดการใช้ประโยชน์จากหน่วยงานเหล่านั้น แม้กระทั่งเมื่อทีมวิจัยเข้าไปศึกษา ชาวบ้านในชุมชนเป้าหมายก็พอจะทราบว่าเป้าหมายของทีมวิจัยที่เข้าไปนั้นเพื่อต้องการสิ่งใด นั้นแสดงให้เห็นว่าชุมชนได้ประเมินกลุ่มคน หรือหน่วยงานต่าง ๆ ที่เข้าไปสู่ชุมชนในบางระดับ เพื่อจะได้มีการประสานประโยชน์หรือความร่วมมือได้อย่างลงตัวนั่นเอง

4.2 การจัดการทรัพยากรโดยอาศัยกลุ่มและเครือข่าย

กลุ่มและเครือข่ายเป็นปัจจัยลำดับต้นที่ส่งผลถึงความสามารถในการจัดการทรัพยากรของชาวบ้านในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา เพราะกลุ่มและเครือข่ายเป็นพลังในการต่อรองระดับต่าง ๆ ได้ เพียงแต่กลุ่มและเครือข่ายที่มีอยู่อาจยังไม่กว้างขวางพอที่จะสร้างพลังต่อรองทั้งลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาได้ นอกจากนี้กลุ่มและเครือข่ายที่เกิดขึ้นมักเกิดจากเงื่อนไขสองลักษณะ คือ กลุ่มและเครือข่ายที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ กับกลุ่มเครือข่ายแบบจัดตั้ง เมื่อทีมวิจัยร่วมกันพิจารณาถึงพลังของกลุ่มและเครือข่ายพบว่ากลุ่มในแบบแรกมีพลังมากกว่าอย่างเห็นได้ชัด เช่น กลุ่มชาวบ้านในพื้นที่ชุมชนตะพานที่เกิดขึ้นโดยกลุ่มคนในระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติและมีประวัติศาสตร์คอมมิวนิสต์ร่วมด้วยจึงได้พัฒนาไปเป็นเครือข่ายระดับกว้างมากขึ้น สามารถดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ได้อย่างหลากหลาย แต่ก็ไม่ได้หมายความว่ากลุ่มจัดตั้งไม่สามารถพัฒนาเป็นกลุ่มที่เข้มแข็งได้ กลุ่มผู้หญิงในชุมชนเนินธัมมังเป็นกลุ่มที่หน่วยงานภายนอกเข้ามาสนับสนุนให้เกิดขึ้น แต่ได้อาศัยพลังร่วมบางอย่างและทำให้กลุ่มดำรงอยู่ได้ จนกลายเป็นกลุ่มที่มีการแปรรูปผลิตภัณฑ์กระจูดที่สำคัญ

หากมองในภาพรวมของกลุ่มทะเลสาบสงขลา พบว่ามีข้อจำกัดเกี่ยวกับการกระจายตัวของกลุ่มและความเข้มแข็งของกลุ่มที่มีไม่มากนัก ในประเด็นนี้จึงกลายเป็นข้อเสนอที่ทีมวิจัยเห็นว่าหากต้องการให้ชาวบ้านสามารถจัดการทรัพยากรในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาได้อย่างแท้จริง นำไปสู่ความยั่งยืนและเห็นคุณค่าของทรัพยากรในท้องถิ่นแล้ว การสนับสนุนให้เกิดกลุ่มและเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับกลุ่มที่มีอยู่เดิม โดยชุมชนมีส่วนร่วมในการดำเนินงานกลุ่มเห็นความสำคัญของทรัพยากรในลุ่มทะเลสาบ และเห็นถึงความเชื่อมโยงของทรัพยากรทั้งหมดว่ามีความเชื่อมโยงกัน ทั้งในพื้นที่ป่าต้นน้ำ พื้นที่ราบลุ่ม พื้นที่ป่าพรุและพื้นที่น้ำ เห็นว่าทรัพยากรในพื้นที่ต่าง ๆ เหล่านี้เป็นสิ่งสำคัญที่ส่งผลต่อความอยู่ดีมีสุข และเป็นฐานการผลิตที่นำมาซึ่งอาชีพต่าง ๆ และรายได้ของคนในชุมชน

การสนับสนุนกลุ่มในบางพื้นที่ต้องสนับสนุนกลุ่มอาชีพ เพื่อให้ชาวบ้านรู้สึกห่วงแหนทรัพยากรในฐานะที่ทรัพยากรไปช่วยสร้างอาชีพ โดยเฉพาะอาชีพที่สัมพันธ์กับทรัพยากรกลุ่มทะเลสาบ โดยสนับสนุนทั้งปัจจัยการผลิต ด้านการตลาดและความรู้ในการประกอบอาชีพ รวมทั้งเสริมกระบวนการเรียนรู้ในการประกอบอาชีพที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม หากชาวบ้านสามารถประกอบอาชีพในชุมชนได้อย่างมั่นคง จะทำให้เห็นความสำคัญของทรัพยากรในชุมชนมากยิ่งขึ้น เพราะฐานทรัพยากรเหล่านี้เป็นแหล่งอาชีพที่สำคัญ สามารถสร้างรายได้และความมั่นคงให้กับคนในชุมชนได้

การเกิดกลุ่มในแต่ละพื้นที่จะเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายในชุมชนและเชื่อมโยงไปยังเครือข่ายอื่น ๆ กรณีนี้จำเป็นจะต้องมีองค์กรแกนกลาง คอยประสานให้เกิดการเชื่อมโยงเครือข่าย โดยใช้ยุทธศาสตร์ในการเชื่อมโยงผ่านการทำกิจกรรมต่าง ๆ ซึ่งจะมีการเชื่อมภายในเครือข่ายชุมชน คือ การใช้เวทีชาวบ้านในหมู่บ้านให้การปรึกษาหารือทำความเข้าใจและสร้างความสัมพันธ์อันดีต่อกัน การเข้าร่วมกิจกรรมของสมาชิกในชุมชน และการใช้ช่องทางการสื่อสารในหลายรูปแบบ เช่น หนังสือ ใช้เสียงตามสายของชุมชน ใช้แอปพลิเคชัน เป็นต้น ส่วนการเชื่อมเครือข่ายภายนอกนั้น ประกอบด้วย การเข้าร่วมเวทีสัมมนา การเชิญเข้าร่วมประชุม เพื่อเข้าใจถึงสาเหตุการเคลื่อนไหวเห็นปัญหาร่วมกัน และหาทางออกให้กับปัญหาที่เกิดขึ้น การเชื่อมความสัมพันธ์อันดีต่อกัน สร้างจิตสำนึกร่วมกันของชุมชนต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นเครือข่ายในระบบนิเวศเดียวกัน คือ ในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา หรือต่างระบบนิเวศ เช่น กลุ่มน้ำปากพนัง กลุ่มน้ำปัตตานี ตั้งแต่ป่าต้นน้ำ กลางน้ำ ไปจนถึงปลายายเลน และนอกจากนี้ยังอาศัยกระบวนการข่าวสาร การสร้างวาทกรรม และการสร้างอัตลักษณ์ร่วม โดยมีการดำเนินกิจกรรมดังกล่าวอย่างต่อเนื่อง

กลุ่มและเครือข่ายจะพัฒนาต่อยอดได้หลายกรณี เช่น การสร้างตัวตน การสร้างความหมาย การสร้างเรื่องราวที่เป็นเอกลักษณ์ชุมชน เช่น ชาวบ้านที่ตะพานสร้างตลาดพืชผักปลอดสารพิษ ชาวบ้านดอนประดู่ได้เพิ่มมูลค่าโดยเรื่องเล่าให้ชาวสังขะหยด ว่าเป็นข้าวที่ปลอดสารเคมีมีผลดีต่อสุขภาพ ชาวบ้านเนินธัมมังสามารถสร้างผลิตภัณฑ์กระจุตว่าเป็นการสนองงานตามพระราชดำริของสมเด็จพระราชินีพันปีหลวง หรือการสร้างให้กระจุตคือพืชตัวแทนของสมเด็จพระราชินี ชาวบ้านในชุมชนริมคลองปากประสร้างความหมายให้แบ่งสาคุเป็นแบ่งเพื่อสุขภาพ หรือเป็นอาหารทางเลือก เป็นต้น

การที่ทีมวิจัยได้มีโอกาสร่วมดูงานกับชุดโครงการวิจัย พบว่ากลุ่มและเครือข่ายที่ได้ร่วมดูงาน คือ ร้านคนจับปลา จังหวัดสตูล ได้พยายามดึงเอกลักษณ์บางอย่าง คือ สร้างอาหารปลอดสารเคมี เป็นสินค้ามาจากชุมชนโดยตรง จับปลาโดยใช้เรือประมงถูกกฎหมาย และเป็นการรักษาทะเล เอกลักษณ์ดังกล่าวสามารถทำให้ร้านคนจับปลาสามารถขายสินค้าได้ดีแม้ราคาสินค้าจะแพงกว่าท้องตลาดก็ตาม หรือกรณีที่ชาวบ้านในชุมชนตะพานนำเรื่องราวประวัติศาสตร์สมัยคอมมิวนิสต์มาเชื่อมโยงกับการท่องเที่ยวของชุมชนเพื่อสร้างเอกลักษณ์ขึ้นมาเช่นกัน แต่การสร้างเรื่องเล่าเหล่านี้ก็

เป็นไปอย่างสอดคล้องกับกระแสความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมด้วย ทั้งสองกรณีนี้จึงอาจเป็นแม่แบบที่ทีมวิจัยนำเสนอเพื่อให้เกิดการหนุนเสริมในชุมชนอื่น ๆ

กลุ่มและเครือข่ายอาจพัฒนาไปจนถึงการสร้างความรู้สึกร่วม เช่น ชาวบ้านในชุมชนเนินธัมมังใช้การเสด็จมาของสมเด็จพระราชินีพันปีหลวง เป็นจุดเริ่มต้นในการรักษาป่าพรุและกระเจูด ก็ถือเป็นอีกประเด็นหนึ่งที่น่าสนใจ บางกลุ่มได้นำการผลิตซ้ำทางประวัติศาสตร์ หรือการสร้างประเพณีประดิษฐ์ เพื่อรื้อฟื้นความรู้สึกร่วมของชุมชน โดยนำมาปรับให้เข้ากับยุคสมัย เป็นการเรียนรู้เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรชุมชนในอดีต สิ่งไหนสามารถนำกลับมาใช้ได้ใหม่ก็เอามาใช้ให้เหมาะสมกับบริบทในปัจจุบัน ที่เห็นได้ชัดเจนคือกลุ่มชาวบ้านในชุมชนดอนประดู่และชุมชนตะพาน

นอกจากนี้การพัฒนาของกลุ่มและเครือข่ายจะนำไปสู่การหนุนเสริมของหน่วยงานภายนอกได้สะดวกกว่า ในบางกรณีเมื่อชุมชนมีกลุ่มที่เข้มแข็งกลุ่มที่มีอยู่ก็จะช่วยพัฒนาให้เกิดกลุ่มอื่น ๆ เช่น กลุ่มคนรุ่นใหม่ que เริ่มทยอยกลับเข้ามาสู่มาตุภูมิหลักจากที่เดินทางแสวงหาประสบการณ์ในต่างถิ่นมาระยะเวลาหนึ่งแล้ว ประสบการณ์ของคนรุ่นใหม่เหล่านี้จะเป็นพลังในการจัดการทรัพยากรให้เกิดความยั่งยืนและการเห็นคุณค่าในทรัพยากรของชุมชนตนเองได้

การที่ชุมชนมีกลุ่ม องค์กรที่เข้มแข็งจะนำไปสู่การสร้างความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรท้องถิ่นผ่านโรงเรียนหรือเยาวชน โดย “หลักสูตรท้องถิ่น” ได้ด้วย ด้วยการกระตุ้นและส่งเสริมให้คนในชุมชนเห็นคุณค่าของทรัพยากรและร่วมกันอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากร ทั้งนี้กระแสสังคมประมาณสองทศวรรษที่ผ่านมาหันมาให้ความสำคัญกับการศึกษาท้องถิ่นเพิ่มมากขึ้น

4.3 การจัดการทรัพยากรร่วมระหว่างรัฐกับชุมชน

จากการศึกษาภาคสนามที่ทีมวิจัยพบว่า ชาวบ้านในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา มีมโนทัศน์ต่อทรัพยากรส่วนรวมเรื่องหนึ่งที่ส่งผลต่อความรู้สึกในความเป็นเจ้าของต่อทรัพยากรของท้องถิ่น นั่นคือ “ของหลวง” มโนทัศน์คิดนี้กลายเป็นปัญหาสำคัญที่ชาวบ้านในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบมองทรัพยากรบางอย่างว่าไม่ได้เป็นของตัวเอง แต่เป็นทรัพย์สินของทางราชการ หรือ “ของหลวง” ในขณะที่เจ้าหน้าที่รัฐก็มองว่าทรัพยากรของหลวงนี้เป็นของรัฐไม่ใช่ของชาวบ้าน ความคิดนี้ได้ส่งผลต่อสำนึกการรักษาและหวงแหนทรัพยากรนั้น ๆ ในที่สุด บางกรณีชาวบ้านจึงได้เข้าไปใช้ทรัพยากรนั้นและละเลยที่จะรักษาดูแล นอกจากนี้ความหลากหลายของทรัพยากรในลุ่มทะเลสาบสงขลา อันมีผลจากลักษณะภูมิประเทศ เป็นที่มาของการสั่งสมภูมิปัญญาของคนลุ่มทะเลสาบ กำลังถูกทำลายโดยกระแสการพัฒนาแบบใหม่ที่มุ่งแข่งขันในลักษณะของความทันสมัยด้านเทคโนโลยีและความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ ซึ่งแม้ว่ากระแสนี้จะพัฒนาไปไกลแต่วิถีคิดเรื่องทรัพยากรธรรมชาติของชาวบ้านในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาจำนวนไม่น้อยที่ยังเห็นทรัพยากรส่วนรวมว่าไม่ใช่ของตนเอง จึงไม่คิดที่จะช่วยกันดูแลรักษา เหตุใดมโนทัศน์ของหลวงที่รัฐนำมาใช้ในการจัดการทรัพยากรจึงกลับสวนทางกับเจตจำนง

ที่จะให้เกิดการรักษาและคงไว้ซึ่งทรัพยากรธรรมชาติ และเหตุใดมโนทัศน์นี้ไม่สามารถทะลวงสำนึก
รักษ์ทรัพยากรธรรมชาติให้เกิดขึ้นในความรู้สึกของชาวบ้านที่อยู่กับทรัพยากรในพื้นที่มายาวนาน

วิธีคิดเรื่องนี้เกิดขึ้นเมื่อรัฐขยายอำนาจเข้ามาสู่ท้องถิ่น และเอาทรัพยากรของท้องถิ่นไป
เป็นของรัฐ เมื่อราวทศวรรษ 2430 เป็นต้นมา ซึ่งเป็นช่วงการปฏิรูปประเทศในสมัย ร.5 ในปัจจุบันแม้
มีความพยายามคืนอำนาจในการเข้าถึงทรัพยากรมายังท้องถิ่นบ้าง (เช่น การเกิดขึ้นของ พ.ร.บ.ป่า
ชุมชน) แต่ชาวบ้านโดยมากก็ยังคงมองไม่เห็นทรัพยากรนั้นเป็นสิ่งที่ต้องร่วมกันดูแล

“ของหลวง” เป็นการอธิบายให้เห็นมุมมอง หรือวิธีคิดของชาวบ้าน รวมถึงของคน
ภาคใต้ ต่อเรื่องทรัพยากรส่วนรวม เช่น ป่าไม้ ทะเล ภูเขา การศึกษาทั้งสี่พื้นที่ของทีมงานวิจัยพบ
สอดคล้องกันว่า ปัจจุบันชาวบ้านส่วนมากในพื้นที่ที่มีมุมมองต่อทรัพยากรส่วนรวมว่า “ทรัพยากรของ
หลวง” หรือทรัพยากรที่เป็นของทางราชการ ของรัฐ ไม่ใช่ของชุมชน ดังนั้นในการเข้าไปหาประโยชน์
ในแหล่งทรัพยากรเหล่านี้ก็มุ่งหาประโยชน์โดยไม่มีการรักษาและปกป้องทรัพยากรเหล่านั้นเท่าที่ควร
อีกทั้งยังมีความพยายามในการเข้าไปทำให้ทรัพยากรส่วนรมนั้นเป็นของตัวเองด้วย

วิธีคิดเช่นนี้เกิดขึ้นจากการที่รัฐได้เข้ามาแสดงความเป็นเจ้าของต่อทรัพยากรในท้องถิ่น
ที่เห็นได้ชัดในพื้นที่ คือ ทรัพยากรป่าไม้ (ทั้งกรณีของป่าต้นน้ำและป่าพรุ) การเข้ามาของรัฐทำให้เกิด
ระบบระเบียบที่มักไม่สอดคล้องกับวิถีดั้งเดิมของชุมชน รวมถึงเกิดข้อห้ามการใช้ประโยชน์ต่อ
ทรัพยากรเหล่านั้น การเข้าไปใช้ประโยชน์ในหลายกรณีพบว่าเป็นไปในลักษณะที่เป็นการ “ลักลอบ”
หรือการฝ่าฝืนกฎระเบียบ หรือกฎหมายที่รัฐประกาศขึ้น ลักษณะเช่นนี้นำไปสู่ความขัดแย้งระหว่าง
ชุมชนกับรัฐตลอดมา

แม้ว่ารัฐได้เข้ามาจับจอง ยึดครอง ทรัพยากรของส่วนรวมของชุมชนไปเป็นของรัฐ แต่
ต่อกรณีชุมชนในกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลานั้นไม่ได้เกิดความขัดแย้งมากนัก ยกเว้นกรณีของที่ดินในป่า
ต้นน้ำ เพราะปัจจัยของความหลากหลายและสมบูรณ์ของทรัพยากรในพื้นที่ ทำให้ชาวบ้านมีทางเลือก
มากขึ้นในการดำรงชีวิต เงื่อนไขนี้เกิดขึ้นเพราะที่ตั้งของกลุ่มทะเลสาบซึ่งตั้งอยู่บริเวณคาบสมุทร มี
มหาสมุทรขนานทั้งสองข้าง มีทะเลสาบสงขลาตั้งอยู่ทางทิศใต้ รวมถึงการมีอยู่ของเทือกเขาบรรทัดใน
ตอนกลางของคาบสมุทร เหล่านี้จึงนำไปสู่ความหลากหลายของทรัพยากรและทางเลือกในการดำเนิน
ชีวิตของชาวบ้าน

ที่อภิปรายมานี้จึงเกิดข้อเสนอที่ผ่านการถกเถียงจากทีมงานวิจัยว่า หากจะให้ชาวบ้าน
ในบริเวณกลุ่มทะเลสาบมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรของท้องถิ่นเพื่อให้เกิดความยั่งยืนและให้เห็น
คุณค่าของทรัพยากร จำเป็นจะต้องสร้างมโนทัศน์ใหม่เกี่ยวกับคำว่า “ทรัพยากรของหลวง” ทั้งกรณี
ของรัฐและชุมชน

การสร้างมโนทัศน์ใหม่เกี่ยวกับทรัพยากรของหลวงจะสัมพันธ์กับสิทธิชุมชน กล่าวคือ
การมอบสิทธิและอำนาจให้ชุมชนในการใช้และการจัดการทรัพยากรของหลวงร่วมกับรัฐมากขึ้น ซึ่งมี

ลักษณะเป็นการจัดการร่วม (co - management) ที่เป็นการดำเนินการของสังคมให้เข้มแข็งไม่ใช่การผูกขาดอำนาจการจัดการโดยฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง แต่เป็นการจัดการความต้องการที่แตกต่างหลากหลายอย่างเป็นองค์รวม และเป็นการจัดการแบบทำงานร่วมกัน ครอบคลุมถึงการจัดการทุกสิ่งทุกอย่างตั้งแต่การจัดการโดยชุมชนไปจนถึงการจัดการแบบปรึกษาหารือ แต่หากพิจารณาในแง่ของการจัดการทรัพยากรมีความหมายอีกลักษณะ คือ เป็นการประสานการจัดการทรัพยากรระหว่างรัฐกับชุมชน ไม่มีการกำหนดรูปแบบที่แน่นอนตายตัว ซึ่งแนวทางในการจัดการร่วมนั้นมีการแบ่งหน้าที่หรือบทบาทในการทำงานแตกต่างกันไปตามความเหมาะสม หลักการสำคัญของการจัดการร่วม ได้แก่ ความโปร่งใส ความเป็นประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม และความยั่งยืนของทรัพยากร หลักการจัดการร่วมต้องมีความยืดหยุ่นต่อการนำไปใช้ในการจัดการทรัพยากรที่มีความแตกต่างกันไปตามลักษณะประเภท และชนิดของทรัพยากรนั้น ๆ นอกจากนี้ยังมีลักษณะของการจัดการที่มีรูปแบบใกล้เคียงกับการจัดการร่วม เช่น การจัดการแบบพหุภาคี การจัดการแบบผสม การจัดการแบบบูรณาการ การจัดการแบบทำงานร่วมกัน เป็นต้น

ดังนั้นการจัดการทรัพยากรโดยการจัดการร่วม มีลักษณะใกล้เคียงกับการจัดการแบบบูรณาการในการจัดการทรัพยากรโดยรัฐและชุมชนเข้าด้วยกัน การจัดการร่วมจึงเป็นกระบวนการกึ่งกลางระหว่างการจัดการของรัฐ ชุมชน องค์กรเอกชน และผู้มีส่วนได้เสียฝ่ายต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ในการร่วมมือกันและจัดสรรอำนาจหน้าที่ ความรับผิดชอบและผลประโยชน์ที่เป็นธรรม ทั้งในรูปแบบที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการระหว่างหน่วยงานรัฐและกลุ่มเป้าหมายตามแนวทางของการกระจายอำนาจการตัดสินใจ เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพและความเท่าเทียมในแต่ละพื้นที่ คำนึงถึงการปกครองตนเองและการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยตั้งอยู่บนพื้นฐานทางวัฒนธรรม ธรรมเนียมปฏิบัติของท้องถิ่น และสภาพการณ์ที่เป็นจริงของทรัพยากร การเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ดังนั้นการจัดการร่วมจึงเป็นการสร้างความร่วมมือระหว่างภาครัฐ ภาคชุมชน และภาคประชาสังคมเข้าด้วยกันชุมชนจะต้องทำหน้าที่รับรองคุ้มครองป้องกันการละเมิดสิทธิ และช่วยยุติปัญหาในกรณีที่มีความขัดแย้ง การจัดการทรัพยากรร่วมจะเป็นจุดเริ่มต้นที่จะส่งผลต่ออนาคตใหม่ในลักษณะที่ว่า ทรัพยากรของหลวงนั้นไม่ใช่เป็นของรัฐแต่เป็นสมบัติของส่วนรวม ชาวบ้านจึงมีความรู้สึกว่าเป็นสิ่งที่พวกเขาต้องหวงแหน รักษาเพื่อส่งต่อไปยังคนรุ่นต่อไป

ในกรณีของทรัพยากรป่าต้นน้ำชุมชนตะพาน พบว่า มีกลุ่มชาวบ้านที่นำประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเกี่ยวกับการเกิดขึ้นของชุมชน การได้ร่วมกับขบวนการคอมมิวนิสต์ และประวัติศาสตร์การใช้ทรัพยากรป่าต้นน้ำ มาสร้างมโนทัศน์ใหม่เกี่ยวกับทรัพยากรของหลวง จนทำให้ชาวบ้านจำนวนมากร่วมดูแลรักษาพื้นที่ป่าต้นน้ำ แต่ก็ปรากฏความขัดแย้งเพราะรัฐพยายามอ้างสิทธิ์ในพื้นที่อุทยานว่าเป็นสมบัติของรัฐ กรณีนี้หากเปิดโอกาสให้มีการจัดการทรัพยากรร่วมกันก็จะส่งผลต่อความยั่งยืนของทรัพยากรได้เป็นอย่างดี

ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้พอจะสรุปได้ว่าการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นมีความสำคัญและเชื่อมโยงกับการสร้างสำนึกรักท้องถิ่น โดยเฉพาะเรื่องทรัพยากร ในหลายกรณีที่มีวิจัยพบว่าได้เกิดขัดแย้งเกี่ยวกับการแย่งชิงทรัพยากรโดยเฉพาะเมื่อมีโครงการขนาดใหญ่ เช่น การสร้างอ่างเก็บน้ำ การสร้างโรงไฟฟ้า โดยกลุ่มคนในชุมชนที่มีโครงการเข้ามามักจะมีสองฝ่ายคือฝ่ายเห็นด้วยกับการสร้าง และฝ่ายที่ปฏิเสธ และเมื่อมีความพยายามในการทำให้เกิดความร่วมมือของคนทั้งสองฝ่ายเพื่อให้ชาวบ้านมีความเห็นไปในทางใดทางหนึ่งก็มักมีข้อขัดขัด เช่น ฝ่ายการเมืองในท้องถิ่นผลประโยชน์ในเชิงเศรษฐกิจ สถานภาพทางสังคม จนทำให้เกิดความขัดแย้งและไม่อาจสร้างสำนึกร่วมกันได้ แต่เมื่อมีการเริ่มต้นจากการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น มีการเรียนรู้ร่วมกันถึงที่มาของชุมชน เรียนรู้เรื่องความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น สำนึกร่วมที่กล่าวมามักจะเกิดขึ้นโดยไม่มี ความขัดแย้ง

ในอีกกรณีหนึ่งคือการที่สังคมได้พยายามทำให้ท้องถิ่นเป็นทางเลือกใหม่และการถูกมองเป็นทางออกของปัญหา เมื่อโลกต้องเปลี่ยนแปลงหลังสถานการณ์โรคระบาดในช่วงต้น พ.ศ.2563 ท้องถิ่นจะมีบทบาทสำคัญในการเป็นทางเลือกหนึ่งเพื่อแก้ปัญหาหลังสถานการณ์โควิด - 19 การที่ท้องถิ่นกลุ่มทะเลสาบมีทรัพยากรหลากหลาย พึ่งตนเองได้ มีหลักประกันเรื่องความมั่นคงทางอาหาร เพียงแต่เพิ่มการหนุนเสริมให้ชุมชนสามารถเข้าถึงทรัพยากรได้มากขึ้น โดยเฉพาะกรณีของที่ดินทำกิน ซึ่งพบว่าชาวบ้านในพื้นที่ป่าต้นน้ำมีความรู้สึกไม่มั่นคงในที่ดินทำกินของตนเอง ซึ่งชาวบ้านได้สร้างกระบวนการเพื่อเข้าถึงที่ดินมาเป็นเวลานาน เช่น ชาวบ้านที่ตะพานและเครือข่ายมีความพยายามเสนอรูปแบบการจัดการที่ดินแบบนิคมสหกรณ์เพื่อให้เกิดความร่วมมือในการใช้ประโยชน์ที่ดินและลดปัญหาเรื่องการขายที่ดินให้กับนายทุน แต่ความมั่นคงในที่ดินก็ยังมีไม่มากนัก

หนุนเสริมสิ่งที่ชาวบ้านในบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลาได้มีการดำเนินการอยู่แล้วให้มีความมั่นคงขึ้น เช่น กรณีของเกษตรอินทรีย์ (การรักษาเมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน เมล็ดพันธุ์พืชชนิดอื่น ๆ โดยอาจสร้างกลไกบางอย่างขึ้นมาคุ้มครองสิทธิในเมล็ดพันธุ์เหล่านั้น ทั้งนี้รวมถึงพืชที่อาจถูกมองโดยภายนอกและภาครัฐว่าด้อยมูลค่างที่ได้อ้างถึงในงานวิจัยแล้วสองชนิด คือ สาคุ และกระจุตเพราะพืชพันธุ์ท้องถิ่นเหล่านี้เป็นหลักประกันเรื่องความมั่นคงทางอาหารและเป็นพืชในเชิงวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับชาวบ้านกลุ่มทะเลสาบสงขลามานาน) การพัฒนาระบบวิสาหกิจชุมชน หรือตลาดชุมชน โดยอาจสร้างกลไกการสนับสนุนที่มีประสิทธิภาพ รวมถึงการร่วมมือระหว่างหน่วยงานเพื่อส่งเสริมความร่วมมือ เช่น เรื่องของการท่องเที่ยว การจัดการผลผลิต ทั้งนี้ต้องคำนึงถึงบริบทของทรัพยากรและวิถีวัฒนธรรมของชุมชน

หากมีการส่งเสริมให้เกิดความเข้มแข็งขึ้นในชุมชนในกลุ่มทะเลสาบสงขลาโดยเฉพาะความเข้มแข็งของภาคพลเมือง ให้เป็นพลเมืองตื่นรู้ มีการฟื้นฟูกลไกของขบวนการองค์กรชุมชนและเครือข่าย ก็จะนำไปสู่การจัดการตนเองทั้งในด้านทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม การจัดการเรื่องผลผลิตของชุมชน ระบบสุขภาวะชุมชน กิจกรรมของผู้สูงอายุ ฯลฯ สิ่งเหล่านี้ย่อมส่งผลให้เกิด

รูปธรรมของความเข้มแข็งของชาวบ้านในกลุ่มทะเลสาบสงขลาได้ ซึ่งหมายถึงว่าภายหลังความเปลี่ยนแปลงของโลก หลังการแพร่ระบาดของโรคโควิด - 19 ที่เกิดขึ้นอยู่ในเวลานี้ (พ.ศ.2563) ท้องถิ่นกลุ่มทะเลสาบจะกลายเป็นพื้นที่รองรับลูกหลานของคนกลุ่มทะเลสาบสงขลาให้กลับสู่บ้านและมีความมั่นคงที่จะใช้ชีวิตกับครอบครัวที่เหลืออยู่ในพื้นที่กลุ่มทะเลสาบสงขลาได้อย่างมีความสุข

บรรณานุกรม

- กฤษฎา บุญชัย และคณะ. 2550. **แนวความคิดและนโยบายฐานทรัพยากรอาหาร**. นนทบุรี: แผนงานฐานทรัพยากรอาหาร มูลนิธิชีววิถี.
- กล้าณรงค์ ศรีรอดและคณะ. 2542. **คุณสมบัติและการใช้ประโยชน์ของสาकु (Metroxylon spp.) ในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ : เท็กซ์ แอนด์ เจอร์นัล พับลิเคชั่น.
- กาญจนา คุ่มทรัพย์. 2558. “สิทธิชุมชนกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน กรณีศึกษาป่าชุมชนในจังหวัดอุบลราชธานี” บทความวิจัยวารสารรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏกาฬสินธุ์ ปีที่ 4 ฉบับที่ 1 (ม.ค.-มิ.ย. 2558)
- โครงการการจัดการทรัพยากรชายฝั่งภาคใต้. 2545. **การจัดการทรัพยากรโดยชุมชน กรณีศึกษาจากชุมชนชาวประมงพื้นบ้านภาคใต้**. กรุงเทพมหานคร: เพ็ญฟ้า พรินต์ติ้ง จำกัด.
- โครงการบริหารจัดการน้ำเพื่อการเกษตร ตำบลดอนประดู่ อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง. 2559. (เอกสารอัดสำเนา)
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ พูนศักดิ์ ธานีกรประดิษฐ์. 2540. **เศรษฐกิจหมู่บ้านภาคใต้ฝั่งตะวันออกในอดีต**. กรุงเทพมหานคร : สร้างสรรค์.
- ชัยอนันต์ สมุทรวณิช. 2546. สังคมไทยยุคหลังรัฐธรรมนูญ. **ผู้จัดการรายวัน**. (9 มิถุนายน 2546).
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (บรรณาธิการ). **ประมวลแผนที่ : ประวัติศาสตร์ – ภูมิศาสตร์ – การเมืองกับลัทธิอาณานิคมในอาเซียน – อากเนย์**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทยและมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2555.
- ชาติชาย ณ เชียงใหม่. 2543. **การบริหารการพัฒนาชนบทเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ 21 เซ็นจูรี.
- เชื่อน ศิริโรจน์. 2543. “ตำนานตะเคียนตำนานช้างทุ่ง” **ระโนดสังสรรค์ครั้งที่ 30** (ม.ป.ท.)
- เดชาวุธ เศรษฐพรค์. 2544. **ความขัดแย้งด้านการใช้ที่ดินในเขตอุทยานแห่งชาติเขาปู่-เขาย่า จังหวัดพัทลุง ตรัง และนครศรีธรรมราช**. วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต (การบริหารทรัพยากรป่าไม้) มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ตฤณ สุขนวล. รายงานการวิจัยเรื่องการปรับตัวของชุมชนลุ่มน้ำปากพนังหลังการเกิดขึ้นของ **โครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง**. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. 2550.
- ธันวา ใจเที่ยง. 2544. **การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม บนสายทางของสังคมไทย**. กรุงเทพมหานคร : โครงการจัดตั้งสถาบันราชภัฏนครพนม.

- นฤมล สุขพันธ์ และชลลดา แสงมณี ศิริสาธิตกิจ. 2552. **วัฒนธรรมชุมชนกับการจัดการป่าพรุ : กรณีศึกษาป่าพรุคลองค้อ จังหวัดนครศรีธรรมราช**. มหาวิทยาลัยราชภัฏ นครศรีธรรมราช.
- นฤมล ขุนวิช่วย และ มานะ ขุนวิช่วย. 2553. **การใช้ประโยชน์และการจัดการป่าสาकुในจังหวัด นครศรีธรรมราช**. นครศรีธรรมราช : มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช.
- ประเวศ วะสี. 2541. มองย้อนอดีตและอนาคต “ทุนทางสังคม” รากฐานที่แท้จริงของการพัฒนา. **ฐานเศรษฐกิจ**. 18(1291): 9.
- ปิ่นวดี ศรีสุพรรณ. 2547. **วาทกรรมทุนทางสังคม: กระบวนการสร้างแนวคิดและปฏิบัติการใน บริบทการพัฒนาของไทย (พ.ศ. 2540-2546)**. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- แผนที่สยาม แสดงเขตประเทศ เขตมณฑล ที่ตั้งที่ว่าการรัฐบาลมณฑล ที่ตั้งที่ว่าการจังหวัด, เอกสาร หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ผ.รล. 080/19.
- แผนพัฒนาสามปี เทศบาลตำบลดอนประดู่ อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง. 2558. (เอกสารอัด สำเนา)
- พรพิไล เลิศวิชา และคณะ. 2552. **เหมืองฝาย: จัดการน้ำ จัดการคนบนพื้นฐานภูมิศาสตร์และ วัฒนธรรม**. โครงการวิจัยเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมภาคเหนือตอนบน. สำนักงานกองทุน สนับสนุนการวิจัย.
- พระวี สี่เหลื่องสวัสดิ์. 2545. **การศึกษาทุนทางสังคมจากมุมมองแบบไทย**. วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต สาขาภาษาและวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล.
- พระราชบัญญัติการยางแห่งประเทศไทย พ.ศ.2558. ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 132 ตอนที่ 63 ก วันที่ 14 กรกฎาคม 2558.
- พฤษ เกลาวิล. 2542. **พลวัตของความขัดแย้งในการเข้าถึงพื้นที่ป่า:กรณีศึกษาหมู่บ้านป่าชุมชน ในจังหวัดลำพูน**. วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาชุมชน. เชียงใหม่:มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- พิเชฐ แสงทอง. 2545. “ศึกษาลักษณะเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนชาวนาบริเวณลุ่มทะเลสาบ สงขลาในวรรณกรรมนิราศ.” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาไทยศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- พิเชฐ แสงทอง. 2548. “พรุควนเคื่อง” เคื่อง: ยุคเห็นไฟไม่เห็นเคื่อง, ใน สารนครศรีธรรมราช. ปีที่ 35 ฉบับที่ 10 ตุลาคม 2548. 23 – 34.

- ยังยุทธ ชูแว่น. 2549. รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการประมวลวิเคราะห์และสังเคราะห์ความรู้ เพื่อเขียนตำรา เรื่อง การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไทย, กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ยังยุทธ ชูแว่น. 2562. ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไทย. กรุงเทพมหานคร: ยิปซี กรู๊ป.
- ยังยุทธ ชูแว่นและประมวล มณีโรจน์ บทสังเคราะห์เศรษฐกิจหมู่บ้านบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ในมิติประวัติศาสตร์, เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง ทะเลสาบในกระแสความเปลี่ยนแปลง : ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและกระบวนการพัฒนา ณ สถาบันทักษิณคดีศึกษา อำเภอเมือง จังหวัดสงขลา 19 – 21 มิถุนายน 2546.
- ยศ สันตสมบัติ. 2542. ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน. เชียงใหม่: นพบุรีการพิมพ์.
- ราชกิจจานุเบกษา. 2560. กฎกระทรวงใช้บังคับผังเมืองรวมจังหวัดพัทลุง.
- รายงานพระสฤทธีพจนกรณ์ เล่ม 12 ว่าด้วยการตรวจแหลมมลายูในพระราชอาณาเขต ร.ศ.113 เอกสารหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ม.2.14/22.
- ล้อม เพ็งแก้ว. 2536. “เรื่องเก่า ๆ ไม่เล่า มันลืม,” เอกสารการสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง พัทลุงศึกษา : พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา เสนอที่ลำปำรีสอร์ท อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง, 23 – 25 สิงหาคม 2536.
- ลุ่มทะเลสาบสงขลา : วัฒนธรรมและการพัฒนา. วารสารทักษิณคดี ปีที่ 3 ฉบับที่ 1 เดือนตุลาคม – มีนาคม พ.ศ.2535 -2536.
- เลิศชาย ศิริชัย และคณะ. 2546. องค์ความรู้ ข้อเสนอเชิงนโยบายและทางออกปัญหาสิทธิชุมชนภาคใต้. วารสารวิชาการสิทธิมนุษยชน. 1(มกราคม – มีนาคม) 88.
- เลิศชาย ศิริชัย และนฤทธิ์ ดวงสุวรรณ. 2552. ประมวงพื้นบ้านลุ่มทะเลสาบสงขลา : วิถีและการเปลี่ยนแปลง. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- วรวิทย์ โรมรัตนพันธ์, อารัง มั่นคง และกนกวรรณ จินานุวัฒนา. 2546. โครงการศึกษาทุนทางสังคม ในฐานะปัจจัยการผลิตของเศรษฐกิจชุมชน: รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- วาตภัย แหลมตะลุมพุก http://www.tungsong.com/NakhonSri/Nakhon_slogan/History/history_nakhon3.html เข้าถึงข้อมูลเมื่อวันที่ 9 พฤษภาคม 2561
- วินัย สุกใส. 2541. “ภูเขา ทุ่งราบ และทะเล : วิถีแห่งความสัมพันธ์และการเปลี่ยนแปลงของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา” ใน โลกของลุ่มทะเลสาบ. ยังยุทธ ชูแว่น. (บรรณาธิการ) ปทุมธานี : นาค

- วิมล คำศรี และ ไพรินทร์ รุยแก้ว. 2544. **วัฒนธรรมข้าวและพลังอำนาจชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา**. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- วิวัฒน์ ฤทธิมา. 2554. **สาเหตุและแนวทางแก้ไขปัญหาคความขัดแย้งด้านที่ดินระหว่างภาครัฐและภาคประชาชน: กรณีศึกษาเทือกเขาบรรทัดในเขตจังหวัดตรัง**. วิทยานิพนธ์การจัดการภาครัฐและภาคเอกชนมหาบัณฑิต สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- ศูนย์มานุษยวิทยา (องค์การมหาชน). 2546. **พลวัตสิทธิชุมชน : กระบวนทัศน์ทางมานุษยวิทยา**. ชลธิรา สัตยาวัฒนา. (บรรณาธิการ) กรุงเทพมหานคร : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).
- สมคิด ทองสง, พิเชฐ แสงทอง และวีระ แสงเพชร. 2546. **ประวัติศาสตร์ชุมชนบริเวณป่าพรุควนเคร็งในเขตรอยต่อจังหวัดพัทลุง สงขลา และนครศรีธรรมราช**. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
- สมาคมขยายผล. **การสูญเสียพื้นที่ชุ่มน้ำจืด : กรณีศึกษาการใช้ป่าสาละเป็นสื่อเพื่อเป็นทางเลือกในการใช้พื้นที่ชุ่มน้ำอย่างยั่งยืนในอำเภอนาโยง จังหวัดตรัง**. (เอกสารอัดสำเนา). 2546.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2548. **ทุนทางสังคมฉบับประชาชน**. กรุงเทพมหานคร: 21 เซ็นจูรี่.
- สำนักงานมาตรฐานการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. 2548. **โครงการกำหนดดัชนีทุนทางสังคม**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานปลัดกระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์.
- สำนักอุทยานแห่งชาติ. **อุทยานแห่งชาติเขาปู่ - เขาย่า**. สืบค้นเมื่อ 3 ธันวาคม 2561. จาก www.thaitambon.com
- สุวรรณี คำมั่น และคณะ. 2547. **การพัฒนาทุนทางสังคม: หนทางสู่ความยั่งยืนของประเทศไทย**. ใน **รายงานผลการสัมมนาระดับชาติการพัฒนาทุนทางสังคม: หนทางสู่ความยั่งยืนของประเทศไทย**. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. ZZA
- เสรี พงศ์พิศ. 2544. **กองทุนหมู่บ้าน สวัสดิการชุมชน**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ภูมิปัญญาไท.
- อมรา พงศาพิชญ์. 2542. **ประชาสังคมและทุนทางสังคมกับงานวิจัยของสถาบัน**. แหล่งที่มา: <http://www.cusri.chula.ac.th/action/pdfs/action005.pdf>
- อรรถจักร สัตยานุรักษ์. (บรรณาธิการ). 2559. **มนุษยศาสตร์ที่แปรเปลี่ยน ในโลกที่เปลี่ยนแปลง**. กรุงเทพมหานคร : สยามปริทัศน์.
- อรรถจักร สัตยานุรักษ์. 2545. **นิเวศประวัติศาสตร์ : พรหมแดนความรู้**, กรุงเทพมหานคร : โครงการจัดพิมพ์คบไฟ.

- อัมมาร สยามวาลา. 2544. **เชื่อมกับการพัฒนา**. ปาฐกถาในการประชุมสัมมนาเรื่อง “เชื่อมกับการพัฒนา การตัดสินใจบนฐานองค์ความรู้ใหม่” 25-26 สิงหาคม 2544. แหล่งที่มา: http://www.searin.org/Th/PMD/PMDLn/PMD_Seminar1.htm
- อานันท์ กาญจนพันธ์. 2541. คี้นทุนทางสังคมให้ชุมชนท้องถิ่นร่วมจัดการเพื่อพลิกวิกฤติให้เป็นโอกาส. นานาพรรณจากเชิงดอย. **เนชั่นสุดสัปดาห์**. 7(324): 29 – 30.
- อานันท์ กาญจนพันธ์. 2543. “หมู่บ้านในสังคมไทย : ข้อโต้แย้งทางความคิด”, ใน **วิถีสังคมไทย สารนิพนธ์ทางวิชาการเนื่องในวาระหนึ่งศตวรรษ ปรีดี พนมยงค์** หน้า 325 - 368. จรัญ โฆษณานนท์, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ : มูลนิธิเด็ก.
- อานันท์ กาญจนพันธ์. 2544. **มิติชุมชน: วิธีคิดท้องถิ่นว่าด้วยสิทธิ อำนาจ และการจัดการทรัพยากร**. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- อานันท์ กาญจนพันธ์. 2548. **ทฤษฎีและวิธีวิทยาของการวิจัยวัฒนธรรม**. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์.
- อานันท์ กาญจนพันธ์. 2562. **วิธีคิดเชิงซ้อนในการวิจัยชุมชน : พลวัตและศักยภาพของชุมชนในการพัฒนา**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
- อารยะ ภูสาคัส และคณะ. 2546. **ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นการจัดการทรัพยากรส่วนรวมของชุมชนบริเวณลุ่มน้ำกลาง-น้ำของ อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
- เอนก นาเคบุตร. 2545. **ทุนทางสังคมและประชาสังคมในเมืองไทย**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม.
- เอี่ยม ทองดี และคณะ. 2542. **พลังประวัติศาสตร์ท้องถิ่นต่อการพัฒนาชุมชน: กรณีศึกษาชุมชนอำเภอพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม**. นครปฐม: มหาวิทยาลัยมหิดล.
- Bourdieu, Pierre. 1986. Trans. R. Nice. “The forms of capital” in **Handbook of theory and research for the sociology of education**, ed. J.C. Richardson (New York: Greenwood Press; pp. 241–258).
- Chusak Wittayapak. 1996. “Tenure Insecurities in Protected Area of Thailand” Paper Presented at the 13th Annual Conference of the International Association for the Study of Common Property. Berkeley: University of California.
- Francis Fukuyama. 1999. **Social Capital and Civil Society**. The Institute of Public Policy. George Mason University October 1, 1999.

Putnam, Robert D. 1993. **Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy.** Princeton University Press, Princeton.

Putnam, Robert D. 1995. "Bowling Alone: America's Declining Social Capital," **Journal of Democracy.** 1995: 65-78.

บุคลากรกรม

กมล สุขเอียด. อายุ 60 ปี. บ้านเลขที่ 74 หมู่ที่ 5 ตำบลดอนประดู่ อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง.
สัมภาษณ์ วันที่ 28 ธันวาคม 2561

กัลยกร อักษรคง. อายุ 54 ปี. บ้านเลขที่ 152 ม.5 ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัด
นครศรีธรรมราช สัมภาษณ์วันที่ 28 ธันวาคม 2561

กัลยา เกิดเทศ. อายุ 55 ปี. บ้านเลขที่ 11 หมู่ที่ 4 ตำบลพนางตุง อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง
สัมภาษณ์วันที่ 31 มีนาคม 2562

กัลยา บัวศรี. อายุ 51 ปี. บ้านเลขที่ 117 หมู่ที่ 5 ตำบลดอนประดู่ อำเภอปากพะยูน จังหวัด
พัทลุง. สัมภาษณ์วันที่ 30 ธันวาคม 2561.

กาญจนา เกื้อเพชร. อายุ 37 ปี. บ้านเลขที่ 35 ม.5 ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัด
นครศรีธรรมราช สัมภาษณ์วันที่ 30 พฤศจิกายน 2561

กาญจน์สิณี นวลศรี. อายุ 45 ปี. บ้านเลขที่ 142 ม.5 ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัด
นครศรีธรรมราช สัมภาษณ์วันที่ 28 ธันวาคม 2561

ขอม สุขมาก. อายุ 73 ปี. บ้านเลขที่ 43 หมู่ที่ 5 ตำบลดอนประดู่ อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง.
สัมภาษณ์วันที่ 29 ธันวาคม 2561

ชิน มากแก้ว. 84 ปี. หมู่ที่ 5 ตำบลดอนประดู่ อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง. สัมภาษณ์วันที่ 29
ธันวาคม 2561

ไข่แดง ทองรอด. อายุ 78 ปี. บ้านเลขที่ 31/1 หมู่ที่ 5 ตำบลดอนประดู่ อำเภอปากพะยูน
จังหวัดพัทลุง. สัมภาษณ์วันที่ 7 เมษายน 2562

คล้าย มุสิด. อายุ 54 ปี. บ้านเลขที่ 109 หมู่ที่ 7 ตำบลชัยบุรี อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง
สัมภาษณ์วันที่ 30 มีนาคม 2562

เครือวรรณ หนูอินทร์. บ้านเลขที่ 145 หมู่ที่ 5 ตำบลตะพาน อำเภอศรีบรรพต จังหวัดพัทลุง.
สัมภาษณ์วันที่ 9 กุมภาพันธ์ 2562

จบ ไหมขาว. อายุ 75 ปี. บ้านเลขที่ 168 หมู่ที่ 5 ตำบลดอนประดู่ อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง.
สัมภาษณ์วันที่ 29 ธันวาคม 2561

จรรยา นวลมุสิก. อายุ 65 ปี. บ้านเลขที่ 45 หมู่ที่ 7 ตำบลชัยบุรี อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง
สัมภาษณ์วันที่ 27 ธันวาคม 2561

จारी เยื่อไย่อง. อายุ 53 ปี. บ้านเลขที่ 219 หมู่ที่ 7 ตำบลชัยบุรี อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง
สัมภาษณ์วันที่ 27 ธันวาคม 2561

- จารึก เกื้อเพชร. อายุ 76 ปี. บ้านเลขที่ 146 ม.5 ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัด นครศรีธรรมราช สัมภาษณ์วันที่ 22 มีนาคม 2562
- จำเนียร มากมณี. อายุ 62 ปี. บ้านเลขที่ 69 หมู่ที่ 5 ตำบลคอนประดู่ อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง. สัมภาษณ์วันที่ 29 ธันวาคม 2561
- จำปี กลางบน. อายุ 69 ปี. บ้านเลขที่ 17 ม.5 ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัด นครศรีธรรมราช สัมภาษณ์วันที่ 23 มีนาคม 2562
- เจียร กลางบน. อายุ 69 ปี. บ้านเลขที่ 17 ม.5 ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัด นครศรีธรรมราช. สัมภาษณ์วันที่ 23 มีนาคม 2562
- ชนะพัฒน์ จงไกรจักร. อายุ 57 ปี. บ้านเลขที่ 48/1 ม.5 ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัด นครศรีธรรมราช สัมภาษณ์วันที่ 28 ธันวาคม 2561
- ชัยยา กลางบน. อายุ 46 ปี. บ้านเลขที่ 116 ม.5 ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัด นครศรีธรรมราช. สัมภาษณ์วันที่ 28 ธันวาคม 2561 (ผู้ใหญ่บ้าน)
- ชิง มากทอง. อายุ 67 ปี. บ้านเลขที่ 31 ม.5 ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัด นครศรีธรรมราช. สัมภาษณ์วันที่ 30 พฤศจิกายน 2561
- เดือนใน สุวรรณรัตน์. อายุ 58 ปี. บ้านเลขที่ 118 หมู่ที่ 7 ตำบลชัยบุรี อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัด พัทลุง. สัมภาษณ์วันที่ 26 ธันวาคม 2561
- ถ่อง ม้าแก้ว. อายุ 75 ปี. บ้านเลขที่ 137 ม.5 ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัด นครศรีธรรมราช. สัมภาษณ์วันที่ 28 ธันวาคม 2561
- ถ่าน ศรีทับ. บ้านเลขที่ 279 หมู่ที่ 5 ตำบลตะพาน อำเภอศรีบรรพต จังหวัดพัทลุง. สัมภาษณ์วันที่ 9 กุมภาพันธ์ 2562
- ถาวร ปลั่งใหม่. อายุ 48 ปี. บ้านเลขที่ 86 หมู่ที่ 7 ตำบลชัยบุรี อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง. สัมภาษณ์วันที่ 29 พฤศจิกายน 2561
- ทันใจ มากทอง. อายุ 63 ปี. บ้านเลขที่ 79 ม.5 ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัด นครศรีธรรมราช. สัมภาษณ์วันที่ 30 พฤศจิกายน 2561
- ทัง หนูอินทร์. บ้านเลขที่ 42 หมู่ที่ 5 ตำบลตะพาน อำเภอศรีบรรพต จังหวัดพัทลุง. สัมภาษณ์ วันที่ 9 กุมภาพันธ์ 2562
- นวย เกิดเทศ. อายุ 62 ปี. บ้านเลขที่ 47 หมู่ที่ 7 ตำบลชัยบุรี อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง. สัมภาษณ์วันที่ 26 ธันวาคม 2561
- นันทน์ มุสิด. อายุ 50 ปี. บ้านเลขที่ 123 หมู่ที่ 7 ตำบลชัยบุรี อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง. สัมภาษณ์วันที่ 26 ธันวาคม 2561

- นิโรจ นวนมุณี. อายุ 46 ปี. บ้านเลขที่ 138 หมู่ที่ 7 ตำบลชัยบุรี อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง.
สัมภาษณ์วันที่ 29 พฤศจิกายน 2561
- บุญรม เกื้อเพชร. อายุ 57 ปี. บ้านเลขที่ 35 ม.5 ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช. สัมภาษณ์วันที่ 28 ธันวาคม 2561
- บุญเรือน ทรงเดชะ. อายุ 58 ปี. บ้านเลขที่ 34 หมู่ที่ 7 ตำบลชัยบุรี อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง. สัมภาษณ์วันที่ 28 ธันวาคม 2561
- ประกอบ มากแก้ว. อายุ 80 ปี. บ้านเลขที่ 3 หมู่ที่ 5 ตำบลดอนประดู่ อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง. สัมภาษณ์วันที่ 29 ธันวาคม 2561.
- ประสิทธิ์ แมวขาว. อายุ 63 ปี. บ้านเลขที่ 77 หมู่ที่ 5 ตำบลดอนประดู่ อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง. สัมภาษณ์วันที่ 8 เมษายน 2562.
- ประเสริฐ ราชแก้ว. บ้านเลขที่ 97 หมู่ 5 ตำบลตะพาน อำเภอศรีบรรพต จังหวัดพัทลุง. สัมภาษณ์วันที่ 9 กุมภาพันธ์ 2562
- แปลก นวนมุณี. อายุ 72 ปี. บ้านเลขที่ 60 หมู่ที่ 7 ตำบลชัยบุรี อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง. สัมภาษณ์วันที่ 26 ธันวาคม 2561
- ผัด ไส้สาม อายุ 55 ปี บ้านเลขที่ 11 หมู่ที่ 4 ตำบลพนางตุง อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง. สัมภาษณ์วันที่ 31 มีนาคม 2562
- เฟียน หมวดเพชร. อายุ 88 ปี. บ้านเลขที่ 87 หมู่ที่ 5 ตำบลดอนประดู่ อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง. สัมภาษณ์วันที่ 29 ธันวาคม 2561
- เฟียร เรืองติก. บ้านเลขที่ 1 หมู่ที่ 5 ตำบลตะพาน อำเภอศรีบรรพต จังหวัดพัทลุง. สัมภาษณ์วันที่ 10 กุมภาพันธ์ 2562
- แผ้ว เขียวดำ. บ้านเลขที่ 18 หมู่ที่ 5 ตำบลตะพาน อำเภอศรีบรรพต จังหวัดพัทลุง. สัมภาษณ์วันที่ 5 เมษายน 2562
- พนม อินทร์ศรี. อายุ 52 ปี. บ้านเลขที่ 117/1 หมู่ที่ 5 ตำบลดอนประดู่ อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง. สัมภาษณ์วันที่ 28 ธันวาคม 2561 (ผู้ใหญ่บ้าน)
- เพยาร์ ทิพย์ลาย. บ้านเลขที่ 98 หมู่ 5 ตำบลตะพาน อำเภอศรีบรรพต จังหวัดพัทลุง. สัมภาษณ์วันที่ 10 กุมภาพันธ์ 2562
- พรทิพย์ จงไกรจักร. อายุ 42 ปี. บ้านเลขที่ 130 ม.5 ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช. สัมภาษณ์วันที่ 28 ธันวาคม 2561 (ประธานกลุ่มกระจุต)
- พระมหาวชิตร ฐานปณฺโณ. อายุ 43 พรรษา. บ้านเลขที่ 219 หมู่ที่ 7 ตำบลชัยบุรี อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง. สัมภาษณ์วันที่ 27 ธันวาคม 2561 (เจ้าอาวาสวัดท่าสำเภาเหนือ)

พริ้ม นวนมณี. อายุ 73 ปี. บ้านเลขที่ 60 หมู่ที่ 7 ตำบลชัยบุรี อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง.
สัมภาษณ์วันที่ 30 มีนาคม 2562

พวง ชูปลอด. บ้านเลขที่ 32 หมู่ที่ 5 ตำบลตะพาน อำเภอศรีบรรพต จังหวัดพัทลุง. สัมภาษณ์วันที่
10 กุมภาพันธ์ 2562

ไพโรจน์ ทรงเดช. อายุ 31 ปี. บ้านเลขที่ 34 หมู่ที่ 7 ตำบลชัยบุรี อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัด
พัทลุง. สัมภาษณ์วันที่ 30 มีนาคม 2562

ภักดี ไชยศิริ. อายุ 51 ปี. บ้านเลขที่ 127 หมู่ที่ 5 ตำบลดอนประดู่ อำเภอปากพะยูน
จังหวัดพัทลุง. สัมภาษณ์วันที่ 8 เมษายน 2562

มาลี กายเพชร. อายุ 70 ปี. บ้านเลขที่ 30 ม.5 ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัด
นครศรีธรรมราช. สัมภาษณ์วันที่ 30 พฤศจิกายน 2561

ยุพิน จันทอง. อายุ 63 ปี. บ้านเลขที่ 12/1 หมู่ที่ 5 ตำบลดอนประดู่ อำเภอปากพะยูน
จังหวัดพัทลุง. สัมภาษณ์วันที่ 7 เมษายน 2562

เยาวนิตย์ วรรณะ. อายุ 64 ปี. บ้านเลขที่ 36/1 หมู่ที่ 5 ตำบลดอนประดู่ อำเภอปากพะยูน
จังหวัดพัทลุง. สัมภาษณ์วันที่ 7 เมษายน 2562

ราตรี ทิพย์ลาย. บ้านเลขที่ 98 หมู่ที่ 5 ตำบลตะพาน อำเภอศรีบรรพต จังหวัดพัทลุง. สัมภาษณ์
วันที่ 26 มกราคม 2562

ริน สงทิพย์. อายุ 70 ปี. บ้านเลขที่ 34/1 หมู่ที่ 7 ตำบลชัยบุรี อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง.
สัมภาษณ์วันที่ 27 ธันวาคม 2561

รุ่น เขียวดำ. บ้านเลขที่ 48 หมู่ที่ 5 ตำบลตะพาน อำเภอศรีบรรพต จังหวัดพัทลุง. สัมภาษณ์
วันที่ 10 กุมภาพันธ์ 2562

เริ่ม เขียวดำ. บ้านเลขที่ 49 หมู่ที่ 5 ตำบลตะพาน อำเภอศรีบรรพต จังหวัดพัทลุง. สัมภาษณ์วันที่
26 มกราคม 2562

เริ่ม จันทร. อายุ 74 ปี. บ้านเลขที่ 15 หมู่ที่ 4 ตำบลนางตุง อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง.
สัมภาษณ์วันที่ 31 มีนาคม 2562

เริ่ม พรหมทอง. บ้านเลขที่ 39 หมู่ที่ 5 ตำบลตะพาน อำเภอศรีบรรพต จังหวัดพัทลุง. สัมภาษณ์
วันที่ 10 กุมภาพันธ์ 2562

ละไม ทรงเดช. อายุ 57 ปี. บ้านเลขที่ 34 หมู่ที่ 7 ตำบลชัยบุรี อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง.
สัมภาษณ์วันที่ 28 ธันวาคม 2561

ละไม นวลมุสิด. อายุ 66 ปี. บ้านเลขที่ 45 หมู่ที่ 7 ตำบลชัยบุรี อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง.
สัมภาษณ์วันที่ 27 ธันวาคม 2561

- ลั่น นวลศรี. อายุ 74 ปี. บ้านเลขที่ 40 ม.5 ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัด นครศรีธรรมราช. สัมภาษณ์วันที่ 30 พฤศจิกายน 2561
- วันเพ็ญ นวลศรี. อายุ 48 ปี. บ้านเลขที่ 182 ม.5 ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัด นครศรีธรรมราช. สัมภาษณ์วันที่ 30 พฤศจิกายน 2561
- วัลยา คำมุงคุณ. อายุ 61 ปี. บ้านเลขที่ 129 หมู่ที่ 7 ตำบลชัยบุรี อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง. สัมภาษณ์วันที่ 30 มีนาคม 2562
- วาริ ปล้องใหม่. อายุ 44 ปี. บ้านเลขที่ 219 หมู่ที่ 7 ตำบลชัยบุรี อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง. สัมภาษณ์วันที่ 27 ธันวาคม 2561
- วิภาวดี กลางบุญ. อายุ 34 ปี. บ้านเลขที่ 29/1 ม.5 ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัด นครศรีธรรมราช. สัมภาษณ์วันที่ 28 ธันวาคม 2561
- วิลารัตน์ สุขทอง. บ้านเลขที่ 64 หมู่ที่ 5 ตำบลตะพาน อำเภอศรีบรรพต จังหวัดพัทลุง. สัมภาษณ์ วันที่ 10 กุมภาพันธ์ 2562
- ศรีรัตน์ คงเนียม. อายุ 58 ปี. บ้านเลขที่ 78 หมู่ที่ 5 ตำบลดอนประดู่ อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง. สัมภาษณ์วันที่ 30 ธันวาคม 2561
- ศักดิ์สิทธิ์ สงทิพย์. อายุ 44 ปี. บ้านเลขที่ 34/1 หมู่ที่ 7 ตำบลชัยบุรี อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัด พัทลุง. สัมภาษณ์วันที่ 27 ธันวาคม 2561
- สงค์ ครูอัน. อายุ 73 ปี. บ้านเลขที่ 66 หมู่ที่ 5 ตำบลดอนประดู่ อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง. สัมภาษณ์วันที่ 28 ธันวาคม 2561.
- สงวน ราชพลสิทธิ์. อายุ 71 ปี. บ้านเลขที่ 36 หมู่ที่ 5 ตำบลดอนประดู่ อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง. สัมภาษณ์ วันที่ 7 เมษายน 2562
- สนชัย จงไกรจักร. อายุ 48 ปี. บ้านเลขที่ 130 ม.5 ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัด นครศรีธรรมราช. สัมภาษณ์วันที่ 30 พฤศจิกายน 2561
- สนิท เกื้อเพชร. อายุ 75 ปี. บ้านเลขที่ 146 ม.5 ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัด นครศรีธรรมราช. สัมภาษณ์วันที่ 22 มีนาคม 2562
- สมจิตร พรหมแดง. อายุ 75 ปี. บ้านเลขที่ 89 หมู่ที่ 5 ตำบลดอนประดู่ อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง. สัมภาษณ์วันที่ วันที่ 29 ธันวาคม 2561.
- สมใจ ขาวเผือก. บ้านเลขที่ 207 หมู่ที่ 5 ตำบลตะพาน อำเภอศรีบรรพต จังหวัดพัทลุง. สัมภาษณ์วันที่ 10 กุมภาพันธ์ 2562
- สมทรง มุสิด อายุ 65 ปี บ้านเลขที่ 109 หมู่ที่ 7 ตำบลชัยบุรี อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง. สัมภาษณ์วันที่ 30 มีนาคม 2562

สมนึก เสนีย์. อายุ 82 ปี. บ้านเลขที่ 120 หมู่ที่ 5 ตำบลดอนประดู่ อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง. สัมภาษณ์วันที่ 30 ธันวาคม 2561.

สมพร พูลพิพัฒน์. อายุ 44 ปี. บ้านเลขที่ 60/67 ม.3 ต.ชุมพล อ.ศรีนครินทร์ จ.พัทลุง. สัมภาษณ์วันที่ 30 พฤศจิกายน 2561 (เจ้าหน้าที่ทหารดูแลศูนย์ศิลปาชีพเนินธัมมัง)

สมภา ใจกล้า. หมู่ที่ 5 ตำบลตะพาน อำเภอศรีบรรพต จังหวัดพัทลุง. สัมภาษณ์วันที่ 26 มกราคม 2562

สุคนธ์ อำพะสุโร. อายุ 52 ปี. บ้านเลขที่ 31 หมู่ที่ 5 ตำบลดอนประดู่ อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง. สัมภาษณ์วันที่ 8 เมษายน 2562.

สุชาติ นวลคง. อายุ 56 ปี. บ้านเลขที่ 84 หมู่ที่ 5 ตำบลตะพาน อำเภอศรีบรรพต จังหวัดพัทลุง. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 5 เมษายน 2562

สุชาติ สงค์จันทร์. บ้านเลขที่ 29 หมู่ที่ 5 ตำบลตะพาน อำเภอศรีบรรพต จังหวัดพัทลุง. สัมภาษณ์วันที่ 26 มกราคม 2562

สุนันทา ตั้งแสง อายุ 48 ปี บ้านเลขที่ 111 หมู่ที่ 7 ตำบลชัยบุรี อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง. สัมภาษณ์วันที่ 29 พฤศจิกายน 2561

สุพิศ นิมมา. บ้านเลขที่ 101 หมู่ที่ 5 ตำบลตะพาน อำเภอศรีบรรพต จังหวัดพัทลุง. สัมภาษณ์วันที่ 9 กุมภาพันธ์ 2562

หมก รักชขาว. บ้านเลขที่ 24 หมู่ที่ 5 ตำบลตะพาน อำเภอศรีบรรพต จังหวัดพัทลุง. สัมภาษณ์วันที่ 26 มกราคม 2562

เหียน มาเพ็ง อายุ 75 ปี บ้านเลขที่ 43 ม.5 ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช. สัมภาษณ์วันที่ 30 พฤศจิกายน 2561

อ้อม อำพะสุโร. อายุ 80 ปี. บ้านเลขที่ 31 หมู่ที่ 5 ตำบลดอนประดู่ อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง. สัมภาษณ์วันที่ 8 เมษายน 2562

อาภรณ์ เพิ่มแก้ว. บ้านเลขที่ 31 หมู่ที่ 5 ตำบลตะพาน อำเภอศรีบรรพต จังหวัดพัทลุง. สัมภาษณ์วันที่ 9 กุมภาพันธ์ 2562

อำนวย สุวรรณรัตน์. อายุ 66 ปี. บ้านเลขที่ 31 หมู่ที่ 7 ตำบลชัยบุรี อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง. สัมภาษณ์วันที่ 26 ธันวาคม 2561

อำนวย ราชแก้ว. บ้านเลขที่ 93 หมู่ที่ 5 ตำบลตะพาน อำเภอศรีบรรพต จังหวัดพัทลุง. สัมภาษณ์วันที่ 26 มกราคม 2562

อุไร ทองนอก. อายุ 89 ปี. บ้านเลขที่ 139 ม.5 ตำบลแม่เจ้าอยู่หัว อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช. สัมภาษณ์วันที่ 22 มีนาคม 2562

อุไรวรรณ ราชแก้ว. บ้านเลขที่ 97 หมู่ที่ 5 ตำบลตะพาน อำเภอศรีบรรพต จังหวัดพัทลุง.
สัมภาษณ์วันที่ 26 มกราคม 2562

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก.
บทความสำหรับเผยแพร่

บทความสำหรับเผยแพร่เป็นข้อมูลในส่วนของบริษัท โครงการศึกษา เรื่อง การใช้ทรัพยากรที่นำไปสู่การใช้แบบไม่ยั่งยืนและไม่เห็นคุณค่า: การศึกษาในมิติประวัติศาสตร์เพื่อสร้างการขับเคลื่อน
แนวใหม่ (บทที่ 7)

ภาค ผนวก ข. กิจกรรมที่เกี่ยวกับโครงการวิจัย

1. ประชุมเปิดตัวโครงการ

วันที่ 10 พฤศจิกายน 2561 ณ มหาวิทยาลัยทักษิณ จังหวัดพัทลุง

2. ประชุมเวทีชี้แจงชุมชน

1. ชุมชนตะแพน อำเภอศรีบรรพต จังหวัดพัทลุง

2.ชุมชนดอนประดู่ อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง

3. ชุมชนริมคลองปากประ อำเภอเมือง – อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง

4.ชุมชนเนินธัมมัง อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช

3. สันทนาการ และการเก็บข้อมูลเชิงลึก

1. ชุมชนตะแพน อำเภอศรีบรรพต จังหวัดพัทลุง

2.ชุมชนดอนประดู่ อำเภอบางปะอิน จังหวัดพิจิตร

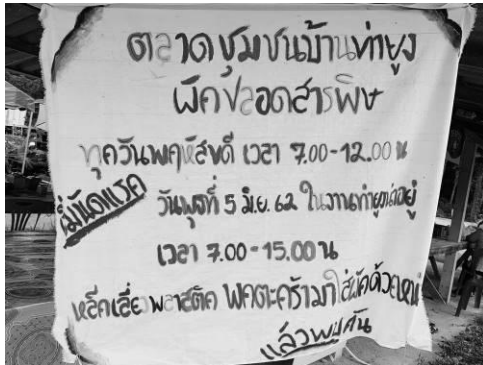
3. ชุมชนริมคลองปากประ อำเภอเมือง – อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง

4.ชุมชนเนินขี้ผึ้ง อำเภอเชียรใหญ่ จังหวัดนครศรีธรรมราช

4. กิจกรรมเปิดตลาดชุมชนบ้านท่ายูง ผักปลอดสารพิษ
ตำบลตะพาน อำเภอศรีบรรพต จังหวัดพัทลุง
5 มิถุนายน 2562

5. กิจกรรมพัฒนาริเียนและการศึกษาตางาน 25 กรกฎาคม 2562

6. ประชุมเพื่อรับฟังข้อเสนอแนะและเยี่ยมชมชุมชน
14 – 15 ธันวาคม 2562

7. ประชุมร่วมกับผู้ทรงคุณวุฒิเพื่อรับฟังข้อเสนอแนะ

8. ประชุมประจำเดือนร่วมกับชุดโครงการ

9. ประชุมปิดโครงการ (เพื่อรับฟังข้อเสนอแนะในการจัดทำรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์)
วันที่ 25 - 26 กรกฎาคม 2563 ณ โรงแรมซิกเนเจอร์ อ.หาดใหญ่ จังหวัดสงขลา

ภาคผนวก ค.

**ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ กิจกรรมที่วางแผนไว้ และกิจกรรมที่ดำเนินการมา
และผลที่ได้รับตลอดโครงการ**

วัตถุประสงค์โครงการ	กิจกรรมที่วางแผนไว้	กิจกรรมที่ดำเนินการมา	ผลที่ได้รับตลอดโครงการ	หมายเหตุ
เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน ป่าต้นน้ำ ป่าสาครและป่ากระจุต ในแง่มุมที่แสดงให้เห็นถึงการใช้ทรัพยากรแบบไม่ยั่งยืนและไม่เห็นคุณค่า	1. การศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง 2. การจัดเวทีชี้แจงชุมชน 3. การสนทนากลุ่ม 4. การสัมภาษณ์ 5. การสังเกต	1. มีการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง โดยการหาข้อมูลจากอินเทอร์เน็ต ห้องสมุดมหาวิทยาลัยต่าง ๆ รวมทั้งข้อมูลจากท้องถิ่น 2. มีการจัดเวทีชุมชนละ 3 ครั้ง เพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับโครงการวิจัยระหว่างชุมชนกับทีมนักวิจัย การหาข้อมูลจากเวทีประชุมตามวัตถุประสงค์ โดยรายละเอียดของกิจกรรมตามที่ปรากฏในภาคผนวก ก. 3. การลงพื้นที่ภาคสนามเพื่อจัดสนทนากลุ่ม การสังเกตและการสัมภาษณ์เพื่อหาข้อมูลเชิงลึก	ได้ข้อมูลเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา ที่สัมพันธ์กับการใช้ที่ดิน การใช้ป่าต้นน้ำ การใช้ทรัพยากรป่าสาครและป่ากระจุต	
เพื่อวิเคราะห์ว่าการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดิน ป่าต้นน้ำ ป่าสาครและป่ากระจุตที่เกิดขึ้นในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาส่งผล	1. การร่วมประชุมกับชุดประสานงานโครงการ 2. การจัดประชุมเพื่อให้ผู้ทรงคุณวุฒิให้ข้อเสนอแนะ	1. มีการจัดประชุมร่วมกับชุดโครงการวิจัย และร่วมกับโครงการวิจัยอื่นๆ ภายใต้อุดมการณ์โครงการประจำปี	ข้อมูลที่ได้จากกิจกรรมต่าง ๆ สามารถนำมาวิเคราะห์ได้ว่าความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับการใช้	

ต่อการดำรงชีวิตของ ชาวบ้านในลักษณะใด		2. มีการจัดประชุม เพื่อให้ผู้ทรงคุณวุฒิให้ ข้อเสนอแนะตั้งแต่ช่วง พัฒนาโครงการ ช่วง ระหว่างโครงการ และ ช่วงปิดโครงการ 3. มีการศึกษาดูงาน ร่วมกับชุดโครงการ	ประโยชน์ที่ดิน ป่า ต้นน้ำ ป่าสาकुและป่า กระจูดในพื้นที่ลุ่ม ทะเลสาบสงขลานั้น ส่งผลให้การ ดำรงชีวิตของ ชาวบ้านพึ่งพาตัวเอง ได้น้อยลงโดยเฉพาะ ในราวทศวรรษ 2520 – 2540 เพราะชุมชนลุ่ม ทะเลสาบไม่มีการวางแผนการใช้ทรัพยากร ได้อย่างเหมาะสม สอดคล้องกับบริบท ด้านทรัพยากรของ ท้องถิ่น ในขณะที่ ทรัพยากรบางชนิดก็ ไม่ได้รับการเอาใจใส่ มากนัก จนถึง ทศวรรษ 2550 ชาวบ้านบางกลุ่มได้ รวมตัวกันเพื่อดูแล ทรัพยากรทั้งประเด็น ทรัพยากรที่ถูกใช้ อย่างไม่ยั่งยืนและ ทรัพยากรที่เคยมอง ไม่เห็นคุณค่า	
เพื่อนำความรู้เกี่ยวกับ ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไป หนุนเสริมให้คนในชุมชน ได้ปรับวิถีชีวิตใช้ ประโยชน์ทรัพยากร และสร้างระบบการ จัดการทรัพยากรของ ชุมชนขึ้น	1. การจัดประชุมเพื่อ หาแนวทางสร้าง กระบวนการ ขับเคลื่อน 2. การศึกษาดูงาน 3. การจัดประชุม เพื่อให้ผู้ทรงคุณวุฒิ ให้ข้อเสนอแนะ	1. ได้มีการจัดประชุม เพื่อหาแนวทาง กระบวนการสร้างการ ขับเคลื่อน 2. มีการจัดการศึกษาดู งานและจัดกิจกรรมฟื้นฟู เรียน 3. มีการจัดประชุม	กิจกรรมที่ดำเนินการ สามารถไปหนุนเสริม ให้คนในชุมชนได้ ปรับวิถีชีวิตใช้ ประโยชน์ทรัพยากร และสร้างระบบการ จัดการทรัพยากรของ ชุมชนขึ้น	

		เพื่อให้ผู้ทรงคุณวุฒิให้ ข้อเสนอแนะร่วมกับชุด โครงการและ โครงการวิจัยอื่น ๆ	รวมทั้งการพัฒน งานวิจัยในบท สังเคราะห์ที่จะ สามารถพัฒนาเป็น บทความวิจัยและการ นำมาเป็นแนวทางใน การหนุนเสริมชุมชน ได้	